

Tudás Tér Társadalom

Antológia 25

**Területi kutatások az MTA RKK Nyugat-
magyarországi Tudományos Intézetében**

MTA-RKK
Pécs-Győr

TUDÁS – TÉR – TÁRSADALOM

**ANTOLÓGIA 25 – TERÜLETI KUTATÁSOK AZ
MTA RKK NYUGAT-MAGYARORSZÁGI
TUDOMÁNYOS INTÉZETÉBEN**

TUDÁS – TÉR – TÁRSADALOM

ANTOLÓGIA 25 – TERÜLETI KUTATÁSOK AZ MTA RKK NYUGAT-MAGYARORSZÁGI TUDOMÁNYOS INTÉZETÉBEN

**Szerkesztette:
Hardi Tamás – Nárai Márta**

Magyar Tudományos Akadémia
Regionális Kutatások Központja
Pécs–Győr, 2011

A kötet az MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet fennállásának 25. évfordulója alkalmából készült.

ISBN 978-963-9899-47-6

© Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja, 2011.

© Baj Gabriella, Baráth Gabriella, Barsi Boglárka, Csapó Tamás, Csizmadia Zoltán, Dóry Tibor, Dusek Tamás, Edelényi Béla, Grosz András, Hardi Tamás, Kocsis Zsolt, Lados Mihály, Máthé Mária, Mezei Katalin, Molnár Balázs, Nagy Erika, Nagy Gábor, Nárαι Márta, Rechnitzer János, Reisinger Adrienn, Sas Béla+, Smahó Melinda, Szépvölgyi Ákos, Szirmai Viktória, Szörényiné Kukorelli Irén 2011

A mű szerzői jogilag védett. Minden jog, így különösen a sokszorosítás, terjesztés és fordítás joga fenntartott. A mű a kiadó írásbeli hozzájárulása nélkül részeiben sem reprodukálható, elektronikus rendszerek felhasználásával nem dolgozható fel, azokban nem tárolható, azokkal nem sokszorosítható és nem terjeszthető.

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Bevezető (Lados Mihály)</i>	7
<i>Szubjektív NYUTI visszaemlékezés (Rechnitzer János)</i>	11

ALAPÍTÓK ÉS KÖVETŐK

RECHNITZER JÁNOS <i>Eurorégió vázlatok a magyar–osztrák–szlovák határ menti térségben</i>	17
SAS BÉLA (†) <i>Győr-Sopron megye településeinek szociális infrastruktúrája (1960–1985)</i>	41
SZÖRÉNYINÉ KUKORELLI IRÉN <i>Térkapcsolat-analízis, avagy módszer a rurális területek térstruktúrájának feltárására</i>	55
LADOS MIHÁLY <i>Önkormányzati gazdálkodás és a területfejlesztés az Északnyugat-Dunántúlon</i>	75
DÓRY TIBOR <i>Az innováció kutatások megjelenése a regionális elemzésekben – Az innováció regionális perspektívában –</i>	93
NAGY ERIKA <i>Szolgáltató centrumok az Északnyugat-Dunántúlon</i>	113
NAGY GÁBOR <i>A gravitációs modell alkalmazási lehetőségei a településen belüli mozgások tanulmányozására</i>	127
DUSEK TAMÁS <i>A területi árrendszerek és fogyasztási szerkezetek eltérése és a gazdasági tevékenység szintjének összehasonlíthatósága</i>	137
MÁTHÉ MÁRIA <i>Az Európai unióhoz való csatlakozás hatása észak-dunántúli ipari szerkezetének átalakulási folyamatára</i>	147
CSAPÓ TAMÁS – KOCSIS ZSOLT <i>A várossá nyilvánítás elvi kérdései, potenciális városok az Északnyugat- Dunántúlon</i>	161

ÚJ GENERÁCIÓ

SZIRMAI VIKTÓRIA – BARÁTH GABRIELLA – MOLNÁR BALÁZS – SZÉPVÖLGYI ÁKOS <i>Globalizáció és térségi fejlődés</i>	177
HARDI TAMÁS – NÁRAI MÁRTA <i>Szuburbanizáció és közlekedés a Győri agglomerációban</i>	207
CSIZMADIA ZOLTÁN – GROSZ ANDRÁS <i>Szervezet-központú hálózatok: Az ipari parkok térségi intézményi kapcsolatrendszerének és együttműködési kapcsolatrendszerének és együttműködési aktivitásának jellemzői</i>	227
BARSI BOGLÁRKA <i>Egy kisváros helyzete az információs korban</i>	255
SMAHÓ MELINDA <i>Szabadalmak, szabadalmi bejelentések és területi innovativitás Magyarországon</i>	273
MEZEI KATALIN <i>Integrált regionális fejlesztés-finanszírozási modell a Nyugat-Dunántúlon</i> ...	291
EDELÉNYI BÉLA <i>A telekárak változása a Győr környéki településeken 1998 és 2001 között</i>	309
BAJ GABRIELLA <i>A területhasználat átalakulása</i>	321
REISINGER ADRIENN <i>Civil szervezetek és a civil elit szerepe a társadalmi folyamatokban</i>	337

Bevezető

25 év, közel egy emberöltőnyi idő. Alkalmas egy pillanatnyi megállásra, vissza- és előretekintésre. Már komoly út van mögöttünk, amelyet érdemes számba vennünk. Ugyanakkor egy emberöltőnyi idő egy szervezet életében a nemzedékváltást is magával hozza. Az alapítók még itt vannak közöttünk, az itt tudományra nevelkedettek egy része kirajzott, új generációnak kell hamarosan átvennie a stafétabotot.

Akadémiai kutatóintézetként a működés mércéje a tudományos teljesítmény és napjainkban ehhez kapcsolódóan annak közvetítése. Mintegy 250 kutatási jelentés, közel 50 könyv, a munkatársak által publikált mintegy 1000 tanulmány és azokra több mint 2000 független hivatkozás, 2 akadémiai doktori, 7 kandidátusi és 14 PhD fokozat, a Tér és Társadalom szerkesztése másfél évtizeden át, hatodik éve határ menti területfejlesztési szakkönyvtár működtetése, számtalan tudományos konferencia, közöttük hét alkalommal a Fiatal Regionalisták Országos Konferenciájának szervezése, azok a száraz tények, amelyek ezt a teljesítményt statisztikailag leírják. Hogy ez más intézetekkel összehasonlítva sok vagy kevés ennyi idő alatt, azt nem tudom megítélni. Azt azonban tudom, hogy iszonyatos mennyiségű munkánk van ebben a teljesítményben. Köszönet érte az intézet minden kutató és nem kutató munkatársának.

Regionális kutatóként nem vonatkoztathatunk el a tértől, ahol élünk, kutatásaink legfőbb színterétől. A Regionális Kutatások Központjának az országot hálózatosan lefedő intézeti szerkezetéből természetesen adódott, hogy a győri székhellyel megalakult kutatási egység vizsgálati tere a Balaton vonalától északra elhelyezkedő térség. Ezt intézetünk alapításkori neve is tükrözi: Észak-dunántúli Osztály. Fontos számunkra ez a tér, az alapításunkat segítő, a befogadó Győr városa és Győr-(Moson)-Sopron megye, majd a szomszédos megyék és kistérségeik, végül az itt elhelyezkedő területfejlesztési régiók és a régió határ menti területei. Ez az a tér, amelyben a mindennapjainkat éljük, amelynek sorsát, fejlődését folyamatosan megéljük és ez a tér ad inspirációkat és mintát kutatásainkhoz. Itt vagyunk itthon, itt vannak főbb partnereink.

Természetesen a regionális kutatások sajátosságai és az ennek eredményeit alkalmazó területi tervezés által megkövetelt stratégiai szemlélet, kimozdít minket a tágabb környezetbe, amelytől nem függetlenek régióink folyamatai. Így szükséges összevetni azokat az országos és a nemzetközi trendekkel. Ha pedig nemzeti vagy nemzetközi szinten kapcsolódunk kutatási programokhoz, akkor természetes módon nyúlunk vissza saját terünkhöz és szolgálunk mintaként a több régiót, országot átfogó kutatásokban.

25 évesek lettünk! Egy kötetel köszöntjük a jeles évfordulót, kedveskedve ezzel partnereinknek és persze saját magunknak is. Ez a kötet nem új tanulmányokat tartalmaz, nem is eddigi munkánk összegzése, hanem válogatás a 25 év itt született tudományos teljesítményeiből, az egyes írások másodközlése. Az eredeti tanulmány megjelenésének bibliográfiai adatait a tanulmányok címlapján lábjegyzetben jeleztük. A cél az volt, hogy minél több a NYUTI-ban dolgozó és dolgozott munkatárs

itteni munkásságából felvillantsuk azt, ami a szerző szívéhez is közel áll, ugyanakkor egy keresztmetszetet is ad az intézetben művelt tudományos témákról.

Sokszínű kutatásaink azonban az indulástól egy vezértémára fűzhetők fel és ez az innováció. Azon belül is, az innováció fogalmát, az újítás képességét kitágítva a társadalmi innovációk. Számunkra ebbe a körbe sorolhatók mindazon tényezők, amelyek a rendszerváltás időszakában, majd az Átalakulás szakaszát követően újdonságként jelentek meg és vizsgálható volt azoknak térbelisége, területi terjedése és jellemzőinek területi különbsége. Ilyen volt a kilencvenes évek elején a civil szféra újjászületése és aktivitásának terjedése, az ezredforduló táján az infokommunikációs technikák térbeli megjelenése, majd a hálózatok, a társadalmi tőke térbeli jellemzőinek megragadása.

A kötetet két fő fejezetre bontottuk. Az első 'Alapítók és követők' című részben azon munkatársak írásai találhatók, akik az intézet alapításától napjainkig, illetve később csatlakozva hozzánk, a kilencvenes években dolgoztak az intézetben. Az alapító igazgató Rechnitzer János írása a kilencvenes évek fordulójának egy izgalmas társadalmi-szervezeti innovációs és egyben határ menti témával, egy határon átnyúló eurégio létrehozásával foglalkozik. Korán elhunyt Sas Béla kollégánk az infrastruktúra területi jellemzőinek elemzésében mozgott otthonosan. Számára ez a térséggel való ismerkedést is jelentette, mai napig egyedülként, aki más régióból került az országnak ebbe a szegletébe. Szörényiné Kukorelli Irén írása viszonylag friss, de a feldolgozott kistérségi térpálya analízis, kutatásaink korai szakaszába tartozik. Lados Mihály elsőik között publikált az önkormányzati gazdálkodás és a területfejlesztés kapcsolatáról.

Az alapítókat követő munkatársak mindegyike már kiszakadt a NYUTI-ból, de későbbi tudományos munkájukat itt alapozták meg. Dőry Tibor vitte tovább az innovációs vonalat, annak komplex elemzésével, amelyek később az első, általunk készített regionális innovációs stratégiákban köszöntek vissza. Nagy Erika és Nagy Gábor a NYUTI városkutatási irányait erősítette. Dusek Tamás pedig a területi statisztikai elemzésekben tudott újat nyújtani. Máthé Mária az egyedüli, aki napjainkban már nem tudományos pályán mozog. Írása, a később az intézetben tovább erősödő területi gazdasági elemzések egyik előfutára egy minta regionális fejlesztési koncepció helyzetelemzési fejezete egyik fajsúlyos elemeként.

Az Észak-dunántúli Osztály a Szombathelyen a megyei önkormányzat támogatásával megalakult Vas Megyei Kutatócsoport létrehozását követően Nyugat-magyarországi Tudományos Intézetté alakult. Az első rész záró tanulmánya a 2000-ig működő csoportból Csapó Tamás és Kocsis Zsolt munkáját tartalmazza a régió várossá nyilvánítási kérdéseiről.

A kötet második fejezete 'Új generáció' címen fogja csokorba a legutóbbi évtizedben a NYUTI-ban gyökeret vert, illetve nevelkedett munkatársak egy-egy tudományos teljesítményét. A témák megújítását, másoldalról való közelítését hozta a NYUTI-n belül a Székesfehérváron, a városi és a megyei önkormányzat támogatásával alapított Közép-dunántúli Osztály létrehozása, Szirmai Viktória vezetésével. A környezet és a társadalmi konfliktusok kaptak hangsúlyt munkáikban. A kötet az

Osztály alapító munkatársainak – Szirmai Viktória, Baráth Gabriella, Molnár Balázs és Szépvölgyi Ákos – egykötös munkáját tartalmazza. Tanulmányukat szintén több szerzős írások követik. Hardi Tamás és Nárαι Márta munkája az intézet város- (szuburbanizáció és közlekedés), Csizmadia Zoltán és Grosz András tanulmánya pedig innovációs (hálózati gazdaság elemzése) kutatási irányába hoznak új szempontokat. H. Barsi Boglárka és Smahó Melinda munkái is az említett kutatási irányok mentén jelenítenek meg új vizsgálati irányokat (információs társadalom, szabadalmak). Mezei Katalin írása a területfejlesztés területi szintű finanszírozásának lehetőségeit mutatja be, megújítva a kilencvenes évek közepétől az intézeti kutatásokban, a területi stratégiákhoz kapcsolódó fejlesztési források elemzését. A területfejlesztési tanácsadók közé átigazolt Edelenyi Béla a városi agglomeráció lehatárolásában, a hazai irodalomban hagyományos migrációs és szolgáltatási kapcsolatok elemzésébe vitt új elemet, a telekárak vizsgálatát a várost övező településeken. A kötetet a legfiatalabb jelenlegi és volt munkatársak írásai zárják. Baj Gabriella egy országhatáron átnyúló szuburbanizáció területhasználatát vizsgálja, Reisinger Adrienn írása pedig mintegy keretbe foglalja a kötetet a társadalmi innovációk egyik intézeti nyitó témájának a civil szektor kutatási irányának a megújításával.

Győr, 2011. november 23.

Lados Mihály
intézetvezető

Szubjektív NYUTI visszaemlékezés

Az Intézet megalakulásának 25. évfordulójára készülõ, köszöntõ kötethez egy rövid NYUTI visszaemlékezést adok közre. Teszem ezt azért, mert 25 év nem valami sok: Bár közel ennyi idõs a lányom, s rajta látom, hogy mennyi idõ ez a negyedszázad, de azt is, hogy mennyire más gondok, problémák foglalkoztatnak ma, mint születésekor, vagy az Intézet indulásakor. Aztán azért is röviden írok, mert egyszer alaposan szeretném, vagy kellene feldolgozni az Intézettel való kapcsolatomat, ami viszont az életösszegzésem meghatározó része lehetne, s ennek talán még nem érkezett el az ideje. Így marad tehát egy röpke felvétel, a pillanatnyi emlékezés, alapos köszönettel.

Amikor Gyõrbe ismét hazakerültem, egy új életszakaszt kezdehettem el. Új párommal, feleségemmel, Edittel, az alakuló Intézettel, a várossal, s a mindig bennem lévõ ambíciókkal. A kis csapatunk, Irénke, Misi, Béla és Ágika gyorsan összehozták, a helyünk a megyei múzeumban kicsi volt, de kedves. Nem kellett sokat várni, talán háromnegyed évet a Rákóczi utcai épület alsó szintjére, s el tudtunk végleg helyezkedni. Most azt érzem, hogy a város is befogadó volt, a megye szintén. Az elsõ Rábaköz kutatás, mint indítás érdekes volt, találkozás a magyar vidékkel nem volt akkor sem haszontalan.

Viharos évek jöttek, Gyõrben is megindult az elõzõ rendszer bomlása, itt is mozgalmak indultak el a nyolcvanas évek utolsó éveiben. Magam is csapódtam, mint sokan mások, de az Intézet átvészelte, folyamatosan tudott megbízásokat kapni, hozni. Elkészültek a disszertációk, Irénke, Misi kandidátusi értekezése, lassan nõtt a kutatók száma, abból merítettünk, ami volt, jó csapat jött össze.

Elsõ idõszakban az innovációk, a helyi, megyei folyamatok, aztán a határ mentiség – ezt akkor elsõként mi kutattuk –, majd a területi tervezés, fejlesztéspolitika következett. Tanulmányok, cikkek, doktori cím, Regionális Tudományos Bizottság, utazások Pécsre, konferenciák, felkérések elõadásokra, kollégák jöttek, mentek, utazások, ügyetlen kalandok, politikai csapongás, hiúság és építkezés, ez jellemezte számomra a kilencvenes éveket. Fokozatosan erõsödöttünk meg, nõtt az elismerés, szélesedtek a kapcsolatok, a városban, a megyében, aztán a régióban befogadtak bennünket, fontosak lettünk, vagy annak találtuk magunkat. A város sikeréhez mi is hozzátartoztunk, na, nem úgy, hogy kiemelték bennünket, hanem azzal, hogy összeköthetõk voltunk Gyõr dinamikájával, folyamatos megújításával.

A helyzetünk stabil volt, a kollégák munkáját szakmailag és anyagilag is segíteni tudtuk, kialakult a belsõ szolidaritás, egy mindenkiért, mindenki egyért „háromtestõri” elve mûködött. A szakmai karrierem az Intézet közösségének köszönhetem, hiszen nélkülük nem tudtam volna sokat elérni – nem mintha sokat elértem volna –, nem ment volna a lelkes csapat nélkül: amelynek tagjai éjszakákon át tudtak mosolyogva dolgozni, egy-egy anyag lezárásakor, önzetlenül végeztek elem-

zéseket, rajzolták az ábrákat, olvasták a szövegeket, örültek a sikereknek, s együtt búslakodtunk a vereségeken.

Hosszú éveig küzdöttünk Péccsel, hogy az induláskor biztosított egy fő státuszát bővíteni tudjuk, ne a kutatási bevételekre féléves, éves meghosszabbításokkal kelljen a kollégákat tartósan alkalmazni, kitenni őket a bizonytalanságnak. Nem hiszem, hogy volt olyan kutatótársunk vagy segítő kollégánk, aki azért ment el, hagyta el az Anyahajót, mert lejárt a kutatási program, s nem tudtuk meghosszabbítani a szerződését. Arra törekedtünk – s nem csak én személyesen, hanem az egész Csapat –, hogy minél több társunkat megtartsuk, azok szakmai karrierjét alakítani tudjuk.

Büszke vagyok arra, hogy akiben benne volt a kutatói véna és karriervágy, azt ki tudtuk hozni, hiszen mindenki megszerezte a tudományos fokozatot a fiatalok közül. Hogy most ez hány fő, nem tudom, nem a szám a lényeges, hanem az eredmény, s az ambíciók ösztönzése, valaminek az elindítása.

A *Tér és Társadalom* szerkesztése 1993-tól 2010 végéig az Intézetben történt. Sokszor voltam csak szimbolikus főszerkesztő, nem mutattam nagy aktivitást a folyóirat szerkesztésében, de annak megvédésében, fennmaradásában, szakmai elfogadottságának alakításába nagyon aktívan részt vettem. Tamás és Márta fantasztikus energiával szerkesztették a lapot, Pirooska precízen megoldvasta, Marika gondosan, igényesen megszerkesztette, s Ágika nagy alaposággal terjesztette, küldte ki a – sokszor feledékeny – előfizetőknek. Működött a lap, köszönet újra a munkáért, sokban hozzájárult az Intézet sikeréhez.

Nem kívánok ebben a rövid visszpillantásban kitérni az egyes kollégáimmal való kapcsolatomra, ezt majd a negyvenedik vagy – adja Ég – az ötvenedik évfordulóra feldolgozom, vagy addigra letisztul. Ágiról azonban szólni kell. Sajátos kapcsolatunk volt, egy generációba tartoztunk, sokat alakított rajtam, igényessége, precizitása, alaposága segítette az ügyeket, azok bölcs megoldásait. Köszönettel tartozom neki, hogy ösztönzött a doktori megírásában, megnyugtatót, ha elkeseredtem és el tudott tántorítani sok-sok rossz döntésemről. Talán én is mellette tudtam állni a nehéz időkben. Sajnálom, hogy teljesen elszakadt az Intézettől, tőlem, jó Társ volt, egy igazi nyutis csapattag, az egyik Alapító.

Az új évezred elejétől fokozatosan változott meg kapcsolatunk az Intézettel. Az egyetemi dékáni felkérés, majd ezen feladatok egyre többet az új funkcióhoz kötöttek. Nem volt könnyű a két – lényegében négy, hiszen doktori iskolát alapítottam és szerveztem, vezettem a tanséket – feladatrendszerrel együtt végezni. Más világ az egyetem és más világ az Intézet, a kutatói világ. Más a hangulata, a munkamódszere, az emberek, kollégák tevékenysége, igényei különbözőek, munkabírása és akarása eltérő, de meg kell említeni a finanszírozást, a monotonia stabilitását és biztonságát. Két világban éltem, s ezt nem lehetett folytatni, bár az elején azt hittem, hogy képes vagyok rá, de nem ment, vagy pontosabban nem mehetett. Az „a sejt, ami mit se’ sejt” – ahogy egy dal mondja – tiltakozott és átestem egy súlyos betegségen, kaptam egy jelzést, hogy vigyázat Öreg gyenge vagy, nem lehet büntetlenül tékozolni az energiát.

Közben, más hivatalos előírások szerint is váltani, választani kellett, ekkor az Egyetem mellett döntöttem. Miért? Mert ott a Nagy Építkezés részese lehettem, a nagy változások kis alakítója, enyhe befolyásolója, s ez kihívás volt, kihívás ma is számomra. Azt éreztem, hogy az Intézet jó kezekben lesz, hiszen Misivel együtt kezdtünk, hosszú évekig együtt munkálkodtunk, a dékánágomtól lényegében ő vezette az Intézetet helyettem, mint örök második. Legyen hát első, valós vezető, alakító, új építő, megérdemelte!

A körülmények változtak, jelentősen változtak. Új, ismeretlen kihívások jöttek, az egyéni életpálya modellek, szervezeti, finanszírozási rendszerek átalakultak, ezekre válaszolni kell. Mindig azt mondtam, hogy az Intézet, s persze a kutatói-dolgozói közössége képes volt alkalmazkodni a folyamatos változásokhoz, képes volt a cikluszavarokat túlélni, képes volt megmaradni, sőt sokszor ezekben a nehéz években érdemleges eredményeket produkálni. Nos, így lesz a következőkben is! Magam mindent megteszek a józan cselekvés határáig, amivel megóvhatom, egyben fejleszthetem az Intézetet, annak közösségét.

A jövő rajtunk is múlik, van egy értékes, dicső múltunk, ez ad alapot arra, hogy összefogjunk, s megújídjunk, biztosan másként és más formában mint eddig. Van jövőnk! Éljen az MTA Regionális Kutatások Központja 25 éves Nyugat-magyarországi Tudományos Intézete!

Rechnitzer János

ALAPÍTÓK ÉS KÖVETŐK

EURORÉGIÓ VÁZLATOK A MAGYAR–OSZTRÁK–SZLOVÁK HATÁR MENTI TÉRSÉGBEN¹

RECHNITZER JÁNOS

Magyarország területi szerkezetének átalakulása a kilencvenes évek elejétől felgyorsult. Kieleződtek a területi különbségek, így a főváros és a vidék ellentétei, a nyugati és a keleti országrészek közötti fejlődési eltérések, illetve a településhálózatban elfoglalt helyzet adott okot arra, hogy egyes térségek leszakadjanak, mások gyorsabban alkalmazkodjanak a változó viszonyokhoz (*Rechnitzer* 1993). Ebben az átrendeződésben fontos szerepet játszott a határ menti helyzet. Különösen érvényes ez az osztrák–magyar határ menti területekre.

A határ hosszú évtizedekig elválasztotta a két országot egymástól. A kapcsolatok lényegében csak a nyolcvanas évektől kezdtek szerveződni. Fokozatosan megszűntek az együttműködést akadályozó tényezők, hiszen a kilencvenes évekre a határ nyitottá vált. A szabad utazások hatottak a gazdasági együttműködésekre is, majd azok intézményes rendszereinek kiépülésével felgyorsult az osztrák tőke térhódítása (*Rechnitzer* 1990).

A magyar térségek kedvező adottságai is serkentették a kapcsolatok élénkítését. A gazdasági szerkezet a nyugati régiókban gyorsabban alkalmazkodott a piacgazdaság viszonyaihoz, a munkaerő képzettsége magas volt, jövedelmi helyzete kedvezőbb volt egy magasabb vállalkozási aktivitással párosult. Végül a települések infrastrukturális ellátottsága is gazdagabbnak tekinthető (közlekedési kapcsolatok, távközlés, szociális infrastruktúra). Mindehhez járult, hogy a területi (megyei) és a helyi (települési) gazdasági és politikai szereplők felismerték, hogy az osztrák–magyar kapcsolatok támogatása új fejlődési lendületet adhat a térségeknek, s azok különféle feszültségeit (pl. foglalkoztatás, jövedelmi különbségek) mérsékelhetik.

Tanulmányom terjedelme nem teszi lehetővé a sokoldalú osztrák–magyar határ menti kapcsolatok áttekintését, csupán annak néhány újabb elemét villantom fel, törekedve egyúttal az ellentmondások, vagy feszültségek bemutatására is. Ezek a pillanatképek a gazdasági kapcsolatokat, a hivatalos, intézményi szférákat fogják át, s vázolják azokat az elképzeléseket, amelyek az együttműködések új irányait érintik.

A gazdasági kapcsolatok

Az osztrák–magyar határ menti térségek gazdaságát legátfogóbban a külföldi befektetések alakulásával, illetve a külkereskedelmi kapcsolatokkal jellemezhetjük.

A két határ menti megyében¹ (Győr-Moson-Sopron, Vas) 1995-ben a vidéki befektetések 19,6%-a realizálódott, míg a szervezetek számát tekintve 15,2%-a vá-

¹ Tér és Társadalom 1997/2. 29–54. o.

lasztotta telephelynek a térséget (1. táblázat). Jelentős ez az arány, hiszen szinte megegyezik az egész Alföldön (az ország területének 38,7%-a és a népesség 28,4%-a) befektetett külföldi tőkével, azaz e két megyében a befektetések koncentrációja országos szempontból is kiemelkedő. A külföldi tőke növekedése egyenletesnek mondható, a nagy ugrás 1992-ben történt, a következő esztendőben az ütem már mérsékeltebb lett, de 1994-ről 1995-re Győr-Moson-Sopron megyében több mint kétszeresére nőtt a külföldi érdekltség (221%), míg Vas megyében közel másfélszeresére (142%).

A befektetési hullám lecsengett 1996-ban Győr-Moson-Sopron megyében, a külföldi érdekltségű vállalkozások jegyzett tőkéje csak 4,5 milliárd Ft-ot tett ki 173 szervezetben, míg ugyanez Vas megyében 89 vállalkozásban 339 millió Ft-ot ért el. Az utóbbi két esztendőben erőteljesebben Vas megyében mérséklődött a külföldi befektetések volumene, míg a másik megye a pozícióját országos szinten is megtudta tartani.

1. TÁBLÁZAT

A külföldi érdekltségű vállalkozások az osztrák–magyar határ menti megyékben (1994, 1995)

Megnevezés	Győr-Moson-Sopron		Vas	
	1994	1995	1994	1995
Szervezetek száma (db)	1184	1247	615	651
Jegyzett tőke (Mrd Ft)	45,8	114,0	30,5	46,0
Ebből külföldi részesedés (Mrd Ft)	32,5	72,0	28,1	40,0
Szervezeti részesedés az országból (%)	5,0	5,0	2,6	2,6
Szervezeti részesedés a vidékből (%)	11,0	10,0	5,7	5,2
Külföldi tőke részesedés az országból (%)	3,9	5,5	3,3	3,1
Külföldi tőke részesedés a vidékből (%)	10,3	12,6	8,9	7,0

Forrás: Területi Statisztikai Évkönyv 1995

Az Ausztriához kötődő vállalkozások aránya a külföldi tőkén belül meghatározó (2. táblázat). Győr-Moson-Sopron megyében jellemző a nagyobb vállalkozásokban való részvétel (építőanyag-ipar, építőipar, vegyipar, élelmiszeripar, szolgáltatások), Vas megyében viszont néhány nagyobb gazdasági szervezet (vegyipar, cipőipar, élelmiszeripar) mellett inkább a számos kis- és közepes vállalkozásban szerveznek érdekltséget az osztrák befektetők.

2. TÁBLÁZAT

Az osztrák érdekltségű vállalkozások az osztrák–magyar határ menti megyékben (1989–1994 között)

Megyék	Szervezetek száma (db)	Részesedés a külföldi érdekltségű szervezetből (%)	Jegyzett tőke (Mrd Ft)	Részesedés az összes külföldi érdekltségű jegyzett tőkéből (%)
Győr-Moson-Sopron	485	40,9	8,84	19,7
Vas	366	59,5	4,24	13,8

Forrás: Céglözlöny adatai 1989–1994 között

A határ menti helyzet és a külföldi befektetések között az alábbi összefüggések ismerhetők fel (Dóry–Máthé 1996):

- a térségben működő jelentősebb gazdasági szervezeteknek már a nyolcvanas évek elejétől voltak kapcsolataik (export, import, licenz vásárlás) osztrák cégekkel,
- a térségben – különösen érvényes ez Győr-Moson-Sopron megyére – egy fejlettebb és egyben sokoldalúbb gazdaság működött, amelynek a privatizációjában az osztrák tőke – számos esetben éppen a korábbi kapcsolatok miatt – aktívan részt vett. Az osztrák érdekeltség részaránya 1994-ig magánosított gazdasági egységek esetében Győr-Moson-Sopron megyében 60,7%, Vas megyében 92,4%,
- az osztrák befektetők azért is települtek ide, mert könnyebben tudták tartani az otthoni egységekkel a kapcsolatot, már korábban megismerték a magyar viszonyokat, a fejlesztéseik során a magyarországi, s későbbiekben a kelet-európai hálózatukat innen építik, építették ki,
- a munkaerő képzettsége, a viszonylag magasabb nyelvismerete, továbbá a kedvezőbb infrastrukturális ellátottság, illetve néhány multinacionális cég (Audi, Opel) jelenléte serkentőleg hatott a telephelyválasztásra.

A szomszédos Ausztriával kialakult külkereskedelmi forgalom alakulása jól tükrözi a határ menti megyék gazdasági kapcsolatait, azok változását, vagy éppen szerkezeti átrendeződését.

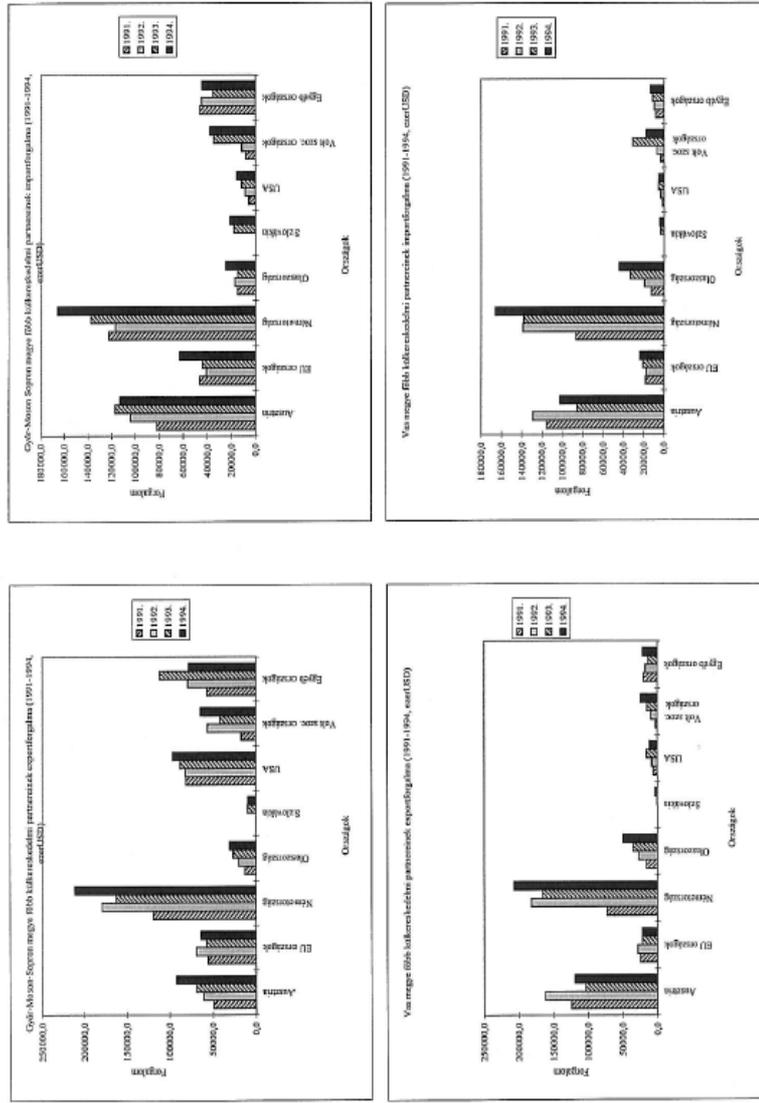
Az export és import időbeli változása mindkét megyében dinamikus volt, azon belül az osztrák részesedés is egyenletesen emelkedett, s Németország után, mindkét viszonylatban a második, vagy harmadik szállítási országot jelenti, azaz a határ menti megyék gazdasága erősen kapcsolódik az osztrák piachoz (1. ábra).

Az elemzési időszakból (1991–1994) megállapíthatjuk, hogy annak utolsó éveiben csupán Győr-Moson-Sopron megyében növekedett az Ausztriába irányuló export az összes forgalmon belül (12,4-ről 14,3%-ra), míg az import aránya kisebb mértékben csökkent (25,2-ről 23,2%-ra). Az osztrák gazdaság Vas megyében nem képes a pozícióit erősíteni, hiszen mindkét relációban jelentős csökkenést (export 46,3-ről 26,1%-ra; import 47,0-ről 27,2%-ra) regisztráltak, miközben a beszállítók (96,6%) és a kiszállítók (88,6%) sem érik el az 1991-es szintet.

A két megye külgazdasági kapcsolatai tehát fokozatosan átrendeződnek. Győr-Moson-Sopron megyében az osztrák gazdasági kapcsolatok lehetséges aránya a beszállításokban 23–28% között mozog, míg a kiszállításokban 12-15%-on stabilizálódtak, amit erősen veszélyeztet a németországi szállítások rohamos növekedése. Vas megye esetében a helyzet más, a németországi gazdaság előretörését nem képesek az osztrák kapcsolatok ellensúlyozni, azok aránya mindkét relációban jelentősen csökkent (46%-ról 25%-ra). Lényegében 23-27%-ban határozhatjuk meg a gazdasági függőséget Ausztriától, amit a jövőben tovább mérsékelhetnek a dinamikus németországi gazdasági együttműködések.

Nem arról van szó, hogy az osztrák gazdasági függés fokozatosan megszűnne a határ menti megyékben, éppen ellenkezőleg, azok meghatározó irányai az ottani gazdasági bázisoknak. Ausztria részesedését már nem tudja növelni a szállításokban, azaz stabilizálta kapcsolatait, azokat csak átfogó gazdasági együttműködésekkel (befektetések, újabb szállítási kapcsolatok, bővítendő bedolgozó rendszer, termelés-kihelyezés stb.) képes jelentősen megváltoztatni.

1. ÁBRA
 A külkereskedelem volumene és a főbb kereskedelmi partnerek a nyugati határ megyéiben

Az együttműködés szervezeti keretei

Kormányzati szinten 1985-ben jött létre a Magyar–Osztrák Területrendezési és Tervezési Bizottság (MOTTB) azért, hogy a megjelenő szakterületeken és különösen a közös államhatár menti térségben deklarálja az együttműködés szükségességét, amelynek célja javaslatok és ajánlások kidolgozása, valamint a területrendezési- és tervezési intézkedések összehangolása. Amint azt a Bizottság 10 éves működését összefoglaló, idézett munka kiemeli:

„Az 1985-ben létrejött kormányközi megállapodás máig egyetlen ilyen jellegű kétoldali szerződés, amelynek jelentősége abban van, hogy egyrészt megnyitotta a lehetőséget a határ menti megyei és települési tanácsok, majd önkormányzatok országhatáron átnyúló regionális együttműködéseinek, másrészt megeremtetten egyúttal az adott szakmai körben a két ország általános együttműködésének jogi és szervezeti kereteit is. Úttörő jellege megmutatkozott abban is, hogy modellül szolgált az Ausztria és Szlovákia közötti hasonló tárgykörű együttműködésnek.” (Kovács–Váradi 1996)

A Bizottság – bár kormányok közötti megállapodáson alapul, aláírói (több aláíró van mindkét oldalról, a szerződést ugyanis megerősítették 1993-ban) az osztrák kancellár és a magyar területfejlesztési miniszter voltak – regionális hatókörű szervezet, amelyet az garantál, hogy az Albizottságban Burgenland tartomány és a két szomszédos magyar megye, Győr-Moson-Sopron és Vas képviselői vehetnek részt. (Az Albizottság eddig 7 alkalommal ülésezett.)

Munkacsoportok alakultak és megszűntek, mindig az aktuális probléma függvényében. (Összesen 8 munkacsoport alakult, közülük az alábbiak szűntek meg: Település- és környezetrendezési; Falufelújítás; a Fertő-tó, Sopron-Kőszeghegyalja, Közép-Burgenland közös határvidék területi terveit egyeztető; Termálvíz hasznosítás; Világkiállítás; Duna-térség munkacsoport.) Jelenleg két munkacsoport működik, a Határmenti Együttműködés Munkacsoport a határ menti területek rendezési terveinek összehangolását végzi, a Regionális Gazdasági Munkacsoport a közös fejlesztések összehangolásán fáradozik.

Ha meg is tekintjük a bizottsági és albizottsági ülések résztvevőinek listáját, azt látjuk, hogy a magyar képviselők mindig eggyel alacsonyabb kompetencia-szintet képviselnek; ez már az aláírás pillanatában is jellemző volt (kancellár - miniszter). Azt ugyan nem állíthatjuk, hogy ennek az együttműködésnek ártott volna ez a meg nem felelés, a való életben azonban számtalan baj forrása, illetve erős korlátozó tényező, hogy a magyar megyék messze nem rendelkeznek akkora hatalommal, igazgatási kérdéseket illető kompetenciával, mint az osztrák tartományok. Lényegesen több kérdésben kell a magyar feleknek a kormányzati szervekhez fordulni végleges döntés kicsikarása végett, mint Ausztriában.

Az 1992-ben megalakult Regionális Tanácsként, Pannon Regionális Tanácsként vagy – újabban – Határmenti Regionális Tanácsként emlegetett magyar–osztrák együttműködés életre hívásának éppen az lett volna a célja, hogy egy regionális parlamentet hozzanak létre a kapcsolatok tartalmasabbá tételével, amelyet a döntéshozatali fórum régióhoz való közelítése biztosított volna. A Tanács munkájában a kormányzati szint kivételével ugyanazok a szereplők vesznek részt, mint a fent ismerttetett MOTTA-ban, kiegészülve a megyei jogú városok megfigyelői státusú képviselőivel. Mivel a jelzett okok következtében nem sikerült jogalkotó jogosítvá-

nyokkal rendelkező együttműködési formát kialakítani, a Tanács a két régió összehangolt fejlesztésével kapcsolatos ajánlásokat fogalmazott meg a regionális, illetve a központi kormányzatok számára. Mivel a tisztségviselők és a mögöttük tevékenykedő szakértők személye a MOTTA-ban és az évente kétszer ülésező Tanácsban megegyezik, az utóbbiban folyó érdemi vita a határtérség valós problémáiról (pl. a kompetenciák különbözősége miatt megakadt közös beruházási döntésekről, mint amilyen a Halbtorn-Jánossomorja közös szennyvíztisztító lett volna) a kormány-szintű bizottság és albizottság működését is hatékonyabbá teszi.

A Tanács évente egyszer vagy kétszer rendez plenáris üléseket az éppen soros régióban (1993-ban Burgenland, 1994-ben Győr-Moson-Sopron, 1995-ben Vas megye, majd ismét Burgenland, 1996-ban) a megyei elnökök illetve a tartományi vezető elnökletével. Az adminisztrációs és szervező munkákat az önkormányzati hivatalok látják el, illetve a munkacsoportok vezetői mögött álló intézmények apparátusai. 1996-ban az együttműködés keretében 9 munkacsoport tevékenykedett az alábbi szakterületeken: infrastruktúra (al csoportjai: gazdaság, energetika és vízgazdálkodás); munkaerő-foglalkoztatás; közlekedés (al csoportja: határ-átkelők); katasztrófavédelem; természet- és környezetvédelem; ifjúság, kultúra, tudomány és kutatás; egészségügy; információ, adatok cseréje.

Ausztria Unióhoz való csatlakozása után 1995-ben, a fent ismertetett együttműködési kapcsolatok már lehetőséget adtak arra, hogy azok konkrét fejlesztési együttműködéseké váljanak. Ennek kereteit az Interreg II. – Phare CBC program nyújtja, amely 1995-1999 között, mintegy 50 millió ECU-s (7,5 Mrd Ft a jelenlegi árfolyam szerint) fejlesztést céloz meg a határ térségben. (Zala megyével bővül a programban résztvevő megyék listája. Zala megye ugyan nem rendelkezik osztrák határszakasszal, de kapcsolódását a programhoz a kedvező politikai kapcsolataival, illetve a késlekedő - előkészítés alatt lévő - szlovén-magyar együttműködési tervekkel magyarázhatjuk.) Az előzetes felmérések szerint az osztrák-magyar Interreg II.- Phare CBC programra valamivel több, mint 20 Mrd Ft végösszegű előzetes pályázati anyag érkezett. A prioritásokat – a fejlesztési programok bizonyos mederben tartása végett –, a MOTTA és a Regionális Tanács szakemberei dolgozták ki. Ezek az alábbiak:

1. *Műszaki infrastruktúra*: az infrastruktúra fejlesztése a határ közeli területeken, vagy határon átnyúló eredménnyel (közlekedés, távközlés, energia, vízgazdálkodás);
2. *Gazdaságfejlesztés és együttműködés*: a határon átnyúló gazdasági együttműködések támogatása, privát kezdeményezések piacra segítése (turizmus, ipar és vállalkozás, különösen a kis- és középvállalatok fejlesztése, K+F);
3. *Területrendezés és tervezés*: tanulmányok készítése, technikai segítségnyújtás és management, a megvalósítás információs és intézményi feltételeinek fejlesztése;
4. *Humán erőforrások*: A munkaerő mozgására vonatkozó speciális szabályozások kidolgozása, programok a továbbképzés és kultúra területén;
5. *Környezet és természetvédelem*: élővízfolyások, talajvíz, a levegő és a talaj minősége illetve az egészségügyi állapot javítása a határ közeli helyeken, vagy határon átnyúló hatással.

A rendkívül hosszú előkészítő és egyeztető fázis után lényegében napjainkra (1997. március) hirdették meg a nagy (10 000 ECU felett) és a kis (10 000 ECU

alatt) projekteket az 1995. évre vonatkozóan. Ez a két esztendő késés részben a brüsszeli bürokráciával, részben pedig a hazai szervezet kialakulásával, illetve a területi (megyei) projektgazdák pályázat előkészítésében való, mérsékelt tapasztalásával magyarázható. Sopronban a Phare CBC magyarországi központjának kihelyezett irodája működik, ami szinte egyedülálló a magyar gyakorlatban, hiszen eddig minden területi projektet a fővárosból szerveztek, most lehetőség kínálkozik a közvetlen kapcsolattartásra a térséggel, illetve az ottani szereplőkkel.

A támogatásra érdemes projektek kiválasztásánál az osztrák fél véleménye a meghatározó. Így a programba nem kerülhetnek be még véletlenül sem olyan projektek, amelyek valamilyen módon versenytársai, potenciális konkurensei lehetnének az osztrák oldalon, azaz Burgenlandban meglévő, vagy ott tervezett létesítményeknek. Az osztrák partnerek éberrel figyelik a három megyében megindult modernizációs folyamatokat. Ha az ott tervezett létesítmények támogatást igényelnek a Phare CBC programtól és egyben azok sértik a szomszédos osztrák tartomány érdekeit, mindent megtesznek a projekt támogatások megakadályozására, vagy lassítására (példa lehet a Győrben létesítendő innovációs központ támogatása körüli hozsaszadalmis egyeztetés, vagy éppen a termálturizmusra irányuló fejlesztések visszaszorítása). Lényegében a Phare CBC támogatások irányainak, azok főbb projektjeinek meghatározásánál az alapelv a határ menti kapcsolatok erősítése, szélesítése. Ennek következtében a megyék gazdasági-társadalmi és településhálózati fejlesztésének szinte minden kezdeményezése része lehet a programnak, másik oldalról viszont korlátozhatók a felhasználások, hiszen számos kezdeményezés közvetlenül egyáltalán nem szolgálja a határ menti együttműködést, azaz számos lehetőség nyílik a magyar kezdeményezések akadályozására.

Szlovákiai kapcsolatok

Tanulmányunkban hosszú ismertetőt nem tudunk adni a magyar-szlovák határ menti kapcsolatokról. Az államszocializmus időszakában még működött egy kormányközi bizottság a határ menti térségek együttes fejlesztésére, illetve számtalan településnek voltak, főleg gazdasági jellegű kapcsolatai a szomszédokkal. A rendszerváltás után a helyzet alapjaiban megváltozott, s szinte mondhatni megszűntek a szlovák-magyar határ menti intézményes együttműködések. Egy-egy kísérlet történt a hivatalos kapcsolatépítésre, de azokat megzavarta a kialakulatlan közigazgatási struktúra, illetve a két ország között húzódó politikai feszültségek.

Természetesen mindez nem befolyásolta a lakossági kapcsolatok alakulását, hiszen a két országban meglévő árkülönbségek és ellátási különbségek fokozták a bevásárló turizmust mindkét irányban. A határ menti területek lakossága magyar, így a kapcsolatépítés és megtartás könnyebb volt, ami például a vállalkozások megjelenését, illetve a gazdasági kooperációk lassú megindulását tette lehetővé. Átfogó elemzések hiányában adatokkal nem szolgálhatunk az együttműködésekről, de azok

a gazdasági szférában lassan megindulnak, miközben az intézményes kapcsolatok - a meglévő alapszerződés ellenére - sem mutatnak elmozdulást.

Megítélésünk szerint a politikai okokon túl a határ menti együttműködés szélesítését akadályozza, hogy napjainkra alakult ki a szlovák közigazgatási rendszer, tisztázódtak a különféle szintek jogosítványai. Az intézményi rendszer véglegesítése a partnerek stabilitásához is vezet, hiszen gyakran változtak a kontakt partnerek, ami a megbeszéléseket megnehezítette. Szólni kell arról is, hogy két hasonló színvonalú gazdaság esetében nehéz megtalálni a megfelelő áruálapot a kereskedelemre, ugyanakkor nem voltak ismertek a vállalkezési feltételek, sőt nem indult meg a szlovák gazdaság privatizációja sem, ami növelhette volna az érdeklődést. A sokoldalú lakossági és személyes kapcsolatok a jövőben talán megfelelő alapot kínálnak a térségi intézményes együttműködések erősítésére.

Az együttműködés akadályozó tényezői

Stix burgenlandi tartományfőnök, – aki az Osztrák Szociáldemokrata Párt országos elnökhelyettese és a volt osztrák kancellár egyik bizalmasa – 1996 novemberében kisebb "határ menti forradalmat" okozott nyilatkozatával. Ebben azt jelentette ki, hogy teljesen elhibázottnak tartja Magyarország gyors EU belépésének szorgalmazását, mert az ország egyrészt még nem felkészült a tagságra, másrészt Burgenlandot gazdasági katasztrófába sodorhatná a magyar tagság. Hiszen a két térség között lehetővé válna a munkavállalók és a vállalkozások szabad mozgása, s a mérsékelt magyar bér- és termelési költségek miatt a burgenlandi cégeket és munkavállalókat a piacról fokozatosan kiszorítanák.

A nyilatkozat – amelynek alapvetően politikai okait már értjük; hiszen Vraniczky kancellár időközben lemondott, így vélhetően egy belső hatalmi harc is inspirálta mindezt, illetve az, hogy az elmúlt októberi választásokon gyengén szereplő Szociáldemokrata Párt folyamatosan rendezi át sorait, igyekszik növelni népszerűségét – újabb és újabb reagálásokat eredményezett. Témánk, a határ menti kapcsolatok szempontjából talán Ausztria budapesti nagykövetének megállapításait érdemes kiemelni, miszerint Burgenland hosszú évtizedeken keresztül a nyugat végállomása volt, ebből kifolyólag a tartomány bizonyos részei gazdaságilag elmaradottak, a térség az utóbbi években kezdett felzárkózni az osztrák és a nyugat-európai szintre és Stix valószínűleg ezt félti (Népszabadság 1996. december 30.). A magyar partnerek, a megyei közgyűlések elnökei inkább belpolitikai akciónak tekintették a nyilatkozatot, s utaltak arra, hogy a jószomszédi kapcsolatokat nem rúgja fel a magyarországi EU csatlakozás egyoldalú megvétőzésének kezdeményezése (Magyar Hírlap 1997. január 21., Észak-Dunántúl melléklet).

Mindezeket túl a napi gyakorlatban megfigyelhető volt, hogy az elmúlt hónapokban osztrák részről a határellenőrzések időtartama növekedett, egyre több nyilatkozat jelent meg a Schengeni-egyezmény alkalmazásáról, annak betartásáról, mindazokról a növekvő költségekről, amik Ausztria keleti határainak őrzése kapcsán

jelentkeznek. Több embercsempész-ügy került nyilvánosságra, mint korábban, sőt két osztrák újságíró illegális határ-átlépése szintén az osztrák politikusoknak és a közvéleménynek, hogy az osztrák–magyar határon valami nincs rendben, illetve – kedvezőtlenebb nézőpontból – a magyarok igencsak felkészületlenek az EU-csatlakozásra.

A fenti bevezető azt jelzi, hogy az osztrák–magyar határ menti térség szerepe felértékelődött, az országos politika szintjére került, s egyben számítani lehet arra, hogy az ország EU csatlakozásának egyik állandóan figyelt térsége, "barométere" lesz, vagy lehet. A térség modell jellegét erősíti az is, hogy a Phare program kiterjesztése megtörtént a határ menti területekre, így egyrészt ezekben a megyékben is már tesztelhetik az EU-bürokraták és politikusok azt, hogy a magyar területi szervek mennyire képesek és alkalmasak fogadni a támogatásokat, illetve az azokkal együtt járó pályázati, elszámolási, értékelési rendszereket. Másrészt osztrák észrevételek határozottan megjelennek ebben az együttműködési és támogatási rendszerben, ami ugyan nem korlátozza a térségek fejlesztési irányait, de azokat befolyásolhatja. Az osztrák–magyar határ menti együttműködés fejlődését több tényező befolyásolja (Rechnitzer 1996).

Az első lényege, hogy a határ menti térségben osztrák részről egy periféria érintkezik – magyar részről – egy kvázi- centrummal. Győr-Moson-Sopron megye, de lényegében Vas megye gazdasága is gyorsabban tudott átállni a piacgazdaság viszonyaira, a privatizáció itt viszonylag zökkenőmentesen lezajlott. A vállalkezési aktivitás magas, a népesség iskolázottsága magasabb színvonalú és sokoldalúbb, mint az ország többi részén a településhálózat is fejlett, nem beszélve az infrastrukturális ellátottságról. Továbbá a lakosság polgári hagyományai is érvényesülnek, a népesség termelési ismereteiben megtalálható az innováció-orientált szemlélet, az életkörülmények kedvezőek, s a régióban nagy tömegű fogyasztó található (a két megye népessége megközelíti a 700 ezer főt), magasabb jövedelemmel, ami serkenti a lokális és a regionális piac kialakulását.

Mindezek nem mondhatók el Burgenlandról, hiszen alacsony a népesség szám (270 ezer fő), a gazdasági szerkezet egyoldalú (agrártermelés), az iskolázottság alacsony, a centrumok hiányoznak. A tartomány döntően mezőgazdasági jellegű térség, önálló ipari bázisa gyenge, függése erős Bécstől, illetve más osztrák gazdasági-ipari centrumoktól (Graz).

Egyértelmű tehát, hogy a magyar térségek alkalmasak a gyorsabb modernizációra és a fejlesztésüknél más igények jelentkeznek, mint egy elmaradott, periférikus régiónál. Nem vehetők össze reálisan a burgenlandi fejlesztések a magyarországi határ menti térségek megújítási kezdeményezéseivel. Itt nem versenyhelyzetről van szó, hanem egy sokoldalú szerkezet további átalakításának ösztönzéséről. (Elkészült mindkét megyében a területfejlesztési koncepció, amelyek lényegében ezt a szemléletet sugallják, egy olyan gazdasági miliő kialakítását szorgalmazzák, ami a meglévő szerkezetek bővítését és belső megújítását is segíti a termelési infrastruktúra, a képzés és oktatás fejlesztésével, valamint a vidékfejlesztéssel.)

Az osztrák–magyar határ menti régió térszerkezete alakításának másik eleme Bécs. Az osztrák főváros hatása erőteljesen jelentkezik a régióban, hiszen nemcsak a gazdasági szervezetekben, a lakossági kapcsolatokban, a munkavállalásban meghatározó, hanem a mindennapi életben is kitapintható Bécs jelenléte. A régió jövőbeli helyzetét a főváros jóval nagyobb mértékben befolyásolja, mint Burgenland. Sajnos egyértelmű kapcsolatok, együttműködések csak lassan alakulnak ki az osztrák fővárossal a térségben, hiszen arra lényegében Burgenland rátelepült, másrészt Bécsnek, mint főváros-tartománynak még nem dimenzió ezen megyékkel, azok centrumaival való intenzív kooperálás ösztönzése. (Az elmúlt időszakban, talán éppen a Phare CBC program hatására növekszik a bécsi érdeklődés a térség iránt, amit több közös fejlesztési program is segíthet a jövőben.)

A határ menti együttműködés alakítására tehát hatnak a térszerkezetben meglévő különbözőségek, de a nagyvárosok funkcióinak változása, illetve igénye is hatással van a térségre. Ugyanakkor a kapcsolatokat a magyar térszerkezet változásai, éppen úgy befolyásolják, mint az átalakuló regionális politika. Vegyük sorra ezeket a tényezőket is!

A hazai regionális szerkezetben a nyugat–keleti különbségek nem csökkennek, hanem növekszenek, ennek következtében az osztrák–magyar határ menti régió tartósan fejlettebb lesz, mint az ország többi része. Politikai feszültségekkel kell tehát számolni a térségek között, ami – bármely színezetű is a kormányzat – azt eredményezi, hogy az elmaradottabb régiókban koncentrálnak az állami fejlesztési támogatások. A fejlettebb régióknak tartós küzdelmet kell vívniuk a többiekkel és a központi kormányzattal, annak igencsak erős "keleti" lobbyjaival.

A területfejlesztés intézményrendszere napjainkban formálódik, azt lehet látni, hogy a térségek különféle szereplői jogot kaptak a fejlesztések véleményezésére, illetve egy mérsékelt decentralizáció is megindult a jelentéktelen (a GDP 0,2%-át kitevő) területfejlesztési alap vonatkozásában. Az intézményrendszer, a megyei területfejlesztési tanács azonban egy átmeneti megoldást mutat, hiszen nem területi választott testületre épül, hanem lényegében egy kinevezett intézményre (a törvény által meghatározott szereplők a tanács tagjai).

Ennek az intézménynek nincsen megfelelője a határ túlsó oldalán, ott egy választott, jelentős decentralizált jogszíványokkal rendelkező intézmény (tartományi parlament és kormány) működik, számottevő saját pénzügyi forrással. A magyar részben decentralizált és az osztrák autonóm struktúra kapcsolódási pontjai zavarokkal terhesek, korlátozott mozgásteret adnak a magyar szereplőknek.

Ugyanakkor a magyar fél is megosztott, hiszen három megye, más-más érdekekkel lép fel, s mindezt színesíti az önkormányzati önállósággal rendelkező öt nagyváros jelenléte is. Szervezeti szinten csak napjainkban formálódik a Nyugat-dunántúli Regionális Fejlesztési Tanács, amelyet a három Phare CBC által érintett megye hozott létre. Megítélésünk szerint ezen összefogást alapvetően az motiválta, hogy a Phare támogatást minél teljesebb mértékben igénybe vegyék, illetve minél gyengébb tervezési-statisztikai régiót hozzanak létre, nehogy egy közigazgatási reform során a megyék önállósága mérséklődjön.

Ennek a három megyének a belső regionális kapcsolatai gyengék, esetiek, alapvetően csak Győr-Moson-Sopron és Vas, illetve Vas és Zala megye irányában vannak kimutatható együttműködések, de már például Zala és Győr-Moson-Sopron megye viszonylatában jóformán semmilyen térségi együttéléstől nem adhatunk számot. A pszeudo-régió tehát nem növeli, hanem lényegében csökkenti az együttműködési potenciált, mivel a megosztottság tartósan fennmarad, közös célok látszólagosak, egységes érdekek mögött egy-egy megye belső fejlesztése áll, azaz nem motiválják a Burgenlanddal szembeni egységes fellépést, mindez aztán lehetőséget nyújt a partnerek megosztására.

Az osztrák partnerek hatása a térségre és annak gazdaságára a jövőben nem növekszik, sőt véleményünk szerint stabilizálódik, vagy mérsékelten csökken. A magyarországi osztrák vállalkozói elemzés (*Dőry-Máthé* 1996) alapján megállapítható, hogy egyrészt a határ menti térségekben már a rendszerváltozás előtt, vagy közvetlen azt követően jelentek meg a számottevő vállalkozások². Ezek többségükben a multinacionális jelleget hordozzák - a felmérésbe bevont nagyobb osztrák vállalkozások egy része nem igazán osztrák, hanem a német, a holland és más nemzetiségű vállalatok exkluzív kelet-európai jogokkal felruházott osztrák partnerei, vagy vállalatai -, hiszen nemcsak Magyarországon vannak befektetéseik, hanem a környező országokban is megjelennek. A fejlesztéseikben tehát a hálózati jellegre törekszenek, így többen alakítanak ki a jövőben telephelyet a román, ukrán, vagy kelet-szlovák határ menti térségekben. A megítélés az, hogy a magyar privatizáció befejeződött, a térségben már nincsenek kivásárlásra érdemes vállalkozások, illetve olyan nagyvállalatok vannak, amikben az osztrák tőke nem érdekelt (Rába Rt). A zöldmezős beruházásokhoz nem ismert a telephelyi kínálat, hiszen ajánlásának módszerei – telephely- és településmarketing – és szervezeti rendszere kimondottan kezdetleges Magyarországon, még ebben a térségben is. Másrészt az EU-tagság az osztrák gazdaság számára nagy kihívást jelent, egyre élesebb a verseny az osztrák piacokon is, amiben ugyan előnyt jelentenek a magyar telephelyek alacsonyabb költségei, de a felmért vállalkozások a jövőben a hazai (osztrák) pozíciójuk megvédését is fontosnak tekintik, így erőforrásaikat és fejlesztéseiket oda is koncentrálnak.

Végezetül arról kell szólni, hogy a mindennapi élet alakítja, formálja a határ menti kapcsolatokat. A térség Magyarországon belüli vonzása számottevő, egyre több az áttelepülő, egyre több új vállalkozás jelenik meg, amely valamilyen formában számba veszi az osztrák jelenlétet, vagy éppen a szomszéd ország nyújtotta számtalan lehetőséget. A centrumok funkciói gyarapodnak, vonzásterük folyamatosan bővül, rendeződik át, s kapcsolataik, amelyet az ott megtelepedő vállalkozásokkal és intézményekkel lehet jellemezni, szélesednek. Megállapítható, hogy Sopron, Szombathely, Kőszeg, Mosonmagyaróvár, Győr egyenrangú központjai a két ország határ menti térségeinek, sőt bizonyos szerepkörökben (vendéglátás, bizonyos szolgáltatások) többet nyújtanak, mint a közelükben lévő, népességszám szempontjából nagyságrenddel kisebb osztrák kisvárosok. A minden napi élet tereiben tehát mindkét megye, annak települései és lakossága valamilyen formában kapcsolódik az osztrák térségekhez. Az osztrák települések, s az ott élő népesség számára is meghatározó a

"magyar kapcsolat". Mondhatjuk azt, hogy a hétköznapi világában lényegében egy erősen együttműködő térségről, egymással számos szálon összekapcsolódó régióról, egy formálódó eurorégióról beszélhetünk.

Az eurorégió, mint az együttműködés új modellje

A "hétköznapi eurorégióját" valóságos eurorégióvá kell formálni, talán ez lehet a térség legfontosabb fejlesztési iránya. Nem könnyű – éppen a komplex feltáró jellegű kutatások hiányában – meghatározni azt a területet, amit felölelhet a jövőbeli együttműködés térsége. A kijelölt területi egységekhez – s éppen az eltérő döntési kompetencia miatt nem mindegy, hogy milyen – közigazgatási egységeket lehet rendelni, hogy a multiregionális együttműködések szervezését segítsék, azt befogadják.

Számos elemzés (*Gorzlak–Enyedi 1996*) megerősíti azt, hogy a három főváros Bécs, Pozsony, Budapest hatásterülete, mint a napjainkra egyre határozottabban kirajzolódó gazdasági-településhálózati mega-agglomeráció a közép-európai térség új növekedési centrumává válják (*2. ábra*).

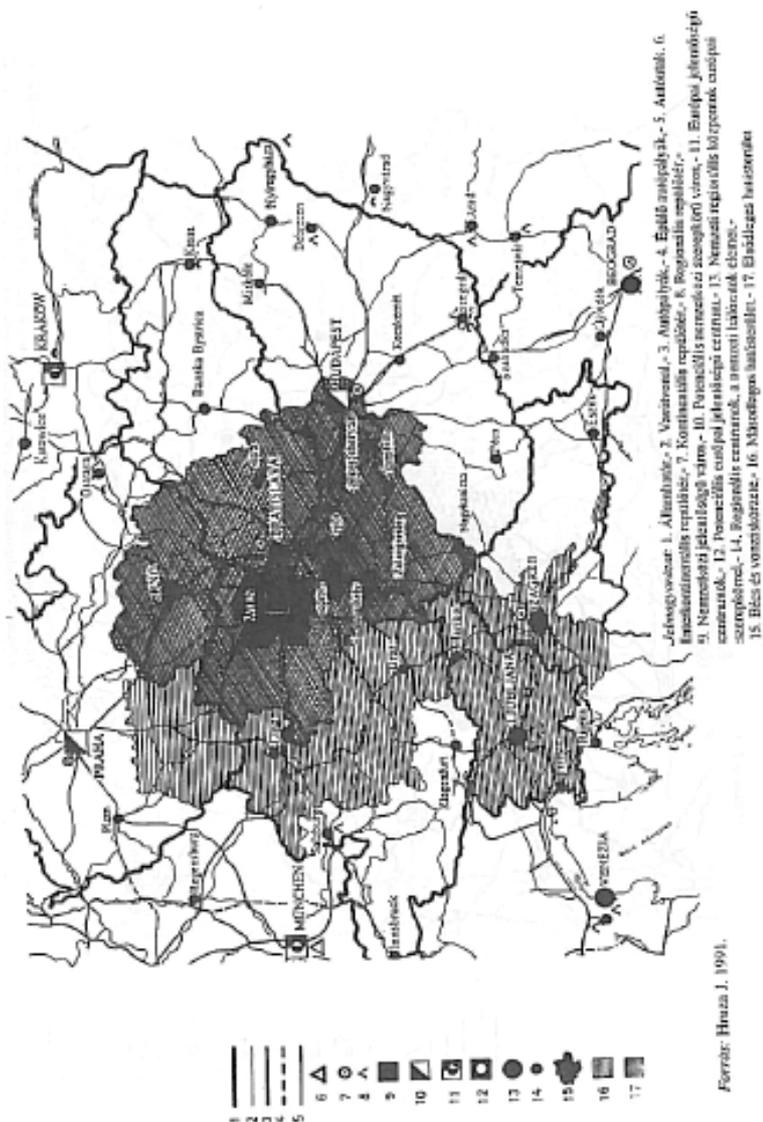
A nagyközpont ezen hatásterülete viszont nehezen kezelhető, nem illeszkedik – éppen nagy területi kiterjedése, jelentős népességszáma, eltérő, sokszínű sajátosságai miatt – az eurorégiók eddig kialakult rendszeréhez. Célszerűbb tehát kisebb, konkrétan együttműködő térségben gondolkodni, ahol a kapcsolatok egyértelműek és intenzívek. Infrastrukturális rendszereik több esetben egybefonódnak, a településhálózati rendszerei hasonlóak, így a sokoldalú összekapcsolásukhoz több lehetőség kínálkozik. A térségek intézményesítése azért fontos, hogy a szervezett programok konkrétak legyenek, s a különféle szereplők részesei lehessenek az akcióknak, azokat magukénak tudják tekinteni.

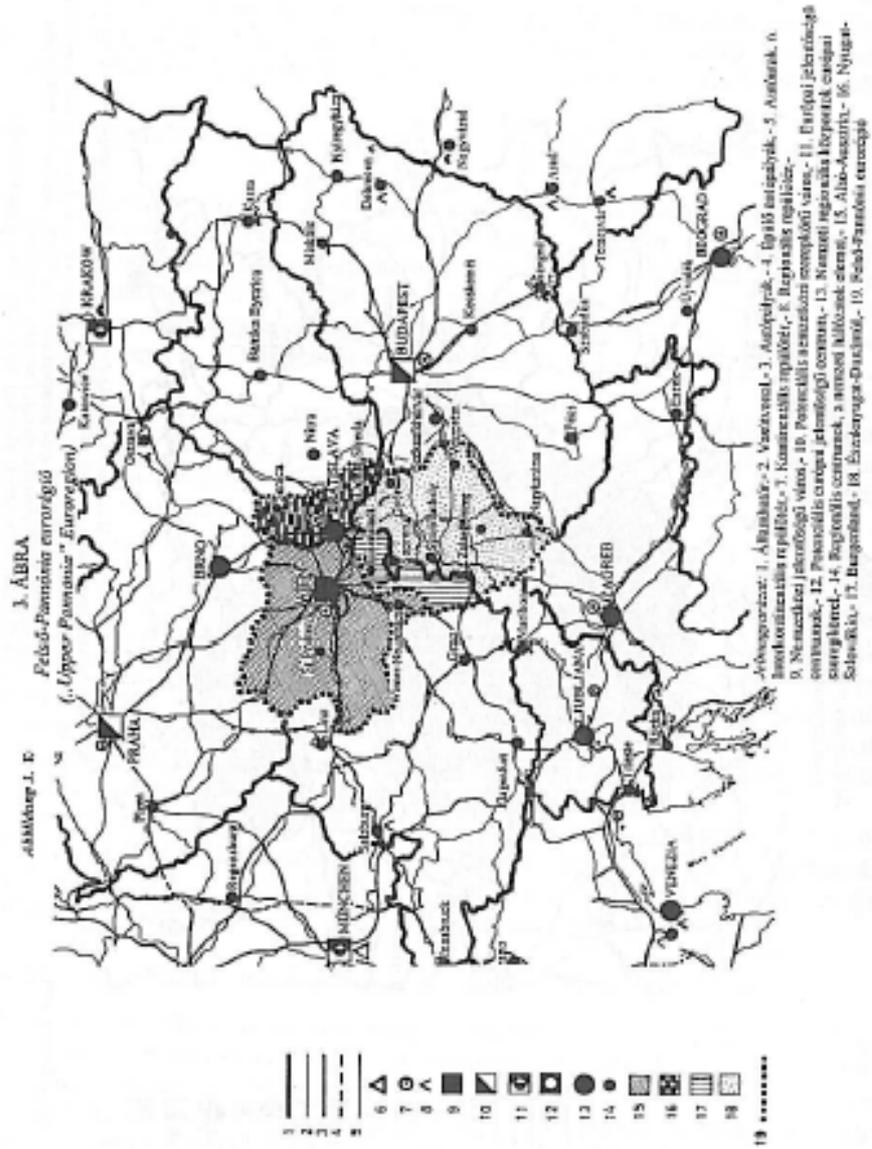
Nem lehet egyetlen területi lehatárolást sem lezártnak, végérvényesnek venni. A cél az, hogy a Bécs-Pozsony-Budapest makrorégióban rejlő kedvező adottságok minél jobban kihasználásra kerüljenek, illetve ezen fejlődési tengelyre épülő multiregionális együttműködés a jövőben kibővíthető legyen (*Rechnitzer 1995*).

A nagyrégiós modell; Felső-Pannónia Eurorégió

Az elsőt nevezzük a tartományi, megyei modellnek (*3. ábra*) abból kiindulva, hogy a középszintű területi egységek, így az osztrák tartományok, a magyar megyék és a szlovák tervezési régiók dimenziójában lenne célszerű az együttműködések szervezését. Ennek megfelelően Bécs, mint főváros, Burgenland és Niederösterreich (Alsó-Ausztria) tartományok, Győr-Moson-Sopron, Vas, Zala, Veszprém megyék és azok nagyvárosai, valamint a korábbi Nyugat-Szlovákia területe alkothatná a kialakítandó eurorégiót.

2. ÁBRA
 Bécs lehetséges hatásterülete a közép-európai térségben

A három osztrák tartomány együttesen alkotja a Keleti Régiót (Region Ost) vagy Bécsi Régiót (the Vienna Region), ami lényegében egy tervezési, együttműködési szövetség³. Célja, hogy egyrészt Bécs révén Alsó-Ausztria és Burgenland nemzetközi ismertsége fokozódjék. Ugyanakkor mindkét tartomány számos szállal kötődik Bécshez, annak szűkebb és tágabb vonzáskörzete területükbe benyúlik, így a gazdaság, az infrastruktúra, vagy éppen a településhálózat fejlesztés együttes alakítása nélkülözhetetlen (*Siedlungs-Politisches* 1994). A Keleti Régiót tehát tekinthetjük egy osztrák interregionális együttműködésnek, amelyhez kapcsolódhatnak a magyar megyék kibontakozó regionális szerveződései, illetve a szlovák területi tervezési egység.

A négy magyar megyéből három a jövőben egy tervezési-elemzési és fejlesztési régiót alkot, tehát az egységes részvételüket ez is indokolja. Veszprém megye ugyan egy másik regionális szerveződés tagja, de a Balaton partjával fontos tényezője lehet egy közép-európai együttműködésnek. Továbbá az is, hogy a korábban említett Interreg II. – Phare CBC program érintettjei, így a három megye, valamint Burgenland és Alsó-Ausztria kapcsolódó térségeiben előbb-utóbb – a program részeként – egységes területi fejlesztés kezdődik meg, és a határ menti kapcsolatainak megújítása már regionális szinten folytatódhat. (Gondolunk itt arra, hogy célszerű a területfejlesztési koncepciókat összevetni, azok kölcsönös hatásrendszereit értékelni, kidolgozni a kapcsolódási pontokat, így megalapozottá tenni az együttes, vagy pontosabb multiregionális együttműködéseket.)

A nagyrégiós modell előnye még az, hogy a lehetséges eurégió jelentős gazdasági potenciált (3. táblázat) képviselne, annak sokszínűsége a versenyfeltételeit és települési adottságait növelhetné, erősítve a térségen belüli gazdasági kapcsolatokat, így lényegében Közép-Európa fejlődési motorjaként funkcionálhatna. A magyar régió gazdasága sok szállal kapcsolódik az osztrák tartományokhoz, így kialakult, szervezeti-intézményi kapcsolatok vannak, azok működési terei viszonylag kis ráfordítások mellett bővíthetők.

Osztrák–magyar vonatkozásban napjainkra már kiépültek a térségi infrastrukturális rendszerek, így az egybefüggő közlekedési hálózat, a villamos energia és a földgázhálózat összekapcsolódott, a határátkelő helyek száma növekszik, azok megközelíthetősége is javul. A magyar régió nagycentrumai (Sopron, Győr, Szombathely) a határ menti bevásárló turizmus színterei, valamint a régió idegenforgalmi területén az osztrák kereslet is számottevő (Balaton; második otthonok létesítése a határ mentén és az egész régióban; hobby-turizmus: vadászat, kerékpározás, horgászat; ökoturizmus). Előnye továbbá, hogy a magyar–osztrák határ menti kapcsolatok területi együttélési viszonylatok szinte teljes spektrumát felölelik, így olyan együttműködések is megjelenhetnének ebben a multiregionális rendszerben, amelyek ugyan még bilaterálisak, de mintaértékűek lehetnek egy trilaterális, három ország határain átnyúló regionális együttműködés számára is. Rövidtávon nem várhatunk jelentős áttörést a szlovák–magyar határ menti kapcsolatokban, de éppen az osztrák–magyar kapcsolatok megújítása és egy szervezett együttműködés segíthet a feszültségek oldásában.

3. TÁBLÁZAT

Felső-Pannónia potenciális eurorégió néhány gazdasági jellemzője

<i>Megnevezés</i>	<i>Osztrák alrégió</i>	<i>Szlovák alrégió</i>	<i>Magyar al- régió</i>
Terület (km ²)	23554	4539	15822
Népesség (ezer fő)	3284,5	859,6	1380,1
Népsűrűség (fő/km ²)	143	190	87
GDP összesen (Mrd USD)	85,3	7,6	5,1 ¹
Egy lakosra jutó GDP (USD)	25955	8797	3666
GDP ágazati szerkezete (%)			
mezőgazdaság	2,1	3,2	9,2
ipar	32,4	53,2	38,7
szolgáltatás	65,4	43,6	52,1
Ipari beruházások nagysága (millió USD)	1497,5	n.a.	361,2
Egy lakosra jutó ipari beruházás nagysága (USD)	456	n. a.	262
Külföldi befektetések			
szervezetek száma (db)	885	4692 ²	3313 ³
alaptőke (millió USD)	6239	2502	419
Gazdasági szervezetek száma (ezer db)*	144,8	15,7	131,1
1000 lakosra jutó gazdasági szervezetek száma (db)	44	54	95
Foglalkoztatottak száma (ezer fő)	1276,4	414,7	371,4
Foglalkoztatottsági szerkezet (%)			
mezőgazdaság	5,3	7,9	9,4
ipar	31,8	36,4	38,3
szolgáltatás	62,9	55,7	52,3
Átlagbérek (USD)	1931	270 ⁴	275 ⁵
Munkanélküliségi ráta (%)	4,6	4,7	7,5
Idegenforgalmi férőhelyek (ezer db)	87,5	7,7	73,3
Vendégéjszakák száma (ezer db)	15081	849	4569

*Bécsi alrégióban csak Bécs adatait tartalmazza az 1991. évre, Pozsony alrégióban 1995. évre és a győri alrégióban az 1994. évre.

¹ 1994. év végi középárfolyamon 1 USD = 110,98 HUF.

² Az adatok 1995. évre vonatkoznak. Az alrégió az összes szlovákiai külföldi befektetés 53,4%-át, míg a szervezetek 53,8%-át koncentrálna.

³ Az adatok 1994-re vonatkoznak, a megyék a magyarországi külföldi befektetések 3,8%-át és a szervezetek 4,7%-át adják.

⁴ Bratislava - vonzáskörzetben a bérek alacsonyabbak, Bratislava járásban 207 USD, Senica járásban 224 USD és Dunajská Streda járásban 196 USD (1995).

⁵ Bratislava - vonzáskörzetben a munkanélküliség magasabb, Bratislava járásban 7,4%, Senica járásban 9,6% és Dunajská Streda járásban 16,6% (1995).

Forrás: Statistisches Jahrbuch 1995; Szlovák Statisztikai Évkönyv 1995; Győr-Moson-Sopron, Vas, Zala Veszprém megye statisztikai évkönyve 1994.

A nagyrégiós modellen belül természetesen működhetnek kistérségi együttműködések (*Aschauer* 1995), így település–település kapcsolatok, amelyek lényegében a konkrét tereit jelentik az eurorégióknak. Gondolunk itt a Sopron–Eisenstadt–Wiener-Neustadt városhármasra, vagy a Szombathely–Oberwart együttműködésre, de a továbbiakban egy Graz–Szombathely–Zalaegerszeg (–Maribor) hármashatár menti kapcsolatokra. A település–település együttműködések ma már sok szállal szövik egybe a régiót, így a Jánossomorja–Andau, Fertőrákos–Mörbisch, Kópháza–Deutschkreutz, Zsira–Lutmannsburg, Kőszeg–Lockenhaus, Szentgotthárd–Jennersdorf–Güssing kapcsolatok.

Ennek a modellnek hátránya, hogy olyan térségeket is megjelenít, amelyeknél a hármashatár menti kapcsolatok, azok lehetősége közvetlenül már nem érvényesül (gondolunk itt Alsó-Ausztria nyugati területeire, vagy éppen az osztrák határral nem érintkező Zala, Veszprém megyére). Az utóbbi két megye részvételét viszont azért tartjuk fontosnak, mert nagyon határozott és egyértelmű (gazdasági) kapcsolatokat alakítottak ki a közeli osztrák tartományokkal, illetve a szerveződő nyugat-dunántúli és közép-dunántúli régió részét képezik, így az interregionális kapcsolataik fokozatos bővítésével egy egységes regionális rendszerbe tagozódnak.

Hasonlóan fontosnak tartanánk a jövőben Komárom-Esztergom megye részvételét a potenciális eurorégióban, hiszen a megye egyrészt szervesen kapcsolódik az egyre határozottabban kibontakozó Bécs–Budapest innovációs zónához, másrészt viszont Szlovákiával határos, így a kétoldalú kooperációk számottevőek, s végül kapcsolatai a kibontakozó nyugat-dunántúli régióval szintén több szinten érvényesülnek.

A szlovák közép-szintű közigazgatási struktúra az elmúlt időszakban alakult ki. Elő lépésben a volt Nyugat-Szlovákia térsége (jelenleg Bratislava és Trnava régió) kapcsolódhatna a multiregionális együttműködéshez, majd a jövőben a Nitra-i régió. A végleges közigazgatási szerkezet, valamint az ahhoz kapcsolódó jogkörök és hatáskörök ismeretében lesz célszerű javaslatot tenni ebben a modellben a szlovák partnerekre.

Döntő ellenérv lehet a nagyrégiós modellel szemben, hogy rendkívül nagy területi egységet képvisel, hiszen a közel 44 ezer km² és 5,5 millió lakosával valószínűleg egy kisebb európai állammal lehet egyenértékű⁴, így egy sajátos új kelet-közép-európai tömb jönne létre. A nagyrégióon belül jelentősek a regionális különbségek, hiszen ha az osztrák alrégiót tekintjük egységnek, akkor a területi különbségek mértéke a következő:

4. TÁBLÁZAT

A szlovák–magyar határ menti régiók néhány gazdasági mutatója

<i>Tényező</i>	<i>Szlovák alrégió</i>	<i>Magyar alrégió</i>
GDP	11,2	16,8
Egy lakosra jutó GDP	2,9	7,1
Népesség	3,8	2,4
Bérek	7,2	7,1
Külföldi befektetések	4,7	14,8

Ezek az arányok természetesen, hiszen különféle történelmi fejlődési utat bejárt térségekről van szó, amelyek nagyon eltérő körülmények között alakították ki mai szerkezetüket, viszont éppen azért, mert évszázadok alatt – eltekintve az elmúlt 40–50 évtől – egy egységes gazdasági teret alkottak, biztosítottak a lehetőségek, hogy közöttük mindegyik fél fejlődését segítő együttműködések kialakuljanak. Vélhetően radikálisan nem fognak a regionális különbségek csökkenni, hiszen a potenciális eurorégióban lényegében két ország fővárosa, mint jelentős gazdasági koncentráció is megtalálható, elérhető viszont, hogy a tudatosan szervezett kapcsolatokkal, a gazdasági és társadalmi kommunikáció tereinek szélesítésével új fejlődési irányok alakuljanak ki. Végezetül alapvető kérdés, hogy mi tekinthető „nagyoknak” egy

eurorégió esetében. Amennyiben a partnerek képesek egymás között koordinálni a feladatokat, akkor a térség nem nagy, ha csak például bilaterális együttélések szerveződnek meg, akkor azokat a területi egységeket kell eurorégióknak tekinteni, ami nem jelentheti a harmadik, vagy a további területi egységek kizárását, illetve azok későbbi bekapcsolódását.

A kistrégiós határ menti együttműködésre épülő modell; Bécs–Pozsony–Győr–Sopron (város) eurorégió

A másik lehatárolás, nevezzük a városi vonzáskörzeti modellnek, már jobban épít a közvetlen kétoldalú kapcsolatokra, azok területi összefüggéseit zártabban közvetíti, így kisebb térségben gondolkodik.

A területi lehatárolása ennek az együttműködési térségnek, mint funkcionális régióknak nem egyszerű feladat. Alapvető sajátossága, hogy három ország határ menti övezeteiben található (4. ábra), s ennek megfelelően három eltérő társadalmi-gazdasági szerkezetű országot, s azoknak a különféle közigazgatási és intézményi rendszerét érinti. A funkcionális régió hipotetikus lehatárolásánál részben a centrumok szűkebb vonzáskörzetét, részben pedig ebben a térségben kialakult történelmi, gazdasági és társadalmi összefüggéseket vehetjük alapul, így annak területét 17 ezer km²-ben és 3,4 millió lakosban határozhatjuk meg (5. táblázat).

A két főváros és egy regionális központ vonzáskörzete alkotja lényegében a hipotetikus régiót, ezek viszont eltérő közigazgatási beosztásokra épülnek, így az egyes országokhoz tartozó alrégiók meghatározásánál figyelembe kell vennünk az ott alkalmazott területi beosztást. A különféle közigazgatási szerkezetek alapján kijelölt régióra – mint a vizsgálat területi egységére – azért volt szükség, hogy jobban jellemeznünk tudjuk a térség sajátosságait, értelmezzük a különféle gazdasági, infrastrukturális együttműködési rendszereket, s egyben felvázoljuk az intézményes kapcsolatok szféráit, amik lehetőséget kínálnak majd az eurorégió megteremtésére.

A régió magterületét Bécs alkotja, amely egyben az osztrák szövetségi állam tartománya, Ausztria fővárosa. Bécs vonzáskörzete viszont már Niederösterreich és Burgenland tartományok területébe nyúlik be, amelyet a fővárostól számított 40–50 km-es körzetben határozhatunk meg. A bécsi városkörnyék (Wiener Umland) Niederösterreich tartományból három várost (Krems, Saint Pölten, Wiener Neustadt) és 12 politikai kerületet (járás), míg Burgenland tartomány északi részén két várost (Eisenstadt és Rust) és három politikai kerületet (járást) fog át (Klotz 1994).

A régió másik centruma Pozsony, amely egyben Szlovákia fővárosa, illetve annak vonzáskörzete, amely három járásra terjed ki (amelyek már tartalmazzák azok városi központjait, így Dunaszerdahelyet; Dunajska Streda, Szencát; Senica). Ezen járasok országhatár mentén találhatók, így az érintkezési aktivitásuk a szomszédos országokkal jóval élénkebb.

A harmadik központ Győr, amely egy magyar megye székhelye, a megyével azonos jogokkal rendelkező magyarországi regionális központ. Magyar vonatkozásban már nem beszélhetünk csupán Győr város vonzáskörzetéről, hanem az alrégiót Győr-Moson-Sopron megye egész területében kell meghatároznunk. Ennek oka, hogy a megye egy közel 150 km-es határszakaszon érintkezik az osztrák alrégióval,

annak hatása mind történelmi, mind gazdasági és társadalmi vonatkozásban tartósan érvényesül, s nemcsak a megyeszékhelyre, hanem a megye településeinek többségére is kiterjed. Hasonlóan számottevőek Bratislava és vonzáskörzetének a hatásai Győr-Moson-Sopron megye nyugati felében, annak centrumaiban (Mosonmagyaróvár, Győr) jól kimutatható, még ha a két alrégiót egy közel 70 km-es szakaszon a Duna, mint határfolyó választja el is egymástól.

5. TÁBLÁZAT

Bécs–Pozsony–Győr–Sopron (város) eurorégió néhány gazdasági jellemzője

<i>Megnevezés</i>	<i>Bécs¹ alrégió</i>	<i>Pozsony alrégió</i>	<i>Győr-Sopron alrégió</i>
Terület (km ²)	9057	4539	4012
Népesség (ezer fő)	2115,7	859,6	424,4
Népsűrűség (fő/km ²)	233	190	106
GDP összesen (Mrd USD)	51,9	7,6	1,7
Egy lakosra jutó GDP (USD)	32626	8797	4045
GDP ágazati szerkezete (%)			
mezőgazdaság	0,2	3,2	11,2
ipar	25,6	53,2	35,4
szolgáltatás	74,2	43,6	53,3
Ipari beruházások összege (millió USD)	77651	n.a.	210 ²
Egy lakosra jutó ipari beruházás nagysága (USD)	446	n. a.	493
Külföldi befektetések, szervezetek száma (db)	686	4692 ³	1228 ⁴
alaptőke (millió USD)	5587	2502	165
Gazdasági szervezetek száma* (ezer db)	71,7	15,7	39,2
1000 lakosra jutó gazdasági szervezetek száma (db)	22	54	108
Foglalkoztatottak száma (ezer fő)			
centrum	788,3	280,1	
vonzásterület	225,4	134,6	
összesen	1013,7	414,7	117,8
Foglalkoztatottsági szerkezet (%)			
mezőgazdaság	0,3	7,9	9,4
ipar	22,8	36,4	37,6
szolgáltatás	76,9	55,7	53,0
Átlagbérek (USD)	2105	270 ⁵	282 ⁶
Munkanélküliségi ráta (%)	5,3	4,7	6,2
Idegenforgalmi férőhelyek (ezer db)	39,8	7,7	10,3
Vendégéjszakák száma (ezer db)	6891,6	848,7	687,6

*Bécsi alrégióban csak Bécs adatait tartalmazza az 1991. évre, Pozsony alrégióban 1995. évre és a győri alrégióban az 1994. évre.

¹ A gazdasági adatok csak Bécsre vonatkoznak.

² Üzembe helyezett beruházások értéke 1994. évre.

³ Az adatok 1995. évre vonatkoznak. Az alrégió az összes szlovákiai külföldi befektetés 53.4%-át, míg a szervezetek 53.8%-át koncentrálnak.

⁴ Az adatok 1994-re vonatkoznak, a megye a magyarországi külföldi befektetések 3.8%-át és a szervezetek 4.7 %-át adja.

⁵ Bratislava értéke, a vonzáskörzetben a bérek alacsonyabbak, Bratislava járásban 207 USD, Senica járásban 224 USD és a Dunajska Streda járásban 196 USD (1995).

⁶ Bratislava értéke, a vonzáskörzetben a munkanélküliség magasabb Bratislava járásban 7.4%, Senica járásban 9.6 % és a Dunajska Streda járásban 16.6% (1995).

Forrás: Statistisches Jahrbuch 1995.; Szlovák Statisztikai Évkönyv 1995.; Győr-Moson-Sopron megye statisztikai évkönyve 1994.

Jelölgyűjtés: 1. Lakosság száma, 2. Potenciális eurorégió hatáskörlet és határ, 3. Nagycentrumokhoz kapcsolódó városok és térszervezési központok, 4. Országhatár, 5. Járási, megyei, körzeti, tartományi határ

A városi vonzásterekre épülő térség lehatárolás előnye, hogy könnyebben befogható, annak területi megjelenítése nem túl nagy, s lényegében egy nagyon koncentrált gazdasági bázist képvisel. A nagyterületi – előző – modellel összevetve a legfontosabb gazdasági kapacitásokat és jövedelemtermelő szereplőket összpontosítja. Előnye, hogy a területi egységek száma viszonylag csekély, így azok könnyebben kialakíthatják kapcsolataikat, kezdetnek kölcsönösen érintő akciókba. A területi egységek közelsége, azoknak több tényezőben megegyező adottságai és problémái miatt (nagyvárosok, azok vonzáskörzete) egyszerűbb és talán sikeresebb az érdekek egyeztetése a közös programokra, miközben azok eredményei is könnyebben lemérhetők.

A modellnek az a hátránya, hogy nem egyenrangú közigazgatási egységek kapcsolatáról van szó, így a kompetencia-szintek eltérnek, azokhoz a magasabb szint engedélye, hozzájárulása szükséges. Problémát jelenthet, hogy a potenciális eurorégió elszigetelődik a környezetétől, inkább a belső forrásainak fejlesztésére koncentrál, így térségi, regionális konfliktusokkal kell számolni. S végül ebben a kombinációban Bécs túlsúlya erős és egyértelmű lesz, az fogja meghatározni a fejlesztés irányait, míg a kisebb és gyengébb területi egységek csak a kiszolgáló szerepre vállalkozhatnak. Az előző modellben éppen a partnerek nagyobb önállósága miatt valamelyest kompenzálódhat Bécs meghatározó szerepe.

Törekvések az eurorégió kialakítására

Elemzéseinkben megállapítottuk (Rechnitzer 1996), hogy a meglévő intézmények már alkalmasak lehetnek ennek a magasabb szintű együttműködésnek a létrehozására. A helyi akaratok erre vonatkozóan magyar részről már felismerhetők (az északnyugat-dunántúli megyék és nagyvárosok szándéknyilatkozata a Pannónia Eurorégió megalapítására, Bécs, 1996. szeptember). Az utóbbi időben az osztrák fél kereste a kibúvókat ezen új intézményesített formák alól, mondván, hogy az eddigi rendszer jól működik, nincs szükség annak kiszélesítésére.

A térségi kapcsolatok fejlesztéséhez szükségesek a további kormányzati szintű megállapodások is, ezek lényegében előkészítés alatt vannak, így a határ menti térségekben a munkavállalás szabályozása, vagy az osztrák közvéleményt erősen foglalkoztató toloncegyezmény módosítása, illetve a határellenőrzések rendszerének egységesítése. Nélkülözhetetlen lenne további állandó, vagy időszakos átkelőket nyitni, hogy a nagy forgalmat, a hosszú várakozásokat a frekvenciált határállomásokon mérsékelni lehessen. A szlovák-magyar alapszerződés is elismeri a területi és települési önkormányzatok jogát a határon túli együttműködésre.

A magyar oldalon a határpontok megközelítésének növelése az egyik alapvető feladat, így Sopron–Győr, Sopron–Balaton, Rábafüzes (Szentgotthárd)–Veszprém–Székesfehérvár–Budapest közötti kapcsolatok megújítása szükségszerű. Hasonlóan célszerű lenne a vasúti közlekedés részbeni helyreállítása Szombathely–Oberwart irányában, valamint a kerékpárutak kiépítése a közvetlen határ menti térségekben.

A gazdaság fejlesztésénél a legnagyobb gond az, hogy csak fogadókészség van a magyar településekben, de azok adottságait, lehetőségeit a szomszéd országban nem

ismerik, illetve nem képesek kellően segíteni a telephelyválasztást és kialakítást. Kimondottan gyenge a település- és telephely-marketing, annak nincs intézményrendszere, s főleg nem jelenik meg mindez az osztrák centrumokban, gazdasági központokban. Hogy kinek lenne ez a feladata, nem a mi dolgunk eldönteni. Vélhetően számos intézménynek kell ezzel sokkal komolyabban foglalkoznia (például a gazdasági kamaráknak), s nemcsak az ajánlások szintjén, hanem a projektek tényleges telepítése esetében is. Hosszabb távon a térségben, főleg annak nagyobb centrumaiban gondot jelent a képzett munkaerő hiánya, a kismértékben beáramló népesség nem képes ezt a hiányt kompenzálni, s ezért is szükséges a telephelyválasztást orientálni, főleg a vidéki térségekbe, kisvárosokba.

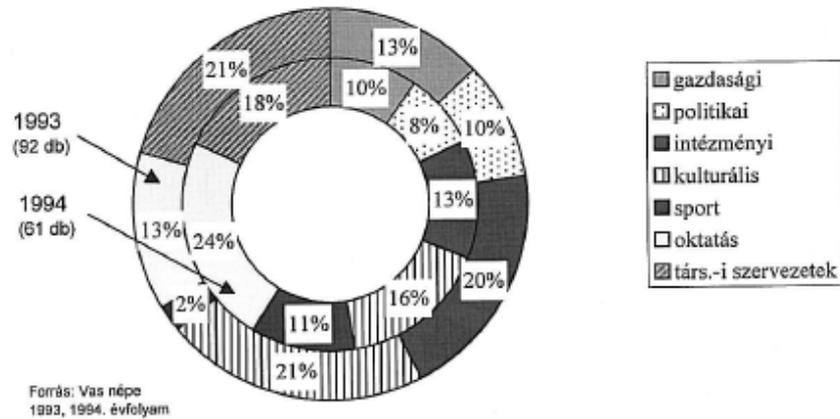
Nem elhanyagolható fejlesztési irány az együttműködés és az együttélés minél szélesebb körben való tudatosítása, az azzal kapcsolatos információk, tájékoztatók nyújtása. Még természetesebbé, még átláthatóbbá kell tenni a lakosság előtt a határ menti együttműködések szükségességét, azt az integrációs folyamatot, ami ebben a térségben megindult. Azt tapasztaljuk, hogy a helyi, területi médiák viszonylag keveset foglalkoznak ezen kapcsolatokkal, azok alakulásával, szükségességével és eredményeivel, holott sokkal tudatosabban kellene a közvéleményt formálni.

Vizsgálatot végeztünk arról, hogy a megyék legfontosabb médiáiban, a megyei lapokban milyen súllyal szerepelnek az osztrák–magyar határ menti kapcsolatokkal foglalkozó hírek, tudósítások (5. ábra). Érdekes módon csökkent egyik évről a másikra mindkét megyében a híradások száma, s azok szerkezete is módosult, jelentősen átalakult. Egyre kevesebb információ jelenik meg az együttműködésekről általában, s azon belül a gazdasággal kapcsolatos hírek, információk száma csökkent a legnagyobb mértékben, miközben a társadalmi, közösségi kapcsolatokat bemutató információk aránya növekedett. A megyék között is különbségek vannak, hiszen Győr-Moson-Sopron megyében a gazdasági tudósítások ugyan mérsékelten visszatek, de például a kulturális információk ugrásszerűen megnövekedtek a korábbiakhoz képest. Vas megyében a hírekben az oktatási kapcsolatok kerültek többségbe, miközben az összes többi együttműködési területről szóló tudósítások száma és belső szerkezete átalakult.

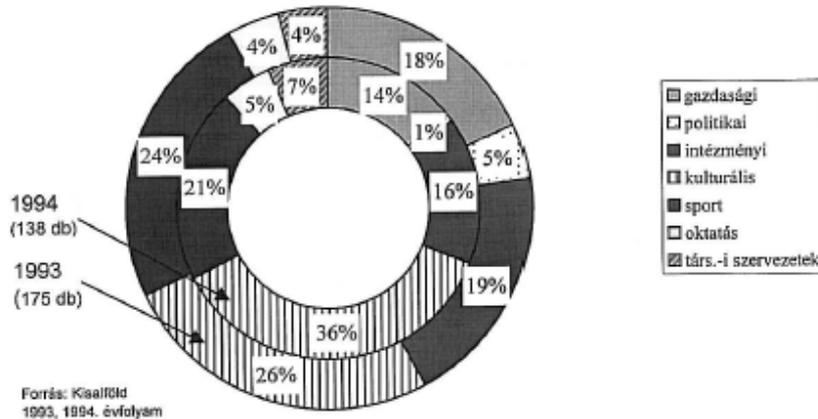
A híryanagok mérséklődésének okát abban látjuk, hogy a megyei lapok privatizációjával azok közszolgáltató jellege csökkent, a gazdasági hírek nagy részét reklámnak tekintik, így azokat csak kivételes esetben közlik le, másrészt az osztrák–magyar kapcsolatok természetessé váltak, azok részei lettek a mindennapoknak, a hírértékük csökkent. S végül a helyi médiák, azok szerkesztői a határ menti együttműködések, együttélés formálását, alakítását nem tartják fontosnak, azt lényegében a helyi politika sem ösztönzi, serkenti. Elgondolkodtató, hogy a határ menti együttműködésnek egyik megyében sem volt egy kidolgozott marketing koncepciója, ami irányulhatna a helyi lakosság véleményének formálásától kezdve az intézmények kapcsolatainak szélesítésén át, egészen a megyék kormányzati szintű lobbizásáig éppen az együttműködések lehetőségeinek bővítésére (pl. a kormányzati szintű egyezményekre, illetve a regionális külkapcsolatok intézményi rendszereinek megteremtésére).

5. ABRA

Az osztrák–magyar kapcsolatok a határ menti magyar napilapokban 1993, 1994
(„Vas népe”)

Az osztrák–magyar kapcsolatok a határ menti magyar napilapokban 1993, 1994
(„Kisalföld”)

Az együttműködés szélesítésének támogatása a Phare CBC program keretei között biztosított, annak megvalósítására a lépések megtörténtek, sőt megkezdődött az előkészítés az osztrák–magyar–szlovák határ menti együttműködés kidolgozására is. A különféle projektek, de már magának a támogatási lehetőségnek a meghirdetése is élénkítette a kapcsolatokat, segítette újabb és újabb ötletek kidolgozását (pl. térségfejlesztési koncepciók összehangolása, közúthálózat korszerűsítésének megkezdése, vasúti összeköttetés, számtalan kisebb projekt beindítása). A jövőben ezek a kezdeményezések még sokoldalúbban összekötik a térségeket, ami nemcsak az itteni gazdaság további modernizációja miatt fontos, hanem azért is, mert példaértékű lehet Közép-Európa más országai határ menti együttműködéseiben is.

Jegyzetek

- ¹ Az osztrák–magyar határ menti térség két közigazgatási egységet, megyét foglal magában, ezek az ország területének 7,9%-át és a népességének 6,8%-át képviselik.
- ² Az elmúlt két-három esztendőben a térségben jelentős osztrák érdekeltségű vállalkozás nem települt meg.
- ³ A Planungsgemeinschaft Ost (PGO) hangolja össze a tartományok tervezését, illetve dolgoztatja ki a közösen érintő problémák terveit, s azok megvalósításában is részt vesz.
- ⁴ A terület és részben a lakosság szám megegyezik Dánia adataival (43 ezer km² és 5,2 millió fő), nagyobb a területe Belgiumnál (30519 km²), s népessége több, mint Írországé (3,5 millió).

Irodalom

- Aschauer, W. (1995) Határon átnyúló magatartás és a határhelyzet tudatossága az osztrák–magyar határ térségben. – *Tér és Társadalom*. 3–4. 157–178. o.
- Dóry T.–Máthé M. (1996) *Az osztrák–magyar gazdasági kapcsolatok értékelése*. (helyzetelemző tanulmány) MTA RKK NYUTI, Győr. 37 o.
- Enyedi Gy. (1996) *Regionális folyamatok Magyarországon az átmenet időszakában*. Ember, település, régió. Budapest. 138 o.
- Gorzelaq, G. (1995) *The Regional Dimension of Transformation in Central Europe*. Regional policy and Development Series No. 10. Regional Studies Association. Jessica Kingsley Publishers, London.
- Határ Menti Regionális Tanács Közös Nyilatkozata. Eisenstadt, 1992.
- Klotz, A. (1994) Die Stadtentwicklung und ihre wichtigsten Planungsinstrumente. Stadtentwicklungsplan 1994. – *Aufbau Perspektiven*. 10. Heft. 3–64. o.
- Kovács K.–Váradi M. (1996) Karöltve. A regionális együttműködés esélyei a Bécs–Győr–Pozsony háromszögben. – *Műhely*. 3. 1–11. o.
- Rechnitzer J. (szerk.) (1990) *A nyitott határ*. (A gazdasági és szellemi erőforrások innováció-orientált fejlesztése az osztrák–magyar határ menti régióban) MTA RKK ÉDO, Győr.
- Rechnitzer J. (1993) *Szétszakadás vagy felzárkózás? A térszerkezetet alakító innovációk*. MTA RKK, Győr. 208 o.
- Rechnitzer J. (1995) *EUROREGIÓ DANUBIENSIS? Multiregionális együttműködési lehetőségek Bécs–Pozsony–Győr hármashatár menti térségében*. (helyzetelemző tanulmány) MTA RKK NYUTI, Győr. Kézirat. 41. o.
- Rechnitzer J. (1996) *Az osztrák–magyar határmenti térségek együttműködésének új dimenziói, egy potenciális eurorégió körvonalai*. MTA RKK NYUTI, Győr. Kézirat. 74. o.
- Siedlungspolitisches Konzept Ostregion. Konzept für eine dezentralisierungsstrategie im Umland von Wien. Planungsgemeinschaft Ost. Berichte Veröffentlichungen. 1994. 1. N^o
- West–Ost Erfahrungstransfer. Regionalprojekt Gewerbe in der Grenzregion Ost–Österreich, West–Slowakei und West–Ungarn. Institut für Gewerbe- und Handwerksforschung–Mitteilungen 1. Hj. 1994.

GYŐR-SOPRON MEGYE TELEPÜLÉSEINEK SZOCIÁLIS INFRASTRUKTÚRÁJA (1960–1985)¹

SAS BÉLA

Az MTA RKK Észak-dunántúli Osztálya középtávú kutatási tervében infrastrukturális téma is szerepel. A kutatás Észak-Dunántúl négy megyéjének – Győr-Sopron, Komárom, Vas, Veszprém – településeire terjed ki, ezekben az ún. szociális infrastruktúra helyzetét kívánja feltárni. Tanulmányunkban a Győr-Sopron megyei kutatás főbb eredményeit mutatjuk be.

A kutatás általános jellemzése

A társadalmi-gazdasági fejlődés együtt jár a munkamegosztás állandó változásával, fejlődésével. A termelőerők fejlődése a munkamegosztás horizontális és vertikális irányú elmélyülését jelenti. A munkamegosztás tagozódásával párhuzamosan növekszik a termelés koncentrációja és specializációja, és ennek hatására az újratermelési folyamat elemei időbelileg és térbelileg változnak, valamint technológiailag fokozatosan elkülönülnek. Ebben a vonatkozásban egyre nagyobb mértékű és egyre biztonságosabb termelési előfeltételekre, szolgáltatásokra, ún. társadalmi-gazdasági „háttérre” van szükség. E tendencia nyilvánul meg a XX. században megjelenő infrastruktúra fogalomban, és annak tudományos, gyakorlati alkalmazásában. Az infrastruktúrának, mint a társadalmi-gazdasági struktúra alrendszerének a felismerése napjainkban mind a fejlett tőkés, mind a „fejlődő” és szocialista országokban polgárjogot nyert.

Tanulmányunkban nem térhetünk ki az infrastruktúra-elméletek elemzésére és azok időbeli fejlődésére. Néhány általános jellemzőt emelnénk ki csupán, amelyek a kutatás tárgyalásához – véleményünk szerint – szükségesek.

Közel három évtized telt el azóta, hogy az aktivizálódó területfejlesztési politika hatására hazánkban is megjelentek az infrastruktúra-kutatások. E vizsgálatok nagy része ugyan országos vagy megyei metszetben készült, azonban nem kevés azoknak a kutatásoknak a száma, amelyek az egyes ágazatok, kisebb térségek, valamint a települések ellátottsági szintjét kívánták feltárni, elemezni.

Véleményünk szerint a gazdaságpolitika, a gazdaságirányítás, a terület- és településfejlesztés és az infrastruktúra szerves kapcsolatban áll. Ebben a kapcsolati viszonyban vizsgálatunk a települések infrastrukturális helyzetének feltárására és elemzésére irányul.

Az infrastruktúra fogalmi értelmezésénél mindenképpen figyelembe kell vennünk, hogy az infrastruktúra egy erősen célorientált és többszörösen összetett fogalom. Ezen összetevőkre mutat rá többek között a Csernok–Ehrlich–Szilágyi szerzőhármas 1975-ben megjelent munkája. Ebben a következő definícióval találkozhatunk:

¹ Térszerkezeti vizsgálatok az Észak-Dunántúlon. MTA RKK Pécs, 1987. 142–179. o.

„Az infrastruktúrán – elvi értelemben – a nemzeti vagyonnak azt a részét értjük, amely közvetlenül nem szolgálja sem a javak létrehozását, sem azok elfogyasztását, de amely a gazdasági fejlettség adott szintjén, a mindenkori technika követelményeinek megfelelően a termelés-elosztás-fogyasztás folyamatának zavartalan mozgásterét, ún. edényrendszerét hivatott biztosítani.” (Csernok–Ehrlich–Szilágyi 1975, 15)

Hasonló fogalmi elemeket tartalmaz Kádas Kálmán definíciója is, amelyben hangsúlyozottan kiemeli az eszközállomány üzemkörön kívülségét. Számunkra lényeges Kószegfalvi György (1976, 9) fogalom meghatározása, mely szerint: „Az infrastruktúra a szociális és műszaki rendeltetésű és jellegű létesítmények és intézmények olyan összefüggő rendszere, amely közvetett formában az anyagi javak termelésének, a tudományos és szellemi tevékenység kibontakozásának és fejlődésének egyik nélkülözhetetlen feltétele; a legközvetlenebb formában a városok, települések funkcionálásának és fejlődésének elsődleges eleme, az azokban élő, munkát vállaló, ill. tanuló népesség életfeltételeinek és életkörülményeinek döntő komponense.”

Elméleti munkásságunk alapján Bartke István, Illés Iván, Zoltán Zoltán munkáira hivatkozhatunk e témakörben. Tanulmányunkban, annak empirikus vizsgálati tárgyalásánál az előzőekben jelzett fogalom-értelmezést alkalmazzuk és követjük. Természetesen figyelmünk kiterjedt számos térségi vizsgálat elméleti és módszertani tapasztalataira is.

Vizsgálatunkban az infrasturtúrához az alábbi ágazatokat soroltuk: demográfiai, foglalkoztatottsági és közigazgatási viszonyok, energia- és gázellátás, vízellátás-csatornázás, lakásellátás, szállítás-hírközlés, kereskedelem-vendéglátás, egészségügyi ellátás, oktatási, kulturális ellátás.

Az előzőekben jelzett kritériumok alapján megkíséreljük a vizsgálatunkban érvényesített gondolat-elemeket megfogalmazni. A kutatás Győr-Sopron megye településeinek, ún. „szociális” infrastruktúra helyzetének elemzésére irányul. Ebben a pontosításban nyilván figyelembe kell venni, hogy a termelő és a nem termelő infrastruktúra elemei mennyiben oszthatók, elválaszthatók. Ez utóbbi gond természetesen tükröződik a vizsgálat alapmutatóinak szerkezetében!

A kutatásban, mivel az egyes települések a megfigyelési egységek, szükséges biztosítani a vizsgálatba bevont ismérvek homogenitását. Pontosítva ez azt jelenti, hogy a települések infrastrukturális helyzetének feltárásánál, elemzésénél mindenképpen figyelembe kell venni a települések funkcionalitásában jelentkező hierarchizált szerepet. Ez utóbbi indoklás szerint nem hanyagolható el az egyes települések esetében, hogy a településhálózatban az adott település felső-, közép-, vagy alapfokú ellátást biztosít. Ezért hangsúlyozzuk, hogy a vizsgálatban a megfigyelési ismérvek – hazánkban jelenleg alkalmazott – az alapellátást jellemző mutatókra terjed ki.

A vizsgálat időszaki jellegéből adódik, hogy a mutatók kiválasztásánál figyelembe kellett venni az alábbiakat is:

- a felszabadulás utáni foglalkoztatási szerkezet átalakulásával növekszenek a migrációs folyamatok, amelyekhez a mezőgazdaság nagyüzemi átszervezése is szervesen kapcsolódik,
- a települések vonatkozásában a közigazgatási rendszer átalakulását sem lehet figyelmen kívül hagyni,

- a mutatók körének kialakítását nyilván befolyásolja a különböző időpontokban rendelkezésre álló információk tartalma és száma.

A kutatás módszertani kérdései

Az alkalmazott módszer kiválasztásánál az alábbi kérdések megválaszolását kerestük:

- a) Milyen módon lehetséges a települések infrastrukturális színvonalát meghatározni, figyelembe véve az infrastruktúra fogalmának összetettségét? Hiszen a jellemezésnek sok szempontból kell számba vennie, azaz széles körű mutatórendszeren kell alapulnia.
- b) A megfelelően értelmezhető infrastruktúra-ellátottság alapján miként lehetséges az adott térség településeit jól körülhatárolható és jellemezhető csoportokba sorolni?

A kérdések ilyen leegyszerűsített felvetése alapján, módszertani apparátusként matematikai-statisztikai eljárást választottunk. Így a feladat tömören úgy fogalmazható meg, hogy a megye településeinek infrastrukturális ellátottságát n számú településre m számú mutató alapján kell feltárni és jellemezni. Az adathalmaz felírható egy $n \times m$ típusú mátrixban, ahol az a_i sorvektorok a településeket és az a_j oszlopvektorok a kiválasztott ellátási ismérveket, változókat reprezentálják. A változók pedig mennyiségi és minőségi ismérveket megtestesítő statisztikai alapadatokból számított mutatószámok.

Az előzőekben felvetett kérdések alapján az infrastrukturális ellátottság mérésére a faktoranalízist, míg a települések infrastrukturális ellátottságának csoportosítására, jellemzésére a klaszteranalízist alkalmaztuk.

A vizsgálat eredménye

A faktoranalízis bemutatása¹

A faktoranalízis alkalmazásánál az volt az alapvető célunk, hogy a 46 mutató alapján olyan összevont mutatót vagy mutatókat kapjunk, amely vagy amelyek megfelelő mértékben reprodukálják a vizsgálatba bevont változók információtartalmát, és ezáltal a települések infrastrukturális ellátottságát értékelhetően meghatározzák. A mutatók száma a vizsgálati időszak két végpontján eltérő. 1985-ben a mutatók köre tízzel csökkent. Ennek oka, hogy a népszámlálási alapadatok hiánya – elsődlegesen a foglalkoztatottsági szerkezetben – nem tette lehetővé a számított mutatók képzését. Az 1960-as adatsorban a hiányzó 13 mutató esetében más jellegű okok mutatkoztak. Kettőt emelünk ki közülük. Egyrészt jelentkezik az a tény, hogy az alapadatok már nem beszerezhetők, másrészt pedig a későbbiek során olyan mutatókat alkalmaztunk, amelyeknek alapadatai intézményi háttér hiányában nem léteztek. pl. az öregek napközi otthona. Jelentkezett továbbá olyan redukáló ténye-

ző is, hogy ugyan volt az időszakban alapmutató, de az a megfigyelési egységek esetében minimális.

Az eddigiéknél során is felmerülhetett már az eredeti változók és a számított faktorok közötti kapcsolat szorosságának a kérdése. Azt kellett ugyanis meghatározni, hogy a kapcsolat szorosságát jellemző faktorsúlyértékek esetében mit tekintünk a még figyelembe veendő alsó küszöbértéknek. Tanulmányunkban ezt az értékküszöböt 0,5-ben határoztuk meg.

A faktoranalízis számítógépes eljárásával mindkét időszakra annyi faktort állítottunk elő, amennyinek egyedi saját értéke elérte az átlagos értéket, vagyis az 1-et. Ez mintegy 13 faktort eredményezett. Természetes azonban, hogy a részletesebb elemzések számára célszerű volt számukat csökkenteni. Elfogadva a szakirodalom általános állásfoglalását, az elemzett faktorok számát a kumulált sajátérték 70%-os küszöbénél adtuk meg.

Néhány módszertani megjegyzésre kell még kitérnünk a továbbiakban. A legfontosabb ezek közül, hogy az ismérrendszer összeállításánál fokozottan ügyelni kellett az egyes alapelemek belső arányainak kérdésére, mivel az alkalmazott elemzési módszer sztochasztikus kapcsolatrendszerre épülő többváltozós matematikai-statisztikai eljárás. Ezzel szorosan összefügg, hogy az egyes alapelemek számát a lehető legkisebbre kellett szorítani, mert az egyes részterületeken a normatív ellátás-szervezés szinte lineáris függvényszerű kapcsolatot eredményez.

Az alapváltozók kiválasztásánál figyelembe kellett vennünk a módszer-technikai tényezőket is, amelyek közül a leglényegesebbek:

- a települések mindegyikére vonatkozóan rendelkezésre álló alapadatokat, azaz az általános információ-bázist,
- a két időszakra azonos tartalommal meglévő alapadatokat,
- az alkalmazott eljárás azon feltételének teljesülését, hogy a megfigyelések száma elégséges mértékben meghaladja az ismérvek számát.

A faktoranalízis eredménye

A faktoranalitikus eljárás eredményeként kapott első öt – a további elemzéseknél felhasznált – faktor a teljes információ-tartalomnak, mindkét időszakban, a 70% körüli hányadát reprodukálta.

1. TÁBLÁZAT

Győr-Sopron megye kiválasztott faktorainak általános jellemzése

<i>Megnevezés</i>	<i>A faktorok</i>			
	<i>saját értéke</i>		<i>kumulált értéke</i>	
	<i>1970</i>	<i>1980</i>	<i>1970</i>	<i>1980</i>
1. faktor	11,6	10,9	33,9	31,8
2. faktor	3,6	5,0	44,5	46,7
3. faktor	2,8	3,3	52,7	56,2
4. faktor	2,5	2,5	60,0	63,6
5. faktor	1,9	2,0	65,7	69,5

Forrás: Faktoranalízis.

A részletesebb elemzéseknél figyelembe nem vett további faktorok száma mindkét időszakban nyolc volt. Informatív tartalmuk azonban – az első öt faktor logikailag belátható ellentettjeként – fokozatosan csökkent, monoton jelleggel.

A faktoranalízis révén számított *1. faktort* mind a saját értékük mérőszámai, mind az e faktorokhoz elsődleges értékkel kapcsolódó változók tartalma alapján - mindkét időszakban - a megye településeinek általános infrastrukturális ellátottsági faktoraként értelmezhetjük. A vizsgálatunkban szereplő 46 mutató közül 1970-ben 20, 1980-ban 21 rendelkezik az 1. faktorra vonatkozóan a legnagyobb (0,5 feletti) faktorsúllyal. Ezen belül 16 olyan ismérv is van a két időszakban, amely az 1. faktorhoz kapcsolódik, és ezért az infarstrukturális ellátottsági színvonal jellemzése tekintetében ezeket konstans tényezőként tekinthetjük. Az állandó változók négy alapvető infrastrukturális szférát jelenítenek meg:

- a települések közigazgatási szerepkörét, intézményellátottságát, foglalkoztatási viszonyait,
- a lakásállomány és felszereltség helyzetét,
- a települések közlekedési ellátottságát, vagyis a nagyobb térség vérkeringésébe való kapcsolódás erősségét,
- a bolti kiskereskedelmi ellátást.

Az egyes változók faktorsúlyainak értékét mutatja be a 2. táblázat.

2. TÁBLÁZAT

Az 1. faktor változóinak 0,5 feletti faktorsúlyai

Megnevezése	A változók	
	1970	1980
Közigazgatási szerepkör	0,72	0,75
Intézményi ellátottság	0,72	0,86
Népsűrűség	0,79	0,73
Vándorlási különbözet	0,59	(0,40)
Szocialista iparban foglalkoztatottak aránya	0,50	(0,46)
A helyi szocialista iparban foglalkoztatottak aránya	0,71	(0,64)
Mezőgazdasági keresők aránya	-0,56	-0,52
Lakossági villamosenergia fogyasztás	0,63	(0,25)
Közüzemmi vízzel ellátott lakások aránya	0,84	0,51
Csatornázott lakások aránya	0,81	0,72
Autóbusz járatsűrűség	0,80	0,74
Vasúti járatsűrűség	0,76	0,69
Telefonellátottság	0,73	0,68
Telefonállomány megoszlási aránya	0,52	0,56
Kiskereskedelmi dolgozók aránya	0,79	0,77
Vendéglátási dolgozók aránya	0,76	0,64
Élelmiszer forgalom	0,79	0,72
Vendéglátási forgalom	0,66	(0,38)
Ruházati forgalom	0,77	0,51
Iparcikk forgalom	0,60	0,61
Épített lakások száma	0,11	0,63
A helyben tanuló általános iskolások száma	0,22	0,52
Általános iskolai tanerők száma	0,21	0,62

Forrás: Faktoranalízis.

A táblázatban jó tükröződik az egyes mutatók faktorsúly változásában az időszak folyamán lejátszódó infrastruktúra elemek szerepe. Itt fel kell hívni a figyelmet arra, hogy az egyes mutatók időpontiak (stock), pl. közigazgatási szerepkör, intézményi ellátottság, stb., míg mások időszakiak (flow) az előző tíz évre vonatkozóan, pl. vándorlási különbözet, természetes szaporodás, stb. Ezek közül általánosítva emelünk ki néhányat, az egyes mutatók értékelésétől terjedelmi okok miatt eltekintünk.

Pozitív irányban nőtt az időszak folyamán az alábbi mutatók faktorsúlyértéke:

- intézményi ellátottság,
- épített lakások száma,
- általános iskolai tantervek száma,
- a helyben tanuló általános iskolás gyermekek száma.

Ebben a jelenségben nyilván a különböző körzetesítési törekvések tükröződnek.

Stagnáló faktorsúlyértékkel szerepelnek az időszak során:

- népsűrűség,
- csatornázott lakások aránya,
- autóbusz- és vasúti járatsűrűség,
- a kiskereskedelmi ellátottság jellemzői.

Csökkenő faktorsúlyértéket mutatnak az időszak során az alábbi mutatók:

- vándorlási különbözet,
- lakossági villamosenergiafogyasztás,
- a helyi szocialista iparban foglalkoztatottak aránya,
- közüzemi vízzel ellátott lakások aránya,
- vendéglátási forgalom.

Fel szeretnénk hívni a figyelmet, hogy a számítógépes feldolgozás alapján az egyes településekre is rendelkezésre állnak a mutatók faktorsúlyértékei. Ennek bemutatását itt elhagyjuk, azzal a megjegyzéssel, hogy a klaszterelemzés során érintőlegesen úgy is megjelenik e kapcsolati viszony.

Amennyiben a hármas tendencia jellegét összesítve értékeljük, két hatást mindenképpen ki kell emelnünk. Egyrészt az időszak során milyen változás mutatkozik a települések infrastukturális szerkezetében; másrészt a településhálózat-fejlesztési politikánk miként tükröződik a települések infrastukturális ellátottságában.

A további négy faktor részletesebb bemutatásától eltekintünk. Általánosan jellemző rájuk, hogy egy-egy faktorban 4–7 változó szerepel, és ezek közül 1–2 változónak faktorsúlyértéke haladja meg a 0,5-ös számértéket. A faktorstruktúrában nem mutatható ki jellegzetes ágazati avagy települési karakterisztika. Így ezen faktorok egyedi jellemzése nem adható meg. Ezen általános képből egy kivétel emelhető ki. 1980-ban a 2. faktorban érdemi faktorsúllyal, ágazati vonatkozásban, az oktatási mutatószámok jelennek meg, az óvodai és általános iskolai mutatók 0,56–0,65 közötti faktorsúlyértékeivel. Ebben nyilván az időszak folyamán lejátszódott körzetesítési hatás tükröződik.

A klaszteranalízis bemutatása

A klaszteranalízis alkalmazásakor az volt az alapvető célunk, hogy a faktoranalízis által meghatározott infrastrukturális ellátottság alapján a településeket viszonylag homogén csoportokba soroljuk. A szóba jöhető többféle klaszterelemzés közül mi egy ún. „K központú” eljárást választottuk, amelyben az egyszerű euklideszi (többszörös) távolságot értelmeltük. A képződő csoportok számát hétben határoztuk meg, számolva azzal, hogy egyes „egyedi jellegű”, egy elemű klaszterek kiiktatásával is jól értelmezhető csoportstruktúrát nyerhessünk.

Az alkalmazott eljárás során két választási lehetőségünk adódott. Alapváltozóként a faktorokat, avagy a vizsgálat alapmutatóit használjuk fel. Mi az utóbbi változat mellett döntöttünk. Itt szeretnénk felhívni a figyelmet arra a tényre, hogy a vizsgálat tárgyát alkotó egységek – esetünkben a települések – belső, az adott társadalmi-gazdasági viszonyok által meghatározott relatív összefüggéseire és nem valamiféle külső „normatív” mércéhez való viszonyításra támaszkodnak!

A klaszterelemzés 1960-ban, 1980-ban és 1985-ben négy karakteres csoportot eredményezett, míg 1970-ben a csoportosítás öt elemű. Hivatkozással az alapinformációkra¹ ezen utóbbi időszakokra nem adunk részletes jellemzést, azt csupán általános következtetésekkel helyettesítjük.

3. TÁBLÁZAT
A települések száma az egyes klaszterekben

<i>Megnevezés</i>	<i>A települések száma</i>	
	<i>1970</i>	<i>1980</i>
1. klaszter	2	3
2. klaszter	29	23
3. klaszter	43	96
4. klaszter	23	42
5. klaszter	72	-
<i>Összesen</i>	<i>169</i>	<i>164</i>

Forrás: Klaszteranalízis.

A települések felsorolását terjedelmi okok miatt csupán a két szélsőértéket képviselő csoportra adjuk meg. A többi település helyzete jól kirajzolódik az 1., 2. ábrán.

Az ábrákon a táblázatnak megfelelő csoportosítást adjuk meg. A további elemzések egyszerűsítése céljából 4 elemű csoporttagolást alkalmazunk úgy, hogy kitérünk az 1970-ben jelentkező, 5 klaszterként jelölt csoport elemzésére is a későbbiek során.

4. TÁBLÁZAT
Az 1. klaszter és a 4. klaszter települései

Megnevezés	A települések	
	1970-ben	1980-ban
1. klaszter	Győr	Győr
	Sopron	Sopron
		Mosonmagyaróvár
	Vének	Dunaszentpál
	Potyond	Vének, Nyalka
	Cakóháza	Győrasszonyfa
	Tárnokréti	Árpás, Vadosfa
	Edve	Rábaszentmiklós
	Vadosfa	Bodonyhely
	Gyalóka	Potyond, Hövej
	Mérges	Magyarkeresztúr
	Rábasebes	Maglóca, Cakóháza
	Hidegség	Tárnokréti, Kisbabot
	Kisbabot	Mérges Sobor
	Vásárosfalu	Rábasebes
		Zsebeháza, Csér
	2. klaszter	Csér
Nemeskér		Pásztori, Dénesfa
Völcséj		Edve, Vásárosfalu
Maglóca		Csáfordjánosfa
Rábaszentmiklós		Pusztacsalád
Zsebeháza		Fertőendréd
Nyalka		Sarród, Ebergőc
Dunaremete		Fertőhomok, Hidegség
Börcs		Nemeskér, Fertőboz
Felpéc		Pinnye, Und, Völcséj
Ebergőc		Gyalóka, Répcevis
		Feketeerdő, Dunaremete
		Kisbodak

Forrás: Klaszteranalízis.

Az egyes csoportok elemzését 1970 és 1980. évi bontásban adjuk meg. Első szempontként nézzük meg, hogy mennyire homogének az egyes csoportok. Ez nyilván az elemszámon kívül a mutatók által reprezentált belső „összetartozást” is kifejezi. Ezért áttekintjük, hogy az egyes csoportokon belül, az egyes települések mennyiben térnek el a csoportátlagtól. Ezt mutatjuk be az 5., 6. táblázatban, nem teljeskörűen, csupán a szélső pólusokra vonatkozóan.

Többször említettük, hogy a klaszterelemzési eljárás eredményei közül csak a legáltalánosabbakat tárgyaljuk. Az egyedi települési jellezőktől – bár e vizsgálati anyag ezt is lehetővé teszi – eltekintünk.

5. TÁBLÁZAT
A települések csoporton belüli helyzete (1970)

Megnevezés	Település	Csoportátlag=100%
1. klaszter	Győr	100
	Sopron	100
2. klaszter	Mosonmagyaróvár	194
	Petőháza	153
	Csorna	134
	Tét	56
	Rajka	64
3. klaszter	Jánossomorja	66
	Szilsárkány	209
	Lipót	139
	Töltéstava	136
	Cirák	82
	Und	82
	Zsira	82
4. klaszter	Vadosfa	174
	Mérges	162
	Cakóháza	155
	Kisbabót	56
	Völcséj	61
5. klaszter	Nyalka	63
	Györság	134
	Pásztori	133
	Táp	133
	Koroncó	74
	Dunasziget	74
	Rábapatona	77

Forrás: Klaszteranalízis.

A klaszterelemzési eljárás felhasználásának eredményeként a jelzett csoportok kialakulási folyamatának legáltalánosabb tapasztalata – mindkét időszakban – az volt, hogy az infrastrukturális ellátottság rangsorában az átlagostól gyengébb településeknél egyértelműbben alakultak ki a csoportok magjai.

Az 1. klaszter messze kiemelve elkülöníti Győrt és Sopront, illetve Mosonmagyaróvárt 1980-ban. A csoport településeinek infrastrukturális ellátottsága az urbanizációs háttér és településhálózati helyzetük alapján jónak minősíthető. A csoporton belül 1980-ban – Mosonmagyaróvár és Sopron viszonylagos helyzetét (6. táblázat) – elsődlegesen a lakónépesség alakulása okozza, hiszen a legtöbb számított mutató a lakónépesség hányadosában képzett. A csoporton belül erősen szóródik a népsűrűség, a közlekedési járatsűrűség, a telefonellátottság. Közel azonos az intézményellátottság, az aktív keresők aránya, az étel- és italforgalom és még számos mutató. Érdekességként kiemelhető, hogy a lakossági villamosenergia fogyasztásban 1970-ben még erős a szóródás, a csatornázott lakások arányában ez viszont 1970-ben gyenge, majd 1980-ra felerősödik.

A 2. klaszter településeinek körét a kisvárosok és a mikroközpontú nagyközségek képezik, viszonylagos közepesen ellátott infrastruktúrával. Ezen településszerkezetből Petőháza záródik ki, nyilván ipari háttere miatt.

6. TÁBLÁZAT
A települések csoporton belüli helyzete (1980)

Megnevezés	Település	Csoportátlag=100%
1. klaszter	Győr	125
	Mosonmagyaróvár	98
	Sopron	77
2. klaszter	Petőháza	188
	Kapuvár	135
	Csorna	130
	Beled	123
	Tét	66
	Fertőszentmiklós	67
	Lébénymiklós	70
3. klaszter	Nagylózs	216
	Röjtökmuzsaj	184
	Lipót	156
	Koroncó	58
	Bágyogszovát	58
	Pér	64
	Rábapatonna	64
4. klaszter	Cakóháza	176
	Hidegség	154
	Mérges	140
	Répcévis	130
	Nemeskér	56
	Kisbabót	58
	Nyalka	64
Pusztacsalád	64	

Forrás: Klaszteranalízis.

Az 1. és 2. ábra összehasonlításánál találkozhatunk egy további karakterrel is, ez pedig a városkörnyékiség Győr és Sopron esetében. Jellemzésünkben az is kiemelhető, hogy az országos helyzetképpel ellentétben az országhatármentiség nem jelent hátrányos helyzetet a térségben. Időszaki összehasonlításban a csoportátlagtól való eltérés szerint Mosonmagyaróvárra az előzőkben már kitértünk. A településcsoporton belül erős szóródás tapasztalható a vándorlási egyenlegben, a vízzel ellátott lakások arányában és egyes kiskereskedelmi ellátottságban. Gyenge a szóródás a lakossági villamosenergia fogyasztásban, az oktatási és egészségügyi szférában.

A 3. klaszter – átlagos településnagyság mellett – településeinek infrastrukturális ellátottsági viszonyait megfelelőnek minősíthetjük. Hivatkozva a 3. táblázat adataira, a településszám növekedésére kell felhívni a figyelmet. E jelenségben két tényező szerepét érzékelhetjük. Az egyik, hogy a két időszakban a 4-es, illetve 5-ös csoporttagozódás miatt jelentkezik a számadati növekedés, a másik okozati összefüggés úgy is értelmezhető, hogy ebben a településcsoportban az infrastrukturális ellátott-

sági viszonyok még relatíve gazdaságosan fenntarthatók, illetve fejleszthetők. Az első tényező jól kirajzolódik Győr és Mosonmagyaróvár térségében. A csoporton belül erős szóródást tapasztalhatunk a vándorlási egyenlegben, az ipari foglalkoztatottak arányában, a közműellátásban, az egészségügyi ellátásban, valamint a telefonellátottságban.

Gyenge a szóródás a közigazgatási szerepkör, intézményi ellátottság, aktív keresők aránya és a lakossági villamosenergia fogyasztás mutatóinál.

A 4. *klaszter* települései jelentik az infrastrukturális ellátottságban a neuralgikus pontot, amelyet viszonylagosan rosszul ellátottnak kell minősítenünk, bármilyen szépítési törekvéseink ellenére is. Időszaki összehasonlításban ismételten hivatkozhatunk a csoportszámokra, az ezekből fakadó településszám növekedésre. Ennél lényegesebbnek tartjuk viszont az 1960–1970-es településhálózati politika hatását. Részletezés nélkül itt csupán a különböző – esetlegesen településgazdaságossági feltételek miatt indokolt – körzetesítési folyamatokra hívjuk fel a figyelmet, amelyeknek szükségessége mellett a megfelelő „ellentételezés” az infrastrukturális ellátásban semmiféle nivellációt nem eredményezett. Hatásaként – az egyes mutatók szóródásának értékelése nélkül – megjelenik az ún. „nincs” kategória, 1970-ben a közüzemi lakásellátottság, az egészségügyi ellátás, majd 1980-ban az oktatás-művelődés területén is! Nyilván az előző okfejtésből megérthető, hogy ez a település csoport egyrészt aprófalvas, másrészt a gyenge „helyi jövedelmű” potenciál alapján rajzolódik ki.

Úgy véljük, hogy az 5. *klaszter* jellemzésénél elégséges utalnunk arra a tényre, hogy léte 1970-ben jelentkezik önálló karakterrel, 72 településsel. Az előzőekben már néhány jellemző alapján rámutattunk a „csoportbomlás” okozati tényezőire. A tanulmányban szereplő táblázatok és mellékletek a „csoportbomlás” számos összefüggését is megvilágíthatják.

Hivatkozással a tanulmányban már előzőleg jelzett „homológ” problémára, az 1960. és 1985. évi időszak általános jellemzését a következőkben foglalhatjuk össze.

Az 1960-as klaszterstruktúrában Győr és Mosonmagyaróvár különül el az 1. klaszterben. Egy elemű klaszterként jelenik meg Sopron városa. Véleményünk szerint ez elsősorban az akkori időszak gazdaságpolitikai koncepciójának hatása a szűkebb térségben. A 3. klaszter tömöríti a járásközpontokat, a nagyközségeket és a fejlettebb településeket. A települések ezen csoportjában – a jelzett időszakban – még nem jelentkeznek a településhálózat-fejlesztés hierarchizáló tendenciái, amelyek a mezőgazdasági szervezetek üzemi centralizációjával, a vidéki ipartelepítéssel, illetve a közigazgatás és más infrastrukturális ágazatok körzetesítéseivel hatnak a későbbi időszakokban. A 4. klaszterben található azok a kisebb és fejletlenebb települések, amelyek az ágazati foglalkoztatás arányainál fogva, a közlekedési helyzetük alapján, valamint más infrastrukturális ágazat – kereskedelem, egészségügy, oktatás – szerint is gyenge településgazdasági potenciállal rendelkeznek. Jellemző erre a település csoportra, hogy legtöbbjük infrastrukturális fejlettségi szintjét – a vizsgálatban szereplő mintegy négy évtized során – megtartották.

Az 1985. évi helyzetkép már differenciáltabb képet mutat. Itt a városodás és városiasodás, valamint a fentebb jelzett különböző körzetesítési hatások egyértelműen

jelentkeznek. Az 1980-as évi csoportszerkezet összevetésénél hangsúlyoznunk kell ismételten az alapinformációk körének módosulásából adódó csoporttagozódást.

Az utóbbi tényező a foglalkoztatottsági szerkezet adathiánya miatt jelentkezik elsősorban és főként a városkörnyéki települések esetében.

Összegző gondolatok

Kutatási hipotézisünk szerint három kérdéskörre térünk ki összefoglalásként:

- Milyen tényezők motiválják a települések infrastrukturális ellátottsági színvonalát?
- Miként ítéltető meg a települések infrastrukturális ellátottsága településhálózat-fejlesztési politikánk tükrében?
- Milyen tendenciák várhatók a jövőben a települések infrastrukturális fejlesztésében?

A befolyásoló tényezők közül elsőként kell kiemelnünk az *urbanizációs hatást*, amely egyaránt megfigyelhető a „városodási” és „városiasodási” folyamatokban. Hatásmechanizmusában a lakásállomány és az ezzel kapcsolatos felszereltségi szint a jövőben is meghatározó tényező lesz. Megítélésünk, hogy e tényező az időszaki megfigyelésben erőteljesen jelentkezett és továbbra is alapvetően meghatározó lehet. Milyen formában? Amennyiben elfogadhatónak tartjuk az „egyéni” és „közösségi” jellemzést, úgy rajzolható meg e folyamat, hogy az „egyéni” befektetések, ráfordítások nőttek, míg a „közösségi” finanszírozásban feltárható fejlődés csak a városi és városias településekre jellemző. Számos táblázati elemzésnél erre a következtetésre jutottunk. A tagozódás mértéke nyilvánvalóan a településszerkezet meghatározottságában is jelentkezik. Ide sorolhatjuk azt az ok-okozati összefüggést, amely szerint a városi státuszra pályázók infrastrukturális fejlettsége az előkészítő fázisban erőteljesen növekszik, majd fokozatosan csökken. Napjainban e problémakör a városkörnyékiség, közigazgatási, településhálózati funkcionalitásában „alva-rejtőző” kérdésnek tekinthető, és megyei vizsgálatunkban kevésbé érzékelhető.

Fel szeretnénk hívni a figyelmet arra a tényre, hogy az ágazati, a területfejlesztési törekvések miként érvényesülnek a települések infrastrukturális ellátottságában! Kimondva, avagy kimondatlanul az egyes települések infrastrukturális helyzetét, – mint elsődleges potenciált – a primér termelési tényezők határozzák meg. Úgy véljük, hogy tanulmányunkban e tényre számos elemzésnél kitértünk.

Terület- és településhálózatfejlesztési politikánk erősen hierarchizált modelljével találkozhatunk a 60-as és 70-es évtizedekben, amelynek hatása erőteljesen befolyásolta a települések infrastrukturális ellátottsági viszonyait. Mégpedig több oldalról! Egyrészt a területi tervezés, a vidéki ipartelepítés, a kommunális ellátás vonatkozásában; másrészt az infrastruktúra településhálózati rendszerében, mint létező és felhasználható erőforrás állomány. Véleményünk szerint az összefoglalásban elégséges kiemelni az elosztási viszonyokban a redisztribúciós tényezőt, amelyhez más centralizációs elemek is kapcsolódtak. Az 1982-ben elfogadott terület- és településfejlesztési kon-

cepció az erős hierarchizáltságot oldani kívánja számos decentralizációs törekvéssel, de azt is észrevételeznünk kell, hogy dekonjunkturális gazdasági környezetben.

A települések infrastrukturális fejlettségét befolyásolja azok igazgatási rendszerben elfoglalt helye és szerepe is. Ez a hozzákapcsolódó intézményhálózaton kívül számos áttételen keresztül fejt ki hatását. Vizsgálatunkban az igazgatási szerepkör motivációját tekintve két jelenség-típus figyelhető meg. A közigazgatás decentralizált kiépítését párhuzamosan követi a járásközpontok legtöbbször jelentős infrastrukturális fejlődése. Hatása a járási székhely megszüntével kettős. Egyrészt elvezet a városodási hálózat kialakításához; másrészt a járási székhely megszüntével ezekben a településekben stagnál, illetve visszaesik az infrastrukturális fejlettség. Természetesen kivételt képeznek a városossá nyilvánítandó települések. A másik tendencia az, hogy az igazgatási, közigazgatási centralizáció hatására a tanácsi székhely-községekben általában növekedett az infrastrukturális ellátás színvonala, míg az ún. társközségekben hanyatló állapot állt elő, különösen az aprófalvas térségekben. Itt ismételt hangsúlyoznunk kell, hogy vizsgálatunk a települések infrastrukturális alapellátottságára irányult, nem tagadva azt a tényt, hogy a településhálózatban az infrastruktúra tágabb funkcionalitásában hierarchizálnak kell lennie.

A mintegy négy évtizedet átfogó vizsgálatban érzékelhető, hogy a városi és falusi települések infrastrukturális ellátottságában – színvonalának különbségei ellenére – korszerűsödött a fogyasztási struktúra, ez elsődlegesen az életkörülmények fogyasztási szerkezetében jelentkezik.

Értékelésünk szerint az infrastrukturális szféra irányításában az 1968-as eredeztetésű gazdasági reform nem jelentett – a fejlesztési alappal való gazdálkodás tanácsi határkörbe utalásával – érdemi változást. Lényegében továbbra is a népgazdasági tervezés feladat és keretorientált rendszerét követte.

Az időszak folyamán az egyéni infrastrukturális elemek aránya egyre inkább növekszik. Az aránymódosulás megítélésében egyet kell értenünk Zoltán Zoltán azon véleményével, hogy „az egyéni infrastruktúrák fejlődésének túlzott előtérbe helyezése bizonyos pontig tehermentesíti az államot és a településeket bizonyos fejlesztésektől. Ugyanakkor egy ponton túl hihetetlen mértékben megnöveli a kollektív infrastruktúrával kapcsolatos igényeket.” (Zoltán 1975, 40)

Milyen helyzetkép rajzolható meg napjainkban a települések infrastrukturális fejlesztésében? Alapvető tételnek kell elfogadnunk a gazdasági fejlődés és infrastruktúra-fejlesztés közötti kölcsönös viszonyt. A „közösségi” fejlesztések pénzügyi erőforrásainál megállapítható, hogy az utóbbi három középtávú terv esetében a tanácsi fejlesztési alapok, nominális értékben is, csökkenő ütemet mutatnak. A másik oldalon, az ún. „lakossági” fejlesztési potenciál körében viszont az egyre növekvő kötelezettség vállalás miatt, szűkülő lehetőségekkel számolhatunk. A kötelezettségek esetében a különböző társulási formákra, kötvénykibocsájtásra és a társadalmi munkára, stb. gondolunk. A jövőkép alakulásában – prognosztizálás helyett – néhány befolyásoló tényezőt lehet kiemelni a települések infrastrukturális fejlesztésében. Bizonyára erőteljesen növekszik a településfejlesztési koncepció decentralizációs hatása. Ezen belül a pénzügyi erőforrások elosztásánál a nivelláltabb arányok valószínűsíthetők.

Társadalmi szinten a helyi politika érdekvényesítésének erősödése várható, különböző önkormányzati és gazdálkodási elemek szélesedésével. Egy ténnyel azonban mindenképpen számolnunk kell középtávon legalábbis, hogy az egyre szűkülő erőforrások a települések infrastrukturális fejlesztését nem biztosíthatják és ezen keveset segíthet az 1986-ban bevezetett, új tanácsai gazdálkodási rendszer.

Jegyzetek

¹ A faktor- és klaszteranalízis eredményeit területi, valamint homológ szerkezeti gondok miatt csak az 1970-es és 1980-as időszakra elemezzük részletesebben. A tanulmányban az 1960. és 1985. évi időszak értékelését csak általános jellemzéssel adjuk meg.

Irodalom

- Antal L. (1985) *Gazdaságirányítási és pénzügyi rendszerünk a reform útján*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Bélley L. (1984) *Gazdaságirányítás és infrastruktúrafejlesztés*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Berend I. (1985) Az infrastruktúra szerepéről a gazdasági fejlődésben. – *Gazdaság*. 1.
- Csernok A.–Ehrlich É.–Szilágyi Gy. (1975) *Infrastruktúra, korok és országok*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Ehrlich É.–Szilágyi Gy. (1980) Infrastruktúránk nemzetközi összehasonlításban (1960–1974). – *Közgazdasági Szemle*. 2.
- Erdősi F.–Horváth Gy.–Hrubi L.–Sas B. (1981) *A Dél-dunántúli régió településeinek infrastrukturális viszonyai*. MTA DTI Kutatási eredményei, Pécs. 4.
- Hoch R. (1982) Az infrastruktúra fejlesztésének szükségessége. – *Gazdaság*. 4.
- Kőszegfalvi Gy. (1976) *Településfejlesztés és infrastruktúra*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
- Major I. (1984) Tévhitek az infrastruktúráról. – *Közgazdasági Szemle*. 11.
- Mandel M.–Pápné Gáspár L.–Sághi G. (1987) *Infrastrukturápolitika*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- OT Távlati tervezési főosztálya (1983) *Elgondolások az infrastruktúra 2000-ig szóló fejlesztéséről*. Kézirat. Budapest.
- Sas B. (1982) Regionális infrastruktúra-vizsgálat a Dél-dunántúlon. – *Területi Statisztika*. 6.
- Suhai F. (1983) Győr-Sopron megye településeinek közlekedési ellátottsága. – *Győri Tanulmányok*. 5.
- Szántó A.–Székács A.–Csillag I. (1984) Infrastruktúra, szabályozás, mechanizmus. – *Gazdaság*. 4.
- Zoltán Z. (1979) *Az infrastruktúra térbeli rendszerei és területi hatásmechanizmusa*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

TÉRKAPCSOLAT-ANALÍZIS, AVAGY MÓDSZER A RURÁLIS TERÜLETEK TÉRSTRUKTÚRÁJÁNAK FELTÁRÁSÁRA¹

SZÖRÉNYINÉ KUKORELLI IRÉN

A térkapcsolat-analízis módszere a társadalmi térhasználat mozgáspályáit és dinamikáját vizsgálja. Lényege, hogy a lakosságnak a településhálózaton belüli mozgáspályáin keresztül a térhasználatot, és vele együtt a kapcsolati hálót feltárja. A térkapcsolat-analízis módszere hasznos módszer a kistérségi tervezésben, mert segítségével képet nyerünk a települések egymás közötti kapcsolatrendszerére, a meghatározó kötődési pontokra, a településhálózatban elfoglalt helyükre, erősségükre, a vonzásirányok elemzésén keresztül a vonzaskörzetek lehatárolására.

A térkapcsolat-analízis módszere – a mozgásirányok átrendeződésének igazolására és a mikroterek vizsgálatára

A településeknek, falvaknak a városhoz, és más központi településhez való kötődésük, kapcsolataik formálják a rurális tereket. A 90-es évek elejéig működő közigazgatási beosztás a hierarchikus viszonyokat erősítette a települések között, sőt a településhierarchia a szabályozások révén, mint iskolakörzet, termelőszövetkezeti központ, körzeti orvosi székhely, és egyéb központi funkciók a lakosság mozgásirányait, annak intenzitását és irányát nagyban befolyásolták, sok esetben meg is határozták.

A rendszerváltást követően a merev, kötelező, korábbi kapcsolati struktúrák fellazultak. Az 1991-től életbe lépő területi közigazgatás következtében, megszűntek a közös tanácsi székhelyközségek, így a lakosság az ügyeket részben helyben, a helyi polgármesteri hivatalban intézi, részben, mivel fellazultak az addig merev és kötelezően igénybe veendő iskolakörzetek és egészségügyi intézmények hatóköre, ezért szabadon, piac diktálta településeken veszi igénybe. Az új, külföldi tőkével létrejött vállalkozások, melyek közül sok olyan falvakban telepedett meg, ahol korábban nem működött vállalkozás, megváltoztatta az ingázási irányokat. A kiskereskedelem területén gyors változás indult el azzal, hogy a kisebb és nagyobb településeken egyaránt gyorsan szaporodtak az egyéni vállalkozók által nyitott különféle kisboltok, és az addig nem jellemző lakossági szolgáltatások száma is, melyek kínálatbővítésnek számítottak a falvakban. Az új kereskedelmi és szolgáltatási formák megjelenésükkel olyan újdonságnak számítottak, hogy nem csak helybeli, hanem települések közötti mozgáspályákat is gerjesztettek. A szabadidős kapcsolatok irányai is átrendeződtek, a nemzetközi kapcsolatok pedig a falusi térségekben valójában a 90-es évek után hódítottak teret. Mivel a terek, rurális és urbánus terek egyaránt a lakosságuk tevékenysége alapján kapják meg funkcionális tartalmukat, ezek

¹ HAS CRS Discussion Papers No.56. Pécs, 2007.

az új társadalmi mozgáspályák formáló erővel hatottak a politikailag és gazdaságilag amúgy is átalakuló térre.

Az alábbi kísérlet arra kereste a választ, hogy a 90-es években átalakuló településközi kapcsolatok, melyek a lakossági mozgáspályákon, ún. térpályákon keresztül modellezhetők, milyen térszerkezeti változásokat generáltak a mikroterekben. A vizsgálatok akkor kezdődtek, mikor a szabadság elérésének eufóriájában a települések önálló helyi önkormányzati szintként működhettek, akkor, amikor a mobilitás a gépkocsipark növekedésének következtében emelkedett. A mozgáspályákat átrendezték a gyorsan változó fogyasztási szokások, hiszen ez az idő a fogyasztói társadalom hajnala Magyarországon. Következik ebből, hogy a választék növekedett, átalakult a kiskereskedelmi kínálat, ami együtt járt a falvakban a boltok számának növekedésével is. Olyan új szolgáltatások jelentek meg, éppen a vállalkozási lehetőségek kihasználása révén, melyek azelőtt egyáltalán nem voltak jellemzők, vagy sokkal kisebb választékban (vendéglátóhelyek, falusi turizmushoz, szépségiparhoz tartozó szolgáltatások).

A térkapcsolat-analízis módszerével választ kaphatunk arra, hogy a lehetőségek, a keresletek és kínálatok bővülése, az új szokások kialakulása, a mobilitás növekedése, a határok nyitottabbá válása hogyan hatott a települések közötti kapcsolatrendszerre.

A mikroterek szerveződésai a településközi kapcsolatokon alapulnak. Az átmeneti szakaszban a korábbi mozgáspályák megtagadása, az újak kialakulása volt a jellemző, ezért a módszer alkalmas a kistérségek, azaz az együttműködő, összetartozó falvak csoportjának lehatárolására, kötődési irányainak feltárására, térbeli csomópontok meghatározására. A módszer segítségével lehatárolhatjuk azt a földrajzi teret, amelyen belül a kapcsolatok sűrűbbek, többségben az adott téren belül mutatnak, s ennek alapján megrajzolható egy kistérség határa is. Az alábbi mikrotérségi vizsgálatok éppen abban az időben indultak el, mikor a kistérségi szerveződések megtették kezdeti lépéseiket, keresve összetartozásuk tényezőit.

A módszer az alkalmazott szociálgeográfiai vizsgálatok körébe tartozik, hiszen a funkcionális térszerkezetet vizsgálja a térbeliség tényezőjét előtérbe helyezve (Berényi 1992).

Mind a hazai, mind a nemzetközi szakirodalomban találunk hasonló vizsgálatokat. Az ún. „időföldrajz”, melyet a 60-as, 70-es évek svédországi Lund egyetemén először Hagerstrand, majd kutatócsoportja végzett, a kutatásokat és a szemléletet tovább fejlesztve a tér – idő relációban vizsgálták a mozgásirányokat (Hagerstrand 1969). Ebből a nézőpontból a társadalmi tér változásai, melyek a térszerkezeti változásokhoz vezetnek, új megvilágításba kerülnek. Az időföldrajz minden olyan elmozdulást figyelembe vesz, mely a társadalmi létből fakad, s azt egészen a háztartások szintjéig követi.

A lundi iskola keretében Öberg a dél-svédországi lakosság fogorvoshoz való eljutásának mozgáspályáit vizsgálja, modellezi, s e szempontból kirajzolódó elsődleges és másodlagos csomópontokat elemzi (Öberg 1976). Ugyancsak a lundi iskola képviselésében Lenntorp az ember és tevékenységi hely közötti kapcsolatot elemzi az időgeográfia módszerével, mikor a háziasszonyok mobilitásával, időszelletekre bontott napi mozgáspályáival foglalkozik, rámutatva arra, hogy a számukra lényegesen

különböző mozgáspályák jellemzőek, mint a nyugdíjasok, vagy az aktív férfiak esetében (Lenntorp 1976).

Akár egy-egy társadalmi rétegnek egy másikhoz való elmozdulása, akár valamely szolgáltatások igénybevétele a háztartások egyes tagjai részéről, más-más szerkezetet mutat. Ezek a szerkezetek együttese a térszerkezet összetettségére utal, s rámutat arra is, hogy a társadalmi szerkezet változása hogyan képes hatni a térszerkezet egészére (Nemes-Nagy 1998). A településkörnyezet társadalomföldrajzi vizsgálatát Berényi úgy látja, s osztoz véleményét, hogy a településkörnyezet fejlődésének egyedi vonásai a helyi társadalmi sajátosságokban, a belső társadalmi tagozódásban keresendők. A társadalmi alapfunkciók, melyek a munka, lakás, ellátás, képzés, üdülés, közlekedés és a baráti, rokoni, egyszóval közösségi kapcsolatokon keresztül működnek (Berényi 1983).

Mészáros a térpályák vizsgálatán keresztül elemzi a települések térbeliségét a Dél-Alföld példáján, foglalkozik a centrum–periféria, azaz jelen esetben a város–falu (Szeged és térsége) és a falu–falu viszonytal egyaránt. Górcső alá kerülnek a rokoni kapcsolatok, a vásárlási irányok, az ingázási szokások térpályái. Eredményei arra mutatnak rá, hogy az új ingázási irányokon kívül még nincs a térben jelentős változás, „a korábbi térbeliség és a jelenlegi térbeliség alakzata alig különbözik... A lényeges különbség a lakosság térkitöltési intenzitásában vehető észre, amely a jelenlegi térbeliségben többszöröse a korábbinak” (Mészáros 1994, 104). A Nyugat-Dunántúl egyes kistérségeiben szinte ugyanebben az időben elvégzett térszerkezeti vizsgálatok sokkal inkább mutatják a tér átrendeződésére utaló változásokat (Szörényiné Kukorelli 1994). Ugyancsak a települések közötti térkapcsolatokat vizsgálta Csatári, aki a kisvárosok és vonzáskörzetük közötti különböző térpályákat elemezte (Csatári 1988).

A lakossági elmozdulások vizsgálatán keresztül bizonyítást nyert Thomson és Mitchell által megfogalmazott hipotézis, miszerint a vidék az urbánus terület egy dinamikus része. Vizsgálatukban Kanada egyes vidéki területeinek kapcsolatrendszerét elemezték, a helyi társadalom három rétegének, a kitelepülők, a visszatelepülők és a régóta ott élők térpályáinak elemzésén keresztül. Az elemzés rámutat arra, hogy ezzel a módszerrel bebizonyítható, hogy a lakóhelyi környezetet, sőt az egész településszerkezetet a rurális terek különböző markáns társadalmi csoportjai képesek erőteljesen alakítani (Thomson–Mitchell 1998).

A 90-es évtizedben számos rurális mikrotér kapcsolatait elemeztem, abból a célból, hogy bebizonyítsam hipotézisemet, miszerint a rurális térségek településeinek funkció változásaira a térkapcsolatok nagyon gyorsan reagáltak, átrajzolva a tér sűrűsödési pontjait, utalva az új mikro-központokra, a kapcsolatok nyitottabbá válására. A módszer – ahogy nevezem – a térkapcsolat-analízis módszere, mely az elmozdulásokat, az úgynevezett térpályákat elemzi. A térpálya a térben, a településen belüli és települések közötti elmozdulás valamely tevékenység végzése érdekében. A vizsgálatokban a lakossági térpályák, azaz a lakossági igények kielégítésére irányuló elmozdulások vizsgálatára kerül sor.

A térpályák elemzésén keresztül választ kapunk a lakosság térbeli mozgására, a településközi kapcsolatokra, az egyes települések funkcióinak hiányára és többleté-

re, a térség zártságára, a külső és belső centrumok vonzerőképességére, a települések és a vizsgált térség kohéziójára, és a települések centralizációjának mértékére is. A térpályák közül vannak, amelyeknek a kibocsátója és befogadója is egy és ugyanazon település, ezeket „belső térpályák”-nak, vagy saját magukra mutató térpályáknak nevezzük. Külön csoportba kerülnek azok a térpályák, melyek az adott településből kívülre, de a vizsgált térség településeire, azaz belülrre mutatnak, ezek az ún. „bennmaradó térpályák”. Vannak térpályák, melyek a vizsgált térségen kívüli településekbe irányulnak, ezeket a kifelé mutató térpályákat nevezzük „kimenő térpályák”-nak. Azok a térpályák pedig, amelyeknek kiinduló pontja térségen belüli település és végpontja pedig a vizsgált térség valamely települése, befelé mutató, ún. „bejövő” térpályáknak nevezzük.

A „egyedi” vagy „települési zártság” mérőszáma a településen maradó (belső térpályák) és a településről kifelé mutató térpályák¹ hányadosát jelenti. A „térségi zártság” a belső térpályák és a térségen belüli, azaz „bennmaradó” térpályák összegének és a kifelé mutató térpályák összegének a hányadosa. Az érték alacsony volta a térség nyitottságát, s ezzel együtt a térség funkcióhiányát jelzi.

A vizsgált térségen kívül eső centrumok vonzerejét az egyes településekre és az egész térségre meghatározhatjuk. Egy településre vonatkoztatott vonzerő érték az adott városba (centrumba) irányuló és az összes kimenő térpályák hányadosát jelenti. Ezt nevezzük az adott város vonzerő értékének.

A településhálózat mozgatóerőivel és dinamikájával, ezek mérési modelljeivel foglalkozott Gerle, de vizsgálatai középpontjába a gazdasági kapcsolatokat helyezi, s a szállítás, közlekedés, hírközlés áramlásán keresztül közelíti meg. Kohézióknak nevezi „a területi egységnek azt a sajátosságát, hogy a benne meginduló és oda beérkező, helyzetváltoztatással járó tevékenységek mekkora hányadrésze marad a területi egység határain belül” (Gerle 1974, 159) Aktusoknak nevezi gazdasági funkciók egy-egy elemének a mozgását, pl. egy személy vagy egy egységnyi anyag. Ezek után a területi kohézió képletét az alábbiakban fogalmazza meg:

$$\text{területi egység kohéziója} = \frac{\text{a bennmaradó aktusok mennyisége}}{\text{a bennmaradó} + \text{a bemenő} + \text{a kimenő aktusok mennyisége}}$$

A területi egységek centralizáltságának mérőszámát az alábbi módon határozta meg:

$$\text{centralizáltság} = \frac{\text{a település és a térség közötti aktusok mennyisége}}{\text{a területi egységen belül kiinduló} + \text{oda behatóló aktusok összessége}}$$

Gerle által használt képleteket a következőképpen dolgoztam át a térkapcsolat-analízis módszerére:

$$\text{a település kohéziója} = \frac{\text{belső térpályák}}{\text{bennmaradó} + \text{kimenő} + \text{befelé mutató térpályák}}$$

$$\text{térseg kohéziója} = \frac{\text{belső} + \text{bennmaradó}}{\text{saját} + \text{bennmaradó} + \text{kimenő} + \text{befelé mutató térpályák}}$$

Az így előállított településre vonatkozó kohéziós érték azt mutatja meg, hogy a település lakossága helyben milyen mértékben elégíti ki igényeit. Ahol a belső térpályák száma alacsony, ott a kohéziós érték is alacsony, azaz funkcióhiány miatt más településekben kell az igényt kielégíteni, például vásárlást, iskolába járást. Az ilyen településekben éppen ezért a kifelé mutató térpályák száma magas, s többnyire a befelé mutató térpályák száma alacsony. Ha az adott település kohéziós értéke magas, azt jelenti, hogy a helyi lakosság igénybe tudja venni, illetve szívesen veszi igénybe a helyben lévő funkciókat, ami azzal is jár, hogy a bennmaradó, és a kimenő térpályák száma kevés.

A település centralizációjának mérőszáma a központi szerepkör minőségi jellemzője. A térkapcsolat-analízisben a centralizáció értékét a következő hányados jelenti:

$$\text{centralizáció} = \frac{\text{befelé mutató térpályák}}{\text{saját} + \text{bennmaradó} + \text{bejövő}}$$

Értéke, ha magas, az azt jelenti, hogy a települést felkeresi a környezetében lévő falvak lakossága, azaz számukra a település centrumnak, központi helynek számít. A térség kohéziójának mérésével szemben a térségi centralizáció mérése értelmetlen.

A centralizáció (C) és a kohézió (K) értékét együttesen elemezve négy variáns lehetséges:

	C	K
I. osztály	magas	magas
II. osztály	magas	alacsony
III. osztály	alacsony	magas
IV. osztály	alacsony	alacsony

Az I. osztályba tartoznak azok a települések, amelynek a centralizáció és a kohézió értéke egyaránt magas, valódi központi település, hiszen mind környezete, mind saját maga számára igazolja és használja funkció többletét. A II. osztályba tartozó települések tulajdonsága, hogy saját maguk nem elégedettek funkcióikkal, hiszen térpályáik zömmel másik településre mutatnak, de környező települések lakossága gyakran keresi fel, azaz miközben környezete számára központi településként funkcionál, saját lakossága másként viselkedik. A III. osztályba tartozó településekre, amelyekben a kohézió értéke magas, de a centralizáció értéke alacsony, az jellemző, hogy funkcióival főleg csak a saját lakossága él, a térség más települései számára nem jelent központot. A IV. osztályhoz olyan települések tartoznak, melyek környezetük számára nem jelentenek központot, de még saját maguk számára is más településen veszik igénybe a különböző funkciókat, azaz saját magukra mutató,

belső, és a bejövő térpályáik száma is kevés, az ilyen települések egyértelműen funkcióhiánnyal küzdenek.

A módszer kidolgozásához primer adatokra, többnyire kérdőíves felmérés étékeire van szükség, mivel azok az adatok, melyek a térkapcsolatot leírják, a kötődési pontokat feltárják, statisztikai jelentésekben nem szerepelnek. A kérdőívben ki kell térni minél több lehetséges elmozdulás feltérképezésére, ezért a módszer sikerességének a faktora annak összeállítás, kitöltése és feldolgozása adhat választ. Több mikrotér vizsgálata során a település-kérdőívet alkalmaztam, s egy mikrotér, a Rábcatorok térség esetében mintegy kontrollként lakossági kérdőíves lekérdés is történt, ennek eredményei megerősítettek abban, hogy a lakossági kérdőív és a körültekintően kitöltött település-kérdőív adataiból származó vizsgálatok, a térkapcsolat-analízis eredményeit illetően nem mutatnak lényeges különbséget. A település-kérdőív, mely településenként egy kérdőív kitöltését jelenti, tulajdonképpen egy részletes adatgyűjtést jelent a településre vonatkozóan. A kiinduló pont a polgármesteri hivatal, mely a közigazgatással kapcsolatos, ún. ügyintézési térpályák irányultságára vonatkozó információt adja meg, de a különböző funkciók és szolgáltatások irányultságára vonatkozóan más és más, a körülményeket, az irányultságokat legjobban ismerő személy illetve személyek adnak információt.

A térkapcsolat-analízis során az alábbi térpályák irányait mérjük fel:

- igazgatási típusú térpályák,
- vásárlási szokások térpályái, a különböző árucikkek vásárlása esetében,
- szolgáltatási térpályák, melyek a pénzügyi szolgáltatásoktól a legkülönbözőbb lakossági szolgáltatások irányultságára is kiterjed,
- óvodai, alap- és középfokú oktatási térkapcsolatok,
- egészségügyi térkapcsolatok,
- kulturális és szabadidő térpályái,
- rokoni, baráti kapcsolatok térpályái,
- be- és kiingázási térpályák,
- ún. pszichológiai vagy a mentál-map-hez kapcsolódó térpályák, melyek a legközelebbinek érzett város/központ felkeresését jelenti,
- határon túli kapcsolatok térpályái.

Az igazgatási térkapcsolatokat kivéve az összes többi térpálya-csoport esetében a lakossági térpályákat elsődleges, másodlagos és harmadlagos csoportokba gyűjtjük. Az elsődleges térpálya azt mutatja meg, hogy melyik az a település, melyet az adott tevékenység kielégítésére a lakosság elsősorban felkeres. Ha a felkeresés eredménytelen, illetve a választék (pl. kereskedelmi) érdekében további települést keres meg, akkor ezek a települések jelentik a másod- illetve harmadlagos térpálya-végpontokat.

A térkapcsolat-analízis általános módszerének ismertetését követően az alábbi fejezetekben bemutatok azon vizsgálatok közül párat, melyeket ezzel a módszerrel végeztem 1994 és 2003 között különböző, főleg rurális mikrotérségekben.

Répcesík térkapcsolat analízise

Győr-Moson-Sopron megye délnyugati és Vas megye északi részén található 32 település sajátos térszerkezeti vonásokat mutat. A továbbiakban a térséget, annak ellenére, hogy nem egyetlen természetföldrajzi tájegységet foglal magában, az egyszerűség kedvéért Répcesík néven emlegetjük. Bár a térségre nem jellemzőek az elmara-dottság kritériumai, mégis vannak hátrányos vonásai. Az egyik ilyen kedvezőtlen elem, hogy a térség a nagyobb városi központoktól távol esik, s a vizsgálat idején még Csepreg nem volt város, azaz a térség teljesen városiánynak számított. Sőt a 90-es évek elején felbomló gazdasági kapcsolatrendszer is átalakulóban volt, új kötődések éppen csak kialakulóban voltak, ezért a térséget nyugodtan nevezhetjük „törékeny kistérségnek”. Gazdaságának aktivitási szintje nem hordozott megújulási jegyeket, gazdaságszerkezete rurális (Csapó 1994). Települései között hiányoztak az igazi húzóerővel rendelkező központok, határ menti fekvését a határátkelő hiánya miatt nehezen tudja érvényesíteni. A térség átlagos településnagysága 570 fő, csupán Bük és Csepreg lakosság száma haladja meg a 3000 főt, de 15 település 500 főnél kisebb lélekszámmal rendelkezik. Az aprófalvak sokaságából következtethetünk a hiányos alapellátottságra (Csapó 1992). A térség városiánynak, funkcióhiányos volta különösen izgalmassá teszi a térkapcsolat-analízis elvégzését a térségben.

Térkapcsolatok szerkezete a kistérségben

A térkapcsolat-analízis során arra kerestük a választ, hogy ennek a periférikus helyzetű térségnek milyen kapcsolati irányai vannak, léteznek-e szubcentrumok, s azok milyen erővel hatnak a többi településre, határ menti fekvése milyen új térkapcsolatokat generált, a megyehatár mennyire vágja ketté a térséget? Az elemzés arra is segít választ adni, hogy a térség milyen mértékben kitett a tágabb térségnek, azaz milyen a térség zártsága?

A vizsgálat, ahogy azt már a fentiekben is jeleztük, a település-kérdőívek információi alapján készült, elemezve a lehető legtöbb térpályát, esetünkben 2 685-öt, melyek a 32 településből indulnak ki. Az analízis magában foglalja az igazgatási, hatósági, kereskedelmi, szolgáltatási, oktatási, szabadidő, az ingázási és a határon átnyúló térpályákat, sőt az igazgatási térpályák kivételével az elsődlegesen túl a másod- és harmadlagos térpályákat is vizsgálja.

Az igazgatási illetve hatósági térpályák jól behatárolhatók, az irányultságuk nem okoz meglepetést, a megyehatár valódi választóvonalat jelent, a Győr-Sopron megyei települések esetén Sopron, a Vas megyei települések számára Sárvár és Kőszeg a térpálya-végpontokat összegyűjtő város. Térségen belüli igazgatási központként Iván, Horvátzsidány és Lövő rajzolódik ki.

A térség kereskedelmi és szolgáltatási térpályáinak elemzésével a lakosság informális mozgásirányait követhetjük nyomon, választ kapva ezzel a lakosság által kedvelt kereskedelmi, szolgáltatási központok elhelyezkedésére, vagy éppen a szokásjogon kialakult vásárlási irányokra. Az első-, másod- és harmadlagos kereske-

delmi térpályák rámutatnak arra, hogy a térség lakosai mely kereskedelmi központokat preferálnak. A kereskedelmi térpályák elemzése azt mutatta, hogy az elsődleges kereskedelmi térpályák együtöde Sopronba mutat. A második helyen álló település a térpályák 17%-ával a térség ma már városi ranggal rendelkező települése, Csepreg, Szombathely a harmadik helyen áll, Csepreg mögött alig lemaradva. A másodlagos térpályák legtöbbször Szombathelyre mutat, s Sopron a második helyre került. A harmadlagos térpályák 41%-a már egyértelműen Szombathelyre mutat, Sopron 14%-kal a második, Csepreg 10%-kal a harmadik helyre kerül. Az összes kereskedelmi térpályák elemzése azt mutatta, hogy a térség közelében lévő két nagyváros, Szombathely és Sopron szerepe közel azonos, s a vizsgált térségen belül egyetlen településnek, Csepregnek jelentős még a szerepe. A pénzügyi szolgáltatások térpályái is Sopron felé sűrűsödnek, s bár megőrizte elsőbbségét, de jelentősége kisebb (térpályák 21%-a mutat ide), a térség körüli városokba ezek a térpályák közel azonos arányba futnak be.

Az oktatási kapcsolatok mind ez ideig szabályozottak voltak, és a körzetek hivatalos beosztásának megszűnése után egyelőre ma sem változtak meg lényegesen a térpályák irányai. Az óvodához és az általános iskolához tartozó térpályák a korábbi körzetesítés jeleit viselik magukon. Iván, Horvátzsidány és Fertőszentmiklós iskolai vonzáskörzete a legkiterjedtebb. A középiskolák térkapcsolatai kilépnek a vizsgált területre. A legkeresettebb, azaz legtöbb középiskolai térpályát Sopron gyűjtött be, az összes 32%-át, Szombathely 16%-ot, s őket követi Csepreg és Kőszeg.

Külön kívánunk foglalkozni a szabadidős kapcsolatokkal, amelyeknek egyik oldala a különböző rendezvények (színház, mozi, sport- és kulturális rendezvény) látogatottsági irányait jelenti, mely elsősorban a kisközpontok szerepét mutatja be, a másik oldal a térségben kialakuló üdülőfalvak vonzáskörzetét, környezetükkel kialakult kapcsolatát tárja fel. Ebben az esetben a kapcsolatok ellenkező irányúak, a városok felől a térség egyes települései felé mutatnak. A térségen belülre mutató, az ún. bennmaradó térpályák száma kevés, ami a civil szféra passzivitására mutat. Gyakorlatilag a szabadidő térpályái a térségen kívüli városokba mutatnak, melyeken főleg Sopron és Szombathely osztozik. A szabadidős kapcsolatok másik oldala a településbe mutató térpályák, melyek az üdülők, a hétvégi telkek, és házak felkeresését jelentik, ezeknek 89%-a a tágabb térségből, és nem a két domináns városból mutatnak a térségbe. A térpályák közül találunk olyanokat, melyek Svájc-ból, Németországból, Ausztriából mutatnak a térségbe.

Az ingázás térpályái a foglalkoztatási centrumok és a térség települései közötti napi kötődéseket tárja fel, ami talán a legszorosabb egymásra utaltságot mutatja, de sajnos ezek a kapcsolatok a legsérülékenyebbek, és a legbizonytalanabbak. A felmérés időpontjában az ingázási térpályák hálózata meglehetősen diszperzált képet mutat. Például Sopronba a térség 20 településéből jártak, ami közel 800 munkahelyet jelentett. A második legtöbb ingázási térpályát Szombathelyre mutatott, a térségen belül jelentős bejárású térpályát Csepreg, Bük Lövő és Sopronharpács gyűjtött össze.

A határ menti fekvés, s e földrajzi helyzet felértékelődése, a „vasfüggöny” lebontása megkívánja a belső térkapcsolatok vizsgálatán túl az országhatáron kívül mutató tér-

pályák elemzését is. Az összes térpálya 5%-a mutat országhatáron túlra, s ennek 80%-a Burgenland különböző településeibe, ami mutatja, hogy a legszorosabb együttműködés a burgenlandi falvakkal alakult ki. Az összes kapcsolat 21%-a Oberpullendorf felé irányul. A települések közötti térpályák megoszlását mutatja az 1. ábra.

1. ÁBRA

A térkapcsolatok intenzitása és hálózata Répcesík területén

Forrás: kérdőív

1. TÁBLÁZAT
Répcsik településeiből kiinduló térpályák összetétele (%)

	Kereskedelem	Centrum-periféria	Köziszigettség	Oktatás	Ingázás	Szolgáltatás	Szabadidő	Ingázás-foka	Külföld	Piac	Egyház	Üzleti-telek	Összesen
Sopron	21,26	18,25	27,43	31,79	13,92	16,67	23,85	19,15	0,00	13,51	4,35	5,56	20,18
Szombathely	24,92	14,60	10,13	15,61	8,86	6,52	15,60	10,64	0,00	5,41	4,35	0,00	15,06
Kőszeg	8,31	14,60	8,44	6,94	7,59	10,14	9,17	11,70	0,00	10,81	4,35	5,56	8,97
Csepreg	12,96	4,74	2,11	8,67	6,96	19,57	1,83	7,45	0,00	21,62	0,00	0,00	8,50
Kapuvár	9,14	7,66	3,80	2,31	0,63	2,90	5,50	1,06	0,00	13,51	0,00	0,00	5,43
Lövő	5,15	1,82	7,59	2,31	5,70	3,62	2,75	3,19	0,00	0,00	4,35	0,00	4,05
Sárvár	3,65	4,01	5,91	2,89	1,90	6,52	0,00	2,13	0,00	10,81	0,00	0,00	3,59
Iván	1,99	1,82	8,02	2,89	2,53	2,90	2,75	1,06	0,00	0,00	8,70	0,00	2,82
Fertőszentmiklós	3,16	1,82	0,84	1,73	3,80	7,97	0,92	2,13	0,00	2,70	0,00	0,00	2,56
Bük	1,99	2,55	0,84	0,00	3,80	2,90	9,17	3,19	0,00	2,70	4,35	0,00	2,36
Horvátvidány	0,50	1,09	7,59	4,05	3,16	0,72	2,75	2,13	0,00	2,70	0,00	0,00	2,20
Sopronhorpács	0,33	1,09	4,22	1,16	5,70	0,00	8,26	6,38	0,00	2,70	0,00	0,00	2,15
Répcelak	1,50	1,09	0,84	0,00	2,53	3,62	4,59	1,06	0,00	5,41	0,00	0,00	1,59
Egyéb	5,15	24,82	12,24	19,65	32,91	15,94	12,84	28,72	100,00	8,11	69,57	88,89	20,54
Összesen	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Forrás: Település-kérdőív.

Térpálya-analízis összegzése

A térpálya-analízis eredménye rámutat a térség valódi városhiányosságára, arra, hogy Répcesíkon belül nincs város, és közvetlen határán sem található. Így a térpálya-analízis egy több centrum felé közel azonos mértékben felosztott térszerkezetet rajzol ki.

A legtöbb térkapcsolattal (20%) Sopron rendelkezik, a második helyen a térkapcsolatok 15%-ával Szombathely áll. E két érték azt tükrözi, hogy a vizsgált térségre e két nagyváros hatása a domináló. Rajtuk kívül a térpályák 9%-a mutat Kőszegre, 8%-a Csepregbe, kirajzolva ezzel a település mikrocentrum jellegét. A 32 településből 31 inkább térpályát kibocsátó település. A térkapcsolatok összesítését mutatja be az *1. táblázat*.

A centrum hiányát igazolja a 35%-os térségi zártság értéke, s ez azt jelenti, hogy az összes vizsgált kapcsolat mintegy kétharmada a térségen kívülre mutat, jelezve ezzel a függőségi helyzetet, a térség funkcióhiányát. Az egyetlen központi jelleget hordozó település, Csepreg, mert egyedi zártsági értéke a 32 vizsgált település közül a legmagasabb. A településekre vonatkozó térségi zártság értéke azt mutatja meg, hogy az adott település térpályái milyen mértékben maradnak a térségen belül. A kicsi egyedi zártsági érték, és magasabb térségi zártság érték a funkcióhiányos aprófalvakat és törpefalvakat jellemzi, mert a lakosság kénytelen a szolgáltatásokat, tevékenységeket más településen igénybe venni, de a legszükségesebbeket a szomszédos, vagy közeli falvakban is eléri, mint például Csér, Csáfordjánosfa, Lócs (*2. táblázat*).

A kohéziós érték azokban a településekben mutat magas értéket, melyek helyben, a helyi lakosság számára funkciókat ki tudnak elégíteni, ilyenek Csapod, Egyházashalu, Nagylózs, de centralizációs értékük alacsony, ami utal elszigeteltségükre, azaz a környező települések lakossága nem választja célpontként őket, nem valódi centrumok. A kohézió értéke rendkívül alacsony az apró és törpefalvakban, ami alátámasztja az egyedi zártságra vonatkozókat is, kevés a helyben ellátható funkció. A centralizációs érték a központi szerepkör mutatója, a legmagasabb centralizációs értéke Csepregnek van, ő a térség települései számára központ. Magas a centralizációja Horvátzsidánynak, Lövőnek, Ivánnak, de mivel kohéziós értékük alacsony, ezért nem valódi centrumok, saját maguk igényeinek kielégítésére nem alkalmasak. A fent említett magas kohéziós értékkel rendelkező falvak centralizációs értéke alacsony, ami a központ jellegét nem támasztja alá. Végsősoron meg kell állapítani, hogy valódi centrum jellegű település nincs a térségben, hozzá legközelebb Csepreg áll, különösen magas centralizációs értéke miatt (*3. táblázat*).

2. TÁBLÁZAT
Répcesík településeinek térfelületi és zártsági értékei

Település	Belső térfelületek	Bevetődött térfelületek	Szponon	Sz. hely	Közcsig	Külföld	Egység	Külföld térfelületek	Közcsig térfelületek	Összes terület	Összes terület	Szponon	Sz. hely	Közcsig	Külföld	Egység	Tervezett terület	
Bő	8	15	0	18	2	3	24	47	70	17	87	0,00	25,71	2,86	4,29	34,29	11,43	32,86
Bük	10	19	7	17	13	6	6	49	78	46	124	8,97	21,79	16,67	7,69	7,69	12,82	37,18
Csepöd	7	2	11	0	0	3	35	64	18,97	0,00	0,00	5,17	60,34	12,07	15,52			
Csafonjénosfa	1	26	10	2	0	2	21	35	62	4	66	16,13	3,23	0,00	3,23	33,87	1,61	43,55
Csepreg	13	10	0	13	11	6	1	31	54	166	200	0,00	24,07	20,37	11,11	1,85	24,07	40,59
Csér	0	16	7	2	0	1	11	21	37	1	38	18,92	5,41	0,00	2,70	29,73	0,00	43,24
Egyházasfalu	5	28	22	8	1	6	2	39	76	2	78	28,95	10,53	1,32	7,89	2,63	11,84	48,68
Gótr	1	23	0	11	1	1	17	30	54	2	56	0,00	20,37	1,85	1,85	31,48	1,85	44,44
Gyabóka	1	33	7	8	1	3	1	20	34	1	55	12,96	14,81	1,85	5,56	1,85	1,85	62,96
Horvátzsidány	8	9	0	22	28	3	0	53	70	43	113	0,00	31,43	40,00	4,29	0,00	11,43	24,29
Iván	7	7	14	3	0	3	28	48	62	55	117	22,58	4,84	0,00	4,84	45,16	11,29	22,58
Kaszásbány	0	29	0	15	24	2	1	42	71	2	73	0,00	21,13	33,80	2,82	1,41	0,00	40,85
Lócs	0	32	1	12	2	2	21	38	70	1	71	1,43	17,14	2,86	2,86	30,00	0,00	45,71
Lévő	10	13	28	13	0	2	6	49	72	79	151	38,89	18,06	0,00	2,78	8,33	13,89	31,94
Nagyfűzse	8	7	24	2	0	2	21	49	64	3	67	37,50	3,13	0,00	3,13	32,81	12,50	23,44
Nemesbér	5	27	29	14	0	0	8	51	83	6	89	34,94	16,87	0,00	0,00	9,64	6,02	38,55
Óhad	1	24	0	6	24	4	0	34	59	2	61	0,00	10,17	40,68	6,78	0,00	1,69	42,37
Penesznye	4	20	1	17	21	4	0	43	67	4	71	1,49	25,37	31,34	5,97	0,00	5,97	35,82
Pesztassalád	0	20	16	2	0	2	20	40	60	4	64	26,67	3,33	0,00	3,33	33,33	0,00	33,33
Répcsezene	5	11	11	1	0	3	41	56	72	7	79	15,28	1,39	0,00	4,17	56,94	6,94	22,22
Répcsis	2	18	11	13	12	4	1	41	61	4	65	18,03	21,31	19,67	6,56	1,64	3,28	32,79
Rojtokmúzsaj	6	5	24	0	0	3	35	62	73	6	79	32,88	0,00	0,00	4,11	47,95	8,22	15,07
Súmaság	3	15	4	8	3	1	31	47	65	18	83	6,15	12,31	4,62	1,54	47,69	4,62	27,69
Sopronbörpács	8	16	18	9	5	3	4	39	63	40	105	28,57	14,29	7,94	4,76	6,35	12,70	38,10
Sopronbörvend	8	8	30	0	1	5	20	56	72	5	77	41,67	0,00	1,39	6,94	27,78	11,11	22,22
Szakony	3	29	9	12	1	5	1	28	60	16	76	15,00	20,00	1,67	8,33	1,67	5,00	33,33
Tomod	1	28	1	21	6	4	5	37	66	2	68	1,52	31,82	9,09	6,06	7,58	1,52	43,94
Uhd	3	30	22	8	3	7	5	45	78	5	83	28,21	10,26	3,85	8,97	6,41	3,85	42,31
Ujker	7	13	24	11	2	6	6	49	69	6	75	34,78	15,94	2,90	8,70	8,70	10,14	28,99
Völcséj	6	25	26	12	0	2	5	45	76	6	82	34,21	15,79	0,00	2,63	6,38	7,89	40,79
Zsira	5	17	13	14	14	4	2	47	69	15	84	18,84	20,29	20,29	5,80	2,90	7,25	31,88
Összesen	155	532	394	294	175	105	402	1370	2107	578	2683	1870	1395	831	498	1908	3498	3498

Forrás: Település-kérdőív.

3. TÁBLÁZAT

A térpályák irányultsága és a kohézió és a centralizáció értékei Répcesík településeiben

<i>Település</i>	<i>Belső térpá- lyák</i>	<i>Benn- maradó térpályák</i>	<i>Kimenő térpá- lyák</i>	<i>Összes kiindu- ló</i>	<i>Be- jövő</i>	<i>Összes</i>	<i>Kohé- zió</i>	<i>Centra- lizáció</i>
Bő	8	15	47	70	17	87	9,20	42,50
Bük	10	19	49	78	46	124	8,06	61,33
Csapod	7	2	49	58	6	64	10,94	40,00
Csáfordjánosfa	1	26	35	62	4	66	1,52	12,90
Csepreg	13	10	31	54	166	220	5,91	87,83
Csér	0	16	21	37	1	38	0,00	5,88
Ebergőc	5	7	50	62	2	64	7,81	14,29
Egyházaskölyk	9	28	39	76	2	78	11,54	5,13
Gór	1	23	30	54	2	56	1,79	7,69
Gyalóka	1	33	20	54	1	55	1,82	2,86
Horvátzsidány	8	9	53	70	43	113	7,08	71,67
Iván	7	7	48	62	55	117	5,98	79,71
Kiszsidi	0	29	42	71	2	73	0,00	6,45
Lócs	0	32	38	70	1	71	0,00	3,03
Lövő	10	13	49	72	79	151	6,62	77,45
Nagylózs	8	7	49	64	3	67	11,94	16,67
Nemeskér	5	27	51	83	6	89	5,62	15,79
Ólmod	1	24	34	59	2	61	1,64	7,41
Peresznye	4	20	43	67	4	71	5,63	14,29
Pusztacsalád	0	20	40	60	4	64	0,00	16,67
Répcseszeme	5	11	56	72	7	79	6,33	30,43
Répcsevis	2	18	41	61	4	65	3,08	16,67
Röjtőkmujsaj	6	5	62	73	6	79	7,59	35,29
Simaság	3	15	47	65	18	83	3,61	50,00
Sopronhorpács	8	16	39	63	42	105	7,62	63,64
Sopronkövesd	8	8	56	72	5	77	10,39	23,81
Szakony	3	29	28	60	16	76	3,95	33,33
Tömörd	1	28	37	66	2	68	1,47	6,45
Und	3	30	45	78	5	83	3,61	13,16
Újkér	7	13	49	69	6	75	9,33	23,08
Völcséj	6	25	45	76	6	82	7,32	16,22
Zsira	5	17	47	69	15	84	5,95	40,54
Összesen	155	582	1370	2107	578	2685	27,45	

Forrás: Település-kérdőív.

Egy Győr környéki mikrotér vizsgálata

A 90-es évtized közepén alakult meg Győrtől észak-nyugatra fekvő hét település összefogásával a Rábca-terület Regionális Térségfejlesztési Társulás, melynek települései: Ikrény, Enese, Kunsziget, Öttevény, Rábapatona, Abda és Börcs. A rurális földrajzzal foglalkozó számára, aki a gyakorlathoz közeli tevékenység végzésén keresztül a rurális tér fejlődéséhez kíván hozzájárulni, jó empirikus terepnek bizonyult a hét településből álló rurális tér kutatása, a térkapcsolat-analízis elvégzése. Ehhez módszerként a lakossági kérdőívek információit használtam fel. A kitűzött cél a meghatározott mintavétel alapján 1000 fős minta elérése. A hét település helyett hat településen készültek kérdőívek, s a mintaszám 934 lett. Sajnos, mivel Kunsziget nem tudta megszervezni a kérdőívek elkészítését, így kimaradt a felmérésből. A közel ezer kérdőív minden negyedik háztartás megkérdezését jelenti átlagosan településenként. A térségre három város gravitációs zónája terjed ki, közülük is a legjelentősebb Győr, hiszen valójában a térség a nagyváros agglomerációjának a része, tehát megnéztük a három városhoz kapcsolódás mértékét, valamint a különböző célú lakossági elmozdulásokat. A kereskedelmi és szolgáltatási térpályák (benn a pénzügyi szolgáltatások térpályái) jól jelzik az elmozdulás gyakori irányait. Próbáltuk nyomon követni a kulturális térpályákat, a piacozási szokásokat, a szabadidő térkapcsolatait, hasonlóan a már ismertetett térségekhez. A lakossági felmérés lehetővé tette a rokoni kapcsolatok által kirajzolódó szerkezet feltárását is. A határon túli lakossági kapcsolatok feltárására is vonatkoztak a kérdőív kérdései.

A térség a három város terében

A vizsgált kistérség a korábbi kutatások eredményei alapján a győri agglomeráció külső illetve belső gyűrűjéhez tartozik (Hardi 2002). A lakossági megkérdezés során a tér-idő geográfia elemeit is megkíséreltük becsempészni a kérdések közé, így arra is választ kaptunk, hogy az egyes településekből, melyik időkategóriába, mely városokat milyen megoszlásban keresik fel az ott élők.

Mind a hat település esetében a városok közül Győr szerepe domináló, hiszen a városokba irányuló összes megjelenő térpálya 66%-a Győrbe mutat. A másik két város között 23, illetve 21% a térpályák megoszlása Csorna javára. A szembetűnő különbség nem az arányok nagyságában keresendő, hanem a felkeresés gyakoriságában. Győr megkeresését a napi kapcsolattartás jellemzi. Enese kivételével valamennyi település napi kapcsolatszámát magasabb, mint a heti, havi vagy annál ritkább gyakoriság együttesévé. Ez egyértelműen alátámasztja a térségben az ingázás jelentőségét, a belső agglomerációs gyűrű meglétét.

A másik két várost a települések lakossága ritkábban keresi fel, a kapcsolat gyakoriságára a havonta egyszeri, vagy annál is ritkább felkeresés jellemző, és ezeknek a térpályáknak a száma még mindig kevesebb, mint az ugyanezekbe az időkategóriákba

eső Győr felé mutató térpályák száma. Tehát a lakosság által adott válaszok alapján egyértelműen állítható, hogy a térségben a városok közül Győr szerepe elsődleges.

Az ügyintézés térpályái

Mint a korábbiakban említettük, minden elemre kiterjedő széleskörű kapcsolatrendszer feltárásához nincsenek meg az eszközeink, így a hatósági, illetve ügyintézői térpályák közül csak az adó, a munkanélküliségi, az egészségügyi és szociális, valamint a rendőrségi és bírósági ügyek intézésére vonatkozó irányok megkérdezésére került sor. Talán ismétlésnek tűnik az előzőhöz képest, de csak annyit tudunk mondani, hogy a térpályák mindegyik településből önmagára vagy Győrré mutatnak.

A kereskedelmi térpályák

A kereskedelmi térkapcsolatok elemzéséhez a különböző szaküzletek (összesen 18), valamint a benzinkút – hivatalosan: üzemanyagtöltő állomás – felkeresésére irányuló térpályákat elemeztük. A térségben az eredmény nem meglepő, a térség kereskedelmi központja Győr. De érdemes, bár számuk kisebb, a térségen kívülre és a térségen belülre mutató egyéb térpályákat is megvizsgálni. Abda és Ikrény lakosai közül nyilatkoztak úgy, hogy a kereskedelmi térpályák egy része országhatáron túl nyúlik, az autótársítás Ausztriához, a benzinkutak felkeresése Szlovákiához kötődik, ez természetesen a jelenlegi benzinárbeli különbségeket tükrözi csupán². A térségen belül Abda és Öttevény kereskedelmi funkciója Börcs lakosaira gyakorol vonzást.

A pénzügyi és az egyéb szolgáltatások térkapcsolatai

Míg a kiskereskedelmi szokáspályákat a szakbolt-hálózatra vonatkozóan mértük fel, addig a szolgáltatási térpályák irányultságát két csoportba foglalhatnánk össze. A hagyományosan értelmezett szolgáltatási tevékenység kapcsolatai mellett a pénzügyi szolgáltatások térpályá irányait is vizsgáltuk. Meghökkenítő eredménnyel ez sem járt, talán csak annyiban, míg a korábbi vizsgálataink azt mutatták más kistérségek esetében, hogy a pénzügyi szolgáltatások elsősorban a városhoz kötődnek, itt Ikrény kivételével a saját településre mutató kapcsolatok száma magasabb, mint a városba, Győrbe, de jelentős száma azt mutatja, hogy a térség települései között nincsen kiemelt pénzügyi funkcióval rendelkező település. A helyi lakosság számára az elsődleges pénzügyi szolgáltatásokat a térség valamennyi településében el tudják végezni, és vélhetően a helyi pénzügyi szolgáltatások bővülésével csökkent a városba irányuló térpályák száma.

A kérdőívben az autójavító, a háztartási gépjavító, a fodrász, a kozmetika, a szabó, varrónő és a könyvtár, mint kulturális szolgáltatás felkeresési irányaira kérdeztünk rá. Valamennyi vizsgált településben, Börcs kivételével, a helybe mutató térpályák száma több, mint a településből kifelé mutató térpályák száma. Abda és Öttevény erős a szolgáltatói, kereskedelmi funkciókban. Börcs lakosai számára Győr

mellett Abda és Öttevény jelenti a szolgáltatási tépályák végpontjait, a többi település számára Győrön kívül nincs szolgáltatási csomópont.

Kulturális és sportrendezvények tépályái

A szabadidő tépályáinak elemzésénél kitérünk a színházi, a mozi, egyéb kulturális és sportrendezvények, komolyzenei rendezvények és kiállítások tépályáinak vizsgálatára. Az eredmények egyértelműen bizonyítják Győr vezető szerepét, de jelentős a saját településre mutató tépályák száma is, ami mindenképpen a megerősödő helyi társadalomra, annak programjaira utalnak. Ugyanakkor azt sem szabad elhallgatnunk, hogy a megkérdezettek közül sokan erre a kérdésre nem válaszoltak, vagy a válaszlehetőségeknek csak a töredékét használták ki. Ennek az is lehet az üzenete, hogy a szabadidő eltöltésének lehetőségével nem élnek, nincs ilyen igényük, vagy nincs hozzá jövedelmük. Külön sajnálatos tény, hogy a falvak, talán éppen az információ nem kellően megszervezett áramlása miatt, egymás kulturális és sportrendezvényei iránt sem érdeklődnek. Viszont vannak esetleges tépályák a Budapest és a megye másik kulturális központja felé, Sopron felé is.

Rokoni kapcsolatok

Csak a lakossági megkérdezés esetében van értelme, hogy rákérdezzünk egy településen élőknek a rokoni, baráti kapcsolataira. Talán ezek a tépályák mutatják a legszorosabb és legmélyebb kapcsolatrendszer a települések között, mélyebbet, mint valamely gazdasági, vagy hatósági tépályá.

A 879 értékelhető válaszból a rokoni kapcsolatok alapján meglehetősen kompakt térségre következtethetünk. Igaz, hogy a hét település megkérdezettjei 228 különböző földrajzi helyet jelöltek meg, benne 9 nem magyarországi települést, de ezek aránya rendkívül kicsi, csupán 0,7%, elhanyagolható. A kistérség zártságát jól mutatja, hogy a rokoni kapcsolatok 30,6%-a a hét település között oszlik meg, s természetesen ebben a kapcsolatrendszerben még Győrnek van meghatározó szerepe, hiszen a rokoni kapcsolatok 21,4%-a győri. A magas értéknek kétirányú összetevője van, részben az ötvenes, hatvanas, hetvenes években a nagyvárosba költözés eredménye ez, másrészt az utóbbi 15 év szuburbanizációs folyamatainak köszönhető.

Lehatárolhatjuk a térségnek egy úgynevezett külső gyűrűjét, azt a településkört, amely a térség szomszédságában fekszik, és a rokoni kapcsolatok száma még elég jelentős, ezek a települések; Kóny, Lébény, Mosonszentmiklós, Győrszemere, Győrújbarát, de ez csupán az összes kapcsolat 7,1%-át jelenti.

A baráti és a rokoni kapcsolatok meglehetősen azonos képet mutatnak Börcs, Abda, Kunsziget és Öttevény esetében, azaz a baráti és rokoni kötődések közel azonos nagyságúak és irányúak. Enese és Rábapatona közötti rokoni kapcsolatok száma kevesebb, mint a baráti kapcsolatoké, ugyanakkor Rábapatona és Ikrény lakossága közötti rokoni kapcsolatok erősek, melyek talán azzal is összefüggésben vannak,

hogy volt olyan időszak, amikor a két települést egyesítették. Enese megkérdeszettéinek rokoni kapcsolata a leglazább a térség többi településével.

A határon túlmutató térpályák

Az országhatáron túlnyúló kapcsolatok vizsgálatának fontosságát a térség földrajzi helyzete indokolja. Közel van az "északnyugati kapu", mely rögtön két ország felé is nyit, Szlovákia és Ausztria felé. A térség fekvéséből következik, hogy a kapcsolatok szinte minden más térségnél jobban kedveznek. Nyilván a lakosság a kedvező elérhetőséget kihasználva, már évekkel ezelőtt különféle céllal felkereste akár rendszerességgel is a szomszédos országokat, de nem tudjuk milyen gyakorisággal, s lakosság milyen arányára igaz ez.

A megkérdeszettek 70%-a jelezte, hogy rendszeresen felkeresi Ausztriát, s 46%-a Szlovákiát. Ez az átlagos arányszám különösen érdekesen alakul az egyes települések között. Az M1-es út mentén elhelyezkedő települések a legaktívabbak, Ausztriát Abdán a megkérdeszettek 71%-a, Öttevényen 84%-a keresi fel, de hasonlóan magas Börcs és Rábapatoná értékei is. Csupán Enesén és Ikrényben alacsonyabb ez az érték, de ott is 50% fölött van. A megkérdeszettek 90%-a havi átlagos egy alkalomnál is ritkábban keresi fel a szomszédos országot, de felkeresésével számol.

Szlovákiába a megkérdeszettek 46%-a utazik. A falvak közül Abda, Börcs és Öttevény szerepel 50% fölött, s a másik három településben a megkérdeszettek 30%-a nyilatkozott a rendszeres felkeresésről. A gyakoriság itt is hasonló az előzőhöz, mivel 88%-uk ritkábban mint havonta utazik a szomszédos országba. Az okok között leggyakrabban a bevásárlás szerepel.

A térkapcsolatok összegzése

A térpályák hálózata kirajzolja a térség kapcsolatrendszerét, a mozgáspályák intenzitásából következtetni lehet a laza és erős kapcsolódási pontokra, a térség gravitációs irányaira, egyszóval a térszerkezet egészére.

A térpályákat, az irányultságuk szerint négy csoportba soroltuk, a helybe mutatók (belső), Győrbe mutatók, a térség többi településébe mutatók (bennmaradók), és minden más irányultságút. A térség kapcsolatmátrixa arra utal (11. táblázat), hogy az alapellátottság kedvező volta miatt jelentős a településeken belül maradó térpályák száma. Ott ahol a település már egy kicsit is távolabb esik Győrtől, a helybe mutató térpályák aránya magasabb, például Enese esetében ez az érték már az 50%-ot is meghaladja, Rábapatoná és Öttevény esetében megközelíti. Ezekben az alapfunkciók jól működnek, a települések kohéziós értéke magas. Börcs, melynek Győrből való elérhetősége nem túl kedvező, mert zsáktelepülés, Abdán keresztül közelíthető meg, önmagára mutató térpályáinak aránya viszont csak 33%. Börcs az egyetlen, mely a hét település terében különbözik a többitől azzal, hogy a legerő-

sebben kötődik térségi településhez, Abdához. Börcs kohéziós értéke kicsi, számára Abda centrumként viselkedik, mert a helyben elérhető viszonylagos kedvezőtlen kereskedelmi, szolgáltatási ellátottságot Abda pótolja. De ez az a település, ahonnan a Rábcatorok településeibe mutató térpályák aránya a legmagasabb, 14%, ez egyértelműen mutatja a többi településre való ráutaltságot, és a korábbi kapcsolatrendszert (munkahelyi, TSZ, közös tanács, településből való elvándorlás). Külön kiemelendő még Ikrény helye a kistérségi szerkezetben. Ez a település kötődik leginkább Gyórhöz (térpályák 61%-a), amit a közelséggel és a településen elindult szuburbanizációs folyamattal magyarázhatunk (Thomson–Mitchell 1998), amely ugyanakkor konfliktusforrást is jelent a helyi társadalom számára. Enese a térség leginkább periférikus települése, térpályáinak 4%-án Kóny, a szomszédos település, és Csorna, a közeli város osztozik.

Összességében az eredmények azt bizonyították, hogy a térségnek Gyórhöz kötődő kapcsolatrendszere rendkívül szoros, ami a „papírfórmát” igazolja. A hét település alkotta tér kapcsolatrendszere meglehetősen homogén, mozgásirányai azonosak. Győrbe mutató térpályáikon kívül a többi térpálya-irány meglehetősen esetleges és kevés, amit az is jól igazol, hogy csupán az összes térpálya 2,3%-a mutat csak kívülre. A lakosság térpályáinak intenzitását és irányultságát mutatja a 3. ábra.

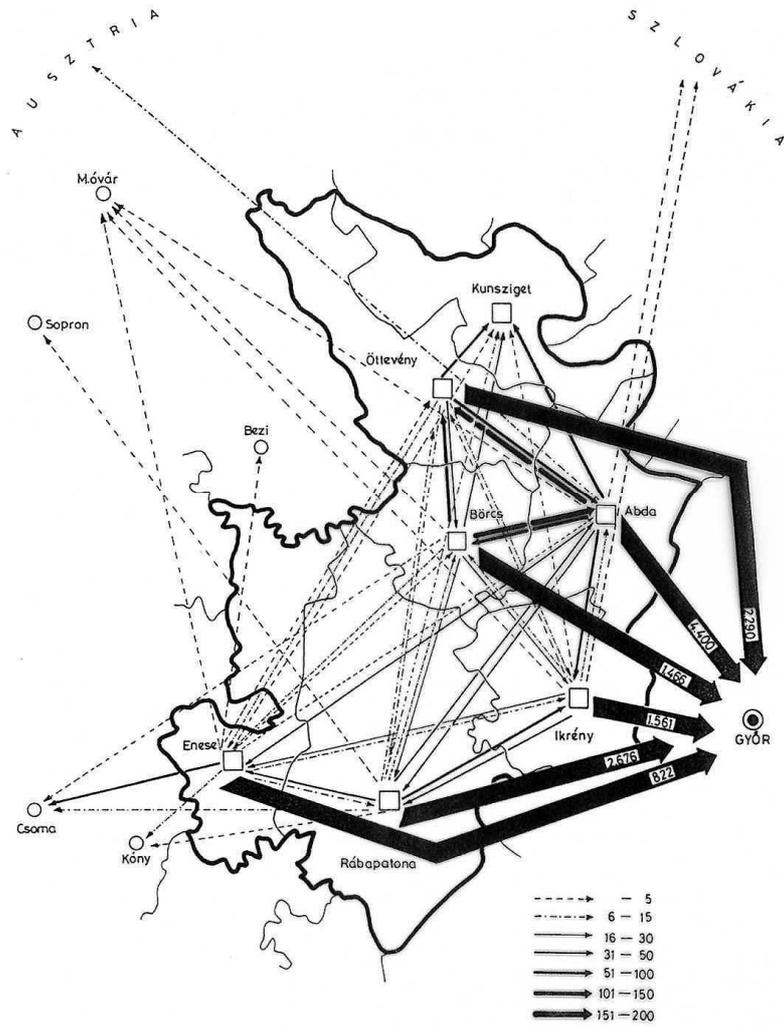
11. TÁBLÁZAT
A térpályák kapcsolatmátrixa Rábcatorok településeiben (%)

Település	Abda	Börcs	Enese	Ikrény	Öttevény	Rábapatona	Összesen
Belső térpálya	39,9	33	51,7	35,1	44,9	47,9	41,6
Győrbe irányuló térpálya	53,5	52,3	42	60,6	49,2	48,2	50,6
Abda	-	6,9	0,2	0,5	2,2	0,6	1,3
Börcs	1,3	-	0,2	0,5	2,2	0,6	1,3
Enese	0,4	0,2	-	0,8	0,2	0,8	0,4
Ikrény	0,7	1	0,8	-	0,3	1,2	0,6
Kunsziget	1,4	1,5	0,1	0,1	1,5	0,1	1,3
Öttevény	2,2	3,7	0,2	0,1	-	0,1	1,3
Rábapatona	0,4	0,8	0,8	1,7	0,2	-	0,3
Térségben maradó térpálya	6,4	14,1	2,3	3,7	5,5	3,1	5,5
Egyéb térpálya	0,2	0,6	4	0,6	0,4	0,8	2,3
Összes térpálya	100	100	100	100	100	100	100

Forrás: Lakossági kérdőív.

3. ÁBRA

A lakossági térpályák intenzitása és megoszlása Rábatorok településeiben

Forrás: Lakossági kérdőív.

Összegzés

A térkapcsolat-analízis jó módszernek bizonyult a lakosság mozgásirányainak vizsgálatán keresztül a falvak között, a rurális kistérségekben, a településcsoportokon belül a funkcionális kapcsolatok vizsgálatára. E vizsgálatok eredményei a 90-es évek első felében induló kistérségi szerveződéseknek választ adhattak arra, hogy

milyen a kistérség térstruktúrája, segíthették a kistérségi tervezés és fejlesztés folyamatát, mert segítségével az új térstruktúrák jól kimutathatóvá váltak. A módszer alkalmas arra, hogy rámutasson a rendszerváltást követően felbomló mozgásirányokra, de ugyanakkor a települések közötti vonzás mérésével a formálódó kistérségek lehatárolásához is segítséget adott.

Napjainkban, amikor a többcélú kistérségek funkcióinak kialakítása és települések közötti megosztása napi feladattá vált, a módszer a lakossági kapcsolódási pontok ismeretében segítséget nyújthat a feltárt kapcsolatrendszeren keresztül a fő konfliktusok elkerülésére. Az analízis alkalmazható a település- és kistérség-fejlesztésben, mert – mint a fentiekben láttuk – ezzel kimutathatóak a térségek központoknak számító települései (centralizáció), s megalapozhatják, illetve alátámaszthatják egy térségben élők mozgáspályáinak ismeretében a térség fejlesztésére irányuló döntések meghozatalát.

Jegyzetek

¹ összes kimenő térpálya: saját + bennmaradó + kimenő.

² A felmérés 1995-ben történt.

Irodalom

- Berényi I. (1983) A településkörnyezet társadalomföldrajzi vizsgálata. – *Földrajzi Értesítő*. XXXII. évf. 1. füzet. 37–47. o.
- Berényi I. (1992) *Az alkalmazott szociálgeográfia elméleti és módszertani kérdései*. Földrajzi Tanulmányok 22. Budapest Akadémiai Kiadó
- Csapó T. (1992) Az alapellátottság vizsgálata Észak- és Nyugat-Dunántúl falusi településeiben. – *Győri Tanulmányok*. 12. Győr. 47–69. o.
- Csapó T. (1994) *Az urbanizációs folyamat és sajátosságai a Nyugat-Dunántúlon*. Uniprint Kft. Szombathely. 180 p.
- Csatári B. (1988) A kisvárosok és falvak közötti térkapcsolatok jellemzői. Településfejlesztés, helyi társadalom, önkormányzat. –: Csefkó F.–Szirtes G. (szerk.) MTA RKK, MSZMP Baranya Megyei Oktatási Igazgatósága, Pécs. 73–78. o.
- Hardi T. (2002) Szuburbanizációs jelenségek Győr környékén. – *Tér és Társadalom*. 3. 57–83. o.
- Hagerstrand, T. (1969) *Diffusion of Innovation as a spatial process*. University of Chicago Press, Chicago.
- Gerle Gy. (1974) *Környezet és településhálózat*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Lenntorp, B. (1976) Path in Space-time Environments. A Time Geographic Study of Movement Possibilities of Individuals. – *Lund Studies of Geography Ser. B. Human geography*. 44.
- Öberg, S (1976) Methods of Describing Physical Access to Supply Point. – *Lund Studies in Geography Ser. B. Human Geography*. 43. p. 141.
- Mészáros R. (1994) *A település térbelisége*. JATEPress, Szeged.
- Nemes-Nagy J. (1998) *A tér a társadalomkutatásban*. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest. (Ember, település, régió)
- Szigetköz társadalmi-gazdasági állapota és a környezeti válság*. (1993) MTA RKK Észak-dunántúli Osztály Győr Tanulmányok, Elemzések, Dokumentumok, Javaslatok 21. sz. Témavezető: Rechnitzer János Kutatási zárótanulmány
- Szigetközi térség és a Mosoni-Duna területfejlesztési koncepciójának aktualizálása*. (Külső környezet, területi adottságok) Megbízó: Miniszterelnöki Hivatal Nemzeti Területfejlesztési Hivatal (Témavezető: Szörényiné Kukorelli Irén) 2003. MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet Közleményei 151.sz. (Kutatási zárójelentés)
- Szörényiné Kukorelli I. (1994) Répcesik, a centrum nélküli kistérség. – *Falu, Város Régió*. 5. 42–45. o.
- Thomson M.L.–Mitchell J.A.C. (1998) Residents of the Urban Field: A study of Wilmot Township, Ontario, Canada. – *Journal of Rural Studies*. Vol. 14. No.2. pp. 185–201.

ÖNKORMÁNYZATI GAZDÁLKODÁS ÉS A TERÜLETFEJLESZTÉS AZ ÉSZAKNYUGAT-DUNÁNTÚLON¹

LADOS MIHÁLY

Az Északnyugat-Dunántúl területfejlesztési stratégiájának helyzetfeltáró szakaszán belül egy olyan kísérletre is vállalkoztunk, amelyben igyekeztünk fölmérni a gazdaság fő aktorainak – *vállalkozások, költségvetés, háztartások* – hozzájárulását a régió megyéinek területfejlesztéséhez (*1. ábra*). Rendkívül izgalmasnak tűnt ez a vállalkozás, hiszen az országban kitapinthatóak a gazdasági fejlődés regionális különbségei. Ugyanakkor alig van tényleges információnk arról, hogy valójában milyen erőforrásokból táplálkozott az elmúlt három-négy évben az egyes térségek területfejlesztése.

A felszínen úgy tűnik, hogy a központi erőforrások döntő hányada az elmaradott, illetve a válsággal terhelt régiókba áramlik a hatékonyság mérsékelt eredményét fölmutatva. Ugyanakkor az ország más térségei – pl. az Északnyugat-Dunántúl – a hazai átlagos viszonyokhoz képest látványos fejlődést mutatnak, látszólag jelentősebb kormányzati támogatás nélkül. Jelen tanulmányban nem foglalkozunk a gazdaság valamennyi szereplőjével, csupán az önkormányzati gazdálkodás és a területfejlesztés kapcsolatát elemezzük.

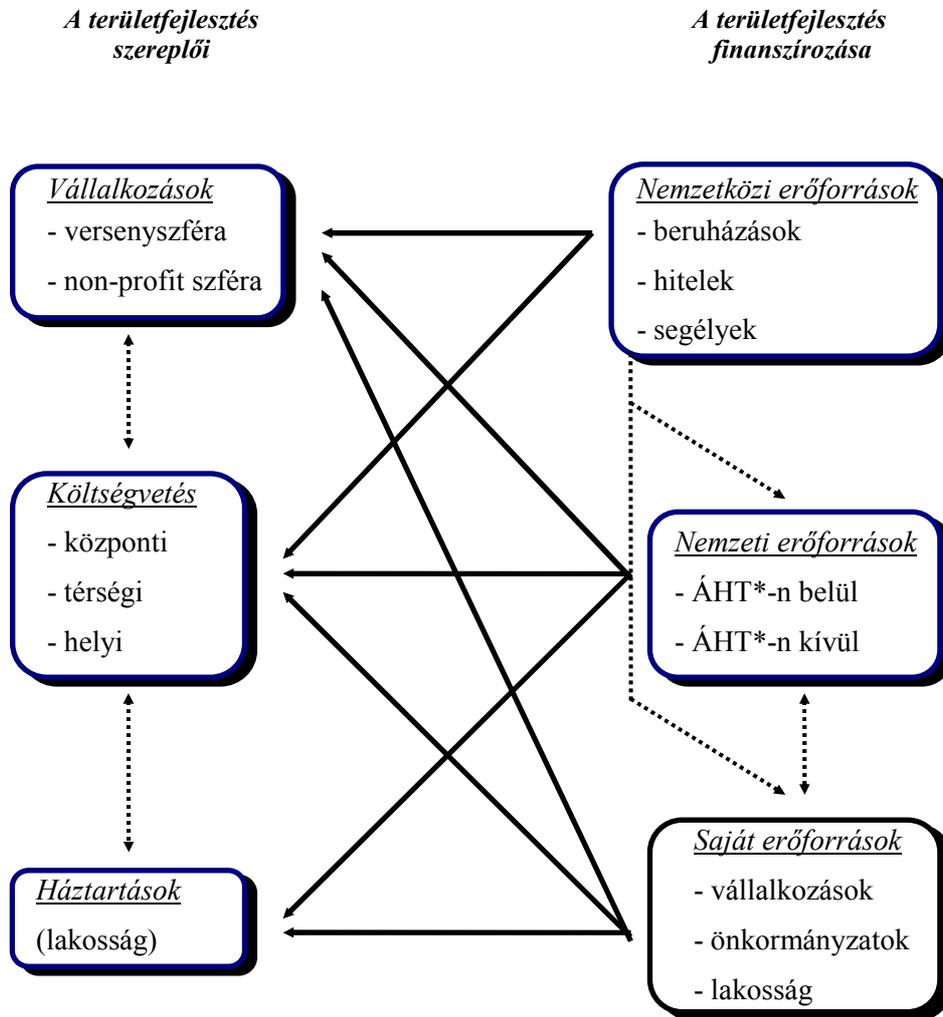
De mit is értettünk a vizsgálat során területfejlesztés alatt? Számunkra *a területfejlesztés egy adott térség jóléti szintjének a fönntartását, emelését jelenti*. A mérhetőség érdekében a területfejlesztést kísérletünk során ekvivalensnek fogtuk föl a *beruházási, felhalmozási tevékenységgel*. Magát a mérést két oldalról igyekeztünk elvégezni. Egyrészt mértük a beruházás szintjét és mértékét, másrészt megpróbáltuk meghatározni a megvalósult beruházások eszközrendszerét.

Az önkormányzati gazdálkodás jellemzői Északnyugat-Dunántúlon

Az önkormányzati rendszer kialakulásának egyik sajátossága az volt Magyarországon, hogy sokféle közszolgáltatási feladat került helyi szintre. A pénzügyi adatok azt mutatják, hogy a helyi önkormányzatok a hazai gazdasági folyamatok meghatározó szereplőivé váltak a kilencvenes évek első felében (*1. táblázat*). Ez részben a reálértékben zsugorodó GDP következménye, másoldalról az önkormányzati gazdálkodásra való áttérés, a kormányzati decentralizáció időben történő széthúzásának a hatása.

¹ Tér és Társadalom 1997/1. 197–217.

1. ÁBRA
A területfejlesztés modellje

* ÁHT - Államháztartás

Forrás: Lados (1995)

1. TÁBLÁZAT

A helyi önkormányzatok kiadásai a GDP %-ában, 1990–1994

Év	GDP (folyó áron, Mrd Ft)	Az önkormányzatok tárgyévi kiadásai (Mrd Ft)	Tárgyévi kiadások a GDP százalékában (%)
1990	2089	311	14,9
1992	2805	505	18,0
1994	3960	813	20,5

Forrás: Vígvári (1994), Pitti-Varga (1995) és Világbank (1995) adatai alapján.

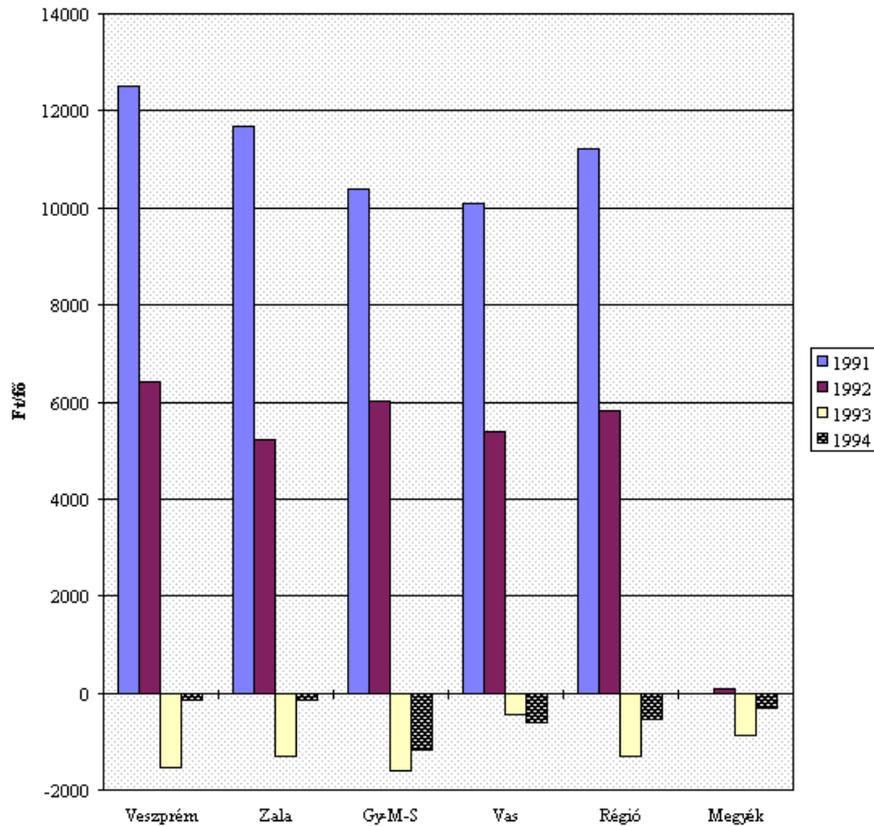
A forrásorientált szabályozáshoz való alkalmazkodás nem volt lehetséges egy év alatt. (Természetesen ez nem is lehetett elvárás.) A gyengülő bevételi lehetőségek – reálértéken csökkenő normatív támogatások 1993-tól – mellett folytatódott a helyi kiadások expanziója. Ez egyfelől a központi feladatok egyre bővülő helyi szintre történő decentralizálásából fakadt, másfelől még tovább éltek a *kiadásorientált pénzügyi tervezés reflexei*. Így a rendszer működésének első időszakában rendszerint elmaradt a feladatok átvilágítása. Lényeges tényezőként kell említeni az *inflációt* is, amely folyamatosan meghaladta a 20%-ot az előző önkormányzati ciklusban.

A helyi költségvetési stratégiák egyrészt a korábban *felhalmozódott maradványok* förlélésével, másrészt *többletbevételekkel* – mindenekelőtt vagyon (ingatlan) értékesítéssel, helyi adó(k) bevezetésével, később hitelfelvétellel –, harmadrészt a *felhalmozási ráfordításaik elhagyásával*, elhalasztásával igyekeztek a szükséges pénzügyi egyensúlyt megteremteni. Ezek a lépések azonban nem bizonyultak elég hatékonynak, mivel az önkormányzatok éves pénzügyi egyenlege 1991 óta folyamatosan romlik, sőt 1993 óta negatív. Ez a trend az Északnyugat-Dunántúl önkormányzatainak összességére is jellemző (2. ábra).

*A területfejlesztés mértéke az Északnyugat-Dunántúlon**A régió helye a nemzetgazdasági beruházásokban*

A vidéki nemzetgazdasági beruházások 20–25%-a realizálódik régiókban (2. táblázat). Ez azt jelenti, hogy az *Északnyugat-Dunántúl* megyéiben a lakossági részarányukhoz (16,6%) képest a beruházások 25–40%-kal magasabb koncentrációja volt jellemző a kilencvenes évek első harmadában. A régió azonban nem homogén ebben a tekintetben. *Győr-Moson-Sopron* megye tőkevonzása fokozódott a jelzett időszakban, *Vasé*, *Veszprémé* és *Zaláé* hullámzik. Vas megye kiugró 1992. évi részesedését a GM Opel szentgotthárdi gyárának üzembe helyezése okozhatja. *Zala* megye pozíciója folyamatosan romlott, sőt 1993-ban a beruházások koncentrációs szintje a megye népesség koncentrációs mutatója alá csökkent ebben a megyében. *Veszprém* megyére 1992-ben és 1994-ben is megfigyelhető egy ilyen visszaesés.

2. ÁBRA
Az egy főre jutó tárgyévi bevételek és kiadások egyenlege (Ft/fő)

Forrás: TÁKISZ adatbázis alapján

2. TÁBLÁZAT
Az Északnyugat-Dunántúl részesedése a megyék nemzetgazdasági beruházásaiban,
1991–1994 (%)

Megyék	1991	1992	1993	1994	Népesség*
Győr-Moson-Sopron	7,0	7,1	8,7	10,1	5,1
Vas	5,7	9,3	4,8	4,0	3,2
Veszprém	5,3	4,3	5,3	4,3	4,6
Zala	4,9	4,3	3,4	4,2	3,7
Régió	22,9	25,0	22,2	22,6	16,6

* Az egyes megyék aránya az összes vidéki népességében, 1991-1993 (%)

Forrás: Beretvásné (1995) alapján saját számítás

1991–1994 között – folyó áron – mintegy 300 Mrd Ft-ot ruháztak be a régióban (3. táblázat). Ennek több, mint egyharmada valósult meg Győr-Moson-Sopron megyében (111 Mrd Ft). A megye egyenletes növekedést mutat, továbbá az egy főre

jutó beruházások tekintetében évről évre messzebbre hagyja el a vidéki átlagot. A beruházások fajlagos értékét tekintve Vas megye teljesítménye is figyelemre méltó, a vidéki átlag több mint másfélszeresével, de a már korábban említett évenkénti hullámmzással. Veszprém és Zala megye értékei is a vidéki átlagot meghaladóak, de teljesítményük nem annyira kiugró, mint az előbbi két megyéé.

3. TÁBLÁZAT

A nemzetgazdasági beruházások alakulása az Északnyugat-Dunántúlon, 1991–1994

	Beruházások (Mrd Ft)					Egy főre jutó beruházások (eFt/fő)				
	1991	1992	1993	1994	1991-1994	1991	1992	1993	1994	1991-1994
Gy-M-S	15,6	21,8	28,7	44,4	110,5	35,9	49,6	65,7	104,1	255,3
Vas	12,9	28,7	15,8	17,3	74,7	46,2	103,3	56,9	63,6	270,0
Veszprém	12,0	13,3	17,4	18,7	61,4	30,9	34,6	45,2	49,5	160,2
Zala	10,9	13,1	11,0	18,5	53,5	34,7	41,9	35,3	61,4	173,3
Régió	51,4	76,9	72,9	98,9	300,1	36,3	54,4	51,6	71,7	214,0
Megyék	224,2	307,4	328,9	437,3	1297,8	26,1	35,8	38,3	52,7	152,9

Forrás: Beretvásné (1995) alapján saját számítás.

Az önkormányzatok részesedése a nemzetgazdasági beruházásokban a vidék átlagát tekintve 14% a vizsgált időszakban. A régió megyéi ezen átlag körül mozognak. Vas megye 2%-kal elmarad attól, míg Veszprém megye 3%-kal meghaladja azt. Győr-Moson-Sopron és Zala megye az átlagnál helyezkedik el.

Az önkormányzatok felhalmozási tevékenysége az Északnyugat-Dunántúlon

A legutóbbi időszakban sokan az önkormányzati gazdaságot tartották a hazai gazdaság húzó ágazatának (ILLÉS 1993). A felhalmozódott infrastrukturális hiányok pótlását minden települési önkormányzat alapcélként jelölte meg az előző választási ciklus elején. *Vezetékes vízellátás, csatornázás, gázellátás, útépítés és a telefonhálózat* bővítése, kiterjesztése jellemezte ezt az időszakot. A kitűzött célokat a *cél- és címzett támogatások*, valamint az *elkülönített alapok* rendszere is segítette, ösztönözte. Mivel ezek a támogatási rendszerek - igaz eltérő mértékben - saját források biztosítását is igényelik, a települési önkormányzatok egy része – helyi politikai programjuk megvalósítása érdekében – erején felül vállalt fejlesztési feladatokat. A szükséges saját részt számos esetben hitelből fedezték. Ez néhány önkormányzatnál súlyos eladósodást eredményezett¹.

Valójában mekkora értékről van szó? A vidéki önkormányzatok az 1991–1994. évi ciklusban folyó áron mintegy 332 Mrd Ft-ot, 1991. évi árszinten számolva 238 Mrd Ft-ot fordítottak fejlesztésre. Az időszak átlagában ez az összes önkormányzati kiadás 18,9%-a (4. táblázat). Az időszakon belül az 1992. év volt a csúcspont, amikor a fejlesztési kiadások részaránya meghaladta a 20%-ot. A többi évben a fejlesztések 18,0-18,5% között, tehát egy viszonylag stabil és enyhén fölfelé ívelő sávban mozogtak.

Az összesen 63,2 Mrd Ft-ot beruházó északnyugat-dunántúli megyékben a fenti trendtől valamelyest eltérő folyamatok zajlottak ugyanebben az időszakban. A ciklus első két évében a fejlesztés részaránya a vidéki átlagtól elmaradt, a ciklus máso-

dik felében viszont egyre magasabb értékkel felette volt. A térségen belül *Veszprém megye* lóg ki a sorból, *csökkenő fejlesztési kiadási trendet* mutatva. Ugyanakkor az 1992. évtől eltekintve (15,7%) viszonylag szűk – 20,5%–19,4%-os – sávban mozgott a fejlesztés arányai az egyes években.

Nem mondható el ez *Győr-Moson-Sopron* megyéről, ahol rendkívül *erős a fejlesztések fluktuációja*. Az időszak kezdő és záró éve között 10 százalékpontnyi különbség van. Ezt az erős mozgást részben az magyarázza, hogy 1992-re futottak ki a megye vezetékes vízellátási programjai, míg az újonnan induló csatorna- és gázhálózat fejlesztési programok 1994. évet terhelték erőteljesebben.

4. TÁBLÁZAT

Fejlesztési kiadások aránya a tárgyévi kiadásokban, 1991–1994 (%)

<i>Megyék</i>	<i>1991</i>	<i>1992</i>	<i>1993</i>	<i>1994</i>	<i>Együtt</i>
Győr-Moson-Sopron	14,3	20,0	18,0	24,3	20,1
Vas	16,2	19,5	18,6	20,2	19,0
Veszprém	20,5	15,7	19,8	19,4	18,6
Zala	17,5	21,9	19,8	21,5	20,5
<i>Régió összesen</i>	<i>17,1</i>	<i>18,9</i>	<i>19,0</i>	<i>21,5</i>	<i>19,6</i>
<i>Megyék összesen</i>	<i>18,2</i>	<i>20,5</i>	<i>18,4</i>	<i>18,3</i>	<i>18,9</i>

Forrás: TÁKISZ adatbázis alapján saját számítás.

Vas és *Zala* megyében hasonló tendencia figyelhető meg, de a változások amplitúdója lényegesen kisebb. Ezek a viszonylag *erős ingadozások* két dologra hívják föl a figyelmet. Egyrészt valószínűsítik, hogy a *térség fejlesztési programjai erősen központi támogatási programhoz kötöttek*. Másrészt – mivel az egyes programok különböző mértékig támogatottak – a *kiadási igények ilyen mérvű változása csak hitellel fedezhető*. Ugyanis a saját források képzésében – különösen a helyi adók tekintetében – nem kívánatos, ha évről évre jelentős oda-vissza ugrások jelentkeznek. Az ilyen változások az adókulcsok évenkénti nagymértékű módosítását igénylik, ez pedig egyrészt politikailag rendkívül érzékeny terület (háztartások), másrészt rontja a helyi gazdaság teljesítőképességét.

A fejlesztések forrásrendszere

Az elmúlt négy év önkormányzati gazdálkodásának fontos jellemzője volt a gyarapodó decentralizált feladatok köre. A feladatátadással források is jártak, ezek azonban rendszerint csupán részlegesen fedezték annak költségeit². A hiányzó rész fedezetét a szabad források (átengedett bevételek, sajátos helyi bevételek: helyi adók, ingatlan hasznosítás, illeték bevételek stb.) jelenthették. Ezek már eddig is terhelték voltak a már korábban az önkormányzatnak juttatott kötelező, valamint az önként vállalt feladatok működtetésével. Így minden új részleges forrással átadott feladat (pl. tűzoltóság 1995. július 1-től) növeli a feszültséget a meglévő szolgáltatási rendszer működtetése, valamint a településfejlesztés lehetőségei között.

Potenciálisan a következő források szolgálhatják az önkormányzatok fejlesztési, felhalmozási törekvéseit:

- cél- és címzett támogatások;
- egyéb támogatási rendszerek (elkülönített alapok);
- megosztott adóbevételek (SZJA megosztás és SZJA kiegészítés);
- saját bevételek (helyi adók, felhalmozási és tőke jellegű bevételek);
- pénzeszköz átadások (ÁHT-n belül: kormányzati szervek, más önkormányzatok; ÁHT-n kívül: lakosság, vállalkozások);
- hiteljellegű bevételek.

Nem elemezzük teljes körűen a fenti forráselemeket. A vizsgálat során három kérdésre koncentráltunk, s ezekhez a kérdésekhez rendeltünk egy-egy forrástényezőt:

1. Milyen mértékben támogatottak a régióban megvalósított önkormányzati fejlesztések? – cél- és címzett támogatások;
2. Mekkora volt a saját rész potenciális kapacitása az adott időszakban? – helyi adók, felhalmozási és tőke jellegű bevételek;
3. Milyen mértékű eladósodással járt a térség fejlesztési programjainak a megvalósítása? – hitel jellegű bevételek és adósságszolgálat.

Fejlesztési támogatások

Az Országgyűlés egyes nagy költségigényű fejlesztési feladatok megvalósítására meghatározott helyi önkormányzatoknak *címzett támogatást* nyújthat, amely meghatározott célra fordítható. Az elmúlt időszakban a preferált címek, színház és kórház rekonstrukciók voltak. A *céltámogatások* társadalmilag kiemelt célok megvalósítását segíthetik elő. Ezen célok kijelöléséről az Országgyűlés dönt. A célonkénti támogatások mértékét és feltételeit törvény szabályozza.

A címzett és céltámogatások mindössze 4%-ot képviselnek az önkormányzatok forrásain belül, jelentőségük azonban nagy az önkormányzati szabályozásban. Évente 50–100 Mrd Ft összegű beruházást mozgatnak meg.

A szabad, működési kiadási szükségletekkel nem terhelt *saját források szükségessége miatt elsősorban a kedvezőbb jövedelmi pozícióban lévő önkormányzatok tudnak pályázni* valamely célra. Az elmúlt évtizedekben fölhalmozódott infrastrukturális hiányok azonban arra kényszerítik a helyi politikát, hogy akár a bukás veszélyét is vállalva, de belevágjanak valamely cél megvalósításába. A legáltalánosabb veszélyek ezzel a rendszerrel kapcsolatban a következők:

- folyó feladat ellátásától vonnak el forrásokat a saját rész megteremtése érdekében;
- hitelből fedezik a saját részt, nem törődve vajon adott-e a hitel visszafizetésének a lehetősége;
- az elkészült objektum üzemeltetésére nincsen forrás.

Az elmúlt négy évben a két támogatás együttesen közel 100 Mrd Ft-ot juttatott az önkormányzatoknak, amelynek közel 90%-a a vidéki önkormányzatok forrásait gyarapította. Ebből az Északnyugat-Dunántúl megyéi mintegy 20,0 Mrd Ft-tal részesedtek. Ez a négy év vidéknek juttatott cél- és címzett támogatásainak 23,5%-a (!). Ráadásul az időszakon belül ez növekvő tendenciát mutat (5. táblázat).

5. TÁBLÁZAT

Cél- és címzett támogatások az Északnyugat-Dunántúl megyéiben, 1991–1994 (M Ft)

Megyék	1991	1992	1993	1994	Együtt	Arány (%)*
Győr-Moson-Sopron	911,5	1377,3	808,3	2876,9	5974,0	31,4
Vas	534,9	594,2	604,2	751,2	2484,5	21,2
Veszprém	1018,4	1404,0	1897,1	2163,0	6482,5	36,9
Zala	725,2	1182,2	1152,4	2033,3	5093,1	34,2
Régió összesen	3190,0	4557,7	4462,0	7824,4	20034,1	31,7
Megyék összesen	14849,4	20439,8	19307,0	30791,8	85388,0	25,7
Régió/Megyék arány (%)	21,5	22,3	23,1	25,4	23,5	

* Támogatási szint = A cél- és címzett támogatások aránya a fejlesztési, felhalmozási kiadásokban.

Forrás: TÁKISZ adatbázis alapján.

A régióon belül Veszprém megye önkormányzatai tűnnek a legaktívabb pályázóknak a térségen belül, az összes vidéki támogatás 7,6%-ának fölhasználásával. Ez azonban csalóka, mivel az ide érkező támogatások közel kétharmada címzett támogatás volt, amely döntően a kórház-rekonstrukciókat finanszírozta az elmúlt időszakban. Ez pedig csak az önkormányzatot egy szűkebb körét (megyei és városi önkormányzatok) érinti.

Győr-Moson-Sopron megye települései viszont az összes vidéki támogatás 7,0%-át, ezen belül a céltámogatások 9,7%-át nyerték el. A támogatások egyenetlenül oszlottak meg a négy év során, azok közel fele 1994-re esett. Ennek oka, hogy az időszak első felében a kisebb költségigényű vízközmű programok fejeződtek be a megyében. Ugyanakkor egy erőteljes csatornázási program indult meg az évtized elején, amely eddig az 1994. év települési beruházásaiban csúcsonyult.

Zala megye szintén a jelentős támogatást élvező megyék közé tartozott a vizsgált négy évben. Ebben a megyében is 1994-re csúcsonyultak az önkormányzati beruházások. Habár a megyébe érkező támogatások évről évre emelkednek, Vas megye mégis lefelé húzza régió átlagát. A térségben egyedül itt kisebb a cél- és címzett támogatások aránya, mint a megye népességaránya a vidéki népességben.

Már a támogatások abszolút összegei is jelezték, hogy előfeltevéseinkkel szemben ez a támogatási rendszer nem feltétlenül a gazdaságilag gyengébben álló megyékbe pumpálta a forrásokat. Ez különösen a céltámogatási rendszerrel figyelhető meg. *A felhasznált fajlagos támogatások* oly sok más, a területi struktúrárt elemző adatsorhoz hasonlóan, egy nyugat-kelet irányú eloszlást mutatnak a térképen (3. ábra). Ennek magyarázatát a támogatás elnyeréséhez szükséges (potenciális) saját erő közötti különbségek adhatják. Végülis a régió önkormányzatainak mintegy kétharmada jutott forráshoz a céltámogatási rendszerből, s azok döntő hányada a vidéki átlagot meghaladó fajlagos értékkel.

A címzett támogatások fajlagos területi eloszlása lényegesen diverzifikáltabb képet mutat. Ez érthető is, hiszen lényegében egy speciális terület, az egészségügy felhalmozási programját támogatta. Ennél a támogatásnál valamelyest érződik a "kormány programos megyéknek" (Békés, Nógrád, Szabolcs-Szatmár-Bereg) figye-

lembe vétele a támogatási igények elbírálásánál. Még így is a térség két megyéje (Veszprém, Zala) bekerült a magasán preferált térségek közé a címzett támogatásokon belül a vizsgált időszakban.

A fejlesztési programok *támogatottsági szintje Veszprém és Zala* megyében volt az *átlagosnál kiugróbb* (5. táblázat). Ez azzal a magyarázható, hogy mindkét megyében a címzett támogatások magas állományt képviseltek az időszak során. Ennél a támogatási formánál viszont lényegesen magasabb a lehetséges központi hányad. Egyes esetekben a 90%-ot is elérheti. Ugyanakkor a céltámogatásos közmű programoknál a támogatási arány többnyire nem haladhatta meg a 40%-ot³. *Győr-Moson-Sopron* megye támogatottsági szintje – magas cél- és közepes címzett támogatási állomány mellett – szintén jóval a *megyék átlaga fölött* helyezkedik el.

Vas megye értéke az átlagostól lényegesen – 4,5 százalékponttal – elmarad. A megye önkormányzatainak összes felhalmozási, fejlesztési kiadási szintje – ha a régió többi megyéjéhez képest kisebb mértékben is –, de meghaladják a vidék átlagát. Ez azt jelenti, hogy ennek a megyének a *települései kevésbé tudtak bekapcsolódni a cél- és címzett támogatási rendszerbe*. Így az átlagosnál valamelyest erősebb beruházási ráta megvalósításához az átlagosnál lényegesen magasabb arányú saját vagy más egyéb forrás (hitel, pénzeszközök átvétele) biztosítása volt szükséges, mint a többi megyében.

Saját források

a) Helyi adók

A megreformált helyi adó rendszer 1992. január 1-től lépett hatályba oly módon, hogy ezzel egyidejűleg valamennyi korábbi lakossági adó, valamint a telekhasználati és igénybevételi díj megszűnt. Az új adók alkalmazása már 1991-től lehetséges volt, ezzel azonban csak az önkormányzatok alig több mint egy tizede élt (*Lados* 1994). Így 1991-ben, a szabályozás átmeneti éveként, párhuzamosan működött a két rendszer. 1995-re az önkormányzatok több, mint fele használta ki a helyi adóztatás jogát (*Fehérvári* 1995). Sőt számos önkormányzat több adófajtát is bevezetett a törvény⁴ által biztosított lehetőségek közül: építményadó, telekadó, kommunális adó, idegenforgalmi adó, iparüzési adó.

Az országos trend Északnyugat-Dunántúl megyéiben is jellemző volt, napjainkra a térség önkormányzatainak jelentős hányada vetett ki egy vagy több helyi adót. A helyi adót alkalmazó települések a régió egyes megyéiben azonban a vidék átlaga (52,0%) alatt helyezkednek el. A legalacsonyabb a bevezettség *Vas* megyében (39,8%), míg *Veszprém* megye (49,8%) megközelíti a megyék átlagát. Mivel a térség mindegyik megyéjében szép számmal található kis lélekszámú, gyenge gazdasági bázisú település is, ezért a fenti mutatónál lényegesebb, hogy ténylegesen mekkora bevételt generáltak az új helyi adók, s azok milyen jelentőséggel bírnak a helyi költségvetésekben (6. táblázat).

Vas és *Zala* megye helyi adó bevételi színvonala elmarad a megyék átlagától. Az ebből a forrásból származó felhalmozás finanszírozási kapacitásuk is jóval az átlagos érték alatt marad. *Zala* megye esetében ez kevésbé zavaró, hiszen viszonylag

magas címzett támogatású beruházási állománya. Győr-Moson-Sopron megye értéke 10%-kal, Veszprém megyéé másfélszeresen a vidék átlaga fölött van.

A kedvező összehasonlító mutatók sem takarhatják azonban azt, hogy még ezekben a megyékben is a *helyi adókból származó bevételek* jelenleg *csak kisebb hányadát* lennének képesek finanszírozni egy-egy beruházási projektnek. Igaz a teljes finanszírozás nem is várható el ettől a forrástól, hiszen az egyes beruházások teljesítés kifizetései lökészerűen jelentkeznek. Ezért a *helyi adók, nagyobb projektek esetében a szükséges hitelfelvétel adósságszolgálatát biztosíthatják.*

6. TÁBLÁZAT

Helyi adó bevételek az Északnyugat-Dunántúl megyéiben, 1991–1994 (M Ft)

Megyék	1991	1992	1993	1994	Együtt	Arány (%)*
Győr-Moson-Sopron	355,2	605,9	903,6	1120,7	2985,4	15,7
Vas	101,0	217,8	469,4	724,1	1512,3	12,9
Veszprém	322,5	753,8	1071,6	1264,1	3412,0	19,4
Zala	164,9	357,8	502,6	648,6	1673,9	11,3
Régió összesen	943,6	1935,3	2947,2	3707,5	9533,6	15,1
Megyék összesen	7876,1	9548,1	14425,3	18514,2	50363,7	15,2
Régió/Megyék arány (%)	12,0	20,3	20,4	20,3	18,9	

* A fejlesztési kiadások potenciális önerő szintje = A helyi adó bevételek aránya a felhalmozási, fejlesztési kiadásokban.

Forrás: TÁKISZ adatbázis alapján.

A megye általános helyi adózási képét jelentősen módosíthatja az adóbevételek település típusonkénti koncentrációja. Országosan jellemző az adóbevételek nagyobb településekre, elsősorban a városokba való koncentrációja. A vidék egészében a városok az adóbevételek 82%-át szedték be 1994-ben. Lényegesen meghaladta ezt a szintet Győr-Moson-Sopron megye (90%). Vas megye (85%) és Zala megye (79%) a vidéki átlag körül helyezkedik el. Mindhárom megyére és a vidék egészére is igaz így, hogy a *helyi adók ma*, jellemzően a *városi önkormányzatok fejlesztési programjaihoz képesek* érzékelhető mértékben is *hozzájárulni.*

Veszprém megyében a nagyszámú városi település ellenére a fenti koncentrációs mutató 69%. Mivel az összes adóbevételben is ez a megye vezeti a régiót (3,4 Mrd Ft), ezért vélhetően itt a *községi önkormányzatok egy része is komolyabban számolhat a helyi adókból származó bevételekkel fejlesztéseik, illetve fejlesztési célú pályázataik tervezésénél.* Veszprém megye kedvezőbb községi adóbevételi részesedése a Balaton parti települések aktív adóztató politikájából ered. A parti sáv minden önkormányzata vetett ki helyi adót és jelentős hányaduk három-négy adótípust is bevezetett a lehetséges öt alap adó közül.

b) Felhalmozási és tőke jellegű bevételek

A felhalmozási és tőke jellegű bevételek közül a legfontosabbak: az immateriális javak értékesítéséből származó bevételek, az osztalék- és hozambevételek, az üzletrészek és az értékpapírok értékesítéséből származó bevételek, valamint a privatizációs bevételek. Lényegében az *önkormányzati vagyonnal történő gazdálkodásból* származó bevételek. Ezek mindegyike a településfejlesztés forrása lehet, ha más feladat finanszírozása azokat nem terheli.

Országosan ez a bevételi csoport mutatja a legerősebb dinamikát, 1991. és 1994. között közel az ötszörösére – 10,9 Mrd Ft-ról 51,0 Mrd Ft-ra – emelkedett. Területi bontásban csupán az 1993. és 1994. évi adatok állnak a rendelkezésünkre. Ebben a két évben képződött e források több mint 70%-a, így a két év adatsora nagymértékben tükrözi az egész időszakra jellemző területi eloszlást.

A vidék és Budapest között nagyjából fele-fele arányban oszlottak meg a vagyonszámításból származó bevételek. Tendenciáját tekintve azonban fokozatosan emelkedik a vidék részesedése. Mivel ezek a források szinte kizárólag valamely vagyontárgy értékesítéséből származó bevételek, ezért rohamos növekedésük valószínűleg inkább kényszerű vagyon felélésnek tekinthető, mint ésszerű vagyongazdálkodás eredményének. (A vidéki önkormányzatok eszköz és ingatlan bérletből származó bevétele a vagyon értékesítési bevételek valamivel több mint egynegyedét tették ki 1993–1994. években.)

Az Északnyugat-Dunántúl megyéiben összesen 8,6 Mrd Ft felhalmozási bevétel keletkezett a vizsgált időszakban, ez a megyék összes ilyen jellegű bevételének több mint egyötöde (7. táblázat). A két évet tekintve a térség részesedése fokozódott a bevételi típusban. Összegét tekintve Győr-Moson-Sopron megye jár az élen a térségen belül, fajlagos értékét tekintve azonban Zala megyéé a vezető szerep.

7. TÁBLÁZAT
Felhalmozási és tőke jellegű bevételek az Északnyugat-Dunántúl megyéiben, 1993–1994 (M Ft)

Megyék	1993	1994	Együtt	Résarány a megyékben (%)	Arány (%)*
Győr-Moson-Sopron	928,6	1500,1	2428,7	6,0	19,6
Vas	486,7	1206,7	1693,4	4,2	23,2
Veszprém	672,0	1552,9	2224,9	5,5	21,1
Zala	648,5	1653,6	2302,1	5,7	25,1
Régió összesen	2735,8	5913,3	8649,1	21,3	22,0
Megyék összesen	14464,1	26155,8	40619,9		21,3
Régió/Megyék arány (%)	18,9	22,6	21,3		

* A fejlesztési kiadások potenciális önerő szintje = Felhalmozási és tőke jellegű bevételek aránya a felhalmozási, fejlesztési kiadásokban (1993-1994).

Forrás: TÁKISZ adatbázis alapján.

Megfigyelhető, hogy a vagyonszámításból származó bevételek és a helyi adók között egyfajta *komplementer hatás* működik. Azokban a megyékben, ahol a helyi adó kapacitás kedvezőbb értékeket mutat (Győr-Moson-Sopron és Veszprém megye), ott a felhalmozási bevételeknek relatíve kisebb a potenciális súlya a fejlesztési kiadásokban. Azokban a megyékben pedig, ahol az adókapacitás alacsonyabb mértékű, ott az átlagot meghaladó a felhalmozási bevétel.

Hitelforrások

A hitel szabályozása folyamatosan vált liberálisabbá a tanácsi, majd az önkormányzati gazdálkodásban. A szabályozás 1990 és 1995 között kevés kötöttséget tartalmazott a hitel fölvételekkel, illetve a kötvény kibocsátással kapcsolatban. A támogatott kamatok megszűnése azonban kemény költségvetési korlátot szabott az önkormányzatok számára a kilencvenes évek

első két évében. A kamatfeltételek ma sem sokkal kedvezőbbek (30–35%), de a szabályozás más elemei - elsősorban a közalkalmazotti/köztisztviselői bér-tarifa rendszer bevezetése a működés, illetve a cél- és címzett támogatások rendszere a fejlesztés területén - mégis a hitelek felé fordították az önkormányzatok figyelmét. Míg 1991-ben és 1992-ben összesen 8,7 Mrd Ft működési és fejlesztési hitelt vettek föl az önkormányzatok, addig 1993-ban mind a két hitelfajta állománya több mint 8,0 Mrd Ft-tal gyarapodott. A tetőpontot az 1994. év érte el eddig. A vidék önkormányzatai együttesen 20,4 Mrd Ft fejlesztési hitelt használtak föl beruházásaik megvalósításához. Vagyis a vidéki fejlesztési programok 6,2%-át fedezték kölcsön forrásokból.

Az Északnyugat-Dunántúl önkormányzatai – hasonlóan a vidék önkormányzatainak többségéhez – óvatosan bántak a hitelfelvétel lehetőségével az időszak elején. Az évtized elején jellemzőbb és relatíve olcsóbb víziközmű beruházásokhoz kevésbé használtak hitelt, a céltámogatás mellé elégséges saját és egyéb forrást tudtak letenni a térség önkormányzatai. A csatornahálózat kiépítése viszont nagyobb erőfeszítést követelt meg az egyes közösségektől, különösen, ha azt gázhálózat építés is kísérte. Ez a hitel igénybevétel fölértékelődéséhez vezetett ebben a régióban is (8. táblázat).

8. TÁBLÁZAT
A hitelezés jellemzői az Északnyugat-Dunántúl megyéiben, 1993–1994 (%)

Megyék	A felhalmozási kiadások hitel felhasználási szintje ¹		A bevételek adósság-szolgálati szintje ²	
	1993	1994	1993	1994
	Győr-Moson-Sopron	0,4	3,5	3,6
Vas	16,4	26,7	7,1	28,1
Veszprém	2,2	13,6	10,3	12,4
Zala	5,1	12,3	5,8	10,2
Régió összesen	5,1	12,2	6,8	12,5
Megyék összesen	9,6	18,1	9,8	15,4

¹ Fejlesztési célú hitelfelvétel/Tárgyévi fejlesztési kiadások

² Kamatfizetés+Fejlesztési célú hiteltörlesztés/SZJA bevételek+helyi adó bevételek

Forrás: TÁKISZ adatbázis.

A korábban tárgyalt bevételi potenciálok helyzete tükröződik vissza a térség önkormányzatainak hitelezési gyakorlatában. Ennek megfelelően csak a kevés összegű céltámogatást elérő, és az eddig viszonylag alacsony adókapacitást fölmutató Vas megye kényszerült legnagyobb mértékben fejlesztési célú hitelek föl vételére az utóbbi két évet figyelembe véve. 1993-ban még fejlesztéseik mintegy egyhatodát, 1994-re már több mint egynegyedét hitelből finanszírozták a megye önkormányzatai. Ennek hatásai az adósságszolgálat szintjében már 1994-ben is jelentkeztek, de az igazán komoly terhek – nem növekvő hitelállomány esetén – az 1995–1997. években várható.

A régió többi megyéje a vidék átlagos mutatóinál lényegesen kedvezőbb helyzetet mutat, de itt sem szabad figyelmen kívül hagyni a hitel igénybevétel és az adósságszolgálat szintjének növekedő trendjét. Ez különösen akkor jelenhet veszélyt, ha az SZJA bevételek súlya tovább csökken az önkormányzati bevételekben, miközben a helyi adók bevételi kapacitásának növelése is korlátozott.

Tovább javítja ezt a pozitív képet az egyes önkormányzatok rövid távú pénzügy-politikája. Az ún. "betékezés" révén a térség megyéiben 2,5 Mrd Ft kamatbevételre tettek szert a helyi önkormányzatok 1993. és 1994. év során. Ez több, mint háromszorosa az ugyanezen években teherként jelentkező kamatkiadások összegének. Egyedül Vas megye tér el ismét jelentősebben a régióra jellemző folyamatoktól, s 1994-ben a vasi önkormányzatok összesített kamatterhei 16 MFt híján megegyeznek a lekötéseikért kapott kamatbevételekkel.

Ugyanakkor rontja a jövővel kapcsolatos várakozásokat az ÁHT-n belül megvalósítandó szigorúbb önkormányzati pénzellátási rendszer tervezett bevezetése⁵. Ez jelentősen lecsökkenti az önkormányzatok mozgási lehetőségeit a rövid távú pénzügyi piacokon, ugyanakkor tovább erősítheti a rövidtávú likviditási problémák áthidalására szolgáló működési hitelek igénybevételét. Ezek törlesztése viszont az eddigi relatíve magas kamatbevételek elmaradása esetén problémákat is okozhat.

Összességében a felsorolt források mintegy 75–80 Mrd Ft fejlesztéshez nyújthatnak potenciálisan fedezetet (9. táblázat). Mivel a normatív támogatási rendszer nem fedi le teljes mértékben a kötelezően ellátandó feladatok költségeit (sőt meglehetősen eltérő mértékben képes finanszírozni azokat), így az általunk a különböző felhasználási célok között szabadon mozgathatónak ítélt források mintegy egyharmadát a folyó kiadások emésztették föl. Ténylegesen 63 Mrd Ft fejlesztést eszközöltek a megye önkormányzatai az elmúlt négy évben, amelyhez több mint 20 Mrd Ft kormányzati támogatást kaptak. Ez átlagosan 33,5%-os – a vidéki átlagot (32,1%) kismértékben meghaladó – támogatási arányt jelent.

9. TÁBLÁZAT

Az önkormányzatok területfejlesztési forrásmérlege az Északnyugat-Dunántúlon, 1991–1994 (Mrd Ft)

	<i>GY-M-S</i>	<i>Vas</i>	<i>Veszp.</i>	<i>Zala</i>	<i>Régió</i>	<i>Vidék</i>
Fejlesztési támogatások ¹	6,5	2,6	6,7	5,4	21,2	91,1
Átvett pénzeszközök ²	2,9	1,3	1,5	1,3	7,0	36,7
Külső források összesen	9,4	3,9	8,2	6,7	28,2	127,8
Saját és "szabad" források ³	14,3	8,7	13,7	10,3	47,0	261,6
Potenciális fejlesztési kapacitás ⁴	23,7	12,6	21,9	17,0	75,2	389,4
Fejlesztési, felhalmozási kiadások	19,0	11,7	17,6	14,9	63,2	283,9
Támogatottsági index (%) ⁵	34,2	22,2	38,0	36,2	33,5	32,0
Saját források indexe (%) ⁶	75,3	74,4	77,8	69,2	74,4	92,1
Fejlesztési célú hitelforrások ⁷	0,9	2,0	1,5	1,4	5,7	37,5
Fejlesztések hiteligénye (%) ⁸	4,7	17,1	8,5	9,4	9,0	13,2

¹ Cél- és címzett támogatások (1991-1994), elkülönített alapokból elnyert támogatások (1994)

² 1993–1994. évi adatok

³ Helyi adók (1991-1994), felhalmozási és tőke jellegű bevételek (1993-1994), megosztott SZJA és kiegészítő SZJA támogatás (1991–1994)

⁴ Fejlesztési célra fordítható külső és saját források összesen

⁵ Fejlesztési támogatások aránya a fejlesztési, felhalmozási kiadásokban.

⁶ Saját és "szabad" források aránya a fejlesztési, felhalmozási kiadásokban.

⁷ 1991–1992. évekre – megbontott adatok hiányában – az összes fölvetett hitelt fejlesztési hitelként vettük figyelembe.

⁸ Fejlesztési hitelek aránya a fejlesztési, felhalmozási kiadásokban.

Forrás: TÁKISZ adatbázis.

A fejlesztések forrásigényének további 10–15%-át⁶ az ÁHT-n belülről (központi szervek, más önkormányzatok) és az azon kívüli szereplőktől (vállalkozások, háztartások) fejlesztési célokra átvett bevételek biztosították. A fennmaradó 52–58%-os rész négyötödét saját erőként, egyötödét pedig hitelforrásként vehetjük figyelembe.

A térség megyei két alaptípusra bonthatók: *aktív*, illetve *mérsékelt beruházási politikát folytató csoport*. Az egyes csoportokba tartozást alapvetően a potenciálisan fejlesztésre fordítható saját és egyéb szabadon mozgatható források szintje határozza meg. Ahol ezen források képződése átlagon felüli, azon megyék önkormányzatai nagyobb eséllyel kapcsolódhatnak be a pályázati rendszereken keresztül elnyerhető források versenyébe. Vizsgált régiókban Győr-Moson-Sopron, illetve Veszprém megye képviseli ezt a típust. Ez a csoport sem teljesen homogén, hiszen a fejlesztések hitelből történő finanszírozási szintje lényegesen eltér egymástól. Ez a "szabad" forrásoknak működési kiadásokkal való erőteljesebb leterheltségéből adódik. Veszprém megye esetében ezt a lekötöttséget kis mértékben növeli, az időszak elejéről származó – az átlagosnál magasabb adósság szolgálata.

A mérsékelt beruházási aktivitású csoport két megyéje is lényeges jegyekben eltér egymástól. Ennek hatásaként ebben a csoportban is a fejlesztések végső hiteligénye mutat jelentős különbséget. Zala megye fejlesztési forrás kapacitás szerkezete hasonlít a Veszprém megyeire. Mivel a megye önkormányzatai fejlesztési célkitűzéseiket a ténylegesen szabad forrás kapacitásaikhoz illesztették, ezért az átlagos fejlesztési hiteligényük is a Veszprém megyei önkormányzatok átlagához esik közelebb.

Vas megye a régió átlagánál gyengébb jövedelmi pozíciója következtében szerényebb mértékben részesülhetett a saját erőt feltételező központi támogatásokból. A szabad források működési költségekkel való lekötöttsége miatt azonban ehhez a mérsékelt szintű – igaz a vidék átlagát meghaladó – fejlesztési elképzelések csak az átlagost lényegesen meghaladó hitelszinttel voltak biztosíthatók.

Az Északnyugat-Dunántúl területfejlesztési erőforrásainak erős és gyenge pontjai

Tanulmányunk az *1. ábrán* fölvázolt modell keretei között kísérelte meg az Északnyugat-Dunántúl területfejlesztési forrásrendszerének föltárását. Vizsgálatunk a *helyi önkormányzati* felhalmozási tevékenységek forrásrendszerének elemzésére terjedt ki. Nem foglalkoztunk ugyanakkor a területfejlesztés másik két fő csoportjával a *vállalkozásokkal* és a *háztartásokkal*. Utóbbi az *önerős lakásberuházásokon*, valamint a *közműfejlesztések hozzájárulásán*⁷ keresztül kapcsolódik a terület- és településfejlesztéshez. Másoldalról, a *háztartások jövedelmi helyzete* alapvetően befolyásolja az önkormányzatok szabadon fölhasználható, a felhasználási célok között mozgatható forrásainak képződését, egyrészt az SZJA befizetéseken, másrészt a potenciális helyi adó kapacitáson keresztül.

Nem terjedt ki a jelen vizsgálat az *intézményrendszer finomszerkezetének* vizsgálatára sem. Így például az önkormányzatok esetében, a *megyei önkormányzatok* és a

települési önkormányzatok, illetve az *egyes település típusok* (nagy-, közép- és kisvárosok, különböző népesség nagyságrendű községek) területfejlesztési akcióinak egyenkénti értékelésére. A megyei önkormányzatokat területfejlesztési tevékenysége két irányú. Egyrészt a saját intézményrendszer fejlesztését, másrészt bizonyos *térségi programok menedzselését* foglalta magába.

Ez utóbbit azonban a megyék *önként vállalt* feladatként végezték az elmúlt négy évben, hiszen ehhez az önkormányzati szabályozási rendszer nem biztosított törvényi háttérrel. Ennek megfelelően az egyes megyékben, s ez az Északnyugat-Dunántúlra is érvényes, rendkívül eltérőek voltak az ilyen típusú ráfordítások. A különbségek részben a *térségi szintű ágazati-területi fejlesztési koncepciókra történt ráfordításokkal* mérhetők. E tekintetben Győr-Moson-Sopron megye önkormányzata járt az élen a térségen belül. Ebben a megyében szintén jellemző volt, hogy a cél-támogatást megpályázó, több önkormányzatot átfogó programokat a megyei önkormányzat a pályázó településcsoport saját részét erősítő *pénzeszköz átadással, tervezési költség átvállalással* segítette.

A számszerűen kevesebb regionális fejlesztési koncepció nem feltétlenül jelent gyenge térségszervező aktivitást. Vas megye a *határmenti kapcsolatok* építésében, Zala megye a *kistérségi szerveződések* ösztönzésében, Veszprém megye pedig a *megyei önkormányzat érdekvédelmének* (pl. A Comitatus c. folyóirat alapításával, az abban képviselt szellemmel) képviselőjében mutathat föl számottevő eredményeket.

A területfejlesztés megyei önkéntessége a megyék pénzügyeiben is tükröződik, hiszen annak forrásképzését nem építették be a megyei önkormányzatok finanszírozási rendszerébe. Ezért nem terjedt ki az önkormányzatok adóztatási jogosítványa a megyei önkormányzatokra, s nem részesültek a megyék az SZJA jövedelmekből.

Az utóbbi 5–10 évben számos új szereplő is megjelent a terület- és településfejlesztésben. Ilyenek a *civil szerveződések* (egyesületek), a *non-profit szervezetek* (alapítványok, kistérségi szövetségek), valamint olyan non-profit vagy profitorientált szervezetek, amelyek *közvetítőként* jelennek meg a területfejlesztés hagyományos szereplői között (vállalkozásfejlesztési alapítványok rendszere, regionális fejlesztési társaságok, kockázati tőke társaságok stb.). Ezekkel sem foglalkozott a fejezet. Ezt részben (pl. civil szerveződések, kistérségi szövetségek) megtették más fejezetek, részben pedig olyan új szervezetekről van szó, amelyek térségünkben még meg sem jelentek (pl. a Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár megyében PHARE támogatással, a Területfejlesztési törvényt megalapozó pilot projekt-ként bevezetett megyei fejlesztési tanácsok és az azokhoz kapcsolódó megyei fejlesztési ügynökségek).

A fenti szerveződések jelentős mértékben kitágítják a jövőben a fejezet elején föl-vázolt modellt. *Egyre erőteljesebbé válnak a szereplők és a források közötti* – már ma is tapasztalható – *kereszkapcsolatok*. Kulcsszerephez juthatnak a közvetítő szervezetek, amelyek formája adott célokhoz igazodva, egyaránt lehet alapítvány, társaság. Ezek a szervezetek lesznek képesek a három alapszereplő – vállalkozások, költségvetés, háztartások – érdekeinek közös és priorizált célrendszerbe foglalására,

valamint az ehhez szükséges források összevonására. Ez a rendszer aktív *partnerséget* feltételez valamennyi érdekelt szereplőtől.

Az elemzés fölvázolt korlátait figyelembe véve megrajzolhatók a területfejlesztés forrásainak erős és gyenge pontjai a régióra vonatkozóan (10. táblázat), amelyek alapul szolgálhatnak a régió fejlesztési programrendszere forrásszerkezetének tervezéséhez.

10. TÁBLÁZAT
Északnyugat-Dunántúl területfejlesztési forrásainak erős és gyenge pontjai

ERŐS PONTOK	GYENGE PONTOK
<ul style="list-style-type: none"> • <i>Intenzív beruházási tevékenység</i> mind a vállalkozások, mind az önkormányzatok részéről • <i>Aktívan pályázó</i> vállalkozók és önkormányzatok a (terület)fejlesztés támogató alapokhoz • <i>Gazdasági vonzerő növelése</i> fejlett gazdasági infrastruktúra kiépítésén keresztül • <i>Magas céltámogatási arány</i> elérése (kivéve Vas megye) • <i>A szabad és saját források</i> átlagot meghaladó részarány növekedése, működési költségekkel való alacsonyabb fokú terheltsége • <i>Aktív helyi adópolitika</i> (Veszprém megye és a régió városai) • <i>A felhalmozási és tőkejellegű bevételek</i> (vagyonhasznosítás, privatizáció, kamat- és osztalék bevételek) gyors növekedése • <i>Nincs eladósodási veszély</i> a régió önkormányzatainál 	<ul style="list-style-type: none"> • Az átlagoshoz képest <i>alacsony részarányú és reálértékben csökkenő lakossági beruházások</i> (Győr-Moson-Sopron, Vas) • <i>Nehéz hozzáférhetőség a TEFA-hoz</i> a régió megyei részéről • <i>Innovációt segítő alapok mérsékelt igénybevétele</i> • <i>Függőség a céltámogatási rendszertől</i> a helyi területfejlesztési politikákban • Erősen <i>fluktuáló</i> összegű, az összebevételben <i>leértékelődő SZJA</i> források • <i>Alacsony községi helyi adó kapacitás</i> (Győr-Moson-Sopron, Vas, Zala) • <i>Értékesítés dominanciája</i> a vagyonhasznosításban (vagyonfelélés) • <i>Magas hiteligény</i> egyes önkormányzatok fejlesztéseinél (Vas megye)

Jegyzetek

- ¹ Van olyan önkormányzat is, amely magasabb adósságállományt halmozott föl az elmúlt négy évben, mint egy évi teljes költségvetése.
- ² Nem volt ez másképpen a fejlett országok 1970–1980-as években lezajlott közigazgatási decentralizációja esetében sem. Az önkormányzat nem teljes költségfedezetet kapott az új feladattal, hanem annak lehetőségét, hogy saját bevételeket generáljon. (Benett 1992)
- ³ Ettől csak olyan kivételes esetekben tértek el, mint a Szigetköz csatornahálózati programja, amelyet a Bős-Nagygyarosi Vízlépcső beruházás kárenyhítő beruházásai közé soroltak és a központi hányad maximumát 60%-ban határozták meg. Így a Szigetköz települései 1 Mrd Ft extra céltámogatáshoz jutottak az általános 40%-os támogatást meghaladó szubvenció révén (Lados-Rechnitzer 1994)
- ⁴ 1990. évi C. Törvény
- ⁵ Természetesen ez nem egy önmagáért való megszorítás az önkormányzatok felé. Az eljárás az állam rövid lejáratú hiteligényét (pl. kincstárjegy kibocsátás), s ezáltal az államadósság és annak kamatterheit csökkenti.
- ⁶ Mivel erről a bevétel típusról csak a legutóbbi két év adataival rendelkezünk, az 1991–1992. évi országos összesen adatok, valamint az 1993–1994. évi adatok területi eloszlása alapján max. 5%-kal

emelkedhet ennek a forrás típusnak a részaránya a fejlesztések fedezetében a két év alapján számított 10%-os részesedéshez képest.

- ⁷ A vidék összességét tekintve 12,5 Mrd Ft-ot adott át a lakosság fejlesztési célokra az önkormányzatoknak 1993–1994. években. Régiókban 1,7 Mrd Ft-ot tett ki ez a forrás, amely a vidéki átlagnál kisebb mértékű lakossági hozzájárulást jelez, s amely a két év önkormányzati beruházási ráfordításainak mintegy 6%-hoz nyújtott fedezetet.

Irodalom

- Bennett (1990) *Decentralisation, Local Governemnts and Markets: Towards a Postwelfare Agenda*. Calderon Press, Oxford.
- Beretvás M.-né (1995) *A vállalkozások beruházási tevékenysége Győr-Moson-Sopron megyében a kilencvenes évek első felében*. MTA RKK NYUTI, Győr. Kézirat. 30 o.
- Fehérvári (1995) A helyi adók – Működési tapasztalatok. – *Önkorkép*. 5–6. sz. 12–15. o.
- Illés I. (1993) Az önkormányzatok finanszírozásának aktuális problémái. – *Magyar Közigazgatás*. 9. 522–525. o.
- Lados M. (1990) Change in the Economic Operation of the Local Authorities in the City of Győr. – Péteri, G. (ed.) *Events and Changes – The First Steps of Local Transition in East-Central Europe*. Budapest, Local Democracy and Innovation Foundation. 172–184. o.
- Lados M.–Rechnitzer J. (1994) *A Szigetközi érintő gazdasági károk – vállalkozások, idegenforgalom, infrastruktúra*. Tanulmányok, Elemzések, Dokumentumok, Javaslatok 42. sz. MTA RKK ÉDO, Győr. - kutatási zárójelentés + angol nyelvű összefoglaló
- Lados M. (1994) *Ingatlanvagyon adóztatás az önkormányzati gazdálkodásban*. Tanulmányok, Elemzések, Dokumentumok, Javaslatok 47. sz. MTA RKK ÉDO, Győr.
- Lados M. (1995) A területfejlesztés forrásai. – *Északnyugat-Dunántúl fejlesztési stratégiája*. NYUTI Közleményei 13. sz. II. kötet 489–531. o.
- Pitti–Varga (1995) *Az önkormányzatok vagyonosodási folyamata*. KJK, Budapest
- Péteri G. (szerk.) (1994) *Központi-helyi költségvetési kapcsolatok*. USAID, Budapest.
- Várfalvi–Farkas S.-né–Lacó B.–Mrkvicskáné (1993) *A helyi önkormányzatok gazdálkodása és az államháztartási törvény*. Perfekt, Budapest.
- Vigvári (1994) *A magyarországi települési önkormányzatok helyzete*. Budapest Bank Tanulmányok 17. Budapest.
- Világbank (1995) *Magyarország – Szerkezetváltás és tartós növekedés*. Világbank, Washington D.C.

AZ INNOVÁCIÓ KUTATÁSOK MEGJELENÉSE A REGIONÁLIS ELEMZÉSEKBEN – AZ INNOVÁCIÓ REGIONÁLIS PERSPEKTÍVÁBAN –¹

DÓRY TIBOR

Bevezetés

A 21. század világgazdasága egyre gyorsabb és egyre mélyrehatóbb változások sorozatával jellemezhető, amikor a globális trendek érvényesülése nem állítható meg a nemzetgazdaságok határánál. Mindezzel párhuzamosan az új technológiák, a szervezeti és szociális innovációk minden korábbi korszaknál meghatározóbb szerepet játszanak az országok, régiók versenyképességének alakulásában. E tendenciák hatása alól a világ egyetlen gazdasága – ha tovább megyünk, egyetlen szervezete, legyen az vállalkozás vagy közszolgáltató szervezet – sem vonhatja ki magát. *Drucker* (2001) – a század egyik kikiáltott „menedzsment guruja” – egyenesen azt állítja, hogy minden intézménynek stratégiai célként kell kitűznie a globális versenyképességet, és nincs esélye a túlélésre, ha nem méri, nem viszonyítja eredményeit az adott terület vezető szervezeteihez.

Az innovációnak, a technológiai fejlődésnek a gazdasági, valamint a területi fejlődésre gyakorolt kiemelkedő szerepe régóta ismert, hiszen ezen összefüggések vizsgálatával már a korai növekedélméletek (pl. Solow, Richardson, Perroux, Boudeville) is foglalkoztak. Azonban csak az utóbbi évtizedben fordult megkülönböztetett figyelem az innovációt befolyásoló helyi és regionális tényezők vizsgálata felé (*Lundvall* 1992; *Cooke* 1998). A mind jobban kiteljesedő globalizáció korszakában a regionális kutatások egyre nagyobb figyelmet szenteltek a *helyi termelési rendszerek* („ipari körzetek”, „klaszterek”), a *regionális innovációs miliő*, a különböző *innovációs szereplők* (felsőoktatási intézmények, innovációt segítő létesítmények, vállalkozások, állami ügynökségek stb.) szerepe és a közöttük megvalósuló *együttműködések* vizsgálatára (*Zeitlin* 1994; *Dusek* 1999; *Porter* 1999; *Lengyel* 2000; *Grosz* 2001). E kutatások eredményeinek hasznosítására elsősorban a tudomány- és technológiapolitika, a gazdaságpolitika, valamint hangsúlyosan a regionális politika alakítása és megvalósítása során kerül sor.

A 15 éves MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet kutatásai az elmúlt időszakban a különböző gazdasági-társadalmi jelenségek területi vetületei, a regionális fejlődésre ható tényezők tanulmányozására összpontosítottak. E tudományterületen belül az intézet kutatói – Rechnitzer János professzor iránymutatásával – kiemelt figyelmet szenteltek a területi innováció kutatásnak, az egyre komplexebbé váló, ma már interaktívnak tekintett innovációs folyamat különböző aspektu-

¹ Tér és Társadalom 2001/2. 87–106. o.

sainak megfigyelésére. A tanulmány azonban nem vállalkozhat az intézet elmúlt másfél évtizedben elvégzett összes innováció kutatási programjának, illetve az azokhoz kapcsolható eredményeknek a számbavételére, hanem közülük három meghatározó témakörre fókuszál. Elsőként az *elméleti, megalapozó munkák* sorába tartozó innováció-orientált regionális politika helye, szerepe kerül bemutatásra, mint az intézethez fűződő, az innovációk megjelenésének és terjedésének hazai összefüggéseit feltáró városhálózati vizsgálatok részeleme. A második témakört a *vállalati vizsgálataink eredményei* alkotják, amelyet a hazai vállalati innovációkutatások fontosabb megállapításainak rendszerébe illesztünk. A harmadik blokkban a helyzetfeltárással, az empirikus vizsgálatokra épülő, *regionális innovációs stratégia-alkotási módszertan* fontosabb megállapításai, valamint az innovációt regionális szinten elősegítő technológia-politikai ajánlások kerülnek megfogalmazásra. A tanulmány zárásaként – mint ígéretes hosszú távú tervezési módszer – a *regionális technológiai előrettekintési programok* fontosabb vonásai mutatják, hogy a jövőben milyen új típusú eszközök alkalmazása segítheti a területi tervezést, a regionális politika alakítását.

Innováció-orientált regionális politika a „tudásvezérelte társadalomban”

A szakirodalomban egyre gyakrabban olvashatunk a „tudásalapú” vagy a „tudás által vezérelt” társadalomról, illetve az „Új Gazdaságról” (*European Commission* 2000). De valójában mit is jelentenek ezek a fogalmak, milyen tartalom rejtezik mögöttük? Sokan bizonyítottnak látják, hogy olyan paradigmaváltásnak vagyunk a tanúi, amely alapvető változásokat idéz elő a gazdaság működésében, megváltoznak annak játékszabályai. Mindenesetre az említett fogalmak egyelőre csak elméleti koncepcióknak tekinthetők, formális és elfogadott definiálásukra nem került sor. E koncepcióknak azonban közös eleme, hogy a gazdasági fejlődést egyre meghatározóbb mértékben a tudás létrehozásától és hasznosításától tekintik függőnek. Ebben az állításban önmagában nem sok újdonság van, hiszen már a korai társadalmak fennmaradása is nagymértékben függött a tudástól, nem beszélve az ipari forradalom koráról, a találmányok, nagy korszakalkotó felfedezések időszakáról, majd a rendkívül dinamikus technikai fejlődést felmutató 20. századról.

Meggyőződésünk, hogy csak a tudás természetének újfajta értelmezése, a tudás előállításának, hasznosításának és terjedésének alapos tanulmányozása vezethet el az „Új Gazdaság” megértéséhez, hiszen napjainkban a tudás és a tanulás minden korábbinál meghatározóbb szerepet játszik a gazdasági tevékenységek során. Ha az innováció értelmezését tekintjük, akkor azt úgy is megfogalmazhatjuk, mint a *meglévő tudás(elemek) rekombinációját, amely új termékek és szolgáltatások megjelenéséhez vezet*. Ahhoz, hogy a rekombinációs folyamat hatékonyan és gyorsan menjen végbe, a folyamat szereplőinek gyorsan, egyszerűen és olcsón kell hozzájutni nagy mennyiségű és széles körű ismeretekhez, tudáshoz. Ehhez nyújtanak meghatá-

rozó segítséget a korábbi korokban még nem létező információs és kommunikációs technológiák (IKT), valamint az Internet.

Fontos rámutatni továbbá az innovációs folyamat átalakulására, annak interaktív jellegére is, hiszen még a 20. század második felében is a lineáris innovációs modell volt az uralkodó. Egy adott földrajzi térségben található, különböző innovációs szereplők által megvalósított közös tanulási folyamat értelmezése, a gazdasági tevékenységek klaszterizációja vezet el az innováció regionális dimenziójának, majd a regionális innovációs rendszerek koncepciójának a megértéséhez. Ez utóbbi egyesíti az „ipari körzetek”, az „innovációs milió” és „regionális tanulás” koncepcióját, ami összegzi azokat az érveket, amelyek a regionális környezet kiemelkedő szerepét hangsúlyozzák a vállalkozások innovációs kapacitásaira vonatkozóan. A regionális innovációs rendszerek koncepciója rávilágít arra is, hogy egyes régiók miért innovatívabbak, mint mások, illetve ebben milyen szerepet játszanak a regionális innovációs szereplők közötti interakciók, térben közeli együttműködések a tudás előállítása, hasznosítása és diffúzió területén.

A tudásvezérelte társadalommal járó változások erőteljes hatással vannak a különféle típusú politikákra, különösen pedig a regionális politikára. Arra a regionális politikára, amely nem más, mint a területi folyamatok alakításának és befolyásolásának célirányos rendszere. Fel kell hívni a figyelmet arra, hogy a regionális politika a keynesiánus gazdaságpolitika részeként, a második világháborút követő évtizedekben egyre nagyobb szerepet kapott. A modern piacgazdaságokban a regionális politika alapvető céljaként az *erőforrások hatékony működésének biztosítását*, a regionális szerkezetben meglévő *különbségek kiegyenlítését* (közelítését), illetve mindenki számára *azonos életfeltételeket*, azok lehetőségét határozta meg. Mindezt szolgálta a területi kiegyenlítés vagy arányos fejlődés elvének kimondása, valamint annak a gazdaságpolitika eszköz- és intézményrendszerében történt markáns megjelenése (Horváth 1998; Rechnitzer 1998).

Az állami regionális politikák megjelenésének áttekintése során Horváth (1998) azt a következtetést vonta le, hogy az egyes országok térstruktúráinak eltérő mértékű egyenlenségeit ellensúlyozandó, a megfogalmazott modernizációs stratégiák sajátos nemzeti regionális politikai célokat fogalmaztak meg. Az alkalmazott eszközök területén számos hasonlóság volt megfigyelhető. A jövedelmeket centralizáló és újraelosztó keynesiánus gazdaságpolitika regionális részpolitikája elsősorban a kereslet ösztönzését és a nagy szervezetek méretgazdaságosságát preferálta. Jellemző eszközeihez tartoztak:

- a pénzügyi ösztönzők (pl. tőkejuttatások, költségvetési támogatások),
- a központi szabályozás (pl. tevékenységek visszafejlesztése, áttelepítése, fejlesztési területek kijelölése),
- az infrastrukturális beruházások (pl. közlekedési hálózat, energetikai rendszer kiépítése).

A fordista nagyüzem helyett a kis- és középvállalkozásokra építő *új paradigma*, a *posztmodern vállalkozás térhódítását* követően megváltozott a regionális politika orientációja is. A gazdaságpolitika középpontjába a gazdasági szerkezetváltás ösz-

tönzése került. A költségvetési források szűkülésével, a dinamikus bővülő új gazdasági ágazatok (üzleti szolgáltatások, az elektronika és kommunikációs technológiák) megjelenésével a hagyományos regionális politikák újraértékelésére kényszerültek a központi kormányok. „A hagyományos megoldások (a magas fokú állami szerepvállalás, centralizált regionális politika, felülről lefelé irányuló ösztönzési rendszer, tőkeberuházások stb.) elvesztették korábbi gazdasági és politikai motívumaikat, új regionális stratégiák körvonalai bontakoztak ki.” (Horváth 1998, 30)

A felülről vezérelt regionális politika sajátosságainak és az időközben bekövetkező irányváltás okozóinak megértését követően juthatunk el az *endogén forrásokra alapozott posztmodern fejlesztési politikákhoz*. Ebben kulcsszerepe van a regionális potenciálnak, amely alatt egy térség endogén forrásainak összességét értjük. Az endogén forrásokhoz tartoznak a *tőkepotenciál (a rendelkezésre álló termelőbázisok és vagyon), a munkaerő adottsága, iskolázottsága, képzettsége, az infrastruktúra felszereltsége, a földrajzi helyzet, a környezet állapota, a piaci kapcsolatok (keresleti tényezők), szocio-kulturális adottságok és a hatalmi rendszer tényezőcsoportjai* (Rechnitzer 1993).

Mindebből következően a különböző politikáknak olyan gazdaság létrejöttét kell ösztönözni, amely biztosítja a magas fokú és fenntartható foglalkoztatottságot, a magas életszínvonalat, a vállalkozói szektorban pedig a verseny és az innováció feltételeit. Eszerint tehát egyrészt nemzeti, másrészt regionális politikai lépésekre és eszközökre van szükség az innováció fokozásához. Ezt követően pedig megfogalmazhatók az *innováció-orientált regionális politika legfontosabb célkitűzései*:

- az innovációhoz lényeges endogén potenciál erősítése;
- a régiók strukturális megújulásának elősegítése;
- az innovációs potenciál javítása;
- új munkahelyek létesítésének ösztönzése a tudásigényes iparágakban;
- a regionális versenyképesség fokozása;
- a telephelyi adottságok minőségének javítása, aktív régiómarketing.

Az innováció-orientált regionális politika feladata tehát, hogy a regionális gazdaság elemzését követően kijelölje azokat az intézkedéseket, *akciókat*, illetve meghatározzon olyan *programokat*, amelyek segítségével a kevésbé fejlett régiókban megjelenő kutatás-fejlesztési és innovációs igényeket is ki lehet elégíteni, és meg lehet határozni a régió *versenyelőnyeit* (Rechnitzer 1993).

Ez nem egyszerű feladat, mert a regionális politika számára az jelenti az igazi kihívást, hogy képes-e megfelelő *egyensúlyt kialakítani az adottságok és a régió K+F, illetve innovációs igényei között*. Ennek során pedig figyelembe kell venni a következő tényezőket:

- a fejletlen térségek többségében nagyon *alacsonyak a magán szféra K+F ráfordításai*, hiszen az állam által finanszírozott intézmények még ezekben a térségekben is működnek, az állami szerepvállalás bizonyítékaként;
- alacsony szintű a technológia-transzfer az *állami kutatóközpontok, felsőoktatási intézmények és a magánszféra*, illetve maguk a *vállalkozások* között;

- gyenge vagy nem is létezik *kapcsolat és együttműködés* a regionális K+F központok és a nemzetközi kutatóhálózatok között.

A felsorolt problémák világszerte érvényesek, de azok még hatványozottabban jelentkeznek Magyarországon, ahol csak az utóbbi időszakban kaptak jelentősebb figyelmet ezek a kérdések, és igen nagyfokú a térségek differenciálódása.

Az innovációs környezet és a térszerkezet vizsgálata

Az innovációk és az általuk is megindított modernizációs folyamatok nyomán követésére vállalkoztak a kilencvenes években – a *Rechnitzer János* nevéhez kötődő – a hazai települések innovációs környezetét és az ország térszerkezetét feltárni törekvő vizsgálatok. A különféle innovatív tevékenységek, új termékek és technológiák meglepedésének elemzése nem könnyű feladat. A szerző a hazai városhálózat innováció-hordozó elemkombinációja alapján fogalmazott meg következtetéseket, és határolt el a rendszerváltozást követő években rendelkezésre álló adatok alapján *azonos innovációs környezeti jegyeket* mutató csoportokat. A megosztott térszerkezetű ország innovációk által formált regionális tagozódásának főbb típusait és jellemzőit többváltozós elemzéssel határozta meg (*Rechnitzer 1993*).

Közel tíz évvel később, a *Lengyel–Rechnitzer (2000)* szerzőpáros a kilencvenes évek elején elvégzett vizsgálatot kívánta megismételni azzal a céllal, hogy információt kapjanak a városhálózat elmúlt évtizedben történt átrendeződéséről, másrészt fényt kívántak deríteni a városverseny okaira és mozgató tényezőire. A versenyképesség építőköveit négy csoportba rendezték. Az első, a *gazdasági-szervezeti aktivitást* kifejező csoportba sorolták a városok gazdaságát, jövedelmi potenciálját jellemző változókat. A második tényezőcsoportot a *tevékenység (szervezeti) innovációk* alkották. Azon intézmények, gazdasági szervezetek, amelyek hozzájárulnak az innovációs milió kialakulásához, illetve kifejezik a centrumok fogyasztási-piaci potenciálját. A harmadik csoport a *foglalkoztatáshoz, a munkaerő felkészültségéhez* és a szellemi erőforrások jelenlétéhez kapcsolódott. Végül a negyedik blokk a *hagyományos és új centrum funkciókat*, valamint a lényegesebb demográfiai mutatókat foglalta magába.

A vizsgálat *első megállapítása* szerint a hazai városhálózat jellemzői között határozottan megjelentek a modern üzleti és gazdasági szolgáltatást képviselő tényezők; az intézményeknek határozottabbá vált az összetartozása és egymásra épülése. *A második megállapítás*, hogy míg a kilencvenes évek elején többnyire a közszolgáltatáshoz kötődő intézmények (oktatás, egészségügy, kultúra, igazságügy, közigazgatás) és a gazdasági tényezők jelenléte voltak a városok tagozódását leginkább meghatározó faktorok, addig a kilencvenes évek végére már a gazdasági és üzleti szolgáltatások, mint a piaci viszonyokat megtestesítő tényezőcsoportok és a gazdasági szolgáltatások együttesen befolyásolták a városversenyt. *A harmadik sajátosság*, hogy a piaci-fogyasztási tényezők mellett, azokkal szoros kapcsolatban felértékelődött a városok elérhetősége, megközelíthetősége. Ez egyúttal logikus következménye az előző két megállapításnak, hiszen minél jobb egy város elérhetősége,

annál határozottabb a város vonzása a térségére, amivel együtt a szolgáltatások széles skáláját fogadja be, egyre gazdagabbá válik fogyasztási piacának kínálata (*Lengyel–Rechnitzer 2000*).

A magyar városhálózat jövőbeli alakulásánál a kilencvenes évek alapján előrevehető tendencia a nagyvárosok (Győr, Pécs, Szeged, Debrecen, Miskolc) további erősödése, azok funkcióinak szélesedése, ezáltal az egymás közötti verseny kiéleződése. A hagyományos középvárosok és a nyolcvanas évek közepéig alapított kisvárosok helyzetének stabilizálódása és ezzel együtt a kistérségi, jobb esetben mezoregionális szerepköreik bővülése várható. A növekvő üdülő és az agglomerációs (regionális) központok mellett, a speciális helyzetű határ menti városok élénkítése is számottevő lehet. Ugyanígy növekedési pályára állhatnak azok a kisvárosok, ahol a tartós gazdasági növekedés feltételei biztosítottak, és be tudnak kapcsolódni a nagyvárosok gazdasága által egyre határozottabban formált regionális hálózatokba. Azonban ott, ahol a nagyváros nem képes a hálózatok formálását erősíteni, mivel főképpen saját szerkezetének átrendezésével és stabilizálásával lesz elfoglalva, azokban a régiókban a kisvárosok és ezzel együtt vonzáskörzeteik is tovább fognak stagnálni intézményeik és szolgáltatásaik csendes leépülése mellett (*Lengyel–Rechnitzer 2000*).

Innováció a magyar gazdaságban – a hazai innovációs vizsgálatok fontosabb megállapításai

Átfogó innovációs vizsgálatok

Az átfogó hazai innovációs felmérések sorában úttörőnek tekinthető a *Magyar Innovációs Kamara* (ma Szövetség) által a kilencvenes évtized elején készített elemzés. A több száz hazai vállalat bevonásával készített, de nem reprezentatív kérdőíves felmérés eredményei jól mutatták, hogy a rendszerváltozást követően milyen jelentős mértékben csökkentek a kutatás-fejlesztésre fordított összegek, egyúttal a vállalkozások közel *harmada semmifajta fejlesztést nem végez*. Amelyek pedig végeznek ilyen tevékenységet, azt leginkább saját forrásból finanszírozzák. Akkor a vállalkozások merevnek és túlbürokratizáltak, ugyanakkor kevésnek tekintették a K+F pályázatokat, válaszaik szerint hiányoztak a gazdaság- és ipar-politikához kapcsolódó kiemelt kutatás-fejlesztési programok (*Vállalatok... 1993*).

A magyar gazdaságban megvalósuló innováció máig legszélesebb körű vizsgálatát az MTA Társadalmi Konfliktusok Kutató Központja végezte el 1993–94. évben. A kérdőíves felmérésre majdnem 5000 vállalkozás adott választ. Az ipar mellett a mezőgazdaság, az élelmiszeripar és az infrastruktúra innovációs jellemzőit feltáró vizsgálat többek között kiterjedt a vállalkozások kutatás-fejlesztési, illetve innovációs tevékenységének áttekintésére, az innovációhoz szükséges kapcsolati hálózat, az innováció finanszírozásának jellemzésére, valamint a privatizációnak és a külföldi tőkének a vállalatok fejlesztési stratégiáira gyakorolt hatására. A jelentős lép-

tékú innováció-kutatás kiemelte, hogy a magyar vállalatok többsége nem innovatív, például az ipari export tevékenységet végző cégek egyharmada egyáltalán nem folytat K+F-et. A vállalatok versenyképessége gyenge, nem vagy csak alig használják a hazai kutatóhálózatot és transzfer intézményeket (*Innovációs folyamatok...* 1995).

A kutatásról szóló tanulmány ugyanakkor kevésbé foglalkozott az innováció területi jellemzőivel, annak térbeli különbségeivel. A *technológiai övezetek, high-tech hálózatok* vonatkozásában is csak annyit emelt ki, hogy ilyenre csak a budapesti agglomerációban és a Nyugat-Dunántúlon van példa. A vállalatoknak valamilyen mérhető összekapcsolódása egyelőre saját fejlesztési tevékenység nélkül – elsősorban az elektronikában és gépgyártásban – Székesfehérváron és környékén volt észlelhető, valamint az agrárszférában a Dél-Alföldön. A közép-dunántúli vegyipar leépülésével pedig elpusztult az első nagyobb hazai, nem Budapest központú vidéki ipari-kutatási agglomeráció is. Talán éppen e hiányosságok ellensúlyozására fogalmazódott meg a regionális hálóépítés a tanulmány záró ajánlásai között. A térségi hálózatok kialakítását elsősorban ugyan a regionális politika körébe utalt feladatnak tekinti, de felhívta az állami támogatás-politika figyelmét az Észak-Dunántúlon, a Bécs–Budapest folyosóban, a szegedi bio-agrár agglomerációban, illetve a Székesfehérvár–Veszprém térségben megindult techno-lógia-intenzív fejlődés támogatására (*Innovációs folyamatok...* 1995).

1997-ben fejeződött be Magyarországon a „*Versenyben a világgal*” című kutatási program. A számos kutatóműhelyt és gazdálkodó szervezetet mozgósító vizsgálat legfontosabb célkitűzése az volt, hogy átfogó képet adjon a vállalati és a gazdaságirányítási gyakorlat számára a gazdálkodó szervezetek működésének sajátosságairól (*Chikán* 1997). A kutatás innovációt érintő megállapításai szerint Magyarországon *hiányoznak az innováció finanszírozásához szükséges források, magas az adóztatás mértéke, illetve kicsi a vállalkozások innovációs potenciálja*. További akadályozóként említették a felmérésben résztvevők a piaci információk hiányát, a magas innovációs költségeket, a hiányzó vagy gyenge innovációs menedzsmentet, valamint a vevők új termékek iránti igényének hiányát. Ezzel összhangban *Chikán* (1997) kiemelte, hogy mennyire háttérbe szorult a *fejlesztési tevékenység* a magyar vállalatoknál, illetve *nem tekinthető általánosan elterjedtnek az a nézet, hogy innováció nélkül nem lehet tartósan versenyképesnek lenni*. Ehelyett a vállalatok jelentős része igyekszik még ma is napi ügyeskedéssel biztosítani fennmaradását. *Kiss és szerzőtársai* (1997) ezen megállapítások mellett rámutattak az innovációt segítő tényezők szerepére is, amelyek sorában a vállalatok első helyen a *felső vezetésnek az innovációs stratégia kialakításához* való hozzájárulását értékelték. Ezután nem meglepő módon a vevők és a szállítók következtek, majd meglehetősen lemaradva a tanácsadók és az egyetemek¹.

Kutatás-fejlesztési projektjeikhez állami támogatást (az 1991–1995-ös időszakban KMÚFÁ-t) elnyert szervezetek vizsgálata megállapította, hogy a magyar kutatás-fejlesztés kapacitások számos területen (pl. gyógyszeriparban, szoftverfejlesztésben, biotechnológiában) világszínvonalú innovációkat hoznak létre, számuk azonban meglehetősen alacsony. Az értékelés eredményeképpen fény derült

arra is, hogy az újdonságok, fejlesztési eredmények piaci bevezetésére és abból származó jelentős jövedelemtermelésre csak ritkán képesek a támogatást elnyert szervezetek (Török 1997).

A GKI Rt. féléves rendszerességgel elvégzett vállalati konjunktúra felmérései is foglalkoznak az innováció értékelésével. E kutatások szerint a magyar gazdaság, a hazai vállalatok versenyképessége és innovációs szintje kedvezőtlen. A piaci folyamatok, a kutatás-fejlesztés és a termelés a vállalatok többségénél egymástól elszigetelt. Papanek (1999) ezzel kapcsolatosan azonban leszögezi, hogy az elmúlt években számos, a világpiacon is sikeres magyar innováció került bevezetésre. A GKI Rt. felméréseire alapozott álláspontja szerint a *magyar gazdaságban viszonylag sok innovatív, új terméket, technológiát bevezető cég található, melyek száma elérheti a 10–20 ezret*. Mindenesetre a magyar gazdaság kilencvenes évekre örökölt technológiai lemaradása által indokoltnál jóval kevesebb cég vállalkozik K+F-re és ilyen célú beruházásokra. A felmérések tanúsága szerint ennek okai között három tényező játszik meghatározó szerepet: *a kereslethiány; a tőkehiány és a jogérvényesítés nehézségei*.

A vállalati esettanulmányok megmutatták, hogy még az innovatív magyar vállalatok körében is gyakori, hogy a fejlesztési stratégia a K+F lehetőségeiből indul ki, és a fordított piaci logika szerint, csak az innováció megvalósítása során vagy azt követően keresi az újdonságok értékesítési lehetőségeit. A vizsgálatok egyúttal cáfolták a magyar vállalati K+F szféra szétesését, hiszen a cégek harmada a saját K+F eredményeit használja. Az eredményes és a hatékony hálózati rendszerek elvén működő korszerű innovációs rendszerekkel ellentétben hiányos a „tudomány” és a „gyakorlat” kapcsolata, a lehetőségeket közel sem merítik ki a két szféra közötti együttműködések. Nem működik továbbá a fejlett piacgazdaságokra jellemző innováció finanszírozási rendszer, annak minden szükséges szintjével. Így fordulhat elő, hogy az innovációk megvalósításának leggyakoribb gátló tényezője a pénzhiány. Fontos tapasztalat azonban az is, hogy a magyar cégek többsége nem tekinthető felkészültnek az innovációs folyamatok eredményességének értékelésére, a fejlesztési ráfordítások megtérülésének számítására és a kockázatok számba vételére. A vizsgált innovációs folyamatokban született szellemi termékek közvetlen eladása és az értékesítési lehetőségek vizsgálata ritka, az innovátorok többnyire a termelési folyamatokban igyekeznek hasznosítani fejlesztési eredményeiket (Papanek 1999).

A külföldi tőke hatása az innovációra

A külföldi működőtőke innovációra gyakorolt, úgynevezett multiplikátor hatásainak elemzésével az elmúlt években számos tanulmány foglalkozott (pl. Mosoniné Fried 1997; Inzelt 1998; Szalavetz 1999; Török–Petz 1999; Barta 2000; Farkas 2000). A széles áttekintést adó művek sorában az elsők között jelent meg Mosoniné Fried Judit (1997) tanulmánya, amelyben a nemzetközi szakirodalom feldolgozása alapján számolt be a nemzetközi tőkeáramlás jellegzetességeiről, annak kelet-közép-európai stílusjegyeiről, majd ebből kiindulva mutatta be a Magyarországon

realizált működőtőke befektetések sajátosságait. Vizsgálatai alapján megállapította, hogy ahol meghatározó szerephez jutott a külföldi tőke, ott *csökkent a forráshiány, a korábbinál kedvezőbb lehetőségek nyíltak a technológia-transzferre, javult a minőség, nőtt a hatékonyság és a vállalat versenyképessége*. A vizsgált privatizált vállalatok esetében nem volt jellemző a korábbi K+F tevékenységek teljes egészében történő felszámolása. Ugyanakkor megfigyelhető volt, hogy a fejlesztőket alacsonyabb szintű feladatokkal bízták meg, vagy csökkentették a K+F ráfordításokat.

A külföldi tőkebefektetők magyarországi kutatás-fejlesztési és innovációs tevékenységét mélységében *Inzelt* (1998) széles körű statisztikai adatokon nyugvó áttekintéséből ismerhettük meg. Az 1996–97-es adatok szerint a külföldi tőkerészesedéssel rendelkező vállalkozások K+F kiadásai jelentették az összes vállalati K+F közel felét (42–45%), ami összhangban állt a jegyzett tőkéknek megfelelő aránnyal. Figyelemre méltónak tekintette a szerző, hogy a *külföldi vállalatok K+F célú kiadásai gyorsabban nőttek, mint a hazai gazdálkodóké*. Ugyanakkor e dinamizmus mögött az is megfigyelhető, hogy a külföldi kisebb vállalatok viszonylag többet költöttek kutatás-fejlesztésre, mint a nagyobb, multinacionális társaik. Az empirikus adatfelvétellel hivatkozó elemzés úgy találta, hogy a külföldi tulajdonú vállalatok rendszerint *keresleti oldalról motivált, termék-adaptációval jellemezhető „felületi” K+F-et* folytatnak, és csak ritkán technológia-orientált, kínálati oldalról motivált „mélyreható” (*Inzelt* 1998; *Farkas* 2000).

Üzleti szolgáltatások és az innováció

A modern üzleti szolgáltatások és az innováció kapcsolatát esettanulmányok segítségével kutató vizsgálatok tapasztalatai szerint az innovációs tevékenység eredményeit sokkal inkább az egyes szolgáltatási ágak, semmint az egyes cégek közötti különbségek határozzák meg. Az innovációkban is tükröződik, hogy a fejlődés az integrált szolgáltatások irányába halad. Valószínűsíthető, hogy az innováció gyakorisága, annak jellemzői cégenként különböznek, de annak mértékét minden bizonnyal sokkal inkább maga a szolgáltatás befolyásolja. A szerző javaslatai szerint az *állami szerepvállalás legmegfelelőbb módja a tudástermelés és a tanulás segítése*. Ennek megfelelően fontos teendőnek tekinti az oktatás, képzés és továbbképzés olyan jellegű átalakítását, amely alkalmas a gyakorlatban közvetlenül hasznosítható ismeretek felső szintű elsajátításának segítésére. További támogatási prioritásként kezeli az állami és magán tudásinfrastruktúra hálózati szerveződések, illetve az imateriális beruházások állami támogatását (*Mosoniné Fried* 2000).

Amint az a bemutatott hazai szakirodalmi áttekintésből is kitűnik, a magyar innováció kutatás gyakorlata sokkal inkább *nemzetgazdasági és vállalat-gazdaságtani* (makro, illetve mikro), mint regionális gazdasági (mezo) szinten figyelte az innováció létrehozásának, megvalósításának és akadályozó tényezőinek stílusjegyeit. Ebből a térbeli szemlélet hiányosságára is következtethetnénk, de a helyzet specialitása miatt nem feltétlenül erről van szó. A regionális vizsgálatok eddigi csekély súlya annak is betudható, hogy Magyarországon a K+F és ezzel szoros összefüggésben az

innováció is területileg rendkívül koncentráltan, a budapesti agglomerációban összpontosul. A vidéki terek innovációs ereje, teljesítménye ettől jelentős lemaradást mutat. Az Európai Unió gyakorlatához hasonlóan azonban hazánkban is egyre nagyobb szerepet kap a *gazdaságfejlesztés regionális eszközeinek alkalmazása*, hiszen a hazai gazdaságpolitikában is elfogadottá vált, hogy az ország versenyképességének fokozása hosszabb távon nem képzelhető el a kisebb térségek, régiók és a vidék versenyképességének növelése nélkül. De az innováció tekintetében mi is a helyzet a formálódó hazai régiókban? Erre a kérdésre igyekeztek választ adni az intézet által az elmúlt években végzett empirikus felmérések, amelyek azonban nem önálló és nagy volumenű innovációs kutatásokat jelentettek, hanem más kutatási programok (pl. területfejlesztési stratégiák, koncepciók) részeként, azok háttérdokumentumaként nyertek alkalmazást.

Innovációs felmérések tapasztalatai a Nyugat-dunántúli régióban

Az elmúlt években számos empirikus vállalati kutatást végzett az intézet a Nyugat-dunántúli régióban, amelyek sorából ki kell emelni a nyolcvanas évek végén lezajlott Vas megyei innovációs vizsgálatokat (*NYUTI* 1991), a 2000. évben átadott győri INNONET Innovációs és Technológiai Központ megvalósíthatósági tanulmányához készített háttérdokumentumokat, illetve az 1995-ben készült vállalkozói igényfelmérést (*NYUTI* 1994; 1995), valamint a regionális konjunktúra kutatásokat (*NYUTI* 1996; *Dőry-Lados* 1997). Az innovációs felmérések szigorú mintaválasztási és módszertani követelményeinek igyekeztünk megfelelni e kutatásaink során, de az alacsony válaszadói hajlandóság miatt meglehetősen alacsony számú értékelhető választ kaptunk. Mindezen körülmények mellett is tanulságos felidézni az 1996-os vállalati konjunktúra felmérésünk innovációra vonatkozó eredményeit, majd – a 2000-ben készült – Nyugat-dunántúli regionális innovációs stratégia megalkotásához kötődő felmérésünk tapasztalatait, amelyek összhangban állnak az országos helyzetképpel.

Kutatás-fejlesztési információk a vállalati konjunktúra kutatás során

Koncepciónk szerint a legalább 300 főt foglalkoztató cégeket igyekeztünk megkérdezni – konjunkturális kilátásaik mellett – a fejlesztési és innovációs tevékenységükről. A vizsgált térségben 182 termelő vállalat alkotta a kritériumainknak megfelelő teljes sokaságot (Győr-Moson-Sopron, Komárom-Esztergom, Fejér, Vas, Zala megye). A postai úton történt megkérdezés eredményeképpen 59 kérdőívet tudtunk kiértékelni².

Arra a nagyon egyszerű és könnyen megválaszolható kérdésre, hogy a vállalat folytat-e valamifajta kutatás-fejlesztési tevékenységet, a megkérdezettek 63%-a egyértelmű nemmel felelt. Ez különösen a termelő nagyvállalatok esetében szomorú, hiszen ebből arra következtethetünk, hogy csupán régi termékeiket gyártják, vagy bér munkát folytatnak, ami semminemű helyi fejlesztést nem igényel.

A *K+F területen foglalkoztatottak számát* tekintve sem volt kedvezőbb a helyzet, mert kiderült, hogy a válaszadók bevallása szerint még a K+F-et folytatók sem kiemeltan helyeznek erre a területre hangsúlyt. Meglehetősen alacsony a területen dolgozók száma az egyes vállalatokon belül, ami az igennel válaszolók 80%-ánál kevesebb, mint 10 főt jelentett. Jelentősnek tekinthető fejlesztési részleggel a minta két vállalata rendelkezett 65, illetve 330 fővel. Ehhez azonban lényeges hozzáfűzni, hogy e vállalatok nagyságából adódóan ez a viszonylag magas létszám sem haladta meg az összes foglalkoztatott 0,5–1%-át.

Az évente *K+F-re fordított kiadások mértéke* – az előzőekkel összhangban – meglehetősen alacsony, a termelési költségeknek csupán 1–2%-át tette ki jobb esetben, de találkozhattunk tizedszázalékpontos fejlesztési ráfordításokkal is, amelyek értéküket tekintve a pár millió forinttól a 100–300 millió forintig terjedtek.

Az átmeneti magyar gazdaság állapotáról borús képet mutatott, hogy a vállalatok nagyobb hányada (esetünkben 56%-a) az elmúlt három évben egyáltalán nem fejlesztett ki új terméket vagy eljárást. Az újonnan létrehozottak között is kevés volt az igazán innovatív termék. A kifejlesztett gyártmányok zömmel a korábban gyártottak módosított változatai voltak, és csak kis számban találhattunk valóban új, a piacon korábban még meg nem jelent terméket.

A *fejlesztési szándékok* után fürkészve az előzőekhez hasonló helyzettel találtuk szembe magunkat, mert éppolyan kevés helyen vették tervbe új termék, eljárás kifejlesztését az elkövetkező három évben is, mint az azt megelőző időszakban. Ebből a szempontból lehet veszélyes és figyelemfelkeltő, hogy a kifejlesztett termékek, eljárások részesedése rendkívül alacsony az árbevételen és legfőképpen az exporton belül, aminek a mértéke csupán 8 vállalatnál haladta meg a 10%-ot. Pozitív példaként létezett azonban olyan szervezet is, ahol a kifejlesztett termékből való árbevétel meghaladta a 30, illetve a 35%-ot.

Az 59 vállalatra kiterjedő vizsgálatban mindössze két(!) esetben számoltak be *saját találmány* vagy *más szellemi termék értékesítéséről*, ha pedig azok volumenét, jelentőségét figyeljük, úgy az értékesítésükért kapott 600 ezer, illetve 1 millió forint meglehetősen minimális összeg a vállalatok által realizált árbevételből való részesedés tekintetében. Hasonlóan kevés cégnél (8 említés) nyilatkoztak licenz vásárlásról, ami pedig a technikai, technológiai megújulás alapjául szolgálhatna. Ezek is vegyes vállalatok vagy döntően bér munkát folytató szervezetek voltak, ahol a termelési kultúra meghonosítása nem járt további fejlesztésekkel, csupán az otthon megszokott, esetleg kifutóban lévő eljárások magyarországi adaptációját jelentette. A vásárolt licenzek eredete magyar (2), német (2), angol, belga, japán és svájci (1–1) illetőségű volt.

A vállalatok *termékeinek/termékcsoportjainak életkora* nagyon magas, átlagosan megközelíti a 15 évet. Mindössze hat cég esetében gyártottak egy évnél fiatalabb terméket. Az életkorból következően a gyártmányok túlnyomó többsége az érettség, illetve a hanyatlás stádiumában található.

Felsőoktatási intézményekkel, kutatóintézetekkel a megkérdezettek 35%-a tart fenn kapcsolatot, melynek típusa többnyire eseti megbízás, fejlesztési együtt-

működés vagy éppen valamely probléma vizsgálata. A kapcsolatok intenzitása rendszeres, konzultációs jellegű, melyek kialakulása (pár kivételtől eltekintve) az 1990-es évek kezdete óta tart.

A fejlesztési elképzelések megvalósításához a vállalatok csak szerény mértékben kaptak állami támogatást. A támogatási forrásokat szétszóró szervezetek közül az OMF (ma Oktatási Minisztérium KFHÁ) nyújtotta a legnagyobb összegűt, de az Ipari és Kereskedelmi Minisztérium (ma Gazdasági Minisztérium) kereskedelem-fejlesztési és exportösztönzési támogatásai nagyságrendben nem sokkal maradtak el attól. A vállalatok gazdasági súlyát, potenciális fejlesztési lehetőségeit mérlegelve azonban a támogatások összege a minta vállalatai által tervezett beruházásokhoz képest is minimális, nem éri el annak egy(!) százalékát.

A regionális innovációs stratégiához kötődő felmérés eredményei

A tanulmány harmadik részében tárgyalásra kerülő regionális innovációs stratégiák témaköréhez kapcsolódva került sor egy jelentősebb vállalati felmérés lebonyolítására, melynek kiértékelése során a régióbeli vállalkozások innovációs mutatóinak nemzetközi összehasonlítása is megtörtént a munkában közreműködő német kutatók (a karlsruhei székhelyű Fraunhofer Institut für Systemtechnik und Innovationsforschung) segítségével. Az 1999–2000. évek fordulóján lebonyolított kérdőíves felmérés alapvető célkitűzése volt a régió gazdasági szervezeteinek innovációs tevékenységére vonatkozó azon legfontosabb információk összegyűjtése, amelyek nélkülözhetetlenek a regionális innovációs stratégia megfogalmazásához.

A reprezentatív mintavétellel kiválasztott, a Nyugat-dunántúli régióban található 10 főnél nagyobb cégektől visszaérkezett 117 kitöltött kérdőív alapján készített elemzés legfontosabb megállapításai a következők (*NYUTI 2000*):

- A mintába került ipari vállalkozások (n=72) 52,8%-a, az építőipari cégek (n=19) 31,6%-a, illetve a szolgáltatók (n=26) 26,9%-a jelezte, hogy az elmúlt három évben innovációt valósított meg, vagy tovább fejlesztette meglévő termékeit/szolgáltatásait és eljárásait.
- A válaszadók méretnagyságát tekintve, a 100–500 fő közötti gazdasági szervezetek mutatkoztak az átlagot meghaladó módon innovatívnak. A 100–199 fő közötti cégek 64,7%-a, a 200–499 fő közötti cégek 73,3%-a tekinthető innovatívnak. A minta 117 vállalkozásából alig minden második (43,6%) jelezte innováció bevezetését.
- Az export és az innováció összefüggését vizsgálva megállapítható, hogy a közepes exportintenzitású (az értékesítési szerkezetükben 5–50% közötti export arányú) vállalkozások 83,3%-a vezetett be innovációt. Az ennél nagyobb arányú exporttal rendelkezők esetében ez az arány jelentősen alacsonyabb (63,2%), ami főként a tömegtermelést folytató külföldi tulajdonú vállalkozások esetén figyelhető meg. Az 5%-nál alacsonyabb exportú vállalkozások esetén az innovációt megvalósítók aránya egyharmados (33,7%).

- A külföldi tőke aránya szintén befolyással van az innováció mértékére, hiszen annak a 28 vállalkozásnak az 57,1%-a innovatívnak ítélte magát, ahol 50%-nál nagyobb hányadú a külföldi részesedés. A minta vállalkozásai közül 89 esetben volt 50%-nál alacsonyabb a külföldi tulajdoni hányad, azonban ennek a vállalkozói körnek csak 39,3%-a mutatkozott innovatívnak.
- Az árbevétel 8,5%-át meghaladó arányát kutatás-fejlesztésre fordító cégek (a high-tech vállalkozások) mindegyike (100%) megvalósított innovációt, azonban ezek száma csupán négy (4!) volt a mintában. A közepesen innovatívnak tekintett 10 vállalkozás 80%-a innovált, míg a 3,5% alatti kutatás-fejlesztési ráfordítással rendelkező „low-tech” cégeknek csak 37,9%-a jelzett innovációt. Különösen feltűnőnek minősíthető azonban a közepesen innovatív és a high-tech vállalkozások rendkívül alacsony aránya a mintában.
- A mintában szereplő 117 vállalkozás közül csupán 18-an jelezték, hogy fejlesztési tevékenységük során más vállalkozásokkal is együttműködnek. Közülük 72,2% volt innovatív, míg a nem kooperáló cégek 38,4%-a valósított meg innovációt.
- A mintából csupán hét vállalkozás jelezte gazdasági szolgáltató cégekkel való fejlesztési együttműködését. A hétből hat (85,7%) innovált is egyúttal! Ezzel szemben a nem kooperáló cégeknek csak 40,9%-a valósított meg innovációt.
- A gazdasági szolgáltatókhoz hasonló a kép az egyetemekkel, kutatóhelyekkel való együttműködések tekintetében is. Mindössze hat (!) vállalkozás jelezte, hogy fejlesztései során együttműködik egyetemekkel, illetve kutatóhelyekkel. Közülük mindegyik vállalkozás jelzett is innovációt. Velük szemben az egyetemekkel, kutatóhelyekkel nem együttműködőknek csak 40,5%-a jelzett innovációt vagy jelentős fejlesztést.
- Az Európai Unió vállalkozásaival való együttműködés és az innovativitás mértéke között pozitív összefüggés van. A kooperáló vállalkozások (n=62) innovációs rátája magasabb (58,1%), mint azoké, amelyek nem ápolnak kapcsolatokat EU-vállalkozásokkal (27,3%).
- Az ügyfelek legfontosabb (34,2%) földrajzi helye a Nyugat-Dunántúl, ami magában foglalja a telephelynek otthont adó megyén kívül a régió másik két megyéjét is. Magyarország fennmaradó részén található a vállalkozások 10,3%-ának vevői, ügyfelei. Míg az Európai Unióban található a válaszadók ügyfeleinek 21,4%-a, addig az egyéb államok csupán 2,6%-os arányt képviselnek a vállalkozások ügyfélkörében.
- A beszállítói kapcsolatok hasonló megoszlást tükröznek. A megkérdezettek 41,0%-a Nyugat-Dunántúlt, további 13,7% az Európai Uniót, illetve 12,0% Magyarország régióján kívüli részét jelölte meg beszállítói legfontosabb telephelyeként.

A hivatkozott tanulmányban (NYUTI 2000) szereplő regionális innovációs felmérés eredményei három régió (Szászország, Szlovénia és a Nyugat-dunántúli régió) interregionális összehasonlító elemzésében is megtörténtek. A három régióra vonat-

kozó elemzési adatok az *ERIS (európai innovációs adatbázis) adatbázisból* származnak, amely az Európai Unió 11 régiójának innovációs felmérési eredményeit tartalmazza. A három regionális minta adatainak összevetése során jelentős különbségek figyelhetők meg a kulcsváltozók adataiban. *Szászország* tekintetében – a másik két régióhoz viszonyítva – jóval nagyobb arányban szerepelnek kisméretű és kevésbé export-orientált ipari vállalkozások (ami a belső német piac fontosságára utal), amelyek emellett az innováció és a K+F tevékenységek tekintetében élenjáróak.

A *szlovén* minta inkább közepes és nagyméretű vállalkozásokból állt, magas export rátával (főként az EU országaiba irányuló exporttal), de a kelet-német területekhez viszonyítva alacsonyabb az innovációs hajlam és kevesebbet fordítanak K+F tevékenységekre is. Az innovációs együttműködések tekintetében (ipari vállalatok, egyetemek, kutatóintézetek, tudásalapú üzleti szolgáltatások) a két külföldi régió jellemzői hasonlóak.

A *Nyugat-dunántúli régió* vállalkozásai közül kevesebben hajtottak végre innovációt az utóbbi években, és a K+F tevékenységekre fordított összegek aránya is alacsonyabb, mint a kelet-német és a szlovén mintában. Az innovációs együttműködések kapcsolatrendszerei erőtlenekek a másik két térség vállalkozásaihoz viszonyítva. E régió mintájában a legmagasabb a nagyvállalatok aránya, az exportorientáltság tekintetében csak a szlovéniai vállalkozások „előzik meg” a térség gazdasági szereplőit.

Összefoglalóan az mondható el a vizsgált régiók innovációs és kooperációs jellemzőiről, hogy (1) a megkérdezett vállalkozások innovációra és K+F tevékenységekre való hajlandósága, valamint a vállalkozások mérete között negatív korreláció figyelhető meg; (2) meglepő módon nincs közvetlen kapcsolat az innovativitás és az exportorientáltság mértéke között; (3) az exportráták eltérő adatai a helyi és a külföldi piacok szerepére világítanak rá; (4) a különböző területekre irányuló együttműködések egyértelmű kísérőjelenségei az innovációnak; (5) jelentős különbségek figyelhetők meg a Nyugat-dunántúli régió és a szász, illetve a szlovén régió vállalkozásai között az innovációs együttműködések területén, különös tekintettel az egyetemekre, kutatóintézetekre és a tudásalapú üzleti szolgáltatásokra.

Regionális innovációs stratégiák szerepe a területfejlesztésben

Az intézet úttörő szerepet játszott az *innováció ösztönzés regionális keretrendszerének* megfogalmazásában, valamint a *regionális innovációs stratégiák módszertanának kidolgozásában*, a vonatkozó európai uniós gyakorlat hazai adaptálásában. A stratégiaalkotás „ideáltípusát” megtestesítő útmutató nagy-mértékben épít a területfejlesztési stratégiák készítésében és a regionális elemzésekben szerzett gyakorlatra. Fontos rámutatni, hogy a regionális innovációs stratégiák egy speciális intézkedési területet jelentenek a *innováció-orientált regionális politikán* belül. Nemzetközi tapasztalatok és saját vizsgálódásaink is megerősítik, hogy a hálózati együttműködések alapuló tudásvezérelte társadalomban ugyanis a regionális szintű innová-

ció-támogatás, a különféle programok koordinációja elképzelhetetlen egy *integráló stratégia* nélkül. Egy olyan stratégia nélkül, amelynek elkészítésébe, az egyeztetés folyamatába, illetve az általa javasolt konkrét programok, projektek felvázolásába ne vonnák be a regionális innovációs rendszer és kiemelten a gazdasági szféra szereplőit.

A regionális innovációs stratégia kidolgozása *olyan folyamat, amely az összes kutatás- és technológia-fejlesztésben érdekelt szereplőt (az üzleti és a kormányzati szféra képviselőit, a technológia-transzfer intézményeket, innovációs szolgáltatást nyújtó szervezeteket stb.) összefogja, közös gondolkodásra, együttműködésre ösztönzi.* Az érdekelték között létrejövő párbeszéd, a műhelyviták, szakmai konzultációk a régióban található vállalkozások igényeinek, szükségleteinek azonosítására helyezik a hangsúlyt. Arra keresik a választ, hogyan tudnának jobban alkalmazkodni a vállalkozások a megváltozott feltételekhez, illetve miben, mely konkrét projektek indításával lehetnek segítségükre az innováció ösztönzésében érdekelt szervezetek. Nagyon fontos szerepe van a stratégia kidolgozásának folyamatában az egyetértésnek, valamint annak, hogy a stratégia kialakításában résztvevők konszenzusra jussanak a régió innovációs fejlődésének keret-programjáról (*Dőry-Rechnitzer 2000*).

Azt mondhatjuk, hogy a regionális innovációs stratégiáknak legalább hat kiemelt területre kell koncentrálniuk, amelyek szoros összefüggésben vannak magával a stratégia kidolgozásának lépéseivel:

- 1) Egyetértés, konszenzus a régió innovációs helyzetéről.
- 2) A régióban működő vállalkozások innovációs igényeinek elemzése.
- 3) A fontosabb technológiai és ipari trendek megismerése, a régióra vonatkozó hatásainak előrejelzése.
- 4) A támogatások, szolgáltatások iránti kereslet felmérése.
- 5) A stratégia megfogalmazása.
- 6) A stratégia megvalósításához szükséges keret- és monitoring rendszer kifejlesztése.

Fontos felhívni a figyelmet arra is, hogy a stratégia célkitűzései, a megvalósítandó programok közül csak azok kapjanak prioritást, majd kerüljenek elsőként megvalósításra, amelyek valós keresleti tényezőkön alapulnak, és szoros együttműködést valósítanak meg a kutatási, az állami és a magán szféra között, illetve a regionális innováció folyamatába integrálják a tudományos alrendszereket (*Dőry-Rechnitzer 2000*).

A regionális innovációs stratégiák kidolgozásához készített útmutató nem csak az asztalfőöknak készült. Annak segítségével, illetve a korábban hivatkozott innovációs vizsgálatok eredményeinek felhasználásával kerültek kidolgozásra és elfogadásra elsőként az országban – meg lehet kockáztatni, hogy Kelet-Közép-Európában is – a Középdunántúli, illetve a Nyugat-dunántúli régióban olyan regionális innovációs stratégiák³, amelyeknek legfontosabb célja a régiók innovációs kapacitásainak bővítése, technológiai transzfer mechanizmusainak szélesítése, a meglévő erő-források mobilizálása és új típusú együttműködési formák keresése a magán és az állami szféra között.

Az intézet innováció-kutatásban szerzett tapasztalatainak összegzéseként, tézisszerűen olyan *ajánlásokat* fogalmazunk meg, amelyek segítséget nyújthatnak a

lehetőségekhez igazodó, hatékony regionális innováció- és technológia-politika megvalósítására.

- *Első tézisként* megfogalmazható, hogy a regionális technológiai és innovációs politika alakítóinak, a helyi és regionális állami intézményeknek nagyon korlátozottak a pénzügyi forrásai, ezzel párhuzamosan pedig a kapacitásai is. Ebből az is következik, hogy a valóban új és globális technológiák kifejlesztésének, megtelepítésének jelentős mértékű, pusztán regionális eszközökkel történő támogatása szinte elképzelhetetlen.
- *A második tézis* az elsőtől következően úgy hangzik, hogy a regionális technológia-, illetve innováció-politika alakítói akkor járnak el helyesen, ha egyfajta moderátor (közvetítő) szerepet igyekeznek betölteni a különböző érdekcsoportok között. Ebben a szerepben igen nagy jelentősége van a személyes kapcsolatoknak. A térbeli közelség, a személyes kapcsolatok egyértelműen növelik a regionális innovációs potenciált, így csökkentve a pénzügyi erőforrások hiányát.
- *Harmadik tézisként* állíthatjuk, hogy a regionális technológia-politika legfontosabb feladata a regionális szereplők informálása a globális technológiai fejlődésről, az ágazatok piaci kilátásairól, az innováció-tudatosság kialakítása, valamint a helyi és regionális aktorok közötti kapcsolatok létrehozásának elősegítése.
- *Negyedik tézisként* fogalmazható meg – a fent említett endogén erőforrások mobilizálása mellett – a régiók közötti interregionális, nemzeti és nemzetközi hálózatok kialakításának szükségessége. E hálózatok kialakításában nagy szerepet kap a különböző típusú intézmények, szervezetek meglévő kapcsolattrendszere, amelyet azonban tudatosan és szisztematikusan kell bővíteni a regionális súlypontoknak megfelelően.
- Végezetül, *ötödik tézisünk* arra hívja fel a figyelmet, hogy egyértelműen meg kell határozni a régiók, a nemzetállamok, valamint az Európai Unió technológiai politikai feladatait és kompetenciáit. E nélkül nem lehet hatékony a régiókban a technológiai transzfer, az innovatív, illetve a technológia-orientált kis- és középvállalkozások, az innovációt támogató szolgáltatások és a felsőoktatási kutatás-fejlesztés támogatása.

Összegzés helyett – előretekintés

Ahogy a tanulmányban rámutattunk, a 21. században minden korábbinál nagyobb jelentősége lesz úgy a vállalatok, mint az egyes régiók, országok közötti versenyben a tudáson és tanuláson alapuló technológiai fejlődésnek és az innovációnak. A bemutatott saját és hivatkozott kutatási eredmények megerősítik ezt a nézetet, és az állami szerepvállalás új módszereire hívják fel a figyelmet. Az állam nem feledkezhet meg ugyanis arról, hogy az egyre komplexebbé, bonyolultabbá váló technikai megoldások kifejlesztése egyre jelentősebb költségeket emészt fel. E költségeket pedig csak kevés vállalkozás (jellemzően egyre nagyobb méretű globális cégek, illetve azok fejlesztési hálózatai) tudja magára vállalni, így elkerülhetetlen a hálózati

ti együttműködések új módozatainak előtérbe kerülése, majd alkalmazása, mind ezekben a kapcsolatokban pedig az állam közvetítő, ösztönző szerepének erősítése. A régiók versenyképességét rövid és középtávon növelni hivatott módszerek közül a tanulmányban a regionális innovációs stratégiák kerültek példaként részletesebb kifejtésre. Természetesen más, Magyarországon eddig még kevésbé ismert megoldások is léteznek a köz- és a magánszféra közötti partnerkapcsolatok ösztönzésére vonatkozóan, amelyek közé tartoznak az úgynevezett *technológiai előrettekintési programok*.

A közelmúltban lezárult első hazai technológiai előrettekintési program a globális, nemzeti és regionális gazdasági, társadalmi folyamatok, a tudomány és a technika eredményeinek elemzésével megjelölte azokat a kulcskérdéseket, döntési pontokat, amelyek meghatározzák az egyes szakmai területek, illetve Magyarország jövőjét a következő 15–25 évben. A hét munkacsoport⁴ által meghatározott jövőkép és a legoptimálisabb vízió megvalósításához vezető akciók számos új információt nyújtanak úgy a vállalkozások, mint az állami intézmények, kutatóhelyek jövőbeni teendőire vonatkozóan, illetve a megfogalmazott ajánlások mindazoknak szólnak, akik közvetlenül vagy közvetve hatással lehetnek az egyes szakterületek vagy a magyar társadalom és gazdaság egészének jövőjére (*TEP 2000*).

A nemzeti technológiai előrettekintési programok mellett megkezdődött a regionális technológiai előrettekintési programok⁵ kidolgozásához szükséges módszertani útmutatók előkészítése is, sőt néhány európai régió (pl. Lyon, Schleswig-Holsten, North-East England, West Midlands) már saját előrettekintési programot is indított. Az első tapasztalatok igen kedvezőek, hiszen az előrettekintés során, majd annak eredményeképpen értékes információkat kaphatnak a köz- és a magán szféra képviselői saját prioritásaik és stratégiájuk kialakításához. A módszer hathatós segítséget nyújt ezen kívül a regionális hálózatok kialakulásához, a képzési igények, szükségletek meghatározásához, a tudás és a különféle típusú információk regionális szereplőkhöz való eljuttatásához is.

Azzal a meggyőződéssel zárhatjuk tehát a tanulmányt, hogy a jövőben egyre fontosabbá váló hálózati együttműködésekben a különböző regionális szereplőknek az eddigitől eltérő magatartásmintákat kell követni. Az olyan átmeneti gazdaságokban pedig, mint Magyarország kiemelt cél kell, hogy legyen az innovációs kultúra, az együttműködésekre való hajlam, a bizalmi tőke fejlesztése. A valós és széles körű konszenzuson nyugvó stratégiai alternatívák (pl. a specializáció, a megkülönböztetés, az együttműködés) számbavétele, az erre adott válaszok kialakítása egyre inkább meghatározó lesz úgy a vállalkozások, mint a régiók számára.

Jegyzetek

¹ Ennek a megállapításnak különösen az innovációs potenciál tárgyalásánál van jelentősége, mert a nemzetközi tapasztalatok szerint a versenyképesség megőrzéséhez és fokozásához elengedhetetlen az egyetemekkel, kutatóintézetekkel való szoros együttműködés, természetesen a magyar felmérés által is rendkívül szorosnak értékelt vevő-szállító kapcsolatok mellett.

- ² A kutatás részleteiről bővebben Dóry–Lados (1997).
- ³ Elsőként a 2000. évben a Közép-dunántúli régióban készült el az „Innovációs stratégia a Közép-dunántúli régió számára”, majd 2001-ben a „Nyugat-dunántúli régió innovációs stratégiai programja” című kézirat. E stratégiák a Közép-, illetve a Nyugat-dunántúli Regionális Fejlesztési Tanács megbízásából készültek, mindaddig nem kerültek publikálásra, viszont a nevezett intézmények internetes honlapján hozzáférhetőek (www.kozepdunantul.hu, illetve www.westpa.hu).
- ⁴ A magyar technológiai előrettekintési program során a következő munkacsoportok jöttek létre és készítették el a témakörre vonatkozó helyzetértékelést és fogalmazták meg a jövőkép meghatározását követően az ajánlásait: 1) Emberi erőforrások (oktatás, foglalkoztatás); 2) Egészség és élettudományok; 3) Informatika, távközlés, média; 4) A természeti és épített környezete védelme és fejlesztése; 5) Termelési és üzleti folyamatok; 6) Agrárgazdaság, élelmiszeripar; 7) Közlekedés, szállítás.
- ⁵ Az MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet – az Oktatási Minisztérium partnereként – részt vesz abban az Európai Bizottság által finanszírozott tematikus hálózatban (Foresight for Regional Development Network, FOREN), amely elkészíti a regionális technológiai előrettekintési programok kidolgozásához szükséges praktikus ismereteket, számos gyakorlati útmutatást tartalmazó kézikönyvet.

Irodalom

- A Felső-dunántúli Innovációs és Technológiatranszfer Központ felállításának és működtetésének vázlat.* (1994) MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet (NYUTI), Győr. Kézirat.
- A kis- és közepes vállalkozók részvétele a területfejlesztésben, igényeik bemutatása a Győrben létrehozandó inkubátorházzal szemben.* (1995) MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet (NYUTI), Győr. Kézirat.
- A regionális konjunktúrakutatás megalapozása. I–V. kötet.* (1996) MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet (NYUTI), Győr. Kézirat.
- Az innovációfogadás Vas megye hátrányos helyzetű mikrotérségeiben. Regionális esettanulmány.* (1991) MTA RKK Észak-dunántúli Osztály (NYUTI), Győr.
- Barta Gy. (2000) A külföldi működő tőke szerepe a magyar ipar duális struktúrájának és regionális differenciálódásának kialakulásában. – Horváth Gy.–Rechnitzer J. (szerk.) *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón.* MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs. 265–281. o.
- Chikán A. (1997) *Jelentés a magyar vállalati szféra nemzetközi versenyképességéről.* „Versenyben a világgal” – kutatási program. BKE, Budapest. Kézirat.
- Cooke, P. (1998) Origins of the concept. – Braczyk, H.J.–Cooke, P.–Heidenreich, M. (eds.) *Regional Innovation Systems – The Role of Governance in a Globalized World.* UCL Press, London. 2–25. o.
- Dóry T.–Lados M. (1997) Regionális konjunktúrakutatás eredményei és tapasztalatai. – *Tér és Társadalom.* 1. 283–296. o.
- Dóry T.–Rechnitzer J. (2000) *Regionális innovációs stratégiák.* Oktatási Minisztérium, Budapest.
- Drucker, P. (2001) *21. századi kihívások a vállalatirányításban.* HVG Kiadó, Budapest.
- Dusek T. (1999) A területfejlesztés megújítási iránya, az ipari körzetek. – *Tér és Társadalom.* 1–2. 89–108. o.
- European Commission (ed.) (2000) *Innovation policy in a knowledge-based economy. A MERIT Study Commissioned by the European Commission.* Enterprise Directorate-General. EUR 17023.
- Farkas P. (2000) A külföldi működőtőke hatása a K+F-re és az innovációra Magyarországon. *A működőtőke kivitele és a technikai fejlődés a 21. század küszöbén.* Oktatási Minisztérium, Budapest. FOREN – Foresight for Regional Development Network. www.jrc.foren.es.
- Grosz A. (2001) A gépjárműipari klaszterek külföldi tapasztalatai és a Pannon Autóklaszter lehetőségei. – *Tér és Társadalom.* 4. 125–145. o.
- Helyzetelemzés a Nyugat-dunántúli régió regionális innovációs stratégiai programjához.* (2000) MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet (NYUTI), Győr. Kézirat.
- Horváth Gy. (1998) *Európai regionális politika.* Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.

- Innovációs folyamatok a magyar gazdaságban.* (1995) Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság (OMFB), Budapest.
- Inzelt A. (1998) A külföldi befektetők kutatás-fejlesztési ráfordításainak szerepe az átalakuló gazdaságban. Elemzés statisztikai adatok alapján. – *Külgazdaság*. 6. 59–76. o.
- Kiss J.–Pandurics A.–Lapid K. (1997) *Innováció és versenyképesség*. OMFB, Budapest.
- Lengyel I. (2000) A regionális versenyképességről. – *Közgazdasági Szemle*. December. 962–987. o.
- Lengyel I.–Rechnitzer J. (2000) A városok versenyképességéről. – Horváth Gy.–Rechnitzer J. (szerk.) *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs. 130–152. o.
- Lundvall, B.-Å. (1992) Introduction. – Lundvall, B.-Å. (ed.) *National Systems of Innovation. Towards a Theory of Innovation and Interactive Learning*. Pinter Publishers, London. 1–19. o.
- Mosoniné Fried J. (1997) *Az innováció névtelen hátszaga. A külföldi működőtőke multiplikátor hatása*. Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság, Budapest.
- Mosoniné Fried J. (1998) Külföldi működő tőke, belföldi innováció. – *Magyar Tudomány*. 8. 960–967. o.
- Mosoniné Fried J. (2000) *A K+F eredmények és a high-tech hasznosítása a szolgáltató szektorban*. Budapest. Kézirat.
- Papanek G. (1999) *Az innovatív vállalatok, illetve a K+F intézetek, egyetemek és hídképző intézmények együttműködése*. GKI Gazdaságkutató Rt.–Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság, Budapest. Kézirat.
- Porter, M.E. (1999) Regionális üzletági központok – a verseny új közgazdaságtana. – *Harvard Business Manager*. 4. 6–19. o.
- Rechnitzer J. (1993) *Szétszakadás vagy felzárkózás. A térszerkezetet alakító innovációk*. MTA RKK, Győr.
- Rechnitzer J. (1998) *Területi stratégiák*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- Szalavetz A. (1999) *Technológia transzfer, innováció és modernizáció német tulajdonban lévő feldolgozóipari cégek példáján*. Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság, Budapest
- TEP (2000) *Technológiai Előrettekintési Program: Az Irányító Testület jelentése*. Budapest.
- Török Á. (1997) Az első átfogó projektértékelési kísérlet Magyarországon. – *Közgazdasági Szemle*. 1. 69–82. o.
- Török Á.–Petz R. (1999) Kísérlet a K+F intenzitás és az exportszerkezet közötti összefüggések vizsgálatára a magyar gazdaságban. – *Közgazdasági Szemle*. 3. 213–230. o.
- Vállalatok és vállalkozások innovációs igényei.* (1993) Magyar Innovációs Kamara (MIK), Budapest
- Zeitlin, J. (1994) Ipari körzetek, regionális gazdasági megújulás. – *Közgazdasági Szemle*. 1. 14–25. o.

SZOLGÁLTATÓ CENTRUMOK AZ ÉSZAKNYUGAT-DUNÁNTÚLON¹

NAGY ERIKA

A szolgáltató szektor fogalma

A szolgáltatások sajátos csoportját alkotják a gazdasági tevékenységeknek: bár közvetve, vagy közvetlenül részei a termelési folyamatnak és növelik az áruk értékét, teljesítményük nehezen mérhető. Ennek egyik oka a statisztikák szerkezete (ipari keresőkhöz sorolt műszaki fejlesztő mérnökök, ügyviteli dolgozók stb.) és a szolgáltató szektor parazita jellegéről kialakult felfogás (gondoljunk a szektorra nálunk is alkalmazott "nem termelő" jelzőre). Nehézséget okoz módszertani szempontból az is, hogy a szolgáltatások gyakran a termelési folyamat köztes elemei, és nehéz azokat a termelési folyamatból kiemelni. Az ide sorolt tevékenységek sok esetben egy gazdasági szervezet keretein belül koncentrálódnak – a nagyvállalatok pl. az üzleti, szociális szolgáltatások széles körét építik ki leányvállalataik, illetve dolgozók számára –, s ez tovább korlátozza a statisztikák használhatóságát.

A szolgáltatások tehát a gazdasági tevékenységek heterogén csoportját alkotják, amelyek meghatározása egyrészt negatív definícióval történhet – minden ide sorolható, ami nem mezőgazdasági, ipari, bányászati, építőipari tevékenység –, másrészt a szolgáltató tevékenységek közös jegyeinek meghatározásával. Az egyik fontos sajátosság a szektor fokozott ráutaltsága a kvalifikált munkaerőre, amit a mutat diplomások magas aránya a szektorban foglalkoztatottak között (*Marshall* 1989). A szektor sajátos vonása a foglalkozási szerkezet kettőssége is: a kreativitást igénylő, általában igen jól fizetett beosztások, illetve az unalmas, monoton, rosszul fizetett munkák közötti különbség erősen polarizálja a foglalkoztatott munkaerőt. (Nyugat-Európa országaiban az alágazatok szintjén a pénzügyi- biztosítási és telekommunikációs szolgáltatások, illetve a vendéglátás között a legnagyobbak a különbségek [*Price-Blair* 1989]).

A szektorra általában jellemző, hogy feldolgozóiparhoz viszonyítva alacsonyak a termelékenységi mutatók. A szolgáltatásokkal foglalkozó szakirodalom szerint a szféra bővülése, növekvő hozzájárulása a nemzeti termékhez fontos szerepet játszott a gazdasági növekedés általános lassulásában a nyolcvanas években. Ugyanakkor a feldolgozóipar növekedése és a szolgáltatói háttér fejlettsége között szoros kapcsolat mutatható ki (*Johnston* 1994). Végül közös jegy a telekommunikációra való erős ráutaltság, ami különösen az üzleti szolgáltatások esetében fontos (ha a kommunikáció fogalmát tágabban értelmezzük, a kereskedelem, a szállítás és raktározás is érintett ágazat).

¹ Tér és Társadalom 1996/2–3. 141–148. o.

Mivel igen összetett szektorról van szó, az ide sorolható tevékenységek behatárolása mellett alapvető kérdés: *tipizálásuk*. Erre számos kísérlet történt, a területi korlátok miatt itt csak néhány, a nyolcvanas években készült felosztást veszünk sorra. Daniels 1982-ben a szolgáltatások három csoportját különítette el: a "harmadik szektort" a közlekedés és az egyéb anyagi jellegű szolgáltatások (ideértve az építőipart is) alkották; a negyediket a "kereskedelmi jellegű" tevékenységek (a kis- és nagykereskedelem, illetve az üzleti szolgáltatások); az ötödiket a humán jellegűek (egészségügy, kultúra, oktatás, közigazgatás). Későbbi, klasszikussá vált munkájában (Daniels 1985) a kereslet oldaláról megközelítve üzleti ("*producer services*") és fogyasztói (lakossági) szolgáltatásokat ("*consumer services*") különített el. Ezek további bontását az igénybevétel, "fogyasztás" gyakorisága alapján végezte el. Megkülönböztetett naponta, időszakosan (hetente, havonta) és ritkán, évente csupán néhányszor igénybe vett szolgáltatásokat (utóbbi két csoportra a kereskedelmi árucsoportokhoz hasonlóan a tartós és „fél-tartós” jelzőt használta). Price és Blair (1989) a szolgáltatók köréből kiindulva köz- és magán szolgáltatásokra bontotta a szférát. A két csoport esetében a célok (társadalmi egyenlőség – profit), a telepítés szempontjai (elérhetőség valamennyi társadalmi csoport számára – fogyasztópiac mérete, agglomerációs előnyök) és nagy vonalakban maguk a tevékenységek is jól elkülöníthetőek.

Gershuny és Miles (1983) az alapvető funkciók (lakás, szabadidő, kommunikáció, oktatás, egészségügy stb.) és a szolgáltatások "piaci" és "nem piaci" jellege szerint osztotta fel a szektort. A felsoroltakon kívül még számos csoportosítás létezik (formális - informális; modern - hagyományos stb. kategóriák szerint).

A szolgáltató tevékenységek alapvetően kereslet-orientáltak, a fogyasztópiac a legfontosabb telepítő tényezőik közül. Mivel jelen tanulmány célja a szektor térbeliségének vizsgálata, Daniels 1985-ös felosztását tekintjük kiindulópontnak. A *fogyasztói (lakossági)* szolgáltatások közül a kiskereskedelem térszerkezetének, szervezeti változásainak kutatásában született a legtöbb eredmény. A csoport másik fontos eleme a közszolgáltatások szférája. Ezek a "kollektív fogyasztás" részei, elvileg minden állampolgárnak egyformán joga van fogyasztásukhoz. Állami irányítású rendszer működteti és finanszírozása döntően adóbevételekből történik. Az ide sorolt tevékenységek egy része műszaki jellegű (az infrastruktúra fejlesztése és karbantartása), másik része pedig intézményekhez kapcsolódik (oktatás, egészségügy, szociális szolgáltatások stb.).

A szféra fejlesztése a területi politika fontos eszköze a fejlettségi különbségek kiegyenlítésében. Az egyenlőség elve (amely ebben az esetben az elérhetőség fogalmával azonosítható) folytonos konfliktusban áll a hatékonysággal. A két prioritás érvényességét a központi és helyi költségvetések aktuális helyzete határozza meg. Térszerkezetét társadalmi mozgalmak, politikai harcok és döntések, továbbá a helyi és központi kormányzat viszonya, illetve előbbieik alkuereje is befolyásolja. (Példa erre a Nyugat-Európában elindult decentralizációs folyamat, amelynek első lépése az igazgatás intézményeinek széttelepítése volt.)

A *termelői szolgáltatások* köztes elemek a termelési folyamatban. A közlekedés, a telekommunikáció, a javítási, karbantartási és raktározási tevékenységek szorosabban kapcsolódnak a konkrét anyagi folyamathoz a munkamegosztás szempontjából és földrajzilag is. Az *üzleti szolgáltatások* azonban nem érintkeznek közvetlenül a folyamattal, s ezek az irodai alapterület legnagyobb fogyasztói a belvárosokban és az office parkokban.¹ Utóbbi tevékenységi csoport munkaerő-igénye is sajátos: a felsőfokú végzettségűek, közülük is a speciális végzettséggel rendelkezők magas koncentrációja jellemző rájuk. A kvalifikált munkaerő alkalmazása lehetővé teszi a szektorban működő szervezetek számára a folyamatos szakmai megújulást. Daniels (1991) kutatásai szerint a nagyvárosokban tömörülő üzleti szolgáltatásokat nyújtó szervezetek sokkal innovatívabbak, mint a kisebb vidéki városban működők, s ez az erős verseny mellett a munkaerő képzettségének (közvetve az itt tömörülő intézményeknek) köszönhető.

Az üzleti szolgáltatások esetében a kereslet és a kínálat térben erősen elválík. Nagy-Britanniában pl. a nyolcvanas évek elején a szektorban foglalkoztatott munkaerő 45%-a nagyvárosokban, ebből 22% Londonban dolgozott. Franciaországban Párizs a foglalkoztatottak 70%-át, Németországban Frankfurt 53, Svédországban Stockholm 83%-át koncentráltá ugyanekkor (*Price-Blair* 1989). Ugyanakkor az üzleti szolgáltatásokban is vannak dekoncentrációs trendek: a szektorban tevékenykedő nagyszervezetek létrehozzák vidéki hálózataikat, bár a vidéki irodák jóval kevesebb szolgáltatást nyújtanak, mint a nagyvárosiak. Többnyire a közvetlen kapcsolattartást igénylő szolgáltatások: jogi, adó-, üzletviteli tanácsadás, a piackutatás és reklám tartoznak ezek közé.

A brit tapasztalatok szerint a *helyi* cégek szolgáltatásai a legnépszerűbbek a vidéki vállalkozók körében annak ellenére, hogy azok szolgáltatásai – infrastrukturális és információs háttérük miatt, s gyakran szakmai szempontból is – elmaradnak a nagyszervezetekétől. A rendelkezésre álló szolgáltatások köre a periférikus helyzetű régiók közép- és kisvárosaiban tehát szegényesebb. Ez befolyásolja a fogyasztói viselkedést is: a vállalkozások az egyáltalán létező és elérhető üzleti szolgáltatásokra vonatkozó ismerete kevés, a piac tehát tagolatlan, ami visszahat a szektor helyi, regionális fejlettségére, összetettségére.

A szolgáltató tevékenységek térbelisége

A szolgáltatások fejlettsége egészében véve szoros korrelációt mutat az urbanizációs szinttel. A településhierarchia különböző szintjein differenciáltan jelennek meg ezek a tevékenységek: a kereskedelem, vendéglátás, személyi szolgáltatások eloszlása egyenletesebb, követi a népességét, míg az üzleti, továbbá az intézményekhez kapcsolódó szolgáltatások többsége a nagyobb városi koncentrációkban telepszik meg. A szolgáltatások térbeliségének leírására tett kísérletek egyik csoportját alkotják a *központi hely elméletének* alkalmazásai. A népesség eloszlását követő szolgáltató tevékenységek térszerkezetének feltárására alkalmas modell segítségével Berry

(1967) a kiskereskedelmi hálózatok leírására vállalkozott Christaller modelljének segítségével. A népességszám fontos telepítő tényező ebben az esetben, a hierarchiaszintek pedig jól definiálhatóak a kiskereskedelmi tömörülésekben fellelhető áruválasztékkal. Az intézményekhez kötött szolgáltatások egy részére – amelyek a népesség eloszlását követik – szintén alkalmazható a modell (oktatás, egészségügy). Ezek térbeli hierarchiájának leírására azonban nem célszerű alkalmazni, mert az intézményhálózat kiépítésében fontos szerepet játszik a tervezés.

Az elmélet gyakorlati alkalmazására példa az új brit városok szolgáltató hálózatának megtervezése a második világháború után (*Couch* 1989), illetve a polderek szolgáltató centrumainak kialakítása Hollandiában (*van den Berg* 1987). A modellt azonban sok kritika érte merevsége miatt: nem teszi lehetővé például az egyéni döntések figyelembe vételét, amelyek nem feltétlenül "racionálisak" piaci szempontból, ahogyan azt Christaller feltételezte. Így nem alkalmas a szolgáltatások jelentős részének (pl. turizmus, szabadidős tevékenységek) vizsgálatára. Nem vet számot az elmélet az agglomeratív hatásokkal sem, amelyek a termelő szolgáltatások elhelyezkedését befolyásolják.

Az *egymásrahatási modellek* segítségével a helyek és egyének kölcsönhatását vizsgálták a szolgáltató szektorban. Az első kísérletek a kiskereskedelemre alkalmazott gravitációs modellek (*Reilly* 1929; *Davies* 1976; *Haynes–Fotheringham* 1988), melyek célja a városok vonzaskörzetének lehatárolása volt. A fogyasztók választásait vizsgáló valószínűségi modellek az előbbi módszer finomítását szolgálták. A piaci potenciálra vonatkozó – többnyire nemzetgazdasági szintű – kutatások a központokban, mint potenciális telephelyeken elérhető kiskereskedelmi forgalmat, illetve az ebből származó hasznot modellezték a környező települések népessége, annak vásárlóereje, illetve a kijelölt központ és a többi település közötti távolság függvényében (*Smith* 1977). A szolgáltatások telephelyének kiválasztásakor alkalmazzák elsősorban.

A *területhasznosítási modellek* elsősorban a településen belüli tér felosztására, funkcionális tagolódására koncentráltak. Az általános modellek közül Berry-ét kell kiemelnünk, aki (1967) Christaller modelljéből kiindulva új elméletet dolgozott ki a kiskereskedelem térbeli hierarchiájára vonatkozóan. Ebben a városökológiai iskolák által is meghatározott központi üzleti negyed (CBD) a központi elem, és a különböző súlyú, más-más hierarchiaszintet képviselő csomópontok és a főbb útvonalak mellett kialakult, szalagszerű kereskedelmi koncentrációk alkották a hálózat többi részét. Dawson (1982) a fenti modellt az európai városokra is alkalmazhatóvá tette a bérletidíj-politikák és a tervezés hatásainak figyelembevételével.

A modellek másik csoportjának kiindulópontja a bérleti díjak térbeli alakulása (*Garner* 1966). A város funkciói az ingatlanáraknak megfelelően differenciálódtak: a legmagasabb hierarchiaszintűek a város központjában tömörülnek, attól távolodva a szerepkörök specializációja és területi vonzása gyengül a bérleti díjak csökkenésével. Daniels (1990) árnyalta azt a tulajdonviszonyok, a bérletek időtartamának, a specializált üzletek elterjedésének figyelembevételével.

A fenti, leíró jellegű modellek tartalma, az általuk figyelembe vett paraméterek az elmúlt évtizedekben megváltoztak. A leglátványosabban elérhetőség fogalma, tartalma változott meg az autók számának növekedésével és a tömegközlekedés fejlődésével a hatvanas, hetvenes években. Megkezdődött a lakófunkció, majd bizonyos szolgáltató szerepkörök dekoncentrációja (*van den Berg* 1987; *Enyedi* 1988; *Timár* 1994). A folyamat másik fontos eleme a telekommunikáció fejlődése, ami lehetővé teszi a rutinszerű szolgáltató tevékenységek dekoncentrációját (akár egy vállalaton belül is).

A *méretökönómia*ja érvényesül a szolgáltató szektorban is: a második világháború után szervezeti koncentráció figyelhető meg Nyugat- és Közép-Európa országaiban. Ennek következménye a tevékenységek térbeli sűrűsödése a kereskedelemben (*Price-Blair* 1989; *Pipkin* 1993), amelyre példaképpen szolgálnak a városperemeken épülő szabadidő és bevásárló központok, a kis kórházak csökkenő száma Angliában, vagy a speciális oktatási intézmények térbeli koncentrációja. A szolgáltatások sűrűsödését ösztönzik az *agglomerációs előnyök* is a földrajzi közelség lehetővé teszi személyes kapcsolatok kialakítását, a folyamatos kapcsolattartást; az információk gyors cseréjét, az újítások átvételét és a városi infrastruktúra használatát (internet-kapcsolatok, alacsonyabb telekommunikációs költségek). Az üzleti szolgáltatásokat nyújtó szervezetek számára ezek fontos tényezők. A tőkeigényes és stratégiai döntésekkel elindított kutató és fejlesztő tevékenységek is a cégek pénzügyi és döntéshozatali központjának közelében koncentrálnak többnyire, tehát a nagyobb városi tömörülésekben Ezenkívül bizonyos fogyasztói szolgáltatások esetében is – pl. az erősen specializált kiskereskedelmi tevékenységet folytató üzleteknél – a koncentráció jellemző. A fogyasztópiac mérete és összetettsége, továbbá a kulturális intézmények a nagyvárosokba vonzanak olyan, kreativitást igénylő szolgáltatásokhoz sorolt tevékenységeket, mint a művészetek, szórakoztatóipar, médiák, felsőoktatás (*Illeris* 1988).

A leíró modellekkel szemben a *behaviorista* felfogás jelentett alternatívát a hetvenes, nyolcvanas években. Az új megközelítés szerint a fogyasztói szolgáltatások iránti keresletet az egyéni döntések (társadalmi státusz, egyéni ízlés stb.) határozzák meg (*Golledge* 1972). Ezekben szerepet játszhatnak gazdasági jellegű, tényezők, de fontos a fogyasztó helyismerete, egy-egy szolgáltató központhoz való viszonya, szokásai (pl. bevásárló utak összekapcsolása a hivatalos ügyekkel, ami a közeli, kisebb kereskedelmi centrum rovására, a magasabb hierarchiaszinten álló, távolabbi központ felé irányíthatja a keresletet) (*Bakker* 1986). A fogyasztók viselkedése, döntései meghatározzák meg a "fogyasztói" szolgáltatások jelentős részének (kiskereskedelem, személyi szolgáltatások, szabadidős tevékenységek) térbeli eloszlását.

Az üzleti szolgáltatásokat nyújtó szervezetek döntéseit – a döntéshozók egyéni indításain túl – alapvetően méretük és tevékenységük jellege határozza meg. Legfontosabb döntéseik a központ kiválasztása, illetve a központ és a többi szervezeti egység közötti kapcsolatok megszervezése. A diffúziós modellek azt sugallják, hogy a döntés rendszerint városi koncentrációk javára történik (*Hagerstrand* 1967; *Haggett* 1983). *Stanback* (1979) azonban vitatja, hogy a városi koncentráció hierarchikus eloszlást is jelentene. A nagyvállalatok diverzifikálják tevékenységüket, megjelennek

vidéken az alacsonyabb hierarchiaszintű központokban is. A kis- és középszervezetek helyét tevékenységük, specializációjuk szintje határozza meg eloszlásukat a településhierarchiában. Az "innovátorok" (kutatás, fejlesztés, bizonyos számítástechnikai szolgáltatások, műszaki tesztelés, tervezés) mutatják a legerősebb térbeli koncentrációt, ők jellegzetesen nagyvárosi szolgáltatók. A "közvetítők" (alvállalkozások, franchise rendszerben működők) viszont már a településszerkezet alacsonyabb szintjein is megjelennek, gyakran nagyvállalatok vidéki fiókjaihoz, leányvállalataihoz kapcsolódva. A hagyományos szolgáltatók (javító kisipar, kiskereskedők, személyi szolgáltatások) eloszlása a legegyszerűsebb a városhierarchiában.

A hagyományos modellek a kereslet jelentőségét hangsúlyozzák, ennek térbeli eloszlásából indulnak ki. Fontos azonban a különböző társadalmi csoportok küzdelmeit, a politikai döntéseket, a gazdasági rendszer működését is figyelembe venni, mert ezek is formálói a települések belső terének és térkapcsolatainak (*Price-Blair* 1989).

A szolgáltató szektor szerkezeti változásai Nyugat-Európában

A második világháború után a szolgáltató tevékenységek súlya növekedett a leggyorsabban a foglalkoztatásban és a GDP-ben is. A növekvő jólét és kereslet serkentette a szektor bővülését és differenciálódását. A kiskereskedelmi hálózat és a személyi szolgáltatások expanziójának időszaka ez. A magánszektor mellett az állami beruházások is hozzájárultak a szektor növekedéséhez az infrastruktúra beruházásokkal és a közszolgáltatások intézményhálózatának kiterjesztésével. Az oktatás és az egészségügy legdinamikusabb szektorok közé tartoztak a hetvenes években foglalkoztatás szempontjából, fontos szerepük volt a jóléti állam nivelláló törekvéseinek megvalósításában (a hatvanas, hetvenes években válik tömegessé például a felsőfokú oktatás).

A jóléti állam intézményeinek köszönhetően növekedett a fizetett szabadság időtartama, s gyors fejlődésnek indultak a szabadidős tevékenységekkel kapcsolatos szolgáltatások is (turizmus, szabadidő-centrumok stb.). A szociális gondoskodást nyújtó intézmények is felértékelődtek az elmúlt évtizedekben, az időskorúak arányának növekedése, a társadalom elöregedése miatt. Ezek a költségvetési támogatást is élvező intézmények hagyományos családi funkciót vettek át, megszüntetésük szociális és politikai feszültségekkel járhat együtt, mint azt a nyolcvanas évek eseményei mutatták.

Ebben az időszakban – különösen a hatvanas, hetvenes években – gyors növekedést mutatott a telekommunikációs szektor is, a kutatás és fejlesztés, az irányítás és szervezés, továbbá az üzleti szolgáltatások csoportja is, ami részben az állami beruházásoknak, nagyjából azonban az általános növekedésnek és a növekvő információ-igénynek volt köszönhető.

A változások koncentrációs és dekoncentrációs folyamatokat indítottak el (*van den Berg* 1987; *Enyedi* 1988). A nagyobb városok terén belül a két folyamat párhuzamosan zajlott: az üzleti és a speciális lakossági szolgáltatások a CBD-ben jelentek

meg, amely egyre zsúfoltabbá vált (az irodai négyzetméterárak gyors emelkedését eredményezve). Ugyanakkor a lakossági szolgáltatások egy része és a kiskereskedelem a városperemek felé mozdult el. A szolgáltató tevékenységek dekoncentrációját a lakosság erősödő mobilitása, szuburbiákba történő kiköltözése ösztönözte, s ezzel a napi, heti periódusú mozgások bonyolult hálójá alakult ki a városokban, illetve város és környéke között.

A *hetvenes évek második felében* az európai nagyvárosok, városi régiók jelentős része a dezurbanizációs ciklusba lépett. Ebben a szakaszban a dekoncentrációs folyamatok erősödtek fel, s ezek érintették a szolgáltató szektort is. A középvárosok egy része - elsősorban a nagyvárosok közelében fekvő, vagy a speciális szerepkörrel (felsőoktatás, kutatás-fejlesztés, kommunikáció) rendelkező centrumok - a nagyvárosok rovására növelte népességét (*van den Berg* 1987). Vonzó feltételeket kínáltak a modern feldolgozóipar és a fejlett szolgáltatások számára: olcsóbb ingatlanokat; kevésbé zsúfolt utakat, jó minőségű környezetet és együttműködésre kész helyi vezetőket.

A nagyvárosok peremén, a szuburbán övezetekben formálódó szubcentrumok is egyre több szerepkört vettek át a CBD-től: a kiskereskedelem mellett megjelentek a kulturális, adminisztratív jellegű szolgáltatások is. Ezek kiszolgálására speciális funkcionális zónákat, hivatalnok-negyedeket terveztek konferencia központtal, szállodákkal. Az új szubcentrumok kisebbek, mint a központi üzleti negyed, de annak szerepköreiből egyre többet vesznek át.

A *nyolcvanas években* a szolgáltató szektor fejlődésében új szakasz kezdődött. A recesszió miatt stagnáltak a bérek és a kiskereskedelmi forgalom. A költségvetési deficittel küzdő országokban megindult a közszolgáltatások "racionalizálása". Ezzel átalakul azoknak a szolgáltatásoknak a köre (elsősorban az oktatás, az egészségügy és a szociális szolgáltatások, továbbá a városi infrastruktúra működtetése), amelyek fenntartásában a nyolcvanas évek elején még a közszolgáltatásoknak, a költségvetési forrásoknak volt meghatározó szerepe. Ezeken a területeken a magántőke szerepe erősödik. A folyamat a gyengébben fejlett, periférikus helyzetű régiókat érinti súlyosan, ahol eddig a közszolgáltatások voltak a szektor meghatározó elemei. Számos, korábban intézmények által működtetett szolgáltatás ma a magán- és közszolgáltatási szféra együttműködésével valósul meg (felnoottoktatás, átképzés), helyi együttműködés keretei között.

Az üzleti szolgáltatások jelentős növekedést mutattak az elmúlt másfél évtizedben is. Itt volt a leggyorsabb a foglalkoztatás bővülése: Nagy-Britanniában például a számítástechnikához kapcsolódó szakmákban (a programozóktól a karbantartókig), a műszaki fejlesztésben, az ingatlan forgalmazásban és közvetítésben a jogi pályákon és az egészségügyi adminisztrációban (*Price-Blair* 1989). Az említett szakemberek iránti kereslet fontos szerkezeti változásokra utal a szférában. A számítógépek elterjedése átalakította az irodai munkát, a telekommunikációba történt bekapcsolásuk a kapcsolattartást. Az ingatlan szakma bővülése pedig arra mutat, hogy az irodaház-építkezések önálló befektetési területté váltak, ami éppen a szolgáltatások ilyen irányú, megnövekedett keresletének következménye. Ezek a folyamatok a városhierarchia magasabb szintjein, a nagyvárosokban jelentkeztek koncentráltan.

Az üzleti szolgáltatások városi fejlődésben játszott, dinamizáló szerepét hangsúlyozzák a nyolcvanas években készült nemzeti és európai szintű városhierarchia-vizsgálatok is, amelyek többnyire a települések jogi, gazdasági tanácsadásban, pénzügyi szolgáltatásokban, kutató-fejlesztő szektorban, műszaki tervezésben, piackutatásban, marketing és reklám-szolgáltatásokban, telekommunikációs hálózatokban betöltött szerepét vették figyelembe. Ezeknek a folyamatoknak a vizsgálata 1992-re, az egységes európai piac megvalósítására készülve ismét időszerűvé vált. A kutatások szerint - bár elkülönítették a nagyvárosi tömörülések jelentős, népességfogyással küzdő csoportját - az európai fejlődés csomópontjai továbbra is a milliós agglomerációk. A nyolcvanas években a "hagyományos magterület" (Északnyugat-Európa iparosodott térségeinek) városai a megújulás jeleit mutatják (Dortmund informatikai ipara, Rotterdam üzleti szolgáltatásai, Hamburg, és Amsterdam elosztásban játszott szerepe miatt stb.). Nagy-Britanniában, Franciaországban, Németország nyugati részén reurbanizációs folyamat indult el. Az "új magterület" városai (Frankfurt, Milánó, Barcelona, Lyon, Montpellier stb.) és a periféria néhány centruma (Nápoly, Sevilla, Porto, Rennes, Dublin) azonban jóval dinamikusabban fejlődött az évtizedben: népességük jelentősen növekedett, új funkciók, magas technológiai szintet képviselő iparágak, szolgáltatások telepedtek meg itt (utóbbiak gyakran nagyobb centrumokban működő szolgáltató szervezetek fiókjai) (*Wegener-Kunzmann* 1991).

Számunkra a periféria dinamikus központjainak fejlődése a legtanulságosabb. Ezek a városok erősen ráutaltak az "érzékeny" iparágakra (könnyűipar, elektrotechnika stb.), szolgáltató szektoruk szegényesebb, mint a magterület városaié. A kutató-fejlesztő szférát a külföldi cégek leányvállalatai, illetve helyi kis- és középvállalatok képviselik. A gazdaság legdinamikusabb ágazataiban a döntések nem helyben születnek. Az infrastruktúra színvonala európai mércével mérve gyenge. A városok e csoportja számára Kelet-Közép-Európa vetélytárs a befektetésekért folytatott versenyben.

A felemelkedő középvárosok is részesei akartak lenni a közös európai piac létrehozásával járó előnyöknek. Első lépésük a helyi stratégia kidolgozása volt. Elsősorban a helyi magángazdaságra, társadalmi szerveződésekre, humán erőforrásokra és a helyi vezetők alkuerejére támaszkodtak. A támogatni kívánt ágazatok megtelepedését segítő lépések (technológiai parkok, adó- és ingatlan kedvezmények, közvetítés a helyi gazdaság szereplői, illetve az egyetemi kutatóbázisok között) mellett a város külső, építészeti megújulása, a kulturális intézmények támogatása, az üzleti és konferenciaturizmus feltételeinek megteremtése is része volt a programoknak. A városok vezetői egyrészt európai léptékben és kapcsolatokban, másrészt hazai városszövetségben gondolkodtak a tervek megfogalmazásakor. Így kívántak részesei lenni a nemzeti és európai területfejlesztési politikáknak.

Szolgáltató centrumok az Északnyugat-Dunántúlon

A térség megyeszékhelyei (Győr, Szombathely, Veszprém, Zalaegerszeg) és két megyei városa (Sopron, Nagykanizsa) intézményeik és a szolgáltató szektorban

tevékenykedő gazdasági szervezetek révén megyei vagy azok határain túl nyúló vonzással, területi kapcsolatokkal rendelkeznek. A közöttük kialakult funkciómegosztás elsősorban ebben a szektorban jellemző, s előzményeit már a századforduló táján érdemes vizsgálni. Győr és Sopron az igazgatási hierarchia azonos szintjén álltak, de előbbi ipari és kereskedelmi, utóbbi kereskedelmi, oktatási és adminisztratív szerepköreinek köszönhetően növekvő vonzását. Szombathely alacsonyabb hierarchiaszinten állt, és funkciói Györhöz hasonlóak. Veszprém ekkor a középvárosok közé tartozott, jelentős kereskedelmi, adminisztratív, oktatási és egyházi központ. Zalaegerszeg is ehhez a típushoz sorolható, bár szerepkörei szegényesebbek. Nagykanizsa pedig, bár lakossága Zalaegerszegéhez hasonló, eggyel alacsonyabb szintre soroltatott, szegényes szolgáltató intézményi háttere miatt (*Beluszky* 1990).

A későbbiekben a differenciált növekedésnek köszönhetően régió városhálózata erősebben tagolódott: Győr lakosságának növekedése, funkcióinak gyarapodása révén a régió településhierarchiájának csúcsára került, és Szombathely is gyorsabb növekedést mutatott a régióbeli városok átlagánál. Ez a folyamat már a két világháború között megindult. A lakosság növekedése azonban a hatvanas és hetvenes években volt a leggyorsabb, s ezzel párhuzamosan a városok szerepkörei is gyarapodtak. A források elosztása – az ipartelepítés, a műszaki infrastruktúra és az intézményi szolgáltatások fejlesztése – hierarchikus elvek szerint történt, a Településhálózat-fejlesztési Koncepciónak megfelelően. Ebben a rendszerben a térbeli hierarchia felső szintjeit elfoglaló megyeszékhelyek, s közülük a kiemelt felsőfokú központ, Győr szolgáltató szektora bővült leggyorsabban. Iparirányító, továbbá a kereskedelemben és az anyagi szolgáltatásokban (pl. közlekedés, szállítás) játszott szerepe a régió központjává tették, de a felsőoktatási, kutatási és regionális igazgatási-irányítási funkciókon Veszprémmel, Szombathellyel és Sopronnal osztozott. Regionális vonzású (elsősorban oktatási) intézményekkel rendelkezett néhány középváros is (Mosonmagyaróvár, Keszthely, Pápa).

A két, szubcentrum szerepet ellátó város, Sopron és Nagykanizsa fejlődése lassúbb, a szolgáltatások súlyának növekedése foglalkozási szerkezetben később indult el, és utóbbiban még 1990-ben is jelentősen meghaladta az ipari keresők aránya négy a megyeszékhelyét.

A szolgáltató szektor fejlődésében a hatvanas években tapasztalható nekilendülés az intézményhálózat (közép- és felsőfokú oktatás, kutató és kulturális intézmények), tehát a közszolgáltatói szféra bővítésének köszönhető elsősorban. A hetvenes és nyolcvanas években követte ezt a foglalkozási szerkezet átalakulása, ami legmélyebben Győrt, Veszprémet és Sopront érintette. Az előbbi évtizedben a kereskedelem és az anyagi jellegű szolgáltatások bővülése jellemző; a nyolcvanas években az egészségügy, a kulturális szféra és a gazdasági, illetve a közösségi és közigazgatási szolgáltatásoké, miközben jelentősen visszaesett az ipari foglalkoztatottak száma. A folyamat tehát a közalkalmazotti szférában volt a legdinamikusabb. Ez egyben a legkvalifikáltabb foglalkozási csoportok létszámának növekedését is jelentette. (Az ipari keresők aránya *Veszprém*ben süllyedt a legalacsonyabb szintre, s ezzel a város

ismét a hatvanas években megindult iparosítás előtti struktúra felé mozdult el. A legszerényebb mértékű átrendeződés a zalai városokban volt tapasztalható.)

Azokban a központokban, ahol az igazgatásban, oktatásban, egészségügyben dolgozók száma magas volt, továbbá jelentős autonómiát élvező ipar települt (tehát jelentős számú felsőfokú műszaki, közgazdasági végzettségű népséget tömörített), kedvezőek voltak a feltételek a szolgáltató (magán-) szektor további fejlődéséhez.

A *kereskedelem szerepének* növekedése mindegyik vizsgált városban jellemző volt ebben az időszakban, míg az anyagi szolgáltatások más területei – elsősorban a közlekedés, távközlés – esetében a kép erősen differenciált: *Győrben, Sopronban, és kisebb mértékben Szombathelyen nőtt a szektor jelentősége*, ami a kelet-nyugati irányú áramlások mennyiségi változásával, illetve a telekommunikáció nyolcvanas évek végén felgyorsuló fejlődésével magyarázható. *Sopron* a Posta, illetve a MA-TÁV területi központja, *Szombathely* a regionális vasút-igazgatóságé, *Győr* pedig a közúti és vasúti szállítás fontos csomópontja. Ezek a szerepkörök a rendszerváltás után értékelődnek fel igazán, amikor az északnyugati határátkelők válnak a külkapcsolatok kulcsszereplőivé. *A másik három város* esetében a *szektor foglalkoztatottjainak csökkenése* jellemző. A közlekedés és a kommunikáció regionális döntési központjainak a régió északnyugati részére történő koncentrációja is oka lehet annak, hogy a fejlesztések – elsősorban a telefonellátásban – Veszprém és Zala megyében később kezdődtek és lassúbb ütemben zajlottak.

A kulturális és egészségügyi szféra foglalkoztatottjainak legnagyobb koncentrációja Győrben található (5745 fő) 1990-ben. Felsőoktatási struktúrája azonban féloldalas, hiányos szerkezetű maradt. Önálló kutató intézménye nem volt, és kulturális intézmények, események számában is elmaradt Soprontól, vagy Veszprémtől. A többi megyeszékhely szerepkörei között a nem anyagi jellegű szolgáltatások hasonló súlyt képviseltek. E csoporton belül az egészségügy, kultúra és oktatás Veszprémben és Szombathelyen közel annyi keresőt foglalkoztatott, mint Győrben (5283, illetve 4102 főt). Regionális vonzásuk felső- és középfokú oktatási intézményeik révén az egész régióra kiterjedt. Veszprém kutatóintézeteinek térkapcsolatai elérték a regionális, illetve az országos léptéket. Zalaegerszeg szolgáltató szektora szerényebb méretű, a megyei intézmények egy része Nagykanizsára települt, regionális jelentőségű szerepkörei pedig már ekkor a legszerényebbek a régióban.

Sopron és Nagykanizsa fejlődése, bár azonos hierarchiaszinthez tartoztak, más-más irányba mutatott az említett két évtizedben. Előbbi funkcionális szerkezete, annak változási iránya Veszprémhez és Szombathelyhez hasonló a tercier szektorban dolgozók, valamint az egészségügy, oktatás, kultúra intézményeinek száma alapján. Nagykanizsa esetében az ipar jelentősége nem csökkent számottevően, az intézményi szolgáltatások bővülése szerényebb mértékű volt (középiskoláinak száma fele volt például a soproninak). A helyi lakosság iskolázottsága is kedvezőtlenebb képet nyújtott, mint a többi vizsgált centrumban: itt a legalacsonyabb a diplomás keresők aránya, és nagyon alacsony a felsőfokú oktatásban továbbtanulók aránya is. Ezek a tényezők fontos szerepet játszottak abban, hogy a városban volt a legkisebb mértékű és legkevésbé összetett a szektor fejlődése és szerkezete.

A szektor szereplőinek köre jelentősen bővült már a nyolcvanas években, amikor a kis magánszervezetek megjelentek a kereskedelemben, vendéglátásban, a hagyományos szolgáltató kisiparban, illetve az előbbieket működését segítő üzleti szolgáltatásokban. 1989-től kezdve a szervezetek száma gyors növekedést mutatott részben az új alapítások, részben az állami szervezetek felbomlása miatt. A szereplők körének bővülése dekoncentrációs folyamatokat is elindított, amelyek a kereskedelemben, vendéglátásban, a személyi szolgáltatásokban, szállításban érvényesültek elsősorban. Ezzel párhuzamosan koncentráció is jellemző a szektorra, különösen a speciális tudást és gyors információ-áramlást igénylő tevékenységek esetében. Itt egyrészt Budapest üzleti szolgáltatásokban játszott szerepének erősödését tapasztalhatjuk (pénzügyi, biztosítási, adatfeldolgozási, adtabanki tevékenységek, a kutató és fejlesztő szféra, a piac- és közvélemény-kutatás, a médiák esetében a leglátványosabban), másrészt a megyeszékhelyek, közülük is a regionális centrumok – a korábbi ellenpólus-városok – településhierarchiában elfoglalt helyének megerősödését.

1. TÁBLÁZAT
*Üzleti és kulturális szolgáltatások az Északnyugat-Dunántúl
 megyei jogú városaiban, 1994*

<i>Szolgáltatás</i>	<i>Győr</i>	<i>Sopron</i>	<i>Szombathely</i>	<i>Veszprém</i>	<i>Zala- egerszeg</i>	<i>Nagy- kanizsa</i>
Könyvkiadás	0	-	-	+	+	-
Lapkiadás	0	0	+	+	-	-
Egyéb pénzügyi sz.	+	-	-	0	0	-
Ingatlanhasznosítás	+	0	0	0	-	-
Szoftver tanácsadás	+	-	0	-	-	-
Adatfeldolgozás	0	-	0	+	-	-
Adatbanki tevékenység	0	0	0	0	-	-
Műszaki tudományos K+F	+	-	-	+	-	-
Társadalomtudományi K+F	0	0	0	0	0	0
Számvitel, adótanács.	+	0	+	+	-	-
Piacutatás	0	-	-	0	-	-
Üzletviteli tanácsadás	+	0	0	0	0	-
Műszaki tervezés	+	-	-	+	-	0
Műszaki tesztelés	+	-	0	-	-	-
Hirdetés	0	-	0	+	-	-
Munkaerőközv., -átképzés	-	-	-	-	-	-
Felnőtt képzés	+	-	+	0	-	-
Bankfiókok száma	+	0	0	+	0	-
Biztosítók egységeinek sz.	+	-	0	0	-	-
Hirdetési lehetőségek	+	-	0	0	0	-
Ügyvédek száma	+	-	0	0	-	-

Jelmagyarázat: +: a megyeszékhelyek átlaga fölött;
 -: a megyeszékhelyek átlaga alatt;
 0: a megyeszékhelyek átlaga körüli érték.

Forrás: CIMKE, Pénzügyi és Tőzsde Almanach, Média Ász, megyei ügyvédi kamarák nyilvántartása, Területi Statisztikai Évkönyv (1994).

A rendszerváltás óta eltelt néhány év sem volt tehát elegendő arra, hogy az eltérő ütemben átstrukturálódó, differenciálódó városhálózaton belül gyökeres átrendeződés történjen. A funkcióváltás fő iránya, a tercier és kvaterner szektor megerősödése során is megőrizték pozíciójukat az egyes városok. A fejlett szolgáltatásokkal való ellátottság (1. táblázat) is az szerepkörök terjedésének hierarchikus jellegét mutatja, és differenciáltsága egy-egy központban a gazdasági aktivitással függ össze. Győr önálló szintet jelent a térségben, mint gazdasági centrum: a gazdasági szervezetek és magánvállalkozók száma nagyságrenddel nagyobb, mint a többi városban. A szolgáltatások sokszínűségében megközelíti Szombathely és Veszprém is, számos tevékenység jelentősebb koncentrációja pedig (bankok, biztosítók megyei fiókjai, ingatlanforgalmazás, jogi, számviteli, üzletviteli és adótanácsadás, hirdetés) kifejezetten a megyeszékhelyekhez kapcsolódik. Az üzleti szolgáltatások terén tehát a megyeszékhelyek, köztük elsősorban Győr megerősítették helyüket a hierarchiában.

A két megyei város, Sopron és Nagykanizsa közötti strukturális különbségek is tükröződnek a fejlődés dinamikájában: előbbiben több lakás épül, valamelyest növekszik a népesség, míg Nagykanizsán elvándorlás tapasztalható (a jóval magasabb munkanélküliség miatt). Sopronban jóval nagyobb a gazdasági aktivitás és többféle újfajta szolgáltatás lelhető fel. A város kedvező, határ menti helyzete, jobb intézményi ellátottsága (a megyeszékhelyekhez hasonló mértékben koncentrálódnak itt regionális intézmények) és funkcióinak összetétele (1. táblázat) a gyorsabb fejlődés mozgatója.

A városhierarchia "konzervatív" vonásait tükrözi a városok gravitációs terének állandósága is. Az 1970-es évekbeli helyzet felrajzolásakor (Lackó 1978) a centrumok demográfiai, ipari, kereskedelmi súlya volt a meghatározó, a jelenleginél a tercier, a kvaterner szféra összetettsége, súlya, a gazdasági aktivitás és néhány dinamikus jelzőszám (lakásépítés üteme, vándorlási mérleg) (1. ábra). Az eltérő tartalom ellenére a hipotetikus vonzásterületek meglehetősen stabilak. A kedvező induló pozícióban levő, dinamikus növekedés jeleit mutató városok tehát várhatóan megőrzik sőt, növelik előnyüket, meghatározva környezetük fejlődését is.

A nyolcvanas évek végén már jelen voltak azok a *trendek és tényezők*, amelyek a rendszerváltás után közvetve vagy közvetlenül meghatározták a városi szerepkörök átrendeződését:

- a funkciók sokszínűsége, az intézményi ellátottság,
- a város, városkörnyék lakosságának iskolázottsága, amely összefügg a helyi oktatási intézmények struktúrájával, megújulási képességével,
- a helyi lakosság gazdasági aktivitása,
- a helyi és regionális piac méretei, elérhetősége,
- a nyugati határ közelsége, illetve a Bécs-Budapest folyosóhoz való kapcsolódás lehetősége, a közlekedés-földrajzi helyzet,
- sajátos, lokális adottságok (épített és természetes környezet, telephelykínálat, helyiadó-preferenciák stb.).

Bár az 1990-es években elindult folyamatok alapvetően differenciálták a vizsgált város csoportot, a szerepkörök átstrukturálódásának voltak közös jellemzői:

- az ipar és az építőipar voltak a legnagyobb munkaerő-kibocsátók, s ezzel egyidejűleg a telephelyek jelentős részét is bezárták (*Lados–Rechnitzer* 1993); mindez a két szektorra épülő területi kapcsolatok gyengülésével járt együtt,
- a kilencvenes évek elején valamennyi városban a helyi piacra és a városkörnyék keresletére épülő kereskedelmi és szolgáltató szféra növekedése volt a leggyorsabb; utóbbi szektorban a erősödő gazdasági aktivitáshoz kapcsolódó új szolgáltatások jelentek meg, amelyek elsősorban a vizsgált hierarchiaszintekhez kötődnek; s ezekkel a megyei városok területi kapcsolatai új elemmel gazdagodtak,
- a külföldi tőkeberuházások elsősorban a régió nagyobb centrumaiban koncentrálódtak; az alapítások számát tekintve a szolgáltató szféra a legfontosabb befektetési terület;
- új, regionális vonzású intézmények jelentek meg a városokban, a meglévők tevékenysége, területi vonzása részben átalakult (felsőoktatás, kulturális intézmények),
- tehát általában megnövekedett a helyi gazdaság és intézményi szféra szereplőinek köre, amelynek eredménye a területi kapcsolatok tartalmának átalakulása.

A hetvenes és nyolcvanas években tapasztalható növekedés után a kilencvenes években a *közszolgáltatások szerepének csökkenése* várható. A folyamat nemcsak az intézményi jellegű szolgáltatásokban (oktatás, egészségügy, szociális szféra) indult el, hanem a települések működését biztosító tevékenységeknél is tapasztalható. A központi és helyi költségvetések nehézségei tehát a nyugat-európaihoz hasonló folyamatot indított el. A szolgáltatások finanszírozási nehézségei a kevesebb intézménnyel rendelkező kis- és középvárosokat és a falvakat (elemi oktatás) sújtja elsősorban. Ez a koncentrációs folyamatokat fogja erősíteni a szektorban .

A szolgáltató szférában új elemként megjelenő üzleti szolgáltatások a gazdasági döntéshozatali és intézményi szolgáltatói centrumokban tömörülnek, megerősítve ezzel azok helyét a városhierarchia felső szintjein. A megyeszékhelyeken – elsősorban Győrben – a legkedvezőbbek a gazdasági aktivitás mutatói, s ezért a szektor növekedése várhatóan továbbra is ezekben lesz a legdinamikusabb. A kis- és középvárosi hálózat elemei közül viszont csak néhány, kedvező intézményi ellátottságú, vagy speciális szerepkörrel rendelkező településen jelentek meg a napi kapcsolattartást igénylő, gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatások (jogi, számvitel, üzletviteli és adótanácsadás).

A népesség térbeli eloszlását követő szolgáltatások – kereskedelem, személyi szolgáltatások – dekoncentrációs trendjei az utóbbi két évben lelassultak, mert véget ért a vállalat-alapítási hullám. A jelenlegi eloszlást jelentősen módosíthatja a kereskedelemben elindult szervezeti koncentráció, illetve a nemzetközi üzletláncok megjelenése, amelyek nagy alapterületű bevásárló központok, áruházak építésébe kezdtek, s ez a folyamat Budapest után éppen ebben a régióban a leggyorsabb.

Jegyzet

¹ Az office parkok a nyugat- és közép-európai nagy- és középvárosok peremlein létrehozott speciális funkcionális övezetek, irodaházakkal, szállodákkal, konferenciaközpontokkal. Felépítésükkel a belváros zsúfoltságát, a klasszikus CBD-szerepkörök dekoncentrációját igyekeztek csökkenteni.

Irodalom

- Bakker, D. de (1986) Small Service Centres in Dutch Settlement System. – *Nederlandse Geografische Studies*. 16. Utrecht, 85–98. o.
- Beluszky P. (1990) Magyarország városhálózata 1900-ban. – *Tér – Idő – Társadalom*. MTA RKK, Pécs. 92–133. o.
- Berg, L. van den (1987) *Urban System in a Dynamic Society*. Aldershot. 3–171. o.
- Berry, B. (1967) *Geography of Market Centres and Retail Distribution*. Englewood Cliffs, NJ, Prentice Hall.
- Blair, A.M.–Price, D.G. (1989) *The Changing Geograpy of the Service Sector*. Belhaven, London.
- Christaller, W. (1966) *Central Places in Southern Germany*. Englewood Cliffs, New Jersey, 1–167. o.
- Couch C (1990) *Urban Renewal – Theory and Practice*.
- Daniels, P.W. (1985) *Service Industries: A Geographical Appraisal*. Methuen, London.
- Daniels, P. (1982) Special Issue on Producer Services. – *Environment and Planning*. A 19 (5).
- Daniels, P. (1990) Some Perspectives on the Geography of Services. – *Progress in Human Geography*. 1. 37–46. o.
- Daniels, P. (1991) A World of Services. – *Geoforum*. Vol. 22. 359–376. o.
- Davies, R.L. (1976) *Marketing Geography: With Special Reference to Retailing*. Methuen, London.
- Dawson, J.A. (1982) *Commercial Distribution in Europe*. Croom Helm, London. 232 o.
- Enyedi Gy. (1988) *A városnövekedés szakaszai*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 116 o.
- Gershuny, J.–Miles, I. (1983) *The New Service Economy*. Frances Printer, London. 72–95. o.
- Hagerstrand, Th. (1967) *The diffusion of the innovation waves*. Lund. 124. o.
- Haggett, P. (1983) *Geography: a Modern Synthesis*. 303–415. o.
- Haynes, K.E.–Fotheringham, A.S. (1988) *Gravity and Spatial Interaction Models*. SAGE, London. 88 o.
- Illeris, S. (1988) *How to analyse the Role of Services in Regional Development*.
- Johnston, R.J.–Gregory, D.–Smith, D.M. (eds.) (1994) *The Dictionary of Human Geography*. 29–33, 88, 479, 487–490, 550–551. o.
- Kunzmann K.R. - Wegener, M. (1991) The pattern of Urbanisation in Western Europe. – *Ekistics*. 350. 282–291. o.
- Kunzmann, M.–Wegener, K. (eds.) (1994) *Urbanisation and the Functions of Cities in the European Community*. Commission of the EC, Brüsszel. 230 o.
- Lackó L. (1978) Települések vonzásterületének meghatározása egymáshatási modell segítségével. – *Földrajzi Értesítő*. 1. 31–43. o.
- Lados, M.–Rechnitzer, J. (1994) Hungary: From In-House to External System of Business Services. – *Papers of the RSA*. Groningen. 16 o.
- Marshall, J.N. (1989) Corporate Reorganisation and the Geography of Services. – *Regional Studies*. 23. 139–150. o.
- Pipkin, J.S. (1993) Partitioning model of urban retail structure. – *Geographical Analysis*. 25 (3) 186–197. o.
- Reilly, W.J. (1929) *Methods for the Study of Retail Relationships*. University of Texas Bulletin, No. 2944.
- Smith, L. (1992) Space for the CBDs functions. – *Urban Studies*. 29 (7).
- Timár J. (1995) A szuburbanizáció néhány elméleti kérdése és alföldi vonásai. Kandidátusi értekezés. 133 o.
- Timár L. (1995) *Vidéki városalakók*. Magvető Kiadó, Budapest. 285 o.

lehasznosítás, az alapfokú intézményekbe történő mozgások és a térségen belüli vonzásviszonyok feltárása a legfontosabbak.

A kelet-közép-európai geográfiában a hatvanas évek elejétől követhető a gravitációs modellek alkalmazása, s nem véletlen, hogy a legkorábbi, illetve a legfontosabb alpművek is lengyel szerzők tollából születnek (*Chojnicki–Wrobel* 1963; *Korcelli* 1975; *Kostrubiec és szerzőtársai* 1975). A lengyel munkákban a modell nagytérségi alkalmazásaira találunk példákat, több esetben egyedileg kidolgozott matematikai formulákkal dolgoztak, nem egyszerűen alkalmazták a kidolgozott képleteket.

A hazai földrajztudományban a gravitációs modell első leírása Beluszky Pál nevéhez köthető (*Beluszky* 1967), aki a későbbiekben is a modell alkalmazásának egyik hazai úttörője maradt (*Beluszky* 1974; 1981). Munkáiban a gravitációs modell nagytérségi alkalmazásait követhetjük nyomon. A hetvenes évek végén újabb kísérletek történnek a modell alkalmazására, részben más módszerek kiegészítéseként (*Papp* 1981), részben kombinálva az újabb faktoranalízis eredményeivel (*Lackó* 1978). A módszertani összefoglalás, és az alkalmazás további területeinek leírása a nyolcvanas évek elején (*Sikos* 1984) már újabb módszerek előretörését, s a gravitációs modell háttérbe szorulását jelentette.

A utóbbi években országos szintű vizsgálatokban alkalmazták a módszert (*Pálné* 1994; *Nagy E.–Nagy G.* 1995), melyek a regionális centrumok, a nagyvárosok vonzás-területének meghatározására elevenítették fel a gravitációs modellt.

A modell alkalmazása a városon belüli jelenségek leírására - a győri kiskereskedelem példáján

Jelenlegi munkánkban megkíséreljük alkalmazni a gravitációs modellt egy város terén belüli mozgásfolyamatok bizonyos típusának feltárására. A modell azt vizsgálja, hogy az egyes városrészek között milyen intenzitású kapcsolatok alakultak ki a győri kiskereskedelemben.

Módszertani szempontból munkánk során több nehézségbe is ütköztünk. Elsőként említhető a kiskereskedelmi funkció szempontjából eltérő karakterű városrészek lehatárolása volt, melyet a társadalom összetétele, a beépítés módjai és a kiskereskedelmi szervezetek eloszlása alapján tettünk meg. Az egyes városrészek a gravitációs modell szempontjából még nem értelmezhetők, így szükséges volt a városrészek súlypontjainak meghatározására, mert ezután már pontként kezelhettük őket. Végül két szempont szerint készítettük el a súlypontokat, egyrészt a kereskedelmi szervezetek forgalmának földrajzi eloszlása szerint, másrészt a népesség térbeli eloszlása alapján.

A második fontos probléma, amit le kellett küzdeni, hogy nem álltak rendelkezésre részletes adatok a kiskereskedelmi egységekről az általunk lehatárolt városrészekre vonatkozóan. Kétféle adatbázist tudtunk ilyen bontásban előállítani; a cégek árbevételeit 1992-re és 1993-ra (az APEH adatai segítségével), valamint a kiskereskedelmi alapterületet az 1993-as év végi állapot szerint (a városi ÁRT adatainak felhasználá-

sával). A tényleges elemzésben az 1993-as árbevételt használtuk, s kiszámítottuk a városrészek lakosságának számát 1993 év végére (a KSH segítségével). A népességi és az alapterületi adatok lényegében torzítás nélkül előállíthatók voltak az általunk készített városrészi beosztásra, ám az árbevételi adatok esetében komolyabb gondok vetődtek fel. Az adatbázis minden esetben a cégközpontozott rendelt az árbevételeket, így jelentős aránytalanságokat kellett kiküszöbölni a használhatóság érdekében. Szerencsére a legnagyobb kéttucat kiskereskedelmi vállalkozás vezetőivel készített személyes interjúk segítségével a helyi láncok szinte mindegyikénél szét lehetett választani a bevételi adatokat az egyes egységekre, ezek pedig egyértelműen besorolhatók voltak valamely városrészbe. További gondot jelentett a lakáscímre bejelentett vállalkozások illetve a tényleges boltok elhelyezkedésében meglévő különbségek kezelése. Szerencsére a kisebb alapterületű egyéni vállalkozás, vagy betéti társaság formájában működő cégek túlnyomó többsége (terepi felmérések szerint 88–96%-a) az adott városrészben helyezkedik el, másrészt e kisebb kereskedelmi egységek árbevétele egységenként viszonylag csekély, a városrész egészét tekintve az arányokat csak árnyalatnyival módosítja. Lényegében tehát az árbevételi adatok is felhasználhatók a városrészenkénti vizsgálatok elvégzésére.

A harmadik módszertani problémák harmadik csoportját a megfelelő képlet kiválasztása, illetve a tapasztalati együtthatók meghatározása jelentették.

Alapképletként az $I_{ij} = G \cdot (P_i \cdot P_j) / d_{ij}^b$, a város belső szerkezetének vizsgálatára használt formulát választottuk, ahol:

- I_{ij} az i-edik és j-edik városrész közötti kapcsolat intenzitását mutatja,
- P_i és P_j az i-edik és j-edik városrészek "súlya",
- d_{ij} az i-edik és j-edik városrész közötti távolság,
- b a tapasztalati hatványkitevő,
- G a tapasztalati gravitációs konstans.

A képlet lényegében a *Reilly-féle* elsőként használt módszer *Isard* és a *Carrell-Bevis* szerzőpár által módosított alakja.

A tapasztalati konstans meghatározásakor az eredmények értelmezése nem követelte meg szorzószám alkalmazását, így $G=1$ értéket használtuk.

A "b" kitevő meghatározásakor több úton indultunk el. Az első modellszámításhoz a klasszikus távolságfogalomnál alkalmazott négyzetes kitevőt használtuk. A második esetben a Hoover által javasolt módosításokat alkalmaztuk, amelyek az egyes városrészek elérhetőségét, illetve azok központi, vagy periférikus fekvését jelzik. Ennek megfelelően:

- 1,5 a kitevő, ha a mozgás a belvárosba irányul,
- 2,5 a kitevő, ha a belvárosból kifelé történik a mozgás,
- 2,5 a kitevő, ha a csatolt települések felé irányul a mozgás és
- 2 a kitevő, ha a csatolt települések és a belváros nélküli várostesten belül mozgunk.

A harmadik alkalmazásban az utóbbi kitevő értékét módosítottuk (csökkentettük) a tömegközlekedés járatsűrűségének figyelembevételével.

A távolságfogalom meghatározásakor szintén több alternatívát vettünk figyelembe. Az első modellben a tömegközlekedés járatidejének percben kifejezett értéke volt a városrészek korábban meghatározott súlypontjai közötti távolság mérésének alapja. Alapfeltevésünk az volt, hogy a vásárlások nagyobb hányada a tömegközlekedési hálózaton végzett mozgások során következik be. A második, illetve a harmadik modellben a fizikai távolsággal számoltunk. Itt abból indultunk ki, hogy minden városon belüli mozgás időigénye – legyen az személy- vagy tömegközlekedés – nagyjában-egészében a fizikai távolsággal arányos, így a távolság abszolút mérőszámai jól közelítik a városrészek elérhetőségéhez szükséges idő arányait.

Az egységek súlyának kifejezésére a városrészekre kiszámolt kiskereskedelmi adatokat használtuk fel. Az első modellben a súlyokat az egyes városrészek árbevételi adatai szolgáltatták (milliárd forintban kifejezve), a második modellben a kiskereskedelmi alapterület (ezer m²-ben), míg a harmadik számításnál az alapterület és a városrész népessége (ezer fő) szerepelt. Az utóbbi megközelítés szakmai szempontból is újdonságot jelent – legalábbis a hazai szakirodalomban –, hiszen a képletben megjelenő i-edik és j-edik városrész súlyát egészen más típusú adatok szolgáltatják. Ez a megközelítés abból a feltételezésből következett logikusan, hogy egy városrész kiskereskedelmi hálózata (amit a modellben a kiskereskedelmi egységek alapterületével, mint indikátorral közelítettünk meg) a többi városrész népességére, mint potenciális vásárlókra gyakorol vonzerőt, sokkal inkább, mint a másik városrész kiskereskedelmi egységeire!

A modellszámítás folyamata, az egyes megközelítések előnyei és hátrányai

Az első munkafázis a távolságmátrix előállítását jelentette mindhárom megközelítésben. Az első modellben bármely két városrész között a távolság szimmetrikus volt, hiszen a b kitevő minden esetben konstans (négyzetes). A második és harmadik modellben aszimmetrikus távolság a belváros-nem belváros, illetve a csatolt település-nem csatolt település viszonylatban várható, a belváros és a peremek nélküli várostest esetében a távolságok minden esetben páronként azonosak lesznek, hiszen a b kitevő értéke mindig 2.

A vonzási mátrix kiszámítása, illetve ezzel párhuzamosan a kritikus intenzitási szint meghatározása volt a következő munkafázis. Az első modellben bármely két városrész között szimmetrikus vonzás alakult ki, köszönhetően a mutatóknak és az alkalmazott formulának. A második esetben a belváros és a többi városrész, a csatolt városrészek és a többi városrész esetében a vonzás aszimmetrikus, mégpedig a belvárosba történő mozgás minden esetben erősebb, mint a kifelé irányuló párja, illetve a csatolt településekre történő kimozgás minden esetben kevésbé intenzív, mint a befelé irányuló komponens. A harmadik számításban lényegében nem várható szimmetrikus vonzás, hiszen az eltérő karakterű súlyok használata (alapterület és népesség) ezt nem segíti elő, ráadásul a távolságnál alkalmazott módosított kitevők is korlátozzák a lehetséges szimmetrikus vonzaspárok kialakulását. A vonzásmátrix kiszámítása után egységesen a 10 feletti intenzitási értékeket tekintettük szignifikánsnak, így a három modell által feltárt kapcsolatok összehasonlíthatókká váltak.

1. ÁBRA
A bevásárlóutak főbb irányai és intenzitása a gravitációs modell alapján

Forrás: Saját szerkesztés.

Értékelés

A vonzási mátrixok alapján mindhárom esetre elvégeztük a kartográfiai ábrázolást, majd a kapott eredmények kiértékelését (*I. ábra*), s igyekeztünk levonni a hasznosítható következtetéseket.

Az eltérő távolságértelmezések és az eltérő súlyok használata ellenére mindhárom modell felmutat közös vonásokat. Egyrészt a csatolt települések (Győrszentiván, Ménfőcsanak és Gyirmót, Kisbácsa és Bácsa) kapcsolatai a város belső területeivel, illetve egymással nagyon alacsony intenzitásúak, esetlegesen. Csak a harmadik modellszámításban érte el a legalacsonyabb, de még szignifikánsnak tekintett kapcsolati erősséget a belváros felé történő vonzódásuk.

Második közös vonásként említhető, hogy minden számítás szerint a belváros rendelkezik a többi városrész felé a legjelentősebb vonzerővel, s a csatolt településeket leszámítva minden városrészrel mindhárom modellben a szignifikánsnak tekintett szint feletti vonzásértékek adódtak. A belvárostól távolodva a vonzás intenzitása általában csökken, kivéve, ha nagyon jó a két városrész tömegközlekedési kapcsolata, vagy a számolásban használt súlyok nagyon erősek.

A belváros és a csatolt települések közötti várostesten belül formálódó szubcentrumnak adódott mindhárom modellben a Nádorváros – ennek is főként a keleti része –, mely szinte minden városrész lakói számára jól elérhető, kiskereskedelmi forgalma, vagy az egységek alapterülete jelentős, a kiskereskedelem struktúrája változatos. A városrész főként társasházi beépítése és kedvező intézményi ellátottsága miatt is vonzó a kereskedők számára. Ráadásul a városrész peremén található az egyik jelentős kereskedelmi-szolgáltatási szubcentrum is.

A túlnyomórészt lakótelepi beépítésű Adyváros, József Attila város és Marcalváros kapcsolatrendszerében a helyi lakosság külső bevásárlásai a döntőek. Önálló centrum szerepük nincs, ezt bizonyítja, hogy egymás között – a viszonylag csekély távolság és a jó megközelíthetőség ellenére – csak alacsony intenzitású kapcsolatok állnak fenn. A marcalvárosi lakosság bevásárlóútjai azonban feltehetően megváltoztak az utóbbi egy-két évben az itt kialakított kereskedelmi szubcentrum miatt. (Ebben kisebb üzletek és nagy alapterületű élelmiszer-áruházak is helyet kaptak.)

A belvároshoz csatlakozó, de attól folyókkal elválasztott Révfalu, illetve Sziget-Újváros városrészek szinte kizárólag a belvároshoz kötődnek, a távolabbi városrészekkel a kapcsolataik nagyon alacsony intenzitásúak. Az összeépült várostest peremén elhelyezkedő újonnan alakult/alakuló kiskereskedelmi koncentrációk: a funkcionális homogenitását levetkőző Gyárváros, a hasonló utat bejáró Fehérvári úti koncentráció, valamint a kertvárosi jellegét vegyes funkcióra cserélő Szabadhegy és a hozzájuk csatlakozó városrészek kapcsolatrendszerében elsősorban a hozzájuk térben legközelebb elhelyezkedő városrészekkel a legintenzívebb, térben távolodva az intenzitás mértéke folyamatosan csökken.

Az eltérő megközelítések természetesen lényeges különbségeket is mutatnak, ám ezt az eltérő számítási módokból következőnek tartjuk.

A modellszámítások tanúsága szerint a kiskereskedelem által generált vonzások alapján Győr város térszerkezete az ideálisnak tekinthető állapottól meglehetősen messze van. A belváros súlya a kiskereskedelmi célú mozgásokból túlságosan nagy, nem áll arányban a városrész kis területével, többirányú lezárttságával, s a történelmi városmag fokozatos forgalom-mentesítésének szándékával.

A belvárossal érintkező hagyományos lakóöv részének tekinthető Nádorváros, Révfalu, illetve Sziget-Újváros lakossága túlnyomórészt a belvárosban végzi bevásárlásait. A nádorvárosi szubcentrum elsősorban a környék lakosait és a lakótelepeket vonzza. A kiskereskedelmi forgalom és alapterület kedvező mutatóinak elemzésénél pedig figyelembe kell vennünk az üzletek jellegét. Közülük sok a specializált (pl. számítástechnikai, irodatechnikai) üzlet, amelyek nem napi bevásárlóutak célpontjai.

A lakótelepeken a garázsboltok robbanásszerű elterjedése ellenére a kiskereskedelmi célú bevásárlások jelentős része a városrészen kívül zajlik, önálló vonzáscentrumokká valószínűleg nagyobb távlatban sem válhatnak. Az apró üzletek a kisebb összegű, napi – két napi gyakoriságú élelmiszer-vásárlások szempontjából fontosak az itt élőknek.

A peremeken és forgalmas csomópontokban formálódó kiskereskedelmi koncentrációk most is alakítják saját vonzásterületüket, ehhez a külföldi üzletláncok győri megjelenése is hozzájárul. (A legjelentősebb megvalósult beruházás a SPAR 10 000 m²-es bevásárlóközpontja a Gyárváros belvároshoz közel eső peremén.) Megfigyelhető a korábbi kizárólagosan nagykereskedelmi forgalmat bonyolító városperemi raktárvárosok (Szabadhegy, Fehérvári út, Gyárváros) részben kiskereskedelmi célú hasznosítása. Ezek azonban nem alkotnak térben összefüggő tömörülést.

A csatolt települések kiskereskedelmi hálózata a jelenlegi struktúrájában elégtelen a helyi lakosság igényeinek kielégítésére, ezért itt a modellben számítottnál jóval erősebb kényszermozgások léteznek, melyek korábban a belvárost, újabban a nagyobb bevásárló-centrumokat veszik célba. E településrészek helyzetén javíthatnak a tervezett bevásárlóközpont-építkezések (Gyórszentivánon az autópálya csomópont közelében egy 10 000 m²-es, illetve Ménfőcsanak közelében, szintén az autópálya csomópontnál egy óriás – 40 000 m²-es – komplex bevásárló- és szolgáltató központ építését tervezik). A megcélzott vásárlói kör ezekben a projekteken elsősorban a személygépkocsin közlekedő lakosság, ezen belül is kiemelten a Bécs-Budapest autópályát igénybe vevők jelentős hányada. Természetesen a városi – és ezen belül a csatolt települések – lakosságának egy részét is szeretnék legalább a heti, vagy havi nagybevásárlások erejéig kicsábítani.

A továbblépés irányai

A modell alkalmazhatóságának, finomításának több lehetséges módja van. A városrészek tömegének meghatározásakor a forgalom és az alapterület mellett az üzletek árucsoportok szerinti megoszlását is figyelembe kellene venni, mert ez lehetővé teszi a napi heti, vagy ritkább bevásárlóutak (hózzávetőleges) elkülönítését. Így a városrészek közötti kapcsolatok intenzitásáról pontosabb és árnyaltabb képet kapunk. A harmadik modellben a vonzott városrészek össz-lakosságával lakosságával számoltunk a tömeg meghatározásakor. Ennek pontosítása a jövedelmi viszonyok figyelembevételével, tehát a vásárlóerő meghatározásával lehetséges.

A súlypontok közötti távolság mérésére a tömegközlekedési eszközökkel és a személygépkocsival való elérhetőség kombinációja tűnik a legalkalmasabbnak. Ebben az esetben az átlagos haladási sebességet, s ehhez a város úthálózatának sérülékeny pontjait kell feltárni.

A továbblépés másik lehetősége a számítások elvégzése a hazai nagyvárosi hálózat más elemeire is. A százezres lakosságú városokban már bizonyosan kialakultak a kiskereskedelmi szempontból eltérő karaktert mutató városrészek.

További felhasználásra bátoríthat a modell matematikai apparátusának egyszerűsége, az eredmények azonnali átláthatósága is. Fontos megjegyezni azonban, hogy a többféle mutatóval történő számítás fontos feltétele annak, hogy a valóságot tükröző eredményeket kapjunk. Az első és második modell esetében a kiskereskedelmi egységek tömegével számoltunk, ám a módszer hibájául róható fel, hogy az üzletek nem egymást vonzzák. A harmadik modellben ezt ugyan sikerült kiküszöbölni, de ekkor kénytelenek voltunk figyelmen kívül hagyni a városrészen belüli üzletek vonzását. Márpedig az empirikus vizsgálatok szerint a győriek több mint fele lakóhelye közelében intézi el napi bevásárlásait, közel 43%-uk pedig munkahelye közelében. Ezek a mozgások, a közöttük fennálló kapcsolat további empirikus és matematikai-statisztikai vizsgálatokat igényelnek.

Irodalom

- Beluszky P. (1967) *Die Kleinhandelscentren Ungars und ihre Anzielungsbereiche*. Acta Geogr. Derbecina, Debrecen. 80-82. o.
- Beluszky P. (1974) *Nyíregyháza vonzáskörzete*. Földrajzi Tanulmányok. 13. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Beluszky P. (1981) *A városi vonzáskörzetek (városkörnyékiség) vizsgálatának elvi módszertani kérdései*. ÁSZI, Budapest.
- Chojnicki Z.–Wrobel A. (1963) Matematikai-statisztikai módszerek a gazdasági földrajzban. – *Földrajzi Értesítő*. 12. 379–392. o.
- Dawson, J.A. (1982) *Commercial Distribution in Europe*. Croom Helm, London. 232 o.
- Erlander, S.–Stewart, N.F. (1980) *The Gravity model in transportation analysis - theory and extensions*. VSP, Utrecht.
- Hansen, W.G. (1959) How Accessibility Shapes Land Use. – *Journal of the American Institute of Planners*. May. 245–262. o.
- Hoover, E.M. (1971) *An Introduction of Regional Economics*. A. A. Knopf, New York.
- Isard, W. (1960) *Methods of Regional Analysis*. M.I.T. Press.
- Karlquist, A.–Lundquist, L.–Snickars, F. (eds.) (1975) *Dynamic allocation of urban space*. Saxon House, Westmead.

- Klein, K.E. (1991) Potential for Retail Location: Theoretical Estimation and Empirical Evidence. – *Münchener Geographische Hefte*. 69. 91–110. o.
- Korcelli, P. (1975) Urban Spatial Interaction Models in a Planned Economy: A Preliminary Appraisal. Presentation 15th Congress of ERSAs, Budapest.
- Kostrubiec, B.–Loboda, J.–Zadozdzon, A.–Zipser, T. (1975) Application of Mathematical Methods in Analysing and Forecasting Development of a Settlement System. Presentation, RSA Seminar, Zakopane.
- Lackó L. (1978) Települések vonzásterületének meghatározása egymáshatási modell segítségével. – *Földrajzi Értesítő*. 1. 31–43. o.
- Papp A. (1981) Debrecen vonzáskörzete. – *Alföldi Tanulmányok*. V. 177–204. o.
- Reilly, W.J. (1929) *Methods for the Study of Retail Relationships*. University of Texas Bulletin, No. 2944.
- Sikos T.T. (szerk.) (1984) *Matematikai és statisztikai módszerek alkalmazási lehetőségei a területi kutatásban*. Földrajzi Tanulmányok 19. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Thorvid, C.A. (1963) *Ett försök till indelning av Sverige i ekonomista regioner*. Statistisk Tidskrift.
- Williams, H.C.W.L.–SENIOR, M.L. (1978) Accessibility, satial interaction and spatial benefit analysis of land use. – *Spatial interaction theory and planning models*. North Holland, Amsterdam.
- Wilson, A.G. (1974) *Urban and Regional Models in Geography and planning*. John Wiley and Sons, London.
- Wilson, A.G. et. al. (1981) *Optimization in locational and transport analysis*. Wiley and Sons, Chichester.
- Munkánkhoz nagy segítséget nyújtott a Győr kereskedelmi szerepkörének változási irányai c. tanulmány, amely az MTA RKK NYUTI-ban készült.*

A TERÜLETI ÁRRENDSZEREK ÉS FOGYASZTÁSI SZERKEZETEK ELTÉRÉSE ÉS A GAZDASÁGI TEVÉKENYSÉG SZINTJÉNEK ÖSSZEHAJONLÍTHATÓSÁGA¹

DUSEK TAMÁS

Egy ország gazdasági teljesítményének regionális szintű nyomon követése, valamint az országok teljesítményének egymáshoz képesti alakulása a gazdaságpolitikai döntéshozók, a közgazdászok és a széles közvélemény érdeklődésére is számot tarthat. Jelen tanulmány a gazdasági tevékenységek szintjének területi összehasonlítása során fellépő nehézségek két sajátos elemével foglalkozik. A területi árrendszerek (az egyes termékeknek a vizsgált területen érvényesülő relatív árainak összességét), valamint az egyes területek eltérő fogyasztási szerkezetének vizsgálata során a gazdaság minőségi különbségeit tárhatjuk fel. Ezek a különbségek ugyanakkor közvetve a mennyiségi eltérésekről is árulkodnak. Az ilyen összehasonlítások statisztikai módszertana természetesen régóta kidolgozott, de most nem a statisztikai szempontokat kívánjuk tárgyalni, hanem elsősorban a statisztikai módszereket alátámasztó gazdaságtelméleti megfontolások felől közelítjük meg a témát.

Mielőtt a nehézségek mibenlétére rátérnénk, azt mutatjuk be, hogy milyen értelemben problémamentesek a mennyiségi összehasonlítások. Két vagy több terület-egységen végzett termelés és a rendelkezésre álló jövedelem folyó árakon történő egyértelmű összehasonlításához három feltételnek kell teljesülnie:

- 1) Tartalmilag azonos felépítésű a gazdasági tevékenységek számbavételi rendszere.
- 2) Nincsenek a gazdasági tevékenységekkel kapcsolatos területi lehatárolási problémák.
- 3) Ugyanazt a pénzt használják.

Ez a három feltétel szükséges és egyben elégséges a folyó áras adatok összehasonlításához. A harmadik feltétel egyben magában foglalja azt a követelményt, hogy a területegységek gazdasági szereplői közvetlenül vagy közvetett módon kapcsolatban álljanak egymással. Két egymástól teljesen elszigetelt gazdaságot csak naturális mutatók alapján lehetne összehasonlítani. Gyakorlatilag a második és a harmadik feltétel komplementer viszonyban van egymással, vagyis országos egységeknél kisebb területeknél nincsen pénzügyi probléma, de nagyok a lehatárolási nehézségek, országok között pedig a lehatárolási probléma elhanyagolható mértékű, a pénzügyi viszont nem.

Az előző három feltétel teljesülése esetén a mérés elméletileg rendkívül egyszerűen történik. Az egyes területek gazdálkodói (GDP) illetve lakosai (GNI) által realizált

¹ Tér és Társadalom 2000/2–3. 129–137.o.

pénzjövodelemeket kell egymással összeadni. Az egyes termékek területileg eltérő relatív árányai nem zavarják az összehasonlítást, mivel az áruk pénzben kifejezett csereértékének változásai a szubjektív értékelmélet szerint együtt járnak a jószágok értékváltozásával (*Hayek* 1995; *Mises* 1980). Az sem zavar minket, hogy az árrendszer a szabályozás következtében ismeretlen mértékben tér el a szabályozás nélküli állapothoz képest. A szabályozás indítékai gyakran gazdaságon kívüliek, vélt vagy valós társadalmi igény fejeződik ki bennük. Azért nem szükséges jelen esetben ezzel a kérdéssel foglalkozni, mert a fogyasztót szuverénnek tételezzük fel, aki képes mérlegelni a választási lehetőségei között, a fogyasztói árakat veszi figyelembe és nem egyéb képzetes cserearányokat, a társadalmi igazságosságról szőtt magasztos és egyben zavaros célokat pedig tetszés szerint beépítheti a döntéshozatali indokai közé.

Az eddig leírtakból kiderül, hogy valójában a folyóáras összehasonlítások elméletileg problémamentesen végezhetőek el. Országon belüli területi összehasonlításoknál többnyire folyóáras adatokat használnak a statisztikai hivatalok és a kutatók, nemzetközi összehasonlításoknál viszont három további módszer is ismert, melyek a statisztikai adatok elérhetősége esetén használhatók lennének regionális (országon belüli) összehasonlításoknál is. Összesen tehát a következő négy módszer létezik:

- 1) A nemzeti (regionális) mutatók átszámítása közös pénzegységre a hivatalos árfolyam valamilyen átlagával. Közös pénz használata esetén vagy országon belül az árfolyam 1:1-hez lesz.
- 2) A nemzeti (regionális) mutatók átszámítása közös pénzegységre képzetes árfolyamon („vásárlóerő-paritáson”). Közös pénz használata esetén, vagy országon belül az árfolyam csak akkor lesz 1:1-hez, ha a kiválasztott termékekért fizetendő pénzmennyiség a két területegység esetén egyenlő.
- 3) A nemzeti (regionális) mutatók alkotórészeinek azonos árrendszerrel való átárazása. Ez lehet a bázis terület árrendszere vagy képzetes árrendszer. A változatlan áras értékindexek használatának mind a területi, mind az időbeli indexek számításánál két indoka van. Az első indok szerint az országok (régiónok) eltérő árszínvonala, illetve két időpont eltérő relatív árai követelik meg a változatlan áras számításokat¹. Ebben az esetben a térbeliség illetve időbeliség bekapcsolásából adódó problémákat paradox módon a térbeliség illetve időbeliség kikapcsolásával oldjuk meg. A második indok már komolyabb: az árfolyamok hektikus mozgása a térbeliség esetén és a nem árualapú pénz mennyiségének korlátlan növelhetősége, vagyis az infláció lehetősége az idő esetén. Az árfolyamváltozás problémája (sok egyéb pénzügyi probléma mellett) automatikusan megszűnik közös pénz használata esetén.
- 4) Fizikai indikátorok alapján következtetés a gazdasági tevékenység szintjére.

A módszerek sorrendje megegyezik gazdaságelméleti alátámasztottságuk sorrendjével. Különösen a második és a harmadik módszer között létezik egy erős választóvonal, mert az első kettő módszert igazolja a különféle gazdasági javak termelését és fogyasztását a határköltségek és határhasznok összevetésére alapító gazdasági kalkuláció (*Bacon–Beckerman* 1966).

Az ENSZ által 1968 óta végzett összehasonlítások a szubjektív értékkelmélettel teljesen összeegyeztethetetlen harmadik módszer szerint készülnek². Ez az eljárás eltekint attól, hogy a jószágok szükségletkielégítési képességének egyetlen objektív mérőszáma a piacon kialakult ár (*Hayek* 1976), és hogy teljesen természetes és az eltérő helyi termelési és fogyasztási feltételek és szokások miatt szükséges is az egyes termékek területileg és időbelileg különböző relatív árainak létezése.

Az eddig elmondottak összefoglalásaként megállapítható, hogy két terület gazdasági tevékenysége színvonalának összehasonlítása közös pénz használata esetén ellentmondásmentesen valósítható meg, amennyiben a csereértékek összességét szeretnénk megtudni, vagyis az egyes módszer segítségével. Nem közös pénz használatakor a pénzek cserearányainak megállapítása nem állapítható meg egzakt módon. Az összes többi módszer használatánál szembetaláljuk magunkat azzal az általános problémával, hogy a minőségileg különböző objektumok mennyiségi összehasonlíthatósága bizonyos korlátokba ütközik³.

Most térünk rá azokra a nehézségekre, amelyek szűkebb értelemben tartoznak a címben felvetett kérdéshez. A hátralevő részben azt vizsgáljuk meg, hogy az egyes területi árrendszerek és a fogyasztási szerkezetek mennyiben térnek el egymástól. Ha lehet kvantifikálni az eltérések mértékét, akkor a területegységek gazdasága közötti minőségi különbségekre kapunk egy számot. Ezzel a számmal egyrészt mérni tudjuk, hogy a területegységek kettes és hármas módszerrel történő összehasonlítása során mekkora a súlyok és az árak megválasztásának az eredményre gyakorolt hatása. Másrészt ettől függetlenül is értékes információt kapunk a területegységek gazdasági távolságáról. Minél nagyobb a különbség két terület között, annál nehezebben lehet az életszínvonalukat egymással összehasonlítani.

A folyó áras adatok bár megmutatják a termelés és jövedelem területi eltéréseit, az életszínvonalra legfeljebb csak utalnak, mert az emberek számára mindig a helyi árarányok a relevánsak életszínvonaluk szempontjából. Vagyis ha egy kecskeméti asztalos jövedelme csak tizedakkora, mint passai kollégájáé, és emellett tizedakkora lakhatási költségekkel, ötödakkora élelmiszerárakkal és hasonló fogyasztási cikk árakkal kell számolnia, akkor életszínvonaláról annyit állapíthatunk meg biztosan, hogy az nem tizedakkora lesz passai kollégájánál.

Kettő gyakorlati példán keresztül világítjuk meg ezeknek a vizsgálatoknak a hasznát. Képzeljük el a következő országláncolatokat: Izland–Norvégia–Dánia–Hollandia–Ausztria–Olaszország–Görögország–Ciprus–Egyiptom–Szudán–Kenya, valamint Svájc–Ausztria–Magyarország–Románia–Moldova⁴. Az első esetben a közvetlenül egymás mellett álló országokról az az intuitív megérzésünk lehet, hogy a köztük lévő földrajzi eltérések nem gátolják az összehasonlítást, a távolság növekedésével azonban egyre kevésbé érezzük hasonlóknak a természetföldrajzi adottságokat. Országon belül is találkozunk rendkívül nagy földrajzi különbségekkel, például Chilében az Atacama-sivatagtól az Andokon át a Tűzföldreig meglehetősen eltérő éghajlati viszonyok uralkodnak. A második sorozatnál a földrajzi szomszédság és a kicsi területi kiterjedés ellenére a közvetlen szomszédokról is érezhetjük úgy,

hogy nehezen összehasonlíthatók. Kérdés, hogy intuíciónkat mennyire tudjuk egzakt módon alátámasztani.

Az alapproblémát a következőkben lehet vázolni. A gazdaságban százezres nagyságrendű fogyasztási cikk és szolgáltatás cserél gazdát milliárdnyi csereaktus segítségével. Ezeknek az aktusoknak a nyilvántartása fizikailag lehetetlen. Szükséges kiválasztani egyes termékeket és szolgáltatásokat és ezeknek néhány csereaktusát ahhoz, hogy egyáltalán az árrendszerről és a termékszerkezetről számszerűen tudjunk mondani valamit. A valóság ezen leegyszerűsítési folyamatának öt lépcsőjét lehet elkülöníteni:

- 1) A reprezentatív termékek kiválasztása.
- 2) A technikailag azonos termékek beazonosítása.
- 3) A termék megfigyelési pontok kiválasztása.
- 4) A termék megfigyelési időpontok kiválasztása, az időbeli árváltozások kezelése.
- 5) Az átlagszámítás módszere.

A termék reprezentativitása azt jelenti, hogy a kiválasztott termék nemcsak önmagát képviseli, hanem egy árucsoportot. Gondot jelent, hogy ami az egyik területen reprezentatív terméknek minősülhet a fogyasztási szerkezetben betöltött szerepe alapján, az a másikban esetleg elő sem fordul.

A technikailag azonos termékek beazonosításának módja már érdekesebb probléma, mind régióon belül, mind régiók között. Ez a lépés a valóságban döntő jelentőségű, ugyanakkor az elemzéshez mégis szükséges leegyszerűsítése, hiszen szigorúan szólva csak akkor tekinthető két technológiai értelemben azonos termék gazdasági értelemben is azonosnak, hogyha a tér ugyanazon pontján, ugyanabban az időpontban vált a csere révén fogyasztási cikké, mert a jószágok térpozíciója hatással van csereértékükre (*Mises* 1980). Ehhez az elméleti megkötéshez járulnak azok a gyakorlati jellegű nehézségek, mint a minőségi, méretbeli, csomagolási, fizetési kedvezménybeli, kiegészítő szolgáltatásbeli és egyéb különbségek, melyeket mind kezelni szükséges.

A megfigyelési pontok kiválasztási módja szintén érzékenyen befolyásolhatja az eredményeket. A település-hierarchia mentén és a boltok típusai szerint is jelentős árkülönbségeket tapasztalhatunk.

Ezzel rátérnénk a megfigyelési időpontok kérdésére. A termékek időbeli árváltozásának az okai között elméletileg különbséget tehetünk:

- ciklikus és nem ciklikus árváltozások, valamint
- termék oldalról illetve pénz oldalról bekövetkezett árváltozások között.

A ciklikus árváltozások alapvetően lehetnek napi, heti, havi és éves rendszerességűek. Az ennél hosszabb ciklikusnak mondható változások jelen elemzés keretei közül kicsúsznak. Különös a jelentőségük az éves ciklusoknak a mezőgazdasági termények és szezonális árucikkek árváltozásaiban. Az egy év alatt egyenletesen elfogyasztott paradicsom értéke különbözni fog a néhány hónap alatt elfogyasztott ugyanakkora mennyiségtől. Akár néhány termék ciklikus árváltozása is befolyást gyakorol az összes többi termék relatív árára.

A termék oldalról indult árváltozást a termék relatív szűkösségének a változása okozza. Ez lehet szezonális eredetű is, de ennél fontosabbak az egyedi események következtében fellépő változások, mint például egyes bányakincsek természeti okok vagy versenykorlátozás miatt fokozódó relatív szűkössége, mint az történt például az olajárrobbanás során. Ennek ellenkezője is elképzelhető új lelőhelyek feltáráásával, új termelési eljárások kifejlesztésével.

Ezek a ciklikus és egyedi árváltozások az egyes területi árrendszerekben nem feltétlenül azonos időpontokban játszódnak le. A különböző időszakok területi átlagárai így lényegesen különbözhetnek egymástól. Az áruk idődimenziója olykor elhanyagolható, olykor viszont lényeges szerepet játszik a területközi cserearányok alakulásában. Nyilvánvalóan ennek jelentősége a vizsgálandó időszakaszra jutó árváltozások nagyságától függ.

Végül az átlagárok kiszámítása következik, amivel kicsit részletesebben foglalkozunk. Az összehasonlítások végzéséhez egyetlen áradatra van szükség, vagyis a kijelölt területi aggregációs szinten belüli árkülönbségektől el kell tekinteni. Ezzel külsőleg homogén egységek jönnek létre.

Induljunk ki az 1. táblázatban látható számadatokból. A területegység két régióra oszlik, amelyen belül árkülönbségek csupán az árusítás helye szerint léteznek. Az 1. régióban fogyasztják a termék 80%-át, a másikban a maradék 20%-ot.

1. TÁBLÁZAT

Egy termék ára és fogyasztott mennyisége két régióban elárusítóhelyek szerint

	1. régió		2. régió	
	ár	súly (%)	ár	súly (%)
Városi bolt	100	40	110	10
Városi diszkont	80	30	80	10
Városi piac	60	10	70	30
Utcai árus	50	10	60	20
Falusi piac	40	10	35	30

Forrás: Saját számítás a Handbook of the international comparison programme (1992) alapján.

A két régióra és a teljes területre többféle átlagárat számolhatunk ki. A 2. táblázatban néhány lehetőség szerint elvégzett számítás eredményét mutatjuk be. Bár ennél a 16 féle módszernél jóval több létezik (hiszen helyzeti középértékeket is lehet számolni), de ha csupán kétféle módszer létezne, az is elég lenne a nem egyértelmű eredményhez.

2. TÁBLÁZAT
Egy termék átlagára különféle számítások szerint

		átlagárak					
		1. régió	2. régió	országos számtani		országos mértani	
				súlyozatlan	súlyozott	súlyozatlan	súlyozott
számtani	súlyozatlan	66,0	71,0	68,5	67,0	68,5	67,0
	súlyozott	79,0	62,5	70,8	75,7	70,3	75,4
mértani	súlyozatlan	62,6	66,4	64,5	63,4	64,5	63,3
	súlyozott	75,7	58,5	67,1	72,2	66,5	71,9

Forrás: Saját számítás.

A gyakorlatban ráadásul nem rendelkezünk a számpéldához hasonlóan teljes körű adatokkal. A súlyokat csak becsülni lehet, mivel az ország néhány pontján, és akkor is csak időszakosan folyik a megfigyelés.

Miután a fenti lépéseken túljutottunk, a 3. táblázathoz hasonló listával fogunk rendelkezni. A tárgyalandó mutatók értékeit ezen példa alapján számoljuk ki és mutatjuk be.

3. TÁBLÁZAT
Az egyes termékek fogyasztási szerkezetben betöltött súlya és ára

Termék jele	A termékből fogyasztott mennyiség %			A termék ára		
	A terület	B terület	C terület	A terület	B terület	C terület
1	25	22	25	100	2	20
2	15	20	15	140	2	20
3	15	20	16	150	2	18
4	20	20	0	30	2	–
5	5	10	0	50	3	–
6	15	0	20	200	–	25
7	5	5	0	300	4	–
8	0	0	24	–	–	20
9	0	3	0	–	8	–

Forrás: Saját számítás.

Az egyes területek alatt tetszés szerinti területi egységeket érthetünk, az egyik véglet a városrész, a másik az országok egy csoportja. Az országos szintnek gyakorlati szempontból van csupán kitüntetett jelentősége, mivel az adatok hozzáférhetősége a statisztikai adatgyűjtés rendszere miatt többnyire országos szintű. Ennél kisebb területi egységre általában külön felmérést kellene végezni, mivel nincsenek vagy nem elégséges mennyiségűek a statisztikai adatok.

Az alább ismertető mutatók nem speciálisan a termékszerkezeti és árkülönbségek számszerű jellemzésére lettek megalkotva, hanem más területekről is ismertek.

Egy részük csak a termékszerkezetbeli különbségeknél használható. Az első és leg-egyszerűbb mutatót az amerikai Mudgett professzor javasolta (*Drechsler* 1966) az összehasonlíthatóság fokának mérésére:

$$\frac{N_A + N_B - 2N_{AB}}{N_A + N_B}$$

ahol

N_A az A területegység fogyasztási szerkezetében előforduló termékek száma,

N_B a B területegység fogyasztási szerkezetében előforduló termékek száma,

N_{AB} mindkét területegység fogyasztási szerkezetében előforduló termékek száma.

Teljes egyneműség esetén a mutató értéke 0, teljes különbözőségnél 100%. A mutató előnye az egyszerűsége, az adatok könnyű elérhetősége. Hátránya, hogy az egyes termékeket nem különbözteti meg eltérő súlyuk szerint.

A 2. táblázat adatai alapján A és B között értéke 14%, A és C között 43%, és B és C között is 43%, vagyis legközelebb A és B fogyasztási szerkezete áll egymáshoz.

A területi egyenlőtlenségek mérésénél gyakran használt mutatószám a Hoover-index, ezt most mi is felhasználhatjuk céljainkhoz:

$$H = \frac{\sum |A_i - B_i|}{2}$$

ahol ebben az esetben

A_i az egyes fogyasztási cikkek részesedése az összes fogyasztásból A területegységen,

B_i az egyes fogyasztási cikkek részesedése az összes fogyasztásból B területegységen.

Vagyis az eredeti Hoover-indexhez képest itt a területek szerepét az árucikkek veszik át, a két összehasonlítandó jellemzőt pedig a két területegységgel cseréltük fel. Mudgett professzor javasolta mutatót ez alapján nevezhetnénk súlyozatlan módosított Hoover-indexnek. Az index értéke teljesen azonos fogyasztási cikk szerinti összetétel esetén éri el minimális 0 értékét, a teljes különbözőséget jelentő maximális 100%-ot pedig akkor, ha egyetlen azonos terméket sem fogyasztanak a két országban. A 2. táblázat alapján A és B között a legkisebb a különbség (18%), A és C között közepes (30%), B és C között pedig a legnagyobb (47%).

A további mutatókat egyedi termékekre bontott szerkezeti elemzésre csak akkor lehet felhasználni, ha mindegyik termék szerepel mindkét ország fogyasztásában, mert különben 0 érték kerül a nevezőbe és értelmezhetetlenné válik. Ezért gyakorlatilag ezeket inkább csak termékcsoporthoz lehet használni.

A szóródási együtthatót a fogyasztási szerkezetek és az arányok különbségének a jellemzésére is használhatjuk:

$$\frac{V_{q_1}}{q_0} \text{ a termékmennyiségek hányadosainak relatív szórása}$$

$\frac{V_{p_1}}{p_0}$ a termékárak hányadosainak relatív szórása

Értékük minél nagyobb, annál jobban különböznek egymástól a területegységek a két jellemző szerint.

Végül az utolsó mutató a különféle bázissal számolt indexek közötti eltérés révén ad tájékoztatást a területek összehasonlíthatóságának mértékéről:

$$\frac{\sum q_1 p_1}{\sum q_0 p_1} / \frac{\sum q_1 p_0}{\sum q_0 p_0}$$

Ennek a mutatónak az az előnye, hogy egyszerre jelenik meg benne a fogyasztási szerkezet és az árszerkezet eltérése. A Bortkiewitz által feltárt összefüggés szerint (Drechsler 1966) a mutató nagysága egyenlő lesz a következő kifejezéssel:

$$1 + \left[\frac{v_{p_1}}{v_{p_0}} * \frac{v_{q_1}}{v_{q_0}} * r \left(\frac{p_1}{p_0} \frac{q_1}{q_0} \right) \right]$$

ahol $r \left(\frac{p_1}{p_0} \frac{q_1}{q_0} \right)$ a termékárak hányadosai és a termékmennyiségek hányadosai közötti korreláció mértéke.

Mindegyik mutató hasznos információkat szolgáltat arról, hogy két területegység közötti mennyiségi és értékadatok összehasonlításának mekkora a realitási foka. A végpontokat leszámítva egyik mutatónak sincs olyan határvonala, ami alatt már egyáltalán ne lehetne összehasonlítani a területeket. Inkább két összehasonlítást tudunk segítségükkel egymáshoz viszonyítani. Ha például azt kapjuk, hogy Izland és Ciprus fogyasztási szerkezete között a Hoover-index értéke 70%, Ausztria és Moldova között pedig 60%, akkor ez utóbbi két országot még nagyobb megbízhatósággal lehet összehasonlítani, mint az első kettőt.

Jegyzetek

- ¹ Részletesebb leírást tartalmaz például Ehrlich Éva: Országok versenye 1937–1986 c. könyve.
- ² Az eljárás leírását lásd Handbook of the international comparison programme c. műben.
- ³ Jánossy könyvében (A gazdasági fejlettség mérhetősége és új mérési módszere) részletesen foglalkozik a minőségileg különböző objektumok mennyiségi összehasonlíthatóságának kérdésével.
- ⁴ Lásd még Drechsler László: Értékbeni mutatószámok nemzetközi összehasonlításának módszertana c. művét.

Irodalom

- A GDP (bruttó hazai termék) nemzetközi összehasonlítása 1993. (1996) KSH, Budapest.
- Bacon, R.–Beckerman, W. (1966) International Comparisons of income levels: a suggested new measure. – *The Economic Journal* 3. 519–536. o.
- Drechsler L. (1966) *Értékbeni mutatószámok nemzetközi összehasonlításának módszertana*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Ehrlich É. (1991) *Országok versenye 1937–1986*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

- Gilbert, M. (1958) *Comparative national products and price levels*. OECD, Párizs.
- Handbook of the international comparison programme*. (1992) United Nations, New York.
- Hayek, F.A. von (1976) *Preise und Produktion*. Wien.
- Hayek, F.A. von (1995) *Intertemporális áregyensúly és a pénzürték ingadozásai. Piac és szabadság*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Jánossy F. (1963) *A gazdasági fejlettség mérhetősége és új mérési módszere*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Kurabayashi, Y.–Sakuma, I. (1990) *Studies in international comparisons of real product and prices*. Kinokuniya Company Ltd., Tokyo.
- Mises, L. von (1980) *The theory of money and credit*. Liberty Classics, Indianapolis.

AZ EURÓPAI UNIÓHOZ VALÓ CSATLAKOZÁS HATÁSA ÉSZAK-DUNÁNTÚL IPARI SZERKEZE- TÉNEK ÁTALAKULÁSI FOLYAMATÁRA¹

MÁTHÉ MÁRIA

Magyarország és az Európai Közösség kapcsolatai

Magyarország gazdaságának az Európai Közösséghez való kapcsolódása tágran értelmezve egy olyan folyamat végéhez közeledik, melynek várhatóan hamarosan a tagsági viszony létrejötte jelenti majd az utolsó lépését, ugyanakkor a tagsággal kapcsolatos fejlődési folyamat kezdeti pontjának is tekinthető. Az előbbi kapcsolódási folyamat alapvetően két szakaszra bontható, az első egy lassú, mintegy húsz évet átfogó (1968–1988), a második ennél rövidebb (1988–1995-96), de egyúttal a politikai gyorsulás jeleit mutató szakasz. Főbb állomásait hosszabb ideig a KGST korlátai között az alábbi megállapodások, a politikai rendszerváltást követő néhány év felgyorsult tempójában pedig egy-egy egyezmény jelezte (*Balázs* 1996).

Első szakasz (1968–1988)

Technikai megállapodások az agrárágazatban (1968–1971)

Az első hivatalos kapcsolatokat Magyarország a mezőgazdasági politikában létesítette, mely szerint árgaranciát vállalt a magyar fél a sertéshúsról, majd később a borra, vagyis az unió által meghatározott árszinten értékesítettük e termékeinket, cserébe megkaptuk a pótlefölözések alóli mentességet. E termékek exportjával először kerülhetett a háború után magyar termék az Európai Közösség piacaira, ez jelentette e megállapodások politikai fontosságát.

Multilaterális kapcsolatok az 1970-es években az Európai Közösséggel

a.) 1973-ban csatlakoztunk az Általános Vámtarifa- és Kereskedelmi Egyezményhez

Az egyezmény 1973. szeptember 9-én lépett érvénybe. Az egyezményben az EK elfogadta azt, hogy Magyarország a belépésért vámengedményekkel fizessen, de ragaszkodtak – a centralizált gazdálkodás miatt – az egyetlen országgal szemben is alkalmazható védzáradékhoz¹, valamint specifikus mennyiségi korlátozásokhoz is, melyeket kizárólag a tervgazdálkodású országokkal szemben alkalmaztak. E korlátozások több mint egy évtizeden át a közlekedés egyik lényeges akadályát képezték.

¹ Magyarország Európai Unióhoz való csatlakozásának társadalmi-gazdasági kérdései különös tekintettel Észak-Dunántúlra. VEAB, Komárom, 1996. 149–169. o.

- b.) 1975-ben az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet Záró Okmányának aláírása
A Záró Okmány szerint a részt vevő államok „törekednek arra, hogy fokozatosan felszámolják a kereskedelem fejlesztésének mindenféle akadályát.”² (*Balázs* 1996, 125) E szándék kinyilvánítása a kereskedelmi akadályok lebontásával kapcsolatos, egyéb forrásokból származó kötelezettségek jóhiszemű teljesítését lett volna hivatott előmozdítani.
- c.) A KGST-EK párbeszéd első szakasza (1973–1981)
A tárgyalások folyamán Magyarország pozitív megkülönböztetést remélt a többi KGST országhoz képest, azonban a pozitív egyedi elbírálás reménye egyes merész kezdeményezései csak ahhoz voltak elegendőek, hogy Magyarország kisebb-nagyobb időbeli előnyre tegyen szert.

Ágazati megállapodások (1978–1981)

Az első ún. ágazati megállapodást az acéliparban kötötték, mely az exportőr által „önként” vállalt korlátozásokat tartalmaz a piacra jutás biztonságáért cserében. E korlátozási megállapodások a szállítandó mennyiségekre, az árakra vonatkoztak.

Hasonló tartalommal, de eltérő jogalapon készült a második, a magyar-EK textilmegállapodás, mely a GATT Nemzetközi Textilkereskedelmi Egyezményén alapult. A megállapodás a konkrét kereskedelmi szabályozást az exportőrök és importőrök kétoldalú tárgyalásaira és megállapodásaira³ bízta, azaz periódusokra vonatkoztak. Magyarország 1978–1982, 1983–1986 és 1987–1991 közötti időszakokra kötött megállapodásokat, 1991 után pedig már a társulási megállapodás foglalkozik a textilkereskedelemmel is. Az egyes szerződések részletesen szabályozták a magyar textiltermék szállításokat, önkorlátozó jelleggel meghatározták az egyes termékekből az EK-tagállamokba bevihető mennyiségeket.

1981-ben létrejött a harmadik megállapodás a mezőgazdaságban, mely a juh és kecskehús exportjáról rendelkezett. Ez volt az első olyan alkalom, melynek során az EK a tagországaiban újonnan bevezetett piaci rendtartással párhuzamosan harmadik országgal tárgyalt.

Az egyes megállapodások teljesítése alapot teremtett a későbbi szorosabb kapcsolatok kialakításához.

Második szakasz (1988–)

A politikai meglapozást egyrészt a KGST-EK Közös Nyilatkozat aláírása, majd másrészt következményeként a magyar–EK megállapodás szolgáltatta, harmadrészt e két lépést követően az, hogy Magyarország „normalizálhatta” viszonyát az Európai Közösséggel⁴. A magyar-EK kereskedelmi és gazdasági együttműködési megállapodás⁵ 1988. december 1-jével életbe lépett, mely lehetővé tette az ipari termékek szabad kereskedelmét a vámok megtartásával.

A kapcsolatok fejlődésének felgyorsulását a PHARE program jelzi (1989), mely az EK saját programja az OECD tagállamok általi gazdasági segítségnyújtáson belül. A PHARE-program három lényeges akcióterületből áll. Az EK elhatározta:

- a diszkrimináció-mentességet, ezzel eleget tesz a preferenciális piacrajutásra vonatkozó magyar igényeknek,
- kiterjesztette az általános vámpreferenciákat Magyarországra, és
- gazdasági segítő akciókat határozott el kedvezményes feltételű hitelek, segélyek, illetve tanácsadás nyújtásával.

Az előző lépéseket követte a magyar–EK társulási megállapodás, főbb szakaszainak tartalma:

- 1992–94 között megszűnnek a magyar ipari import áruféleségei 25%-ának vámjai, mely termékek köre a teljes ipari import 20%-át teszi ki,
- 1995–1997 között az ipari behozatal további 12%-ának vámját bontják le, mely termékek köre a teljes import 6%-a,
- 1995–2011 között épülnek le a lassító listára tett áruk vámjai – ezek a teljes magyar import 63%-ának vámtételei.

Milyen konfliktusokra kell felkészülni Magyarországnak az integrációban?

Alapvetően négy fő konfliktus forrás lehetséges Magyarország számára:

- az olcsó, ám szakképzett munkaerő elszívja az e telepítési tényezőre építő befektetői tőkét, ezáltal munkahelyek szűnnek meg a befektető tőketulajdonos anyaországában, mely az EU tagja, a vállalati bezárással érintett régiókban nő a munkanélküliség,
- a jó mezőgazdasági adottságok és tradíciók Magyarország részére versenyelőnyöket jelentenek, az EU agrártámogatási rendszere pedig e versenyelőnyöket fokozná. Ezért az agrárlobby kemény ellenállása várható, mert Magyarország belépése változtatna a jelenlegi támogatási rendszeren,
- az EU strukturális alapjainak elosztásában – mely az EU szegény régióit segíti – a jelenleg támogatott régiókkal szintén szembe kerülhetünk,
- a szegényebb országok az egységes belső piacra való belépésért „bérleti díjat” fizettek, ezért érdekük, hogy az új belépők kárpótolják őket a várható veszteségeikért.

Mindezen felvetésekkel szemben állítható egyrészt az a tény, hogy Magyarország teljes jogú tagként az átlagos fejlettségi színvonal elérése után szintén az EU jövedeltermelő tagjává válik, vagyis ugyanúgy kötelessége lesz bizonyos befizetéseket megtenni, mint a többi társult tagnak. Az EU-beli átlagos fejlettségi színvonal eléréséhez szükséges fejlesztésekre kapott segélyeket, hiteleket pedig kamatosztul kell visszafizetni, tehát nem „halászta el mások orra elől”. Másrészt tisztességes verseny esetében nem igen értelmezhető, hogy a rosszabbikat milyen erkölcsi okból illeti meg a kártérítés.

Harmadrészt jó lenne a termelési és piac problémákat globálisan is szemügyre venni, mégpedig a szubszidiaritás elvének gyakorlásával, különös tekintettel a világ éhező nagyobbik felére. Talán sikerülhet okos kompromisszummal megszüntetni, vagy legalábbis csökkenteni a távolságot a profitéhség és a fizikai éhezés között, amennyiben a profit maximalizálásának végső célja magában foglalná a fizikai éhezés megszüntetésével, vagy annak minimalizálásával összekapcsolt alcélját, mint

egyféle közvetett termelési költség minimalizálására való törekvést. De felfogható talán a kérdés nehézsége ellenére üzleti szempontból úgy is, mint potenciális piacok kifejlesztéséhez szükséges beruházási költség.

Az integráció pozitív szempontjai, a vállalkozói szféra érdekei

A Magyarországon befektetéseket, beruházásokat megvalósított EU-beli vállalkozók érdekelték a szabad kereskedelemben, az export-import vámok és mennyiségi korlátozások mielőbbi tényleges felszámolásában, elvileg tehát nyomást gyakorolhatnak az EU-ra Magyarország mielőbbi belépése érdekében.

Az ugrásszerű modernizáció forrásai, tőkeszükséglete nem remélhető segélyakcióktól, csak a tőkeberuházásoktól, ezért Magyarországnak a piacát a lehető legtöbb irányban átjárhatóvá kell tennie. A magyar ipar magas importhányada miatt ugyanakkor megszabadulhat a vámköltségektől, ezáltal jelentősen csökkentheti termelési költségeit. Feltétele ennek persze az is, hogy a költségvetési deficitnek ne e tételek jelentsék a forrásait, másrészt azokban az iparágakban, vállalkozásokban, amelyek termékei tradicionálisak, vagy a belföldi piaci felhasználás jelentős (50–80%) részarányát teszik ki, tehát jelentős ellátók, a termelésük valamilyen formájú védelme⁶ továbbra is indokolt, ha hazai alapanyagból készítik termékeiket.

A gyártási kooperációk, alkatrész-beszállítások (beszállítói láncok) szempontjából alapvető jelentőségű a származás többirányú halmozódása, illetőleg az EU alapszabályai szerint a helyi tartalom maximális mértéke 60% lehet. Remélhetően a magyar ipar azon vállalatai, melyek jelen pillanatban nem tartoznak még egyetlen ilyen láncba sem Magyarország EU-s tagságával sikeresen kiépíthetik, vagy beépülhetnek ilyen láncokba.

Az ÉD régió iparszerkezetének változása, kapcsolódási pontjai az EU-hoz

A régió gazdasági és ipari foglalkoztatottjai szerkezetének változása 1985–1994 között

Az ipar átalakulását, változásait tükröző tényezők

A régióban foglalkoztatottak szerkezetének változását az egyes gazdasági ágakban az 1. táblázat mutatja.

Az országos tendenciák jól felismerhetők a régió egyes megyéiben is, a mintegy tíz éves terminusban csökkenő tendenciájú a mezőgazdaság és az ipar részaránya a gazdaság egészében, ez a csökkenés, vagy helyesebben átrendeződés egyúttal a tercier szektor részarányának növekedésével járt.

1. TÁBLÁZAT
A foglalkoztatás megoszlása (%) a főbb gazdasági ágak szerint

Megye	Mezőgazdaság			Ipar + építőipar			Több ágazat		
	1985	1992	1994	1985	1992	1994	1985	1992	1994
Győr-Moson-Sopron	21,9	12,6	9,5	53,5	42,4	42,7	46,5	45,0	47,8
Vas	26,0	12,9	10,7	45,6	41,8	43,0	28,4	45,3	46,3
Veszprém	23,2	10,0	8,0	53,6	45,6	42,4	23,2	44,4	49,6
Zala	25,2	14,0	9,9	49,1	42,2	42,3	25,7	43,8	47,8
Komárom-Esztergom	22,7	6,6	7,6	57,3	50,5	44,6	20,0	42,9	47,8
Vidék összesen	29,0	9,8	9,8	40,4	28,7	38,9	30,6	61,5	51,3
Budapest	1,3	6,9	0,7	59,1	27,6	22,9	39,6	65,5	76,4
Ország összesen	23,1	10,0	7,2	49,9	36,7	34,4	27,0	53,3	41,6

Forrás: Ványai (1995); KSH Statisztikai Évkönyv (1994).

2. TÁBLÁZAT
A foglalkoztatottak számának alakulása az iparban 1985–1994

Megye	Ipari létszám (fő)		1994 az 1985. év %-ában	Vidéki átlagtól való eltérés % pont
	1985	1994		
Győr-Moson-Sopron	69133	44341	64,1	+10,2
Vas	39425	30455	77,2	+20,3
Veszprém	65433	35915	54,9	-2,0
Zala	43937	30575	69,6	+12,7
Komárom-Esztergom	59605	29919	50,2	-6,7
ÉD régió összesen	277533	171205	61,7	+4,8
Vidék összesen	1151946	656033	56,9	0
Budapest	341852	140614	41,1	-15,8
Ország összesen	1496436	798249	53,3	-3,6

Forrás: Ványai (1995); KSH Területi Statisztikai Évkönyv (1994).

A foglalkoztatottak száma (2. táblázat) a régió vállalatainál nagyobb mértékben csökkent, mint az országos vidéki átlag, a régió belül a legnagyobb mérték Vas, Zala és Győr-Moson-Sopron megyét jellemezte.

Veszprém és Komárom-Esztergom megye iparának létszámcsökkenése alatta maradt az országos vidéki átlag ütemének, ebben szerepet játszott a megyék nagy fog-

lalkoztatóinak (bányák, erőművek) állami tulajdonban tartása, mintegy védelme a megszüntetésük miatti gyors létszámleépítéssel járó sokkhatástól.

Győr-Moson-Sopron megye iparában jelentősen meghaladja az országos vidéki átlagot a kohászat és az élelmiszeripar és a szolgáltató ipar részarányának növekedése. Érdekessége az átalakuló iparszerkezetnek az, hogy a korábbi könnyűipari és gépipari súly veszített jelentőségéből. Jelentős szerepet játszanak ebben a külföldi befektetések.

Vas megyében a gépipar és a könnyűipar vált nagyobb súlyúvá, míg az élelmiszeripar súlya csökkent.

Veszprém megyében a bányászat szerepe alig csökkent, súlya jelentős, ugyanúgy a kohászat és a vegyipar is hangsúlyos. Csökkent viszont a szolgáltató ipar súlya.

Zala megyében a gépipar és az élelmiszer-ipar vált az átalakulási folyamatok eredményeként jelentősebbé, de növekszik a bányászat és a kohászat mind részarányban, mind súlyában. Csökkent a korábban hangsúlyos könnyűipar.

Komárom-Esztergom megyében megnőtt a vegyipar, a kohászat szerepe, és szinte alig változott a bányászat súlya a megye iparában. Ezt az okozza, hogy az ország gazdasági szerkezetében jelentősen csökkent a bányászat részaránya más megyéknek köszönhetően. Csökkent a szolgáltató ágazatok jelentősége is a megyében.

A hangsúlyos iparágak várhatóan a következő években kiemelkedő szerepet játszanak az egyes megyék és a régió átrendeződött gazdaságának egészében.

Az ipar átstrukturálódási folyamatának a szocialista ipartól idegen munkanélküliségi ráta (4. táblázat) fontos jelzője.

4. TÁBLÁZAT
A munkanélküliségi ráta alakulása

Megye	1992	1993	1994	1995
		<i>szeptember*</i>		
Győr-Moson-Sopron	7,6	7,9	7,3	6,5
Vas	8,0	8,8	7,7	6,8
Veszprém	10,5	11,2	10,2	9,3
Zala	8,6	10,0	9,5	9,1
Komárom-Esztergom	13,3	13,4	12,2	10,7
Budapest	5,6	6,5	5,9	5,9
Ország összesen	11,4	12,1	10,9	10,3

*az előző év I. 1-jei gazdaságilag aktív népességéhez viszonyítva.

Forrás: Ványai (1995), valamint PM Tájékoztató az 1995. évi gazdasági folyamatokról.

Komárom-Esztergom megyét kivéve – itt az ipar átalakulási folyamata időben később kezdődött el éppen az állami szerepvállalásból adódóan – valamennyi megye rátája lassan csökken⁸.

A régió rátáinak mértéke kisebb az országos átlaghoz képest. Ez ugyanazt jelenti egyrészt, hogy az átalakulási folyamatok már régiókban később indultak el, másrészt jelenti azt is, hogy más régiókban olyan térségek találhatóak (rurális, elmaradt, ipari depressziós, illetve ezek kombinációja), ahol tartósan bizonyul a munkanélküliség, mert más súlyos gazdasági és társadalmi problémákhoz társul.

Napjainkra már egy másfajta – tehát már nem az átalakításból adódó létszámleépítésekkel – munkanélkülivé válási formával kell szembenézni az észak-dunántúli régióban, nevezetesen a termelékenységnövekedés munkaerő kiváltó hatásával.

A bécsi WHW Gazdaságkutató Intézet vizsgálódásai szerint (Kisalföld, 1996. április 16.) 1995 végén a magyar gépiparban a foglalkoztatottak 40%-a külföldi érdekeltségű vállalatoknál dolgozik, melyekben az egy főre jutó termelési érték átlagosan 52 millió Ft volt, míg a magyar cégeknél csak 30 millió Ft (60%). Ugyanakkor a külföldi tulajdonosú cégeknél fizetett munkabérek átlagosan 11%-kal magasabbak a magyar tulajdonosú cégek munkabéreinek⁹. A külföldi érdekeltségű cégek a magyar gépipari áruforgalom 30%-át, exportjának mintegy felét bonyolították le. A termelékenységnövekedés miatt viszont a külföldi beruházók az alkalmazottak felét elbocsátották.

A legnagyobb külföldi befektetők 1988–1993 között a régióban

A legnagyobb külföldi befektető cégek túlnyomó részben társtulajdonosként vegyes vállalatok (Rt., Kft.) alapításában működnek közre. A vegyes vállalatok (joint ventures) számát az észak-dunántúli régióban az 5. táblázat tükrözi.

5. TÁBLÁZAT
A vegyes vállalatok száma és megoszlása az észak-dunántúli régióban

<i>Megnevezés</i>	<i>1988</i>	<i>Megoszlás (%)</i>	<i>1993</i>	<i>Megoszlás (%)</i>
Győr-Moson-Sopron	7	3,1	967	4,5
Vas	3	1,3	537	2,5
Veszprém	5	2,2	608	2,8
Zala	4	1,8	555	2,6
Komárom-Esztergom	9	4,0	456	2,1
ÉD régió összesen	28	12,3	3123	14,5
Vidék összesen	80	35,2	10214	47,5
Budapest	147	64,8	11268	52,5
<i>Ország összesen</i>	<i>227</i>	<i>100,0</i>	<i>21482</i>	<i>100,0</i>

Forrás: Nagy (1995, 66).

6. TÁBLÁZAT
A befektetett tőke szerinti megoszlás

Megnevezés	1988 Megoszlás (%)	1993 Megoszlás (%)
Győr-Moson-Sopron	6,5	12,3
Vas	1,7	3,4
Veszprém	13,7	2,7
Zala	2,1	4,5
Komárom-Esztergom	12,3	5,2
ÉD régió összesen	36,3	28,1
Vidék összesen	100,0	100,0

Forrás: Nagy (1995, 69).

A táblázat nem tartalmazza a GM cég (Opel) befektetéseit, ezért az 1993. évi részarány valószínűleg nagyobb, mint az 1988. évi. Tehát a befektetett tőke nagyságát tekintve az észak-dunántúli régiót preferálták Budapest után a legjobban a külföldi befektetők. Közöttük az alábbi nagyobb cégek találhatók, nem teljes körű¹⁰ felsorolásban (7. táblázat).

7. TÁBLÁZAT
Az észak-dunántúli régió nagyobb befektetői

<i>Győr-Moson Sopron</i>	<i>Vas</i>
Leier	General Motors Hungary (Opel)
Audi	Vossen
Candy	
Arlington	
Calida	
<i>Veszprém</i>	<i>Komárom-Esztergom</i>
Nicolor	Suzuki
Goldburg	Jung Hungária
Beurer-Hungária Kft.	A.M:P: Kft.
Hammerstein Kft.	Koloman-Handler Kft.
ITT Automotive Kft.	FOTEX Plastic Kft.

Forrás: IKM adatközlése alapján saját kigyűjtés.

A 8. táblázat mutatja az egy külföldi befektetésre jutó jegyzett tőke nagyságát és a vállalkozás-sűrűséget az országos átlag százalékában.

A gazdasági társaságok bejegyzett tőkéjét tekintve az észak-dunántúli régió több mint kétszerese az országos átlag értékének, míg az egységnyi területre (km²) jutó vállalkozások száma közel azonos az országos átlag értékével. Mindkét mutatóban szélső értéket képvisel Vas megye a régióban, melyet a befektető GM cég magas berendezés és termék értéke okoz. A nagyberuházás egyúttal jelentős létszámot foglalkoztat.

Vizsgálataink alapján a befektető cégeket az alábbi tényezők megléte, illetőleg hiányosságai befolyásolták befektetési döntéseik helyének megválasztásában a régióban:

- a már létező külföldi befektetők lokális koncentrációja,
- a földrajzi helyzet – különféle kapcsolatok (termelési, értékesítési, közlekedési, információs) lehetőségétől való távolság,
- a letelepedés helyének és környékének gazdasági és kulturális fejlettsége,
- a helyi társadalom különféle támogatásai (pl. földterület biztosítása, különféle kedvezmények)
- a központi hatalom regionális, lokális támogatási rendszere.

8. TÁBLÁZAT
Befektetések gazdasági mutatói, 1993

Megye	Jegyzett tőke nagysága (%)	Vállalkozássűrűség (%)
Győr-Moson-Sopron	152	100
Vas	561	65
Veszprém	111	83
Zala	157	98
Komárom-Esztergom	160	115
Régió összesen	228	92
Budapest	85	187
Országos összesen	100	100

Forrás: Területi Statisztikai Évkönyv (1993).

Regionális ipari klaszterek kialakítása

A régió átalakult ipari szerkezete alapján az alábbi klaszterek¹¹ alakíthatók ki a régióban:

a) Élelmiszeripari klaszter, melynek elemei:

- mezőgazdasági termelés (kis- és közepes méretű, egyéni és társas vállalkozások),
- élelmiszeripari feldolgozás,
- felvásárlási, ellátási rendszer (integrációs szervezet, mely a végtermék előállítója is lehet),
- értékesítési, beszerzési szervezet, amelyen belül a külpiazi értékesítés kiemelendő, ez sem igényel feltétlen különálló szervezetet, kapcsolódhat a végtermék előállítójához,

Az élelmiszeripari klaszter elemei (a jelenlegi termékstruktúra alapján):

- tejtermelés és tejfeldolgozás
- a húsipar
- a takarmány-feldolgozás,
- a zöldség- gyümölcs feldolgozásban a tartósító és konzervipar, hűtőipar,
- az üdítőitalok, ásványvizek és szesztartalmú italok gyártása (Hrubi 1994).

Fő területei: Győr-Moson-Sopron, Vas, Zala és Komárom-Esztergom megyék a régióban

A klaszter termékeinek jelenlegi piacát a nyugat-európai országok jelenthetik, közülük is elsősorban Ausztria, Németország, Olaszország, Hollandia. Hosszú távon talán Szlovákia, valamint a tágan értelmezett szubrégió területe.

Valamennyi fenti terület termékei vertikumának hagyományai vannak az észak-dunántúli régióban. Az egyes kapcsolatok (kis- és középvállalkozások) és fejlesztési szükségletek (értékesítő-beszerző szervezeti, gyártmány és technológia, piaci alkalmazkodás) feltérképezése a biztos stratégia megfogalmazásához elengedhetetlen, hiszen a korábbi állami tulajdonú struktúra a régióban majdnem teljesen¹² átalakult. Az egyes kapcsolati pontok hiánya nagymértékben befolyásolja az egyes termékek előállításának importszükségletét. Ugyanakkor megfigyelhető pl. a gépiparban a külföldi technológiával gyártó vertikumok, beszállítói láncok kialakulása (*Hamvas* 1995; *Máthé* 1995b).

Az átalakulással, tulajdonos váltással kapcsolatosan persze nagy kérdésköre az ipar egészének az, hogy sikerül-e és mennyi idő igénybevételével a tisztán magyar tulajdonosokból, vagy többségükben magyar tulajdonosokból álló vállalatok technikai felzárkózása a dinamikus vállalatok beszállítói igényeihez, vagy másként, megtalálják-e azokat a piaci réseket mind a régióban, mind azon kívül, melyek létük fennmaradását biztosítják termékeik megvásárlásával.

b) Feldolgozó-ipari klaszter, melynek elemei:

- kohászat és fémfeldolgozás, alumínium-kohászat
- gépipar, gépi berendezések gyártása, villamos ipari gépek gyártása
- környezetvédelmi berendezések gyártása
- finomvegyészet
- kerámiaszál-gyártás
- könnyűipar (textil, konfekció, kesztyű és műbörgyártás)
- fafeldolgozás

A régió valamennyi megyéje e klaszterben a neki megfelelő iparágban helyet kaphat.

c) Szolgáltató tevékenységek klasztere, melynek elemei:

- oktatási, szakképzési szolgáltatások
- kutatási és fejlesztési szolgáltatások
- pénzügyi-, befektetői- kereskedelmi és jogi szolgáltatások
- idegenforgalmi szolgáltatások
- települési infrastrukturális szolgáltatások

A régió valamennyi megyéje e klaszterben is a neki megfelelő szolgáltatási ágban helyet kaphat.

d) Kitermelő ipari klaszter elemei:

- bányászat (Veszprém, Zala, Komárom-Esztergom)

E klaszter kialakítása nagy körültekintést igényel, hiszen a bányászat szerepe országos viszonylatban csökken.

Az első és második klaszter-elemeiben jelenleg magas az importhányad¹³. Ezért törekedni kellene egyrészt a regionális kapcsolatokból származó előnyök kihasználására, másrészt a feldolgozó részére az import minőség biztosítására. Feltétele a magas színvonalú szakmai ismeretekre és kutatás-fejlesztés igényességre épülő technológia.

A kormányzat ipari átalakulást támogató tevékenysége

A központi kormányzat az 1989-től napjainkig terjedő időszakban sokféle módon támogatta az ipari szerkezetváltás folyamatát. Ezek közül kiemelhető:

- az inkubátorházak, ipari parkok létesítése,
- a különleges gazdasági övezetek, vámszabad-területek létrehozása,
- a kockázati tőketársaságok alapításában való részvétel,
- részleges adókonszolidáció végrehajtása,
- az elkülönített állami pénzalapok működtetése,
- adókedvezmények általi támogatás.

Az önkormányzatok támogató tevékenysége

Saját vállalkozói tevékenységükön túlmenően a vállalkozásokat területükön a következő módon tudják támogatni:

- infrastruktúra kiépítésével, melyekhez az elkülönített állami pénzalapokat megpályázhatják,
- iparfejlesztési alap működtetésével
- helyi adókedvezményekkel,
- megrendelések adásával a közbeszerzési törvény értelmében,
- pénzeszközök átadásával,
- kedvezményes hitellel (pl. központi pályázatokhoz biztosítandó saját rész),
- kedvező bérlemények (nem lakás célú) meghatározott időre történő nyújtásával,
- egyéb létesítmények (pl. ipari parkok, inkubátorházak) támogatásával,
- területbiztosítással (*Máthé* 1993).

Mindezek célja egyrészt az EU-hoz képesti lemaradásunk ledolgozása, másrészt társult tagsági viszony létesítése Magyarországon – benne az észak-dunántúli régió – és az Európai Unió között.

Társuljunk vagy ne társuljunk?

A fentiekben kifejtettek szerint Magyarország gazdasága szempontjából az európai uniós tagság lehető leghamarabbi elnyerése látszik célszerűnek véleményem szerint, hiszen a tágon értelmezett szubregionális munkamegosztásba való bekapcsolódás a gazdaságot növekedési pályára állítaná.

A gazdasági hatásokon túlmenően erősítené a térség stabilitását (*Kádár* 1996) a nehezen számszerűsíthető határ menti együttműködés és a szomszédos országokkal folytatott – jelentős hányadban az ott élő magyar kisebbségek közvetítésével lebonyolított – külkereskedelmi kapcsolatok gyors ütemű bővítése.

Jegyzetek

- ¹ Lásd: a magyar GATT-csatlakozási jegyzőkönyv 5. pontját (*Balázs* 1996, 124).
- ² Európai Biztonsági és Együttműködési értekezlet, Záró Okmány, „Második Kosár”, I. Kereskedelmi árucseré (*Balázs* 1996, 125).
- ³ A Tanács 3259/81 (EGK) számú rendelete (EK Hivatalos Lapja L. 332. szám, 1981. október 19.), Magyarországon kihirdette a 61/1981 (XI.27.) MT számú rendelet (*Balázs* 1996, 129).
- ⁴ Magyarország diplomáciai viszonyt létesített az EK-val. A brüsszeli magyar nagykövet 1989. január 19-én adta át megbízólevelét az EK Bizottsága elnökének, valamint a Tanács elnöknek (*Balázs* 1996, 132).
- ⁵ A Tanács 1988. november 21-i 595/88 (EGK) számú határozata (EK Hivatalos Lapja L. 32. szám, 1988. november 30.) Magyarországon közzétette a Magyar Közlöny 1989. évi 4. száma (*Balázs* 1996, 132).
- ⁶ Például költségsökkenést eredményező támogatási formulák. De ezen módszer természetesen nem lehet széles körű, mert akkor visszakanyarodnánk a tervgazdasági dotációk rendszeréhez, másrészt csak abban az esetben lenne indokolt, ha adott vállalat nem lenne képes versenyezni a hasonló EU-beli importból beszerezhető termékekkel. Ugyanakkor kérdés e tekintetben az is, hogy a társult tagsági viszonyú ország terméke importnak számít-e majd?
- ⁷ Rechnitzer János (1981) A területi munkamegosztás és az egyik vizsgálati módszere Baranya megye példáján. – *Az igazgatás és a gazdaság területi rendszere*. MTADTI Közlemények 28. Pécs.
- ⁸ A ráta értéke valószínűleg nagyobb lehet, hiszen a regisztráltak köréből kikerülő munkanélküliek számáról nincs nyilvántartás. Egyes szakértői becslések szerint a nyilvántartottak mintegy két-két és fél-szerese a tényleges ráta.
- ⁹ Egyes amerikai szakmai tőkebefektetők véleménye szerint a munkaerő költsége Magyarországon mindössze egyötöde a fejlett országok munkaerő költségének.
- ¹⁰ A felsorolás a Befektetés-ösztönzési Alapból 1990–1994 között támogatást kapott vállalkozásokat tartalmazza.
- ¹¹ Klaszter: a regionális munkamegosztási és kooperációs rendszer csomópontjai, amelyek a regionális fejlesztési stratégia alapelemeit adják. Olyan sűrűsödési pontok a régió gazdaságában, melyek egyrészt ágazati és funkcionális kötődésben, egyfajta sajátos vertikális kapcsolatrendszerben álló gazdasági egységek láncolatát jelentik versenyképes végtermék vagy szolgáltatás előállítására, jövedelmező termelési folyamat révén, elsődlegesen a régió belső erőforrásaira támaszkodva és azt hasznosítva, másrészt a régió gazdasági-szolgáltató egységei között egy olyan kapcsolati háló, mely biztosítja a piac közvetlen hatásközvetítését a közös érdek alapján álló információszolgáltatást és a piaci impulzusokra történő reakciót egyaránt. E klaszterek elsődlegesek, de nem kizárólagosak a régió fejlődésében. Hisz a piaci viszonyok alapján kiépülő regionális munkamegosztás egy folyamat eredménye (*Hrubai* 1994).
- ¹² Állami tulajdon a tulajdonosi szerkezetben általában kisebbségi tulajdonban még megtalálható, melyek kezelője az ÁPV Rt. Ilyen vállalatot azonban igazából már átalakultnak lehet tekinteni.
- ¹³ A forintárfolyam politika eszközeként alkalmazott leértékelés nemcsak exportösztönző hatású, hanem magas ráfordítási költségeket is okoz, ha a gazdaság nagy részben importból származó anyagok feldolgozására épül.

Irodalom

- A Kormány középtávú iparpolitikája. (1992) November. IKM, Budapest.
- A Kormány műszaki fejlesztési koncepciója. (1995) November. OMFH Híradó. 1–7. o.
- Apatini Kornélné (1995) Trendek a gazdaságban. A kicsi szép (is) lehet. A kisvállalkozások életben tartása. – *Cégvezetés*. Szeptember. 90–95. o.
- Artner A. (1995) Vállalati együttműködés a mai világgazdaságban. – *Közgazdasági Szemle*. 1. 104–115. o.
- Balázs P. (1996) *Az Európai Unió külkapcsolatai és Magyarország*. KJK, Budapest. 120–145. o.
- Becsky R. (1995) Hat multi az első tíz exportáló között. A vámpótlék nem struktúrapolitikai eszköz. – *Figyelő*, június 1. 21. o.
- B. R. (1995) Gazdaságfejlesztési Alap. Nagyokra szabottan. – *Figyelő*, június 29. 13. o.
- Drahos Gáborné–Molnár L. (1995) Folytatódik a forráskivonás. – *Figyelő*, augusztus. 20–21. o.
- Kiss É. (1995) A fővárosi és a Pest megyei ipar szervezeti megújulása. – *Statisztikai Szemle*. Január. 59–73. o.
- Simák P. (1995) Pántlika és pénz. Alapos támogatás. A Gazdaságfejlesztési Alapból pénzügyi támogatás igényelhető minőségfejlesztési célokra. – *Figyelő*, szeptember 7. Melléklet IV.

- Hamvas A. (1995) A piramis titka. Autóipari változások itthon és a nagyvilágban. – *Figyelő*. szeptember 7. 15–16. o.
- Hoványi G. (1995) Tájékp csata után – avagy magyar iparvállalatok válságmenedzselése. – *Áttekintés a magyar gazdaság strukturális folyamatairól*. Résztanulmányok. MTA Ipar- és Vállalatgazdaság-kutató Intézet, Budapest. 121–141. o.
- Inotai A. (1995) A társulási egyezménytől a teljes jogú tagság felé? – *Európai Szemle*. 4.
- Ipari jövőkép. Az ipar versenyképességének növelését elősegítő iparpolitikai programok. (1995) IKM, Budapest. Június.
- Ipari Parkok Egyesülete beszámolója tevékenységükről. (1996) Budapest. Kézirat.
- Jenői Gy.–Szabó B.I. (1995) Londonból nézve. Magyarország Európa változó térképén. Interjú Németh Miklóssal az EBRD alelnökével. – *Európai Útas*. 1. 26–31. o.
- K.A. (1995) Feketegazdaság. Valamit valamiért. – *Figyelő*. május 25. 14–15. o.
- Kársai J. (1995) A vállalati magatartás, vállalati alkalmazkodás összefüggései a strukturális folyamatokkal. – *Áttekintés a magyar gazdaság strukturális folyamatairól*. Résztanulmányok. MTA Ipar- és Vállalatgazdaság-kutató Intézet, Budapest. február. 36–56. o.
- Kádár B. (1996) Sorsanalízis. Magyarország és az Európai Unió. – *Magyar Szemle*. 5. 476–490. o.
- Kiefer M.–Benedek T. (1995) A működő tüke-import és az iparpolitika feladatai. – *Áttekintés a magyar gazdaság strukturális folyamatairól*. Résztanulmányok. MTA Ipar- és Vállalatgazdaság-kutató Intézet, Budapest. február. 57–99. o.
- Klauber M. (1995) Exportösztönzés. – *Áttekintés a magyar gazdaság strukturális folyamatairól*. Résztanulmányok. MTA Ipar- és Vállalatgazdaság-kutató Intézet, Budapest. február. 178–186. o.
- Külgazdaság politikánk az ezredfordulóig*. (1994) MTA Közgazdaságtudományi Intézete, Budapest. Kézirat.
- László Zs. (1995) Hazai áruk előnyben. – *Cégvezetés*. június. 96–97. o.
- Martin J.P. (1995) Phare pénzek. Határtalan fejlesztés. – *Figyelő*. december 4. 61–62. o.
- Máthé M. (1993) Az önkormányzatok és a vállalkozások. – Rechnitzer J.–Sipák T. (szerk.) *Az önkormányzatok szerepe és lehetőségei a regionális ipari fejlesztéspolitikák kidolgozásában, megvalósításában*. MTA RKK Észak-Dunántúli Osztály, Győr.
- Máthé M. (1995a) *A privatizáció rendszere a központi költségvetési szerveknél és az önkormányzatoknál*. MTA RKK Észak-Dunántúli Osztály, Győr.
- Máthé M. (1995b) Az Észak-Dunántúli Régió iparszerkezetének változása. – *Észak-Dunántúli területfejlesztési koncepciója*. MTA RKK NYUTI, Győr.
- Merényi M. (1995) A Bencsik-csomag Tatabányán. – *Figyelő*. 1996. február 1. 23. o.
- M. M. (1995) Opel. Audi. Suzuki. – *Figyelő*. szeptember 7. 16–19. o.
- Nemes Nagy J. (1992) *Regionális politikai eszközök, intézmények az Európai Közösségben*. Budapest. május. Kézirat.
- Nagy G. (1995) A külföldi tüke szerepe és térbeli terjedése Magyarországon. – *Tér és Társadalom*. 1–2.
- Papanek G. (1995) A magyar gazdaság – kiemelten az ipar – strukturális feladatai. Perspektívák. – *Áttekintés a magyar gazdaság strukturális folyamatairól*. Résztanulmányok. MTA Ipar- és Vállalatgazdaság-kutató Intézet, Budapest. február. 7–35. o.
- Rechnitzer J. (1985) Ipar, építőipar. – *Győri Tanulmányok*. 6. Győr Megyei Város Tanácsa, Győr. 26–40. o.
- Rechnitzer J. (1989) Területi szempontok az iparszerkezet átalakításához. – *Tér és Társadalom*. 2. 49–73. o.
- Regős Zs. (1995) Söripari körkép. Palackba zárt kenyérünk. – *Figyelő*. augusztus 3. 24–25. o.
- Ruttkay É. (1994) Speciális zónák a területfejlesztésben. – *Comitatus*. július. 18–29. o.
- Szabadkereskedelmi övezet – mítosz vagy lehetőség. (1993) Europrojects Befektető és Tanácsadó Kft., Budapest.
- Szabó G. (1995) Legnagyobb környezetszennyezők. Piszkosak klubja. – *HVG*. június 17. 109–112. o.
- Szilárd M. (1995) Melegséget az inkubátorházaknak. Munkahelyteremtés vagy innováció. – *Cégvezetés*. december. 152–157. o.
- Tóth J. (1995) Komolytalanok kíméljenek! A vámköltségek talán kiszámíthatókká válnak. – *Figyelő*. május 25. 14. o.
- Török Á. (é.n.) A magyar ipar és az EK Társulási Megállapodás. – *Info és Társadalomtudomány*.
- Török Á.–Zsarnay J. (1995) EU-iparpolitika és -versenypolitika: egymás helyettesítői vagy kiegészítői? – *Külgazdaság*. 19–35. o.
- Ványai J. (1995) Regionális politika és válságkezelés. – *Áttekintés a magyar gazdaság strukturális folyamatairól*. Résztanulmányok. MTA Ipar- és Vállalatgazdaság-kutató Intézet, Budapest. február. 142–177. o.

A VÁROSSÁ NYILVÁNÍTÁS ELVI KÉRDÉSEI, POTENCIÁLIS VÁROSOK AZ ÉSZAKNYUGAT- DUNÁNTÚLON¹

CSAPÓ TAMÁS – KOCSIS ZSOLT

Bevezetés

A várossá válás mindig is izgatta a településföldrajzzal foglalkozókat, a regionális tudomány, a közigazgatás, a statisztika és még néhány tudományág képviselőit, az utóbbi néhány esztendőben mintha kissé háttérbe szorult volna. Ez annak ellenére van így, hogy a II. világháború óta soha nem volt olyan jelentős várossá nyilvánítási boom, mint éppen az utóbbi öt évben, így a téma nagyon is aktuális.

A szakembereket mindig is foglalkoztatta a kérdés, mely településeket nyilvánítsunk várossá, milyen kritériumok alapján és hogyan működjön ez a rendszer, milyen legyen a várossá válás folyamata. Ezek a kérdések, mint településföldrajzosokat, mindig érdekelték, s a témához kapcsolódva az elmúlt években több tanulmányra ösztönöztek. (Csapó 1993; 1994; 1995). Emellett Intézetünkben 1995-ben két vizsgálat folyt, Csepreg és Répcelak várossá nyilvánításához szükséges elemzés elkészítése a települések önkormányzatainak a megbízásából.

Jelen tanulmány a fenti kérdésekre próbál meg választ adni, ugyanakkor az Intézetünkben folyó területfejlesztési vizsgálatok alapján megpróbálja kijelölni az északnyugat-dunántúli régiókban azokat a településeket, amelyeket a városi rangra alkalmasnak talál.

A városodás főbb jellemzői, hazánkban és az Északnyugat-Dunántúlon

Az urbanizáció modern korunknak összetett és vitatott fogalma. Eredetileg a latin *urbs* (város) szóból ered és a városodási folyamatot jelzi, amelynek, értelmében létrejönnek és népességszámában bővülnek a városok. A XX. század közepétől egyre többen a városi életmód elterjedését, azaz a városiasodást is az urbanizáció jelentése mögé értették. Enyedi György szerint az urbanizáció kettős értelmű térbeli folyamat, amely egyrészt a népesség állandó átrendezését jelenti a településhálózaton belül, másrészt a városi, technikai civilizáció, szokások, foglalkozások, fogyasztási és kulturális formák elterjedését is magában foglalja (Enyedi 1988).

Az urbanizációs folyamat alapvetően következmény jellegű, amely azt jelenti, hogy a termelőerők és a területi munkamegosztás szakadatlan bővülésének- fejlődésének a sokrétű vetülete (Tóth 1988). Mivel a termelőerők fejlődése ciklikus folya-

¹ Tér és Társadalom 1997/1. 183–197. o.

mat, melyben rövid, közép- és hosszú távú gazdasági, ún. konjunktúra ciklusok váltják egymást, így az urbanizáció is szakaszos, ciklikus kifejlődésű folyamat (Lackó 1988). A modern értelmezésű urbanizációs folyamat négy szakaszra különíthető el: a városrobbanás, a viszonylagos dekoncentráció, a dezurbanizáció és az informatika urbanizációja (Enyedi 1988). Az urbanizáció szakaszai globálisan érvényesülnek, megjelenésüket a helyi történelmi és földrajzi sajátosságok, a gazdasági fejlettség foka befolyásolja.

Közép-Európa, s benne hazánk urbanizációs fejlődése több tekintetben is eltér a nyugat-európai modelltől. A tőkés fejlődés számára a történelmi feltételek a XVIII. sőt még a XIX. század egy részében is kedvezőtlenek voltak. Így az ipar nem bontható ki a szerves polgári városfejlődésből, hanem éppen fordítva: az iparosítás indította el a megkésett városfejlődést (Konrád–Szelényi 1971). Így hazánkban az urbanizáció első szakaszát – a városrobbanást – az ipari fejlődéssel való teljes összefonódás jellemezte. Hazánkban az első szakasz a múlt század 60-as éveitől kezdődött és lényegében az 1970-es évtized elejéig tartott.

A századfordulón 42 városi rangú település volt az ország mai területén. 1900 és 1920 között két, 1920 és 1945 között pedig további hat település kapta meg a városi rangot. Hazánk urbanizációs fejlődésének az első szakaszában 1945-ig tehát a városodásnak nem a városok számszerű gyarapodása volt a legfőbb jellemzője, hanem inkább a meglévő városok - közé mindenek előtt Budapest - népességnek a gyors növekedése. A II. világháborút követően 50 város volt Magyarországon. A politikai fordulat után indult meg hazánkban a szocialista iparosítással, az extenzív gazdasági fejlődéssel az urbanizáció első szakaszának a második része. Kezdetben, 1960-ig, nagyrészt a szocialista iparosítás volt a meghatározó a várossá nyilvánításban. 1945 és 1960 között 13 település lett város, közülük 9 úgynevezett szocialista város, zömmel az ország energia tengelyében. Az 1960-as évtizedben újabb tíz települést nyilvánítottak várossá, így a városok száma 1970-ben 73 volt.

Enyedi György szerint hazánkban az 1970-es évtized elejétől kezdődött el az urbanizációs fejlődés második ún. relatív dekoncentráció szakasza. Ennek fő mozgatója a termelés intenzívebbé és a területi munkamegosztás erőteljesebbé válása az ország térségi fejlődésének a nivellálódásával egyidejűleg. A második szakaszban mérséklődik a népesség városokba vándorlása, ugyanakkor megkezdődik – s egyre jelentősebbé válik – a nem városi jogú, de/vagy városközei vagy kedvező helyzetben lévő településekre a népességmozgás. Az urbanizációnak ezt a folyamatát nevezzük a rurális térségek városiasodásának mely gyakran együtt jár az agglomerálódással. Mindez szükségszerűen a falvak differenciálódását vonja maga után, a kedvező helyzetben lévő falusi jogállású települések lélekszáma megnő, funkciók bővülnek, az életmód a településen városiasodik, s mindez serkenti a várossá válási folyamatot. 1970-től húsz év alatt 93 települést nyilvánítottak várossá, így 1990-ben 166 városunk volt, a várossá válás tehát jelentősen felgyorsult.

A 80-as, 90-es évtized fordulójától kezdődően hazánk urbanizációs folyamataira egyre inkább az abszolút dekoncentráció, Egyedi szerint dezurbanizáció vált a jellemzővé. Ennek jeleként a városok népessége stagnál, sok esetben csökken, a népesség egyre inkább a rurális térségekben áramlik, jellemzővé válik a városiasodás.

Mindez nagyjából egybeesik a politikai és gazdasági rendszerváltással is, melynek révén hazánk szakít a tervgazdasággal és a piacgazdaságra tér át. Ezzel egyidejűleg megváltoznak a katonai és politikai prioritások és új irányt kapnak a társadalmi folyamatok. Témánkra legnagyobb hatással az önkormányzati rendszer kialakulása volt a decentralizálási és a liberalizálási törekvések mellett. Fentiek hatására egyre több település kapta meg a városi címet. Az elmúlt hat évben 40 település – így 1996 végére a városok száma elérte a 206-ot Magyarországon.

A régió urbanizációs fejlődését döntően az országos folyamatok határozták meg, de hatottak rá a helyi regionális sajátosságok, legfőképp az, hogy a térség hogyan kapcsolódott, ill. illeszkedett be az ország területi munkamegosztásába. A régió, különösen Vas és Zala megye gazdasági fejlődése a II. világháború után szerény volt, döntően az akkor hátrányként jelentkező nyugati fekvése és polgári hagyományai következtében. Mindez, párosulva az Északnyugat-Dunántúl aprófalvas településhálózatával visszafogta a városodást, nem segítette elő a várossá válást.

Az Északnyugat-Dunántúlon a századfordulón nyolc város volt, számuk a II. világháború végéig csupán eggyel bővült. 1945-1970 között hat település kapta meg a városi címet, Keszthely, Sárvár, Tapolca és Kapuvár régi sérelmei orvoslásaként, Ajka és Várpalota pedig új, szocialista város lett. 1970-ben a régióban 15 város volt, az ország városainak 20,5%-a. 1970-es évtizedben Csornát, Balatonfüredet, Celldömölköt, Körmendet és Lentit nyilvánították várossá, így 1980-ra a városok száma 20-ra nőtt, ez 18,3%-a az ország városainak. A legtöbb új város az 1980-as évtizedben jött létre a régióban, ekkor kapta meg a városi rangját Szentgotthárd, Zalaszentgrót, Sümeg, Balatonalmádi, Vasvár, Zirc és Letenye. 1990-ben a 27 város az ország városainak 16,4%-át jelentette. 1990-es évtized eddig eltelt éveiben újabb településeket nyilvánítottak várossá, így jelenleg a régióban 30 város található, ez 14,6%-a az ország városainak.

Az adatok ismeretében tehát úgy tűnik, az Északnyugat-Dunántúlon kevésbé érvényesül a várossá nyilvánítási dömping, mint az ország más, zömmel alföldi térségeiben. Hiszen amíg országosan 1970 és 1996 között 134 település kapta meg a városi rangot, addig a régióban csak 15. Ebből fakadóan 20,5%-ról (1970) 15,0%-ra (1995) csökkent az ország városaiából a régióban található városok aránya.

Az Északnyugat-Dunántúlon egy városra átlagosan 28 falu jut, ez jóval magasabb az országos átlagnál (14,2), amit a nagy településsűrűség és a városok alacsony száma magyaráz. Különösen igaz ez Zala megyében, ahol minden városra 35,7 falu jut, ennél csak Baranya megye mutatói a kedvezőtlenebbek (1. táblázat). A régió belül legjobb az arány Veszprém megye esetében (23,9 falu/város), de ez is jóval magasabb az országos átlagnál. Ugyanakkor az Alföldön csak Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében jut tíznél valamivel több falu egy városra, a többi alföldi megyénél jóval tíz alatti a szám, különösen Hajdú-Bihar (4,1), Jász-Nagykun-Szolnok (4,2) és Békés megyékben (4,4), ahol nagy és óriás falvak jellemzőek és alacsony a településsűrűség.

Hasonló megállapításokat tehetünk, ha a városok arányát vizsgáljuk az egyes megyék összes településeihez képest. Hazánkban ez az arány 6,6%, az Északnyugat-Dunántúlon csupán 3,4%, azaz csaknem fele. A régió megyéit ez esetben is csupán Baranya megye „előzi” meg, régió belül Zala, Győr-Moson-Sopron, Vas és Veszprém megye a sorrend. Ezzel szemben az Alföld megyéiben – Szabolcs-Szatmár-

Bereg kivételével – minden tíz településből legalább egy város, főként Jász-Nagykun-Szolnok és Hajdú-Bihar megyében, ahol a települések közül majd minden ötödik városi rangú.

1. TÁBLÁZAT
A településhálózat jellemzői a megyékben (1996)

Megye	Városok	Falvak	Egy városra jutó	Városok aránya az összes településhez képest (%)
	száma (db)		falu (db)	
Győr-Moson-Sopron	6	167	27,8	3,5
Vas	8	208	26,0	3,7
Veszprém	9	215	23,9	4,0
Zala	7	250	35,7	2,7
Komárom-Esztergom	8	65	8,1	10,9
Fejér	7	99	14,1	6,6
Baranya	8	293	36,6	2,6
Somogy	12	231	19,2	4,9
Tolna	9	99	11,0	8,3
Bács-Kiskun	15	103	6,9	12,7
Csongrád	8	51	6,4	13,6
Békés	14	61	4,4	18,7
Borsod-Abaúj-Zemplén	16	339	21,2	4,5
Hajdú-Bihar	16	66	4,1	19,5
Heves	7	111	15,8	5,9
Jász-Nagykun-Szolnok	15	63	4,2	19,2
Szabolcs-Szatmár-Bereg	16	212	13,2	4,9
Pest	18	166	9,2	9,8
Nógrád	6	121	20,2	4,7
ÉNY-Dunántúl	30	840	28,0	3,4
Ország összesen	206	2920	14,2	6,6

Forrás: Területi Statisztikai Évkönyv 1995. KSH Budapest.

Az Északnyugat-Dunántúlon tehát abszolút számokban kifejezve is, de még inkább a településszámhoz viszonyítva, kevés a városban, egy városra átlag sok falu jut. Az országban Nógrád mellett Győr-Moson-Sopron megyében van a legkevesebb város (6 db), Zalában hét, míg Vasban és Veszprémben is csak nyolc, illetve kilenc város található.

A városok központi funkciói, a várossá válás kritériumai

A település hálózat elemei a magányos települések, a falvak, a városok és a agglomerációk/településegységek (Mendöl 1963). A városok fogalma és tartalma mindig is vitát váltott ki a különböző tudományágakban. A jogászok például azt mondják: az a település a város, amelyik megkapta a városi rangot. Az építészek szerint a város az a település, amelyben a beépítettség megfelelő horizontális zárt-

sággal és bizonyos vertikális szintekkel jellemezhető. A statisztikusok bizonyos népességszámhoz kötik a városi rangot. A földrajztudomány, ezen belül a település-földrajz, a funkciók oldaláról közelíti meg a kérdést.

A funkció szó jelentése: feladatkör, szerepkör, rendeltetés. Minden településnek vannak funkciói. Alapvetően a funkciók két csoportba sorolhatók: vannak alapfunkciók és központi funkciók. Alapfunkcióknak általában azokat a feladatköröket nevezzük, amelyekre az embereknek - a település lakóinak - a mindennapi megélhetés során van szükségük (lakás, alapvető infrastruktúra, alap oktatási, egészségügyi és kulturális ellátás stb.). Ha egy település részben, vagy egészben csak alapfunkciókkal rendelkezik, úgy falunak tekinthető.

A központi funkciók olyan magasabb szintű, ritkán – tehát nem mindennap – jelentkező feladatkörök, amelyek a szükségletek egy adott minőségi színvonalon történő kielégítésére szolgálnak. Ezek a szerepkörök nem lehetnek jelen a településhálózat minden elemében, csak néhány centrumtelepülésen, melyek ezen központi funkciókkal nemcsak a saját lakóik szükségleteit elégítik ki, hanem környékük településeit is, azaz rájuk vonzást gyakorolnak.

Tehát azokat a településeket, amelyek központi funkciókkal rendelkeznek, s így vonzáskörzetük alakult ki, városoknak nevezzük, a központi szerepköröket városi szerepköröknek. Természetesen vannak olyan települések, amelyek noha rendelkeznek városi funkciókkal, jogilag azonban nem városi rangúak. Ugyanakkor van néhány olyan település is, mely városi jogállású, de városi-központi funkciója, s így vonzás körzete nincs, vagy rendkívül fejletlen. A kérdés: meg lehet-e, meg kell-e határozni, melyek azok a kritériumok amelyek elérése esetén egy település várossá válhat?

Magyarországon a 23/1974. évi ÉVM-MTTH számú együttes közlemény, majd a 7010/1983. ÉVM számú irányelv foglalta össze a városi rang elnyerésének kritériumrendszerét, mindez lényegében 1990-ig fennállt.

A városi rangot pályázni lehetett, s az elbírálás során mérlegelték az adott községnek:

- a térségben betöltött ellátó, gazdasági és igazgatási szerepét, az ellátó funkcióit,
- a hasonló nagyságrendű városokhoz viszonyított alapfokú ellátás színvonalát,
- az adott település külső megjelenését, rendezettségét,
- a történelmi, társadalmi hagyományait, értékeit,
- a településfejlesztési koncepciójának és területrendezési tervének a vonzáskörzetre is vonatkozó főbb céljait és irányait,
- a vonzáskörzetben és az adott településen működő közigazgatási és gazdasági egységek, intézmények együttműködését, a lakosság településfejlesztő tevékenységét.

A pályázathoz csatolni kellett a megyei közigazgatás, a végrehajtó bizottság állásfoglalását arra vonatkozóan, hogy a pályázó település várossá nyilvánítása összhangban van-e a megye terület- és településfejlesztési koncepciójával.

A pályázatok elbírálása mindezek alapján egyedi mérlegeléssel történt és kivételes esetben a hivatkozott rendelet lehetővé tette azt, hogy egy-egy kiemelkedő, sajátos szerepet betöltő település vonzáskörzeti funkció nélkül is várossá válhasson. A település sajátos szerepét a rendelet nem határozta meg.

Ez a szabályozás a rendszerváltozást követően megváltozott. Lényeges változást az Önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. tv. 59. paragrafusa hozott, hiszen ennek értelmében az adott község kezdeményezheti várossá válását, nem szükséges a megyei önkormányzat állásfoglalása. Azonban a benyújtott pályázat szakmai szempontok szerint történő egyedi elbírálása során változatlanul egyik lényeges kritérium a térségi szerepkör megléte, annak jellege.

Az elbírálás kritériumrendszerét a Belügyminisztérium Településfejlesztési és Kommunális Főosztálya állította össze, az alábbi tényezőkre figyelemmel:

- A település helye az ország településhálózatában, kapcsolódása a közlekedés-forgalmi rendszerekhez. A település múltja, történeti értékei, a korábbi városi, mezővárosi, igazgatási szerepköre, ennek ma is bizonyítható továbbélése, illetve hagyományai.
- A település népességének alakulása, társadalmi szerkezete. A népmozgalom adatai (természetes és tényleges szaporodás, vándorlás stb.). A gazdasági aktivitás, a foglalkoztatottság, az ingázás, a képzettségi jellemzők.
- A település gazdasági fejlődése, a község és a térség lakosságát is foglalkoztató gazdálkodó szervezetek, társulások, egyéb intézmények jellemzői.
- A települést, illetve térséget ellátó közép fokú intézmények bemutatása, melyek közül kiemelten fontos az oktatás, a kulturális, illetve az egészségügyi és szociális ellátás egységei (középiskola, kollégium, népfőiskola, művelődési-, falu-, tájház, illetve kórház vagy szakorvosi rendelőintézet, mentőállomás, szociális intézmények stb.). Továbbá lényeges a helyi, térségi működésű igazgatási és rendészeti szervek (pl. bíróság, földhivatal, rendőrség, tűzoltóság stb.), illetve a műszaki infrastruktúrális üzemegységek (pl. áramszolgáltató, kommunális) jellemzése.
- A település kereskedelmi és bevásárlóközponti szerepe, szolgáltató egységei (áruházak, bolti kiskereskedelmi forgalom, ezen belül iparcikk forgalom stb.).
- A település idegenforgalmi jellege, intézményei, férőhelyei (szálloda, panzió, kereskedelmi szálláshely stb.), illetve a szabadidő eltöltésének lehetőségei, intézményei (strand, uszoda, szabadidőközpont, tornacsarnok stb.) és környezeti kultúrája.
- A település műszaki infrastruktúra-ellátottsága: a villany-, gázellátás módja, a közműves vízellátás, a szennyvízelvezető csatornahálózatának kiépítettsége, a szennyvízelvezetés mértéke, a rendszeres szemétygyűjtés és lerakás megoldottsága, út- és hírközlési hálózatának kiépítettsége. A tömegközlekedés belső rendszere, módja.
- A település szellemi vonzása és kulturális színvonalának jellemzői. Az öntevékeny szervezetek (egyesületek, társaságok, alkotó és egyéb közösségek stb.) létének és aktivitásának bemutatása.
- Az önkormányzati gazdálkodás jellemzői, a tárgyév költségvetési mérlege. A fejlesztések ismertetése.
- A település városias arculatának jellemzői: rendezettsége, központjának városiasága, épületeinek, épületegyütteseinek megjelenése, műemlékei, környezeti állapota. A község településfejlesztési elgondolásai, a településrendezési tervek, az épített környezet védelmére tervezett intézkedések.
- A község térségi szerepe és súlya (gazdasági, foglalkoztatási, az intézmények szervező és vonzó hatása, társulások mértéke stb.).

A Belügyminisztérium a beérkezett pályázatokat elbírálja, melynek során összeveti az egyes települések mutatóit a magyar kisvárosok (20 ezer alattiak) átlagmutatóival. Négy csoportba osztva (népesség, lakás, infrastruktúra, tercier funkciók) 23 átlagmutatót jelöltek ki, amelyek statisztikailag jellemzik a településeket. Le nem írt követelmény, de gyakorlat, hogy egy település akkor pályázhat eséllyel városi rangra, ha ezen kisvárosi átlagokat többségében eléri, vagy meghaladja. Ezután a Minisztérium szakemberei a helyszínen is szemrevételezik a pályázó falut, majd véleményt alakítanak ki, mely ha pozitív, felterjesztik az államfőhöz a várossá nyilvánításra.

Az MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézete Vas Megyei Kutatócsoportja 1994-ben a fenti kritériumrendszer alapján megvizsgálta, hogy az Északnyugat-Dunántúlon mely település alkalmas a várossá válásra a közeljövőben. A kutatás során az ún. TINA-2 (településszintű innovációs adatbázis) több száz adatát elemeztük, 15 különböző szakcsoportban. Figyelembe vettük a BM ajánlásait, az első rostán bennmaradt településeket viszonyítottuk a magyar kisvárosok átlagaihoz (Csapó-Kocsis 1994). Várakozásainknak megfelelően csak néhány település maradt fenn a kétszeres, de alapvetően csak statisztikai rostán. Győr-Moson-Sopron megyéből Fertőd és részben Tét, valamint Jánossomorja, Vasban Bük, Csepreg és részben Répcelak, Veszprémben Devecser és részben Herend, míg Zala megyében Zalalövő és Zalakomár. Véleményünk szerint a várossá válás jelenlegi feltételrendszerén és folyamatán változtatni kell. Tudomásunk szerint megindult egy ilyen irányú vizsgálat, ehhez kívánunk jelen tanulmány eredményeivel hozzájárulni.

A térség városhálózata tisztán a népességszám szerint kiegyensúlyozottnak mondható, a nagy-, a közép- és a kisvárosok száma és aránya tulajdonképpen megfelelő lenne. Területi eloszlásuk viszont már számos problémát felvet. Az Északnyugat-Dunántúli hagyományosan policentrikus térség. Bár Győr vezető szerepéhez összességében nem fér kétség, regionális funkcióit tekintve nem teljes értékű központ. Gazdasági súlya mellett kisebb jelentőségű igazgatási, felsőoktatási-kutatási központ léte. Ezért a térség más megyeszékhelyei, illetve más városai is rendelkeznek a megyehatárokon messze túlnyúló szerepkörökkel. Ez a munkamegosztás talán előnyösnek is felfogható lenne, de a központok ilyen "demokratizmusa" sem enyhítheti azt a körülményt, hogy a legfontosabb centrumok (a megyeszékhelyeken túl még Sopron, Nagykanizsa, illetve Keszthely, Mosonmagyaróvár, Pápa) szinte mind kifejezetten saját megyéjük és a térség peremén helyezkednek el.

Sajnos, az említett településeken kívül alig találni középvárost, kisvárost, amely a megyeszékhely viszonylagos távolságát fejlettebb intézményi-, kereskedelmi-, stb. funkciói alapján enyhíteni tudná, főleg nem a régió viszonylatában, megyehatáron áthatoló érvénnyel.

A térségre tehát azt mondhatjuk, hogy bizonyos belső területei megyeszékhelyhiányosnak bizonyulnak, több központ között a senki földjén, gyengén ellátva fekszenek.

Győr-Moson-Sopron megyében a Győr–Csorna–Kapunvár–Fertőd–Sopron vonaltól délre találni ilyen városhiányos térséget, Zalában pedig a megye kellős közepén. Veszprém megyében a Bakony természetes akadályként a településhálózatot és a

közlekedési kapcsolatokat is erősen befolyásolja, de a többi megyében komolyabb domborzati oka nincs, alig lehet a perifériák kialakulásának.

Nem sokkal jobb a helyzet Vas megyében sem, mert itt Szombathely abszolút túlsúlyához képest a többi kisváros gyenge, de nagyobb városiányos területek igazából csak ott alakulnak ki, ahol a szomszédos megyében sem találni erősebb centrumot.

Egy hosszan elnyúló zóna található a régió északi felében, ahol Sopron–Fertőd–Kapuvár–Csorna–Győr, illetve Kőszeg–Csepreg–Sárvár–Celldömölk–Pápa–Zirc városok által határolva a megyeszéli perifériák egymás mellé kerülésével egy városiányos övezet jött létre. Kisebb központjai sem tudják megoldani a tér funkciókkal való teljes lefedését, közlekedési kapcsolatai alapján is egy észak-dél irányú átmeneti, sok tekintetben tranzit jellegű térségnek tekinthető.

Kiterjedésében kisebb, de szintén több megyére terjed a Győr–Csorna–Kapuvár–Sárvár–Celldömölk–Zalaszentgrót–Sümeg–Ajka–Pápa–Győr határokkal kijelölhető terület. Közlekedési kapcsolatai a Győr–Pápa, illetve Győr–Sárvár irányokban fejlettebbek, ezért inkább déli része a problematikus, ahol gyenge kisvárosi centrumok találhatók.

A harmadik nagy, összefüggő térség a Körmend–Zalaegerszeg–Zalaszentgrót–Hévíz–Keszthely–Nagykanizsa–Letenye–Lenti–Szentgotthárd–Körmend körön belül fekszik. A potenciális központok közül Zalalövő és Óriszentpéter a városiányos térség nyugati részét lefedné, Zalakomár a Keszthely–Nagykanizsa közötti vákuumban nyerhetne térségi funkciókat, de Bak község semmiképpen sem tűnik alkalmasnak arra, hogy Zala megye belső területei számára városias szerepköröket hordozzon. A két megyei jogú város, Zalaegerszeg és Nagykanizsa megerősödése esetén is ellátatlan maradna az őket képzeletben összekötő vonaltól nyugatra-délre elterülő vidék, mert Lenti és Letenye csak részben tudnak megfelelni városi szerepkörüknek.

A régió városhálózatára tehát elmondható, hogy a megyeszékhelyek közötti funkciómegosztás nem azért alakult ki, mert több egyformán jól fejlett, életerős centruma van a térségnek, hanem azért, mert egymagában egyik város sem tudja ellátni a négy megyényi területet.

Győr–Moson–Sopron megyében a két tradicionális központ, Győr és Sopron közötti térségben található kisvárosok nem mindenben tudják kiegészíteni a történelmi megyeszékhelyeket, sőt sok tekintetben saját vonzásterületük ellátására sem futja erejükből.

Vasban a megyeszékhely túlzott súlyát alig tudják enyhíteni a kisvárosok, Sárváron kívül egyik sem tud teljes mértékben megfelelni feladatának, ezért a megye délkeleti részén kiterjedt városiányos terület alakult ki.

Veszprém megyében a domborzati viszonyok következtében a megye északnyugati egyharmada szinte el van vágva székhelyétől, Pápa és részben Ajka azonban sokkal erőteljesebb pótlói, kiegészítói a Veszprémnek ebben a térségben, mint a két korábbi megye kisvárosai.

Zala megyét a két rivális központ közötti űr, illetve néhány kisváros kivételével a teljes periféria városiányos, sőt a megye centrális helyzetű belső területeinek volta sújtja.

A régió városiányos területeinek kialakulásához egyaránt hozzájárul a nagyobb központok viszonylagos gyengesége, a megyehatár menti perifériák "összeadódása",

a domborzati viszonyok, valamint a hagyományos aprófalvas településszerkezet. Ez utóbbi következtében a potenciális városok többsége tulajdonképpen a nagyközség méretkategória alsó határa körül helyezkedik el, ezért várossá avatásuk után is csak viszonylag gyengébb térségi hatást lesznek képesek kifejteni.

Javaslatok a várossá válás új feltételeihez és folyamatához

A jelenlegi szabályozás alapjaként megfogalmazott tétellel - miszerint egy várossal szemben bizonyos kritériumokat kell érvényesíteni - egyetértünk, mivel ellenkező esetben minden település várossá válhatna. A kérdés az, hogy milyen feltételek legyenek, azok mennyire legyenek adatszerűek, mérhetőek akár abszolút számban, akár fajlagosan pl. %-ban, illetve a feltételeket egységesen kell-e megállapítani országosan, vagy lehetnek regionális különbségek. A korlátozott terjedelem nem teszi lehetővé a részletes, mindenre kiterjedő állásfoglalást, ezért csak az általunk legfontosabbnak ítélt kritériumokkal foglalkozunk.

Feltételek

Népességszám: Egyre többet hallani arról, hogy meg kell állapítani egy limitet, három-, négy- vagy ötezer főt, és csak az afölötti települések lehessenek városok. Ez a kritérium semmiképpen nem támogatható, legyen egy kívánatos lélekszám, de ne rendelkezzen vétóval. Hiszen ha pl. 5 ezerben húznánk meg a határt, az aprófalvas térségekben, az Északnyugat-Dunántúlon is csak három település (Jánossomorja, Berhida és Devecser) lehetne város. Ha a határ 4000 fő lenne, a régióban elvben 5 település, ha 3000 úgy 18, s ha 2000 főnél lenne meghúzva lélektani határ, akkor is csak ötven település pályázhatna a városi rangra. Ugyanakkor például egy kétezres határ esetében csaknem az összes alföldi falu elvileg város lehetne.

Javasoljuk, a népességszám alsó határa 2000 fő legyen, hasonlóan több nyugat-európai országhoz, de ez csak egy feltétel legyen, ne pedig kizáró ok, és egyes nagyon indokolt esetekben (városhiányos térség, területfejlesztési szempontok, speciális funkciók) még ettől is el lehessen térni.

Funkciók: Úgy véljük, egy várossal szemben alapkövetelmény, hogy rendelkezzen központi szerepkörökkel, mind a primer, a szekunder, illetve a terciér funkciók vonatkozásában. Településföldrajzos lévén úgy gondoljuk, egy település éppen a központi funkciók tesznek várossá. Következtében vonzása van a településnek, a környező falvak centrumnak tekintik, ahová lakóik vásárolni, dolgozni, tanulni, szórakozni, gyógyulni és ügyet intézni mennek. Feltételként ezt is rugalmasan kell kezelni, hiszen ez esetben sokszor az alföldi nagy lélekszámú települések kerülhetnek hátrányba, hiszen központi funkciók ellenére vonzásuk nincs vagy kicsi, mivel sok esetben a környező települések is már városok.

Intézmények: Az intézmények léte összefügg a központi funkciókkal és a lélekszámmal. Ha a jelenlegi BM ajánlásokat szigorúan vennénk, akkor az aprófalvas

Északnyugat-Dunántúlon lehetetlenné tennénk a mégoly városias mutatókkal rendelkező falvak várossá válását is, mivel a régióban szinte alig lehet találni pl. kórházat, középiskolát a nem városi településeken. Így véleményünk szerint minimumokat kellene felállítani, például teljes képzésű általános iskola, óvoda, művelődési ház, múzeum vagy gyűjtemény, szakorvosi rendelőintézet, vagy rendelések, gyógyszerár, valamilyen szociális létesítmény, pénzügyintézet, több kereskedelmi létesítmény, kereskedelmi szálláshelyek, sportlétesítmények, amelyek egyébként az aprófalvas térségekben már többnyire központi funkcióknak is számítanak, s így vonzást is gyakorolnak a térségre. A lényeg, hogy a funkció és intézményei következtében legyen a településnek térszervező szerepköre.

Infrastruktúra – kommunális ellátottság: Kétségtelen, hogy elvárható egy leendő várostól az, hogy fejlett infrastruktúrája, s megfelelő minőségű legyen a kommunális ellátottsága. Azonban nem tartjuk szerencsésnek, ha fajlagos mutatókkal normatívákat alkalmazunk és követelünk meg. A fajlagos mutatók terén találni jó néhány anomáliát, melyek többsége az adott település egyedi helyzetével függ össze. A vezetékes gázzal ellátott lakások aránya például ott magas, ahol egyáltalán létezik vezetékek. Telefonellátottság ott magas, amely település be van kötve a távhívású hálózatba, ott nagy a csatornázott lakások aránya, ahol egyáltalán csatornázva van a település. Másrészt éppen az infrastruktúra és a kommunális rendszerek tekintetében mutatható ki legkevésbé markáns különbségek kisvárosok és a falvak között, sok esetben a falvak mutatói jobbak.

Városias arculat: Fontos szempont lehet a települések morfológiája, s rendezettsége, megjelenése, környezeti állapota. Azonban ezt a feltételt is térségenként más és másképp kell megítélni. Ez tudniillik az Alföld jellegzetesen agrár-óriásfalvait hozná nehéz helyzetbe, hiszen ott nem jellemző a település vertikális tagozódása, többnyire falusias a településkép, s mindez csökkenti a település városiasságát. Ugyanakkor szigorúbban kell figyelembe venni a község településfejlesztési elgondolásait, a településrendezési terveket, az épített környezet védelmére tett/tervezett intézkedéseket.

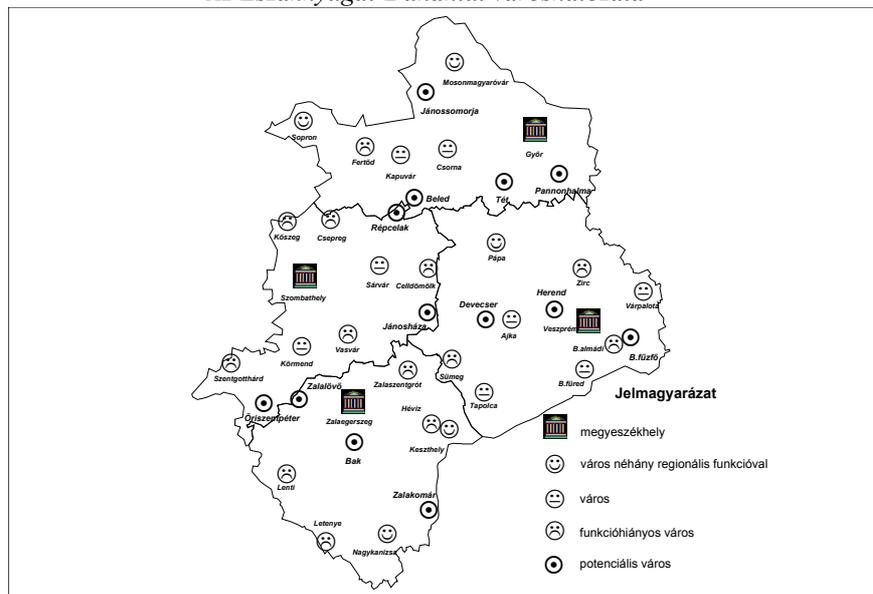
Szellemi kisugárzás: A legnehezebb ezt a feltételt megfogni s értelmezni, pedig véleményünk szerint ez az egyik legfontosabb. A szellemi kisugárzást alapvetően a település funkciói, intézményei, hagyományai, történelme, de leginkább talán az ott élt és az ott élő lakosok, az emberek cselekedetei, tudata, viselkedése és összetartása adja. Itt jelennek meg erősen és pozitívan a település egykori városi létéből fakadó tradíciók, hagyományok és emlékek, melyek kétségtelenül segítik a várossá válást.

Településfejlesztés – térségi szempontok: A várossá nyilvánítás szerintünk soha nem lehet öncélú, azaz csak az adott település érdeke. A várossá nyilvánítás meggyőződésünk szerint a területfejlesztés egyik fontos eszköze. Különösen igaz ez Észak-Magyarországon és a Dunántúlon, ahol sűrűbb a településhálózat és apróbbak a falvak mint az Alföldön. Ebből fakadóan a várossá nyilvánításkor a térségi szempontok figyelembevétele rendkívül fontos. Itt elsősorban a városhiányos térségekre gondolunk, ahol van centrumtelepülés, vonzása öt-tíz, néha jóval nagyobb településkörre terjed ki, ahol a centrum várossá válása nem elsősorban a település érdeke, hanem inkább a

térségé. Véleményünk szerint ilyen esetekben, a megyei, vagy regionális területfejlesztési stratégiákkal összhangban olyan kisebb település is kaphatna városi rangot, amely a feltételrendszer egyes elemeit nem tudja egyébként teljesíteni.

Az Északnyugat-Dunántúl területfejlesztési stratégiájában éppen a fenti pontok, különösen a térségi szempontok figyelembevételével, továbbfejlesztve korábbi vizsgálatunkat több települést javasolunk a városi rang elnyerésére. Középtávon (2000-ig) Győr-Moson-Sopron megyében Jánossomorja és Tét, Vas megyében Répcelak, Bük, Veszprém megyében Devecser és Herend, Zala megyében Zalalövő és Zalakomár nagyközségeket (1. ábra). Hosszú távon pedig (2010-ig) indokolt Beled és Pannonhalma (Győr-Moson-Sopron), Jánosháza és Óriszentpéter (Vas), Nagyvázsony és Balatonfüzfő (Veszprém), valamint Bak (Zala) várossá nyilvánítása. Ezzel az Északnyugat-Dunántúl négy megyéjében összesen 45 város lenne, s az egészséges városhálózat lényegében kialakulna.

1. ÁBRA
Az Északnyugat-Dunántúl városhálózata

A várossá válás közigazgatási aspektusai

Alapvetően egyetértünk az igazgatás mai gyakorlatával, miszerint a kezdeményezésnek alulról, a településtől kell indulnia. Erről dönteni kell az önkormányzatnak, s el kell készíteni/készíttetni egy minden szempontból korrekt vizsgálatot, anyagot a településről, amely feldolgozza és bemutatja a települést, nagy hangsúlyt helyezve a feltételrendszer elemeire. Ezt az anyagot mind az önkormányzatnak, mind a falu lakosságának ismernie s elfogadnia kell. Nagyon lényeges kérdés, hogy a község lakói azonosuljanak a várossá válási törekvésekkel, az ne csak az önkormányzat

véleménye legyen. Hadd álljon itt példaként Bük nagyközség esete, ahol a tanulmány elkészült, az önkormányzat elindította a kezdeményezést, de a falu lakói lezavagták azt, ők - lévén, hogy Bük jelentős termál-falusi turizmust bonyolít le - nem akartak várossá válni. A nagyközség egyébként csaknem minden feltételnek eleget tett volna.

A pályázat a Belügyminisztériumba kerül, ott szakemberek elbírálják, személyesen ellátogatnak a településre, majd pozitív elbírálás esetén felterjesztik az államfőhöz, aki aláírja az okiratot, mellyel a település városi rangú lesz.

A folyamat alapvetően helyes, de hasonlóan az 1990-es önkormányzati törvényhez, véleményünk szerint túlzottan liberális. Hiányzik a folyamatból a középszint, a térség állásfoglalása és véleménye. Egy települést, mint azt kifejtettük, vonzása, funkciói, azaz térségi szerepkörei teszik várossá, ezért véleményem szerint a települési és országos szint között meg kell jelenni a térségi érdekeknek, véleménynek. A középszint lehet a megyei önkormányzat, a területfejlesztési törvény elfogadása után megalakuló területfejlesztési tanácsok, vagy településszövetségek, kistérségi szerveződések. Egy a lényeg, a várossá válások ne öncélúak legyenek, ne egy település érdeke legyen, hanem egy térségé.

A várossá válási folyamat tervszerű kell hogy legyen, el kell készíteni a megyék és kistérségek területfejlesztési stratégiáit, s azokban szerepelnie kell a prioritások között, hogy mely települések várossá válása indokolt az adott térségek fejlődése miatt a közeli, vagy a távolabbi jövőben.

A városi szerepkörből – rangból – fakadó előnyök és hátrányok

Ha a rendszerváltás előtti évtizedeket nézzük, azt kell mondani, hogy a városi rang elnyerése egyértelműen előnyökkel járt. Nemcsak rangot, presztízst jelentett, hanem az akkori területi politikának, redisztribúciós rendszernek megfelelően kiemelt fejlesztést, több pénzt, hatalmat. Napjainkban a változások ellenére megállapítható, hogy bár a területi politika egyértelműen kistelepülés – falu – párti, a városi vagy községi jogállás nem lényegtelen a település fejlődése, esetlegesen a társadalmi-gazdasági nehézségeiből történő kilábalás vonatkozásában. Egy adott település fejlődése nemcsak a minisztériumok, a közigazgatás döntésein múlik, hanem a helyi társadalmi-gazdasági-politikai szereplők hozzáállásán, település-területfejlesztési törekvésein is. Egy város, éppen társadalmának, gazdaságának összetettsége és fejlettsége, a társadalmi-gazdasági élet szereplőinek hozzáállása, a társadalom rétegeinek, csoportjainak egyre markánsabban megjelenő életkörülmények és jövedelmi viszony szerinti differenciálódása és ebből fakadó elvárásai miatt érdekeit jobban képes képviselni, mint a kisebb települések.

A probléma nem is ebből, hanem a hatáskörök és a jelenlegi finanszírozási rendszer ellentmondásából fakad. Hiszen általános értelemben a községek úgymond „kötelezhetők” közvetett módon a finanszírozás módszereivel az alapellátási funkciók gyakorlására, csakúgy, mint a városok a térségi középfokú ellátására. Ugyan-

akkor a városok – főleg a kisvárosok – a mai finanszírozási szisztémában a leghátányosabb helyzetben levő települések a településhálózatban. Így nem véletlen, hogy nem képesek középfokú városi funkcióikat gyakorolni, s szerepköreiket kénytelen átadni más – többnyire a megyei önkormányzatnak. Nem egyedi eset ez Vas megyében, lásd a kőszegi mezőgazdasági szakközépiskola, illetve a körmenyi szakközépiskola és szakmunkásképző esetét. Szomorú ellentét ez, hiszen egyrészt a városi rang elnyerésénél az országos szervek szigorú feltételrendszerrel érvényesítenek, ugyanakkor a középfokú – különösen – oktatási funkciók finanszírozási feltételei nem megfelelőek.

Azon települések esetében, amelyek történetük során voltak már városok, de a rangot elveszítették, a várossá válás igen fontos szociológiai, pszichológiai tényező lehet, így erősítheti az azonosságtudatot, nagyobb összefogásra, cselekvésre ösztönözhet, spontán fellendülést okozhat (lásd Csepreg példáját Vas megyében).

Irodalom

- Csapó T.–Kocsis Zs. (1994) *Kistérségi központi funkciók ellátását végző, vagy arra alkalmas települések, potenciális városok Vas megyében. Térségi folyamatok a Nyugat-Dunántúlon*. 1. sz. MTA RKK, Szombathely, 57 o.
- Csapó T. (1993) Az alapellátottság vizsgálata Észak- és Nyugat-Dunántúl falusi településeiben. – *Győri tanulmányok*. 12. évf. 47–68. o.
- Csapó T. (1994) *Az urbanizációs folyamat és sajátosságai a Nyugat-Dunántúlon*. UNIPRINT Kft., Szombathely, 180 o.
- Csapó T.–Rechnitzer J. (1995) *Vas megye területfejlesztési prekonceptiója*. Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet Közleményei. 12. sz. MTA RKK NYUTI, Szombathely, 62 o.
- Enyedi (1988) *A városnövekedés szakaszai*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 116. o.
- Konrád Gy.–Szelényi I. (1971) A késleltetett városfejlődés társadalmi konfliktusai. – *Valóság*. 12.
- Lackó (1988) *Területi fejlődés, politika, tervezés*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 196 o.
- Mendöl L. (1963) *Általános településföldrajz*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Rechnitzer J. (1993) *Szétszakadás vagy felzárkózás*. A térszerkezetet alakító innovációk. MTA RKK, Győr, 208 o.
- Tóth (1988) *Urbanizáció az Alföldön*. Területi és települési kutatások. 3. Akadémiai Kiadó, Budapest 185 o.

ÚJ GENERÁCIÓ

GLOBALIZÁCIÓ ÉS TÉRSÉGI FEJLŐDÉS¹

SZIRMAI VIKTÓRIA – BARÁTH GABRIELLA –
MOLNÁR BALÁZS – SZÉPVÖLGYI ÁKOS

Bevezetés

A kelet-közép-európai térségben megvalósult átmenet legsikeresebb települései és régiói a külföldi tőkebefektetések, vagyis a globális gazdaságba való beilleszkedés szerint indultak fejlődésnek, oldották meg korábbi válságaikat. A továbblépés lehetőségei azonban – a globális gazdaság egyre ellentmondásosabb hatásai miatt – igen kétségesnek látszanak. A fejlettebb térségekben, illetve településeken ma az egyik legidőszerűbb probléma a fenntarthatóság biztosítása, az elért gazdasági fejlődés szinten tartása, esetleg növelése, a „hogyan tovább?” kérdése. Ezekben a térségekben az a kérdés is felmerül, hogy lehet-e, illetve kell-e a globális gazdaság törvényei szerint tovább fejlődni? Meg lehet-e őrizni az elért szintet, vagy változtatni kell, más utakat és más modelleket kell keresni? Egyáltalán vannak-e más utak?

A fejletlenebb térségek, a fejlettek perifériái, a hátrányosabb helyzetű mikro-régiók számára azonban másképp merül fel a jövőbeni fejlődés problematikája. Nekik azt kell eldönteniük, hogy milyen stratégiát kövessenek? Kövessék-e a fejlettebb térségekben, és településeken kialakult modelleket, vegyék-e tudomásul az ott kialakult társadalmi és gazdasági veszélyeket, vagy más utat válasszanak? Van-e egyáltalán választási lehetőségük?

Olyan, a tanulmány lehetőségeit természetesen meghaladó kérdésekről van szó, ahol a válaszok a legkülönbözőbb szakmacsoportok együttműködését, számos kutatást, elfogulatlan elemzéseket feltételeznek. Már vannak ilyenek. Az utóbbi néhány év világgazdasági történései a magyar szakemberek figyelmét is a globalizáció felé fordították. A megnőtt érdeklődést mutatja, hogy egyre több új könyv jelenik meg, baloldali, jobboldali kritikái nézőpontok csapnak össze (*Farkas 2002*). Sokasodnak a globalizáció témaköreiben megrendezett szakmai jellegű, tudományos konferenciák, empirikus vizsgálatok is.

Az új elemzések, az elfogulatlan kutatások igen fontosak. Ennek alapján lesz mód a globalizáció differenciált természetének megismerésére. A nemzetköziesedés folyamatának minden elemét ugyanis nem ismerjük. Igen sokan állítják viszont, hogy a globalizáció más, mint az összes, azt megelőző világméretű folyamat volt, hatásai most bontakoznak ki, most érzékelhetők igazán. A világgazdaság történetében először bontakozik ki ugyanis a világ egészére kiterjedő, az amerikai gazdasági hegemóniát felváltó többpólusú gazdasági rendszer, amelyet már nemcsak a világkereskedelem bővülése, hanem mindinkább a tőke, a beruházások, a fejlett technológia, a

¹ Tér és Társadalom 2003/3. 29–57. o.

tudományos kutatás, az oktatás és a tudás mind erőteljesebb nemzetközivé válása határoz meg. Emellett a nemzetközi kapcsolatokban egyre nagyobb súllyal szerepelnek olyan globális kérdések is, mint a környezetrombolás, az ökológiai egyensúly megbomlása, a demográfiai robbanás vagy a közjavak használatának összehangolása és szabályozása (Surányi 1999; Inotai 2001).

A globalizáció esetén legtöbbször azonban csak annak gazdasági oldalairól beszélünk, miközben nem, vagy alig ejtünk szót a társadalmi, a politikai és a kulturális hatásokról. Noha a globalizáció elsősorban nem is gazdasági folyamat (Inotai 2001). Nem tisztáztuk a globális folyamatok gazdasági és társadalmi összefüggéseit, valamint politikai, hatalmi következményeit sem (Lányi 2001). Pedig ezek is nélkülözhetetlenek a jövő stratégiáinak kijelöléséhez.

Ebben a tanulmányban a globalizáció konkrét térségi társadalmi és gazdasági hatásainak feltárására vállalkozunk. Egy székesfehérvári empirikus kutatás eredményei alapján – és természetesen számos egyéb, hasonló típusú konkrét vizsgálat által feltártak szerint – kísérletet teszünk a globalizáció helyi folyamatainak elfogulatlan elemzésére, a térség fejlődése szempontjából kedvező és kedvezőtlen következmények tisztázására. Megvizsgáljuk azt is, hogy az érintett eliteszoportok milyen szerepet tölthettek be a térségi globalizáció megvalósulásában. Továbbá, hogy ez a szerep hogyan, milyen szempontok szerint változik. Reményeink szerint a feltárt folyamatok alapján javulhatnak a globalizációs problémák kivédésének lehetőségei és a „hogyan tovább?” kérdésekre adott válaszok kimunkálásának feltételei.

A globalizáció hatásai

A nemzetközi sajtóból, a médiából, az idegen nyelvű szakkönyvekből már hosszú évek óta információkhoz lehet jutni – a legkülönbözőbb fejlettségi szintű országokban – egyes telephelyeiket bezáró, vagy éppen az országokat elhagyó, máshová telepedő transznacionális, illetve multinacionális vállalatokról és ennek kedvezőtlen gazdasági, társadalmi hatásairól. Ezek közül kiemelten fontosak az érintett térségek gazdaságát ért károk, az alkalmazottak – a vállalatok méretétől és típusától függő létszámban történő – elbocsátása és az ebből is adódó társadalmi feszültségek.

A legnagyobb transznacionális cégek vezető topmenedzsereinek 1995-ös találkozásán elhangzottak szerint „az elkövetkező évszázadban a munkaképes lakosság húsz százaléka elég lesz ahhoz, hogy lendületben tartsa a világgazdaságot” (Martin–Schumann 1998). Szakmai értékelések tömege kritizálta és finomította már ezt, de szerintük is a világgazdasági folyamatok jövőbeni alakulásából növekvő munkanélküliség, és ebből is adódóan a szegénység kiterjedése, elmélyülése várható. További súlyos probléma, hogy a globális tőke ma már nemcsak a gazdaságot, hanem az államot és a társadalmi életet is egyre inkább irányítja (Willkinson–Hughes 2002). Szintén sokan kritizálják a globalizáció által közvetített életformák és kultúrák, fogyasztási szokások agresszív, egyben társadalmi homogenizáló hatásait, valamint a nemzeti és lokális kultúrák visszaszorulását (Hay–Marsh 2000).

Az 1990-es években a világ szinte minden régiójában felerősödtek a globalizáció-ellenes társadalmi megmozdulások. A globalizáció társadalmi-gazdasági igazságtalanságai, a környezeti ártalmak ellen tiltakozók, a különböző új mozgalmak szerveződése – az úgynevezett anti-globalista, anti-kapitalista, illetve globalizáció kritikai csoportok – társadalmi és politikai szempontból, a globális gazdasághoz fűződő viszonyuk, valamint baloldali vagy jobboldali beállítottságuk szerint is igen differenciáltak. Középosztálybeli, vagy munkás jellegük alapján társadalmi összetételük és támogatottságuk szintén eltérő (Farkas 2002; Artner 2003). A tiltakozások, megmozdulások számának emelkedése a globalizáció kárvallottjai létszámának és társadalmi érdekérvényesítési képességének növekedésére utal. Az elutasítás pedig kiváltja végül azt az eredményt, hogy a helyi terület, a lokalitás megerősödik, a két irányultság egymásra hatása növekszik, illetve maguk biztosítják és tartják egyben fent a kettősséget, hogy a fragmentálódás továbbra is ikertestvére maradjon a globalizációnak (Bauman 1998).

Az elitcsoportok szerepe

Kelet-Közép-Európában, közte Magyarországon azonban igen alacsony a globalizáció ellenes társadalmi mozgalmak támogatottsága, részben a tiltakozási kultúra és a történeti meghatározottságok, részben pedig a múlt század 1980-as évek végének térségi kényszerpályái miatt. A kelet-közép-európai országok történetileg kialakult strukturális, gazdasági és társadalmi válsága enyhítésének feltételeit a globális gazdasághoz csatlakozás körülményei teremtették meg. Noha ebben a régióban, Magyarországon is érzékelhetők a globalizációs problémák – például a multinacionális, transznacionális cégek kivonulásával kapcsolatos gondok –, azokat az országos és helyi elit, bár egyre nehezebben, de még képes kezelni (bár a legutóbbi időszakban is találunk példát arra, hogy az embertelen munkakörülmények és az alacsony bérek miatt a multinacionális cégek dolgozói sztrájkot hirdetnek. Ilyen munkabeszüntetés történt 2003 júliusában az ászári ITW Siewer üzemében.)

Az elitcsoportok azonban nagyon ellentmondásosan élték meg a világméretű folyamatok hazai térnyerését. Különböző szociológiai kutatások szerint az 1980-as évek végén, 1990-es évek elején az elitcsoportok egyértelműen támogatták a globális fejlődési folyamatokat – mely része volt a politikai rendszerváltásnak és a polgári átmenet kibontakozásának –, miközben már akkor is voltak, akik a kedvezőtlen hatások miatt alapvetően elutasították azokat (Szirmai 1994). Ezek a hangok azonban kisebbségben maradtak. Az újabb empirikus kutatások szerint azonban ma már növekedni látszanak a globális folyamatokat kritikailag szemlélő társadalmi és szakmai csoportok (Szirmai–A. Gergely–Baráth–Molnár–Szépvölgyi 2002).

Számos oka van a kritikai szemlélet növekedésének. Egyrészt történelmi meghatározottságok, másrészt az államszocialista rendszerben kialakult társadalmi szerkezeti sajátosságok, az egyenlőség-eszme, amely alapján sokan vitatják a globalizáció pozitív hatásainak kizárólagosságát. Az államszocialista hatalom a társadalmi ideológiai

illúziókat sokáig és számos eszközzel védte. Miközben a fejlett piaci társadalmaknál szokásoshoz képest ebben a régióban valóban enyhébb társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségek jöttek létre. A rendszerváltó elit szocializációs folyamatai, de legfőképpen a társadalmi értékrend szerint nem könnyű elfogadni sem a kemény egyenlőtlenségekben szerveződő globális gazdasági folyamatok hierarchikus jellegét, sem a hatalmi kiszorítottságot (*Csöke–Kovács* 1998). Szintén nem könnyű megtalálni ebben az önállóságot – néha persze annak csak látszatát – sem. A relatív függetlenség kivívása is nehezebbnek tűnik, mint a meglévő elfogadása. Ezért sokszor csak a kritika válik központi céllá, miközben az előnyök feltárása és adaptálása elmarad.

Az ellenérzéseket növeli, hogy a korábbi szovjet és államszocialista modelltől ugyan eltérő, új típusú, de mindenképpen új függéseket okozó berendezkedés szerveződésének vagyunk tanúi (gazdasági, politikai, szervezeti, területi stb.), s az átmenet elején ezek a függések nem voltak világosak (*Kovács* 1997). Az elites csoportok mellett az érintett társadalmak is most kénytelenek szembenézni a globalizáció kedvező és kedvezőtlen következményeivel, a korábbi eredményekkel, illetve az azokból is fakadó konfliktusok veszélyeivel.

A kritikákban megfogalmazott feszültségek reális elemzését, a kedvezőtlen hatások megfogalmazását persze megnehezítik a kivívott eredmények, a polgári berendezkedés előnyei, a demokrácia, a nyitott világ, a globális gazdaságba csatlakozás pozitív következményei, valamint a gazdasági válság enyhülése, a növekvő jólét és a térségek fejlődése. Vagyis mindaz, amit az átalakulás, ezen belül a globalizációs hatások a társadalom számára – tegyük hozzá igen nagy ellentmondásokban – nyújtanak.

A kelet-közép-európai elites csoportok a globalizációt, a rendszerváltást és a polgári átmenetet egyrészt alapvetően elfogadták – még ha kritikailag is szemlélték –, másrészt meg is valósították, valósítják azt. A szóban forgó szereplők az éles gazdasági válság periódusában fontos szerepet játszottak a globális gazdasághoz történő csatlakozásban. E csoportok részvétele nélkül talán soha, vagy legalábbis csak nagyon nehezen jöttek volna létre a globális gazdasági, illetve térségfejlődési folyamatok. Ez akkor is igaz, ha tudjuk, hogy az átmenet elején kialakult súlyos gazdasági helyzet, az eladósodás „kényszerítő körülményekként” határozták meg a külföldi működő tőke politikai elfogadását (*Barta* 2002). Egyrészt nem akadályozták – még ha egyes szakmacsoportok kismértékben vitatták is –, másrészt szervezeti, szakmai, kulturális és ideológiai érdekeik szerint alapvetően támogatták is. Ebben az időszakban szinte teljesen hiányzott a mérlegelés, az előnyök és a hátrányok mindenki számára nyilvánvaló, egyértelmű értékelése. Hiányzott a globalizáció társadalmi kommunikációja is (többek között azért is, mert akkor kiderült volna a hazai elites csoportok szűkülő mozgástere, nyilvánvalóvá vált volna, hogy a globális folyamatok hatására csökken a nemzeti politikai és gazdasági befolyás), illetve hiányoztak a védekezés, a kezelés eszközei, és az azokat megalapozó koncepciók is.

Az 1990-es évek derekától érzékelhető folyamatok alapján azonban az elites csoportok új szerepére van szükség. Az új szerepet az új helyzet és az azt megalapozó folyamatok indokolják. Az átmenet alapvetően végbement, a magyar társadalom az európai trendeknek megfelelően fejlődik, a gazdasági válság enyhült, számos térség

dinamikus fejlődést mutat. Az európai integrációval, az európai uniós tagsággal hosszú távon javulhat Magyarország pozíciója, és vélhetően csökkenthetők lesznek az 1990-es években még kényszerűnek tűnő függések. Egyre többen látják és láttatják a tényleges hatásokat, csökkentek az illúziók is. Nő azoknak a száma, akik érezni szeretnék a tényleges mozgástereket, akik nem passzívan, hanem aktívan is részt akarnak venni a globalizáció – felfogásunk szerint szükségszerű, de remélhetően irányítható – folyamataiban, ezzel is enyhítve az esetleges kedvezőtlen következményeket. A tanulmányt megalapozó kutatás is ennek az igénynek a jegyében született.

Az empirikus kutatás háttere

A székesfehérvári vizsgálat

Székesfehérvár térségében is érzékelhetők a globalizációra jellemző ellentmondásos következmények, a pozitív és negatív hatások egyidejűsége. Az 1980-as évek végén felerősödött térségi gazdasági válság a globális gazdaság hatásmechanizmusainak köszönhetően is enyhült, a „székesfehérvári sikertörténetként” elkönyvelt, az 1990-es évektől érzékelhető gazdasági fellendülés legjelentősebb forrását a külföldi tőkebefektetések eredményei adták. Ezzel párhuzamosan az elmúlt néhány évben kedvezőtlen gazdasági hatások is megfigyelhetők a térségben, amelynek első konkrét jele a Mannesmann 2001-es távozása volt Sábogárdról. További kedvezőtlen jeleket mutatnak a 2002-es év eseményei, az IBM és a Kenwood kivonulása, a Videoton és az Ikarus leépítései is. Ezek az események részben konkrét – azonnali beavatkozást igénylő – társadalmi problémákat eredményeztek, részben az érintett önkormányzatok részéről felvetették a térségi gazdaságfejlődés hosszú távú fenntarthatóságának kérdéseit, és az ezt megalapozó kutatások szükségességét is.

Székesfehérvár Megyei Jogú Város és Fejér Megye Önkormányzata megbízására az MTA RKK NYUTI Közép-dunántúli Kutatócsoportja empirikus kutatást végzett a globalizáció térségi hatásairól, ezen belül a multinacionális cégek telephelyválasztási stratégiáiról Székesfehérváron, illetve Fejér megyében. A vizsgálatban a komplex problémakör néhány fontos metszetének feltárására törekedtünk. Egyrészt a gazdasági életben lejátszódó globalizáció bizonyos vonatkozásait, a multinacionális cégek telephelyválasztási stratégiáit, lokális gazdasági kapcsolatrendszerit, a térségi, a gazdasági és a társadalmi fejlődésre gyakorolt hatásaikat elemeztük. Másrészt a multinacionális cégek és a városi társadalom – lehetőségeink szerint főként az elit csoportok – viszonyának, a globális és a lokális integráció egyes folyamatainak feltárására vállalkoztunk.¹

A globális és a lokális viszonya

A hazai szakirodalom szerint a térségi és a városi gazdaság fejlődése számára rendkívül fontos a külföldi vállalatok lokális beágyazottsága. Ennek révén jobban integrálódik a tőke, illetve ez biztosíthatja a magyar vállalatok hosszú távú fejlődé-

sét (Barta 2002). Ez a beágyazottság azért is lényeges, mert a globális és a lokális folyamatok, a folyamatokat reprezentáló gazdasági és társadalmi erők viszonya hosszú távon meghatározzák a globalizáció jellegzetességeit, konkrét hatásmechanizmusait és a lokális érdekek érvényesülését.

A hazai szakirodalom egy részében a multinacionális vállalatok „szigetként”, „zárványként” jelennek meg, a globális és a lokális gazdaság sokkal inkább szakadékaiban, mintsem kapcsolataiban kerül vizsgálat alá (Szalai 2001). A gazdasági elemzések a kialakult helyzetet a magyar gazdaság viszonylag fejletlen színvonalával, műszaki elmaradottságával és a külföldi működő tőke rövid történeti múltjával magyarázzák (Barta 2002).

A multinacionális cégek szigetszerű létezését a szakirodalom szerint több tényező is mutatja: a vállalatok és a beszállítók korlátozott kapcsolatai, a multinacionális cégek többnyire külföldi beszállítókkal alakuló együttműködései és a termékek exportálása (Szalai 2001). Kevesebb és gyengébb szálakkal kapcsolódnak a hazai gazdasági szektorokhoz, s kiemelt támogatásaiknak köszönhetően sokkal kevésbé is hatnak rájuk a belpiaci események, mint a többi vállalkozásra (legtöbbször belső kereskedelmük nagyobb, mint a hazai piaci értékesítésük). Kellően tőkeerős ahhoz, hogy a konjunktúra hatásait kivédjék, így hosszabb távon is képesek tervezni: sokszor még dekonjunktúra idején is fejlesztenek, terjeszkednek, így is előkészülve a későbbi „jobb időkre”, illetve piacot foglalnak, vagy csak „megdolgozzák” azt (Molnár–Skultéty 1999).

A szigetszerű felfogást képviselő kutatások is beszámolnak azonban integrációs jelenségekről (bár alapvetően negatív kontextusban). Szalai könyvében például olvashatunk olyan multinacionális cég filozófiákról, amelyek a helyi, a nemzeti társadalmak előrelépését, fejlődését akarják támogatni. Találunk példákat „üzleti, hatalmi érdekek által motivált” szociális érzékenységről is, ezzel kapcsolatos küldetésudatról, de konkrét szponzorálásról, különböző típusú társadalmi kapcsolatokról is (Szalai 2001, 118–124).

A fent jelzett vagy ahhoz hasonló integrációs jellegű törekvések csak meghatározott kontextusban értékelhetők. A történeti visszatekintés alapján ezeket előrelépésként is értékelhetjük. Különösképpen akkor, ha arra gondolunk, hogy a múlt század közepén a transznacionális cégek a verseny szempontjai alapján egyértelműen elutasították a vállalatok szociális elkötelezettségét, és azt a civil társadalmi szervezetek, lakóhelyi közösségek feladataiként fogták fel (Martin–Schumann 1998). A kilencvenes évek végének magyarországi és nemzetközi kutatásai szerint azonban a multinacionális cégek versenyképességük javulását már egyértelműen összekapcsolták belső jóléti rendszereik megeremtésével (Simonyi 2000, 33).

Az integráció kialakulásának a szempontjait más hazai kutatások is érzékelik. Ezek szerint a befektetők – saját üzleti céljaik érdekében – a Magyarországon tapasztalható intellektuális előnyök, a szellemi tőke vállalati felhasználása miatt fokozatosan megerősítik helyi kapcsolataikat (Makó–Ellingstad 1999).

Véleményünk szerint a globális-lokális viszony, illetve az integráció attól is függ, hogy mennyire globalizált egy tér, egy város, milyen mértékben és milyen hatalmi

viszonyok alapján kapcsolódnak az adott térben élők, a különböző státuszcsoporthoz a globális gazdaság folyamataihoz, milyen arányban és milyen érdekérvényesítési pozícióban vannak jelen a globális és a lokális gazdasági, társadalmi erők.

A Sassen által elemzett globális városok viszonyaival való egybevetés esetén teljesen természetes (Sassen 1991), hogy a magyar városok a globalizáció mértékének megfelelően reprezentálják a globális folyamatokat és azok képviselőit, illetve integrációs igényeit is. Székesfehérvár, Győr, Tatabánya, de még Budapest is sokkal inkább lokális, mintsem globális társadalom, illetve város. Ennek alapján, Budapesten erőteljesebben, míg Győrben, Székesfehérváron vagy Tatabányán kisebb mértékben jelennek meg a globális hatások és azok reprezentánsai, akik eltérően használják a helyi teret, a szolgáltatásokat, és eltérő módon vesznek részt a helyi társadalmi és közéletben is. A differenciáltság oka alapvetően kettős: egyrészt a vizsgált tér globális struktúrában elfoglalt eltérő helyzete, másrészt az eltérő városi kínálat, a szolgáltatások, az építészeti, urbanisztikai és kereskedelmi feltételek különbségei miatt alakult ki.

A térhasználatnál is fontosabbak a teret alakító érdekviszonyok, a globális és a lokális szereplők hatalmi, érdekérvényesítési és várospolitikai beleszólási lehetőségei. A vonatkozó szakirodalom szerint ez utóbbi az országos politikán és sajtón keresztül érvényesül leginkább (Kolosi–Szelényi I.–Szelényi Sz.–Western 1991; Szalai 2001). Saját empirikus tapasztalataink szerint ez regionálisan és városokként is differenciált. Az aktív, önálló várospolitikára törekvő önkormányzatok saját globális politikákat alakítanak ki, és esetleg közvetlen kapcsolatban állnak a külföldi vállalatok vezetőivel is. A globális és lokális társadalom közötti integráció a döntésmechanizmusoktól, a globális és lokális aktorok részvételi lehetőségeitől is függ. Vélhető, hogy azokban a városokban, ahol a multinacionális cégeknek jók a város vezetőivel kialakított kapcsolataik, ahol mód van közös döntésekre, ott erősebbek a társadalmi, közéleti, politikai és a mindennapi integrációs folyamatok is (Szirmai–A. Gergely–Baráth–Molnár–Szépvölgyi 2002).

Korábbi kutatásaink alapján is úgy véljük, túlzottan leegyszerűsített a szigetszerű felfogás: az 1990-es évek második felének folyamatai új tendenciákat, a globális és a lokális aktorok új viszonyát is ígérik.² Ezért a székesfehérvári kutatás keretében abból indultunk ki, hogy a globalizációs hatások – ezen belül akár a pozitív, akár a negatív társadalmi-gazdasági következmények –, és azok arányai is döntő mértékben függenek a befogadó – nemzeti, regionális, térségi, lokális stb. – közeg és a globális viszonyától, a globális–lokális viszonyrendszerektől, kölcsönhatásoktól. Értelmezésünkben a globalizáció nem csupán egy kívülről érkező, a lokális szereplőkre erőszakolt, egyben passzivitást feltételező folyamat, hanem a globális és lokális mechanizmusok interakciójában, a globális és lokális aktorok kölcsönös kapcsolatrendszerében és kommunikációjában szerveződő, történetileg változó rendszer (Szirmai–Baráth–Molnár–Szépvölgyi 2002).

Feltevésünk szerint lényeges és kölcsönös, időben változó mértékű függések és autonóm kapcsolati hálók mutathatók ki a globális gazdaság – ezen belül az adott vizsgálatban a multinacionális cégeket, a globális gazdaságot és annak érdekeit

képviselő szereplők – és a lokális társadalom között. A globális és lokális közötti függések és autonóm kapcsolati hálók nemzetközi és helyi tényezők szerint is alakulnak. A helyi tényezők szerepét a társadalmi részvételi mechanizmusok és a civil társadalom ereje, vagy leginkább gyengesége, valamint a különböző érdekelt vagy érintett aktorok közötti kooperáció is befolyásolja.

A kutatás feltevése szerint a hosszú távon fenntartható térségi gazdasági-társadalmi fejlődéshez szükségesek a globális hatások (ezen belül a multinacionális vállalatok jelenléte is), noha a különböző térbeli-történeti fejlődési szakaszokban jelentkező eltérések alapján formálódó sajátosságok szerint. Az államszocialista időszakból fakadó válságperiódus, az átmenet eleje, a globális gazdaságba történő integráció kezdeti szakasza erősebb globális függéseket okozott, míg a lezajló átmenet, a komplex társadalmi-gazdasági és politikai válság megoldása, a globális gazdaságba történő integráció, és az ebből is következő térségi társadalmi-gazdasági fejlődés és jólét csökkentik a globális gazdaságtól való egyoldalú kiszolgáltatottságot, míg növelik a lokális aktorok részvételi lehetőségeit és autonómiáját.

A globális és lokális gazdasági és társadalmi kapcsolatok kölcsönösségére alapozott rendszer, a lokális gazdasági és társadalmi szereplők nagyobb szabadságfoka, az aktív részvétel a globalizációs mechanizmusok irányításában, kezelésében a térségi és városi versenyképességet is javítja, és a sikeres fejlődés lehetőségeit nyújtja.

A kutatás főbb eredményei

A gazdaságfejlődési modell, a meghatározó folyamatok

1) A székesfehérvári térség a külföldi tőkebefektetésekre alapozott térségi gazdaságfejlesztési modell szerint indult fejlődésnek. Az 1990-es évek elejére jellemző válság jelentős mértékben enyhült, a térség fejlődése dinamikussá vált. A gazdasági fejlődés hosszú ideig töretlennek látszott (annak ellenére, hogy a gazdasági szerkezet radikális változására nem került sor).

A külföldi tőkebefektetésekre alapozott térségi gazdaságfejlesztési modell kialakulását a globális és lokális gazdasági erők – több hatótényezőben szerveződő és kibontakozó – közös érdekeltiségei eredményezték. A közös érdekeltiséget a kelet-közép-európai és a magyarországi átmenet keretében létrejött sajátos történelmi helyzet adta. Az 1990-es évek elejére Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban a korábbi recesszió leküzdésével gyors gazdasági növekedés indult meg, amely a II. világháború utáni időszak leghosszabb növekedési periódusának bizonyult. A világgazdaság centrumtérségeinek sikerei pedig – éppen a piaci kapcsolatok megváltozó irányultsága miatt – kedvező feltételeket teremtettek a kelet-közép-európai országok gazdasági integrációjához is (Tamás 2001).

A külföldi működőtőke-befektetés igényei, a multinacionális cégek kelet-közép-európai terjeszkedési politikái, a telephely-választási stratégiákat motiváló gazdasági, ezen belül a piacszerzésre irányuló tényezők ezeknek a folyamatoknak a megha-

tárazó konkrét globális érdekei. A székesfehérvári térségi adottságok, a térség- és városfejlesztési politikák, és az ezeknek is kedvező társadalmi-gazdasági adottságok pedig a befogadást biztosító lokális feltételeket nyújtották. A társadalomszerkezeti és gazdasági átalakulás történeti sajátosságok, valamint a globális mechanizmusok szerint zajlott az államszocializmus válságából is adódó keretek által meghatározott módon (kritikus helyzetben lévő állami nagyipar, komoly térségi munkanélküliség, kezdetleges vállalkozói kultúra). Továbbá a bizonyos szempontokból kiemelkedő regionális, térségi és városi lehetőségek alapján (jó földrajzi elhelyezkedés, fővárosközelség, fejlett infrastruktúra, magas munka- és termelési kultúra, megfelelő szak-képzettségű, alkalmazkodni képes munkaerő stb.).

A globalizáció mechanizmusai, a tulajdonviszonyok átalakítására, a privatizációra, a külföldi tőkebevonásra alapozott új fejlődési pálya alapvetően „mennyiségi” növekedést hozott. A mennyiségi növekedést jelzi, hogy Székesfehérvár – sikeresen kihasználva gazdaságfejlesztési és befektetés ösztönzési lehetőségeit – Győr után a legnagyobb magyarországi vidéki külföldi befektetői területté vált. A befektetett külföldi működő tőke 2002-re elérte a 2 milliárd USD-t. A város 5 ipari parkjába – több mint 475 ha területtel – több mint 140 cég telepedett le (nagy részük külföldi tulajdonú), és az egyes ipari parki címek elnyerése óta is több mint 500 milliárd forint összeruházás valósult meg bennük. A Közép-dunántúli régióban lévő ipari parkokba települt vállalkozások állítják elő a régió ipari termelésének csaknem negyedét, és összefogásuk, hálózati integrációjuk, hosszú távú együttműködésük alapjának a lerakása is megkezdődött és példaértékű. Az előző fejlesztéseknek is köszönhetően az 1993-ban még igen jelentős, 30% körüli munkanélküliségi ráta az évtized végére 4–5%-os értéken stabilizálódott. Ehhez kapcsolódott az infrastrukturális ellátottság fejlődése, a felsőoktatási kapacitások jelentős bővülése, illetve a mozgósítható fejlesztési források – az iparüzési adó kedvezmények miatt leginkább csak 2000-től jellemző – növekedése.

A mennyiségi növekedés azonban csak részben párosult „minőségi” fejlődéssel. A kialakult fejlődési pálya keretében nem jött létre a lakosság széles rétegeinek jóléte. Nem, vagy csak korlátozottan került sor a környezetvédelem, a térségi és városi társadalmi és kulturális élet, illetve kapcsolatok infrastrukturális és intézményes feltételeinek fejlődésére. A minőségi változások hiányát igazolja az is, hogy a felsőfokú képzési kínálat bővülése nem igazodott a munkaerő-kereslethez, vagyis – elsősorban közgazdasági területen – jelentős túlképzés tapasztalható. Ennek ellenére több területen érzékelhetők pozitív irányú minőségi változások, ilyen például a munkaképes korúak arányának növekedése (és ezzel párhuzamosan az eltartottak arányának csökkenése), illetve a működő vállalkozások tevékenységének ágazati megoszlás-változása. Ennek megfelelően a Székesfehérváron működő vállalkozások súlya – számukat tekintve – az iparon belül a feldolgozóipar, míg a terciér szektoron belül az ingatlan- és gazdasági szolgáltatások, valamint a kereskedelem irányába tolódtak el. Ez a korábbinál lényegesen nagyobb hozzáadott értékű, exportképes termékeket, illetve minőségileg javuló szolgáltatásokat eredményezett, vagyis növelte a város versenyképességét.

2) A gazdasági fejlődés folyamataiban a globális érdekek túlsúlya érvényesül, a globális és lokális gazdaság kapcsolatai a külföldi cégek érdekei szerint, de nem a lokális érdekek ellenében szerveződnek.

A multinacionális cégek gazdasági filozófiájának (egyetlen kivételtől eltekintve) célja, hogy helyi, regionális és országos együttműködések alakuljanak ki. A kérdőívekre és a mélyinterjúkban adott válaszokból kitűnik, hogy azonos (mintegy 30%-os) arányt képvisel a helyi és országos együttműködések kialakításának fontossága, ennél némileg kisebb súllyal szerepelnek viszont a regionális kapcsolatok (25%). A cégek véleménye szerint ezek a kapcsolatok kialakultak.

A helyi aktorok véleménye azonban differenciáltabb. Eszerint vannak olyan transz- és multinacionális cégek a városban és a megyében, melyek vezetői, menedzserei ma már magyarok, amelyek a termelésbe is egyre több magyar kis- és középvállalkozást vonnak be, és a gyártmányfejlesztést, egyes kutatási részlegeiket, marketingjüket, európai könyvelésüket, vagy egyéb, a termeléstől eltérő szintet képviselő egységeiket is ide telepítették (pl. Denso, Visteon, Alcoa, Triumph stb.). Ezek célja egyértelműen a ma még kezdetlegesnek mondható társadalmi-gazdasági integráció kiszélesítése. Mégpedig azért, hogy „tőkekomfort-érzésük” jobb legyen, hogy befektetéseiket biztonságban tudják, és gyorsabb legyen azok megtérülési rátája. Ebben az infrastruktúra árának minimalizálási igénye, a szolgáltatások könnyű és megfelelő szinten való elérhetősége és ára, a munkaerő biztonsága, képzettsége és olcsósága is benne van.

Míg azoknak a cégeknek, amelyek főleg szakképzetlen, betanított és segédmunkásokat (operátorok) nagy tömegben alkalmaznak, és/vagy a munkaerőt, illetve csarnokaikat bérlik, bizonytalan a vállalkozói és alkalmazotti légkörük, kevésbé törekednek a kis- és középvállalkozói kör szélesítésére. Ezek a cégek más részlegeiket jellemző módon nem telepítik ide, és a legkisebb lokális változásra is könnyedén kivonulással reagálnak. Ők csaknem mindent fő céljuk, a profit maximalizálása alá rendelnek és, ha azt veszélyek fenyegetik, negatív külső hatások érik, akkor is távoznak, ha azt világpiacon okokkal kevésbé lehet megindokolni (Szirmai–Baráth–Molnár–Szépvölgyi 2002b).

A különböző újabb közgazdasági tanulmányok is a térségi gazdasági integrációval kapcsolatban azt rögzítik, hogy a magyarországi kis- és középvállalkozások zöme – részben az eddigi vállalkozásfejlesztési programok hiányosságai miatt – versenyképesség tekintetében elmaradó, és általában alkalmatlan arra, hogy a külföldi nagyvállalatoknak beszállítója legyen (Vilmányi 2000; Pálmai 2001; Deák 2002; Laki 2002; Kállay 2002; Lengyel 2002). A multinacionális cégekkel készített interjúink is részben megerősítették a vonatkozó kritikákat. A multinacionális cégek nehezen hajlandók a szigorú minőségi és hatékonysági elvárásaiknak nem megfelelő környékbeli, illetve magyar kis- és középvállalkozásokat igénybe venni. Beszerzéseik sokszor globálisan dőlnek el (zömében az anyavállalati központban), a döntéseket pedig a minőség, megbízhatóság és a határidők pontos betartásának feltétele diktálja. A multinacionális vállalatok nagy része általában a korábban már jól bevált – főként külföldi telephelyű – beszállítóit preferálja, esetleg a saját részlegeiben előál-

lított termékeket építi be, ezzel is növelve a profitáramlást (előbbire jó példa a Philips vagy a Ford [ma: Visteon], amely saját beszállítóit is hozta magával: a General Plastics-ot, illetve a Lorangert). De arra is van példa, hogy a már itt levő magyar, vagy – zömében – külföldi beszállítók vonzanak ide újabb külföldi multicégeket (pl. Brunswick).

Kivételt képeznek a más kontinensről származó multinacionális vállalatok, melyek egyik fontos célja, hogy európainak mutassa magukat, kedvezőbb feltételekkel exportálhassanak. Ezek motivációja és stratégiája alapvetően eltér az integrációval kapcsolatban is, hiszen létfontosságú számukra a nagyrészt magyar hozzáadott érték felmutatása az Európai Unióba történő könnyebb szállítások miatt (pl. Denso).

Általában már maga a termék el is dönti azt, hogy mely folyamatokba lehet a helyi kis- és középvállalkozói szektornak beszállítania. A legtöbb esetben a gyártási folyamatba például közvetlenül nem lehet beszállítani (hisz magának a külföldi cégnek is az a fő tevékenysége), ilyenkor leginkább a szerszámgépek előállítását lehet megversenyeztetni (ha eleve nem úgy kapják őket bérbe, például a megrendelőtől). Összeszerelési tevékenységnél pedig az egyes alkatrészek – amennyiben szintén nem készen kapják a megrendelőtől –, illetve a gyártási folyamatokon kívüli munkarészek tekintetében már a legtöbb esetben most is helyi (de nem feltétlenül magyar érdekeltségű), vagy magyar (de nem feltétlenül helyi) cégek a beszállítók.

A korábban jelzett tendenciák, mely szerint a székesfehérvári és térségi multinacionális vállalatoknak a termelési folyamatba rendszeres beszállítói egyáltalán nincsenek, úgy tűnik azonban idővel némileg enyhültek, bár az hosszabb távra is érvényesnek látszik, hogy a beszállítás leginkább nem szakmai területeken jellemző és bővülő (Leveleki 1998; 1999). Az empirikus adatgyűjtésünkből kiderült, hogy a térségi külföldi érdekeltségű cégek mindegyike kapcsolatban van országos szintű beszállítókkal, több mint 50%-uk pedig a megyei beszállítói körrel is kialakított együttműködéseket. Azt, hogy mekkora arányt képvisel a hazai és térségi beszállítói kör az egyes cégek teljes beszállítói körén belül, a megkérdezett cégek mindössze negyedrésze határozta meg (mindegyike esetén igen alacsony arány). Viszont a megkérdezettek minden esetben elégedettek voltak magyarországi beszállítóikkal.

A Fejér megyei kis- és középvállalkozói szektor körében készített mélyinterjúkból az derült ki, hogy sok esetben szerencsésnek érzik magukat, mert a korábbi magyar nagyvállalati struktúrából fennmaradt cégek most is jelen vannak a megyében (pl. Videoton, Ikarus, Köfém, Dunaferr, Dunapack). Ők ugyanis általában szerényebb követelményeket támasztanak velük szemben, és könnyebben megteremtik az ugródeszkát számukra a későbbi „mélyvízhez”, hiszen maguk is a kisebb beszállítói szektorból „nőtték ki” magukat. Ma általában már integrátori funkciókat töltenek be, közvetítik a technológiai, minőségi és logisztikai követelményeket, és a térség specifikumaként magát a humán erőforrást is. A megyei kis- és középvállalkozások a külföldi cégek beszállítóiként biztos piacra tudtak és tudnak szert tenni, és fokozatosan sajátíthatnak el olyan eljárásokat, amelyek ma már technológiailag, minőség-biztosítási, szervezési, környezetvédelmi és más szempontokból is megfelelnek a megnövekedett elvárásoknak.

A kis- és középvállalkozói szektor hiányolja, és erőtlennek tartja azonban a kormányzat, a megye és a város különböző szervezeteinek azt a feladatát, hogy „*saját eszközeikkel, kedvezményes hitelekkel, garanciákkal, támogatott képzésekkel, beszállítói konferenciákkal és katalógusokkal stb. segítsék elő a megerősödésünket, a beszállítói láncolat szereplőinek összefogását*”. A helyi beszállítói kapcsolatok általában azért esetlegesek, mert a beszállítók nem fejlődnek megfelelően. A helyzetet tovább rontja, hogy például Kínában vagy Japánban ezek a helyi beszállítók igen gyorsan fejlődnek, így Magyarországon nem csak a beszállítók, hanem az ittlévő transz- és multinacionális vállalatok helyzete is nehezebbé válhat, ha ezen nem sikerül hatékonyan javítani. „*Erre megoldás lehet a Japánban a Gazdasági, Kereskedelmi és Ipari Minisztériumon keresztül kialakított regionális termelési központok hálózata is, amely kimondottan a beszállítók fejlesztését, a termelékenységi szemlélet javítását célozza. Sajnos ez a szemlélet Magyarországon, de az Európai Unióban is hiányos.*” – hangzott el az egyik interjú keretében.

3) A gazdasági integrációt a multinacionális vállalatok és az önkormányzatok közötti kapcsolatok is befolyásolják. A multinacionális cégek képviselőivel készített interjúkban nagyobb arányt képviselnek a város vezetésével kialakított kapcsolatot eredményesnek értékelő vélemények. A megkérdezett cégek jelentős része stratégiai, az egyik legfontosabb partnernek tekinti a települési önkormányzatot. Fontosnak tartanak ugyanakkor, hogy az önkormányzat súlyuknak megfelelően kezelje a városban letelepült transz- és multinacionális vállalatokat.

A vállalatok képviselőivel készített interjúkban az önkormányzatokkal kapcsolatban negatív vélemények is megfogalmazódtak. Ezek közül az egyik – tipikusnak nem tekinthető, de lényeges – vélemény szerint „*a város vezetése az évtized elején meglehetősen jól állt a dolgokhoz, hatalmas energiákat mozgósított a multinacionális cégekkel kapcsolatban. Mára egyoldalúvá vált a dolog. Nem tapasztaljuk, hogy a város vezetése keresne minket*”.

A megkérdezett gazdaságfejlesztési és területfejlesztési szakértők álláspontjai is megerősítették a fenti véleményeket, hiszen főleg az évtized elején jellemző – kedvező hatással járó – önkormányzati erőfeszítéseket emelték ki. Így a menedzserlakások építésének ötletét, amelyet a város végül nem tudott megvalósítani, az angol nyelvű oktatási intézmények (óvoda, iskola) létrehozását. Ezek csak rövid ideig működtek, később azonban megszűntek, amelynek fő oka, hogy nem volt rájuk, szolgáltatásaikra kellő számú igény (Szirmai–Baráth–Molnár–Szépvölgyi 2002).

A társadalmi és gazdasági hatások

1) A kialakult gazdasági és politikai helyzetben a globalizáció, a transz-, illetve multinacionális tőke és a vállalatok megtelepedése alapvetően pozitív társadalmi-gazdasági hatásokat okozott. A megkérdezettek szerint modernebbé vált, megerősödött a lokális gazdasági szerkezet és a folyamatos versenyhelyzet miatt a talpon maradó hazai nagyvállalkozók is. A megjelenő külföldi cégek a munkanélküliséget

aktív eszközzel, saját foglalkoztatással enyhítették, miközben különböző munkakultúrákat honosítottak meg, és ezzel sok esetben új termelési módszerek, hagyományok alapjait rakták le. Legtöbbször új technológiát hoztak és terjesztettek el, illetve folyamatosan a technológia-fejlesztés, a technológiai transzfer, valamint korszerű termelés- és kereskedelem-szervezési (logisztikai), szervezetfejlesztési és vállalatirányítási módszereket adtak át. Emellett folyamatosan kiemelkedő minőségi követelményeket támasztanak, illetve vezetnek be a beszállítók, az infrastruktúra és a kereskedelem, valamint a szolgáltatások tekintetében.

A gyártmány és a vállalat függvényében erősen differenciáltan, de esetenként mégis jelentős beszállítási lehetőségeket biztosítanak, és ezzel dinamizálják a lokális gazdaság bizonyos szegmenseit is. Ezekben a beszállító, illetve egyéb megbízásos jelleggel kapcsolódó kis- és középvállalkozásokon keresztül áttételesen, közvetett módon további jelentős munkaerőt alkalmaznak (másodlagos foglalkoztatás). Alkalmazottaiknak általában magasabb átlagos bérszínvonalat tudnak biztosítani, mellyel – szintén áttételesen – növekedett a térségi vásárlóerő is. Mindezeket túl az iparüzési adón keresztül, illetve egyéb formákban is (pl. dotáció, egyedi projektek) részt vesznek a lokális fejlesztésekben, sokszor infrastruktúrafejlesztésben is (pl. bevezető és elkerülő utak, zajvédelem, műemlékvédelem, fásítás). Sok esetben támogatják a helyi kezdeményezéseket, a különböző városi és térségi rendezvényeket, a civil szervezeteket, egyes intézményeket, sporteseményeket, illetve sport, művészeti, tudományos stb. klubokat.

Részben e tényezők alapján is enyhült a korábban meglévő válság, az új vállalkozások, a beszállítói kapcsolatok megerősödtek, és a lokális gazdaság kiemelkedő fejlődésnek indult. Ezzel párhuzamosan azonban számos negatív társadalmi-gazdasági jelenség, veszély is felszínre került. A humán erőforrás fejlesztését közvetetten korlátozza például a többségében alacsonyan képzettek iránti permanens munkaerő-igény (főleg a külföldi cégek részéről), és az annak fenntartásában való érdekltségük is. Sokszor figyelmen kívül hagyják az egyes korábbi lokális termelési hagyományokat, és a világgpiaci érdekeket a lokális érdekek elé helyezik. Ezzel is összefüggésben kimutatható volt, hogy alapvető érdekük a struktúrájában egyoldalú gazdasági szerkezet hosszú távú stabilizálása, a különböző gazdasági függőségi viszonyok, a versenyben elfoglalt egyenlőtlen helyzetek fenntartása. A külföldi cégek egyben szűkítik a hazai közép- és nagyvállalkozások működési terét, terjeszkedési esélyeit, lehetőségeit is (fluktuációjuk esetén váltó-gazdálkodásban a hasonló profilura cserélődés miatt is).

A helyben megtermelt profitot kivonják a lokális gazdaságból, és a globális tőkét érdektelenség jellemzi a helyi magasabb fokú oktatási, képzési és kutatás-fejlesztési tevékenységek, kooperációk terén is. A véleményekből kiderült, hogy a jelzett negatív gazdasági hatásoknak egyéb kedvezőtlen társadalmi konzekvenciái is vannak: az utóbbi években például rendkívüli módon megnövekedett a munkavállalói bizonytalanság, és ennek fenntartásában a külföldi cégek érdekeltek. Területi és társadalmi-gazdasági elkülönülésük erőteljes, és részben a további közvetett hatásokra éleződnek az életszínvonalbeli különbségek is a lokális társadalmakban. Az érdek-

szférájukon kívül elhelyezkedő helyi kapcsolatokat sokszor tájékoztató jellegűvé degradálják. Egyes tevékenységükkel, vagy annak hiányával különböző társadalmi konfliktusokat gerjesztenek (pl. a környezetvédelem területén). Lokális fejlesztéseikre, támogatásaikra a bizonytalanság, kedvezményeik miatt pedig a lokális gazdálkodás visszafogása jellemző (adó-, vám- stb. kedvezmények igénylése, támogatások, szponzorálások megvonása stb.).

2) A térségi és városi népességre gyakorolt társadalmi következmények vizsgálatára nem volt módunk. Egy, az MTA Szociológiai Kutatóintézet által 2002–2003-ban megvalósított, a székesfehérvári és a tapolcai kistérségre reprezentatív – a lakosság környezettudatos magatartását feltáró – szociológiai kutatás szerint a megkérdezettek jelentős része – a mai értékelés szerint – negatívan élte meg az átalakulást, a külföldi cégek letelepedésének múltbeli hatásait. A megkérdezettek többsége szerint mindez elsősorban a szakmai előmenetel, a karrier, a szakmai önállóság és a társadalmi kapcsolatok tekintetében volt negatív hatású. A legkisebb negatív tendenciát az életkörülményekben és a jövedelmekben tapasztalták a megkérdezettek.

A pesszimista múltmegítélés ellenére úgy tűnik, hogy a globális gazdaság konkrét térségi megnyilvánulásaival kapcsolatos elvárásokban, a jövőre vonatkozó elképzelésekben viszont már – mintegy óvatos várakozásként – pozitív tendencia is jelentkezett az életkörülmények, az életminőség és a jövedelmek tekintetében, és az élet más területein is csökkent az előrevetített negatív megítélés (Ferencz 2003).

3) Az átmenet keretében érvényesülő globális jelenségek a térségi társadalmat is érintették. A multinacionális vállalatok megjelenése, az ezzel is összefüggő gazdasági, társadalmi hatások egyrészt a térségi, illetve a városi társadalom szerkezetét, másrészt a térségi elhelyezkedés viszonyait is átalakították. Hozzájárultak a piaci társadalmakra jellemző társadalmi, jövedelmi egyenlőtlenségek (pl. az állami és piaci szektor közötti, a külföldi és magyar vállalatok közötti, a beosztás és a szakképzettség szerinti különbségek) kialakulásához.

Az államszocializmusra jellemző társadalmi szerkezet részleges átalakulását, a középosztállyá szerveződés térségi és városi nehézségeit, és a szegénység növekedését is lehet tapasztalni (Domaňsky 2001). Miközben a társadalmi és területi különbségek az ország hátrányosabb helyzetben lévő régióihoz és településeihez képest jóval kisebbek, a szegénység, az underclass jelenség kisebb mértékű. Ezt részben alátámasztja, hogy magas a fiatalok és munkaképes korúak aránya és beköltözése Fejér megyébe, a 60 év felettek aránya kedvezően alacsony – 2%-kal alacsonyabb az országos átlagértéknél –, míg a munkanélküliek aránya mintegy 1%-kal mutat kedvezőbb képet az országosnál (a vidéki átlaghoz képest 2%-kal). Magas, és folyamatosan növekszik – a vidéki átlag mintegy másfélszerese – az egy állandó lakosra jutó személyi jövedelemadó nagysága, és átlagon felüli a vállalkozások száma és dinamikája is (a vidéki megyeszékhelyeken 1000 lakosra 106 társas és egyéni vállalkozás jut, míg Székesfehérváron 122), ami a helyi lakosság kiemelkedőbb keresetén keresztül az életszínvonal emelkedését feltételezi. Székesfehérvár város önkormányzatának rendszeres pénzügyi szociális ellátásában és átmeneti segé-

lyezésében (átlagosan évi 130 fő szorul rendszeres támogatásra – összehasonlításképpen a hasonló nagyságú Kecskeméten 1080 fő, Nyíregyházán 680 fő; de a jóval kisebb népességű megyeszékhelyeken is magasabbak az értékek: Salgótarjánban 935, Szolnokon 410, Kaposváron 385, Békéscsabán 260 fő), illetve a jövedelemplétkban részesülők arányai is kedvezőbbek: mindezek jelezhetik leginkább a szegénység és az underclass jelenséghez köthető rétegek szűkebb voltát.

A globalizáció általunk vizsgált folyamatai hozzájárultak a térségi területi-társadalmi folyamatok eddigi trendjeinek átszervezéséhez. A differenciált gazdasági, jövedelmi, munkaerő-piaci lehetőségek az érintett társadalom, közte az elitcsoportok új lakóhelyi elhelyezkedését és a szegregáció új tendenciát is magukkal hozták (ezek részletes kutatására egy másik vizsgálat keretében van módunk). A szuburbanizáció felerősödését is tapasztalni, melynek – és az 1990-es évek közepétől megnövekedett bevándorlásnak – köszönhetően a Fejér megyei falusi településállomány modernizálódásának, népessége stabilizálódásának, és a legtöbb helyen növekedésének is tanúi lehetünk (1990 óta 25 ezer fős vándorlási fogyás realizálódott a Közép-dunántúli régió városaiban, vele szemben 22 ezer fős gyarapodás figyelhető meg a falvak javára). Mindennek pedig a legdinamikusabban fejlődő megyeszékhely környezete, a budapesti agglomeráció távolabbi vonzáskörzetei – Bicske és Ercsi térsége –, valamint a velencei-tavi idegenforgalmi központok a célterületei (Baráth–Molnár–Szépvölgyi 2001).

A társadalmi-területi szerkezet átalakulása, a jövedelmi különbségek éleződése a térségi és városi társadalom, az elitcsoportok átalakuló életmódját és megújuló fogyasztási szokását is magával hozta. Miközben a nyilvánvaló különbségek miatt a globális és lokális aktorok közötti ellentmondások és a társadalmi – jövedelmi, érdekérvényesítési és életmódbeli – szakadékok növekedtek. A megkérdozett szereplők ezzel kapcsolatos értékelései azt mutatják, hogy a szakadékok az együttműködés akadályait eredményezték, nehezítik a globális és lokális elitcsoportok közötti kapcsolatok alakulását.

4) A kutatás igazolta előzetes feltevéseinket, hogy a globalizációs folyamatok nem feltétlenül járnak együtt az érintett társadalmi-gazdasági szereplők térségi jelenlétével, illetve a térségi adottságok kizárólagos használatával. A globális és a helyi szereplők eltérő módon használják a lokális teret, a városi szolgáltatásokat, és a lakóhely-választási stratégiáik is eltérők³. Ez az integrációs folyamatokra is hatással van.

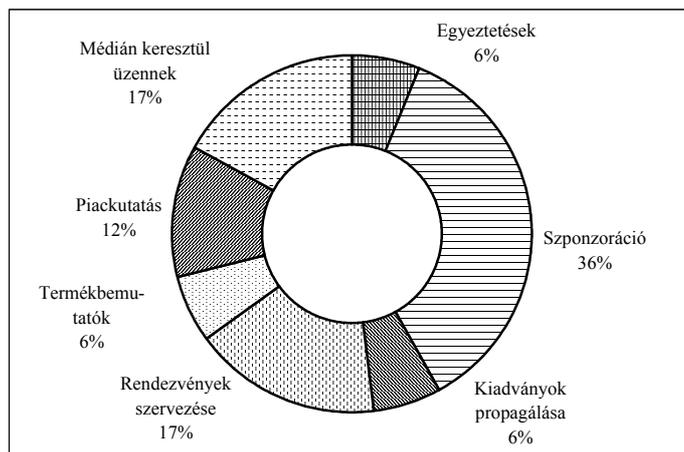
Elemzésünk szerint a megkérdozett magyar vezetők 60%-a Székesfehérváron, 20%-a pedig Budapesten él (20% egyéb települések között oszlik meg). Az általuk megfogalmazott, magyar vezetőtársaikra vonatkozó vélemények is hasonló eredményeket tükröznek: eszerint a Székesfehérváron élő magyar vezetők aránya meghaladja a 60%-ot, a Fejér megyében élőké pedig megközelítően 7%. A fennmaradók többsége Budapesten, illetve Pest megyében lakik. A megkérdozettek közel 50%-a véli úgy, hogy a külföldi vezetés egyáltalán nem telepedett le az országban. Nagyobb arányt képvisel a nem helyben (Székesfehérváron) történt letelepedés: a válaszadók

kivétel nélkül Budapestet jelölték meg a külföldi vezetés lakhelyéül. Az okok között elsősorban a szolgáltatások minősége és az iskoláztatás lehetősége szerepel.

A multinacionális vállalatok térségi jelenlétére, társadalmi integrációjára a cégek helyi lakossággal, civil szervezetekkel kialakított kapcsolatai alapján is következtethetünk. A multinacionális vállalatok által kitöltött kérdőívek alapján megállapítható, hogy a válaszadó cégek közel 80%-a áll kapcsolatban valamilyen módon a település lakosságával (1. ábra).

1. ÁBRA

A székesfehérvári multinacionális cégek kapcsolata a település lakosságával

Forrás: Kérdőívek adatai.

A cégek Székesfehérvár lakosságával kialakított kapcsolatait legnagyobb mértékben a szponzorációval azonosítják (36%). A megkeresett cégek között találunk olyat, mely többféle forrást is elkülönít szponzorációs célra, és a megkérdezettek szinte kivétel nélkül arra is ügyelnek, hogy többségében helyi kezdeményezéseket támogassanak. (Egyikük elmondta, hogy az anyavállalat és helyi leányvállalata is külön szponzorációs alapot működtet, a pénzek elosztásáról pedig a hozzájuk beérkezett kérelmek, kezdeményezések alapján döntenek).

A támogatások, szponzorációs tevékenység mellett a lakossággal kialakított kapcsolatokat illetően legnagyobb arányt különböző rendezvények szervezése, illetve az azokon való részvétel képvisel (17%). Ugyanekkora súllyal szerepel a város lakosságával a médian keresztül történő kapcsolattartás is, majd a piackutatás (12%), az egyeztetések, a termékbemutatók és a különböző kiadványok propagálása következnek a sorban (6%).

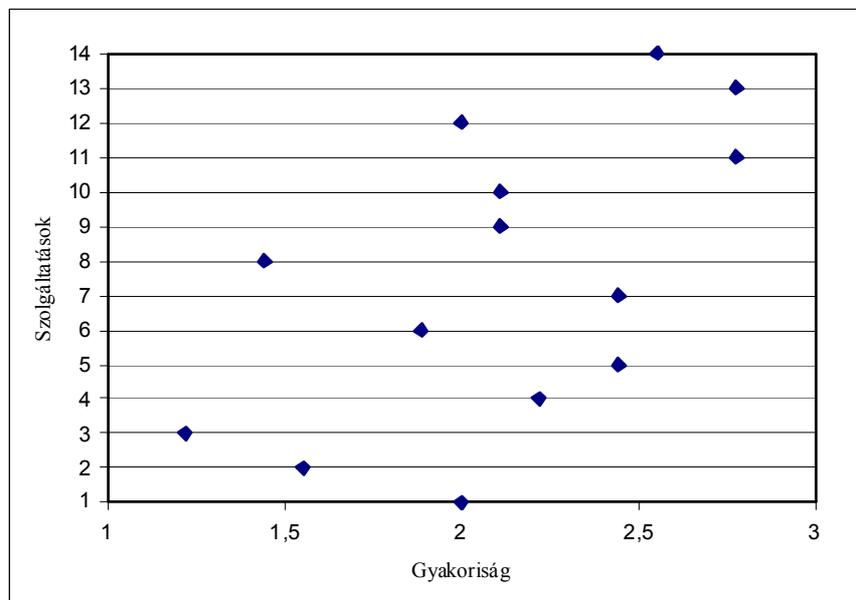
A városi civil elit képviselői a multinacionális vállalatok szponzorációs tevékenységét némileg másként értékelik. Véleményük szerint a multinacionális cégek bevé-

teleikhez, méretükhöz, adottságaikhoz képest elenyésző összeget fordítanak a helyi kezdeményezések támogatására.

A multinacionális cégek a helyi közlekedési és kereskedelmi szolgáltatásokat, a biztonsági szolgálatot és a takarítást rendszeresen, az egészségügyi, kulturális szolgáltatásokat alkalmanként veszik igénybe. Vannak nagyon ritkán vagy egyáltalán nem igényelt szolgáltatások is (2. ábra).

2. ÁBRA

A székesfehérvári multinacionális cégek által igénybe vett szolgáltatások gyakorisága

Jelmagyarázat:

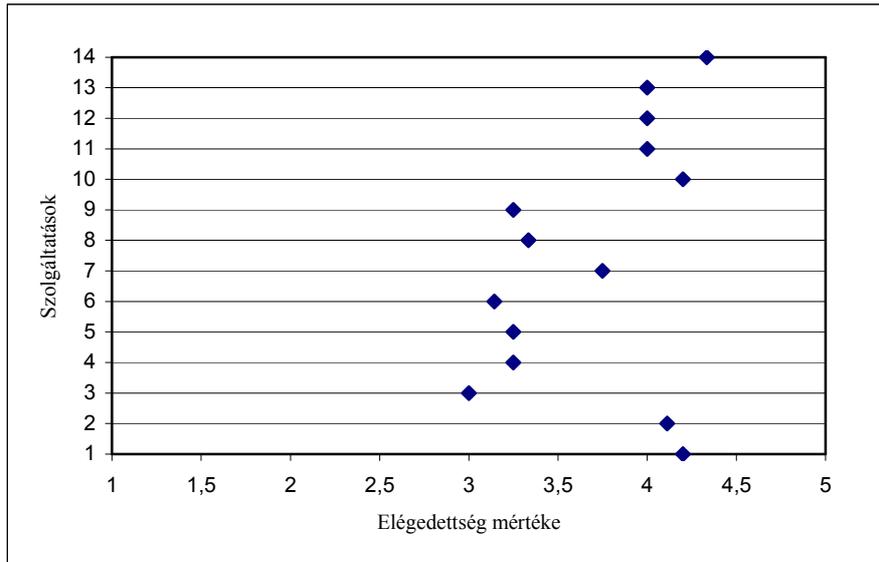
X tengely: a szolgáltatások igénybevételének gyakorisága, ahol 1 – Rendszeresen, 2 – Alkalmanként, 3 – Nincs.

Y tengely: szolgáltatások, ahol 1. Szállítmányozás-logisztika; 2. Telekommunikáció, hirdetés, reklám; 3. Helyi közlekedés, kereskedelem; 4. Pénzügyi/biztosítási szolgáltatások; 5. Raktározás, kölcsönzés; 6. Javítás; 7. Könyvelés-számvitel/adatfeldolgozás; 8. Biztonsági szolgálat, takarítás; 9. Egészségügyi ellátás; 10. Kulturális ellátás; 11. Munkaerőfejlesztés; 12. Oktatás/szakképzés; 13. Szociális ellátás; 14. Különböző tanácsadások.

Forrás: Kérdőívek adatai.

Megkérdeztük a cégeket a szolgáltatásokkal való elégedettségük mértékéről is (3. ábra).

3. ÁBRA
Az igénybe vett szolgáltatásokkal való elégedettség

Jelmagyarázat:

X tengely: elégedettség mértéke, ahol 1 – legkevésbé elégedett, 5 – teljesen elégedett.

Y tengely: szolgáltatások, ahol 1. Szállítmányozás-logisztika; 2. Telekommunikáció, hirdetés, reklám; 3. Helyi közlekedés, kereskedelem; 4. Pénzügyi/biztosítási szolgáltatások; 5. Raktározás, kölcsönzés; 6. Javítás; 7. Könyvelés-számvitel/adatfeldolgozás; 8. Biztonsági szolgálat, takarítás; 9. Egészségügyi ellátás; 10. Kulturális ellátás; 11. Munkaerőfejlesztés; 12. Oktatás/szakképzés; 13. Szociális ellátás; 14. Különböző tanácsadások.

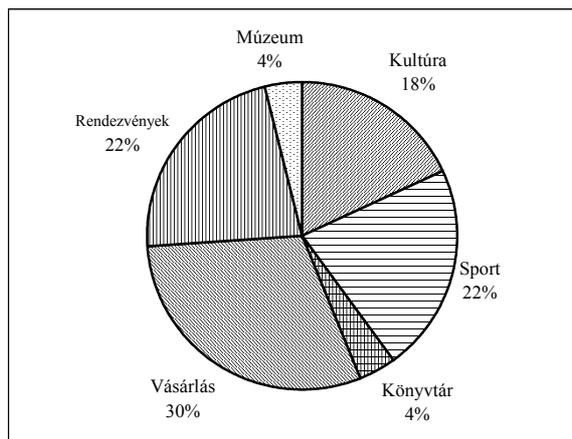
Forrás: Kérdőívek adatai.

A cégek a közlekedés további fejlesztésének a szükségességét emelték ki elsősorban (elkerülő út építése, buszjáratok gyakorisága, úthálózat fejlesztése). Ezen túlmenően a lakásépítés, valamint a szakképzett munkaerő közvetítése, kölcsönzése szerepeltek a további fejlesztést igénylő szolgáltatások között.

A fentiekből kitűnik, hogy a cégek azokat a szolgáltatásokat veszik igénybe nagyobb mértékben, és azoknak a szolgáltatásoknak a fejlesztését tartják fontosnak, melyek működésükhöz, költséghatékonyságukhoz szükségesek. A jelzett szolgáltatások igénybevétele természetesen nem jelenti a helyi társadalmi térbe történő integrációt, de annak bizonyos feltételeit adják. Ezt a feltételt jelentik a cégek magyar és külföldi menedzsmentje által rendszeresen igénybe vett helyi kulturális és szabadidős szolgáltatások is (4. ábra).

4. ÁBRA

A székesfehérvári multinacionális cégek által rendszeresen igénybe vett helyi kulturális és szabadidős szolgáltatások

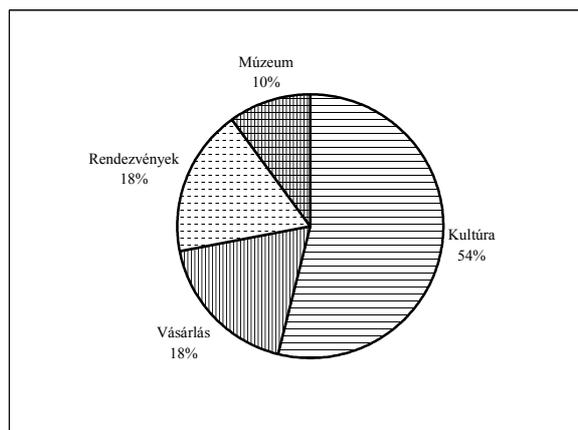

Forrás: Kérdőívek adatai.

A kérdőívet visszaküldők közel fele különböző fejlesztési szükségleteket is megjelölt a kulturális és szabadidős szolgáltatások tekintetében. Ezek között a színház, a hangverseny és a különböző sportolási lehetőségek szerepelnek (fitnessz, lovaglás, tenisz, fallabda). Vannak olyan szolgáltatások is, amelyeket többségében más településen vesznek igénybe a válaszadó cégek képviselői (5. ábra).

5. ÁBRA

A székesfehérvári multinacionális vállalatok képviselői által más településen igénybe vett szolgáltatások

Forrás: Kérdőívek adatai.

A legnagyobb arányt a kulturális szolgáltatások képviselik (54%). Ezt követik a különböző rendezvények és a vásárlási lehetőségek. A máshol (főként Budapesten)

meglévő nagyobb kínálat, és az egyéb településen található lakóhely az oka a kialakult arányoknak.

Az interjúk szerint azokat a szolgáltatásokat, amelyek helyben megtalálhatók (éttermek, színház, mozi) és megfelelő színvonalúak, a multinacionális cégek magyar és külföldi menedzsmentje egyaránt szívesen igénybe veszi.

A multinacionális cégek és a városi elit közötti ellentmondásokra (kapcsolat és ismeret hiányokra) utalnak a városi elit által megfogalmazott vonatkozó nézetek: *„Nagyon kevés szolgáltatást vesznek igénybe, aminek sokszor az az oka, hogy nincs is igazán igénybe vehető szolgáltatás. Érdekes, hogy csak körülbelül fél éve van a városban színvonalas hotel, közben a multik már tíz éve letelepedtek. Nincsenek megfelelő éttermek, vendéglők. Egyéb szolgáltatásokat meg végképp nem vesznek igénybe, mert otthonról hozzák őket”.*

A gazdasági-, területfejlesztési szakértők véleménye szerint elsősorban azokat a szolgáltatásokat veszik igénybe, amelyek vállalatuk működéséhez szükségesek.

A tények szerint tehát a globális aktorok a helyi adottságoknál szélesebb társadalmi és lakóhelyi teret teremtenek maguknak. Ezek a tényezők a kutatók típusú integráció ellen szólnak. A különböző szintű térhasználat ma még a globális és lokális aktorok közötti térbeli, lakóhelyi konfliktusok forrása, melynek okai éppen a globális és a lokális tér átszerveződésével kapcsolatos folyamatok és az eltérő értelmezések, miközben a globalizáció szükségszerű folyamataival állunk szemben. A helyi elit helyzetének differenciáltsága szerint tudja csak elfogadni a külföldi vállalatok vezetőinek életformáit, a szegregáció folyamatait, azt, hogy saját lakóhelyi tereket hoznak létre, s ezek nem feltétlenül esnek egybe a helyi elitszoportok lakóhelyi tereivel. Legtöbbször a városi elit életformái sem esnek egybe a külföldi cégek vezetőinek mobil, helyi és globális terekre kiterjedő életformáival.

5) A térségi, helyi politikai és hatalmi struktúra függő helyzetbe került az átmenet keretében, részben az állami centralizációs törekvések, a központi és a helyi pártpolitikai összetétel eltérései, részben pedig a globális szereplőknek való kiszolgáltatottságok szerint.

Az átmenet elején kialakult nehéz helyzetben a helyi hatalom képviselőinek nem volt módjuk, sem erejük a védekezés kidolgozására: az átmenet levezénylése volt a fő feladat. Ebben azonban szinte teljes társadalmi és politikai konszenzus jött létre, kiváltképp a válság idején. Ezt az is mutatja, hogy csak nagyon kevesen próbálták meg a globális függéseket és az azokból adódó valóságos társadalmi problémákat politikai célokra is felhasználni. A politikai érdekérvényesítés mechanizmusai általában kimaradt ez a szempont. A globalizáció ellentmondásos hatást gyakorolt a térségi és városi politikai elit lehetőségeire. A térségi és városi politika befolyását növelték egyrészt a globális szereplők letelepedését pártoló és megalapozó fejlesztési koncepciók és programok, a szükséges intézmények kialakítása is. Befolyásukat növelték a munkahelyteremtő törekvések is, a foglalkoztatási gondok enyhítése és enyhülése, az ideérkező befektetések és külföldi cégek, de legfőképpen az elért gazdasági sikerek, a térségi átmenet megvalósítása. A térségi és városi politika be-

folyását növelte másrészt az is, hogy a multinacionális cégek menedzsmentje nem törekedett térségi politikai részvételre, miközben a legfontosabb szociális feszültséget, a munkanélküliség veszélyeit jelentős mértékben enyhítették.

A térségi politikai befolyást azonban csökkentette a multinacionális cégek telephelyválasztási stratégiáinak való kiszolgáltatottság. Ezt a befolyást most különösképpen veszélyeztetik a térség jövőjével, a külföldi tőkebefektetésekre alapozott modell fenntarthatóságával kapcsolatos kételyek, a meglévő modell működését veszélyeztető társadalmi és gazdasági problémák, különösképpen az egyes külföldi vállalatok kivonulása.

A jövő lehetőségei: a térségi válaszok

Lehetett-e másképp fejlődni?

A ma visszaemlékező megkérdezettek nézetei között nem találtunk releváns különbséget, a globális és lokális „találkozást” a helyi elitcsoportok támogatták. A korabeli ideológiáknak és koncepcióknak megfelelően a térségben is csak mérsékelten figyeltek a gazdasági csatlakozás, illetve a globális gazdasághoz történő integráció várható negatív társadalmi következményeire. A várható társadalmi konfliktusokról és nehézségekről alig esett szó. A kilábalás lehetőségében akkor egyértelmű társadalmi konszenzus volt, azt a kényszerhelyzetben lévő lakosság is – a válsághelyzet hatására hallgatólagosan – elfogadta, tudomásul vette, támogatta.

A vizsgálat keretében megszólaló társadalmi-gazdasági szereplők, a különböző elitcsoportokat képviselők a kialakult térség- és városfejlődési irányt ma is elfogadják, noha társadalmi és szervezeti érdekeltségeik, a hatalomhoz – pl. a pártokhoz, az önkormányzatokhoz –, illetve a civil társadalomhoz való közelségük alapján eltérően értékelik. A mélyinterjúkból az is egyértelműen látszik, hogy az elitcsoportok nem csupán elfogadták a globalizáció térségi jelentkezését és összes hatásait, hanem nem is láttak, nem találtak más utat, s az akkori szituáció sem kínált mást. A globális gazdaságba való integrációt részben lehetőségként, részben kényszerként élték, élük meg. A meghatározottságok alapján elfogadják a függő helyzetet, de a belső motivációk és értékrendek alapján egyben el is utasítják azt.

A megkérdezett csoportok képviselői alapvetően a társadalmi helyzetük, érdekeltségeik szerint minősítik a lezajlott folyamatokat. A gazdasághoz kötődő aktorok sokkal inkább elfogadják a globalizációt – a pozitív gazdasági következményekre helyezve a hangsúlyt –, mint a többi elitcsoport képviselői. Az önkormányzati szféra képviselői látják a társadalmi problémákat, de főként azok nem túl éles voltát és kezelhetőségüket emelik ki. A civil, a kulturális, a tudományos szféra sokkal keményebben bírál, a gazdasági előnyök mellett sorra veszik és hangsúlyozzák a társadalmi következményeket, a negatív tényezőket is.

Az interjúkból kitűnt, hogy a térségi elit értékeli és elismeri az eddigi fejlődés eredményeit, pártállástól és szervezeti kapcsolataiktól függetlenül. Tisztában vannak a város és a térség 1980-as években kiéleződött komplex válságával és az akko-

ri nehézségekkel, valamint azzal is, hogy a kilábalás nem sikerült volna a külföldi tőkebefektetések nélkül. De úgy gondolják, hogy a székesfehérvári siker fontos feltétele volt az érintett elitcsoportok részvétele is. Általános elit vélemény azonban, hogy a siker nem csak az elitcsoportok tevékenységének az eredménye. A térségi, városi társadalom történetileg is kondicionált szakmai kulturáltsága, a lokális gazdasági funkciókból adódó szakértelem, a földrajzi helyzet, a kedvező infrastrukturális adottságok, a meglévő vállalati kultúrák és intézmények egyaránt hozzájárultak az új típusú fejlődéshez. Vagyis a multinacionális vállalatok telephely-választási stratégiáinak ezek voltak a konkrét feltételei.

A megkérdezettek többsége látja a kedvezőtlen következményeket, a társadalmi-gazdasági problémákat is. Ezek részben a piaci társadalom jellegzetességeiből, a globalizációból és az átállásból adódnak. Sokan megfogalmazták, hogy nem mindenkinek oldotta meg a helyzetét a piacgazdaság, a globálizálódó gazdaság, a multinacionális cégek megjelenése, bár ezek nagyon sok – a privatizáció során – utcára került, munkanélkülivé vált embert felszívtak, rengeteg embernek adtak ismét munkát. Ennek ellenére a munkanélküliség problémái kismértékben ugyan, de megmaradtak – így pl. az erejüknek még teljében lévő, de kényszer-nyugdíjaztatással nyugdíjba kerültek gondjai is –, ami kiegészült a munkalehetőségek bizonytalanságával, a gyakori fluktuációval (Szántó–Tóth 2002).

Az átalakuló térségi gazdaság, az új nagyvállalatok a környékről, más megyékből is vonzották a munkaerőt. Ez részben jó volt a városnak, hiszen megoldotta az itteni cégek munkaerőigényeit, a városba pedig új lakókat – sokszor csak nappali népesítést, új munkaerőt – is vonzott. Bár ennek konfliktusai is voltak, hiszen a korábbi szociális lakásépítkezések leállásával növekedtek a térségi lakásproblémák, a lakásigények újrastrukturálódtak. A munkásszállások megszűnése is lakásgondokat okozott. Ezek megoldására az akkori gazdasági helyzetben az önkormányzat gondolni sem tudott, a lakásszektor immár piaci alapú átalakítása, átalakulása új keletű folyamat. Ma már egyre többet foglalkoznak ezzel Székesfehérváron is, akárcsak minden városban, jelentősebb településen, csakhogy, azóta további új igények is felmerültek. A fiatal szakértelmiségiek, de a külföldi cégek menedzserei is minőségi lakás-, új lakópark fejlesztéseket, vagy színvonalas bérleményeket várnak el főleg azokban a városokban, ahol a globális gazdaság képviselői kézzel foghatóan jelen vannak. Ezek az igények azonban a mainál jóval differenciáltabb lakáspolitikát, lakásmodellt és új lakáspiaci kínálatot igényelnek (Hegedűs–Tosics 1998; Egedy 2001).

A humán erőforrás szerkezetét tekintve a városban és a térségben egyszerre van sajátos munkaerőhiány és munkaerő-felesleg is. A jövőben várható intenzív gazdaságfejlődés a maitól eltérő, egyben sokkal képzetesebb munkaerő struktúrát feltételez. A térség- és városfejlesztési elképzeléseknek célszerű ezekre a szempontokra építenie, amely a legújabb munkaerő-piaci felmérési törekvésekben és kutatásokban helyet is kapott.

A globális gazdaság az átmenet keretében kibontakozó kedvezőtlen jelenségek és az örökölt történeti problémák közül sokat megoldott, a város új fejlődési pályára állt egy másik társadalmi berendezkedés törvényei szerint. Az új pálya sokaknak javított a hely-

zetén, de nem kevés azok száma sem, akik rosszabb körülmények közé kerültek. A szakértelmiségiek közül is sokan kerültek a korábbi státuszukhoz képest alacsonyabb beosztásba, végeznek kevésbé kvalifikált munkát külföldi cégeknél.

Székesfehérvár a térségi modernizációban is kiemelt gazdasági és társadalmi szerepet játszik, mely szerep a korábbi történeti folyamatoknak – ha úgy tetszik, hagyományoknak – megfelelően jött létre. Ez a helyzet különösképpen nyilvánvaló, ha a fejlődésben lemaradt egyéb térségekkel hasonlítjuk össze a várost és környékét. A „székesfehérvári modell” a követendő társadalmi-gazdasági és területi fejlődés modelljeként, a versenyképesség, az európai térség- és városhálózatba történő sikeres csatlakozás reális útjaként fogalmazódik meg. Legalábbis eddig ez így szerepelt (Molnár 2003). Többek véleménye azonban, hogy ma már új utakat és új modelleket kell keresni, alapvetően a gazdaság árnyoldalai miatt. De azért is, mert a centrum jobban fejlődött, mint a periféria, illetve átalakult a centrum és a periféria, valamint azok kapcsolata is.

Társadalmi és területi-társadalmi szigetek, a jobb jövő lehetőségei – nem csak reményei – jöttek létre a vizsgált térségen belül (is), a társadalmi egyenlőtlenségek erősödtek, nyilvánvalóbbá váltak. Ezek a szigetek túlmutatnak a multinacionális vállalatok és a környező gazdaság szigetszerűségének problematikáján. Miközben kétségkívül különösképpen erős volt a fregmentáció a multinacionális vállalatok és az azok vonzásán kívül rekedtek között. De éleződtek a belső egyenlőtlenségek a multinacionális vállalatok alkalmazottai esetében is (Bódis 2002). Különböző szakmai képzettségű, illetve magasabb státuszú csoportok között is különbségek jöttek létre. A titok hangulata és főként követelménye vette körül a multinacionális vállalatok belső viszonyait, miközben a titok ellenére mindenki számára nyilvánvalóvá váltak az egyenlőtlenségek. Ezek miatt, de a veszélytudat miatt is csökkent a társadalmi kohézió.

A problémákat növelte, hogy leépült az állami, a hatósági, a szociális és a kulturális szféra, valamint a városi társadalmi, lakóhelyi élet fejlesztési, fejlődési igényei is háttérbe szorultak. A gazdaság akkori átalakulása miatt erre sem figyelem, sem forrás nem, vagy alig jutott.

Miközben a multinacionális vállalatok, noha saját érdekeik és gazdasági szempontjaik alapján, de azért szociális intézkedéseket is hoztak. Ezek a nem formalizált intézkedések azonban csak a jelzett cégek dolgozóira és azok családjaira vannak hatással, a többiek, a többi városlakó kimarad ebből a kialakulatlan – a multinacionális cégek helyi képviselői számára is sokszor idegen, szabályok nélküli, egyéni kapcsolatokban formálódó, sokszor a jóérzésükre, szolidaritás-tudatukra építő – rendszerből. Ez szintén kettős hatással volt a helyi társadalmi kohézióra: a szociális problémák kezelése révén növelte, a kimaradtak révén pedig csökkentette a térségi összetartozást és annak tudatát is.

A „globális” és „lokális” kapcsolatok

Az interjúk tanúsága szerint inkább csak méregetik egymást a globális és lokális aktorok, még a másiktól várják leginkább a kezdő lépést, bár már meghívták egymást „vacsorára”, ahogy a LaFontaine mesében a róka tette a gólyával. De mindkét fél olyan edényben tálalt, ami még csak a meghívó félnek volt jó, a másik fél nem, vagy nehézségek árán jutott hozzá a feltálalt ételhez. Paralel módon a hiányzó integrációért még többnyire mindenki a másikat hibáztatja. Mindkét fél számos példát hoz a legkülönbözőbb típusú kezdeményezésre, és arra, hogy a másik fél volt az, aki nem fogadta, nem reagált a lehetőségekre. Mindez azért is van, mert még túl közeli az idő, amikor az átalakulás elkezdődött. Még túl közel vannak a globalizációból adódó fájdalmak, az okozott társadalmi átállás nehézségei, a kialakult hátrányok és a vélt vagy valós igazságtalanságok. Sokan vannak a vesztesek között, de a nyertesek sem igazán nyertesek, főként hosszú távon nem azok. Egy ilyen mértékű társadalmi átalakulásban végül is mindenki nyertes és vesztes is egy kicsit, bár ez társadalmi rétegenként igencsak eltérő.

A külföldi partnerek is kiszolgáltattak a világgazdaságnak, a multinacionális vállalat központjának, vagy a profitnak. S erre sokszor nem is gondolunk. Annak ellenére, hogy számos külföldi cégnek – az ország viszonylagos nyitottságának köszönhetően – már az 1980-as években, illetve korábban is voltak magyarországi, térségi kapcsolatai. A külföldi menedzserek közül egy évtizede sokan azt sem igazán tudták milyen országba, főként milyen térségbe vagy városba érkeznek. Szintén kérdéses volt, hogyan tudják megvalósítani eredeti terveiket, megállják-e a helyüket, meddig maradnak itt, illetve érdemes-e egyáltalán berendezkedni?

Az interjúkból is egyértelműen kiderült, hogy mind a multinacionális cégek, mind a térségi és városi politikákat képviselők fontosnak tartják a jó együttműködést. Bár egyelőre a hosszú távra berendezkedő cégeknek van, illetve lenne erre leginkább szükségük. A globális gazdaság hosszú távú érdekviszonyai ugyanis ezt feltételezik, hiszen ebben az együttműködésben alakulhatnak ki és fejlődhetnek tovább a globális és lokális gazdaság és társadalom ma még zömében hiányzó partnerkapcsolatai.

A tények szerint az együttműködés azért sok szempontból létezik már ma is. A gazdaságban kiváltképp: a globális és térségi gazdaság aktorai között különböző hullámzással és különböző valószínűséggel – leginkább az aktív piacbefolyásolás, a nyereségesség és a perspektivikus vállalati magatartás pozitív függvényében és tiszta tulajdonviszonyok mellett – működik a kooperáció (Csabina–Leveleki 2000). A globális gazdaság, érdekpolitika és a lokális politika is törekszik az együttműködésre, bár úgy tűnik, mintha ez a válságperiódusban erősebb lett volna. Az IBM kivonulását követő helyzetben szintén újra erősödni látszik a kölcsönös együttműködés, a kommunikáció iránti igény.

Az elemzések szerint a multinacionális cégek dolgozói is „használják” a várost, a térséget. A cégek szponzoráló tevékenységeire több példát is láttunk. Ezek intézményesítése előrelépést jelenthetne. Mindenki úgy gondolja azonban, hogy a lényeg

az, hogy a vállalatok befizetett iparüzési adója és egyéb központi támogatásai a városban maradnak (ez akkor is igaz, ha a külföldi tőke vonzása érdekében átmenetileg jelentős adókedvezmények léteznek egyes térségekben, mivel a legtöbb cég esetében letelepedési döntésüknél a helyi adóknak, városi kedvezményeknek elenyésző szerepe van).

Az interjúkból az is kiderült, hogy a globális szereplők helyi képviselői, köztük a külföldi alkalmazottak figyelnek a térségben, a városban zajló eseményekre, hogy a politikai és gazdasági stabilitás különösen fontos számukra. Alapvetően jól érzik magukat Székesfehérváron. S ezt fontos tényezőként jelölik meg – noha ők is, mi is tudjuk –, hogy ez sem a legdöntőbb tényezője az idejövételüknek, sem a maradásuknak, a hosszú távú társadalmi-gazdasági integráció szempontjából ez mégis kiemelten jelentős lehet.

A fejlődés további lehetőségei

A vizsgálat keretében megkérdezték a jövőbeli fejlődés lehetőségeit a megkezdett térség- és gazdaságfejlesztési modell továbbvitelében, de annak továbbfejlesztett változatában látják. Nagyon sok javaslat hangzott el. A különböző helyzetben lévő társadalmi szereplők ugyan helyzetük eltérései szerint más és más hangsúlyokat tettek, a javaslatok fő tendenciájában nincs különbség.

A továbblépés lehetőségét szinte mindenki térségi, helyi szinten, és nem felülről képzei el, vagy kívülről jött megoldást remél. Ez az állami támogatásokkal kapcsolatban is igaz. Nincs vita abban sem, hogy ez csak együttműködéssel, az érintett társadalom – a megszólalók szerint főként a különböző szakmai csoportok – részvételével oldható meg. Az érintett aktorok véleményéből az is kiderült, hogy ezzel kapcsolatban még számos probléma merül fel: intézményi és politikai korlátok, látszatviták, és az érdekek harmonizációját biztosítani nem képes tevékenységi módok, a konfliktuskezelés még mindig hiányzó eszközei, valamint a hiányzó, de az előrelépéshez nélkülözhetetlen kölcsönös információáramlás és kommunikáció.

A jövőkép, a hosszú távú stratégia megalkotása, a határozott önkormányzati beavatkozás, a koncepcionálisan végiggondolt és feltételekkel is felruházott irányítás a legfontosabb javaslatok közé tartoznak. Ezeket főként az önkormányzatokhoz közel álló erők és a civil csoportok képviselői említették. A gazdaságot reprezentáló szereplők továbbra is a befektetést ösztönző politika jelentőségét, a befektetők támogatását, a térség újra vonzóvá tételét tartják megoldásnak. Az együttműködés a köz- és privát szféra között, a megyei és városi önkormányzat, a vállalatok, a külföldi és hazai gazdaság képviselőinek közös tevékenysége, valamint ezek nyilvános értékelése szintén a javaslatok között van.

A széles társadalommal való kommunikáció kiterjesztésének, de leginkább kulturált formáinak megteremtése azonban többnyire hiányzik a megfogalmazott javaslatok közül. Ez azért baj, mert véleményünk szerint ez adhatná mind a megyei, mind pedig a városi önkormányzat legnagyobb támaszát, új erejét, valamint a térségi, a

lokális érdekérvényesítés legfontosabb feltételét, a globális folyamatok egyoldalú érvényesülésének lokális társadalmi ellenpontját.

További kutatásokat igényel, hogy miért hiányzott a széles társadalmi kommunikáció és részvétel a javaslatok közül. Feltevésünk az, hogy az elitcsoportok a gazdasági folyamatok fejlesztését, a térségi gazdaság fellendítését még mindig többnyire szakmai kérdésként értelmezik, a megoldást kizárólag a gazdasági erőterekben helyezik el, és nem gondolnak a társadalmi összefüggésekre. Miközben a nemzetközi és a hazai szakirodalomban is terjed a gazdasági és társadalmi szempontokra kölcsönösen építő térség- és városfejlesztés ma még inkább koncepciója, mint gyakorlata (Szirmai–A. Gergely–Baráth–Molnár–Szépvölgyi 2002).

A megfogalmazott jövőképben sok minden benne van: a korábbi államszocialista illúziókkal való leszámolás, de a globalizáció ma már sokkal kritikusabb és egyben pragmatikusabb értékelése, a multinacionális vállalatoktól való, még mindig létező félelem és az adaptáció esélye is. Egyre többen fogadják el, hogy így működik a mai világ, problémákkal és nehézségekkel, de azt is érzik, hogy ezekre fel kell készülni. S ez azért fontos, mert korábban a térségi irányítás figyelméből kimaradtak a globális társadalmi problémák, a külföldi tőkebevonásra építő átmenet kedvezőtlen következményeinek kivédésére, a pozitív hatások védelmére irányuló elképzelések és programok. Az ezzel kapcsolatos kommunikáció nemcsak az 1990-es évek elején hiányzott, hanem még ma is kevés szó esik széles nyilvánosság előtt a problémákról, azok enyhítésének és kezelésének koncepcionális értelmezéséről.

Talán ezért is van, hogy a „hogyan” még kevésbé világos. Bár a megkérdezettek többnyire optimisták, s ez részben azért is jó, mert az optimizmus mozgósító erő. De csak akkor, ha az optimista szemlélet mellé valóságos elemzések is párosulnak. Az ilyen elemzések többféle olyan scenáriót vázolhatnak fel, amelyek a lehetséges esélyeket latolgatják, és azok gazdasági, társadalmi, politikai és környezeti feltételeit és következményeit, valamint a lehetséges területi-társadalmi konfliktusait is számba veszik. A kapcsolódó és ellentmondó érdekek hálózatát, a feloldás, a harmonizáció eszközeit és azok társadalmi szereplőit is végiggondolják. Az interjúinkban megfogalmazott forgatókönyvekből azonban hiányoznak a negatív scenáriók, a védelem eszközei.

A korábbinál relevánsabb jövőkép kialakítását nehezítik a helyi, térségi, regionális, de tegyük hozzá a nemzeti szintű hosszú távú tervezés nehézségei is. A globális függések, a külső meghatározottságok alapján nem könnyű helyi, regionális szinten – kiváltképp rövid távon – prioritásokat kijelölni. A hosszú távú tervezést talán segíteni fogja az Európai Unióhoz történő csatlakozás, és az ott elfogadott, főként a fenntarthatósággal kapcsolatos értékek, melyek a gazdasági, társadalmi és környezeti érdekek összekapcsolására törekszenek. A többféle érdek harmóniáját biztosítani törekvő nézetek célja a globális gazdaság kedvezőtlen társadalmi hatásainak korlátozása, enyhítése.

Összegzés helyett

A külföldi tőkebefektetésre alapozott térség- és városgazdasági fejlődési modell eredményekkel, de meghatározott társadalmi problémákkal és feszültségekkel is együtt járt. Ezek az adott gazdaságfejlődési modell olyan lényeges jellemzőiként írhatók le, amelyek a globális, egyben gazdasági érdekek túlsúlyából, a lokális, egyben a társadalmi érdekek szűk keresztmetszetű érvényesüléséből jönnek létre.

A hosszú távon fenntartható térségi gazdasági és társadalmi fejlődéshez, a térségi versenyképességhez továbbra is szükségesek a globális hatások, így a transz-, illetve multinacionális vállalatok jelenléte is. A mainál azonban kisebb mértékű függésekben, erőteljesebb térségi, városi irányítással, és az érintett és érdekelt aktorok kifinomult együttműködésével.

Fontos lenne az integráció erősítése is, a globális és a lokális gazdaság és társadalom közötti kapcsolatok javítása. Ezek a kapcsolatok részben történeti okok, részben a mai folyamatok és érdekek miatt még esetlegesek, nem beszélhetünk a két (egyben differenciált) szféra erős integrációjáról. Ma még valóban jellemzőek a függések. Miközben érzékelhetők pozitív tendenciák, a globális és a lokális folyamatokat, érdekeket képviselő társadalmi, gazdasági, politikai aktorok közötti integrációk, a gazdasági és társadalmi jellegű kölcsönös kapcsolatok szerveződésai is. Az elitcsoportok fontos szerepet játszottak a globalizációs folyamatok megvalósulásában, miközben nem fordítottak figyelmet sem a globalizációs problémák kivédésére, sem pedig a széles társadalmi kommunikációra. A kedvező változashoz, a „hogyan tovább?” kérdésre adott válaszokhoz új térségi, városi társadalmi meggyezésre, széles körű társadalmi konszenzusra, a civil participációra alapozott új jövőképek kialakítására van szükség.

Jegyzetek

¹ Az empirikus kutatások keretében két módszert alkalmaztunk. Egyrészt önkitöltős kérdőívet küldtünk a Székesfehérváron és Fejér megyében működő multinacionális vállalatoknak. Ebben a vállalati kapcsolatrendszeret és a telephelyválasztási tényezőket vizsgáltuk. Ezzel párhuzamosan az érintett településeken (Székesfehérvár, Dunaujváros, Mór) strukturált mélyinterjúkat készítettünk a multinacionális vállalatok társadalmi-gazdasági kapcsolatrendszerének, telephelyválasztásuk meghatározó tényezőinek feltárása érdekében. A mélyinterjúk segítségével megkerestünk szereplők kiválasztásánál törekedtünk arra, hogy minden érintett szereplővel készüljenek interjúk, így megkerestük a multinacionális vállalatok képviselőit, a beszállítóként tevékenykedő helyi kis- és középvállalkozásokat, valamint a gazdaság- és területfejlesztésben érintett szakembereket. Ezen túlmenően interjúkat készítettünk az érintett önkormányzatok szakembereivel, a civil társadalmi szervezetek, a felsőoktatási intézmények és a városi társadalmi elit képviselőivel. A vizsgálat során 44 kérdőívet küldtünk ki és 39 strukturált mélyinterjút készítettünk. A kérdőíves vizsgálat eredményeként a kérdőívek 20%-a érkezett vissza. A kérdőívet visszaküldő vállalatok kivétel nélkül székesfehérvári illetőségűek voltak, így esetükben a visszaküldési arány közel 30%. A mélyinterjúk valamivel több mint 40%-a a gazdasági szereplőkkel, így a multinacionális vállalatok és a helyi kis- és középvállalkozások képviselőivel, 15%-a az érintett önkormányzatok szakembereivel, 20%-a a gazdaság- és területfejlesztésben érintett szakemberekkel, és közel 25%-a a civil társadalmi szervezetek, oktatási intézmények és a városi elit képviselőivel készült.

² Egy korábbi nemzetközi összehasonlító és egy hazai vizsgálat keretében Tatabánya térségében is tapasztaltuk a szigetszerűséggel kapcsolatos problémákat, miközben egy új folyamatot, vagyis a multi-

nacionális cégek – a város gazdasági életében betöltött szerepvállalásuknak megfelelő – társadalmi integrációs törekvéseit, szponzorálási céljait, a városfejlődés támogatását is értékeltük (Szirmai–Baráth–Molnár–Szépvölgyi 2001a; 2001b).

- ³ A globális és lokális gazdasági szereplők lakóhely-választási stratégiái feltáráshoz és értékeléséhez módszertanilag egy áthidaló megoldást alkalmaztunk. Külön kezeltük és elemeztük a multinacionális cégeknél dolgozó megkérdezett magyar menedzserek lakóhelyválasztását és az általuk megfogalmazott magyar és külföldi vezetőtársaik lakóhelyére vonatkozó vélekedéseket.

Irodalom

- Artner A. (2003) *Globalizáció-kritika a világban*. MTA VKI, Budapest.
- Baráth G.–Molnár B.–Szépvölgyi Á. (2001) Területi egyenlőtlenségek a Közép-Dunántúlon. – *Tér és Társadalom*. 1. 111–129. o.
- Barta Gy. (2002) *A magyar ipar területi folyamatai 1945–2000*. Dialog–Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- Bauman, Z. (1998) *Globalization: the human consequences*. Polity Press, London.
- Bódis L. (2002) A multinacionális tömeggyártó üzemek és az állami munkaközvetítés. – *Szociológiai Szemle*. 1. 21–45. o.
- Csabina Z.–Leveleki M. (2000) A vállalatok kooperatív magatartása a hazai feldolgozóiparban. – *Szociológiai Szemle*. 2. 51–70. o.
- Csíte A.–Kovách I. (1998) Gazdasági elit: útban az osztályhatalomhoz. – *Társadalmi Szemle*. 4. 16–34. o.
- Deák Sz. (2002) A hazai ipari parkok és a betelepült vállalkozások jellemzői (empirikus felmérés). – Buzás N.–Lengyel I. (szerk.) *Ipari parkok fejlődési lehetőségei: regionális gazdaságfejlesztés, innovációs folyamatok és klaszterek*. SZTE GTK, JATEPress, Szeged. 175–200. o.
- Domaňský, H. (2001) A szegénység társadalmi meghatározói a posztkommunista társadalmakban. – *Szociológiai Szemle*. 4. 40–65. o.
- Egedy T. (2001) A lakótelepek társadalmi környezetének átalakulása a rendszerváltozás után. – *Földrajzi Értesítő*. 1–4. 271–283. o.
- Farkas P. (2002) *A globalizáció és fenyegetései. A világgazdaság és a gazdaságelméletek zavarai*. Aula Kiadó, Budapest.
- Ferencz Z. (2003) A multinacionális cégek szerepe, megítélése. – Szirmai V.–Csobod É.–Domokos T.–Ferencz Z.–Molnár B.–Szépvölgyi Á.–Szilágyi K. *Az önkormányzati és lakossági részvételt meghatározó szociológiai elemek, a hulladékgyűjtési törvény gyakorlati végrehajtása, az ismeretátadás, oktatás szerepe*. Kézirat. MTA Szociológiai Kutatóintézet. 78–90. o.
- Hegedűs J.–Tosics I. (1998) A közép-kelet-európai lakásrendszerek átalakulása. – *Szociológiai Szemle*. 2. 5–31. o.
- Hay, C.–Marsh, D. (2000) *Demystifying Globalization*. University of Birmingham, Poliss.
- Inotai A. (2001) Gondolatok a globalizációról. – Földes Gy.–Inotai A. (szerk.) *A globalizáció kihívásai és Magyarország*. Napvilág Kiadó, Budapest. 11–72. o.
- Kállay L. (2002) Paradigmaváltás a kisvállalkozás-fejlesztésben. – *Közgazdasági Szemle*. Július–augusztus, 557–573. o.
- Kovách I. (1997) Posztzocializmus és polgárosodás. – *Szociológiai Szemle*. 4. 19–45. o.
- Kolosi T.–Szelényi I.–Szelényi Sz.–Western, B. (1991) Politikai mezők a posztkommunista átmenet korszakában. – *Szociológiai Szemle*. 1. 5–34. o.
- Laki M. (2002) A tulajdon működtetése. A magyar nagyvállalkozók felhalmozott tudásának és kapcsolatainak hasznosítása. – *Közgazdasági Szemle*. Szeptember, 774–793. o.
- Lányi K. (2001) Vázlat a globalizációnak nevezett jelenségkör értelmezéséről. – *Közgazdasági Szemle*. Június, 498–519. o.
- Lengyel I. (2002) A regionális gazdaság- és vállalkozásfejlesztés alapvető szempontjai. – Buzás N.–Lengyel I. (szerk.) *Ipari parkok fejlődési lehetőségei: regionális gazdaságfejlesztés, innovációs folyamatok és klaszterek*. SZTE GTK, JATEPress, Szeged. 24–54. o.
- Leveleki M. (1998) Munkaerőpiaci szereplők Székesfehérvár gépiparában. – *Comitatus*. Október, 30–36. o.
- Leveleki M. (1999) A bérmunka paradicsoma. Mit kínálnak a munkaadók Fejér megyében? – *Tér és Társadalom*. 1–2. 176–185. o.
- Martin, H.P.–Schumann, H. (1998) *A globalizáció csapdája. Támadás a demokrácia és a jólét ellen*. Perfekt Kiadó, Budapest.
- Makó Cs.–Ellingstad, M. (1999) Globalizáció, közvetlen külföldi tőkebefektetések és a vezetői gyakorlat modernizációja. – *Szociológiai Szemle*. 4. 40–58. o.

- Molnár B. (2003) Székesfehérvár változó helyzete az európai és a magyar urbanizációs folyamatokban. *Az Európai Integráció – A csatlakozás kihívásai*. PhD Konferencia, konferencia kötet. KJF, Székesfehérvár.
- Molnár L.–Skultéty L. (1999) A beruházások és a gazdaságpolitika. – *Cégvezetés*. 1. 103–114. o.
- Pálmai Z. (2001) Vállalatirányítás a technológiai trendek tükrében. – *INCO* 1.
- Sassen, S. (1991) *The Global City: New York, London, Tokyo*. Princeton, Princeton University Press.
- Surányi S. (1999) Globalizálódó világgazdaság – Régi és új kihívások. – *Cégvezetés*. 1. 85–92. o.
- Szántó Z.–Tóth I.J. (2002) Munkanélküliek Fejér megyében. Egy empirikus munkaerőpiaci vizsgálat néhány tanulsága. – *Szociológiai Szemle*. 1. 4–20. o.
- Simonyi Á. (2000) Versenyképesség jóléti rendszer és közjavak révén. – *Szociológiai Szemle*. 1. 33. o.
- Szalai E. (2001) *Gazdasági elit és társadalom a magyarországi újkapitalizmusban*. Aula, Budapest.
- Szirmai V. (1994) Budapesti regionális szereplehetőségek és az európai integráció. – Gáthy V. (szerk.) *Leltár*. Disputa Könyvek. MTA Társadalmi Konfliktusok Kutatóközpontja, Budapest.
- Szirmai V.–A. Gergely A.–Baráth G.–Molnár B.–Szépvölgyi Á. (2002) *Verseny és/vagy együttműködés. (A város és környék kapcsolatai)*. MTA Szociológiai Kutatóintézet – MTA RKK NYUTI Közép-dunántúli Kutatócsoport, Budapest–Székesfehérvár.
- Szirmai V.–Baráth G.–Molnár B.–Szépvölgyi Á. (2001a) *Tatabánya és térsége (Tata és Oroszlány) társadalmi és gazdasági kapcsolatrendszerei*. Kézirat. MTA Szociológiai Kutatóintézet.
- Szirmai V.–Baráth G.–Molnár B.–Szépvölgyi Á. (2001b) *Város és vidékének társadalmi, gazdasági kapcsolatrendszerei – A vidéki térségek fenntartható fejlődésének társadalmi lehetőségei*. Kézirat. MTA Szociológiai Kutatóintézet.
- Szirmai V.–Baráth G.–Molnár B.–Szépvölgyi Á. (2002) *A multinacionális vállalatok telephelyválasztási stratégiái. A versenyképesség növelésének tényezői*. Kézirat. MTA RKK NYUTI Közép-dunántúli Kutatócsoport.
- Tamás P. (2001) Posztfordizmus és a közép-európai forgatókönyvek. Globalizációs hálózatok és szerepminták. – Földes Gy.–Inotai A. (szerk.) *A globalizáció kihívásai és Magyarország*. Napvilág Kiadó, Budapest. 73–111. o.
- Vilmányi M. (2000) A regionális üzleti hálózatok főbb kérdései. – Farkas B.–Lengyel I. (szerk.) *Versenyképesség – regionális versenyképesség*. SZTE GKK Közleményei. JATEPress, Szeged. 187–202. o.
- Willkinson, R.–Hughes, S. (2002) *Global Governance, Critical Perspectives*. London, New York.

SZUBURBANIZÁCIÓ ÉS KÖZLEKEDÉS A GYŐRI AGGLOMERÁCIÓBAN¹

HARDI TAMÁS – NÁRAI MÁRTA

Bevezetés: a szuburbanizáció és a közlekedés kapcsolata

Városaink fejlődésében már korán kimutattak bizonyos törvényszerűségeket. Az urbanizáció szakaszos jellegére több szerző is rávilágított, s korszakalkotó jelentőséggel bírt a városfejlődés négy szakaszának kimutatása (*Enyedi* 1988), melynek során világossá vált, hogy a városok lélekszámának gyors növekedését a dekoncentráció, vagyis a városi lakosok, a gazdasági tevékenység és a szolgáltatások szétáramlása követi. Ezt a jelenséget nevezzük szuburbanizációnak, melynek során a kiköltözés eredményeképpen a városok lakosság száma csökken, miközben a környező településeké jelentős mértékben növekszik. A város környéki térbe, az agglomerációba települnek termelő vállalatok (vagy azok irodái), illetve szolgáltatások is, így ezeken a településeken egyre jobban nő a munkahelyek száma, s a szolgáltatások igénybevételéért is egyre többen utaznak oda a városból vagy az agglomerációból.

Ez a folyamat magyarázható a gazdasági növekedéssel (*Timár* 1999), mivel az urbanus tér gazdasági tevékenysége egyre nagyobb területi igényt támaszt (hiszen új cégek jönnek létre, s a régiók bővülnek), s a városon belül a terület véges jószág, tehát azon kívül kell megtelepülési helyet keresni. Az ingatlanárak változása szintén a kitelepülésre csábítja a városban élőket és dolgozókat, hiszen a város mellett olcsóbb és/vagy nagyobb, megfelelőbb ingatlanhoz juthatnak.

Korábbi vizsgálataink alátámasztották, hogy a kiköltöző lakosok motivációi is elsősorban a piaci lehetőségekhez köthetők (*Hardi* 2002), s a nyugodt életkörülmények, a zöld övezet csak a második az indokok sorában, bár gyakran szolgál magyarázatként, ha a városi lét kényelmének feladásáról kérdezzük a kiköltözött családokat.

Az utóbbi években Magyarország nagyobb városaiban egyre inkább jellemzővé vált ez a folyamat. Hol kisebb, hol nagyobb mértékben megindult a kiköltözés. Főleg és elsőként Budapesten, de a fővárost követték a nagyobb dunántúli megyeszékhelyek (elsősorban Győr, Székesfehérvár), de jellemző a folyamat más városokra is (Szombathely, Pécs, Szeged), s kisebb városaink esetében is tapasztalható valamilyen szintű kiköltözés.

Legutóbbi kutatásaink óta az ingatlanpiac sokat változott. Az agglomerációban a korábban jellemző családi házas beépítés mellett ma már egyre inkább a vállalkozók által épített nagy társasházak megjelenése mutatható ki, amelyekben gyakran több száz lakás található. Ez elsősorban Budapest agglomerációjában tapasztalható, de megfigyelhető Győr környékén is. A magyarázat az, hogy a telekárak, ingatlan-

¹ Tér és Társadalom 2005/1. 81–101. o.

árak növekedésével ma már jobban megéri több lakás építése egy lakótelekre, valamint fontos szempont, hogy a családi házat építeni képes, illetve akaró réteg egyre inkább fogy, s a kiköltözés során előtérbe kerülnek azok, akik vagy nem tudják a házat megfizetni, vagy nem kívánnak telekkel, kerttel bajlódni. Ez a folyamat más európai országokban már korábban bekövetkezett (*Herfert 2001*).

Ennek eredménye ugyanakkor, hogy az agglomerációs települések népsűrűsége nő, s egyre világosabbá válik, hogy a városból való kitelepülés elsősorban gazdasági kényszer hatására következik be a családoknál.

Ekkora jelentőségű népességáramlási folyamat természetesen nem következhet be káros következmények nélkül. A kiáramlás kezdetén még egyértelműen pozitív hatásait hangsúlyozták, mára azonban világossá válnak a hátrányok is. Az agglomerációs települések vezetői fenntartásokkal fogadják a nagy lakásberuházásokat, hiszen azok módosítják településük társadalmi összetételét, műszaki környezetét, az intézményekkel szemben támasztott igényeket. Így az agglomerációs települések helyzetüknek megfelelően már különböző stratégiákat dolgoztak ki a további fejlődés kezelésével kapcsolatban (*Szabó 2003*). Az agglomerációban, valamint a városban erősödik a szegregáció, s jelentős társadalmi vonatkozásokkal jár (*Dövényi-Kovács 1999; Csanádi-Csizmady 2002; Izsák 2004*).

Napjaink hazai városfejlődési folyamatainak egyik meghatározó jelensége, hogy vidéki városaink egy csoportja körül határozott szuburbán zóna alakul ki. A városokból jelentős számú lakos települ ki, s a gazdasági tevékenységek számára is vonzóvá válik a város környéki tér. A lakosok és a gazdasági szereplők kitelepülése nagymértékben felerősíti a város és vidék közötti ingaforgalmat, mivel a kiköltözők munkahelyeiket általában továbbra is a városban találják meg, s a városi lakosok is egyre nagyobb mértékben látogatják a város peremén vagy az agglomerációban létesült szolgáltatásokat, kereskedelmi egységeket. A szuburbanizáció egyik fontos következménye tehát a közlekedéssel szemben támasztott igények megváltozása. A szuburbanizáció meglehetősen gyors folyamat, s szinte egy-két év alatt tudja megváltoztatni a közlekedési kereslet jellemzőit egy adott területen, ezzel szemben a közlekedési infrastruktúra rugalmatlan, annak átalakításához, az igényekhez igazításához évek, gyakran évtizedek, s számtalan szereplő érdekeinek egyeztetése, s nem utolsósorban a jogszabályi környezet változása szükséges. Így nem csoda, hogy a városfejlődés e tipikus szakaszát szinte mindenhol a világon közlekedési problémák, konfliktusok sora jellemezte, jellemzi. A közlekedési problémák ma már Magyarországon sem csupán a fővárosban, hanem vidéki nagyvárosainkban is jelentkeznek, Győrben pl. évről-évre érezhető a forgalom növekedése, s ma már a csúcsidőszakokban jelentősebb közlekedési nehézségek alakulnak ki. A helyzet várhatóan tovább romlik az elkövetkező években. Igaz ugyan, hogy a közlekedés volumene a vidéki városokban kisebb, de ugyanakkor az infrastrukturális elemek áteresztő képessége is szűkebb, sokhelyütt hiányzik a kötöttpályás közlekedés, s az alacsonyabb népsűrűségből következőleg az autóbuszokra támaszkodó tömegközlekedés hatékonysága is rosszabb. Mindezeket összevetve be kell látnunk, hogy a vidéki vá-

rosok és környezetük ugyanúgy jelentős problémák előtt állnak a közlekedést illetően, mint a főváros, sőt sok tekintetben hátrányosabb helyzetben vannak annál.

A szuburbanizáció egyik legfontosabb és egyben legkorábban tapasztalható következménye a közlekedési igények jelentős növekedése és átstrukturálódása. Ma már nem csak a fővárosban, hanem vidéki városainkban is tapasztalható, hogy jelentős mértékben megnőtt a személygépkocsi forgalom a környező települések viszonylatában, különösen a munkaidő kezdetéhez és végéhez igazodva. Ez a növekedés természetesen nem írható teljes mértékben a szuburbanizáció számlájára, hiszen a városi lakosok és a vidéken helyben lakók is egyre nagyobb mértékben használnak személygépkocsit. A szuburbán kitelepülők azonban – amint vizsgálataink rámutattak – felülreprezentáltak a személygépkocsi használatban, s általában a közlekedési igényekben, ezért a forgalomnövekedésben jelentős a szerepük. Általánosságban elmondhatjuk, hogy az egy egységnyi kitelepülő lakos több egységnyi mobilitási igényt gerjeszt, tehát a kitelepülők létszámának növekedése nem egyenesen arányos a közlekedési igények növekedésével, mivel ezek az igények gyorsabban nőnek.

Ennek okait az alábbiakban látjuk:

- A kitelepülők általában magasabb jövedelmi színvonallal rendelkeznek, mint a helyben lakók, így lehetőségük van a magasabb költségű személygépkocsis közlekedést használni. Általában a családok több gépkocsival is rendelkeznek.
- A kiköltözők munkahelyeiket, munkájukat tekintve gyakran nem tudnak alkalmazkodni a tömegközlekedés menetrendjéhez. Különösen a vidéki városok helyközi tömegközlekedése szigorúan alkalmazkodik a szabvány munkaidőhöz, iskolai időbeosztáshoz. A kiköltözők nagy hányada azonban olyan munkahelyen és munkakörökben dolgozik, ahol a munkaidő rugalmasabb, így az ingázáshoz rugalmasabb közlekedési eszközre van szüksége.
- A vidéki városok kiköltözőinek jellemzője, hogy gyermekeiket továbbra is a városi iskolába, óvodába járatják. Így a reggeli beutazás nem csupán a lakás–munkahely viszonylatban zajlik, hanem útba kell ejteni az iskolát, óvodát is.
- A szolgáltatások jelentős része (bevásárló központok, ezekhez kapcsolatos szolgáltatások ügyfélszolgálati irodái) ma már gyakran a város határában helyezkednek el. Ezek eléréséhez szükséges a személygépkocsi, tömegközlekedéssel aránytalanul nagy időigényű a használatuk.

Összefoglalva tehát megállapíthatjuk, hogy a kiköltözők életmódbeli jellegzetességei, valamint napi közlekedési céljaik (desztinációik) földrajzi (és időbeli) szét-szórtsága miatt nem tudják igénybe venni a tömegközlekedést. A vidéki városok helyközi és helyi tömegközlekedése sugaras rendszerű, a hagyományos munkahely/iskola–otthon viszonylatra épít, s a menetrend a hagyományos munkaidőhöz igazodik. Nincs megoldva az új igények rugalmas kezelése, valamint az agglomeráción belül a szolgáltatások elérése, a horizontális tömegközlekedési irányok gyakorlatilag hiányoznak. (Erre csak ráérősít, hogy a tömegközlekedési vállalatok a romló anyagi helyzetben a tömegközlekedés kapacitását is csökkentik járatritkítással, így

az utazás színvonala is erősen romlik, nő a zsúfoltság, s romlik a megbízhatóság, ugyanakkor nincsenek összehangolva a különböző közlekedési módok.)

Így az egyén számára a tömegközlekedés lényegesen nagyobb hozzáadott költségekkel jár (időben, kényelmetlenségben), mint az egyéni közlekedés, s ez a kiköltöző rétegek esetében különösen nagy hangsúllyal jelentkezik, s ők képesek is megfizetni az egyéni közlekedés nagyobb közvetlen költségeit.

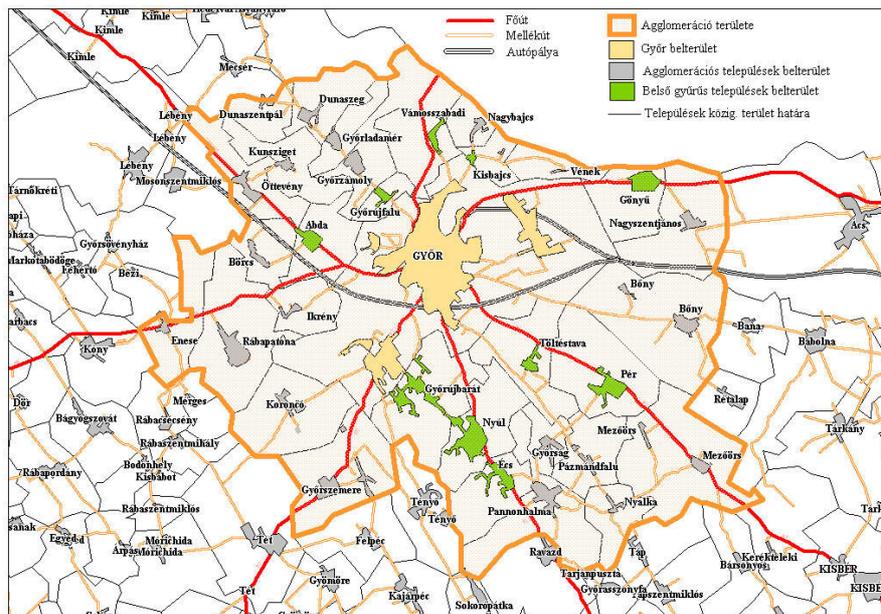
A vizsgálat földrajzi kiterjedése és módszerei

A Széchenyi István Egyetem az MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézete közreműködésével Győr város megbízásából elkészített egy agglomerációs tömegközlekedési felmérést, amelynek célja, hogy hozzájáruljon a város tágabb értelemben vett agglomerációjának tömegközlekedési fejlesztési terveihez. A felmérési, tervezési terület Győrré és 47 környező településre terjedt ki (*1. ábra*). Az „agglomerációk, településegységek” sorozatba tartozó, a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) Győri agglomeráció (2003) című kiadványa szerint 29 település alkotja a Győri agglomerációt (Győrt is beleértve), azonban a vizsgálati terület ennél lényegesen nagyobb területet ölel fel, azokat a településeket, amelyekre Győr jelentős vonzerőt gyakorol. A statisztikai kistérségen kívüli települések kiválasztása elsődlegesen a Győrbe ingázók számának, illetve azoknak a lakónépességből és az aktív keresők számából való részesedése alapján történt. A kiválasztott településekről jelentős a Győrbe ingázó keresők és tanulók aránya, azaz jelentős napi ingázó forgalom¹ nyilvánul meg a város felé. A vizsgálati terület ráadásul kiegészítődött olyan településekkel is, amelyeknek bevonását a tömegközlekedési járatok miatt kellett megtenni.

A vizsgálati területet alkotó települések között Győr mellett található még két újdonsült kisvárost, a 2000-ben várossá nyilvánított, a Bencés Monostor miatt a világörökség részének tekintett Pannonhalmát, és a 2001-ben városi rangot kapott Tétet. E települések a környező falvak számára korábban is kisközpontként funkcionáltak. Lélekszámuk azonban alig haladja meg a négyezer főt, gazdasági erejük gyenge, szolgáltatási kínálatuk alacsony, így, bár közvetlen környezetükre várossá nyilvánításuk óta egyre nagyobb hatással vannak, pl. az odatelepitett hatósági, közigazgatási intézmények (pl. okmányiroda, munkaügyi kirendeltség) miatt, magukra e városokra és térségükre továbbra is jelentős hatást gyakorol Győr. Mindenesetre a közlekedési hálózatra vonatkozó vizsgálatnál lehetőség volt a sugárirányú közlekedési hálózat mellett a horizontális lehetőségek, s a két kisközpont közlekedési lehetőségeinek átgondolására is. Alapvető problémaként jelentkezett az esetükben, hogy háttértelepüléseikkel a tömegközlekedési kapcsolatuk rossz, vagy teljességgel hiányzik, így kisközponttá nyilvánításuk ellenére nem tudják levenni Győrről a terhelést.

A vizsgálati területet a munka során az egyszerűség kedvéért hívtuk agglomerációnak, annak ellenére, hogy az lényegesen bővebb annál.

1. ÁBRA
A vizgálati terület

Forrás: Saját szerkesztés.

Vizsgálataink fő kérdése, hogy az egyre növekvő arányú személygépkocsi használat helyett jelenthet-e alternatívát a tömegközlekedés egy vidéki város és agglomerációja viszonylatában. A nyugati országok tapasztalatait figyelembe véve, az életszínvonal javulása, s a gazdaság, a foglalkoztatás átalakulása óhatatlanul az egyéni közlekedés arányának növekedéséhez vezet. Így a folyamat vélhetően nem állítható meg, csak mérsékelhető. Ehhez meg kell ismernünk azokat a motivációkat, lehetőségeket, amelyek arra készítik az egyént, hogy a két közlekedési forma valamelyikét válassza. Fel kell mérni a jelenlegi és potenciális közlekedési keresletet, a valós mozgásokat. Ehhez forgalomszámlálást, kikérdezést kellett végezni részben az autóbuszokon, részben a vasúti és autóbusz megállóiban. A személygépkocsival közlekedők körében pedig a város határában történő megállítással és kikérdezéssel jutottunk információkhoz. Ezeket a munkákat a Széchenyi István Egyetem Közlekedéstudományi Tanszéke végezte. Ennek mintegy ellenpontjaként, illetve kiegészítéseként jelen tanulmány szerzői a vizsgált térség lakosai között egy kérdőíves vizsgálatot készítettek a kérdezettek lakóhelyén. Ennek feladata, hogy a jelenlegi mozgás feltérképezése mellett arra is rákérdezzen, hogy milyen igények fogalmazódnak meg, bővebben megismerje az utazási motivációkat, s az egy napra vonatkozó keresztmetszeti vizsgálat mellett az általános utazási szokásokat derítse ki.

A kérdőíves felmérés során ezer, Győr környéki településen élő lakost kérdeztünk meg közlekedési szokásairól, a tömegközlekedés színvonaláról. A vizsgálati területből 22 települést választottunk ki, ahol a kérdőíveket a 20 évnél idősebb lakosság körében vettük fel. A minta reprezentativitását a nem, az életkor és a vizsgált települések lakosságszáma alapján határoztuk meg. A kérdőív bizonyos részein a családtagok közlekedési szokásaira is rákérdeztünk, így bővítve a szerzett információk körét.

Mindezekkel próbáltuk meg felderíteni a tömegközlekedéssel szemben mutatkozó keresletet, valamint a látens keresletet is. Fontos szempont volt a vizsgálatoknál annak kiderítése is, hogy mi módon fékezhető az egyéni közlekedés arányának növekedése a tömegközlekedéssel szemben, tehát mi módon válhatna vonzóbbá a tömegközlekedés a személygépkocsival szemben?

A térség közlekedési adottságai

A győri urbánus térség közlekedési adottságai az országban jónak mondhatók. Nagy teljesítményű közlekedési vonalak haladnak keresztül rajta, a Bécset Budapesttel összekötő vasútvonal, illetve autópálya, ami a térség egésze számára jó elérhetőséget biztosít. Az agglomeráción belüli közlekedés számára ezek a vonalak azonban csak kis mértékben használhatók. A másodrendű utak és vasutak sugaras hálózatot alkotnak Győr központtal. A városból kivezető 81., 82., 83., 85. és 14. számú utak, kiegészítve az 1. számú úttal az agglomeráció legtöbb települését érintik, az érintett népesség nagy része, s az ingázók döntő többsége itt él. Így az agglomerációs közötti közlekedés javarészt ezeken a másodrendű utakon zajlik. Az alacsonyabb rendű utak közül a Győrt Mosonmagyaróvárral összekötő 1401. számú, ún. „szigetközi út” terhelése növekszik az utóbbi években.

A vasútvonalak tekintetében a fő, Budapest–Bécs vonal mellett a vizsgált térséget érinti a Győr–Pápa, a Győr–Veszprém és a Győr–Csorna vasútvonal is. Mindegyik jellegzetessége, hogy olyan települések rendelkeznek rajtuk vasútállomással, amelyek jelentős ingázó forgalmat bonyolítanak le. Problémát jelent azonban, hogy a vasútállomások gyakran távol vannak a településektől, míg a közutak (82., 83. és 85. számú) a településeken haladnak át, így a forgalom inkább az autóbusz közlekedésre terelődik. Különösen szembeötlő ez a tény a Győr–Veszprém vasútvonal esetében, amely Győrt elhagyva a talán legnagyobb lakosság szám növekedést mutató, s legtöbb ingázót küldő irányba, Nyúlön, Écsen, Pannonhalmán keresztül halad. Itt 2004 végére a MÁV számos járatot megszüntetett a kihasználatlanságra hivatkozva, a vasútvonal megszüntetése is időről időre felmerül, miközben a legtöbb panasz az autóbusz közlekedés zsúfoltságára ebből a térségből érkezik. Az ingázás elsősorban a Győr–Budapest vonal mentén alapozódik a vasútvonalra. Itt a vasút szinte kiváltja az autóbusz közlekedést.

Mint láthatjuk, a közlekedési hálózat alapvetően sugaras szerkezetű, Győr központtal, a horizontális irányok fejletlenek, alcentrumok nem alakultak ki.

A hálózatot használó tömegközlekedési formák között kooperáció nem alakult ki, bár a hálózati elemekben párhuzamosságok léteznek. Nyugati példák alapján elmondhatjuk, hogy általában a kötöttpályás közlekedés és az azt kiegészítő, összehangolt autóbuszos közlekedés a jellemző a hasonló urbánus térségekben. Itt a két rendszer függetlenül működik, s a térségi közlekedésben az autóbusz a főszerep.

A Közútkezelő Kht. adatai alapján megvizsgáltuk a bevezető közutak forgalmi terhelésének változását. A 2000. évi és 2003. évi forgalomszámlálás adatait, az egyes Győrbe vezető útvonalak különböző szelvényekben mért napi átlagos járműforgalmát összevetve kiderül, hogy a városba vezető főutak forgalma jelentős mértékben (átlagosan több mint 30%-kal) megnőtt a vizsgált négy év alatt. A forgalmi adatok azt mutatják, hogy a főbb bevezető utak (81; 82; 83; 85; 14; 1401; 1031) esetében a legjelentősebb forgalomnövekedés a városhoz közeli szelvényekben következett be, tehát nem az átmenő forgalom, hanem a város és a közeli települések közötti autóforgalom miatt.

Az adatokból kimutatható, hogy az erősen szuburbanizálódó települések Nyúl, Écs, Győrújbarát, a szigetközi települések), illetve a Győrhöz csatolt, egykor önálló falvak (Ménfőcsanak, Gyirmót) irányában jelentős mértékben erősödött a forgalom, s azon belül a személygépkocsik közlekedése.

Rendkívül erős a forgalomnövekedés a 82. számú út esetében, amelyen Győrből Nyúl, Écs, Ravaszd, illetve Pannonhalma közelíthető meg, de Győrújbarát is elérhető erről az útról. A távolabbi szakaszokon (Ravaszd után) forgalomcsökkenést regisztrálhatunk, míg Győr irányába haladva, Écs magasságában a napi átlagos járműforgalom már 73%-kal, ezen belül a személygépkocsi forgalom 67,5%-kal nőtt, míg az út forgalma Győr határában majdnem megduplázódott a négy év alatt!

Hasonlóan fontos a 83. számú út forgalmának növekedése, amelyen Győrből Győrszemere és Tét irányába indulhatunk, de ide torkollik be a Győrújbarátra és a Koroncóra vezető út is. Ez az út vezet be a városba Ménfőcsanak és Gyirmót, a Győrhöz csatolt települések forgalmát is, ráadásul a nagy alapterületű áruházakat is itt találjuk. Így a városba érve az út forgalma több mint 50%-kal nőtt.

Növekedés tapasztalható a 85. számú úton is. Ez az út (Győr–Csorna) a megye eleve legforgalmasabb útja (természetesen a másodrendű kategóriában), de Enesénél majdnem 40%-os forgalomnövekedés következett be így is.

A 14. számú út Szlovákia irányába vezet. Erre az útra a nemzetközi forgalmon kívül csak az erősen növekvő Városszabadi, illetve Nagybajcs forgalma terhelődik rá. Az úton tapasztalható növekedést egyértelműen ezek a települések okozzák, mivel a határátkelőnél mért járműszám gyakorlatilag stagnál (a személygépkocsi forgalom még csökken is), az út teljes hosszában 20%-os növekedést mérhetünk.

A térségi közlekedés nem tárgyalható a városi közlekedés vizsgálata nélkül. A térségből érkező forgalmat a város rendszere veszi fel, s gyakran az utazási idő jelentősebb része esik a városon belüli közlekedésre. Győr esetében a hálózat igazán szűk keresztmetszetét a hidak képezik. Győrt folyók (elsősorban a Mosoni-Duna és a Rába), valamint a városon átmenő vasútvonal osztják több részre, jelentős mértékben megnehezítve a település fő részei (lakóövezetek és központ, illetve

munkahelyek) közötti közlekedést. A leginkább fejlődő agglomerációs irányokból érkező (82, 83 és 14-es út) hidakon kell átkelni, amelyek kapacitása egyre kevésbé elégséges a beérkező, illetve a város külső részeiből érkező forgalom lebonyolítására, így jelentős dugók alakulnak ki rajtuk, illetve a rávezető utakon.

A közlekedési hálózat azonban sok lehetőséget rejt magában. Évtizedes, sőt több évtizedes tervek léteznek a várost átszelő vasútvonal alatti közúti átvezetésre, a bejövő vasutak (pápai és veszprémi vonal), valamint a várost átszövő iparvágányhálózat városi, illetve elővárosi közlekedési hasznosítására. Ezek jelentős része azonban mai ismereteink szerint nem, vagy csak hosszabb távon kivitelezhető. (A kutatás elkészülte után, 2005 tavaszán megindult egy 2x2 sávú közúti aluljáró építése a vasúti pálya alatt, ami majd enyhíti a város belső közlekedési gondjait.)

A tömegközlekedés infrastruktúráját tekintve (pályaudvarok, megállók) a legfontosabb probléma, hogy kapacitásuk szűkös, területi terjeszkedésükre nincs mód, mivel a város szívében találhatók. Ez a földrajzi helyzet ugyanakkor a belváros elérésére jó lehetőséget biztosít, s a két közlekedési mód, valamint a városi közlekedés közötti átszállásra is, a menetrendek összehangolása esetén.

Elmondható, hogy a közlekedési helyzet a városon belül csak jelentős infrastrukturális beruházások árán javítható, amelyek csak közép- vagy hosszú távon képzelhetőek el.

A Győr környéki szuburbanizáció és hatása a közlekedési keresletre

A lakosságszám változása a térségben

Korábbi vizsgálataink már felfedték a Győr környéki szuburbanizáció fő jellegzetességeit, területi kiterjedését. A vizsgálat óta a folyamat erősödött, s ami fontosabb, hogy a kiköltözéssel járó negatívumok, főleg a közlekedési problémák az utóbbi években kezdtek erősödni, hiszen a 2000 után kiadott építési engedélyek után kéthárom évre készültek el a házak, s jelentek meg az új lakók nagyobb számban. Most röviden bemutatjuk a folyamat számszerűségét és területi kiterjedését.

A győri urbánus térség 48 településén 2002-ben több mint 205 ezer fő lakott (205 377), a megye népességének közel felét (47,2%) tömöríti ez a térség. A lakosság közel kétharmada Győrben él, de a szuburbanizációs folyamatoknak köszönhetően a lakosság Győrben való koncentrálódásának mérséklődése figyelhető meg (*1. táblázat*). Győr népességszámának alakulására, az 1990–2002 közötti időszakot véve figyelembe, minimális csökkenés a jellemző, inkább azt mondhatnánk, hogy népességszáma stagnál. A város az 1990-es időszakig folyamatosan gyarapítani tudta népességét, egyrészt a természetes szaporodásnak, másrészt a jelentős számú betelepülésnek köszönhetően. Az elmúlt évtizedtől azonban már nem a természetes szaporodás jellemző a településre, negatív irányt vett Győr esetében is a születések és a halálozások különbsége, amit a változatlanul fennálló vándorlási pozitívum már nem tud teljes mértékben ellensúlyozni. Érvényes ez a legutolsó vizsgált esztendő (2002) esetében is, ahol a vándorlások száma kevesebb, mint a felét tette ki a természetes fogyásnak.

Jelenleg még vándorlási pozitívum figyelhető meg a településen, bár a betelepülések lakosságszámhoz viszonyított mértéke alacsony. Jellemző a szuburbanizációs folyamat, azaz a kiköltözés a környező, elsősorban a közeli településekre, falvakba, viszont ellentétes irányú mozgás is megfigyelhető a térség településeiről is, elsősorban a népességüket vesztő távolabbi községekből települnek pl. a munkalehetőségek, gyermekek iskolaztatásának biztosítása miatt az agglomeráció központjába.

1. TÁBLÁZAT
A győri urbánus térség lakosságszámának alakulása

	1990	2001	2002
A győri urbánus térség lakosságszáma (fő)	199 512	203 805	205 377
Győr részesedése a térség népességéből (%)	64,8	63,5	62,8
A térség részesedése a megye népességéből (%)	46,5	46,8	47,2

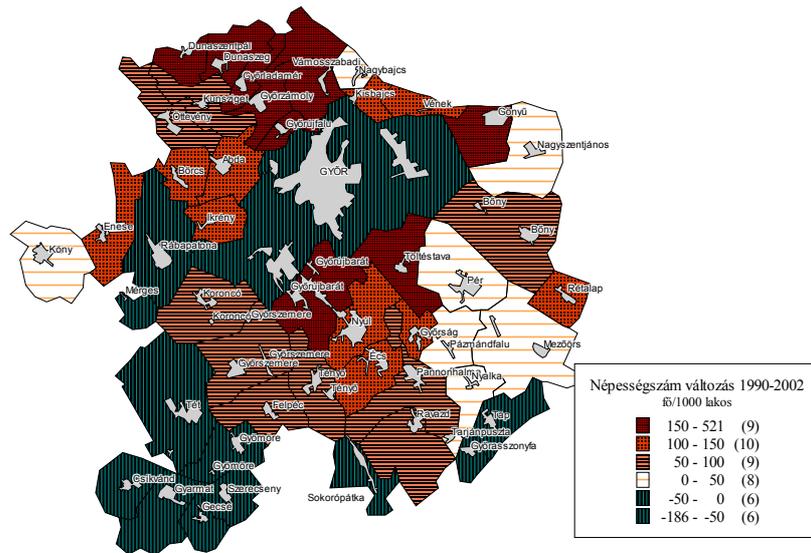
Forrás: KSH (2001), Győr-Moson-Sopron megye statisztikai évkönyv 2002 (2003) adatai alapján saját számítás.

Győr nélkül számítva a vizsgálati térséget, ott 2002-ben már több mint 76 ezer fő lakott, 9%-kal többen, mint 1990-ben. A kilencvenes évtizedig a térség népessége csökkenő tendenciát mutatott. A falvakra jellemző rossz infrastrukturális helyzet, az elégtelen lakossági ellátás következtében ekkor még a Győrbe beköltözés volt a fő irány, az ellentétes irányú folyamat, a kitelepülés a kilencvenes évektől, különösen az évtized második felétől vált meghatározóvá. A vizsgált települések közül azonban volt néhány, amely már a nyolcvanas években is vonzónak bizonyult, számosságát tekintve jelentős volt a Győrtől csak néhány km-re található Töltéstavára, Abdára, Gönyűre és az Ikrénybe települők száma.

1990 és 2002 között az agglomeráció népessége jelentős mértékben, 9%-kal, azaz több mint hatezer fővel növekedett. Természetesen az egyes települések között jelentős különbségek mutatkoznak a növekedés mértékének tekintetében. Tulajdonképpen olyan település alig van, ahol a növekedés mértéke csak minimális volt, ilyen pl. Pér, Tarjánpuszta és Nyalka. A növekedést produkáló települések többségében a népességnövekmény az 1990. évihez képest elérte a 6–13%-ot is. Igazán kiugró változás történt Vámoszabadin és Győrújbaráton, ahol másfélszeresére, ill. közel másfélszeresére duzzadt a lakosságszám, de itt kell megemlíteni Győrladamért, Töltéstavát, Győrújfalut és Dunaszentpált is, e községekben az 1990. évi lakosságszámhoz viszonyítva a gyarapodás mértéke eléri, ill. (jelentősen) meghaladja a 20%-ot. E községekben a lakosságszámhoz viszonyított népességnövekedés tehát kiemelkedő, azaz az ezer főre jutó népesség változás meghaladja a 200-at. E települések vagy nagyon közel vannak Győrhöz, vagy olyan irányba esnek, amely az utóbbi években jelentősen felértékelődött, pl. a Szigetköz térsége. Ha a térképre pillantunk, látható, hogy a települések népességszámának növekedése mindegyik irányban megfigyelhető (2. ábra).

2. ÁBRA

Az ezer lakosra jutó népességszám változás 1990 és 2002 között

Forrás: KSH alapján saját számítások.

A szuburbanizáció megváltoztatja a közlekedési keresletet, mivel a kitelepülő népesség számszerűleg és életvitelét tekintve is eltér a befogadó településen élők (öslakosok) csoportjától. A kérdőívünk válaszadói közül az 1990 után, Győrből kitelepült családokat (157 család) megvizsgálva azt tapasztalhatjuk, hogy azok a családok, akik később, 2000-ben, vagy az után települtek ki Győrből, nagyobb arányban rendelkeznek munkahellyel a városban, illetve nagyobb arányban járatják gyermekeiket a megyeszékhely iskoláiba, mint azok, akik az előző években költöztek ki.

A családfők közül 71% rendelkezik győri munkahellyel a városban, s ez az arány a korábbi évek során is hasonló volt. Ezzel szemben a házastársak esetében a kilencvenes évek során 60% körül mozgott a Győrben dolgozók aránya, míg a 2000–2003 között kiköltözöttek esetében ez 82%-ra emelkedett. A gyermekek esetében a megyeszékhelyre járók aránya 50–60%-ról 84%-ra emelkedett az utolsó négy évet vizsgálva.

Egyértelműnek látszik tehát a tendencia, hogy a kiköltözők egyre inkább csak lakóhelyüknek tekintik a befogadó települést, s egyre jellemzőbb, hogy a munkahelyét, az iskoláját a család minden tagja a városban találja meg.

Korábban, 2001-ben már megvizsgáltuk, hogyan függ össze az intézményhasználat és a közlekedési eszköz megválasztása a jövedelmi szinttel és a munkahelyi beosztással.

Egyértelmű az összefüggés a válaszadók jövedelmi viszonyai és a szolgáltatás igénybevételének helye között. Minél magasabb jövedelmi kategóriába helyezte a családját válaszadónk, annál inkább jellemző, hogy a különböző szolgáltatásokat Győrben veszik igénybe s nem a saját településén. Az alacsonyabb jövedelmek kategóriáknál ez éppen fordítva mutatható ki. A szegényebb családok inkább helyben

használják a szolgáltatásokat, ha egyáltalán igénybe veszik őket. Ez a kettősség legerősebben a pénzügyi szolgáltatásoknál, s a különböző vásárlásoknál, a kulturális szolgáltatások igénybevételénél és a vendéglátásnál jelentkezett. A napi bevásárlások esetében, de különösen a heti bevásárlásoknál a módosabb családok szinte kizárólag Győrt neveztek meg. A fodrász, kozmetikus, autószerelő igénybevétele már jelentősebb mértékű helyben is valamennyi jövedelmi csoport körében, de a győri igénybevétel erősebb itt is a gazdagabbak esetében.

A különböző orvosi szolgáltatások, a háziorvosi szolgáltatás esetében is a magasabb jövedelmű válaszadóink körében magasabb azok aránya, akik Győrben veszik igénybe a szolgáltatást. Ők nyilván korábbi háziorvosukat tartották meg, illetve a munkahelyükhöz közeli orvoshoz járnak.

A munkahelyi beosztás szerint tapasztalható, hogy a vállalkozók, felső és középszintű vezetők, a felsőfokú végzettséggel rendelkező szakalkalmazottak körében felülreprezentált a személygépkocsis közlekedés. A középfokú végzettséggel rendelkező szakalkalmazottak, szakmunkások és betanított munkások között az autóbuzsos közlekedés dominál.

Így elmondhatjuk, hogy általában a Győrbe járó, magasabb beosztású, felsőfokú végzettségű munkavállalók, illetve a vállalkozók járnak személygépkocsival napon-ta dolgozni. Az autóbuzsos közlekedés inkább a középfokú végzettségtől lefele, az alacsonyabb beosztású munkavállalóknál jellemző. A kerékpáros, mopedes közlekedés Győr irányába a vizsgált településekről nem jellemző, ennek nyilván oka a távolság és a biztonságos kerékpárutak hiánya.

Győr foglalkoztató szerepköre, ingázás a térségből

Győr városában a jelentős ipari foglalkoztatás a 19. század utolsó harmadában, illetve a 20. század első évtizedében alakult ki. Ekkor települt meg itt a Vagon- és Gépgyár, Ágyúgyár stb. A város már ekkor sem tudta biztosítani a megfelelő számú munkaerőt az épülő gyárak számára, ezért mindenképpen szükség volt a dolgozók ide csábítására. A kor követelményeinek megfelelően ekkor munkás lakások, kolóniák felépítésével telepítették a munkahely közelébe a munkásokat (ekkor épült Győr „Gyárváros” nevű városrésze, amely az 1970-es évektől kezdve védett építészeti emlék, mivel egy igényesen, tudatosan, egységes stílusban felépített negyedtet alakítottak ki). A szükséges létszám városba települése azonban már akkor sem volt megoldott, s a 20. század második felére egyre jelentősebbé vált az ingázás.

A népszámlálás (2001) adatai alapján hasonlítjuk össze Győr ingázási adatait a többi megyei jogú város és Budapest jellemzőivel. Napjainkban Győr az ország egyik legjelentősebb vidéki foglalkoztató központjává vált. 2001-ben a városban 78 157 foglalkoztatott talált munkát. A foglalkoztatottak számát tekintve a megyei jogú városok közül csak Debrecen előzte meg ekkor. Ennek a foglalkoztatott létszámnak mintegy harmada napi ingázással jár be a munkahelyére. Közel 26 ezer főt tett ki a bejárók létszáma 2001-ben, míg ugyanez a szám 1990-ben, az előző népszámlálás idején még csak közel 23 ezer fő volt. A bejárók számát tekintve csak

Székesfehérvár előzi meg Győrt a vidéki városok közül. Hozzá kell tennünk azonban, hogy Győrbe Szlovákiából is ingáznak naponta, mintegy 1500 fő, akik a népszámlálás adataiban nem jelentek meg, így tehát a két város bejáróinak száma a valóságban közel azonos, s lényegesen meghaladja a megyei jogú városok átlagát (11 056 fő).

A jelenlegi vizsgálatba bevont terület az ingázásban érintett összes település 69%-át képviseli, a napi ingázók száma ebből a térségből 21 985 fő, ami az összes ingázó 58,9%-a.

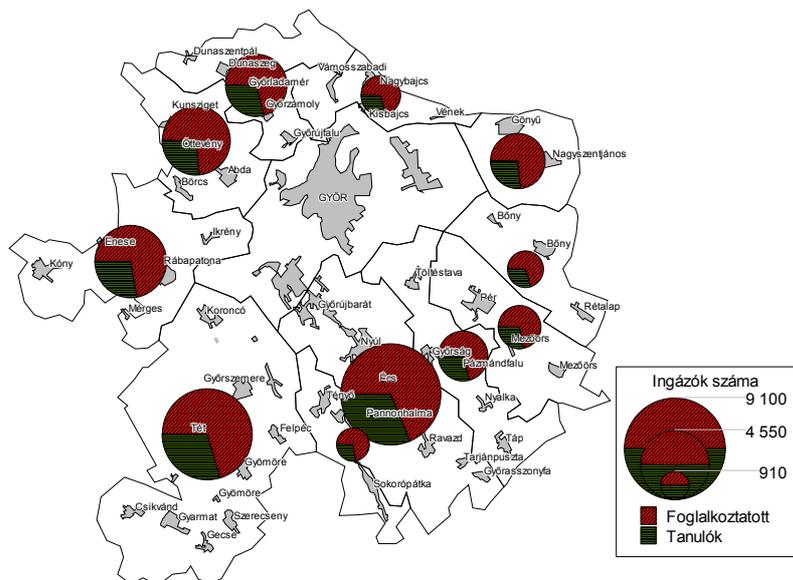
A vizsgált településeken 30 240 munkavállaló él, s közülük összesen 16 473 fő, vagyis 54,5%-uk ingázik naponta Győrbe.

Győr az ingázás szempontjából leginkább Székesfehérvárhoz hasonlítható. Nagyszámú bejáró érkezik naponta, s őket elsősorban az ipari szektor alkalmazza. Ebből következőleg jellegzetes az ingázók végzettség szerinti összetétele is. Győr esetében a legmagasabb a beingázó szakmunkások aránya (40,9%) az országban. Arányuk elsősorban az érettségizettek és a felsőfokú végzettek rovására magas.

Mindezekből megrajzolhatjuk Győr ingázási képét: a város életében és gazdasági fejlődésében kiemelkedő fontosságú az ingázó munkaerő. Úgy is mondhatjuk, hogy Győr az évszázados fejlődését nem tudta volna megvalósítani a vidéki, naponta bejáró munkaerő nélkül. Közlekedési szempontból fontos, hogy az ingázók napi utazási célja koncentráltan helyezkedik el.

3. ÁBRA

A Győrbe ingázó foglalkoztatottak és tanulók közlekedési szektoronként 2001-ben

Forrás: KSH alapján saját szerkesztés.

Ha a Győrbe ingázók számát, földrajzi koncentrációját, s az adott településen belüli arányát vesszük alapul, akkor azt mondhatjuk, hogy a legnagyobb közlekedési nyomás a 82. sz. út irányából valósul meg Győr felé, s onnan is elsősorban a Győrhöz közeli településekről, vagyis a térség északi részéről. Viszonylag nagy ez a nyomás a 83. sz. út irányából is, főleg Koroncó, Győrszemere és Tét vonatkozásában. Lényegesen kisebb létszám mellett, de hasonlóan magas bejáró aránnyal és közepes koncentráltsággal rendelkezik az alsó-szigetközi irány, ahonnan a két, Győrhöz közeli település részéről jelentkezik erős közlekedési kereslet a város irányába. Az ingázó foglalkoztatottak és tanulók számát ún. közlekedési szektoronként ábrázoljuk (3. ábra), vagyis azokat a településeket összesítjük, amelyek egy tömegközlekedési irányba esnek.

A tömegközlekedés igénybevétele, vélemények a tömegközlekedésről

A vázolt kutatás keretében 2003. végén egy lakossági kérdőívvel, ezer fős mintán vizsgáltuk meg a térségben élők közlekedési szokásait. A szokások mellett elsősorban arra voltunk kíváncsiak, hogy a megkérdezettek mekkora arányban és mikor használják személygépkocsijukat, s milyen feltételek mellett használnák szívesebben a tömegközlekedést.

Először is általánosságban, majd különböző szempontok szerint értékeltettük az autóbuszos és vasúti közlekedést. Az autóbusz-közlekedés átlagos megítélése az 1-től 4-ig terjedő skálán (legjobb az 1-es érték) 2,5, éppen 50%-os. A vasút megítélése rosszabb, 2,9-es. Az értékek tükrözik azt, hogy a nem Győrbe történő utazáshoz rosszabbnak tartják az autóbust, mint a Győrbe történő utazásnál, bár a megítélésben nem nagy a különbség (2,5 és 2,9). Ez valószínűleg azzal függ össze, hogy a nem Győrhöz kapcsolódó utazások a megkérdezettek életében kevésbé fontosak.

A legnagyobb volument képviselő autóbusz-közlekedés egyes minőségi tényezőinek lakossági értékelését településenkénti bontásban tartalmazza a 2. táblázat. A feldolgozás során külön megvizsgáltuk, hogy a vélemények mennyire térnek el a tömegközlekedéssel naponta utazók és a teljes minta között, lényeges eltérés nem adódott. Kiemelkedően legrosszabb értékelést kapott a zsúfoltság, a 4-es lehetséges legrosszabb értékhez képest a 3,52-es minősítés komoly kritikát jelent. Közel hasonlóan kedvezőtlenül értékelték a megkérdezettek a megállóhelyek komfortját, ez a tényező 3,25-ös minősítést kapott. Legkedvezőbbnek a személyzet magatartásával kapcsolatos elégedettség mutatkozott (2,31). A vasúti közlekedésben a tisztaság és a megállóhelyek komfortja bizonyult kritikusnak, a legkedvezőbb értékelést itt is a személyzet munkája kapta (2. táblázat).

2. TÁBLÁZAT
Az autóbuszos és a vasúti közlekedés értékelése

<i>Tényező</i>	<i>Autóbusz</i>	<i>Vasút</i>	<i>Tényező</i>	<i>Autóbusz</i>	<i>Vasút</i>
Járatsűrűség munkába/iskolába járáshoz	2,37	2,65	Tisztaság	2,74	3,38
Járatsűrűség egyéb időszakban	2,77	3,12	Utastájékoztató	2,52	2,45
Pontosság	2,34	2,54	A megállóhelyek komfortja	3,25	3,2
Csatlakozási, átszállási lehetőségek	2,69	2,55	Elérhető települések száma	2,75	2,62
Zsúfoltság	3,52	2,87	Közlekedésbiztonság	2,46	2,38
A személyzet udvariassága	2,31	2,34	Környezetvédelem	2,87	2,6
A célhoz éréshez szükséges idő	2,34	2,27	Jegyek ára	2,81	2,53

1: nagyon jó, 2: jó, 3: kielégítő, 4: nem megfelelő

Forrás: Lakossági felmérés 2003.

A közlekedési eszközök igénybevételének tekintetében azt tapasztaltuk, hogy a megkérdezettek körében a domináns közlekedési eszköz az autóbusz. A közlekedési munkamegosztásról a kikérdezéses felvétel a forgalomszámlálásokkal megállapított értékekhez hasonló eredményt hozott. Különbséget találtunk ugyanakkor az igénybevétel gyakoriságának függvényében. A napi ingázók körében igazán magas az autóbuszra közlekedők aránya, míg a hetente többször utazók inkább a személygépkocsit választják (3. táblázat). A hetente egyszer Győrbe utazók inkább valamely szolgáltatásért, ügyintézés céljából utaznak, ők nem dolgoznak Győrben. Közöttük sok az idős ember, így az autóbusz használók aránya nagyobb Győr viszonylatában.

3. TÁBLÁZAT
A közlekedési eszközök igénybevétele

<i>Céltelepülés</i>	<i>Közlekedési eszköz választás aránya (%)</i>			<i>Összesen</i>
	<i>Autóbusz</i>	<i>Vasút</i>	<i>Szgk.</i>	
<i>Napi utazásoknál</i>				
Győr	59,2	3,7	37,1	100,0
Agglomerációban	47,8	0	52,2	100,0
Agglomeráción kívül	11,7	11,7	76,6	100,0
<i>Heti többszöri utazásoknál</i>				
Győr	41,6	2,0	56,4	100,0
Agglomerációban	41,7	0,0	58,3	100,0
Agglomeráción kívül	15,0	5,0	80,0	100,0
<i>Heti egyszeri utazásoknál</i>				
Győr	50,5	6,3	43,3	100,0
Agglomerációban	42,8	6,4	50,8	100,0
Agglomeráción kívül	44,1	6,6	49,3	100,0

Forrás: Lakossági felmérés 2003.

Látható, hogy az esetek többségében a személygépkocsi ma már nagyobb mértékben használt közlekedési eszköz, mint az autóbusz. A tömegközlekedés a jelenlegi formájában elsősorban a fix időre ingázók számára alkalmas, valamint az idősebbek heti utazásainak lebonyolításához. A rugalmasabb igényeket csak a személygépkocsi elégíti ki. A vasúti közlekedés részaránya a kiépített infrastruktúra ellenére csekély.

Vélhető, hogy a beköltözés erősödésével, valamint a rugalmasabb munkaidő terjedésével és a szabadidős utazások számának emelkedésével ez az arány tovább fog változni a személygépkocsis közlekedés javára. Már most kimutatható, hogy a beköltözők lényegesen magasabb arányban használnak autót, s a családjaikban több autót is találunk, mint a helybeliekében, vagy a korábban kiköltözöttekében. Köriükben messze felülreprezentált a kettő, illetve több személygépkocsival rendelkezők száma (4. táblázat).

4. TÁBLÁZAT
Személygépkocsik száma a családokban (db)

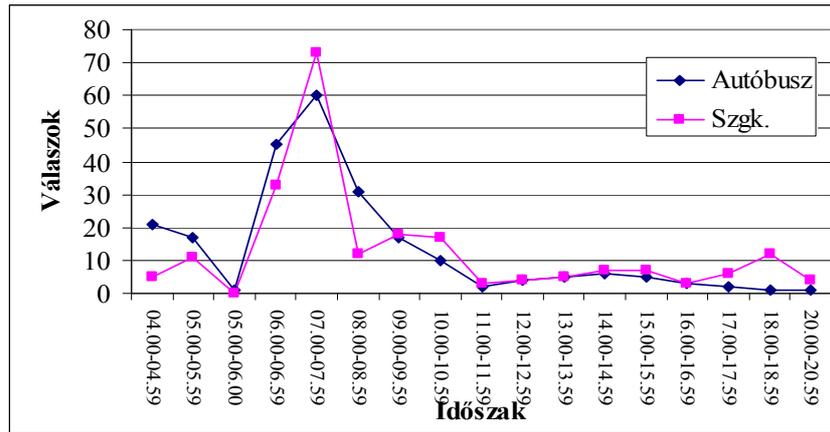
	Személygépkocsik száma				
	0	1	2	3	4
	%				
Helybeliek	41,8	48,3	7,4	2,2	0,2
Beköltözők	24,6	56,1	15,2	3,2	1
Győrből az utóbbi öt évben kiköltözők	0	39,2	38,3	12,5	10
<i>Összesen</i>	<i>32,6</i>	<i>52,4</i>	<i>11,6</i>	<i>2,8</i>	<i>0,6</i>

Forrás: Lakossági felmérés 2003.

Nagyon valószínű azonban, hogy a személygépkocsival közlekedők egy része mégis visszacsábítható lenne a tömegközlekedésre. Ennek bizonyításaként megkértük a válaszadókat, hogy írják le pontosan előző napi (munkanapon történő) utazásaikat. Mint a válaszok összesítéséből látható, a személygépkocsis és a tömegközlekedéses mozgások jelentős része egybe esik időben, tehát az autósok egy része annak ellenére dönt a személygépkocsi használat mellett, hogy ugyanazt az utat, ugyanabban az időszakban tömegközlekedéssel is megtehetné, ha az jobban alkalmazkodna az igényeihez. Az alábbi két grafikonon (4., 5. ábra) azokat a válaszokat összesítettük, amelyek a lakóhely és Győr között, valamint Győr és a lakóhely között történtek a kérdezés előtti munkanapon.

4. ÁBRA

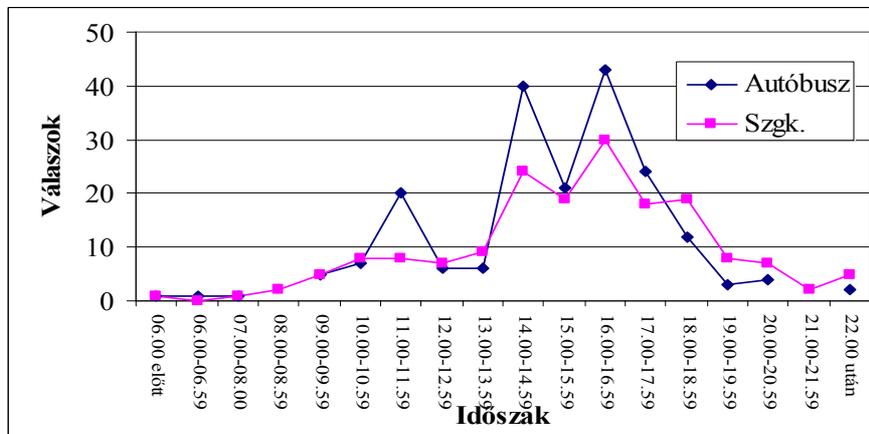
Az előző napi lakóhely–Győr utazások időpontjai

Forrás: Lakossági felmérés 2003.

5. ÁBRA

Az előző napi Győr–lakóhely utazások időpontjai

Forrás: Lakossági felmérés 2003.

A két görbéből kiviláglik a személygépkocsi előnye (amely később a válaszokban meg is fogalmazódott): a reggeli időszakban a gépkocsi közlekedés görbéje meredekebb, tehát kevesebb időt vesz igénybe a reggeli munkahelyre jutás, míg délután, a hazaúton a gépkocsi görbéje laposabb, tehát jobban teret enged a szabad időfelhasználásnak, a szolgáltatások igénybevételének, a rugalmas munkavégzésnek.

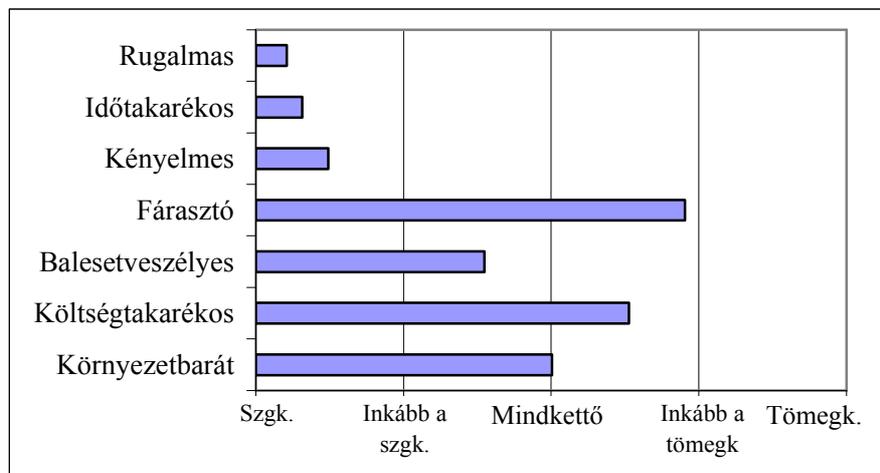
Fogas kérdés, vajon mit tartanak az egyes emberek előnyösebbnek a személygépkocsiban, s milyen áron választanák mégis a tömegközlekedést.

A tömegközlekedéssel és az egyéni közlekedéssel kapcsolatos attitűdöt mutatják az azokra a kérdésekre adott válaszok, amelyek e két közlekedési mód sajátosságai-ra vonatkoztak. A válaszok jól tükrözik azt, hogy nem alakult ki szilárd vélemény a

tömegközlekedés társadalmi hasznosságáról. A környezetbarátság szempontjából pl. egyformának tartják a személygépkocsi és az autóbusz-közlekedést, a tömegközlekedés leginkább jellemző tulajdonsága a válaszadók szerint, hogy fárasztó, de takarékos, miközben a személygépkocsi rugalmas, időtakarékos és kényelmes (6. ábra). Az egyéni közlekedés további térhódítását vetíti előre az a tény, hogy a költségtakarékosság kérdésében a válaszadók nem látnak markáns különbséget a két közlekedési forma között, miközben az előnyök az autónál jelentkeznek. A kialakult dugókkal együtt is időtakarékosabb, mint a tömegközlekedés, hiszen az autóbuszra támaszkodó tömegközlekedési rendszert éppen úgy akadályozza a nagy forgalom, viszont nem szállít háztól-házig, s a közbenső megállóiban idővesztést is elszenved. A ritka járatok esetében a nem alkalmazkodó menetrend miatt az utazás miatt elvesztegetett idő sokszorosára nőhet. Tehát a költség/haszon elemzés egyértelműen az egyéni közlekedés irányába billen a megkérdezettek véleménye szerint.

6. ÁBRA

*A személygépkocsi és a tömegközlekedés közötti különbség értékelése
(The Evaluation of the Difference between Car and Public Transport)*

Forrás: Lakossági felmérés 2003.

A két „magasabb rendű” szempont, a balesetveszély és a környezetvédelem kérdésében szintén csekély különbséget éreznek válaszadóink, holott a valóságban jelentős eltérések tapasztalhatók ezen a téren. Ebből kitűnik, hogy a közlekedési eszköz megválasztásánál ez a két, a társadalmi hasznosság szempontjából fontos tudati elem nem játszik jelentős szerepet. Ugyanakkor a két közlekedési forma közül a tömegközlekedés inkább a szegénység, míg a személygépkocsi inkább a jólét tudatával társul, mivel a tömegközlekedés egyedüli előnyös jellemzője, hogy némileg olcsóbb, mint az egyéni közlekedés.

A kikérdezés felvételnek ezek az adatai arra mutatnak rá, hogy a tömegközlekedés népszerűsítése, elfogadtatása, a tudatos utazási magatartás kialakítása terén még fontos feladatok vannak hátra.

A felmérés során megkértük azokat, akik személygépkocsival (vagy azzal is) járnak munkába, hogy indokolják meg, miért nem választják a tömegközlekedést. Több indokot is bejelölhettek az általunk előre megadottak közül. Itt a menetrendre és a zsúfoltságra hivatkoztak a legtöbben, tehát ez a két jellemző áll szemben a személygépkocsi előbb megfogalmazott előnyeivel (5. táblázat).

5. TÁBLÁZAT

A „Ha Ön gépkocsival (is) ingázik munkába, miért nem választja a tömegközlekedést?” kérdésre adott válaszok megoszlása

<i>Indok</i>	<i>Válaszok száma (db)</i>	<i>Megoszlás %</i>
A menetrend nem igazodik az időbeosztásomhoz	300	21,0
Nagy a zsúfoltság	276	19,4
Munkakörömből adódóan gépkocsit kell használnom	268	18,8
Túl sokat kell gyalogolnom a megállóig	104	7,3
Túl hosszú a menetidő	102	7,2
A költségek személygépkocsival alacsonyabbak	94	6,6
Egyéb	78	5,5
A járatok pontatlanok	72	5,0
Nincs tömegközlekedési összeköttetés a lakhely és a munkahely települése között	62	4,3
Rossz a csatlakozás Győrben a helyijáratokhoz	36	2,5
Rossz a csatlakozás más távolsági járatokhoz	34	2,4
<i>Összesen</i>	<i>1426</i>	<i>100,0</i>

Forrás: Lakossági felmérés 2003.

Az előbbi kérdés ellenőrzéseként érdeklődtünk válaszadóinknál, hogy milyen feltételekkel választanák mégis a tömegközlekedést. A megadott feltételek közül többet is ki lehetett választani. Kérdésünkre 613 válaszadó 1382 feltételt nevezett meg. Így azt mondhatjuk, hogy szinte minden olyan válaszadó adott választ, aki autóval vagy autóval is ingázik. Közülük csupán 175 fő adta azt az eltökélt választ, hogy semmi esetre sem térne át a tömegközlekedésre. A válaszok között a kisebb zsúfoltság és a nagyobb járatsűrűség áll az első helyen (6. táblázat).

6. TÁBLÁZAT

A „Milyen feltételekkel használná mégis többet a tömegközlekedést?” kérdésre adott válaszok megoszlása

<i>Feltétel</i>	<i>Válaszok száma (db)</i>	<i>Megoszlás</i>
Kisebb zsúfoltság	281	20,3
Sűrűbb járatok	220	15,9
Sehogy sem alkalmas számomra a tömegközlekedés	175	12,7
Jobb menetrend	165	11,9
Nagyobb pontosság	89	6,4
Jobb összhang a városi tömegközlekedéssel	79	5,7
Jobb összeköttetés a szomszédos településekkel	76	5,5
Új járat	74	5,4
Közelebbi megállóhely a településen	67	4,8
Rövidebb menetidő	62	4,5
Egyéb	60	4,3
Közelebbi megállóhely Győrben	34	2,5
<i>Összesen</i>	<i>1382</i>	<i>100,0</i>

Forrás: Lakossági felmérés 2003.

Következtetések

Mint láthattuk, a gazdasági fejlődés, ezzel együtt a városfejlődési folyamatok egy radikális változást indítottak el a város–vidék kapcsolat egyik legfontosabb, a fizikai térben megjelenő szegmensében, a közlekedésben. Tapasztalatainkat úgy foglалhatjuk össze, hogy míg a gazdasági és társadalmi folyamatok egy új pályára álltak, a tömegközlekedés továbbra is a korábbi évtizedek társadalmi-gazdasági valóságához igazodik, s onnan elszakítani a mai ismereteink szerint nagyon nehéz lesz. Hiányzik az összehangoltság (pl. autóbusz–vasút, helyi közlekedés–helyközi közlekedés, a tömegközlekedés marketingje stb.). Ehhez jelenleg sem pénz, sem jogalkotói szándék nem párosul, a megfelelő innováció elterjesztése pillanatnyilag nem érdeke azoknak, akik e témában döntési helyzetben vannak. Így beindul az az ördögi kör, amelyről Erdősi Ferenc számolt be, miszerint egy romló tömegközlekedés kihasználtsága is egyre rosszabb lesz, ami miatt tovább romlik a rendszer. Mindenesetre jelenleg úgy tűnik, hogy az egyéni közlekedés kiütéses győzelmet arat a tömegközlekedés felett, s ennek társadalmi konzekvenciái, illetve költségei egyre nagyobbak lesznek.

A fejlettebb országokban ez a folyamat már lezajlott, s úgy tűnik nálunk sem kerülhető ki. Csak az a kérdés, mennyire tudunk elébe menni a történéseknek. A nyugat-európai országokban egyre divatosabb kutatási témává válik az ún. igényvezérelt tömegközlekedés, ami abból indul ki, hogy az egyénnek joga van a mobilitás-

hoz, az eljutáshoz, s a tömegközlekedési rendszerekben még jelentős tartalékok vannak, melyekkel hatékonyabbá tehetők, s ezzel az egyéni közlekedők jelentős része visszacsalogatható a közös megoldások világába.

Kutatásunk rávilágít, hogy az ehhez szükséges tudatosság még nincs meg nálunk, viszont a közlekedés növekvő problémái előbb-utóbb rákényszerítenek bennünket is a váltásra. Jól látható volt, hogy a problémák néhány körre koncentrálnak (pl. menetrend, zsúfoltság), amelyek átalakítása lehetséges. Ki tudja, hogy a társadalmi szintű károk mekkora szintjénél indul meg az a folyamat, amikor a döntéshozók számára is előtérbe kerül az urbánus térségek közlekedésének átszervezése, anyagi támogatása, s a hatékonyabbá tétel alatt nem a pénzügyi hatékonyság értendő csak, amit a ráfordítások mindenáron való csökkentésével lehet elérni, hanem a kihasználtság növelésével, a különböző közlekedési rendszerek összehangolásával.

Jegyzetek

- ¹ A tanulmány empirikus eredményei egy kutatás keretében születtek, amely a Széchenyi István Egyetem Közlekedési Tanszéke vezetésével, az MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézete közreműködésével Győr város megbízásából készült. A kutatás vezetője Dr. Prileszky István tanszék-vezető, főiskolai tanár.
- ² Vannak olyan községek, ahonnan a lakosság kétötöde ingázik naponta Győrbe (pl. Kisbajcs, Győrújfalú, Ikrény), de átlagosan az agglomerációt alkotó települések lakosságának 28,4%-a, a munkavállalók több mint fele (53,1%), a diákok közel fele (44,9%-a) az agglomeráció központjába jár dolgozni, ill. iskolába.

Irodalom

- Csanádi G.–Csizmadya A. (2002) Szuburbanizáció és társadalom. – *Tér és Társadalom*. 3. 27–55. o.
- Dövényi Z.–Kovács Z. (1999) A szuburbanizáció térbeni–társadalmi jellemzői Budapest környékén. – *Földrajzi értesítő*. 1–2. 33–58. o.
- Enyedi Gy. (1988) *A városnövekedés szakaszai*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Hardi T. (2002) Szuburbanizációs jelenségek Győr környékén. – *Tér és Társadalom*. 3. 57–83. o.
- Herfert, G. (2001) *Suburbanisierung in Deutschland*. Leske+Budrich, Opalden.
- Izsák É. (2004) *A városfejlődés természeti és társadalmi tényezői*. Budapest és környéke. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Szabó J. (2003) Települési stratégiák a budapesti agglomerációban – *Tér és Társadalom*. 4. 101–116. o.
- Timár J. (1999) Elméleti kérdések a szuburbanizációról. – *Földrajzi értesítő*. 1–2. 7–32. o.

SZERVEZET-KÖZPONTÚ HÁLÓZATOK: AZ IPARI PARKOK TÉRSÉGI-INTÉZMÉNYI KAPCSOLAT-RENDSZERÉNEK ÉS EGYÜTTMŰKÖDÉSI AKTIVITÁSÁNAK SZERKEZETI JELLEMZŐI¹

CSIZMADIA ZOLTÁN – GROSZ ANDRÁS

Bevezetés

Az elmúlt néhány évtizedben komoly paradigmaháttérrel rendelkező szociológiai irányzattá vált a *hálózatelemzési perspektíva*, amely matematikai alapokra helyezett, formalizált elemzési módszereket vonultat fel az elméleti modellek és hipotézisek tesztelésére (Knoke–Kuklinski 1988; Scott 1992; Szántó–Tóth 1993; Wassermann–Faust 1994; Tardos 1995). A hálózatelméleti paradigma alkalmazása meglepően széles kutatási palettán mozog (Wasserman–Galaskiewicz 1994), de az egyik – szakmai értelemben – legnépszerűbb és leginkább megalapozott terepuma a vizsgálatoknak, a szervezeteken belüli és a szervezetek közti interaktív viszonyrendszerek formái, szerkezeti aspektusainak a leírása, modellezése és magyarázata, illetve az empirikus kutatási módszerek folyamatos fejlesztése (Krackhard–Brass 1994; Mizuchi–Galaskiewicz 1994; Knoke–Marsden–Kalleberg 2000; Kenis–Knoke 2001). A hazai hálózatelméleti kutatások spektrumában is egyre komolyabb szerepet kap – a kilencvenes évek második felétől – a szervezetek közötti viszonyrendszerek vizsgálata. A legfontosabb kutatási irányok áttekintik (1) a privatizációs folyamatokat (Gyukits–Szántó 1998; Szántó 1999); (2) az érdekérvényesítési mechanizmusokat (Gyukits 2000); (3) a munkaerő-piaci szerveződések és a civil szektor területét (Gyekiczky 1994); (4) a vállalkozások piaci helyzetének a sajátosságait (Kuczi 1996; Lengyel 1998); (5) az üzleti bizalmi kapcsolatok és tranzakciók folyamatait (Csabina–Kopasz–Leveleki 2001); (6) az „átfedő igazgatóságokat” a banki szférában (Vedres 1997); (7) és az innovációs láncok, hálózatok szerkezeti jellemzőit (Letenyei 2000). Ennek ellenére a magyarországi kutatási palettán még mindig fontosabb szerepet játszanak az individuális alapokra helyezett kapcsolatrendszerek formai és tartalmi vizsgálatait, különös hangsúlyt helyezve a személyes kontaktusokon alapuló „erős” kötésekre. Az utóbbi néhány évben viszont egyre több tanulmány foglalkozik a hídszerű gyenge kötések instrumentális alapú társadalmi hozadékainak kérdéseivel, illetve a szervezeti cselekvők interakciós mintázatainak a jellemzőivel.

A hálózatelemzési perspektívához hasonlóan szintén csak az utóbbi évtizedben került a figyelem középpontjába az *innovációt befolyásoló helyi és regionális tényezők*

¹ Tér és Társadalom 2002/2. 53–80. o.

fontossága (Lundvall 1992; Cooke 1998), noha a technológiai fejlődésnek, az innovációs mechanizmusoknak és „láncoknak” a gazdasági, társadalmi és a területi fejlődési folyamatokra gyakorolt kedvező hatása már a korai növekedésemleletek megfogalmazása óta ismert (pl. Solow, Richardson, Perroux, Boudeville). A globalizáció kiteljesedésével párhuzamosan a regionális kutatások egyre nagyobb figyelmet fordítanak az olyan lokális jellemzőkre, mint a helyi termelési rendszerek („ipari körzetek”, „klaszterek”), a térszerkezetet alakító innovációk, a regionális innovációs miliő, az innovációs szereplők összetétele és együttműködése (Rechnitzer 1993; 1998; Zeitlin 1994; Dusek 1999; Porter 1999; Döry–Rechnitzer 2000; Grosz 2000; Lengyel 2000; 2001). Az innovációs kutatások megjelenésének tendenciáit a regionális elemzésekben Döry tekintette át, és három fontosabb kutatási területet jelölt meg: innováció-orientált regionális politika, az innovációs környezet és térszerkezet összefüggése, illetve a kilencvenes években végzett vállalati innovációs kutatások (Döry 2001, 87–106).

A rendszerváltás óta eltelt években jelentős állami ráfordítással kialakult hazai ipari park hálózat napjainkban szinte már teljesen lefedi az országot. Az ipari parkok kialakításának magyarországi körülményei, működési rendszerük, valamint jogszabályi hátterük már alapos feldolgozásra került (Rakusz 2000), és ugyancsak mélyreható elemzések készültek a parkok fejlődési folyamatainak feltárása, a különböző fejlettségi szintet elérő ipari parkok csoportosítása, valamint a legfontosabb jellemzők bemutatása céljából (*Az ipari parkok adatainak...* 2000; Kulmann 2000). Kiemelt szerepet kapnak az elemzésekben az infrastrukturális feltételek, amelyek nem csak az olcsó tömegtermelésnek nyújtanak kiváló háttérfeltételeket, de a *térségi innovációs folyamatok* motorjainak tekinthető kutatás-fejlesztésre, innovációra hajlandó vállalkozások megtelepedését is elősegítik. A meglévő parkok további fejlesztési lehetőségeinek feltárására szintén többen vállalkoztak, melynek eredményeként az ipari parkok infrastruktúra fejlesztése mellett olyan távolabbra mutató javaslatokat is felvázoltak, mint az információs szolgáltató rendszer kiépítése és működtetése, az ipari parkok regionális fórumának erősítése, közös honlap készítése és működtetése, vagy egy egységes monitoring rendszer kifejlesztése (Markó 1999; *Javaslatok...* 2000; *Az ipari parkok innovációs...* 2001; Rakusz 2001). Többek között az ezekben az írásokban megfogalmazott gondolatokkal összhangban készült el a Gazdasági Minisztérium programja is, melynek célja, hogy Magyarországon az ipari parkok az évtized végére – a szolgáltatások minőségi fejlesztésével – az innováció, a kutatás-fejlesztés és a modern iparágak megtelepedésének *kiemelt helyszíneivé* váljanak (*Az ipari parkok tíz éves...* 2001). Az ipari parkokkal kapcsolatos kutatások mellett viszonylag kevés olyan elemzés született, amely kifejezetten a parkokban működő vállalkozásokat, azok kapcsolatait, vagy innovációs tevékenységét vette volna górcső alá (Grosz 2001).

Nem szorul magyarázatra, hogy a hazai ipari park hálózat fejlesztésének sikeressége nagymértékben függ a *belső paramétereiktől*, az üzemeltető szervezetek és a parkokban működő cégek stratégiai törekvéseitől. Viszont nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az ipari park sikere alapvetően *függ a település és a térség*

adottságaitól is, melybe beletartozik az is, hogy milyen sikeresen tud „beágyazódni” a terület gazdasági, politikai-igazgatási és társadalmi intézményrendszereinek szövevényes hálózatába. Ezért az innovációs vizsgálatok keretei között célszerű felrajzolni az egymás közötti kapcsolatok és a térségi intézményi kapcsolati formációk (önkormányzatok, kamarák, felsőoktatási intézmények stb.) mintázatait.

A tanulmány célja

Az MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézete 2001-ben felmérést készített az ipari parkok jelenlegi és tervezett innovációs szolgáltatásairól, melynek során feltérképezésre került az innovációs intézményrendszer jelenlegi állapotát, a betelepítési törekvések jellemzőit, az innovációs intézményi formák értékelésének néhány aspektusát a versenyképesség tükrében, a kialakítandó szolgáltatási formákat, illetve az ipari parkok informatikai arculatának és elérhetőségének a sajátosságait (*Az ipari parkok jelenlegi és tervezett... 2001; Csizmadia–Dőry–Rechnitzer 2002*).¹ A felmérés abból a feltételezésből indult ki, hogy az innovációs szolgáltató intézményi rendszer vizsgálata során nem lehet figyelmen kívül hagyni az ipari parkok kapcsolatrendszerének összetételét és kiterjedését, valamint a kapcsolattartás gyakoriságát, mivel az együttműködési hálózatok pontos ismerete megkönnyíti az intézményi hálózat ésszerű és gyakorlatias kidolgozását. Ebből következően több olyan kérdéssor is szerepelt a felmérésben, amely a *parkok szervezeti alapú kapcsolatrendszerének* a vizsgálatához kellő információkat nyújt.² Jelen tanulmány keretei között csak a kapcsolathálózati témára összpontosítunk, és válaszokat keresünk arra, hogy milyen a parkok térségi intézményi kapcsolatrendszerének a formája, kik a legfontosabb partnerek, milyen a kapcsolattartás gyakorisága, milyen a parkok közti együttműködési hajlandóság.

A felhasznált fogalmi és módszertani elemek bemutatása előtt felsoroljuk azokat a kérdésfeltevéseket, amelyekre válaszokat keresünk az empirikus felmérés adatai alapján. Három kérdésterület köré lehet csoportosítani a vizsgálatot.

1) A térségi intézményi formák összetettsége és struktúrája

Milyen gyakorisággal fordulnak elő, a különböző intézményi szintű, szervezeti alapokra helyezkedő kapcsolatok az ipari parkok szervezet-központú hálózatainak a struktúrájában?

- Milyen a parkok kapcsolatrendszerének összetettsége (hány intézménytípussal állnak kapcsolatban)?
- Melyek azok az intézményi kötéstípusok, amelyek a legtöbb ipari park esetén realizálódnak, mivel elengedhetetlenek a parkok gazdasági és szervezeti működőképességéhez?

2) A kapcsolattartás gyakorisága, és a tervezett kapcsolatkötések iránya

Milyen típusú szervezetek, intézmények a leggyakrabban megcélzott potenciális partnerek?

- Melyek azok a szereplők az intézményi kapcsolathálózati mezőben, ame-

lyekkel hetente vagy havonta (ez már rendszeres kapcsolatnak minősíthető) tartják a kapcsolatot az ipari parkok, és mely intézmények az eseti szereplői a szervezet-központú kapcsolathálózatoknak?

- Ha jelenleg még nem alakítottak ki az ipari parkok bizonyos intézményi szereplőkkel kapcsolatokat a szervezeti mezőben, akkor melyek azok, amelyek a jövőbeli tervek között szerepelnek?

3) Együttműködési hajlandóság

Milyen az ipari parkok egymás közti együttműködésének a szerkezete?

- Hogyan oszlik meg a parkok homogén tömbje az együttműködési aktivitás tekintetében (közeli, lokális, országos és nemzetközi szintű kooperációs hajlam)?

A kérdésfeltevések alapján egyértelműen látszik, hogy a tanulmány alapvetően leíró jellegű. Olyan tendenciákat keres, amelyek mögött jelenleg még ismeretlen, vagy fel nem tárt gazdasági, intézményszervezeti és igazgatási mechanizmusok húzódnak meg. A kapcsolathálózati és az együttműködési mélystruktúrák felszínének az elemzése olyan kérdéseket vethet fel, amelyek konkrét hipotézisek megfogalmazásával a későbbiek során elméletileg kiforrottabb és módszertanilag kifinomultabb technikákra alapozott elemzésekre ösztönözhetnek.

Elméleti és módszertani háttér

A különböző típusú kapcsolatok erőforrásértékének nemzetközi szakirodalmában nagyon jelentős elméleti határvonalak húzódnak a fogalmak értelmezésében és használatában. A szociológusok, a politikai tudományok képviselői, a közgazdászok egyre szélesebb köre alkalmazza a *társadalmi tőke* fogalmát a saját területén felmerülő kérdések és problémák megválaszolása során (a társadalmi tőke fogalmával kapcsolatban kiinduló pontul szolgálhatnak a következő tanulmányok: Coleman 1996, 1998; Bourdieu 1997; Borgatti 1998; Portes 1998; Woolcock 1998; Adler – Kwon 1999; Baker 2000; Putnam 2000; Lin 2001). A sokoldalú felhasználási lehetőségek magukban hordozzák a fogalmi kikristályosodás folyamatának a lelassulását, sőt veszélybe kerülhet a kifejezés még ki sem alakult konceptuális egysége is (Narayan–Pritchett 1997; Hirsch–Levin 1999; Lappe–Du Bois 1997). A tanulmány tárgyát képező szervezeti kapcsolatokat társadalmi tőkének tekintjük, mivel az intézményhálózati struktúra olyan jellegzetességei, amelyek lehetővé teszik a szervezeti szintű – főként instrumentálisan értelmezhető – cselekvéseket. A társadalmi tőke a személyes és a szervezeti szintű hálózatokban megtestesülő, illetve a hálózatokon keresztül elérhető erőforrások összességére vonatkozik. Az ipari parkok intézményi alapú kapcsolati körének *kiterjedése*, illetve az egyes kapcsolati pontok (pl. inkubátorházak, minisztériumok, önkormányzatok) *szerkezeti súlya* (befolyása, hatalmi, döntéshozatali jogosítványai, lobbierője) olyan elérhető, és bizonyos esetekben

mozgósítható erőforrásokat jelent, amelyek növelik az ipari parkok rendszerszinten megnyilvánuló (kollektív alapú) cselekvési mozgásterét és hatékonyságát.

Az elméleti szinten jelentkező ellentmondások „átsorognak” a mérési szintekre is. Az eltérő fogalmi rendszerek egymástól gyökeresen eltérő módszereket használnak fogalmaik operacionalizálása során. Akik érintik a problémát, általában egyetlen irányt, vagy szintet emelnek ki és használnak fel a kutatásaikban (a társadalmi tőke mérésével kapcsolatban eligazítást jelenthet: *Borgatti–Jones–Everett* 1998; *Grootaert* 1998; *Lin* 2001; *Stone* 2001). Az ipari parkok kapcsolatainak vizsgálatakor a szervezet-központú kapcsolati struktúrákat ego-centrikus hálózatoknak (*Burt* 1982, 31–37; *Knocke–Kuklinski* 1988; *Wasserman–Faust* 1994, 41–43) tekintjük. Tehát egy szervezeti szintre emelt ego-centrikus hálózati struktúrában kell gondolkodni, amelyre érvényesek az individuális szinten megfogalmazott kapcsolathálózati sajátosságok. Be kell azonban vallanunk, hogy a rendelkezésre álló adatok alapján olyan hálózatok kiterjedését és összetételét vesszük górcső alá, amelyeknek a vizsgálata – klasszikus értelemben – nem is hálózatelemzés. Ugyanis, az ego-centrikus hálózatokban nemcsak a központi aktorokat és a velük kapcsolatban álló összes többi hálózati pontot kell ismernünk, valamint a köztük lévő viszonyok tartalmát és formáját, hanem az ego által elért „alterek” közti viszonyrendszer mintázata is lényeges. A rendelkezésünkre álló adatok ezeket a relációkat nem tartalmazzák. Most csak arra nyílik lehetőségünk, hogy a kapcsolatrendszer csomópontjában elhelyezkedő ipari parkok szervezeti szintű kapcsolatainak a *szerkezetét* vizsgáljuk, arra nincsen mód, hogy a parkokkal kapcsolatban álló többi intézményi szereplő viszonyrendszerét is áttekintsük.

A térségi-intézményi kapcsolatrendszer szerkezeti sajátosságainak vizsgálatakor figyelembe vesszük az ipari parkok fejlődési fázisait is. Választ keresünk arra, hogy milyen összefüggés van a parkok kiépítettsége és kapcsolatrendszere között, befolyásolja-e az intézményesült együttműködések szerkezetét és gyakoriságát az, hogy milyen fejlődési fázisban van az ipari park? Tanulmányunkban az ipari parkokat saját önbesorolásuk alapján fejlettségi szakaszuknak megfelelően három csoportba soroltuk. E három csoportot az *induló ipari parkok* (a koncepcióalkotás, az alapinfrastruktúra kiépítés és a betelepítési marketing-tevékenység fázisában lévő parkok, általában működő vállalkozások nélkül, vagy számuk csekély), a *működő ipari parkok* (a területértékesítést megkezdő, az infrastruktúrát bővítő, és bizonyos szolgáltatásokat nyújtó parkok, melyekben már több működő vállalkozás is található) és a *növekvő ipari parkok* (legfontosabb feladatuk már a meglévő szolgáltatások bővítése, minőségi javítása, további parkfejlesztési ütemek megvalósítása) jelentik.

E csoportosításon kívül ismert még egy másik, a parkok fejlettségi szintjéhez kapcsoló tipizálás, mely ugyancsak három csoportba rendezi az ipari parkokat. Az elsőbe azok tartoznak, amelyek a park *létesítésének fázisában* vannak (fejlesztési koncepció elkészítése, menedzsment szervezet felállítása, területszerzés, infrastrukturális beruházások, ipari park cím pályázat). A másodikban a már *aktív területértékesítést* folytató parkok találhatók, melyek elsődleges feladata a már kiépített inf-

rastruktúrával rendelkező, működő parknak a vállalkozásokkal történő betelepítése (ennek érdekében elsősorban a marketing munka a legjelentősebb). Majd végül a legfejlettebb szintet a *szolgáltató parkok* jelentik, amelyek már a parkban letelepedett és működő vállalkozások számára nyújtanak különböző szolgáltatásokat (ezek a szolgáltatások elsősorban a vállalkozások versenyképességét javító, azok innovációs teljesítményét fokozó speciális szolgáltatások). A tanulmányunkban követett csoportosítás bár részben hasonló ez utóbbihoz, azonban nem teljesen egyezik meg vele. Legfontosabb jellemzője, hogy a fejlettebb parkokhoz tartozó csoportok enyhén felülreprezentáltak, aminek az önbesorolási módszer alkalmazása lehet az oka. Ha más, objektív kritériumrendszert alkalmaznánk, akkor minden bizonnyal alacsonyabb lenne a növekvő, szolgáltató jellegű parkok aránya.

Ha ilyen kritériumok mentén csoportosítjuk az 52 válaszoló ipari parkot, akkor három egyenlő elemszámú alcsoportot kapunk³. A véletlen folytán szinte pontosan hasonló, egyharmados arányban bontott ipari park-típusokat különíthetünk el (17–17 a működő, illetve a növekvő ipari parkok száma, 18 park pedig a felmérés időpontjában az induló szakaszban volt). Az ipari parkok fejlődési mutatója (a korrelációs együtthatók tanulsága alapján) magába sűríti a legfontosabb kiépítettségi/gazdasági mérőszámok jellemzőit. Pozitív korreláció figyelhető meg a fejlődési fok és a hasznosított terület nagysága (0,539), a betelepült cégek száma (0,593) és a foglalkoztatottak száma (0,442) között.

Az intézményesült kapcsolati formák típusai és jellemzői

A szervezet-központú intézményi kapcsolatrendszerek vizsgálata előtt célszerű bemutatni, hogy melyek azok a potenciális partnerként jellemezhető intézmények, szervezetek, amelyek jelentős szerepet játszanak az ipari parkok kialakításában, működtetésében és fejlesztésében. Az ipari parkok fejlettségi szakaszait tekintve, a szolgáltatói fázisba eljutott parkok célja az infrastruktúra kiépítésén és a beruházók letelepítésén már jóval túlmutat. Általában egy olyan innovációs miliót kívánnak biztosítani, amely a különböző együttműködések, szolgáltatások révén hozzájárul a letelepedett vállalkozások versenyképességének növeléséhez. A parkok feladataik ellátásához, szolgáltatásaik biztosításához maguk is számos együttműködési kapcsolatot hoznak létre. Ezen kapcsolatok sűrűsége és intenzitása, valamint a partnerek személye az ipari parkok különböző fejlődési szakaszaiban fokozatosan változik. Az első szakaszban az infrastruktúra kiépítése során a szükséges engedélyek megszerzéséhez, a források és támogatások biztosításához és az építési munkák kivitelezéséhez általában más kapcsolatrendszer szükségeltetik, mint a későbbi fázisokban. Hiszen a következő szakaszban már a vállalkozások letelepítése, potenciális beruházók felkutatása és megnyerése, a park élettel történő megtöltése a cél. Így ekkor elsősorban a marketing munkát végző partnerekre, az információk közvetítésére és terítésére alkalmas szereplőkre kell fókuszálni. Végül az ipari parkok legfejlettebb, érett szakaszát a legkülönbözőbb szolgáltatások nyújtása jellemzi, annak

érdekében, hogy a már működő vállalkozások versenyképessége tovább javuljon. A szolgáltatásnyújtáshoz azok típusától függően előtérbe kerülnek a parkok kapcsolatszerében a technológiai központok, innovációs központok, az egyetemek és kutatóintézetek, valamint a mérnöki, műszaki tanácsadócégek, a gazdasági és üzleti tanácsadó vállalkozások⁴.

A *területfejlesztési intézmények* – elsősorban a megyei és regionális területfejlesztési tanácsok, a helyi önkormányzatok területfejlesztési szervei – az ipari parkok létesítésének kezdeti szakaszában játszanak kiemelkedő szerepet azzal, hogy megfogalmazzák a park létesítését szorgalmazó fejlesztési elképzeléseket, és támogatás formájában biztosítják a megvalósításhoz szükséges forrásokat, vagy azok egy részét. A parkok kialakításában és az infrastruktúra kiépítésében hazánkban általában nagy szerepet vállalnak a *helyi önkormányzatok*, melyeket a helyi gazdaságfejlesztés egyik legfontosabb eszközének tekintenek. Nem ritka, hogy a parkok működésében, irányításában közvetlenül, vagy általuk alapított gazdasági társaságon, közhasznú társaságon keresztül közvetve is részt vesznek. A helyi önkormányzatok saját adópolitikájukon keresztül, a biztosítható kedvezmények és mentességek révén is jelentősen képesek befolyásolni a parkokba irányuló befektetéseket. Az ipari parkok területének ipari tevékenység végzésére való előkészítése, a szükséges infrastruktúra (közlekedési, energetikai, kommunális stb.) kiépítése természetesen nem lehetséges a megfelelő *szakhatóságok* bevonása nélkül. A jó kapcsolatok rugalmassága és gyorsá tehetik a munka ezen fázisát. E szervezetekkel feltevésünk szerint tehát elsősorban a parkok első fejlettségi szakaszában, az infrastruktúra kiépítésének időszakában a legintenzívebb a kapcsolat, mely természetesen a későbbiekben is megmarad. A betelepülni szándékozó vállalkozások speciális igényeinek kielégítése, valamint a mindennapi működéshez szükséges infrastruktúrák működtetése azonban már elsősorban a *közműszolgáltatók* feladata.

A befektetési (telephely választási) döntések meghozatala során ma már rendkívül fontos tényezőnek számítanak az adott térség munkaerőpiacát jellemző sajátosságok, fejlődési tendenciák. Ezekről a folyamatokról információval elsősorban a *munkaügyi központok* és a *képző és átképző központok*, valamint a térségben működő *felsőoktatási intézmények* rendelkeznek, illetve ezek azok a szereplők, amelyek leginkább képesek befolyásolni annak fejlődését. A vállalkozások számára rendelkezésre álló munkaerő hagyományosan kiemelkedő telepítési tényező, azonban az elmúlt évtizedben lezajlott, az információs társadalom felé mutató események és folyamatok hatására a munkaerő számánál sokkal fontosabbá vált annak minőségi tényezőként való számbavétele, a megszerzett és hasznosítható képzettség, tudás és ismeret. Így az ipari parkok általában szoros kapcsolatban állnak a szűkebb térségben található oktatási képzési intézményekkel (a szakképzést folytató középfokú intézményektől kezdve a felsőoktatási intézményeken keresztül egészen az élet-hosszig tartó tanulást lehetővé tevő képző és átképző intézményekig). A megyei munkaügyi központok, illetve azok kirendeltségei emellett az ipari parkba történő vállalati letelepedésben általában nagyon fontos közvetlen szerepet is kapnak. Leg-

többször őket bízzák meg azzal, hogy az induláshoz szükséges munkaerőt biztosítsák, illetve később a további fejlesztések során is jelentős szerepet kapnak a munkaerő közvetítésben. A vállalkozások számára nem csak a meglévő képzési kínálat bemutatására törekszik a menedzsment, de közvetítő szerepet is vállalhat a gazdasági szféra és az oktatás között a működő cégek speciális igényeinek tolmácsolásával.

A *felsőfokú intézmények* megléte és az ipari parkokhoz való közelsége egyfelől mindenképpen hozzájárul a térségben kínálati oldalról jelentkező munkaerő képzettségi, ismereti szintjének növeléséhez. A megfelelő képzettségű munkaerő biztosítása mellett azonban egy másik aspektusból is képesek hozzájárulni a vállalkozások versenyképességéhez. A vállalkozások saját K+F tevékenysége mellett jelentős szerepet játszik az állami-, illetve egyre inkább a magán szektorban működő *kutatóintézeteken és egyetemeken* – különösen a Nyugat-Európa szerte klasszikusnak számító műszaki kutató egyetemeken – folyó kutatások és fejlesztések eredményeinek a gazdasági szférában történő megjelenítése, adaptálása, piaci termékké való továbbfejlesztése, tökéletesítése, vagy termelési eljárásként történő bevezetése, új technológiaként való alkalmazása. Az ipari park, mint szolgáltató jelentős szerepet játszhat a gazdasági szféra (a parkban működő vállalkozások) és a tudomány (egyetemek és kutatóintézetek) közötti együttműködési lehetőségek megtalálásában és kialakításában.

A nonprofit és a kormányzati szférán belül számos olyan szervezet működik egy-egy adott régióban, amelyek működésének közvetlen célja a térség gazdasági feltételeinek, a vállalkozói környezetnek a javítása a gazdaságfejlesztés és a vállalkozásfejlesztés. Az állami szervek közül a legfontosabb – vagy legalábbis tevékenysége által a legnagyobb hatással bíró – a *Gazdasági Minisztérium*, mint kormányzati szerv. Az ipari parkok számára is az egyik legfontosabb kapcsolat, egyfelől lobbizhatnak a minisztériumnál a különböző tevékenységüket érintő kérdések pozitív elbírálásában, másrészt pedig a minisztérium által adott „Ipari Park” cím számos kormányzati forrás elérhetőségét biztosítja. Közvetlenül az ipari parkokba történő befektetési lehetőségek külföldön való megjelentetése érdekében jelentős szerepet játszhatnak olyan befektetés ösztönzési szervezetek, mint pl. az *ITDH* (Magyar Befektetési és Kereskedelemfejlesztési Kht.), melynek regionális intézményrendszere lehetővé teszi a parkok számára a szorosabb kapcsolattartást, vagy a *külföldi követéségek*, melyek közvetlenül vehetik fel a kapcsolatot a potenciális külföldi befektetőkkel. Elsősorban a közös lobbitevékenység, valamint az összehangolt fejlesztések, illetve marketing kommunikáció egyik eszközét jelenthetik az ipari parkok által létrehozott *szövetségek, egyesületek*.

Az *inkubátorházak* célja elsősorban a mikro-, illetve a kis- és középvállalkozások segítése, a működésükhöz szükséges feltételek megteremtése. Az inkubátorház a kezdő vállalkozások számára kedvezményesen – jelentősen a piaci ár alatti bérleti díjért – kínál az első néhány évben még nehezen megfinanszírozható infrastruktúrát (iroda, műhely, üzlethelység, raktár stb.) és komplex szolgáltatást (telekommunikációs szolgáltatások, irodai szolgáltatások, üzleti, gazdasági, jogi és műszaki tanácsadás, biztonsági szolgáltatás, étterem). Az elmúlt néhány évben országszerte egyre több

inkubátorház alapítására került sor, amit jelentősen támogatott a Gazdasági Minisztérium 1999-ben meghirdetett inkubátorház-fejlesztési programja is. Az inkubátorházak létesítésére több városban is jellemző, hogy az ipari park területén, az ipari park aktív részvételével és segítségével történik, mely eleve determinálja e két egymáshoz szorosan kapcsolódó intézmény szoros együttműködését. A kooperáció legfontosabb célja, hogy kiegészítsék az inkubátorházban induló mikro- és kisvállalkozások számára nyújtandó szolgáltatásaikat, valamint elősegítsék, hogy az inkubátorházból kikerülő vállalkozás az ipari parkban folytathassa tovább tevékenységét.

Az *innovációs központok* vagy innovációs és technológia központok, technológiai transzfer központok olyan, a műszaki fejlesztést szolgáló információs centrumok, ahol elsősorban innovatív, új technológiákat alkalmazó kis- és közepes méretű vállalkozások működnek egymás mellett. Az innovációs központok célja a magas technológiai szinten gyártó, kutatás-fejlesztésben, high-tech, információ- és kommunikációs technológiában érdekelt cégek számára első osztályú szakmai környezet és infrastruktúra biztosítása. Ezen szolgáltatásokat kiegészíthetik a profit szférában működő különböző szolgáltatásokat nyújtó vállalkozások, mint pl. műszaki, technológiai tanácsadó cégek. A sikeres piaci jelenlét érdekében a vállalkozásoknak azonban szüksége van gazdasági, üzleti vagy marketing tanácsadásra is, mely szolgáltatásokat szintén piaci alapon működő cégek biztosítják számukra.

A *vállalkozásfejlesztési szervezetek* közül kiemelendők a Magyar Vállalkozásfejlesztési Alapítvány (MVA) hálózatának helyi szervezetei. Ezek azok a szereplők, amelyek az elmúlt évtizedben végzett munkájuk során felhalmozódott tapasztalatok alapján a legjobban ismerik a térségben működő vállalkozásokat és a fejlődésükhöz szükséges keretfeltételeket, igényeket. Ebből kifolyólag a már szolgáltató fázisba lépett parkoknak nagy segítséget jelenthetnek a területükön működő vállalkozások számára nyújtandó szolgáltatások kialakításában, megszervezésében. Hasonló szerepet játszhatnak a *kereskedelmi és iparkamarák* is.

E megfontolások alapján a vizsgálat során a következő intézményekkel és szervezetekkel meglévő kapcsolatok minőségére és gyakoriságára voltunk kíváncsiak:

– felsőfokú intézmények	– képző és átképző központok
– kutatóintézetek	– különböző szakhatóságok
– vállalkozásfejlesztési szervezetek	– közműszolgáltatók
– inkubátorházak	– települési és megyei önkormányzatok
– innovációs központok	– kamarák, szakmai érdekképviseltek
– területfejlesztési szervezetek	– ipari parkok szövetsége
– munkaügyi központok	– ITDH és GM
– kockázati tőketársaságok	– marketing tanácsadócégek
– üzleti tanácsadó vállalkozások	– követségek

A vizsgálatba bevont ipari parkok általános jellemzői

Az ország összes ipari parkjára kiterjedő felmérést postai úton kiküldött önkéntes kérdőívekkel végeztük (2001 tavaszán), amit az MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet honlapjáról is le lehetett tölteni. A 133 – a Gazdasági Minisztérium pályázatán elnyert, „ipari park” címmel rendelkező – park közül 53 töltötte ki és juttatta vissza a kérdőívet, ami meglepően jó, mintegy 40%-os visszaküldési ráta. Az elemzési minta reprezentativitásával kapcsolatban nem volt lehetőségünk korrekcióra, hiszen *a teljes sokaságra terjedt ki a lekérdezés (1. táblázat)*. Ezért az adatok elemzése előtt mindenképpen be kell mutatni a kutatás alapjául szolgáló 53 ipari park általános jellemzőit.

1. TÁBLÁZAT

A teljes sokaságnak és az elemzésbe bevont ipari parkoknak a megoszlási adatai

Régiók	A minta megoszlása		Az összes ipari park megoszlása		A minta aránya az összesből
	db	%	db	%	%
Közép-Magyarország	5	9,4	18	13,6	27,8
Közép-Dunántúl	11	20,7	23	17,4	47,8
Nyugat-Dunántúl	8	15,1	15	11,4	53,3
Észak-Magyarország	8	15,1	18	13,6	44,4
Dél-Alföld	13	24,5	24	18,2	54,2
Észak-Alföld	4	7,5	19	14,4	21,1
Dél-Dunántúl	4	7,5	15	11,4	21,1
<i>Magyarország</i>	<i>53</i>	<i>100</i>	<i>133</i>	<i>100</i>	<i>40</i>

Forrás: Kérdőívek.

Négy régióban (Közép- és Nyugat-Dunántúl, Észak-Magyarország és Dél-Alföld) 45–55% körüli volt a visszaérkezési arány, amely azt jelenti, hogy minden második ipari parkról rendelkezünk adatokkal. Ez nagymértékben növeli a minta megbízhatóságát. Sajnos a másik három régió esetén nagyon alacsony (4–5) az elemezhető parkok száma, a kérdőívet mindössze a parkok egyötöde küldte vissza. A szerkezeti egyensúlytalanság ezért nem teszi lehetővé a regionális szempontokat is figyelembe vevő következtetések levonását. Így nem próbáljuk meg bizonyítani, vagy akár cáfolni azokat a megfogalmazható hipotéziseket, melyek szerint az ipari parkok intézményi-szervezeti kapcsolati rendszerének minőségét, sajátosságát nagymértékben meghatározza az adott térség gazdasági-társadalmi fejlettsége, azaz a gazdasági kultúráját tekintve fejlettebb térségekben (a budapesti agglomeráció, valamint az észak-dunántúli térség) az együttműködési kapcsolatok száma, gyakorisága és összetettsége magasabb, mint a gazdaságilag kevésbé fejlett régiókban (pl. Északkelet-Magyarország, Dél-Dunántúl) található parkok esetében. Hiszen éppen ez utóbbiakból alig rendelkezünk információval. Mindazonáltal az egyes esetekben a pozitív és negatív szélsőségekkel igyekszünk némi sajátosságra rávilágítani.

Az általános jellemzőket az ipari parkok (1) teljes területe (hektárban), (2) a beépíthető terület százalékában megadott hasznosított területe, (3) a 2000. dec. 31-ig a parkba települt cégek száma, valamint (4) a foglalkoztatottak száma alapján mutatjuk be.

Az alapmutatók tekintetében nagyon *heterogén a minta összetétele (2. táblázat)*. Az adatok széles skálán szóródnak, az átlag értékek torzítanak, ezért nagyobb figyelmet érdemelnek a középértékek. Összesen majdnem 3000 hektárnyi területet ölelnek fel az elemzésbe bevont parkok. A legkisebb park területe 10 hektár, ezzel szemben van olyan is, ahol több mint 300 hektár a teljes terület (Tatabánya Nyugati Ipari Park). Sokat elárul a területi adatok szóródásáról az, ha 25%-os bontásban vizsgáljuk a kapott értékeket. Az összes ipari park háromnegyede nem nagyobb 58 hektárnál, ami jól érzékelteti a kiugróan nagy területű parkok torzító erejét. A parkok beépíthető területük közel 42%-át hasznosították eddig (átlagosan). Van olyan park is, ahol a beépíthető terület 91%-a már felhasználásra került (BorsodC-hem Ipari Park), bár az e kérdésre visszaérkezett 47 válasz fele esetén a hasznosított terület nem lépi túl a 38%-ot. Úgy tűnik, hogy a parkok jelentős részének még *komoly, felhasználásra váró területi tartalékai vannak*.

2. TÁBLÁZAT
Az ipari parkok általános jellemzői

	Terület (ha)	Hasznosított terület (%)	Betelepült cégek száma	Foglalkoztatottak száma
Átlag	55	42	15	1036
Minimum érték	10	0	0	0
Maximum érték	320	91	100	11892
Alsó 25%	23	25	2	100
Középérték	36	38	8	307
Felső 25%	58	60	17	1125
Összeg	2902	...	746	48710

Forrás: Kérdőívek.

Összesen 746 vállalkozás működik az elemzésbe bevont 53 parkban. Átlagosan egy ipari parkra 15 cég jut, de néhány kiugróan magas érték – egyes ipari parkok esetén 70, akár 100 külön álló vállalkozás is jelen van (Ózdi Ipari Park) – miatt a középértékek jobban mutatják a centrális tendenciákat. A középérték tekintetében minden második park számolt be 8-nál több működő vállalkozásról a területén. *A megkérdezett parkok egytizede nem rendelkezik jelenleg működő vállalkozással, és az alsó 25%-nál sem beszélhetünk egy-két vállalkozásnál többről.* Még radikálisabb a differenciálódás a foglalkoztatottak számában. Összesen 48 710 fő dolgozik az elemzett ipari parkokban működő vállalkozások keretei között. A két szélső érték közti távolság majdnem 12 ezer foglalkoztatottat jelent. Öt olyan egység került bele az elemzési keretbe, amely a betelepülő vállalkozások hiánya miatt értelemszerűen foglalkoztatottakkal sem rendelkezik. A másik oldalon majdnem 12 ezer foglalkoztatott sorolható fel egyetlen ipari park keretei között (Videoton Ipari Park). Ilyen szóró-

dás mellett az átlagértékek nem relevánsak és ismét a mediánra hagyatkozhatunk, mely szerint a 47 válaszoló ipari park felében az ott működő vállalkozások (összesen) nem alkalmaznak 300 főnél nagyobb munkaerőt. Még jobban árnyalja a képet, ha figyelembe vesszük, hogy a parkok alsó 25%-a nem foglalkoztat 100 főnél többet. Ezzel szemben a teljes elemzési körben 14 olyan ipari park is szerepel (30%), ahol az összes foglalkoztatott létszáma minden esetben meghaladja az 1000 főt.

A térségi-intézményi kapcsolatok összetettsége

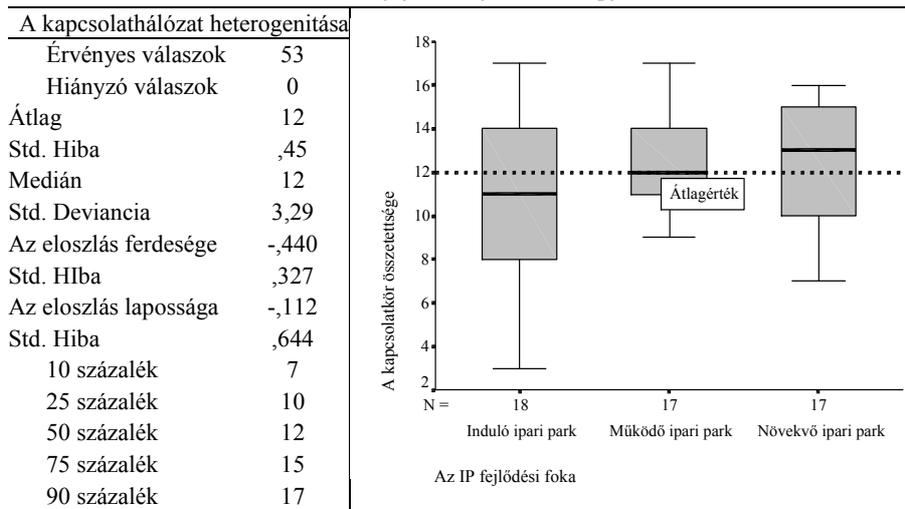
Az intézményhálózat összetettsége (heterogenitása, kiterjedése) azon alapul, hogy az összes lehetséges kapcsolattípus közül (a mi esetünkben ez 18 eltérő kötésformát jelent) hány intézménnyel áll munkakapcsolatban az ipari park. A legösszetettebb kapcsolatkör 18 kötésformát tömöríthet, ebben az esetben minden általunk meghatározott intézményi típussal fenn tart valamilyen formájú és intenzitású kapcsolatot a vizsgált ipari park. Átlagosan *12 kötéstípust* neveztek meg a kérdésekre válaszoló parkok, a középérték szintén 12, ami azt jelenti, hogy minden második ipari park legalább ennyi intézménytípussal alakított ki kapcsolatokat (*1. ábra*). Az összetettségi mutató *nem normál eloszlású*, a jobbra tolódásnak az lehet az oka, hogy a 18 kötésforma közül legalább négy vagy öt olyan alapvető intézményi kapcsolat, amely a parkok kialakításához és beindulásához elengedhetetlen (pl. területfejlesztési szervezetek, szakhatóságok, közműszolgáltatók, önkormányzatok). A két szélsőséget képviseli a parkok alsó és felső 10%-a. A leghomogénebb kapcsolatkörrel rendelkező alsó 10% nem tudott *7 kötéstípust*nál többet megnevezni, ezzel szemben a legösszetettebb kiterjedésű intézményi kapcsolatrendszerrel rendelkező felső 10% legalább *17 intézményt* megjelölt.

Az ipari parkok fejlődési fázisai alapján nem bukkanhatunk szignifikáns különbségekre az összetettségi mutató esetén (*1. ábra*). A középértékek *minimális mértékben* térnek el egymástól. Egyetlen lényeges különbség van az induló és a már működő vagy növekvő parkok között. Nagyon szűk kiterjedésű kapcsolathálózatokkal (kevesebb, mint 8 intézménytípus) csak az induló fázisban lévő parkok rendelkeznek (a dobozdiagram tartalmazza mindhárom csoport mutatóinak megoszlását, középértékét, és a teljes minta átlagát). A lényeg az, hogy nagyobb a szóródása a heterogenitási mutatónak az induló parkok esetén, és a későbbi fázisokban összetorlódik a kapcsolati formák száma.

A kapcsolathálózat összetettségére vonatkozó értékek csoportosításával kialakítottunk három alcsoportot (átlag alatti: 0–10; átlagos: 11–13; átlag fölötti: 14–18 kötéstípus). Mindegyik csoporthoz megközelítőleg a minta egyharmada tartozik, ami jól mutatja, hogy milyen „csúcsos” az adatok megoszlása az átlagérték környékén. Egy kereszttáblában összehasonlítottuk egymással az összetettségi mutató alapján, illetve a fejlődési fázisok alapján kialakított ipari park csoportokat (*2. ábra*), és egy háromdimenziós oszlopdiaagramon ábráztuk az összefüggéseket.

1. ÁBRA

Az ipari parkok intézményesült kapcsolatkerének összetettségi mutatója a teljes minta és a fejlődési fázisok alapján

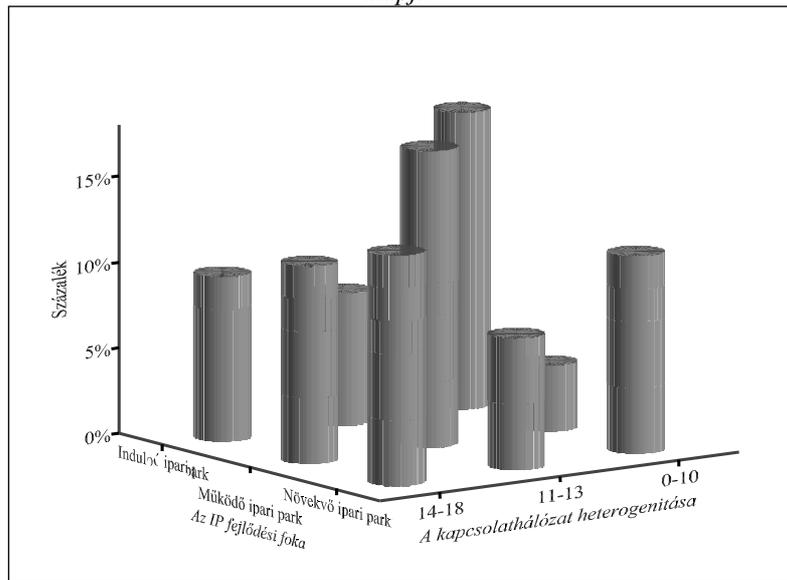
Forrás: Saját szerkesztés.

Az egyik érdekes V alakzat a 17 darab átlag alatti összetettségi mutatóval rendelkező parkok esetén figyelhető meg. Több mint 50%-uk induló fázisban van, ami nem jelent meglepetést, hiszen bizonyos kapcsolati formák kialakítása a tényleges működési folyamatban realizálható a legnagyobb valószínűséggel. De az viszont eltér a várakozásainktól, hogy a már növekvő és szolgáltatói fázisban lévő parkok aránya 35%-os a 0–10-es csoportban⁵. *Nem jelent minden esetben nagyobb kiterjedésű kapcsolatrendszert az, ha egy park az elsők között jött létre és mára növekvő, szolgáltatói fázist ért el.* A működő parkok legnagyobb része (53%) 11–13 eltérő intézménytípussal áll kapcsolatban.

Összesen hét ipari park jelölt meg 16, vagy 17 együttműködési kapcsolatot, közöttük azonban nem tapasztalható semmilyen komolyabb összefüggés. A fejlettebb, dinamikus gazdasági környezetben működő Győri Nemzetközi Ipari Park mellett – ahol a letelepült 25 vállalkozás több mint 5500 főnek biztosít munkalehetőséget – éppúgy megtalálható más regionális központi funkcióval rendelkező település parkja (Debrecen), mint a csak egyetlen vállalkozást magában foglaló ercsi, mezőtúri, vagy a még teljesen üres paksi ipari park is, vagy éppen egy ipari válságtértség problémáira megoldást kereső 100 vállalkozásnak otthont adó ózdi ipari park. Mindazonáltal a fejlettebb térségekben található ipari központokra (Oroszlány, Szentgottárd, Szombathely, Tatabánya, Veszprém) inkább jellemző a magasabb számú együttműködés – esetükben egyaránt 15 kapcsolat volt tapasztalható –, azonban nem zárható ki a kevésbé frekvenciált helyen lévők esetében sem (Barcs, Mezőhegyes, Orosháza, Sárrét), mert azokban viszonylag nagy szerepet játszik a helyi, térségi szereplők aktivitása is.

2. ÁBRA

Az ipari parkok megoszlása a fejlődési fázis és a kapcsolathálózat összetettsége alapján

<i>A kapcsolathálózat összetettsége</i>		<i>Az ipari parkok fejlődési foka</i>			<i>Összesen</i>
		<i>Induló</i>	<i>Működő</i>	<i>Növekvő</i>	
0-10	Száma, db	9	2	6	17
	%-a az összetettségen belül	52,9	11,8	35,3	100,0
11-13	Száma, db	4	9	4	17
	%-a az összetettségen belül	23,5	52,9	23,5	100,0
14-18	Száma, db	5	6	7	18
	%-a az összetettségen belül	27,8	33,3	38,9	100,0
% -a az egészben		9,6	11,5	13,5	34,6

Forrás: Kérdőívek.

Ha a kapcsolati oldalról vizsgáljuk meg az adatok megoszlását, akkor még egy érdekességre bukkanhatunk. A kiugróan nagy kiterjedésű kapcsolathálózatok esetén (14–18 intézményi forma) nagyon minimális az eltérés a három fázis között. Úgy tűnik *a tudatos hálózatépítés komoly szervezetrányítási- és működtetési stratégia lehet már a korai fázisokban is*. Hiszen a legkiterjedtebb hálózatépítői tevékenységgel jellemezhető parkok közel 40%-a növekvő, egyharmada működő és majdnem 28%-a induló fázisban van. Ez azért lehet lényeges jelensége a hazai parkhálózat kapcsolatépítő tevékenységének, mert ebben a csoportban már mindenképpen meg kell jelennie a felsőoktatással, a kutatással, az innovációs intézményekkel, inkubá-

torházakkal kialakított kötéseknek is, amelyek a K+F aktivitás, illetve az innovációs szolgáltatások kibővülésének és alkalmazásának az alapjai.

Az ipari parkok intézményi szintű kapcsolatrendszerének vizsgálatakor persze nem állhatunk meg a heterogenitási mutató elemzésénél, hiszen még egyáltalán nem ismerjük a szervezet-központú hálózat struktúráját, azt, hogy milyen jellegű intézményekkel, milyen valószínűséggel alakítanak ki különböző formájú és intenzitású kapcsolatokat a parkok. Fel kell tennünk a kérdést, hogy melyek azok az intézményi jellegű kötéstípusok, amelyek a legtöbb park esetén ténylegesen realizálódnak (mivel a gazdasági és szervezeti működőképesség elengedhetetlen elemei), és melyek azok, amelyek csak eseti jellegűek és a legkisebb valószínűséggel kerülnek be a kapcsolathálózatokba?

A térségi-intézményi kapcsolatok szerkezeti hierarchiája

Az általunk felsorolt intézmények felé kialakítható *kötések előfordulási valószínűsége* alapján kialakítottuk a kötéstípusok „fontossági” sorrendjét. A hierarchikus struktúra alapja az, hogy mennyire közelítik meg a maximális valószínűségi arányt (ebben az esetben az összes ipari park úgy nyilatkozna, hogy kapcsolatban áll egy adott szervezeti típussal) az egyes intézményi, szervezeti formák (3. táblázat). Fel kell hívni a figyelmet arra, hogy nem specifikáltuk a kapcsolattartás típusát, ezért bármilyen olyan együttműködés, kooperáció szóba jöhetett, amely a park működése szempontjából indokolt. A bemutatásra kerülő arányszámok ismertetése előtt szükséges hangsúlyozni, hogy a kapcsolatok intenzitása ebben a mutatóban nem kap szerepet (ezzel az elemzés későbbi részében foglalkozunk), ezért ugyanakkora súlya van a napi szintű és az eseti jellegű kapcsolattartásnak. Nem szabad tehát túlzott optimizmusba esni az eredményekkel kapcsolatban, jelenlegi formájukban csak arra szolgálnak az adatok, hogy egy belső hierarchikus szerkezetet adjanak a nagyon szerteágazó kötésformáknak.

Szinte *majdnem mindegyik* ipari park kapcsolatban áll területfejlesztési szervezettel, szakhatósággal, közműszolgáltatóval, amelyek a parkok kialakításától és az infrastruktúra kiépítésétől kezdődően fontos pontjait jelentik az ipari parkok szervezet-központú hálózatainak. Hasonlóan *fontos hálózati pontok* a munkaügyi központok, a kormányzati és befektetést ösztönző hivatalos szervek, illetve a települési és megyei önkormányzatok, mint a helyi igazgatás megtestesítői, melyek gazdaságfejlesztési eszközrendszer szintén komoly tényező a lokális szintű innovációs folyamatban. Kedvelt együttműködési partnerek a vállalkozásfejlesztési szervezetek is. Ezzel kirajzolódott az ipari parkok intézményesült kapcsolatrendszerének hét legfontosabb ágense, amelyek egytől-egyig a legnagyobb gyakorisággal előforduló szereplői a parkok hálózati tevékenységének. A válaszadó parkok több mint 70%-a az ipari parkok szövetségeivel, üzleti tanácsadó cégekkel, kamarákkal és szakmai érdekképviseletekkel, sőt képző- és átképző központokkal is fenntartja a kapcsolatot. Ezek a kötésformák segíthetnek a termelési és szolgáltatási tevékenységek megújításában, az érdekképviselet hatékonyabbá tételében. A képző- és átképző központokkal kialakított kapcsolatok friss és megbízható információkat nyújthatnak arról a lokális

gazdasági és munkaerő-piaci szféráról, amelybe az ipari park beágyazódik. A felsőfokú intézményekkel, inkubátorházakkal, külképviseletekkel az ipari parkok közel fele semmilyen formában sem áll kapcsolatban. Még *rosszabb képet fest* a kutatás-fejlesztéssel és a marketing jellegű tevékenységekkel kapcsolatos hálózati szereplők megjelenési aránya. A kutatóintézetek, innovációs központok, kockázati tőke-társaságok és marketing tanácsadó cégek a parkok körülbelül egyharmadában jelennek realizált kapcsolati irányokat. Az eredményekből arra következtethetünk, hogy a térségi-intézményi kapcsolatok hierarchikus struktúrájára vonatkozó valószínűségi adatok *megerősítik azokat a feltételezéseket*, amelyeket a kapcsolati formák típusaival és jellemzőivel foglalkozó részben foglalmaztunk meg.

3. TÁBLÁZAT

A térségi-intézményi kapcsolatok gyakorisági valószínűsége

<i>Intézmények, szervezetek</i>	<i>Elemsszám</i>	<i>A kapcsolat valószínűsége*</i>
> 90% Területfejlesztési szervezet	51	,98
Szakhatóság	51	,96
Közmű szolgáltató	50	,96
Munkaügyi központ	49	,92
ITDH, GM	53	,91
Települési és megyei önkormányzat	53	,87
Vállalkozásfejlesztési szervezet	50	,82
Ipari parkok szövetsége	53	,75
Üzleti tanácsadó cég	49	,73
Képző- és átképző intézmény	49	,73
Kamarák, szakmai érdekképviseletek	53	,70
Felsőfokú intézmény	51	,63
Inkubátorház	47	,57
Követségek, külképviseletek	53	,55
< 40% Kutatóintézet	48	,37
Innovációs központ	46	,37
Kockázati tőketársaság	47	,36
Marketing tanácsadó cég	53	,28

* A valószínűségi együttható értéke 1, ha valamennyi ipari park kapcsolatban áll a vizsgált intézménnyel.

Forrás: Kérdőívek.

A kapcsolati kör szerkezetének hierarchikus struktúráját elemezve felmerül az a kérdés, hogy milyen korrelációs együtthatók figyelhetők meg az egyes intézmény-párok között. Jelen esetben a pozitív korrelációs együtthatók (Spearman együttható) az érdekesek, amelyek arra utalnak, hogy ha egy adott szervezeti típussal kapcsolatban áll a vizsgált ipari park, akkor ez a kapcsolat milyen más kötésekkel jár együtt, vagy milyen kötések hoz magával (3. ábra, csak a 0,3-nál nagyobb, pozitív irányú szignifikáns értékeket tüntettük fel). A különböző intézménytípusokkal fenntartott kapcsolatok szerkezeti diagramján számos érdekes jellegzetesség rajzolódik ki, amelyek közül mi csak néhányra szeretnénk ráirányítani a figyelmet.

A vizsgált intézmények között meghatározhatók azok, amelyekkel az ipari parkok meglévő kapcsolata szignifikánsan viszonylag nagy számú egyéb kötést is magában

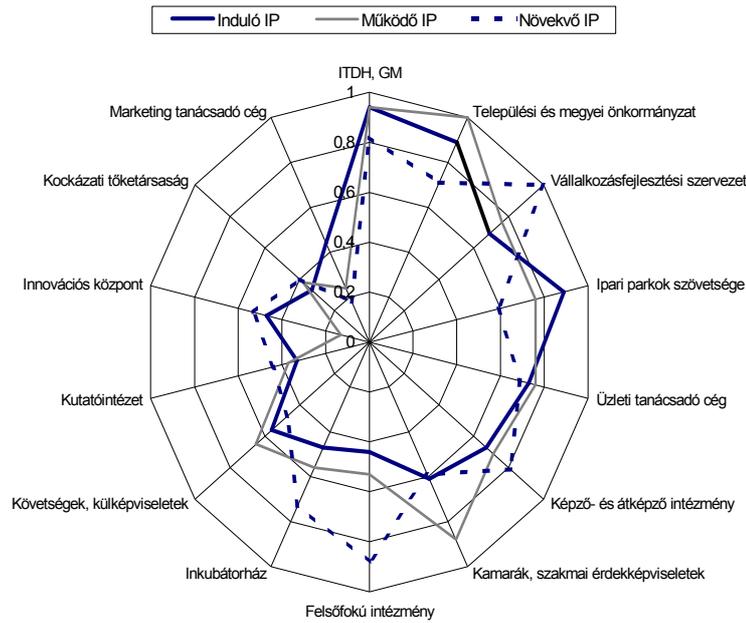
hordoz, míg számos elem csak egy-egy, vagy maximum két másik intézménnyel jelez ilyen erősségű együttállást. A legtöbb, szám szerint hat szignifikáns kapcsolattal a megyei munkaügyi központokkal kiépítettek bírnak – ezekkel az intézményekkel egyébként feltűnően sok ipari parknak van kapcsolata (92%) Közülük is a legerősebb a képző és átképző központokkal fennálló korreláció. A munkaügyi központokkal kapcsolatban álló parkok nagy többsége számára ezen intézménytípus is kiemelkedő helyet foglal el a kapcsolati hálózatban, ami nem véletlen, hiszen a két intézmény tevékenysége egyébként is rendkívül szorosan összefügg. Öt szignifikáns kapcsolattal rendelkeznek a követségek és külképviseletek is, melyek közül a leginkább kiemelkedő az innovációs központok irányába mutató kapcsolódás. E csoportnál azonban már mindenképpen meg kell jegyezni, hogy a magas korrelációs értékek elsősorban annak köszönhetőek, hogy viszonylag kevés a követségek, külképviseletek előfordulási gyakorisága a mintában (55%). A szignifikáns kapcsolatok számát tekintve kiemelhetők még a települési/megyei önkormányzatok, a kamarák és a GM/ITDH, melyek egyaránt négy-négy egyéb intézménnyel meglévő kapcsolat irányában mutatnak magasabb korrelációt. Ezek az intézmények és szervezetek a leggyakrabban említettek közé tartoznak, általában a parkok 70–90%-a áll velük kapcsolatban. A még ugyancsak gyakori partnerek közül a közműszolgáltatók és a szakhatóságok (96%) egyaránt mindössze a szintén gyakran említett munkaügyi központokkal mutatnak magas korrelációt. A legfontosabb csomópontok egy-egy esettől eltekintve egymással is szoros korreláció mutatnak.

Megfigyelhető, hogy a többé-kevésbé szorosan egymáshoz kötődő tevékenységeket végző, illetve egymás tevékenységét kiegészítő intézmények a vizsgálat során párokban, vagy kisebb csoportokban koncentrálnak. Erre utal pl. a felsőoktatási intézmények és a kutatóintézetek, a vállalkozásfejlesztési szervezetek és a kockázati tőketársaságok közötti, a már említett képző és átképző központok és a munkaügyi központok, vagy az innovációs központok és az inkubátorházak közötti korreláció. Ez azt jelenti, hogy ha az ipari park az egyik irányába nyitottságot mutat, akkor nagy valószínűséggel az adott intézmény tevékenységéhez közvetve vagy közvetlenül kapcsolódó hasonló szervezet kapcsolatát is szívesen keresi.

Ha a fejlődési fázisok alapján vizsgáljuk meg a szervezet-központú hálózat szerkezeti jellemzőinek valószínűségi értékeit, akkor a legszembetűnőbb tendenciát az jelenti, hogy a valószínűségi értékek nagyjából *párhuzamosan futnak* mind a három fejlődési szakasz esetén (4. ábra)⁶.

4. ÁBRA

A térségi-intézményi kapcsolatok típusainak gyakorisági valószínűsége az ipari parkok fejlődési stádiumai mentén

Forrás: Kérdőívek.

Szinte majdnem mindegyik kapcsolati forma az induló parkokban jelenik meg a legkisebb valószínűséggel, de a különbségek sok esetben elhanyagolhatók. A lényeges *szerkezeti különbségek* ott figyelhetők meg, ahol szétnyílik a három párhuzamosan futó „fonal”. Az induló parkok az ipari parkok szövetségeit és a marketing tanácsadó cégeket preferálják a másik két típushoz képest. A működő parkok hálózati szerkezetében a kamarák és a szakmai szervezetek lógnak ki a sorból pozitív irányban. A vállalkozásfejlesztéssel, K+F tevékenységekkel, humán erőforrásfejlesztéssel és az innovációs miliő megteremtésével foglalkozó szervezeti aktorok (vállalkozásfejlesztési szervezetek, átképző központok, felsőoktatási intézmények, inkubátorházak és innovációs központok) a legnagyobb arányban a növekvő, szolgáltató jellegű parkok kapcsolatrendszerében jelennek meg. Például a növekvő ipari parkok mindegyike kapcsolatban áll vállalkozásfejlesztési szervezettel, míg az induló parkoknak csak a 70%-a. Talán a legnagyobb eltérés a felsőoktatási intézmények tekintetében figyelhető meg. Az induló és már működő parkok közel fele rendelkezik valamilyen formájú felsőoktatási köteléssel, ezzel szemben a növekvő, szolgáltatói fázisba lépő parkok közül tízből kilenc.

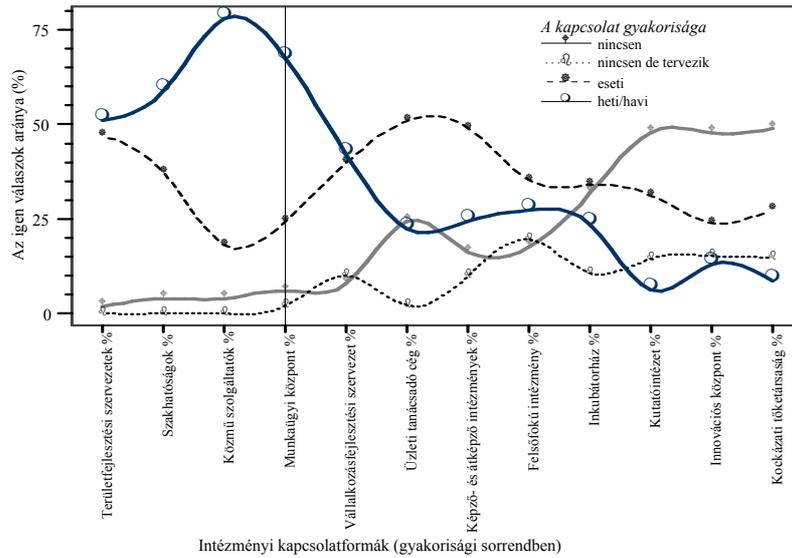
A kapcsolattartás gyakorisága és a tervezett kapcsolatkötések lehetséges irányai

Mint már korábban utaltunk rá, a szervezetközi kapcsolatok hálózatának szerkezeti viszonyait nem elegendő úgy megvizsgálni, hogy figyelmen kívül hagyjuk a kapcsolattartás *intenzitását*. Sajnos a felmérés módszertana és a kutatás alapvető vizsgálati területe nem az ipari parkok hálózati jellemzőire fókuszált, ezért nem tudjuk specifikálni a kapcsolatokat. Nem ismerjük a tényleges tartalmát a kötéseknek. Ez a későbbiekben egy hálózatorientált felmérésben orvosolható. Ezzel szemben lehetőségünk van megvizsgálni a *kapcsolattartás gyakoriságának és a tervezett kapcsolatkötések lehetséges irányainak* a jellemzőit. Négy kategóriára bonthatjuk a válaszokat: (1) heti/havi rendszerességgel jellemezhető intenzív kötések; (2) esetleges, időszakos kapcsolatok; (3) a kapcsolat hiányzik, de tervezik a közeljövőben; (4) nem állnak kapcsolatban az adott szervezeti formával és nem is tervezik az ilyen típusú kapcsolatok kialakítását. A kapcsolati irányok ebben az esetben sajnos nem 18, hanem csak 12 *szervezeti/intézményi formát* ölelnek fel. Az összehasonlítás során a teljes mintában megfigyelt gyakorisági hierarchiát alkalmaztuk rendezőkritériumként (5. ábra).

Az intenzitási faktor szemmel láthatóan *kedvezőtlenebb* képet fest a kapcsolathálózatban szereplő szervezetekkel/intézetekkel kialakított kötések jellegéről. A legnagyobb arányban előforduló szervezetközi munkakapcsolatok (az ábra bal oldalán szereplő négy szervezet/intézmény tartozik ide) heti vagy havi rendszerességgel csak a parkok kétharmadánál, a közműszolgáltatók esetén pedig háromnegyedénél realizálódnak. A többi terület esetén egy szabályszerű „mélyrepülés” figyelhető meg egy kisebb plató (képző- és átképző intézmények, inkubátorházak és felsőfokú oktatási intézmények) kivételével. Nagyon minimális az aktív és rendszeres együttműködés a kutatóintézetekkel, innovációs központokkal, ami persze nem egyértelműen a parkok „hibája”, hiszen az innovációs intézményi hálózat ezen ágensei is a kiépülés stádiumában vannak, egyelőre elsősorban a fejlettebb regionális gazdasági központokban található meg. Az innovációs központokkal való gyakori kapcsolatról az érdi, debreceni, győri, szombathelyi, veszprémi parkok mellett mindössze a makói és nyírbátori ipari park számolt be, míg az inkubátorházak esetében a regionális központok mellett Mezőtúrt, Paksot és Újhartyánt kell megemlíteni. Ugyanakkor kutatóintézettel már csak három esetben található heti/havi rendszerességű kapcsolat (Debrecen, Győr, Szeged).

Nagyobb gondot jelent a negyedik válaszkategória pontosan fordított formája. A válaszok azt mutatják, hogy a parkok fele alapjában véve nem is tervezi az ilyen jellegű intézményi kapcsolatok kialakítását. Minden második park ezek szerint nem tartja szükségesnek az innovációs központok és kutatóintézetek bevonását, illetve egyharmaduk a mikro-, illetve a kis- és középvállalkozások működéséhez szükséges feltételek megteremtésében alapvető szerepet játszó inkubátorházakban sem lát fantáziát, legalább is a hálózatépítés területén. Az eseti jellegű munkakapcsolatok a gyakorisági megoszlás középső szegmensében elhelyezkedő szervezeti/intézményi szereplők körében dominánsak, illetve a területfejlesztési szervezetek vonatkozásában.

5. ÁBRA
Az ipari parkok térségi-intézményi kapcsolatainak intenzitása

Forrás: Kérdőívek.

A jövőbeni kapcsolatépítés logikájára és célirányára az alapján következtethetünk, ha megvizsgáljuk azokat az ipari parkokat, amelyek jelenleg még ugyan nem rendelkeznek egy adott intézményi-szervezeti kapcsolati formával, de arról számoltak be, hogy a közeljövőben tervezik a kialakítását. A legnagyobb „népszerűsége” a felsőfokú intézményeknek van. Azoknak a parkoknak, amelyek eddig még nem léptek kapcsolatba egyetemekkel és főiskolákkal, több mint a fele tervezi az ilyen irányú kötetlékek kialakítását. Hasonló helyzetben vannak a vállalkozásfejlesztési szervezetek is (55%), valamint a képző- és átképző központok (36%). Úgy tűnik, hogy a humán erőforrás-fejlesztésben érintett szereplők súlya egyre nagyobb lesz az ipari parkok jövőbeli hálózatépítési stratégiájában. Preferált célpontot jelentenek a kutatóintézetek és az innovációs központok is abszolút értékben, de relatíve csak minden ötödik park tervezi az ilyen jellegű együttműködések megszervezését.

A fejlődési fázisok tükrében nem bukkanhatunk meglepő jellegzetességekre. A harmadik csoportba tartozó parkok hálózatépítési stratégiájában nem szerepelnek újonnan kialakítandó kapcsolatok. Azokkal a szervezetekkel, amelyekkel eddig nem alakítottak ki kapcsolatot a jövőben sem szándékoznak. Értelem szerűen az induló parkok stratégiájában szerepel a legtöbb tervezett kapcsolatépítés. A paletta domináns elemeit a felsőfokú intézmények, a kockázati tőketársaságok és a kutatóintézetek jelentik.

Az ipari parkok térségi jellegű együttműködési aktivitásának összefüggései

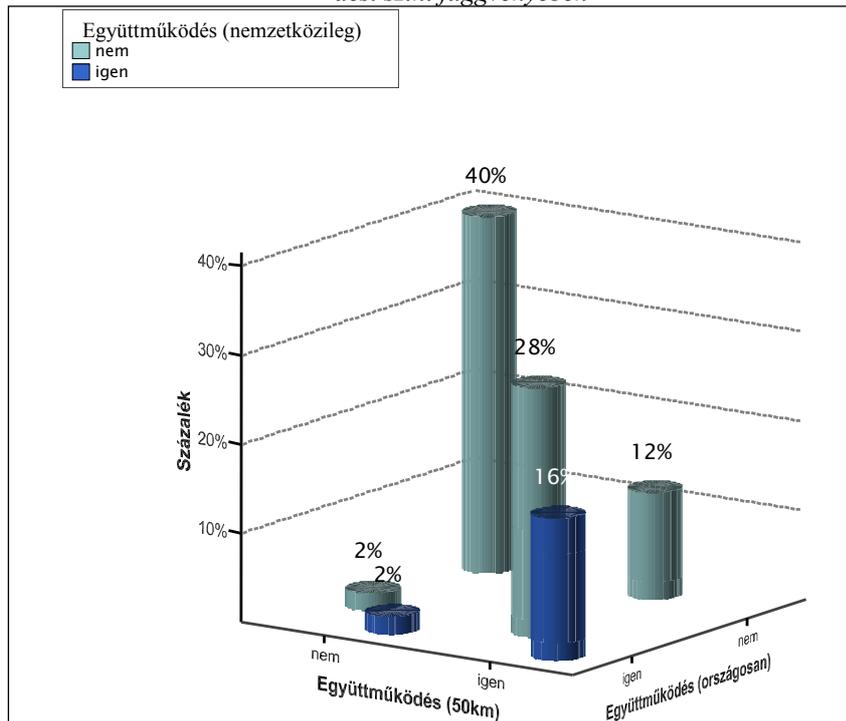
Az ipari parkok kapcsolatrendszerének vizsgálatát azzal zárjuk, hogy áttekintjük az egymás közti, területi elvek alapján bontott együttműködési kapcsolattípusok jellemzőit (6. ábra). A kérdőívben válaszolhattak a megkérdezett ipari parkok arra, hogy együttműködnek-e más ipari parkokkal. Három együttműködési formát különítettünk el egymástól a kérdéssorban, amely a földrajzi távolság alapján differenciálta a lehetséges partnereket (kooperáció 50 km sugarú körben; az ország más ipari parkjaival; külföldi ipari parkokkal). Az együttműködés formája nem volt meghatározva.

Nem figyelhető meg szignifikáns különbség az együttműködési aktivitásban, ha a térbeli távolságokat vesszük figyelembe az országon belül. A térbeli közelség nem jelent meghatározó faktort a gazdasági jellegű együttműködésekben, ami a transzportációs és info-kommunikációs lehetőségek fejlődése miatt nem is meglepő. Az ipari parkok 57%-a működik együtt más parkokkal az 50 km-es zónán belül. Az 50 km-es határon belül a közvetlen, szomszédos ipari parkok helyezkednek el a mi értelmezési keretünkben, és azt a vonzáskörzetet reprezentálják, ahol dinamizáló hatást válthat ki egy működő ipari park (pl. munkalehetőségek). Azért nem jellemző a térbeli távolságok differenciáló ereje (nem csökkenti az együttműködési hajlamot), mert az ipari parkok fele az ország más, az 50 km-es zónán kívül eső parkjaival is együttműködik. Alapvető jellegzetesség, hogy az együttműködési körben semmivel sem szerepelnek nagyobb valószínűséggel közeli, szomszédos parkok, szinte hasonló az aránya (50%) az ország más, távolabbi területein elhelyezkedő ipari parkoknak az ilyen típusú kapcsolatrendszerekben.

Viszonylag erős a korreláció a két eltérő együttműködési szint között (0,696), ami arra enged következtetni, hogy *a két területnek nagyjából ugyanazok a szereplői*. Azok az ipari parkok, amelyek a környező ipari parkokkal nem működnek együtt 90%-ban az ország többi részén sem rendelkeznek együttműködési kapcsolatokkal. Ezzel szemben azoknak az ipari parkoknak a 80%-a, amelyek fontosnak tartják az együttműködést a környező parkokkal, túl is lépnek erről a szintről és megpróbálnak az ország többi része felé nyitni. A két kérdésre pontosan válaszoló ipari parkok (51db) 45%-a mindkét együttműködési kapcsolatformával rendelkezik, míg a másik nagyobb blokkot azok a parkok jelentik (40%), amelyek egyik szinten sem törekednek ilyen együttműködések kialakítására. Az igazi választóvonal (menyiségi értelemben) az országhatáron túlnyúló együttműködési hálózatoknál jelentkezik, ebben az esetben csupán az ipari parkok 18%-a számolt be ilyen irányú kötelekekről. Értelemszerűen a nemzetközi együttműködésekben részt vevő parkok (9db) a másik két kapcsolattípusnál is együttműködési partnerekként szerepelnek, és a legszélesebb együttműködési hálózatokkal rendelkeznek.

6. ÁBRA

Az ipari parkok együttműködési kapcsolatainak gyakorisága a három együttműködési szint függvényében

Forrás: Kérdőívek.

A közvetlen közelben, valamint az ország más területein és külföldön található ipari parkokkal egyaránt együttműködő parkok egy része a legfejlettebbnek tekinthető gazdasági kultúrával rendelkező ipari központokban helyezkedik el (Győr, Szentgotthárd, Tatabánya), míg másik csoportjuk az újonnan létrehozott, induló fázisban lévő parkok, amelyek valószínűsíthetően a széles körű kapcsolatrendszer kiépítésével szeretnék fejlődésüket is elősegíteni (Debrecen RIP, Ercs, Mezőtúr, Paks, Újhartyán).

Összegzés

Az ipari parkok általános jellemzőinek vizsgálatakor megfigyelt jelentős differenciáltság megmutatkozik a szervezet-központú kapcsolathálózati struktúrák általunk vizsgált jellemzőiben is. A kapcsolathálózatok kiépítésében és fenntartásában nem érvényesülnek egyértelműen azok az elkülönülési folyamatok, amelyek az általános mutatók és az önbesoroláson alapuló rendezőelvek alapján kialakítható fejlődési fázisok tekintetében jelentkeznek.

1) Az intézményesült kötelékek összetettsége esetén arra az eredményre jutottunk, hogy *nem „predesztinálja” nagyobb és heterogénebb kapcsolatrendszer kialakítására a parkokat a relatíve hosszú működési időszak, a növekvő, szolgáltató jellegű fázis*. A tudatos hálózatépítés az újonnan létrejött parkokban is komoly irányítási- és működtetési stratégia lehet, amit a kapcsolathálózati erőforrásokba való „befektetés” minél hamarabb megtérülése motivál (pl. az erőforrások megosztása, információszerzés, lobbierő, innovatív kooperációk).

2) Az intézmények közötti kapcsolatok szerkezeti hierarchiája alapján arra következtethetünk, hogy *a kapcsolatok kiépítése és működtetése összefüggésben áll azokkal a funkciókkal, amelyeket a potenciális partnerek ellátnak*. Szinte mindegyik ipari park beágyazódik abba a hat-hét alapvető szervezeti formával jellemezhető intézményhálózatba, amely a kialakítási és működtetési folyamatok kulcsszereplőit sűríti magába.

3) *A potenciális kapcsolati partnerek gyakorisága a funkciók specializálódásával arányosan csökken*. A felmérés időpontjában, a kutatás-fejlesztésben és a marketingben érintett szereplők csak minden harmadik park hálózatában fordultak elő. A vállalkozásfejlesztéssel, a K+F tevékenységekkel, a humánerőforrás-fejlesztéssel és az innovációs miliő megteremtésével foglalkozó szervezeti szereplők a legnagyobb valószínűséggel a növekvő, szolgáltatói fázisban lévő parkok kapcsolatrendszerében jelennek meg.

4) A jövőbeni gazdasági fejlődés szempontjából *nem lehet az aktív (heti/havi rendszerességgel jellemezhető) kapcsolatokat kizárólag a jelenleg legnagyobb arányban előforduló 3–4 alapvető intézményre redukálni*: az üzleti, a reklám, az oktatási és a kutatási szféra képviselői jelenleg a legjobb esetben is csak eseti jellegű szereplői a hálózatoknak. A kapcsolatépítés logikája és céliránya abba az irányba mutat, hogy a humánerőforrás-fejlesztésben érintett szereplők súlya egyre jelentősebb lesz a parkok kapcsolatépítési stratégiájában.

5) A parkok közötti együttműködési aktivitás vizsgálata arra hívta fel a figyelmet, hogy *nem mutathatók ki térbeli elhatárolódások a kooperációs folyamatokban*. A lokális és az országos kooperációs folyamatok szinte majdnem ugyanazokhoz a szereplőkhöz kötődnek.

6) Annak ellenére, hogy bizonyos parkok esetében megfigyelhető a szűkebb *térség gazdasági-társadalmi fejlettsége*, valamint az ipari parkok intézményi-szervezeti kapcsolatrendszerének sajátossága közötti összefüggés, ezt a rendelkezésre álló minta hiányossága miatt *nem lehet kivetíteni az ipari parkok összességére*. A jövőben mindenképpen érdekeseek lehetnek azok a kutatások, amelyek ezen kapcsolatok mélységét próbálják meg feltárni, illetve kísérletet tesznek az ipari parkok fejlődése térségenkénti eltéréseinek, az egyes régiókban tapasztalható legfontosabb sajátosságoknak a számbavételére.

Jegyzetek

- ¹ Az elemzés alapjául szolgáló, az ipari parkok innovációs szolgáltatásait segítő intézmény- és informatikai hálózat rendszerének koncepciójához elvégzett kutatás a Gazdasági Minisztérium támogatásával a Magyar Innovációs Szövetség számára készült 2001 tavaszán.
- ² A felmérés magvát egy postai úton kiküldött önkitöltős kérdőív jelentette. A tanulmányban elemzett empirikus adatbázis a kérdőíves válaszokon alapul.
- ³ A teljes minta 53 parkból áll, de az egyik ipari park nem válaszolt azokra a kérdésekre, amelyek alapján be lehetne sorolni valamelyik fejlődési szakaszba.
- ⁴ Az ipari parkok többsége már nevében is megpróbálja jelezni, hogy szolgáltatásait tekintve milyen jellegű a tevékenysége, mely gazdaságfejlesztéshez vagy területfejlesztéshez kapcsolódó szereplőkhöz kapcsolódik a legszorosabban. Kiemelkednek ezek közül is a logisztikai szolgáltató központok (pl. Baresi Ipari Logisztikai Üzleti Park, Celldömölki Ipari Logisztikai Park, Dombóvári Ipari Park és Logisztikai Központ, Kunszentmártoni Ipari Park és Logisztikai Központ, Logisztikai Szolgáltató Központ és Ipari Park, M1 Ipari Park és Logisztikai Központ, Mosonmagyaróvári Ipari Logisztikai Üzleti Park, Mohácsi Ipari Logisztikai Üzleti Park, Szolnoki Ipari Park és Logisztikai Szolgáltató Központ, Nagylaki Ipari Park és Logisztikai Központ, Váci Toperini Ipari Logisztikai Üzleti Park), az innovációs központok (Claudius Ipari és Innovációs Park, Debreceni Regionális és Innovációs Ipari Park, Infopark, Ceglédi Innovációs Centrum és Ipari Park, Soproni Ipari és Innovációs Park, Budaörsi Ipari és Technológiai Park, Szigetszentmiklós-Leshegy Innovációs Központ és Ipari Park), de megtalálhatók egyéb speciális tevékenységű parkok is, mint Homokhát Térségi Agrár-Ipari Park, Debreceni Agrár Park, Multimédia Ipari Park, Sajóbátonyi Vegyipari Park, Dorog Város Térség- és Gazdaságfejlesztő Környezetvédelmi Ipari Parkja, Szászbereki Integrált Környezetvédelmi Ipari Park.
- ⁵ Magyarázatot jelenthet a dologra az önbesorolós módszer, mivel ebben az esetben feltételezhető, hogy az alacsonyabb fejlettségi szinten lévő parkok közül néhányan a működő vagy a növekvő, szolgáltatói jellegű parkok közé sorolták be magukat.
- ⁶ A szerkezeti differenciáltság mértékét az értéktengely adatai alapján lehet megtudni. A szervezetek a teljes mintában megfigyelt előfordulási valószínűség alapján lettek besorolva a pókháló-diagramba. Ha a valószínűségi érték 0, akkor egyetlen park sem áll kapcsolatban a vizsgált intézménnyel. Ha az értéke 1, akkor pedig mindegyik.

Irodalom

- Adler, P.S.–Kwon, S.-W. (1999) *Social capital: the good, the bad, and the ugly*. <http://worldbank.org/poverty/scapital/library/adler.htm>
- Angelusz R.–Tardos R. (1991) *Hálózatok, stílusok, struktúrák*. ELTE Szociológiai Intézete és MKI, Budapest.
- Az ipari parkok adatainak elemzése. Az ipari parkok csoportosítása*. (2000) Ipari Park Partnerségi Program. Terra Stúdió Kft., Budapest.
- Az ipari parkok innovációs szolgáltatásait segítő intézmény- és informatikai hálózat rendszerének kidolgozása*. (2001) Magyar Innovációs Szövetség, Budapest.
- Az ipari parkok jelenlegi és tervezett innovációs szolgáltatásainak áttekintése*. (2001) NYUTI Közlemények 125. MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet, Győr.
- Az ipari parkok tíz éves fejlesztési programja*. (2001) Széchenyi Terv. Gazdasági Minisztérium, Budapest.
- Baker, W.E. (2000) What is Social Capital, and Why Should You Care About It? – *Achieving Success through Social capital*. Jossey-Bass, San Francisco. 1–25. o.
- Borgatti, S.P.–Jones C.–Everett M.G. (1998) Network Measures of Social Capital. – *Connections*. 21. (2). 36. o.
- Borgatti, S.P. (1998) SOcNET discussion of the origins of social capital. – *Connections*. 21 (2).
- Bourdieu, P. (1997) Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. – Angelusz R. (szerk.) *A társadalmi rétegződés komponensei*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest. 156–177. o.
- Burt, R.S. (1982) *Toward a Structural Theory of Action. Network Models of Social Structure, Perception and Action*. Academic Press, New York.
- Coleman, J.S. (1996) Társadalmi tőke. – Lengyel Gy.–Szántó Z. (szerk.) *A gazdasági élet szociológiája*. BKE Szociológiai és Szociálpolitikai Tanszék, Budapest. 99–129. o.

- Coleman, J.S. (1998) A társadalmi tőke az emberi tőke termelésében. – Lengyel Gy.–Szántó Z. (szerk.) *Tőkefajták: A társadalmi és a kulturális erőforrások szociológiája*. Aula Kiadó, Budapest. 11–43. o.
- Cooke, P. (1998) Origins of the concept. – Braczyk, H.J.–Cooke, P.–Heidenreich, M. (szerk.) *Regional Innovation Systems – The Role of Governance in a Globalized World*. UCL Press, London. 2–25. o.
- Csabina Z.–Kopasz M.–Leveleki M. (2001) A szerződéses bizalom a hazai feldolgozóipari vállalatok üzleti kapcsolataiban. – *Szociológiai Szemle*. 1. 22–41. o.
- Csizmadia Z.–Döry T.–Rechnitzer J. (2002) Az ipari parkok innovációs szolgáltatásait segítő intézmény- és informatikai rendszerek jellemzői. – *Területi Statisztika*. 4.
- Döry T. (2000) Regionális innovációs rendszerek – a vállalkozások innovációs aktivitása a Közép-Dunántúlon. – *Felzárkózás és EU-csatlakozás. – A VII. Ipar- és Vállalatgazdasági Konferenciájának előadásai*. MTA Ipar- és Vállalatgazdasági Bizottsága, Budapest. 266–273. o.
- Döry T.–Rechnitzer J. (2000) *Regionális innovációs stratégiák*. Oktatási Minisztérium, Budapest.
- Döry T. (2001) Az innovációs kutatások megjelenése a regionális elemzésekben – Az innováció regionális perspektívában. – *Tér és Társadalom*. 2. 87–106. o.
- Dusek T. (1999) A területfejlesztés megújítási iránya, az ipari körzetek. – *Tér és Társadalom*. 1–2. 89–108. o.
- Granovetter, M. (1988) A gyenge kötések ereje. A hálózatelmélet felülvizsgálata. – *Szociológiai Figyelő*. 3. 39–60. o.
- Grootaert, C. (1998) *Social Capital: The Missing Link?* Social Capital Initiative, Working Paper. 3.
- Grosz A. (2000) Ipari klaszterek. – *Tér és Társadalom*. 2–3. 43–52. o.
- Grosz A. (2001) Az ipari parkokban működő vállalkozások innovációs tevékenysége. – Mezei C. (szerk.) *Pécsi Tudományegyetem Közgazdaság-tudományi Kara Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola Évkönyv 2001*. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaság-tudományi Kara, Pécs. 213–232. o.
- Gyekiczky T. (1994) Társadalmi hálózatok és a munkaerőpiac civil szerveződései. – *Szociológiai Szemle*. 4. 97–117. o.
- Gyukits Gy.–Szántó Z. (1998) Privatizáció és társadalmi tőke. – *Szociológiai Szemle*. 3. 83–99. o.
- Gyukits Gy. (2000) A társadalmi tőke szerepe az orvosok érdekérvényesítésében. – *Szociológiai Szemle*. 4. 106–116. o.
- Hirsh, P.M.–Levin, D.Z. (1999) Umbrella advocates versus validity police: A life-cycle model. – *Organization Science*. 10. 199–212. o.
- Javaslatok az ipari parkok csoportjainak fejlesztésére.* (2000) Ipari Park Partnerségi Program. Terra Stúdió Kft., Budapest.
- Kenis, P.–Knoke, D. (2001) *How Organization Field Networks Shape Interorganizational Tie-formation Rates*. <http://www.soc.umn.edu/~knoke/projects.htm>
- Knoke, D.–Kuklinski, J. H. (1988) Hálózatelemzés. – *Szociológiai Figyelő*. 3. 93–114. o.
- Knoke, D.–Marsden, P.V.–Kalleberg, A.L. (2000) *Survey Research Methods*. <http://www.soc.umn.edu/~knoke/projects.htm>
- Krackhard, D.–Brass, D. J. (1994) Intraorganizational Networks. – Wasserman, S.–Galaskiewicz, J. (eds.) *Advances in Social Network Analysis: Research in the Social and Behavioral Sciences*. Sage Publications Inc. 207–229. o.
- Kuczai T. (1996) A vállalkozások társadalmi tőkái az átalakulásban. – *Századvég*. Nyár. 25–41. o.
- Kulmann Á. (2000) A magyarországi ipari parkok fejlődési pályái. – *Tér és Társadalom*. 2–3. 63–72. o.
- Lappe, F.M.–Du Boise P.M. (1997) Bulding social capital without looking backward. – *National Civic Review*. 86. 119–128. o.
- Lengyel Gy. (1998) *Megszűnés, bővülés, kapcsolat: a kisvállalkozások helyzete 1993–1996*. Kézirat.
- Lengyel I. (2000) A regionális versenyképességről. – *Közgazdasági Szemle*. December. 962–987. o.
- Lengyel I. (2001) Iparági és regionális klaszterek: tipizálásuk, térbeliségük és fejlesztésük főbb kérdései. – *Vezetéstudomány*. 10. 19–43. o.
- Letenyei L. (2000) Innovációs láncok falun. Két falusi esettanulmány a gazdasági újítások terjedéséről. – *Szociológiai Szemle*. 4. 40–56. o.
- Lin, N. (1988) Társadalmi erőforrások és instrumentális cselekvés. – *Szociológiai Figyelő*. 3. 79–92. o.
- Lin, N. (2001) Building a Network Theory of Social Capital. – Lin, N.–Cook, K.–Burt, R. S. (eds.) *Social Capital: Theory and Research*. Aldine De Gruyter, New York. 3–31. o.
- Lundvall, B.-Å. (1992) Introduction. – Lundvall, B.-Å. (ed.) *National Systems of Innovation. Towards a Theory of Innovation and Interactive Learning*. Pinter Publishers, London. 1–19. o.
- Markó I. (1999) *Az ipari parkok információs rendszere*. Promei, Budapest.
- Mizruchi M.S.–Galaskiewicz J. (1994) Networks of Interorganizational Relations. – Wasserman, S.–Galaskiewicz, J. (eds.) *Advances in Social Network Analysis: Research in the Social and Behavioral Sciences*. Sage Publications Inc. 230–253. o.

- Narayan, D.–Pritchett, L. (1997) *Cents and sociability : Household income and social capital in rural Tanzania*. World Bank, Social Development and Development Research Group, Poverty and Human Resources, Washington.
- Pálmai Z. (1996) A park a regionális fejlesztés bevált eszköze. – *Ipar-Gazdaság*. 7–8. 31–40. o.
- Porter, M.E. (1999) Regionális üzletági központok – a verseny új közgazdaságtana. – *Harvard Business Manager*. 4. 6–19. o.
- Portes, A. (1998) Social capital: Its origins and applications in modern sociology. – *Annual Review of Sociology*. 24. 1–24.
- Putnam, R.D. (2000) *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. Simon&Schuster, New York.
- Rakusz L. (2000) *Ipari Parkok 1994-2000*. Ipari Parkok Egyesülete, Budapest.
- Rakusz L. (2001) 2001 – az ipari parkok éve (lehet). – *Ipari Szemle*. 1. 5–7. o.
- Rechnitzer J. (1993) *Szétszakadás vagy felzárkózás. A térszerkezetet alakító innovációk*. MTA Regionális Kutatások Központja, Győr.
- Rechnitzer J. (1998) *Területi stratégiák*. Dialóg-Campus, Budapest–Pécs.
- Scott, J. (1992) *Social network analysis*. CA: Sage, Newbury Park.
- Stone, W. (2001) *Measuring Social Capital*. Australian Institute of Family Studies, Research paper 24. (www.aifs.org.au)
- Szántó Z. (1999) *A társadalmi cselekvés mechanizmusa*. Aula Kiadó, Budapest. 64–78. o.; 102–119. o.
- Szántó Z.–Tóth I.Gy. (1993) Társadalmi hálózatok elemzése. – *Gazdaság és Társadalom*. 1. 31–55. o.
- Széchenyi Terv – Nemzeti fejlesztési terv*. (2000) Gazdasági Minisztérium, Budapest.
- Tardos R. (1995) A kapcsolathálózati megközelítés: Új paradigma? – *Szociológiai Szemle*. 4. 73–81. o.
- Vedres B. (1997) Bank és hatalom. A bankok helye a magyar nagyvállalatok kapcsolathálóiban. – *Szociológiai Szemle*. 2. 101–125. o.
- Wasserman, S.–Faust, K. (1994) *Social network analysis: Methods and applications*. Cambridge University Press, New York.
- Wasserman, S.–Galaskiewicz, J. (eds.) (1994). *Advances in Social Network Analysis: Research in the Social and Behavioral Sciences*. Sage Publications Inc.
- Woolcock, M. (1998) Social capital and economic development: Toward a theoretical synthesis and policy framework. – *Theory and Society*. 27. 151–208. o.
- Zeitlin, J. (1994) Ipari körzetek, regionális gazdasági megújulás. – *Közgazdasági Szemle*. 1. 14–25. o.

EGY KISVÁROS HELYZETE AZ INFORMÁCIÓS KORBAN¹

BARSI BOGLÁRKA

Bevezetés

Az információs társadalomról szóló társadalomtudományi gondolkodás az 1990-es évektől került előtérbe (Drucker 1993; Stehr 1994; Castells 1996; 1997), de a jelenséget vizsgáló törekvésekkel már jóval korábban is találkozhattunk (Bell 1973).

Az információs társadalom közelebb hozza egymáshoz a régiókat, országokat és városokat. A konvergens információs és kommunikációs technológiák fejlesztése és bevezetése óriási hatással van a világ minden részén található különböző típusú és méretű szervezeti egységekre. *Az információs társadalom sikerének egyik legkritikusabb ilyen egysége a város, mely akárcsak a többi entitás olyan új kihívásokkal néz szembe, mint a demokrácia új lehetőségei vagy az elektronikus kereskedelem. Az IKT (információ és kommunikáció technológiai) szektor megeremti a hatóságok számára jobb és költség-hatékony szolgáltatások nyújtásának, valamint a demokratikus folyamatok és a regionális gazdasági fejlődés megerősítésének lehetőségét.*

Az elektronikus kommunikációs és információs technológia minden korábbi feltételezés ellenére sem ássa alá a városok helyzetét, fontosságát. Sőt mára nyilvánvalóvá vált, *hogy az információs technológia és a város szoros, egymást kölcsönösen támogató kapcsolatban van. Ennek három fő oka:*

1. Az IKT szektor a már meglevő, magas hozzáadott értékű ipar és szolgáltatások mellé települ, meggyorsítva a város fejlődésének dinamikáját.
2. A törékeny globális világgazdaság, a valamennyi ágazatban növekvő komplexitás és innovációs kockázat azt eredményezte, hogy az IKT oda települt, ahol megfelelő az „innovációs milió”, hogy biztosíthassa a folyamatos versenyképességet.
3. Végül az IKT keresleti oldalát is a városok jelentik: mobil és vezetékes telefonhálózatot, számítógépes hálózatokat, internet szolgáltatásokat. Ennek főbb okai: a nagy városok modernizációs kultúrája, a tőke koncentrációja, a relatíve magasabb elkölthető jövedelem, a nemzetközi orientációjú és transznacionális társaságok magas koncentrációja (Graham 2000).

Ezek a tényezők a nagyvárosok helyzetét erősítették (Barsi–Csizmadia 2001). Ráadásul a *nagyvárosokban koncentrálódnak a fontos döntéshozók*, és minden korábbi várakozás ellenére a személyes kapcsolatok fontossága egyáltalán nem csökkent. A személyes találkozók során ugyanis a kommunikációs folyamat például a hangszínváltozásokkal, mimikával és taglejtésekkel is gazdagodik. Az is bizonyított,

¹ Tér és Társadalom 2002/3. 85–102. o.

hogy a problémamegoldás kreativitása és hatékonysága nagymértékben megnő a személyes kontaktusok gyakoriságának növekedésével (Sweeney 1987). Ha a személyes kapcsolat már létrejött, akkor az a továbbiakban már fenntartható a technológia eszközeivel (telefon, fax, e-mail), de a személyes kontaktus továbbra is a kommunikáció elsődleges fontosságú területe marad (Grimes 2000) Meier-Dallach ezt úgy fogalmazta meg, hogy az IKT-nek a „rutin kontaktusok” terén van nagy szerepe, de nem helyettesítheti a „döntéshozó kontaktusokat” (Meier-Dallach 1998).

Nem véletlen az *Internet tartalom előállítók nagy területi koncentrációja* sem (Tuomi 2001). Ugyanis az ilyen cégeknek elengedhetetlen a megfelelő információhoz és tudáshoz való hozzáférés, méghozzá az olyan tudáshoz, amely nehezen fejezhető ki digitális vagy szöveges formában. Ezt a problémát mutatja be Collins a tudományos információk átadásáról szóló tanulmányában (Collins 1975; 1987). Collins bemutatta, hogy gyakran szinte lehetetlen a tudományos tapasztalatot szimplán az eredmények leírásának elolvasásával megismételni. A leggyakrabban ehhez fizikai közelség és szituációs tudás szükséges.

A fent elmondottakból világosan következik, hogy a tereket áthidaló, távolságokat legyőző *internet és információs technológia újratermelheti a városhálózatban ma is létező versenyképességi különbségeket és szakadékokat.*

Módszertani megjegyzések

A Zirc városról készített elemzés egy nagyobb kutatási projekt részeként született meg, melynek során a magyar városhálózat infokommunikációs jellemzőit vizsgáltuk (Grosz 2002). Az elvégzett klaszterelemzés eredményeként kialakított hat csoport közül¹ Zirc a mozdulatlan városok csoportjába került. Ebbe a csoportba olyan kis- és középvárosok találhatók, amelyek az infokommunikációs szektor fejlődését tekintve a városhálózatban mozdulatlanok mondhatók. A csoporttagok mozdulatlanságát mutatja az is, hogy az odavándorlások és az elvándorlások között alig fedezhető fel különbség. A munkanélküliségi ráta az országos átlag körül mozog (6,5%). A gazdasági szervezetek számához képest alacsonynak mondható az IKT ágazatban érdekelt vállalkozások aránya.

A csoportból Zircet választottuk ki, mint mintavárost. A statisztikai adatok feldolgozása mellett 2002 januárjában mélyinterjúkat készítettünk a helyi önkormányzat, különböző intézmények és vállalkozások szakembereinek személyes megkérdezésével.

Legfontosabbnak tartottuk az *önkormányzat munkájának*, infokommunikációs törekvéseinek áttekintését, amit a *polgármesterrel, jegyzővel, illetve az informatikai referenssel* készített interjú során ismertünk meg. Itt tudakozódhattunk továbbá az önkormányzathoz kapcsolódó és az általa fenntartott intézmények, pl. általános iskolák helyzetéről. Lényeges információkat tudtunk meg a *városi könyvtárak* illetékes szakembereitől a látogatók informálódási szokásairól, a könyvtárban elérhető internet használatáról, fejlesztési tervekről, javaslatokról. A *kamarai és vállalkozás-*

fejlesztési irodák munkatársaitól a gazdasági szféra, hangsúlyozottan a kis- és közép-vállalkozások ellátottságát, illetve a vállalkozásokat segítő intézmények infokommunikációs szolgáltatásait szeretnénk volna megismerni. Ezen kívül interjút készítettünk az *informatikai vállalkozások, internet szolgáltatók* vezetőivel.

A településrendszert nagymértékű átalakulás jellemezte az elmúlt évtizedekben. A gyors ütemű városodási folyamat, mint az urbanizáció egyik megjelenési formája, eredményeként a városok száma az 1950. évi 54-ről az utóbbi mintegy fél évszázad alatt 252-re emelkedett. A különösen a nyolcvanas évektől felerősödő várossá nyilvánítási hullám következtében egyre inkább viszonylag kisebb népességszámú települések kaptak városi rangot; így a városhálózat közel 40%-ában tízezernél kevesebben élnek. Zirc egyike ezen településeknek.

IKT jellemzők

Egy település infokommunikációs helyzetét alapvetően meghatározza a távközlési szektor helyzete. Zircen az ezer lakosra jutó távbeszélő állomások száma országos viszonylatban átlagosnak mondható. A kilencvenes években tapasztalható óriási fejlődés e kisvárost is jelentős mértékben érintette, *1995 és 2000 között közel hatszorosára emelkedett a távbeszélő-fővonalak száma, a lakásokban felszerelt vonalak számának növekedése pedig több mint tízszeres volt.* Az üzleti vonalak aránya (1. táblázat) jóval meghaladja mind az országos, mind a csoportátlagot (42, illetve 70%-kal).

1. TÁBLÁZAT

A lakossági és üzleti távbeszélő fővonal ellátottság

	<i>Távbeszélő fővonal (db/1000 fő)</i>	<i>Üzleti vonalak aránya az összes távbeszélő vonalon belül, %</i>	<i>Üzleti vonalak száma, db/vállalkozás</i>
Zirc	314,23	0,14	0,52
Csoport városai (csoportátlag)	291,04	0,08	0,38
Összes város átlaga	307,39	0,1	0,42

Forrás: T-STAR 2000 adatbázis, KSH.

A vezetékes távközlési piac növekedésének fő motorját az ISDN (Integrated Services Digital Network) vonalak bekötési díjai jelentették elsősorban. A vezetékes telefon piacának mennyiségi növekedése ugyanis telítődik. A fejlődési alternatívát ezért a szolgáltatások minőségi fejlesztése jelentheti. Ezt irányozták elő a 2000-ben elindított ISDN kampányok. Az ISDN vonalak aránya 1999-ben az összes állomásból még csak 1,23 százalék volt, ami az országos átlagnak még a felét sem érte el. Az utóbbi fél év azonban valószínűsíthetően nagymértékű fejlődést hozott, hiszen a *helyi szolgáltató* 2001-ben akciót hirdetett, melynek során az analóg vonal leadása esetén *belépési díj nélkül ISDN vonalra cserélték a telefonvonalakat.* Ezzel gyaníthatóan sokan éltek is. A mélyinterjú során megkérdezett intézmények mind-egyikének ISDN vonal áll rendelkezésére, kevés az információnk azonban arról,

hogy mennyi vonal van a lakosság tulajdonában. Annyi azonban bizonyos, hogy a jövő a gyors elérést, letöltést, adatforgalmat lehetővé tevő rendszerekben van, melyek természetesen a költségeket is csökkentik. Az Internet világával, lehetőségeivel megismerkedők a minőségi elérésre törekednek, elengedhetetlen számukra a nagyobb adatátviteli sebesség.

Míg a távközlési piac egyes óriásai esetleg a fogyasztók számára is kínálhatnak kedvezőbb megoldásokat a közeljövőben megélénkülő távközlési versenyben, arra vélhetően nem lehet majd számítani, hogy egyes városok érdekeinek, igényeinek megfelelő egyedi megoldások kialakításában részt vegyenek. A fejlesztésekbe könnyebben bevonható, kompromisszumkész partnerként ugyanakkor várhatóan jó eséllyel számíthatnak majd az egyes városok az ugyan kisebb fajsúlyú, de helyi székhelyű, illetve az adott régióra koncentrált szolgáltatókra. Zircen *nincs helyi székhelyű Internet-szolgáltató, de az elérhető szolgáltatók, azaz Internet-szolgáltatást nyújtó vállalkozások száma meghaladja mind az országos, mind a csoportátlagot*. Az Internet-szolgáltatók több mint fele Budapesten van bejegyezve, a fővárost a megyei jogú városok követik (32%), míg a többi város csekély súlyt képvisel.

A domain szerverek száma Zircen nagyon alacsony, mindössze 11 darab, ami messze alatta marad az országos átlagnak, de a csoportátlagnak sem éri el a felét, viszont pontosan megegyezik a csoportban mérhető medián értékével (a csoportba tartozó városok felében 11-nél kevesebb, felében 11-nél több domain szerver található) (2. táblázat). A szerverek száma általában összefüggést mutat a település általános gazdasági-társadalmi fejlettségével és a működő gazdasági vállalkozások számával, mivel a szerverek döntő többsége üzleti tevékenységhez kapcsolódik. Az átlagos fejlettségűnek mondható Zircen tapasztalható alacsony szerverszám összefüggésben lehet azzal, hogy *nincs elegendő sávszélesség a megfelelő szolgáltatás nyújtására, nem megfelelő az adatátviteli sebesség*. Az ISDN vonalra való átállás 2001 végén indult meg, ADSL (Asymmetric Digital Subscriber Line) szolgáltatás még nem elérhető.

2. TÁBLÁZAT
Internetes szolgáltatások, domain szerverek

	<i>Internetes szolgáltatási formák, db</i>	<i>Internet szolgáltatást nyújtó vállalkozások, db</i>	<i>Domain szerverek, db</i>
Zirc	1	13	11
Csoport városai (csoportátlag)	0,44	11,38	26,4
Összes város átlaga	0,74	10,06	79,28

Forrás: Budapesti Hírközlési Felügyelet, MTA RKK ATI.

Az informatikával és távközléssel foglalkozó cégek döntő többsége Budapest székhellyel működik. A Zircen működő feldolgozó-ipari ITK vállalkozások száma

három, ami az összes gazdasági szervezet másfél százaléka, majdnem kétszerese a csoport átlagának, és az összes város átlagát is kismértékben meghaladja (3. táblázat).

3. TÁBLÁZAT
Gazdasági vállalkozások

	Összes gazdasági szervezet, db	Feldolgozóipari ITK vállalkozások, db
Zirc	204	3
Csoport városai (csoportátlag)	324,34	1,55
Összes város átlaga	699,9	2,84

Forrás: KSH Cég-Kód-Tár.

Zircen nincs kifejezetten informatikai képzést nyújtó középiskola, de az informatika oktatása nagy hangsúlyt kap a szakképző iskolában, ahol lehetőség van számítástechnikából különböző szintű OKI képzéseken való részvételre. Ennek oka valószínűleg az, hogy egy kisvárosban inkább az általános képzés nyújtása a cél, a speciális igények kielégítését a nagyobb, több közoktatási intézményt fenntartani tudó városok végzik. A Zircről 20 km-re fekvő Veszprém megfelelő lehetőséget nyújt a kifejezetten informatika specializációt kereső diákok részére. Az általános iskolában már indítottak speciális számítástechnika képzést, tehát felismerték az informatikai képzés fontosságát.

A helyi intézmények, szervezetek helyzete az információs korban

Az információhoz való hozzájutást, elsősorban a városi, illetve megyei fenntartású közintézmények segíthetik elő. A megkérdezett intézmények helyzete nem túl kedvező, és többségük nem is remél az elkövetkezendő néhány évben javulást. Az *intézményi vezetők* többsége felismerte az információs korban rejlő új kihívásokat és lehetőségeket, de *úgy véli*, hogy *a fejlesztést*, a képzést vagy éppen nyilvános Internet-pont létrehozását *anyagi helyzetük nem engedi meg*. Ugyanakkor az elvégzett mélyinterjúk tanulsága az, hogy nagyon sok múlik az „*emberi tényezőn*”. A hozzáértő, *elkötelezett vezető* sokat tehet a szervezet fejlesztése érdekében, megfelelő motivációt jelenthet a munkatársak számára. Ahol hiányzik a vezetői akarat, ott a megfelelő pénzügyi feltételek mellett sem várható infokommunikációs fejlesztés.

A városi polgárok nagy része szerint a legfőbb probléma a megfelelő szórakozási, kikapcsolódási kulturális lehetőségek hiánya. A legtöbben egy korszerű művelődési házat, mozi hiányolnak a város életéből, úgy vélik, hogy Zirc unalmas, szürke kisváros lett az elmúlt időszakban. A zirciek szerint a munkalehetőségek bővítése, az utak állapotának javítása, a bazilika felújítása, tehát a város „külső” képének rendezése a legfontosabb feladatok.

Önkormányzat

A város önkormányzatánál 41 köztisztviselő dolgozik. Jelenleg 28 számítógéppel rendelkeznek, melyek közül azonban *csak három mondható korszerűnek* (Pentium II-es), a többi 486-os és Pentium I-es. A *gépek nincsenek hálózatba kötve*, csak az adócsoporthoz lévő gépek működnek helyi hálózatban. A számítógépeket elsősorban szövegszerkesztésre használják az alkalmazottak. Ennél magasabb szintű alkalmazásra elenyésző számban veszik igénybe a gépeket. Az Internet egyetlen gépről érhető el, ISDN vonalon keresztül. A szolgáltató (Vivendi Telecom Hungary) tavaly akciót hirdetett, melynek során az analóg vonal leadása esetén belépési díj nélkül ISDN vonalra cserélték a telefonvonalakat.

Az önkormányzatnál *nem dolgozik külön informatikus*, ezeket a feladatokat a városfejlesztési osztály vezetője látja el. Négy önkormányzati munkatárs szerzett ECDL vizsgát, egy alkalmazott rendelkezik számítógép kezelői vizsgával, tizenöten még a kilencvenes évek elején végeztek el egy 40 órás gépkezelői tanfolyamot.

Továbbképzésre 2000-ben 400 ezer forintot, 2001-ben már csak 140 ezer forintot fordított a hivatal. 2001-ben 2 millió forint szerepelt a költségvetésben *informatikai fejlesztésre*, amiből bővítették a gépparkot és szoftvereket szereztek be. A 2002-es költségvetésben is 2 millió forint szerepel, ez a *költségvetés mintegy 0,2–0,3%-a*.

A nagyobb informatikai fejlesztések, gépek beszerzése azonban nem elégséges, csak szükséges feltétele a számítógép és Internet használat elterjedésének, az e-közigazgatás irányába történő elmozdulásnak. Döntő fontosságú az emberek meggyőzése, a bürokratikus akadályok és megszokások legyőzése, a személyes vezetői elkötelezettség.

Oktatás, kulturális élet

Az információs társadalomhoz szorosan kötődik az oktatás, mivel az a tudás megszerzésén, naprakész voltán és használatán alapul. Az oktatásnak garantálnia kell, hogy mindenki hozzá tudjon férni ugyanahhoz a rendelkezésre álló információhoz. *Az iskolák nagymértékben elősegíthetik, hogy az új információhoz és kommunikációs technológiákhoz való hozzáférés a demokratizmus elvén érvényesüljön.* Az oktatási rendszeren múlik az, hogy mindenki egyformán elsajátíthassa az információ felhasználásához szükséges módszereket, és ki tudja válogatni, rendszerezni és összegezni az adatokat, tényeket. Ezen kívül feladata, hogy *felkészítse az embereket a nagy mennyiségű információ befogadására, az állandóan változó világ követésére* (Varga 1998).

Az oktatás fejlesztésének sikere nagyban függ attól, hogy a helyi közösség szemében milyen értéket képvisel az oktatás. Az információs társadalomban az oktatásra kettős súly nehezedik. Egyrészt a jövő generációt fel kell készítenie az információtechnológia használatára, másrészt a mai, már dolgozó korosztályokat is tovább kell képeznie, hogy képesek legyenek az új technológiák használatára. Még hozzá nemcsak speciális informatikai képzésre van szükség, hiszen az informatika mindegyik szakmába többé-kevésbé beépült ma már. Mindez nem közömbös az

egész társadalom szempontjából sem, hiszen az oktatás állapotán, a társadalom képzettségén függ egész további sorsa, ezt sok példa bizonyítja korunkban is. Ez az oktatás azonban meglehetősen költséges. De míg a felnőttek továbbképzése valószínűleg elég nagymértékben piacosítható, – a költségeket részben az oktatottakra, részben alkalmazóikra hárítva – a rendszeres iskolai jellegű oktatás (az általános iskolától az egyetemekig) csak nagyon kis mértékben, vagy egyáltalán nem fedezhető az oktatottak hozzájárulásából. Ennek fedezete csak állami, társadalmi támogatásból képzelhető el (Varga 1998).

Az Európai Unió felmérései bizonyítják, hogy miközben az információs és kommunikációs technikák a munka világában az elvártnál is nagyobb arányt képviselnek, vagyis átlagosan a munkahelyek 45%-ában szükséges számítógéppel dolgozni (ez az arány kiugróan magas Dánia, Hollandia és Svédország esetében), az alkalmazottak azonban még az alapvető számítógépes ismereteknek sincsenek birtokában. (Mindössze 16%-uk rendelkezik a munkája ellátásához szükséges jártasságokkal és készségekkel. Nem beszélve arról, hogy a távmunka – sok szempontból nagyon ígéretes – lehetőségei is csak megfelelő készségek birtokában vehetők igénybe. Pedig ezáltal egyre több olyan munkavállaló is munkához és jövedelemhez jutna, aki – fogyatékos-sága, a munkahelytől való nagy távolság vagy családi helyzete miatt – hagyományos munkahelyi körülmények között nem képes dolgozni [Mihály 2001].)

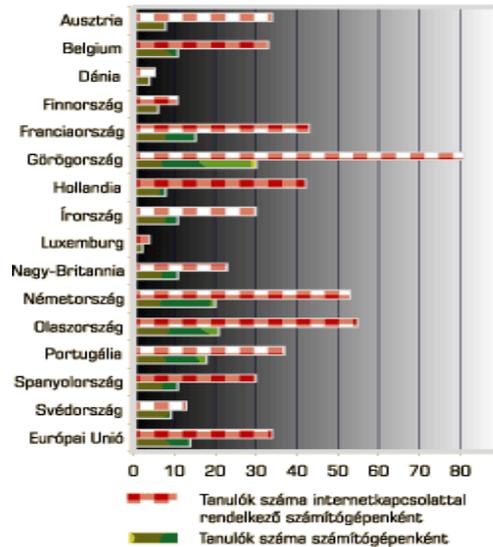
Az iskolarendszer megújítására kijelölt feladatok megvalósításához óriási változtatásokra van és lesz szükség. *Az elvárások egy része ugyanis az iskolák eszközellátottságát, más része az oktatás tananyagtartalmát, illetve az alkalmazott módszereket, a harmadik a pedagógusképzés és -továbbképzés teljes intézményrendszerét érinti.*

Zircen jelenleg négy oktatási intézmény működik, egy zeneiskola, egy általános iskola és két középiskola. A két középiskola fenntartója a Veszprém megyei önkormányzat, a többi iskola a város kezelésében van. Az iskolák lehetőségei és eredményei még egy ilyen kis városon belül is nagyon különbözőek. A különbségek egyrészt az eltérő pályázati, anyagi lehetőségekből, másrészt a személyi feltételekből adódnak.

Az *alapfokú intézményrendszer* az utóbbi években jelentős változásokon ment keresztül, mert 2000. augusztus 1-jétől a városban működő két általános iskolát összevonták, azóta egy alapfokú tanintézmény található Zircen. Az iskolába 870 diák jár. A tantestület létszáma 76 fő. Az összevonás miatt az iskola több épületben, nehéz körülmények között működik. Felismerve az új kihívásokat, az intézmény ebben az évben indította el az *angol-számítástechnika programot*. A speciális program keretében második osztályban kezdik el a számítástechnikát oktatni, heti három órában. A meghirdetett képzésre igen nagy volt az érdeklődés, jóval meghaladta a meghirdetett keretet. Azok a gyerekek, akik nem speciális képzésben vesznek részt, hatodik osztálytól kezdve tanulnak számítástechnikát, hatodikban heti egy, hetedik és nyolcadik osztályban heti két órában.

1. ÁBRA

Az egy számítógépre, illetve az Internet-kapcsolattal is rendelkező számítógépre jutó tanulók száma az általános iskolákban, 2001

– Forrás: Mihály 2001.

A számítógépes infrastruktúra helyzete meglehetősen lehangoló, az egy számítógépre jutó tanulói létszám mintegy háromszorosa az Európai Unió átlagának (1. ábra). Az iskola 24 számítógéppel rendelkezik, de ebből csak tizenkettő működőképes, a többi egyelőre nem használható, többek között azért, mert nincsen meg a szoftverengedély. A géppark másik része (szintén tizenkét gép) nem az iskoláé, hanem egy számítógépes iskolát működtető vállalkozás tulajdonát képezi. Az intézmény bérleti díj nélkül biztosítja a tantermek használatát, cserében használhatják tanítási órákon a számítógépeket. Az együttműködés további előnye, hogy évente két tanár képzését a vállalkozás ingyenesen biztosítja. Ezzel a lehetőséggel az iskola él is. Minden évben beiskoláznak kettő–négy tanárt, akik középfokú képesítést szerezhetnek a másfél éves tanfolyam során. A megyei pedagógiai intézet szervezésében meghirdetett oktatás-informatikus képzésen eddig az iskola négy oktatója vett részt.

A gépek nincsenek hálózatba kötve, pedig ez az adminisztráció és a hatékonyabb tanári munka szempontjából is nagyon hasznos lenne, mert az iskola jelenleg hat különálló épületben működik. Az iskola rossz számítógépes ellátottsága *nem teszi lehetővé, hogy a gépek délután is a tanulók rendelkezésére álljanak*, bár szakköri foglalkozásokat tartanak, a diákok a tanítási órákon kívül nem használhatják a gépeket. Ez azért elkeserítő, mert az otthoni számítógéppel nem rendelkező diákoknak nincs lehetőségük a tanórán elsajátított ismeretek gyakorlására, az Internet használatára, mely elősegítheti az információs szakadék újratermelődését a társadalomban.

Zircen nincsen nyilvános Internet használati pont, ezért az iskola az egyetlen olyan hely, ahol lehetőség lenne az információs „szupersztrádára” csatlakozni.

Az iskola csak 2001 óta rendelkezik Internet hozzáféréssel, mivel nem került be a Sulinet programba. A vonalakat ISDN vonalra cserélték. Az egyik vonalat a Soros Alapítvány pályázatán nyerte az intézmény, így az Internet használatért csak egy nagyon kedvezményes díjat kell fizetniük. Az iskola több pályázaton is részt vett, de nyertes pályázat hiányában nem volt lehetősége a számítógépes infrastruktúra fejlesztésére. Az intézmény saját költségvetéséből nem tud informatikára áldozni, pedig az oktatás megfelelő színvonalának biztosításához szükséges lenne legalább egy komplett számítógép labor, 12 géppel, rendszerbe kötve, szoftverekkel felszerelve. A nyelvoktatásban kifejezetten hasznos lenne a gépek használata, különösen azért, mert külön nyelvi labort nem kívánnak kialakítani.

Az általános iskola értelmi fogyatékosokat is oktat, náluk már ötödik osztálytól van számítástechnika óra. A nemzetközi és hazai tapasztalatok azt mutatják, hogy az értelmi fogyatékosok képzésében az informatika nagy sikerrel alkalmazható, az igazgatónő szerint bámulatos eredményeket lehet a gépek alkalmazásával elérni.

A szaktanácsadást és a rendszergazdai feladatokat a zirci székhelyű gazdasági társaság látja el. Ha csak kisebb javításokat kell elvégezni, nagyobb problémák nem merülnek fel, akkor ennek költsége évente 200–300 ezer forint.

Az általános iskolánál a *problémát* abban látják, hogy *számítógépes infrastruktúra fejlesztésére az oktatási intézmények számára nagyon kevés pályázati lehetőség létezik, ha mégis van pályázati kiírás, akkor ott általában csak egyetlen gépet lehet nyerni.* Egy gép azonban nem oldja meg a problémákat, ráadásul így a géppark nagyon heterogén összetételű lesz.

Középfokú oktatási intézménnyel nem rendelkezik valamennyi kisváros, de Zircen két középiskola is működik – a III. Béla Gimnázium és Művészeti Szakközépiskola valamint a Reguly Antal Szakképző iskola –, melyeket a Veszprém megyei önkormányzat tart fenn, mivel a város anyagi okok miatt átadta a fenntartási jogot. A két középiskola széles körű oktatási skálával rendelkezik, elősegítve azt, hogy a zirci 14–18 éves fiatalok otthonukban tanulhassanak. Persze a születésszám csökkenésével és a középiskolai képzési lehetőségek és formák növekedésével egyre inkább élesedett a harc a tanulókért, fokozódott a verseny a középiskolák között. Veszprém és Pápa középiskolái nagy vonzerőt jelentenek. Ugyanakkor a Zirc környéki bányai településekből nagy a bejárók aránya, de a speciális képzéssel rendelkező művészeti szakközépiskolába Veszprém megyén kívüli tanulók is járnak. Mivel Zirc kis város, ezért két középiskolát nem tudna ellátni elég tanulóval. A két középiskola kollégiummal is rendelkezik, melyet 2001 decemberében adtak át (124 férőhelyes, jelenleg 110 diák lakik benne, ebből 52 a gimnázium tanulója).

A *gimnáziumban* általános gimnáziumi osztály, német nemzetiségi tagozat, valamint művészeti szakközépiskolai osztály működik (díszítő festő és alkalmazott grafikus). Az iskolában jelenleg 10 osztály van, 285 tanulóval.

Az oktatásban részt vevő számítógépeket az Oktatási Minisztériumtól kapta a gimnázium, azóta nem sikerült új gépeket beszerezni. A 16 gép lehetővé teszi, hogy

egyszerre egy egész osztályt lehessen informatikára oktatni, de ezek a gépek a *művészeti képzésben felmerülő speciális igényeknek nem felelnek meg*. Az is nyilvánvaló, hogy az oktatáson kívül rendelkezésre álló négy gép elavult, nem képes ellátni az iskolában felmerülő adminisztrációs feladatokat. Arra sincs elegendő forrás, hogy a diákok nyilvántartásához szükséges szoftvert beszerezzék. Arra pedig szinte nincs is lehetőség, hogy a tanárok rendszeresen használják a számítógépeket, mivel a könyvtári és a gazdasági feladatokat segítő gépen kívül tulajdonképpen nem áll rendelkezésre szabad kapacitású gép. Márpedig a jövő nem egyszerűen a számítógép használatának oktatása, hanem a számítógépnek, multimédiának a megjelenése az oktatási folyamat egészében. De, ha a tanár nem tudja a gépet rendszeresen használni, akkor erre nincs esély.

A gimnáziumban a diákok a kilencedik osztályban tanulnak heti két órában informatikát, a szakközépiskolai osztályokban mindegyik évfolyamon oktatnak számítástechnikát, hiszen a grafikusoknak elengedhetetlenül szükséges a számítógépes alkalmazások ismerete. *A gépeket a tanórán kívül is lehet használni*, reggel hét és nyolc között, és délután is. Az informatika szakos tanárok tartanak ügyeleti órákat is, ilyenkor a diákok szakmai segítséget kérhetnek.

Internet kapcsolattal, melyet a Sulinet program keretében kapott az iskola, 19 gép rendelkezik. A tanároknak nincs külön e-mail címük, csak az iskola rendelkezik e-mail címmel.

Az intézmény folyamatosan pályázik a számítógépes infrastruktúra fejlesztése és új szoftverek vásárlása érdekében, de eddig *még nem volt sikeres pályázatuk*. A művészeti szakközépiskolai képzés beindításával különösen nagy szükség lenne egy új számítógépteremre, korszerű számítógépekre és szoftverekre.

A *szakiskola* oktatási profilja igen szerteágazó,² diákjainak száma 560. Az *intézmény úttörő szerepet vállalt az informatikai képzésben*, hiszen már nyolc évvel ezelőtt bevezették a számítástechnika oktatást, és azt azóta is *minden szakmában oktatják*. Erre olyan nagy óraszám áll rendelkezésre, hogy az *lehetővé teszi az operátori vizsga megszerzését*. A vizsgát az iskola szervezi meg. Ezzel a lehetőséggel a diákok mintegy fele él is. Ha valaki ECDL vizsgát szeretne tenni, akkor az intézmény hív vizgabizottságot. Az ECDL vizsgáztatást lehetővé tevő engedély ugyanis túl sokba került volna, és nem lett volna elegendő jelentkező ahhoz, hogy gazdaságos legyen.

Az iskolában *középfokú szoftverüzemeltetői képesítést* is lehet szerezni érettségi utáni egy éves képzés keretében. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a diákok inkább kiegészítő képzésként végzik el, tehát kevés az olyan, aki ebben a szakmában akar elhelyezkedni. Valamilyen más képzettség mellé szerzik meg, vagy sikertelen felvételi vizsga esetén kívánják hasznosan eltölteni a következő felvételi időszakig rendelkezésre álló egy évet. Az igazgató véleménye szerint téves elképzelés, hogy mindenkinek informatikusnak kell lennie. Mindenkinek azt kell megtanulnia, hogyan könnyítheti meg a munkáját a számítógép használatával (információszerzés, könyvelés, gépnylvántartás vezetése).

Az intézmény *öt számítástechnika teremmel rendelkezik, melyekben 15–20 gép van*. Minden gép rendelkezik *Internet csatlakozással*. Ezek gyakorlatilag bármikor

rendelkezésre állnak. *Egy terem ugyanis folyamatosan nyitva van*, ahol biztosított a felügyelet, tehát hozzáértő tanár segít, ha probléma vagy kérdés merül fel. A kollégiumban is van egy olyan számítógépterem, ami bármikor a diákok rendelkezésére áll.

1997-ben a Soros Alapítvány Közoktatási programján nyert az iskola, ez lehetővé tette C³-on³ keresztül a bérelt vonalas Internet hozzáférést. A Sulinet program aztán átvette a szolgáltatást, de így elveszett a korábban meglévő gyors kapcsolat. Az adatátviteli sebesség 56 kB/sec, ami nem elegendő már. Az a sávszélesség és kapacitás, amit a minisztérium biztosít, hét-nyolc gépnél tökéletesen működik, olyan nagy gépállománynál azonban, amellyel az iskola rendelkezik, már látványosan lelassul a hozzáférés.

Az intézmény rendelkezik már ISDN vonalakkal, és azt szeretné elérni *az Oktatási Minisztériumnál, hogy tegye lehetővé a 64 kB/sec-re való áttérést*. Az iskola a pénzügyi tranzakciókat számítógépen bonyolítja a bankkal, ezért is elengedhetetlen egy nagyon biztos vonal. Az is probléma, hogy a számítógépek amortizációja gyors, három év alatt gyakorlatilag nullára íródnak, ezért akik régebben kaptak gépeket a minisztériumtól, vagy pályázat révén jutottak azokhoz, már elavult gépekkel rendelkeznek. *Az állomány frissítésének lehetőségét kellene megteremteni, vagyis hogy az elavult gépeket felújítsák. Az nem elvárás, hogy a teljes cserét biztosítsák, de szükség lenne arra, hogy legalább egy részéhez forrást nyújtsanak. Az intézmények nincsenek olyan helyzetben, hogy ezt önállóan megtegyék, különösen egy gimnázium. Pedig a frissítésre szükség van, hiszen bizonyos szoftvereket nem lehet a régebbi típusú gépeken használni.*

Négy hálózat működik az intézményben (Novell és NT). Négyből kettőhöz férnek hozzá a tanulók, a másik kettő közül az egyik egy gazdasági rendszer, a másik pedagógiai rendszer. A tanműhely az oktatási épülettől viszonylag messze helyezkedik el, ott is van egy hálózat. A jövőbeli tervek között szerepel a rendszerek összekötése. Jelenleg az összekapcsolás előzetes költségvetését készítik.

A számítógépek, rendszerek fejlesztésére, karbantartására nagyon sok pénzt fordítanak. Az ehhez szükséges pénzt általában a szakképzési keretből különítik el, illetve folyamatosan pályáznak. *A hardverre évente 8–12 millió forintot, a szoftverekre évente másfélmillió forintot fordítanak.*

A tanárok rendszeresen használják a számítógépet és az internetet, minden tanár saját e-mail címmel rendelkezik. E nélkül elképzelhetetlen lenne a munka az iskolában, mivel a tanulói nyilvántartás, az összes adat, statisztika, osztályzatok csak a számítógépen elérhetők. Az igazgató nagy hangsúlyt helyez arra, hogy a tanárok és a diákok is megfelelő módon tudják használni a számítógépeket és az ehhez kapcsolódó eszközöket, ezért minden tanárnak kötelező volt valamilyen számítástechnikai képesítést szereznie, így a tantestület minden tagja legalább operátori vizsgával rendelkezik. Talán a szakmai tanárok kicsit többet használják a számítógépeket, valószínűleg azért, mert több az alkalmazási lehetőségük. A közismereti órákon is alkalmaznak számítógépeket, leginkább nyelvórákon, de például a földrajz órákat is sokkal szemléletesebbé teszi a számítógép használata. A nyelvoktatáshoz szükséges programot az intézmény megvásárolta, és két termet fel is szereltek vele.

A tanítást tovább színesíti az is, hogy az iskola rendelkezik két projektorral is. Az iskolának van saját honlapja, de működtetésére jelenleg az informatika tanároknak nincs elegendő kapacitása. Munkaügyi akreditációja is van a szakiskolának, rendszeresen foglalkoznak felnőtt képzéssel. Évente két-három tanár jár valamilyen informatikai képzésre, hogy saját tantárgyuk oktatásában alkalmazni tudják a számítógépeket.

Nagy probléma a szakiskolában, hogy nincs rendszergazdai státusz. A legtöbb iskolában az oktatás-technikus látja el a rendszergazda feladatait is, de nagyon nehéz olyan embert találni, aki az alacsony fizetés ellenére hajlandó ezt a munkát elvállalni. Ezért a vizsgált intézményben, akárcsak a többi iskolában, a számítástechnika tanár vagy tanárok külön megbízás alapján látják el ezeket a feladatokat. Ilyen nagy géppálmánynál azonban már szükség van külső vállalkozás igénybevételére is, mely elvégzi a gépek és a hálózatok karbantartását. De sajnos ez nem a legjobb megoldás, mert néha sokat kell várni olyan egészen kis problémák esetén is, amit egy rendszergazda gyorsan orvosolni tudna.

Az iskola rendszeresen eredményesen pályázik. Decentralizált szakképzési pályázatból történt a hálózat utp-re állítása. A kollégiumi komplett számítógéplabort a Veszprém Megyei Munkaügyi Központ pályázatán nyerte az iskola. Ez 12 gépet jelent hálózatba kötve. 30 gépet nyertek a Világbank pályázatán. Az egyik projektort is pályázati forrásból vásárolták.

A Gábor Dénes Főiskola a 2002–2003-as tanévtől informatikus mérnök képzést kíván indítani Zircen (műszaki informatika és gazdasági informatikus szakokon) távoktatási formában (a képzési idő 8 félév). A főiskola konzultációs központja a szakiskola lesz.

A Zirci Városi Könyvtár⁴ jelenleg egy darab számítógéppel rendelkezik, Internet-kapcsolat nélkül, pedig arra az intézményben nagy szükség lenne. A könyvtári állomány számítógépre vitelét már elkezdték egy szoftver segítségével, ahhoz azonban, hogy a számítógépes könyvtári katalógus valóban működjön, kb. egy millió forintos beruházásra lenne szükség.

A könyvtár azonban igen kicsi költségvetésből gazdálkodik (2001-ben az összes kiadás 7,7 millió forint volt, ebből a bér és járuléka 4,5 millió forintot tettek ki), így technikai eszközök beszerzésére, azok fejlesztésére nem sok lehetőség marad. Ezeket az eszközöket pályázatok útján tudják csak megvásárolni.

Az intézmény nyert az Informatikai Kormánybiztoság SZT-IS-2-es pályázatán, az interjú készítésekor folyt a szerződés kötés, melynek eredményeként hat multimédiás számítógépet tudtak vásárolni, megtörténhetett a hálózat kiépítése, bérelt vonal beszerelése. A könyvtár dolgozói közül ketten elvégzik az „Internet használat könyvtári környezetben” tanfolyamot. Ezek után lehetőség lesz arra, hogy hatvan ember 1000 forintos regisztrációs díj befizetése után térítésmentesen vegyen részt egy 20 órás tanfolyamon, melyre nagyon nagy az érdeklődés. A pályázat ugyanis azt is lehetővé teszi, hogy a könyvtár egy évig ingyenes Internet hozzáféréssel rendelkezzen, és a könyvtárlátogatók részére is lehetőség lesz ingyenes Internet használatra. Természetesen a könyvtár vezetői az egy év lejárta után is szeretnék bizto-

sítani az Internet használatot, de *egyelőre nem tudják, hogy milyen forrásból fogják azt finanszírozni*. Az intézmény ugyan *tagja a HUNGARNET-nek*, ami nagyon kedvezményes Internet előfizetést tesz lehetővé, de a könyvtár szerény anyagi helyzete még az évi körülbelül 200 ezer forint kifizetését sem teszi lehetővé, hiszen könyvvásárlásra is alig jut forrás.

Már az IKB pályázat előtt is folyamatosan gondolkodott a könyvtár igazgatója azon, hogy milyen módon lehetne nyilvános Internet pontot létrehozni, mivel nem volt olyan nap, hogy ne kerestek volna a könyvtárban internetezési lehetőséget, hiszen Zircen nincsen nyilvános Internet hozzáférési lehetőség. De forráshiány miatt erre eddig nem volt lehetőség. *A tapasztalatok azt mutatják, hogy kisebb településeken ráfizetéses a könyvtárakban a nyilvános Internet használati lehetőség biztosítása*. Az internetet ugyanis elő kell fizetni, attól függetlenül, hogy aztán azt mennyien használják, a gépeket karban kell tartani, javítani kell. Ahhoz, hogy ne legyen vesztesége a könyvtárnak, körülbelül havi 40 ezer forint bevételre lenne szükség.

A művelődési házban két ember dolgozik főállásban, a meglehetősen elhanyagolt állapotú épületben. *Egy számítógépük van Internet kapcsolattal*. Az internetet informális úton használhatja, aki a művelődési házhoz fordul, a telefondíjat kell megfizetnie, de akkor félbe kell szakítani a munkát. Tehát valódi információs, Internet pont itt sem áll rendelkezésre. A művelődési házban nyilvános pont kialakítását nem tervezik, erre nem látnak igényt. Úgy vélik, hogy az iskolában a diákoknak lehetőségük van az Internet használatára, és a könyvtárban is hamarosan elérhető lesz majd a világháló.

Vállalkozások

A vállalkozásfejlesztési alapítvány tapasztalata szerint *az igazán kisvállalkozóknak és egyéni vállalkozóknak általában nincsen számítógépük, még kevésbé Internet kapcsolatuk*. Ez abból is látszik, hogy a tanácsadásra érkező vállalkozók a pályázati anyagok letöltését mindig kérik, alig van olyan, aki azt mondja, hogy otthon is le tudja azt tölteni. Sőt az is gyakran előfordul, hogy az iroda ír és fogad e-maileket a vállalkozók nevében. *Inkább a nagyobb, 10–15 alkalmazottat foglalkoztató cégeknek, illetve szellemi tevékenységet folytató vállalkozásoknak van számítógépük és Internet-hozzáférésük*.

Zircen két nagyobb informatikai vállalkozás működik. Az egyik szoftverfejlesztéssel, hálózat és hardvertelepítéssel, rendszerfelüggyel foglalkozik. Míg időben a legtöbb ráfordítást ez utóbbi jelenti, pénzügyileg a hálózattelepítések a legjelentősebbek tevékenységükben. (Ennek elsősorban a hálózati elemek jelentős ára az oka.) *Ügyfeleik elsősorban közintézmények és termelő vállalatok, a lakossággal nem állnak közvetlen kapcsolatban*, a céget, tevékenységét nem is hirdetik ügyfélkörükön kívül. A cég „kemény magját” *négy-öt fő* alkotja, a szoftverfejlesztés és más feladatok azonban gyakran indokolják *további résztvevők bevonását* a munkákba, így *általában tíz-tizenöt fővel dolgoznak*. A cég rendelkezik *bejegyzett*

domain névvel, ezen a lapon azonban csak ügyfelekkel tartják a kapcsolatot, mások számára nem érhető el rajta szolgáltatás.

Két jelentősebb, pillanatnyilag futó projektjük, melyeket az intézmények pályázati forrásokból valósítanak meg, egy pápai általános iskola valamint a zirci Reguly Antal Szakiskola kollégiumának hálózattelepítése. Ez utóbbi milliárdos nagyságrendű projekt, ahol a munkát végző fővállalkozótól kapják majd feladataikat.

A cég vezetője úgy véli, hogy *hátrányos számukra a zirci informatikai infrastruktúra fejletlensége*. A hálózati elérhetőség javulásával könnyebben nyithatnának a lakosság felé is. Jelentős lépés lenne, ha a Vivendi megoldaná az ADSL kapcsolatok létesítését a településen. Emellett a cég életében meghatározó változást hozhatna az is, ha a helyi kábeltévé egészének csillagpontúsítása révén megindulhatna a kábeles Internet-szolgáltatás is. Ez esetben szívesen jelennének meg lakossági Internet-szolgáltatóként is. A kábeltelevízió tulajdonosa hosszú távon tervezi is az Internet-szolgáltatás beindítását. *A város gyakorlatilag egy utca kivételével részese a kábelhálózatnak, ráadásul annak fele csillagpontos, tehát alkalmas Internet szolgáltatás nyújtására, bár a lakosság irányából erre kifejezett igény még nem merült fel.*

A kábelen keresztüli szolgáltatásnak pedig igen sok előnye van a felhasználó szempontjából. A kábeltévécsatlakozás folyamatos, a szolgáltató és a felhasználó közötti távolság nem mérvadó. Csak az számít, hogy az adott kábelszakaszhoz a szolgáltató hány felhasználót kapcsol. A kábelszolgáltatók ezért „információs csomópontokat” hoznak létre, és a felhasználószámoknak megfelelően növelik azok kapacitását. Így átlagos kihasználtság esetén biztonságosan 300–500 kB/sec közötti letöltési és 128 kB/sec feltöltési sebességet tudnak biztosítani, viszont, ha a felhasználók mind egyszerre használják nagy mennyiségű adat le-, illetve feltöltésére a kapcsolatot, akkor ez a sebesség csökkenhet. Nincs szükség telefonvonalra, a szolgáltatás havi fix díjas (jelenleg havi 10 ezer forint körüli összegért vehető általában igénybe). Mivel az Internet kapcsolat mindig élő, különféle lifeline szolgáltatásokat lehet elérni, például vasúti menetrendeket, naprakész közlekedési információkat, híreket, időjárési információkat.

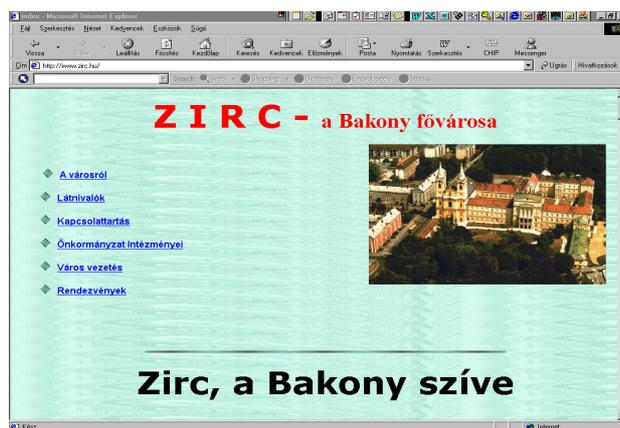
A másik vállalkozás számítástechnikai hardver és szoftver értékesítésével, hálózatépítéssel, rendszerkarbantartással, rendszerfelügyelettel foglalkozik. Elsősorban vállalatokkal, másodsorban közintézményekkel állnak kapcsolatban. Az ügyfelektől körülbelül 10 millió forintig terjedő megbízásokat kapnak. Foglalkoznak lakossági ügyfelekkel is, számukra elsősorban számítógépeket értékesítenek és szervizelnek. A cég három alkalmazottat foglalkoztat, akik elsősorban Veszprém környékiek.

Zirc város önkormányzatával 1989 óta állnak kapcsolatban. Az együttműködés elsősorban az önkormányzat irodai munkáját elősegítő gépek és szoftverek üzembeállítására, fenntartására korlátozódik. Noha felmerült már a lehetősége egy önkormányzati internet szerver létrehozásának, amellyel megoldható lenne az önkormányzat és a vele kapcsolatban álló intézmények, cégek kommunikációjának elektronikussá tétele, ennek megvalósítására azonban konkrét terv még nincs. A Bt. azonban szívesen venne részt ilyen munkában.

Városi honlap

A város rendelkezik *saját honlappal* (<http://www.zirc.hu/>) (2. ábra), de az *fejlesztésre szorul*, utoljára 2000-ben volt frissítve. Aktuális információk, programajánlatok nincsenek a honlapon, csak egy rövid városi ismertető, a legfontosabb intézmények elérhetősége és a település legjelentősebb nevezetességeinek rövid, fényképes bemutatása szerepel. Egyébként semmilyen más információ nem hozzáférhető, sem gazdasági (például a város gazdasági helyzete, legfontosabb cégek, foglalkoztatottság), sem turisztikai adatok (szálláshelyek, városba látogató turisták száma, nincs térkép a városról). Nem érhető el az önkormányzat költségvetése, megvalósított programok, beruházások, pályázati lehetőségek stb. Az *oldal tehát meglehetősen hiányos, kevés a hozzáférhető információ.*

2. ÁBRA A város honlapja

Forrás: <http://www.zirc.hu/>

2002-ben az önkormányzat pályázatot adott be az Informatikai Kormánybiztosághoz, az SZ-IS-8 pályázati felhívásra, az „Önkormányzatok internetes aktivitását biztosító eszközök és szolgáltatások támogatása” címen. Sikeres pályázat esetén várható a honlap jelentős megújítása.

A település egyes intézményei rendelkeznek internetes megjelenéssel saját honlapon, mint például a Bakonyi Természettudományi Múzeum (<http://www.bakony-museum.hu/>), vagy a Hotel Szépalma (<http://www.szepalma.hu/>). Célszerű lenne azonban, ha az összes Zircceel kapcsolatos információ (gazdaság, turizmus, önkormányzati hírek, helyi programok, látnivalók) egyetlen honlapon megtalálható lenne, mert *jelenleg nagyon nehéz interneten keresztül információt gyűjteni Zirc életéről.*

Összegzés

Zirc infokommunikációs helyzetét megvizsgálva világosan láthattuk, hogy a *kisvárosok helyzete* – néhány kivételtől eltekintve – *nem túl kedvező*. Az önkormányzatnak egyelőre nincs lehetősége túlzott mértékű informatikai fejlesztésre. A város költségvetésének egyelőre csak igen kis hányadát képes informatikai fejlesztésekre fordítani, hiányzik a megfelelő motiváltság is az önkormányzat munkatársainak körében. A kulturális intézmények helyzete is kedvezőtlen, kis költségvetéssel, mindennapi problémákkal küszködnek. A könyvtár ugyan nyert hat multimédiás számítógépet, de az Internet-hozzáférés hosszú távú fenntarthatósága kétséges. Az oktatási intézmények helyzete nagyon különböző. Az általános iskola és a gimnázium szerényebb számítógépes parkkal rendelkezik, kevesebb pályázati forrás áll rendelkezésükre. A szakiskola számítógépes ellátottsága az országos átlagot jóval meghaladó, rendszeres, nagyobb összegű pályázati forrás biztosított a fejlesztésre. Az eltérő lehetőségeknek azonban csak az egyik oka a pályázati lehetőségek és források különbsége. A másik, legalább ennyire fontos ok az iskola vezetőségének elkötelezettsége és hozzáértése.

Az új technológiák és az információs társadalom megjelenése tehát egyáltalán nem jelentette a tér szerepének csökkenését. Ellenkezőleg. Minél kevésbé könnyebb áthidalni a térbeli akadályokat, annál fontosabbá válik a téren belül található régiók vagy települések eltérő mivolta, egyedi jellemzői, sajátosságai, tökevonzó képessége.

Továbbra is fontos telephely-választási tényező marad a környezet, az emberi erőforrás, a megfelelő kutatási kapacitás, a helyi gazdaság dinamikája és innovációs jellemzői. Az IKT tehát az egyes régiók közötti komparatív előnyök újraértékeléséhez vezet. Az egyes régiók között igen élessé válik a verseny, és csak korlátozott számú régió képes arra, hogy megfelelő döntéshozó és tudás-csomópont lehessen a technológia-alapú hálózatban.

Jegyzetek

- ¹ Regionális központok csoportja, megyeszékhelyek és térségi központok, aktív kis- és középvárosok, üdülővárosok, mozdulatlan városok, leszakadó városok.
- ² A következő szakmákat oktatják a szakiskolában: szállítmányozó, gépészmérnök, gépjármű üzemtechnikus, logisztikai és szállítmányozói ügyintéző, középfokú szoftverüzemeltető, géplakatos, esztergályos, szobafestő, kőműves, asztalos, vendéglátós eladó, gyorsítéküzemeltető eladó, élelmiszer és vegyiáru kereskedő, falusi vendéglátó képzés (világ banki képzés), női ruhakészítő.
- ³ A C³ Kulturális és Kommunikációs Központ Alapítvány célja az új tudományos-technológiai eredmények, felfedezések kulturális alkalmazásának, kreatív használatának, innovatív művészeti lehetőségeinek kutatása, fejlesztése, támogatása; új projektek létrehozása, művészeti, tudományos, kommunikációs, oktatási és kulturális programok kezdeményezése, megvalósítása és támogatása.
- ⁴ A könyvtárnak jelenleg 1500 beiratkozott olvasója van, ami a város méretéhez viszonyítva igen szép szám. A könyvtári állomány nem olyan nagy, kb. 35–38 ezer kötet. Évente kb. 40 ezer kötetet kölcsönöz ki a kb. 5000 látogató.

Irodalom

- Barsi B.–Csizmadia Z. (2001) Egy nagyváros helyzete az információs társadalomban. – *Tér és Társadalom* 2. 147–172. o.
- Bell, D. (1973) *The Coming of Post-Industrial Society. A Venture in Social Forecasting*. Heineman, London.
- Castells, M. (1996) *The Information Age: Economy, Society and Culture: Volume I: The Rise of the Network Society*. Blackwell Publishers, Cambridge.
- Castells, M. (1997) *The Information Age: Economy, Society and Culture: Volume II: The Power of Identity*. Blackwell Publishers, Cambridge.
- Collins, H.M. (1975) The seven sexes: a study in the sociology of a phenomenon, or the replication of experiments in physics. – *Sociology*. 9. 205–224. o.
- Collins, H.M. (1987) Expert systems and the science of knowledge. – Bijker, W.E.–Hughes, T.P.–Pinch, T. (eds.) *The Social Construction of Technological Systems: New Dimensions in the Sociology and History of Technology*. MIT Press, Cambridge. 329–438. o.
- Drucker, P.F. (1993) *Post-Capitalist society*. Harper Business, New York.
- Graham, S. (2000) *Bridging Urban Digital Divides? Urban polarization and Information and Communications Technologies (ICT): Current Trends and Policy Prospects*. Background paper for the United Nations Centre for Human Settlements (UNCHS), New York.
- Grimes, S. (2000) Rural areas in the information society: diminishing distance or increasing learning capacity? – *Journal of Rural Studies*. 16. 13–21. o.
- Grosz A. (2002) A magyar városok infokommunikációs típusai. – Döry T.–Grosz A. (szerk.) *Az információhoz való hozzáférés társadalmi és földrajzi különbségei Magyarország városhálózatában*. 137. sz. Közlemény, MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet, Győr.
- Meier-Dallach, H.P. (1998) The end of regions. – Hetland, P.–Meier-Dallach, H.P. (eds.) *Domesticating the World Wide Webs of Information and Communication Technology*. European Commission, Luxembourg. 283–304. o.
- Mihály I. (2001) *Korszerű információs és kommunikációs technikák az Európai Unió iskoláiban*. <http://www.oki.hu/cikk.asp?Kod=2001-10-vt-Mihaly-Korszeru.html>
- Stehr, N. (1994) *Knowledge Societies*. Sage, London.
- Sweeney, G.P. (1987) *Innovation, Entrepreneurs and Regional Development*. Frances Pinter, London.
- Tuomi, I. (2001) *From Periphery to Center: Emerging Research Topics on Knowledge Society*. TEKES, Helsinki.
- Varga Cs. (szerk.) (1998) *Zöld könyv az információs társadalomról Portugáliában*. Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság, Országos Rádió és Televízió Testület, HÉA Stratégiakutató Intézet, Budapest.

SZABADALMAK, SZABADALMI BEJELENTÉSEK ÉS TERÜLETI INNOVATIVITÁS MAGYARORSZÁGON¹

SMAHÓ MELINDA¹

Bevezetés

A XXI. század elején a termékek és szolgáltatások értékében egyre nagyobb arányt képviselnek az innovációk, a kutatás-fejlesztési eredmények. A nagyvállalatok innovációs versenyt folytatnak, stratégiai szövetségeket kötnek közös fejlesztéseik megvalósítására, ugyanakkor hatalmas kutatás-fejlesztési ráfordításaik megosztására, miközben a kisvállalatoknak csak töredéke nevezhető innovatívnak. A létrejött találmányok, felfedezések a szellemi tulajdonjogok valamely válfajának – szabadalom, szerzői jog (copyright), védjegy, ipari titok – védelme alá esnek. Köztudott tény, hogy napjainkban a modern technológiai ismeretek 80%-a szabadalmi információkban koncentrálódik (*Carlton–Perloff* 2003; *Palugyai* 2004).

Hogyan alakult ki és hogyan működik a szabadalmi rendszer? Miért van szükség a találmányok szabadalmi védettségére? Milyen kedvező és kedvezőtlen hatásai vannak a szabadalom jogintézményének? Lokalizálhatók-e a szabadalmi bejelentések, és alkalmasak-e egy térség innovativitásának mérésére? Milyen területi sajátosságokat mutattak a szabadalmi bejelentések Magyarországon az átmenet időszakában? Egyebek mellett ezek azok a fő kérdések, amelyekre e tanulmány megpróbál választ adni.

A tanulmány elsőként néhány, a szellemi tulajdonjogokkal és a szabadalom intézményével kapcsolatos elméleti megközelítést ismertet, majd azt vizsgálja, hogy a szabadalmi bejelentések száma, sűrűsége alapján mérhető-e egy térség innovativitása. A téma újszerűségét a területi dimenzió adja, mivel Magyarországon a szerző tudomása szerint még nem készült olyan elemzés, amely a szabadalmi bejelentéseket regionális viszonylatban vizsgálja. A hazai szakirodalomban nem állnak rendelkezésre olyan elméleti tanulmányok és empirikus vizsgálatok, amelyek akár módszertani kérdésekben, akár a regionális elemzésekben segítséget nyújthattak volna. A nemzetközi szakirodalomban nagyobb számban található olyan tanulmányok, illetve könyvrészletek, amelyek a szabadalmak közgazdaságtani vonatkozásaival foglalkoznak, ám ezeknek csak töredéke tartalmaz regionális összehasonlítást (*Suarez-Villa* 1993; *Meusburger* 1998; *Caniëls* 2000; *Greif* 2001).

A különböző területi szinteken elvégzett elemzés mindenekelőtt a regionális különbségek érzékeltetésére, az abban bekövetkezett változások, és azok vélhető okainak bemutatására helyezi a hangsúlyt. A kutatás alapját egy olyan *településsoros adatbázis* képezi, amely a bejelentés időpontja szerint, évenkénti bontásban, a több-

¹ Tér és Társadalom 2005/3–4. 61–79. o.

szörös bejelentések kiszűrése nélkül tartalmazza a magyarországi székhelyű/lakóhelyű bejelentők szabadalmi bejelentéseit.² A Magyar Szabadalmi Hivatal adatai alapján összeállított adatbázis idődimenziója 1992-től 2003-ig terjed, azaz az átmenet teljes időszakát felöleli, s mind az országos tendenciák, mind a regionális különbségek feltárásához kiváló alapot szolgáltat. A tanulmány megállapításai a szakirodalom és a Magyar Szabadalmi Hivatal adatai alapján megfogalmazott hipotézisek, amelyek bebizonyítása, illetve megcáfolása további, részletesebb vizsgálatokat követel meg.

Elméleti megközelítések

A szellemi tulajdon védelme és a szabadalmaztatás intézménye több évszázados múltra tekint vissza. A haszonelvű szellemi tulajdonjog elméletek a modern állam fejlődése során alakultak ki, s a 19–20. század különféle irányzatokhoz tartozó közgazdasági gondolkodói más-más oldalról közelítették meg az innováció, a kutatás-fejlesztés, valamint az ezen tevékenységek eredményeként létrejött találmányok védelmének kérdéskörét.

Szellemi tulajdonjog elméletek

A szellemi tulajdonjog elméleteknek két nagy csoportját különböztethetjük meg, a haszonelvű és a nem-haszonelvű elméleteket. A haszonelvű szellemi tulajdonjog elméletek általában az innovációt előmozdító eszközként tekintik a szellemi tulajdonjogokat azzal a kitételrel, hogy ezeknek a jogoknak korlátozott az időbeli érvényessége, azért, hogy kiegyensúlyozzák a monopóliumok által okozott társadalmi jólét veszteségeket. A nem-haszonelvű szellemi tulajdonjog elméletek az utóbbi években szaporodtak el, s az alkotónak a munkájához való erkölcsi jogait hangsúlyozzák (*Menell 1999*).

A haszonelvű szellemi tulajdonjog elméletek a modern állam fejlődése során alakultak ki. A szellemi tulajdonjogok a korai merkantilista periódusban bukkantak fel, s – manufaktúrák és külföldi kereskedelmi monopóliumok létesítésén keresztül – a nemzetállam hatalma és jóléte egyesítésének és növelésének eszközeként szolgáltak. A szabadalom szó a latin *patere* (nyitva lenni) szóból származik, ami egy kormányzattól kapott kiváltságlevelet jelentett valamilyen művészet gyakorlására. Az első szabadalmi törvényt a Velencei Szenátus alkotta meg 1474-ben, a privilégium akkoriban 10 évre szólt (*Menell 1999*).

A szellemi tulajdon filozófiája a monopolista hatalomnak az innováció ösztönzésére való felhasználása során fejlődött ki. *Adam Smith*, miközben azt írta, hogy a monopolista erőfölény általában hátrányosan hat a láthatatlan kéz működésére, elismerte, hogy az – előzetes befektetéseket és kockázatot követelő – innováció és a kereskedelem előmozdítására korlátozott monopóliumok szükségesek. *John Stuart Mill* (1862) arra a megállapításra jutott, hogy a szabadalmi monopóliumok jogosak, s ezt azzal indokolja, hogy egy átmeneti „kizárólagos privilégium” jobb, mint egy általános

kormányzati díj, mivel az elkerüli a diszkréciót, és biztosítja, hogy a feltaláló jutalma a találmány fogyasztóinak hasznosságával arányos legyen (Menell 1999).

A modern kapitalista gazdaságban a technológiai változás alapvető fontosságát Joseph Schumpeter ismerte fel, akinek a munkája három alapelvet hangsúlyozott:

- az innováció az „alkotó rombolás” (creative destruction) következtében folyamatosan felborítja a piaci és szervezeti struktúrák fennálló kapcsolatait;
- a technológiai innováció átmenetileg monopolprofit keletkezésére ad lehetőséget, ez magyarázza a nyugati államok gyors gazdasági növekedését;
- a nagy monopóliumok a technológiai innováció elsődleges forrásai, mivel leginkább ők képesek a technológiai innováció magas költségeinek viselésére (Menell 1999).

Pigou (1924), a modern jóléti közgazdaságtan alapjainak kidolgozója, kifejlesztette a közjavak koncepcióját: a közjavak esetében a marginális nettó privát termék kisebb, mint a marginális nettó társadalmi termék, mivel a harmadik félnek nyújtott esetleges szolgáltatásokért nehéz a fizetséget behajtani. Ugyanezt a problémát fogalmazza meg Pigou a szellemi tulajdon esetében is: a szabadalmi jognak valójában az a célja, hogy a marginális nettó privát terméket és a marginális nettó társadalmi terméket közelebb hozza egymáshoz. A bizonyos típusú találmányok esetében kilátásba helyezett jutalommal a szabadalmi jogszabályok szerinte nem ösztönzik lényegesen az egyébként többnyire spontán innovatív tevékenységet, viszont az általános hasznosság csatornáiba irányítják azt. Clark (1972) megerősítette ezt az állítást, megjegyezve, hogy egy olyan rendszer, amely nem teszi lehetővé a feltalálók számára a találmányaik feletti rendelkezést, olyan versengésbe torkollik, ahol a feltalálók inkább egymásra várnak, ahelyett, hogy megelőznék egymást a (tovább)fejlesztések létrehozásában (Menell 1999).

Az oligopólium és a tökéletlen verseny közgazdaságtana szkeptikusabb képet fest a szellemi tulajdonjogokról, s megkérdőjelezi, hogy ezek a jogok tényleg szükségesek-e a feltalálói tevékenység ösztönzéséhez. Plant azzal érvel, hogy sok felfedezés spontán, és ennél fogva szabadalmi védelem nélkül is bekövetkezik. Állítja továbbá, hogy az első feltaláló időbeli előnye (first-mover advantage), a piaci tökéletlenségek és más tényezők a szellemi tulajdonjogok hiányában is elegendő jutalmat adnak a feltalálóknak és a szerzőknek munkájuk megalkotásához és piacosításához. Plant arra a következtetésre jutott, hogy a szabadalmi védelem túlzott kutatás-fejlesztési beruházásokhoz vezet, ami ugyan szabadalmaztatható felfedezéseket eredményez, ám pazarlóan eltéríti a forrásokat más törekvésektől (Menell 1999).

Az 1960-as években a közgazdászok egyre nagyobb figyelmet fordítottak arra a kérdésre, hogy hogyan kell megtervezni a szellemi tulajdonjogokat ahhoz, hogy azok a lehető legjobban segítsék elő az innovációt. Nordhaus (1969) kimutatta, hogy a szabadalmi védelem optimális időtartama egyensúlyba hozza az innovációs ösztönzőket a monopólium holtteher-veszteségével szemben. Megállapításai között szerepel, hogy minél hosszabb a szabadalom optimális élettartama, annál kisebb a szóban forgó termék kereslet-árrugalmassága, így kisebb a találmányból származó,

kutatás-fejlesztési költségekhez viszonyított társadalmi haszon, és az invenciók mennyisége érzékenyebb a kutatás-fejlesztési költségekre (Menell 1999).

Robert Solow (1957) bebizonyította, hogy 1909–1949 között a technológiai haladás és a munkaerő megnövekedett humán tőkéje nagymértékben, mintegy 80–90%-ban járult hozzá az USA gazdaságának éves termelékenység-növekedéséhez. Dension (1985) finomította ezt az elemzést, és az 1929–1982 közötti periódust elemezve arra a megállapításra jutott, hogy a tudományos és technológiai tudás fejlődése 68%-kal, a munkások képzettségének javulása 34%-kal, a skáláhozadék nagyobb mértékű realizálása 22%-kal, a tőkeintenzitás növekedése pedig 13%-kal járult hozzá a termelékenység növekedéséhez. Ezzel párhuzamosan a munkaidő csökkentése 25%-kal, a kormányzati szabályozás pedig 4%-kal csökkentette a termelékenységet. Felismerték tehát, hogy a technológiai haladás és a megnövekedett humán tőke az USA gazdasági növekedésének fő motorja (Menell 1999).

A szellemi tulajdonjogok korai formális modelljei azt feltételezték, hogy a feltalálók elzártan, nem versenyző projektek formájában végezték kutatásaikat, ám az aktuális innovációs környezet ennél lényegesen összetettebb. A különböző feltalálók (és cégek) gyakran versenyeztek az elsőségért, ami szabadalmaztatási versenyben nyilvánult meg. A közgazdászoknak ekkor bővebb, dinamikusabb modelleket kellett kifejleszteniük a rivalizáló verseny pozitív és normatív hatásainak mélyebb megértése érdekében. Barzel (1968) igazolta, hogy az innovátorok közötti, szabadalomért folytatott verseny túl gyors innovációhoz vezet, miközben a monopolista innovátor, aki nem áll szemben potenciális belépőkkel, hajlamos a túl lassú innovációra. Gilbert és Newberry (1982) kiterjesztette Barzel alapmodelljét: a szerzők rámutattak, hogy a monopolisták számára az új technológiák szabadalmaztatása a monopolista hatalom fenntartásának ösztönzője, még mielőtt a potenciális versenytársak belépnének a piacra (Menell 1999).

A rivalizáló verseny szakirodalma a szabadalmi verseny két általános nézőpontját emeli ki: az egyik azt hangsúlyozza, hogy a rivális verseny hatékonytalanul megsokszorozza a költségeket, míg a másik nézőpont szerint a szabadalmi verseny a nagyobb beruházásokat ösztönzi. A hatékonytalansági álláspont azt emeli ki, hogy a kutatási költségek megduplázódása a versenyből és a decentralizált kutatási programokból adódik. A rivális innováció externáliát produkál: miközben a kutatás-fejlesztési erőfeszítések növelik a találmány kifejlesztésének és a szabadalom megszerzésének valószínűségét, a cég ezáltal csökkenti annak valószínűségét, hogy versenytársai ugyanarra a felfedezésre jussanak. Ez azonban túlzott kutatás-fejlesztési beruházásokhoz vezet, amit egy európai uniós felmérés nemrégiben igazolt. Az Unióban 1990-ről 2000-re megötszöröződött a párhuzamos kutatások, ismételt feltalálások révén elpazarolt források mennyisége, ami 2000-ben körülbelül 100 milliárd eurót tett ki (Menell 1999; Palugyai 2004). Ezzel szemben a hatékonysági nézőpont azt hangsúlyozza, hogy a szabadalmaztatási verseny felgyorsítja a beruházási rátát, ezáltal kikényszeríti a folyamatos haladást (Menell 1999).

A tradicionális modellek nagy része feltételezte, hogy az innováció eredménye egy végtermék vagy egy folyamat, amin már nem lehet javítani. Az idők folyamán azonban beigazolódtott, hogy a legtöbb innováció nemcsak output, hanem a kreatív

folyamatok inputjaként is szolgál. Isaac Newton megfogalmazása szerint „ha én tovább látok, mint mások, csak azért van, mert óriások vállán állok” (Menell 1999).

A szabadalom működési mechanizmusa

A szabadalmi oltalom a szellemi tulajdon egyik alapvető formája, jelentős történelmi hagyományra visszatekintő, nemzetközileg rendkívül széles körben elismert és igényelt jogintézmény. A Magyar Szabadalmi Hivatal definíciója alapján: „A szabadalom a találmányok jogi oltalmát biztosítja azáltal, hogy a szabadalom tulajdonosa számára a versenytársakhoz képest előnyösebb pozíciót teremt a termékek és technológiák piacán” (www.mszh.hu).

A szabadalommal az állam meghatározott időre kizárólagos hasznosítási jogot ad a szabadalom jogosultjának a találmány tárgyára. A szabadalmi rendszer alapvető közgazdasági rendeltetése, hogy biztosítsa a kutatási és fejlesztési ráfordítások megtérülését, előmozdítsa a találmányok nyilvánosságra hozatalát és megvalósítását, valamint ösztönözze az alkotótevékenységet. Ezt az utánzás időleges tiltása révén, a jogilag védett hasznosítási pozíció megteremtésével éri el (Csiky 1999).

A szabadalmi oltalommal járó kizárólagosság időleges piaci monopolhelyzetet teremt, s ezzel lehetőséget ad arra, hogy a találmányon alapuló új termék forgalmazásával, illetve új eljárás alkalmazásával annak kifejlesztője profitot érhessen el. Oltalom híján ugyanis az új terméket utánzók, az új eljárást másolók a kifejlesztőnél alacsonyabb áron kínálhatják termékeiket, hiszen az ő áruikat nem terhelik a kutatás-fejlesztés költségei. A jogi védelem hiánya valószínűleg nem szüntetné meg az alkotószenvédélyből táplálkozó feltalálói tevékenységet, ám a szabadalmi oltalom által nyújtott ösztönzés nélkül – felmérések szerint – a találmányoknak mintegy egyharmada–egynegyede soha nem születne meg. Pl. a gyógyszeriparban nagy jelentősége van a szabadalmaztatásnak: szabadalmi védettség nélkül a gyógyszerek 65%-a nem kerülne piacra, 60%-a pedig nem lenne kifejlesztve (Csiky 1999; *A gyógyszerpiac szabályozásának...* 2003).

A szabadalom hátránya, hogy hatékonytalanságot teremt, mivel lehetőséget ad a piac szeparálására, a védett termék országok közötti szabad forgalmazásának akadályozására. Piaci hatalmat hoz létre, s ezzel megteremti annak lehetőségét, hogy a szabadalommal védett terméket a vállalat határköltség feletti áron kínálja, ami társadalmi veszteséget is eredményez (*A gyógyszerpiac szabályozásának...* 2003).

Szabadalom vagy üzleti titok?

Ha egy találmány potenciális gazdasági értékkel rendelkezik, akkor valamilyen formában védelmezni kell a jogosulatlan felhasználókkal szemben. Ebben a helyzetben – a találmány típusától függően – általában két alternatíva kínálkozik: vagy szabadalmaztatásra kerül a találmány, vagy üzleti titok tárgyát képezi. A titokban tartott felfedezés esetén azonban a találmány tulajdonosa nincs biztosítva a véletlen, tőle független felfedezések ellen. A döntés során általában több tényező is mérleget

lésre kerül, amelyek alapján kirajzolódik a nem szabadalmaztatás néhány tipikus esete (Basberg 1987).

- 1) *A találmány a szabadalmi törvény értelmében nem szabadalmaztatható.* A szabadalmi jog országról országra változik, Magyarországon „szabadalmazható minden új, feltalálói tevékenységen alapuló, iparilag alkalmazható találmány a technika bármely területén”. Nem minősül azonban találmánynak a felfedezés, a tudományos elmélet és a matematikai módszer, az esztétikai alkotás, a szellemi tevékenységre, játékokra, üzletvitelre vonatkozó terv, szabály vagy eljárás, valamint a számítógépi program és az információk megjelenítése. A felsoroltak szabadalmazhatósága csak annyiban kizárt, amennyiben a szabadalmat rájuk kizárólag e minőségükben igénylik (Basberg 1987; A 2002. évi XXXIX. törvénnyel módosított...).
- 2) *Bizonytalanság.* Az új technológiák (mikroelektronika, biotechnológia) esetében gyakori a bizonytalanság, ezért a feltaláló sokszor titokban tartja a felfedezést (Basberg 1987).
- 3) *Gazdasági elvárások.* Általánosságban megállapítható, hogy a szabadalmaztatási eljárás magas költségei miatt a bejelentők csak a kedvező profítkilátásokkal rendelkező találmányok szabadalmaztatását kezdeményezik. Ugyanakkor az egyéni feltalálók, illetve a kisvállalkozások egy része – a magas költségek miatt – nem képes arra, hogy találmányát szabadalmaztassa. A gazdasági elvárások másik dimenzióját a találmányból származó profit várható nagysága adja. Ha az elvárt jövedelem bizonytalan, vagy kisebb, mint a szabadalmaztatási eljárás költségei, akkor a találmány valószínűleg titokban marad. A feltalálók rendszerint abban az országban jelentik be a szabadalmat, ahol a védelemre szert szeretnének tenni, azaz fordulhatnak a nemzeti szabadalmi hivatalukhoz, valamint lehetőségük van ún. regionális szabadalmi hivataloknál való bejelentésre, mint amilyen például az Európai Szabadalmi Hivatal. A világ három legnagyobb szabadalmi rendszere az európai (European Patent Office, EPO), az amerikai (United States Patent and Trademark Office USPTO) és a japán (Japanese Patent Office JPO) szabadalmi rendszer. Ezen kívül létezik egy ún. triád rendszer, amely azon szabadalmaztatott találmányokat tartalmazza, amelyek az előbb említett három fő szabadalmi rendszer, illetve hivatal mindegyike által védve vannak. A triád rendszerben elsősorban azokat a szabadalmakat jelentik be, illetve jegyzik, amelyeknek valószínűsíthetően nagy lesz a kereskedelmi értéke, mivel mindhárom rendszerben állni kell a szabadalmaztatás költségeit. Ezért ebből a rendszerből elsősorban a nagyvállalatok szabadalmaztatási aktivitására következtethetünk, akik szélesebb nemzetközi védelmet igényelnek, és ezt meg is engedhetik maguknak (Basberg 1987).
- 4) *Versenyhátrányok.* Jellemzően a találmány titokban tartása mellett döntenek a vállalatok akkor is, ha attól tartanak, hogy – a szabadalmaztatási eljárás során kötelező nyilvánosságra hozatal révén – az információk versenytársaik tudomására jutnak. A konkurens cégek pedig egy kis módosítással újra szabadal-

maztathatják a találmányt, aminek következtében az eredeti feltalálónál felmerült kutatás-fejlesztési költségek nem térülnek meg, mivel ez esetben az alapötletet módosító vállalat realizálja a profitot, miközben az eredeti feltaláló monopol pozíciója megszűnik, profitja csökken. Az „újra szabadalmaztatás” a versenytársaknál nem okoz akkora fejlesztési költséget, mint amekkora kutatás-fejlesztési ráfordítások az eredeti feltalálónál jelentkeztek. A költség-tényező ilyen esetben tehát nem jelent hatékony korlátot, s a szabadalom csak néhány hónappal késleltetné az utánzást, ezért haszontalan (*Basberg* 1987; *Meusburger* 1998; *Carlton–Perloff* 2003).

- 5) *A találmány elvárt gazdasági élettartama.* A szabadalom értéke attól függ, hogy mennyi időre biztosít exkluzív jogokat a gyártáshoz és forgalmazáshoz. Bár a nemzetközileg elfogadott szabadalmi idő 20 év, az effektív védelem ennél sokkal rövidebb, ugyanis a szabadalom kezdete, a levédés és a piacra kerülés között – országonként különböző, de átlagban – 5–10 év, esetenként 12–13 év is eltelik. A piacra kerülés után kiaknázható szabadalmi idő így jelentősen lecsökken. A kiegészítő szabadalmi oltalom intézménye lehetővé teszi az eredeti 20 éves szabadalmi időszaknak – az alapszabadalom lejáratú időpontjától számított – maximum 5 éves kiterjesztését, amennyiben az nem növeli 15 évnél hosszabbra a forgalomba kerülési időt.

Ha tehát a termék elvárt élettartama sokkal hosszabb, mint a szabadalom maximális élettartama, akkor nem érdemes szabadalmaztatni, mert a szabadalmi eljárás során nyilvánosságra kerül a találmány leírása, s a szabadalmi védelem lejártával bárki szabadon gyárthatja, forgalmazhatja a terméket. A feltaláló vagy a jogosult tehát jobban jár, hogyha titokban tartja a felfedezést. Ha a termék élettartama nagyon rövid – sokkal rövidebb, mint a szabadalmi oltalom maximális élettartama –, akkor is érdemes titokban tartani a felfedezést. Jó példaként szolgálnak erre az esetre a gyorsan újító iparágak (számítástechnika, mikroelektronika), mivel ezeken a területeken fennáll a veszély, hogy a találmány elavul, még mielőtt a szabadalmat megadnák. A gyorsaság pedig nagyobb előnyt jelent a szabadalmi oltalomnál (*Basberg* 1987; *A gyógyszerpiac szabályozásának...* 2003).

Mindezek mellett a szabadalmaztatás kérdése szektorspecifikus tényező is, a szabadalmak jelentősége, valamint a találmányok bejelentésére való hajlandóság gazdasági ágak, vállalatméret és más tényezők szerint változik. Egyes iparágak szabadalmaztatási hajlandósága (propensity to patent) magasabb, míg másoké alacsonyabb. A *szabadalmaztatási hajlandóság* egy szervezet, iparág stb. szabadalmainak száma és K+F kiadásainak hányadosaként értelmezhető, s kizárólag az adott vonatkoztatási egységek (területek, ágazatok stb.) egymással való összehasonlítására szolgál. A gyorsan újító iparágak (pl. számítástechnika, elektronika) szabadalmaztatási hajlandósága jellemzően alacsony, mivel itt a gyorsaság, az időbeli előny (lead time) hatékonyabb védelmet és nagyobb gazdasági előnyt jelent, mint a több évig elhúzódó eljárás végén megkapott szabadalom. A szabadalom megszerzésének időpontjában ugyanis az adott újítás már elavulttá válik, s így piaci értékkel sem ren-

delkezik. A hadiiparban a katonaság által megkövetelt titoktartás miatt szintén jóval kevesebb találmány kerül bejelentésre és szabadalmaztatásra, mint amennyi megszületik. Az alacsony szabadalmaztatási hajlandóság másik oka lehet az, hogy a K+F ráfordítások eredménye nem szabadalom, hanem más oltalmi forma vagy szerzői jog alakjában ölt testet (*Caniëls 2000; Meusburger 1998*).

Az innovativitás mérése

Az innováció, a folyamatos technológiai megújulás a XXI. század elején minden eddiginél fontosabb szerepet játszik a fejlődésben, a versenyképesség megőrzése és javítása tekintetében. Egy ország, illetve azon belül egy földrajzi terület *innovativitásának mérése* meglehetősen nehéz feladat, mivel nem áll rendelkezésünkre olyan mutatószám, amelynek segítségével a megújulási képesség közvetlenül kifejezhető és összehasonlítható. Kérdőíves felmérések és statisztikai adatok alapján megbecsülhető az innovatív vállalkozások száma, ám ezek az adatok sem a vállalatok innovációs tevékenységének intenzitását, sem a magánszemélyek újítási aktivitását nem fejezik ki.

Az innovativitás területi dimenzióban történő mérésének egyik lehetséges módja a *szabadalmi bejelentések számának vizsgálata*. A szabadalmi bejelentés egy találmány létét feltételezi, ami tudást, ötletet, kreativitást foglal magában. Ennélfogva a szabadalmi bejelentések területi eloszlásából a tudás, a megújulás egyfajta megnyilvánulásának földrajzi elhelyezkedésére, sűrűsödési helyeire, koncentrációira következtethetünk. A szabadalmi bejelentések az egyéni és vállalati feltalálói tevékenységet egyaránt tükrözik, ugyanakkor az innovativitás mértékéről, hozzávetőleges nagyságrendjéről is információt nyújtanak. *Meusburger (1998)* átfogó művében a szabadalmi bejelentések száma, mint innovativitást mérő mutató alkalmazásának számos előnyét és hátrányát sorakoztatja fel. *Meusburger* – több más szerző álláspontjára való tekintettel – arra a következtetésre jut, hogy a felmerülő módszertani problémák ellenére a szabadalmi adatok elemzése nagytérségek esetében jól használható a kutatási eredmények és a feltalálói magatartás területi különbségeinek elemzésére akkor, ha az adatok értelmezése a térségi kutatási potenciál és kutatási infrastruktúra, valamint a regionális gazdasági struktúrák figyelembevételével történik. A szabadalmi adatok ugyanis magas korrelációt mutatnak az innovatív tevékenységek más mérőszámaival (kutatás-fejlesztési kiadások és beruházások, kutatás-fejlesztésben foglalkoztatottak aránya) (*Meusburger 1998*).

A nem szabadalmaztatás – korábban említett – eseteitől eltekintve azt mindenestre leszögezhetjük, hogy egy találmány esetében a szabadalmi bejelentés elkészítése és benyújtása – s ezzel a szabadalmaztatási eljárás megindítása – jelentős újítás keletkezésére enged következtetni. A bejelentőnek egyszeri és folyamatos díjat kell fizetnie az eljárásért és a szabadalom fenntartásáért, ami egyértelműen bizonyítja, hogy a bejelentőnek érdekében áll a felfedezés alkalmazása. A szabadalmi bejelentések adatai a benyújtott, de időközben a díjfizetés hiánya miatt megszünt kérelmeket is magukban foglalják, tehát ennyivel is pontosabb képet festenek az adott terület innovativitásáról. A létrejött találmányok és a szabadalmi bejelentések száma

eltér egymástól, mivel a találmányoknak csak egy része kerül szabadalmaztatásra. A megadott szabadalmak pedig a szabadalmi bejelentések részhalmazát képezik, hiszen nem minden bejelentés esetében ítélik meg az oltalmat.

Egy területi egység innovativitásának szabadalmi bejelentések alapján való becslése, mérése során felmerül a *szabadalmi bejelentések lokalizálásának problémája*. A feltaláló és a bejelentő (jogosult) személye nem feltétlenül azonos, aminek következtében földrajzi elhelyezkedésük is különböző lehet. A szakirodalom és a szabadalmi adatbázisok alapján mind a feltaláló, mind a bejelentő székhelye/lakóhelye szerint lokalizálhatóak a bejelentések, azonban mindkét esetben jelentkezik némi pontatlanság. Egy találmánynak általában több tulajdonosa, gyakran több feltalálója is van, ilyen esetben a szabadalmi bejelentés mindegyik feltaláló/bejelentő lakóhelyéhez hozzá van rendelve (többszörös bejelentés). A szabadalmi bejelentések földrajzi helyhez kötésének másik fő problémája a vállalatok székhelyének és telephelyének eltérő földrajzi elhelyezkedése. Ebben az esetben a regionális GDP számításánál is jelentkező módszertani problémával találkozunk: az esetenként több telephellyel is rendelkező (nagy)vállalatok székhelyük szerinti helymegjelöléssel adják be a szabadalmi bejelentéseket, ám lehetséges, hogy a felfedezés a vállalat – földrajzilag máshol, gyakran más országban elhelyezkedő – telephelyén keletkezett.

Bár a találmány megalkotója a feltaláló, az újítás mégis a tulajdonosoknál kama-tozódik, ők hasznosítják, s ilyen értelemben a szabadalmi bejelentés benyújtásától kezdődően a találmány a bejelentőhöz kötődik. A szakirodalomban a feltaláló és a bejelentő székhelye/lakóhelye alapján végzett elemzések egyaránt megtalálhatók, sőt fellelhető olyan elemzés is, amely azt állítja, hogy bizonyos területi szinten nincs számottevő különbség a feltaláló és a bejelentő székhelye/lakóhelye alapján végzett vizsgálat eredményei között (*Greif* 2001).

Jelen tanulmány a bejelentő székhelye/lakóhelye alapján lokalizálja a szabadalmi bejelentéseket. Magánfeltalálók esetében a feltaláló és a bejelentő jellemzően ugyanaz a személy, így a bejelentő lakóhelye megegyezik a tudás keletkezésének helyével. A vállalati és intézményi bejelentők esetében a munkavállalók (feltalálók) lakóhelye és a szabadalmat bejelentő szervezetek székhelye nem feltétlenül azonos, ám a tudás ettől függetlenül a vállalatnál keletkezik, s ott is jelenik meg szabadalmi bejelentés formájában, mivel szolgálati találmány esetén a szabadalom a munkáltatót illeti meg.³

A szabadalmi bejelentések településnél magasabb területi szinteken való elemzése során merül fel az *aggregálás problémája*. Egyrészt a feltalálók/jogosultak nem feltétlenül azonos arányban részei a szabadalomnak, ezért a tulajdoni hányadokat figyelembe kellene venni az aggregálás során. Másrészt pedig tekintettel kell lenni arra, hogy a települési szintű adatok összesítésével a – több feltaláló/bejelentő miatt települési szinten is előforduló – halmozódás a magasabb területi szinteken fokozódik, aminek következtében egyre távolabb kerülünk a szabadalmi bejelentések valós darabszámától, miközben a feltalálók/bejelentők számát egyre pontosabban megközelítjük. Magasabb területi szinteken (megye, régió) tehát már nem a szabadalmi bejelentések pontos számára kell az elemzésnek koncentrálnia, hanem az emögött rejlő szellemi potenciálra, és annak az azonos szintű területi egységek közötti különbségeire.

Szabadalmi bejelentések Magyarországon

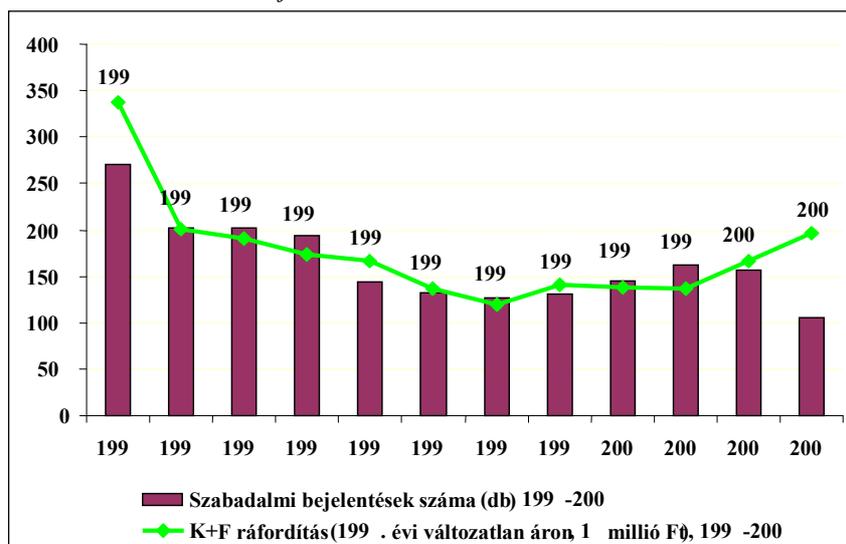
Szabadalmi bejelentések országos tendenciái

Az 1990-es évtizedben országos szinten jelentős *hanyatlás* következett be a szabadalmi bejelentések számában. A visszaesés mértékét jól érzékelteti, hogy az 1998-ban benyújtott szabadalmi bejelentések száma az 1992. évben tett bejelentések 47%-át tette ki, a beadványok száma tehát kevesebb, mint felére csökkent. 2003-ban – néhány év átmeneti növekedés után – még a kilencvenes évek mélypontjának minősülő 1998. évinél is kevesebb szabadalmi bejelentést nyújtottak be, az 1992. évinek mindössze 39%-át. A szabadalmi bejelentések számának csökkenése mögött vélhetően többféle ok, illetve ezek eredője húzódik meg. A kilencvenes évek első felében a rendszerváltás hatása tükröződik a szabadalmi bejelentések számának csökkenésében, míg a 2001. évben kezdődött csökkenő tendenciát 2003-tól jogszabályi változások erősítik fel⁴ (*Éves jelentés* 2004).

A rendszerváltás alapjaiban rázta meg az országot, a gazdaságot és a társadalmat, ami mind az intézményi, mind az egyéni bejelentések számának alakulására kihatással volt. A szabadalmi bejelentések számának alakulását közvetlenül főként a *kutatás-fejlesztési kiadások* befolyásolják, annál is inkább, mivel a múlt században bekövetkezett fordulat eredményeként a napjainkban érvényben levő szabadalmak több, mint fele intézményi bejelentők tulajdonában van, s a statisztikai adatok között fellelhető kutatás-fejlesztési ráfordítások csak az állami és vállalati ráfordításokat – tehát az intézményi bejelentők K+F kiadásait – tartalmazzák (*Suarez-Villa* 1993).

Szakirodalmi források és az adatok elemzése során felhalmozódott tapasztalatok egyaránt alátámasztják a K+F kiadások és a – néhány évvel később benyújtott – szabadalmi bejelentések száma közötti *pozitív korreláció* létezését (*Basberg* 1987; *Greif* 2001). Magyarországon az adott évi – változatlan áron számított – K+F ráfordítások és a 2 évvel később benyújtott szabadalmi bejelentések száma között mutatható ki erős kapcsolat: az 1992–2002 közötti időszakban a determinációs együttható értéke 0,8657, ami azt jelenti, hogy a kutatás-fejlesztési ráfordítások 86,6%-ban magyarázzák meg a 2 évvel később benyújtott szabadalmi bejelentések szórását. A korrelációs együttható az 1992–2002 közötti időszakban 0,93-as értéket vett fel, ami nagyon szoros kapcsolatra utal a kutatás-fejlesztési ráfordítások és a 2 évvel később benyújtott szabadalmi bejelentések között. 1992 és 2003 között kisebb alacsonyabb (0,8) a korrelációs együttható értéke, ami azzal magyarázható, hogy 2002 után – a szabadalmi bejelentések számának drasztikus csökkenése miatt – úgy tűnik, kinyílik az olló a két adatsor között (*1. ábra*).

1. ÁBRA
*K+F ráfordítások és a 2 évvel később benyújtott
 szabadalmi bejelentések számának alakulása 1992–2003*

Megjegyzés: Az ábrán a két változó együttes ábrázolásához azonos nagyságrendű adatokra volt szükség, ami a K+F ráfordítások 10 milliós forintos mértékegységben való mérésével oldható meg.

Forrás: Saját szerkesztés. Az adatok forrása: Magyar Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Egyesület keretében működő munkabizottság jelentése ..., KSH, Magyar Szabadalmi Hivatal.

A rendszerváltást követően a változatlan áron számított *kutatás-fejlesztési ráfordítások* jelentős *visszaesése* volt tapasztalható. Az 1996. évi mélypont után három év stagnálás következett, majd az ezredforduló környékén indult el a K+F ráfordítások számottevőnek tekinthető növekedése. A kilencvenes évek első felében a vállalati és az állami szférában egyaránt beszűkültek a kutatás-fejlesztés forrásai, csökkent a kereslet a hazai kutatások iránt, a kutatás-fejlesztési kapacitásoknak csak töredéke maradt meg. A vállalatok, kutatóintézetek létszámcsökkentéseket hajtottak végre, a vállalati átalakításoknak, átszervezéseknek elsőként a termelésben közvetlenül részt nem vevő kutatás-fejlesztési részlegek estek áldozatul. Óriásvállalatok hullottak szét, az átszervezések és tulajdonosváltások következtében a vállalati kapcsolatok átmenetileg szétszakadtak, majd megváltozott formában tovább éltek, illetve újra kialakultak. Az egyetemeken tömegessé vált az oktatás, egyre kevesebb pénz és idő jutott kutatásra (Dőry–Mészáros–Rechnitzer 1998; Dőry–Rechnitzer 2000; Barta 2002).

A vállalati és állami kutatás-fejlesztés hanyatlásával párhuzamosan romlott az ország lakosságának életszínvonala, tömegessé vált a munkanélküliség, a keresetek reálértéke csökkent. Ezek a tényezők vélhetően kedvezőtlenül érintették a magánfeltalálók helyzetét és szabadalmaztatási tevékenységét, aktivitásukat az eljárás költségeinek jelentős emelkedése tovább rontotta.

A kilencvenes évtized második felében már az *élénkülés*, az újraéledés jelei mutatkoztak. Fejlesztő vállalkozások jöttek létre, az évek folyamán egyre több külföldi tőke – s vele együtt a magyarországi high-tech jelentős része – érkezett az országba, hazánkban is megjelent az innovációorientált vállalati magatartás. A vállalati kutatóhelyeken dolgozó szakemberek száma 1996 és 2001 között kétszeresére nőtt. Az évtized közepétől újra növekedésnek indultak a kutatás-fejlesztési ráfordítások, ami 2001-ig maga után vonta a szabadalmi bejelentések számának lassú növekedését (Barta 2002; <http://www.unkari.fi>).

Regionális különbségek az átmenet éveiben

Míg a szabadalmi bejelentések hosszú idősorainak elemzése a technológiai változás mérésére, jellemzőinek leírására ad lehetőséget, addig a szabadalmi bejelentések regionális adatai alapján az egyes *földrajzi területek* (települések, megyék, régiók) *innovativitására* lehet következtetni. A szabadalmi bejelentések nagyságrendje és területi eloszlása az átmenet egyes időszakaiban meglehetősen differenciált képet mutat. A főbb területi folyamatok, tendenciák feltárása érdekében az elemzést célszerű több dimenzió mentén is elvégezni, mindenekelőtt a regionális tudományban klasszikusnak számító főváros–vidék, város–vidék és kelet–nyugat tagoltság figyelembevételével.

A regionális különbségek fontos dimenzióját jelentik a *településhierarchiában* fellelhető eltérések, az egyes jellemzőknek bizonyos településtípusokban való koncentrációi. A szabadalmi bejelentések esetében főváros–vidéki városok, valamint vidéki városok–egyéb települések viszonylatában teszünk kísérletet a területi különbségek kimutatására, elemzésére.

A szabadalmi bejelentések területi különbségeinek vizsgálata során elsőként *Budapest* szerepét kell kiemelni, hiszen az elmúlt évtizedben a szabadalmi bejelentések több mint fele – 52–57%-a – a fővárosban koncentrált. 2003-ra Budapest részaránya 47%-ra csökkent, miközben a vidéki városok a szabadalmi bejelentések egyre nagyobb hányadát adták. A nem városi települések szabadalmi bejelentésekből való részesedése mindössze 1–2%-kal növekedett a kilencvenes évek folyamán, tehát kimutatható, hogy a vidéki városok részarányának növekedése Budapest rovására következett be (1. táblázat).

A vidéki városok súlyának emelkedéséhez mindenképpen hozzájárult a *városok számának* 1992 és 2003 közötti 42%-os *növekedése*. A városok számának emelkedése, s ezzel az urbanizáció és a migráció hatásainak felerősödése következtében a magyarországi városállomány humántőke-állománya, a találmányok keletkezésének legfontosabb forrása, számottevően gyarapodott.

A kilencvenes években a Budapesten kívüli, vidéki városokból származó szabadalmi bejelentések 50–60%-a a *megyei jogú városokban koncentrált*, amiből egyértelműen következik, hogy különbséget kell tennünk a városhierarchia eltérő fokán álló települések között. A megyei jogú városok központi funkciót töltenek be

az egyes térségekben, vidéki viszonylatban ezek a települések integrálják a legjelentősebb felsőoktatási és kutatás-fejlesztési kapacitásokat, tudásbázisokat.

1. TÁBLÁZAT

*A szabadalmi bejelentések településtípusonkénti megoszlása (%), 1992–2003
(Distribution of Patent Applications in the Different Settlement-Types (%),
1992–2003)*

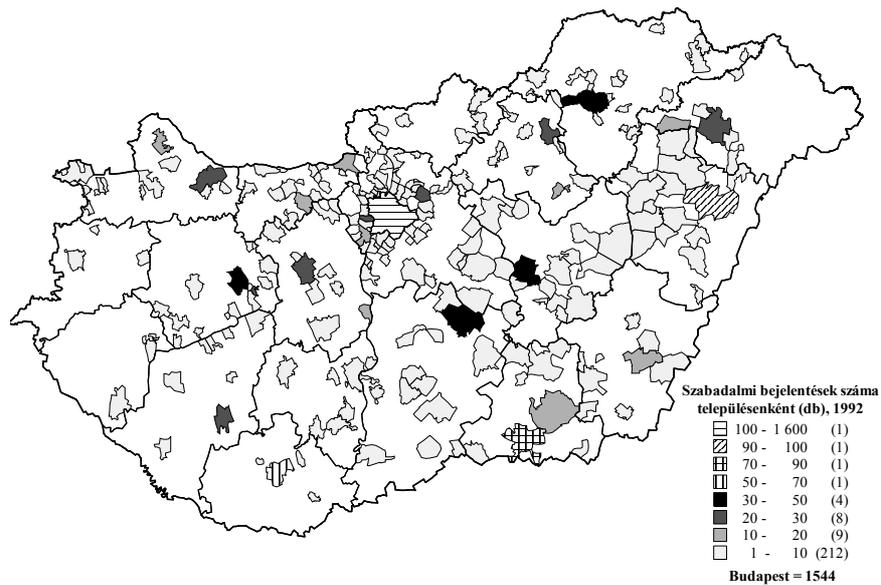
Év	Városok száma (db)	Szabadalmi bejel. aránya Budapesten (%)	Szabadalmi bejel. aránya a városokban (%)*	Szabadalmi bejel. aránya a nem városi településeken
1992	180	57	33	10
1993	194	54	35	11
1994	194	52	36	12
1995	200	53	35	12
1996	206	54	35	11
1997	218	55	33	12
1998	218	52	36	12
1999	222	56	32	12
2000	237	49	39	12
2001	252	46	41	13
2002	252	49	40	11
2003	256	47	40	13

* Budapest nélkül

Forrás: Saját szerkesztés a Magyar Szabadalmi Hivatal adatai alapján.

A szabadalmi bejelentések területi elhelyezkedése az átmenet egyes időszakaiban más-más sajátosságokat mutat. *1992-ben*, az átalakulás kezdetén differenciált kép rajzolódik ki a szabadalmi bejelentések területi eloszlását illetően (2. ábra). Ebben az évben az ország 237 településéhez kapcsolódott szabadalmi bejelentés, ám ezeknek közel 60%-át budapesti bejelentők nyújtották be. *A fővárost és agglomerációját* együttesen tekintve még erőteljesebb koncentráció valószínűsíthető, hiszen a Budapestet övező települések szinte mindegyikéről nyújtottak be szabadalmi bejelentést. Budaörs és Gödöllő szabadalmi bejelentéseinek nagyságrendje néhány megyei jogú város – Győr, Székesfehérvár, Kaposvár, Eger, Nyíregyháza – potenciáljával azonos szintűnek minősíthető.

2. ÁBRA
Szabadalmi bejelentések száma településenként (db), 1992

Forrás: Saját szerkesztés a Magyar Szabadalmi Hivatal adatai alapján.

A vidéki városok közül a nagy *egyetemvárosok* – Debrecen, Szeged, Pécs – emelkednek ki, ahonnan 1992-ben 95, 71, illetve 60 szabadalmi bejelentés származott. A városok következő csoportját Miskolc, Szolnok, Kecskemét és Veszprém képezi, itt a szabadalmi bejelentések száma 30 és 50 közé esett a vizsgált évben. A megyei jogú városok közül Győr, Székesfehérvár, Kaposvár, Eger és Nyíregyháza alkotja a következő kategóriát 20 és 30 közötti bejelentésszámmal. Mindezek alapján megállapítható, hogy nemcsak a főváros és a vidéki városok, valamint a megyei jogú városok és a többi város között fedezhetők fel jelentős eltérések, hanem a megyei jogú városok között is számottevő nagyságrendbeli különbségek tapasztalhatók. A Dunát választóvonalnak tekintve egyértelműen látszik, hogy a szabadalmi bejelentések tekintetében az ország keleti fele a hangsúlyosabb.

A szabadalmi bejelentések számának a 90-es években bekövetkezett csökkenése 1998-ban érte el a *mélypontját*, ekkor az országnak mindössze 175 településéről nyújtottak be szabadalmi bejelentést. Az évtized eleji éles *területi különbségek elhalványultak*. Budapest vezető szerepe továbbra is megmaradt, ám szabadalmi bejelentéseinek száma az országos tendenciánál erőteljesebben csökkent, az 1992. évi bejelentésszám 43%-ára esett vissza.

3. ÁBRA

Szabadalmi bejelentések száma településenként (db), 1998

Forrás: Saját szerkesztés a Magyar Szabadalmi Hivatal adatai alapján.

A főváros körüli agglomerációs gyűrű továbbra is megmaradt, azonban itt is jelentős csökkenés következett be a szabadalmi bejelentések számában (3. ábra). Az 1992-ben még jelentős szabadalmaztatási aktivitással rendelkező nagyvárosok pozíciója nagyságrendekkel romlott, közülük mindössze Debrecen és Szeged emelkedett ki 53, illetve 38 bejelentéssel, ami az 1992. évi értékeiknek alig több mint felét tette ki. A szabadalmi bejelentések egész országra kiterjedő drasztikus csökkenése mellett továbbra is fennmaradt az ország keleti felének dominanciája.

2002-ben – az 1998. évi mélyponthoz viszonyítva – *növekedett* a szabadalmi bejelentések és a szabadalmi bejelentéssel rendelkező települések száma. Jelentősen javult Szeged, Miskolc és Pécs pozíciója, ám ebben az évben még egyik említett város sem érte el az évtized eleji szintjét. A dunántúli városok közül egyedül Pécs mutatott javulást, az élénkülés az ország keleti felében jobban érezhető volt (4. ábra).

A szabadalmi bejelentések elmúlt évtizedbeli regionális különbségeinek okait vizsgálva több olyan tényező is megnevezhető, amely vélhetően jelentős mértékben hozzájárult a szabadalmi bejelentések területi egyenlőtlenségeinek kialakulásához. A szabadalmi bejelentések nagyvárosi koncentrációinak (Budapest, Szeged, Debrecen) kialakulása mindenekelőtt azzal magyarázható, hogy a *tudás* a nagyvárosokban koncentrálódik. Az említett települések Magyarország legnagyobb tradicionális egyetemvárosai és kutatás-fejlesztési bázisai, a legjelentősebb hazai természet-tudományi, biológiai és orvostudományi központok.

4. ÁBRA

Szabadalmi bejelentések száma településenként (db), 2002

Forrás: Saját szerkesztés a Magyar Szabadalmi Hivatal adatai alapján.

A szabadalmi bejelentések számának területi alakulására, annak változására nagy hatással volt a *K+F szektorban* végbement átalakulás, mindenekelőtt annak területi sajátosságai. *Budapest*en 1997 és 2001 között az ott előállított GDP 1,5–1,9%-át fordították kutatás-fejlesztésre, miközben az országos érték 0,78–1,03% között mozgott. Vidéki viszonylatban Kelet-Magyarország két megyéje, *Csongrád és Hajdú-Bihar* esetében voltak kiemelkedők a GDP arányos kutatás-fejlesztési költségek. Mindez nagymértékben hozzájárult a főváros és az ország keleti fele vezető pozíciójának kialakulásához és fennmaradásához. Budapest helyzetét tovább erősítette, hogy ott található a legjelentősebb *vállalati székhelyek*, valamint az ország egyetlen *technológiai parkja*, amely az innovációorientált, szabadalmaztatási aktivitás szempontjából feltehetően releváns vállalkozásoknak ad otthont.

Jelentősen befolyásolta a szabadalmi bejelentések területi eloszlását az ipar szerkezetének, területi struktúrájának, tulajdonviszonyainak megváltozása. A magas szabadalmaztatási hajlandóságú iparágak – néhány területen napjainkig elhúzódó – válsága, kapacitásainak leépülése drasztikus csökkenést idézett elő az ezen ágazatokra specializálódott térségek szabadalmi bejelentéseinek számában. Magyarországon 2003-ban a *gyógyszeripar, a szerves kémia, a gyógyászati, fogászati és kozmetikai készítmények szakterülete, a biokémia, a mezőgazdaság és az építőipar* rendelkezik a legtöbb érvényes szabadalommal (*Éves jelentés 2003*). 2004-re némi változás állt be a legtöbb érvényes szabadalommal rendelkező iparágak rangsorában: a

gyógyszeripar és a biokémia továbbra is az élvonalban maradt, ezt követi nagyságrendekkel lemaradva a gépészet és a kémia (*Éves jelentés* 2004). A szabadalmaztatás szempontjából hazánkban ezek a legfontosabb iparágak, ennek következtében területi elhelyezkedésük, területi koncentrációjuk nagymértékben meghatározza a szabadalmi bejelentések forrásterületeit.

Összegzés

A szellemi tulajdon védelme és a szabadalom jogintézménye több évszázados múltra tekint vissza, közgazdasági hatásait illetően többféle elméleti megközelítés látott napvilágot. A védelem egyrészt kedvező hatást gyakorol az innováció ösztönzésére, másrészt a kizárólagos oltalom monopolhelyzetet, s ezáltal piaci hatékonyságot teremt. A szabadalmi oltalom a találmányok nyilvánosságra hozatalát nem minden esetben ösztönzi, bizonyos esetekben a felfedezések titokban tartása nagyobb előnyökkel jár.

A szabadalmi bejelentéseket – azok minden előnyével és hátrányával együtt – egy terület innovativitásának mérőszámaként tekinthetjük. A szabadalmi bejelentések településsoros adatai lényegében a bejelentők számát tükrözik, s ennél fogva földrajzi eloszlásukból a tudás, a humán erőforrás egyfajta megnyilvánulásának területi szerkezetére következtethetünk.

A szabadalmi bejelentések földrajzi eloszlásában kimutathatók az átmenet folyamatának lenyomatai. Magyarországon az elmúlt évtizedben jelentős visszaesés következett be a szabadalmi bejelentések számában, aminek főbb okai a kutatás-fejlesztési ráfordítások és kapacitások drasztikus csökkenésében, a vállalati szerkezetátalakításban, valamint az életszínvonal csökkenésében keresendők. A változatlan áron számított kutatás-fejlesztési ráfordítások és a két évvel később benyújtott szabadalmi bejelentések száma között erős pozitív korreláció mutatható ki.

A szabadalmi bejelentések területi elhelyezkedése az átmenet egyes szakaszaiban differenciált képet mutat, több dimenzióban fedezhetők fel regionális különbségek. A város-vidék különbségek többszörösen is megnyilvánulnak, a városhierarchián belül nagyságrendbeli eltérések érzékelhetők. A legnagyobb koncentrációt mindvégig a főváros és agglomerációja jelentette, bár az elmúlt évtized folyamán bekövetkezett átstrukturálódás a vidéki városok javára történt. A vidéki városok közül a tradicionális egyetemvárosok emelkednek ki, amelyek – a főváros után – az ország legjelentősebb kutatás-fejlesztési központjai, tudáskoncentrációi.

A kelet–nyugati tagoltságot vizsgálva megállapítható, hogy a szabadalmi bejelentések tekintetében az elmúlt évtizedben egyértelműen az ország keleti fele a meghatározó. Ez mindenekelőtt azzal magyarázható, hogy vidéki viszonylatban Kelet-Magyarország két megyéjében (Csongrád, Hajdú-Bihar) a legmagasabb a kutatás-fejlesztési ráfordítások regionális GDP-hez viszonyított aránya. A szabadalmi bejelentések területi szerkezetét vélhetően nagymértékben befolyásolja a magas szabadalmaztatási hajlandóságú vállalatok, iparágak földrajzi elhelyezkedése, ám ennek igazolása további kutatásokat igényel.

Jegyzetek

- ¹ Köszönettel tartozom Szász Andrásnak, Dr. Rechnitzer Jánosnak és Dr. Döry Tibornak a tanulmány elkészítéséhez nyújtott segítségéért.
- ² Egy szabadalomnak átlagosan 1,5 tulajdonosa van.
- ³ A szabadalmi törvény a nem magán találmányok esetében megkülönbözteti a szolgálati és az alkalmazotti találmány fogalmát. Eszerint „szolgálati találmány annak a találmánya, akinek munkaviszonyból folyó kötelessége, hogy a találmány tárgykörébe eső megoldásokat dolgozzon ki”, míg „alkalmazotti találmány annak a találmánya, aki, anélkül, hogy ez munkaviszonyból eredő kötelessége lenne, olyan találmányt dolgoz ki, amelynek hasznosítása munkáltatója tevékenységi körébe tartozik”. (2002. évi XXXIX. törvénnyel módosított, 1995. évi XXXIII. törvény, 9. §) Szolgálati találmány esetén „a szabadalom a feltaláló jogutódjaként a munkáltatót illeti meg”, míg az alkalmazotti találmánynál a szabadalom a feltalálóé, a munkáltató azonban jogosult a találmány hasznosítására (2002. évi XXXIX. törvénnyel módosított, 1995. évi XXXIII. törvény, 10. §).
- ⁴ Magyarország 2003. január 1-jén csatlakozott az Európai Szabadalmi Egyezményhez, ami azt jelenti, hogy az európai szabadalmat igénylők Magyarország területére már nem közvetlenül (a Magyar Szabadalmi Hivatalnál tett bejelentéssel), hanem közvetetten kérnek védettséget, azaz európai szabadalmi bejelentésükben jelölik meg hazánkat.

Irodalom

- A 2002. évi XXXIX törvénnyel módosított, 1995. évi XXXIII. törvény.
- Barta Gy. (2002) *A magyar ipar területi folyamatai 1945–2000*. Dialóg-Campus, Budapest–Pécs.
- Basberg, B. (1987) Patents and the measurement of technological change: a survey of the literature. – *Research Policy*. 2–4. 131–141. o.
- Caniëls, M.C.J. (2000) *Knowledge Spillovers and Economic Growth. Regional Growth Differentials Across Europe. New Horizons in the Economics of Innovation*. Edward Elgar, Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA.
- Carlton, D.W.–Perloff, J.M. (2003) *Modern piacelmélet*. Panem, Budapest.
- Csiky P (1999) *Szabadalom, újítás, védjegy. Hasznos tudnivalók a vállalkozáshoz*. Kalangya Kkt., Budapest.
- Döry T.–Mészáros R.–Rechnitzer J. (1998) Tudomány és regionalitás Magyarországon a 90-es években. – *Tér és Társadalom*. 3. 105–127. o.
- Döry T.–Rechnitzer J. (2000) *Regionális innovációs stratégiák*. Oktatási Minisztérium, Budapest.
- Éves jelentés 2003*. Magyar Szabadalmi Hivatal, Budapest. 2004.
- Éves jelentés 2004*. Magyar Szabadalmi Hivatal, Budapest. 2005.
- Greif, S. (2001) Patentgeographie. Die räumliche Struktur der Erfindungs-tätigkeiten in Deutschland. *Raumordnung und Raumforschung*. 2–3. 142–153. o.
- A gyógyszerpiac szabályozásának versenypolitikai kérdései*. (2003) Versenyhivatali Füzetek, 6. szám. Gazdasági Versenyhivatal, Budapest.
- A Magyar Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Egyesület keretében működő munkabizottság jelentése a kutatási- fejlesztési tevékenység és a szabadalmi bejelentési aktivitás közötti kapcsolatról* (2001) <http://www.mie.org.hu>, 2004. augusztus 5.
- Menell, P.S. (1999) *Intellectual Property: General Theories*. Encyclopedia of Law & Economics, <http://encyclo.findlaw.com/>
- Meusburger, P. (1998) *Bildungsgeographie. Wissen und Ausbildung in der räumlichen Dimension*. Spektrum Akademischer Verlag, Heidelberg–Berlin.
- Palugyai I. (2004) Szabadalomra oktatnak. – *Népszabadság*, 2004. szeptember 16.
- Suarez-Villa, L. (1993) The Dynamics of Regional Invention and Innovation: Innovative Capacity and Regional Change in the Twentieth Century. – *Geographical Analysis*. 2. 147–164. o. <http://www.unkari.fi/magyarul/tudomCont.html>
- www.mszh.hu

INTEGRÁLT REGIONÁLIS FEJLESZTÉS-FINANSZÍROZÁSI MODELL A NYUGAT-DUNÁNTÚLON¹

MEZEI KATALIN

A Nyugat-dunántúli Regionális Fejlesztési Tanács már megalakulásakor felvállalta a régióban folyó területfejlesztési és ágazati fejlesztési tevékenységek koordinációját. A kiindulópontot a Nyugat-dunántúli régió NYUTI által készített integrált, ágazatközi megközelítésű területfejlesztési programja jelentette, melyet 2001 tavaszán fogadott el a NYDRFT. A dokumentum meghatározza a régió 2000–2006 intervallumra vonatkozó fejlesztési prioritásait és az azokhoz kapcsolódó intézkedéseket. 2001 során elkészültek a regionális program megvalósításának intézkedési szintű operatív programjai, a regionális programhoz illeszkedő Győr-Moson-Sopron és Vas megyei területfejlesztési programok, valamint kistérségi szinten is számos komplex, illetve ágazati jellegű fejlesztési program került kidolgozásra.

A kutatás célja

A NYDRFT már az ezredfordulón kezdeményezte a dekoncentrált szervezetekkel való együttműködést felismerve, hogy a régió területfejlesztési programja egyes intézkedéseinek megvalósulásához a Tanács hatáskörébe utalt források felhasználásán túlmenően jelentős ágazati fejlesztések is hozzájárulnak. A dekokkal való együttműködés azért kiemelt fontosságú, mert az állami fejlesztési források mintegy 90%-áról – dekoncentrált államigazgatási szervek közbeiktatásával, mégis – centralizáltan, minisztériumi szinten döntenek. A különböző fejlesztési tevékenységek összehangolásával növelhető a fejlesztési források felhasználásának hatékonysága. Ennek érdekében szükséges számbavenni, hogy a közvetlen pénzügyi-finanszírozási decentralizáció mellett milyen összesített forrásrendszerrel rendelkezik a régió.

Az integrált finanszírozási modell kidolgozása több, egymáshoz kapcsolódó, egymást feltételező projektelelem elkészítését tette szükségessé. Első lépésként a Nyugat-dunántúli régió területfejlesztési célrendszerének bemutatására került sor, melynek során megkerestük a kapcsolódási pontokat a regionális, megyei és kistérségi szintű ágazati és területfejlesztési programok között. Mivel a Tanács tevékenységének alapidokumentumaként a regionális területfejlesztési programot határozta meg, ezért a tanulmány elkészítése során mi is az e dokumentum által meghatározott programstruktúrát tekintettük kiindulópontnak (*1. ábra*), és ennek feleltettük meg az alsóbb szintű fejlesztési dokumentumok elemeit.

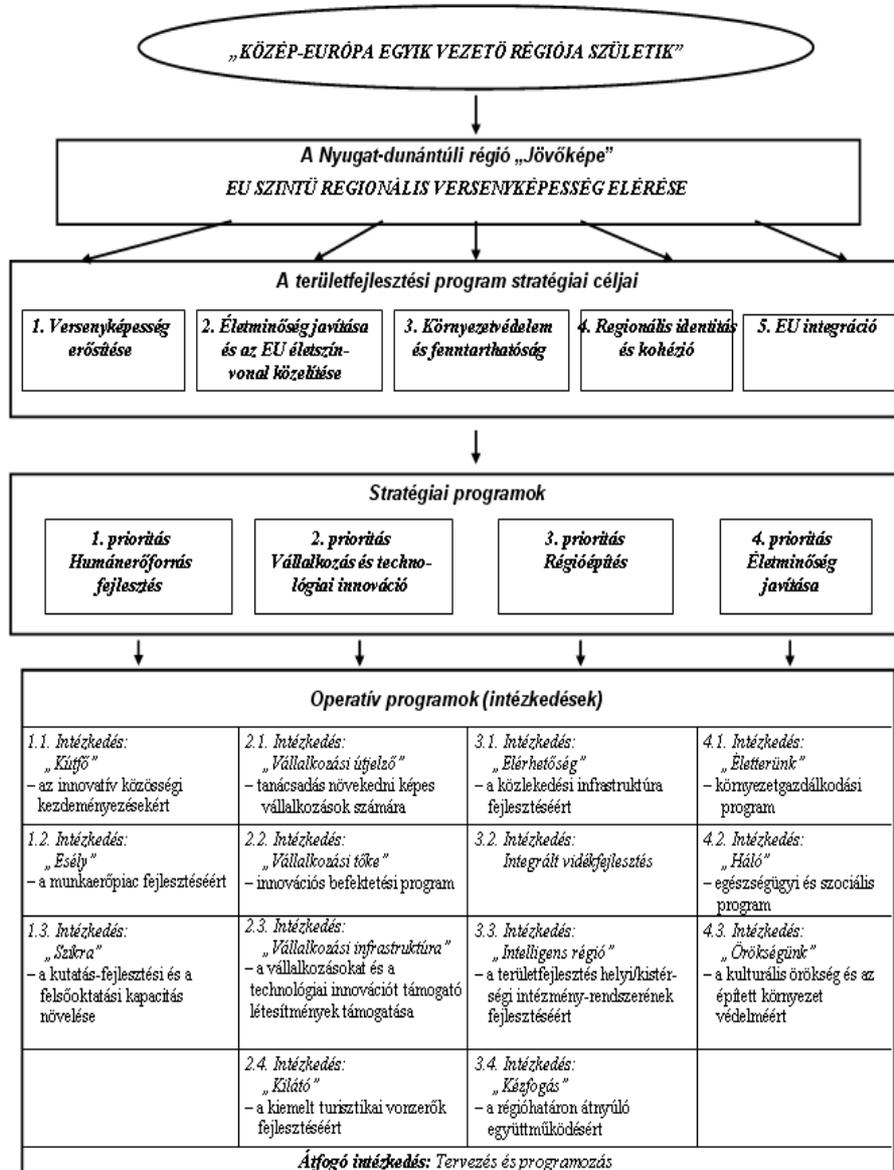
A Nyugat-dunántúli régió területfejlesztési célrendszere természetesen nem értelmezhető a megvalósítást lehetővé tevő területfejlesztési eszközrendszer ismerete nélkül. Meg kellett tehát határoznunk, hogy az adott területi szinten milyen fejlesztési források

¹ Tér és Társadalom 2004/4. 51–68. o.

álltak rendelkezésre a vizsgált 2000–2003-as időszakban, és hogy ezen kötött felhasználású források a regionális program mely elemeinek megvalósulását támogatták.

1. ÁBRA

*A Nyugat-dunántúli területfejlesztési program cél- és intézkedésrendszere
(Target and Measure System of the Regional Development Program
of West Transdanubia)*

Forrás: A Nyugat-dunántúli régió területfejlesztési programja (2001, 69).

A területfejlesztés eszközszerrendszere rendkívül kiterjedt, annak teljes körű elemzésére a kutatás során nem vállalkoztunk. Vizsgálataink csupán a 24/2003. Kormányrendelet alapján az összehangolás szabályai alá tartozó területfejlesztési forrásokra, továbbá a területfejlesztésről és területrendezésről szóló 1996. évi XXI. törvényben területfejlesztési célúnak minősített, településfejlesztési forrásokra (cél- és címzett támogatásokra), valamint az Európai Unióból érkező előcsatlakozási forráselemekre terjednek ki.

Az állami támogatási rendszer vizsgálata során nagy hangsúlyt fektettünk a különböző területfejlesztési források kezelésében, illetve felhasználásban részt vevő szervezetek működési és döntési mechanizmusának bemutatására, különös tekintettel a támogatások összehangolásának kérdésére. (A vizsgált források elosztási mechanizmusok szerinti bontását az 1. táblázat tartalmazza.)

Kutatási hipotézisek

Tanulmányunk elkészítése során kutatási hipotéziseink a következők voltak:

1) Fejlesztési célok:

A Nyugat-Dunántúl Regionális Fejlesztési Programja EU kompatibilis tervezési dokumentum, abban az értelemben, hogy olyan fejlesztési célokat tartalmaz, amelyek az Európai Unió Strukturális Alapjaiból finanszírozhatóak. A programstruktúra kialakítása során a tervezők nem a teljeskörűsége törekedtek, hanem a regionális fejlesztés azon területeire koncentráltak, amelyek összhangban voltak és vannak az EU regionális fejlesztési politikájával, s ezáltal nemcsak hazai, hanem EU-s forrásokból is finanszírozhatóak. A regionális program tehát a tervezők szándéka szerint olyan alapidokumentum, amely EU csatlakozásunk után is bármely további fejlesztési elképzelés kiindulópontja lehet. Ezzel magyarázható, hogy a regionális program intézkedései sokkal specifikusabb tartalommal bírnak a hazai területfejlesztési források által támogatott fejlesztési céloknál. Vizsgálataink ezt a hipotézisünket visszaigazolták.

2) Fejlesztési források:

Kiinduló feltevésünk nyilván az volt, hogy a területfejlesztéssel kapcsolatba hozható források felhasználásáról településszintű, idősoros adatok állnak rendelkezésre, amelyek egyértelmű algoritmus alapján megfeleltethetők a regionális program célstruktúrájának. Sajnos ezen hipotézisünk teljes egészében megdőlt. Az adatokhoz való hozzáférés erősen korlátozott, ezek területi szintű bontása egymással sem kompatibilis. Idősorok összeállítása lehetetlen, mivel a legtöbb támogatástípus esetén csak az utolsó két év adatai hozzáférhetők. Az eltérő célrendszer okán pedig nem adható meg egyértelmű algoritmus a források regionális program szintű besorolásához.

3) A fejlesztési források összehangolása:

A kérdés kapcsán egyrészt vizsgálnunk kellett, hogy az egyes fejlesztési források éves kereteinek felosztása során az illetékes hatóságok mennyire veszik figyelembe

a regionális program által meghatározott, adott ágazatot érintő fejlesztési célokat. Másrészt vizsgálnunk kellett azt is, hogy a hasonló célokat szolgáló fejlesztési források felhasználása során van-e együttműködés a különböző források kezelői között, vagy társfinanszírozás helyett egymástól független, autonóm beruházások indulnak egymással párhuzamosan.

A fejlesztési források összehangolásának igénye már a regionális program készítése során felmerült. A forrástérkép alapján feltételeztük, hogy a regionális program megvalósítását célzó együttműködésbe négy nagy rendszer (ágazat) vonható be, környezetvédelem-vízügy, munkaügy, idegenforgalom, közlekedési infrastruktúra. A regionális program tervezése során ugyanis ezen forrásokat kezelő dekoncentrált szervek mutatták a legnagyobb együttműködési hajlandóságot. A gyakorlati megvalósításnak azonban az esetek többségében komoly törvényi akadályai vannak. Hipotézisünk csak részben igazolódott vissza. Az együttműködés sajnos sokkal inkább a szándéknyilatkozatok, sem mint a gyakorlat szintjén működik.

Kutatási eredmények

A Nyugat-dunántúli régió területfejlesztési célrendszere

A Nyugat-dunántúli regionális program célrendszerének kialakítása során az EU-kompatibilitás volt a fő szempont; tehát olyan fejlesztési prioritások meghatározására került sor, amelyekhez a Strukturális Alapokból források rendelkezhetők. A prioritásokon belül az intézkedéslista kialakítása során már nagyobb figyelem irányult a nemzeti támogatásokra, hiszen előre látható volt, hogy a program megvalósítása döntően hazai forrásokból fog finanszírozódni.

A regionális program forrástérképén több, nagyságrendileg és arányában is jelentős forrás csak kiegészítő jelleggel szerepel. Ennek forrásonként eltérő okai vannak.

Bizonyos fejlesztési célok azért maradtak ki a regionális programból, mert mind az EU-ban, mind Magyarországon a területfejlesztéstől elkülönített forrásrendszerrel rendelkeznek (pl. agrártámogatások). (Ez a terület csak áttételesen, vidékfejlesztési célként került bele a regionális programba, fejlesztési forrásairól sem sikerült adatot szereznünk.)

Másodlagos fejlesztési forrásként kezeli a regionális program a megyei szintre decentralizált, MTT-k által elosztott ún. közvetlen területfejlesztési forrásokat is, mivel ezek céljukat tekintve elsősorban a megyei területfejlesztési programok megvalósítását szolgálják. A megyei területfejlesztési programok azonban csak a regionális program jövőképeinek megvalósítását támogatják, valójában éppen a regionális program komplementereiként működnek; olyan általános fejlesztési célokat tartalmaznak, amelyek a regionális programba nem fértek bele. Ezt a tervezői szándékot támasztják alá gyakorlati tapasztalataink is. A legtöbb problémát ugyanis a megyei szintre decentralizált fejlesztési forrá-

sok regionális program szintű megfeleltetése jelentette, mivel a regionális program nem tartalmaz olyan célokat, amiket ezek a források támogatnak (alap- és középfokú oktatási-, szociális- és kulturális intézmények fejlesztése).

A területfejlesztési támogatási rendszer működése

A magyar területfejlesztési támogatási rendszer nem mondható stabilnak. A területfejlesztési támogatásokról minden évben új kormányrendelet kerül kiadásra, mely különböző szabályozási változásokat tartalmaz. A változások a kedvezményezettek körére és a szabályozás pénzügyi elemeire egyaránt kiterjednek. A változásokban szerepet játszik a források bővülése és az EU normákhoz való alkalmazkodási követelmény egyaránt. A túlzottan gyakori változások azonban csak a rövid távú gondolkodást és a bizonytalanságot erősítik az érintettekben. Megjegyezzük, hogy az EU a jelenlegi fejlesztési programozás keretében mind a támogatásra jogosultak körét, mind a támogatások régiók közti elosztását, mind pedig az alkalmazandó támogatási rátákat 7 évre előre meghatározza. A jelenlegi helyzetben nyilván nem várható el a kormánytól, hogy olyan 7 éves költségvetést készítsen regionális bontásban, amelynek betartása mellett elkötelezi magát. Az viszont elvárható, hogy a szabályozás alapelvei és elemei legalább az NFT megvalósításának időszakában (2004–2006) ne változzanak (*Illés* 2002).

A stabilitás hiánya nemcsak a kormányzati szintű szabályozásban okoz problémát, hanem a területfejlesztési célú, ágazati fejlesztési források elosztásában is. Ezen források pályázati rendszereinek működését szabályozó tárcaszintű rendeletek és határozatok szintén évről évre változnak, ami tovább rontja a támogatási rendszer átláthatóságát.

Sajnos a támogatások nem alkotnak koherens rendszert. Jelenleg többféle kedvezményezett térségi kategória van, és a különböző eszközök, különböző térségekben különböző mértékben alkalmazhatók.

Vannak olyan támogatások, amelyek csak kedvezményezett térségekben használhatók fel (Területfejlesztési Céltámogatás – TFC, Vállalkozási övezetek támogatása – VÖC, Kistérségi Támogatási Alap – KITA, Területi Kiegyenlítő Támogatás – TEKI, Szociális Kistérségi Felzárkóztatási Program – SZKF). A kedvezményezettek köre azonban minden támogatás esetén más és más.

A minisztériumok által kezelt fejezeti kezelésű előirányzatok tekintetében preferált területnek számít az öt legkevesbé fejlett megye (Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Nógrád, Békés, Somogy) egész területe.

Kereskedelmi banki hitelkedvezmények is csak a preferált öt megyében megvalósítandó beruházásokhoz vehetők igénybe.

Az adókedvezmények különböző formái érvényesíthetők a vállalkozási övezetekben, a területfejlesztés kedvezményezett térségeiben és az országos átlagot jelentősen meghaladó munkanélküliséggel sújtott térségekben.

Sok pályázat eltérő támogatási rátákat határoz meg a kedvezményezettek különböző csoportjaira vonatkozóan.

A rendszer konzisztenciáját jelentősen rontja az időbeli stabilitás hiánya és a sokféle szabályozó együttes alkalmazása.

A területfejlesztési támogatási rendszer működésének vizsgálata során először is meg kellett határoznunk azokat a területi szereplőket, akik saját fejlesztési forrással rendelkeznek, vagy döntési, illetve véleményezési jogosultsággal bírnak állami fejlesztési források felett, hiszen a kutatás elsődleges célja az volt, hogy képet adjon a regionális program megvalósításának előrehaladásáról, ami tervszerű forrásfelhasználást feltételez az érintettek részéről. Megállapítottuk, hogy sem a kistérségek, sem a helyi és területi önkormányzatok nem bírnak döntési jogosultsággal állami fejlesztési források felett. Saját fejlesztési forrással pedig a kistérségek egyáltalán nem, az önkormányzatok pedig csak rendkívül korlátozott mértékben rendelkeznek. Így feltételezhető, hogy az e források felhasználására vonatkozó prioritások sokkal inkább a meglévő szűk keresztmetszetek feloldására irányulnak, semmint stratégiai fejlesztési célokat szolgálnak. Vizsgálataink ebből kifolyólag a megyei és regionális szintre decentralizált területfejlesztési forrásokra, továbbá a közvetlenül, illetve a dekoncentrált szervek közreműködésével elosztott ágazati és EU-s fejlesztési forrásokra koncentrálódnak.

A területfejlesztési célú ágazati forrásokat az elosztásukban részt vevő területi szereplők döntési kompetenciái alapján több csoportra oszthatjuk (*1. táblázat*).

Vannak olyan, az összehangolás szabályai alá eső területfejlesztési források, amelyek elosztása során a területi szereplők véleményezési joggal sem rendelkeznek, ilyenek a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma (NKÖM) kezelésében lévő Nemzeti Örökség Program, a Gazdasági és Közlekedési Minisztérium (GKM) kezelésében lévő források (Gazdaságfejlesztési-, majd Beruházás-ösztönzési és KKV Fejlesztési Célelőirányzat, a Központi Turisztikai Célelőirányzat [TURC]) és az Oktatási Minisztérium (OM) kezelésében lévő Műszaki Fejlesztési Célelőirányzat (KMÜFA).

Vannak olyan források, amelyek elosztása során területi szempont csak azáltal érvényesül, hogy fejlettségi mutatók alapján korlátozott a támogatás kedvezményezettjeinek köre, elosztásuk azonban centralizált; területi szereplőt a döntésbe nem vonnak be. (A Miniszterelnöki Hivatal [MeH] kezelésében lévő Vállalkozási övezetek [VÖC] támogatása és a Kistérségi Támogatási Alap [KITA], valamint az ESZCSM kezelésében lévő, Szociális kistérségi felzárkóztatási program [SZKF]).

1. TÁBLÁZAT
Az ágazati- és területfejlesztési források elosztási mechanizmusa

Forrás	Elosztás típusa				Folyázati célok				Döntési kritériumok		Döntés		
	Központi	Dekonzcentrált	Decentralizált	Központi	Területi	Központi	Területi	Központi	Területi	Központi	Területi	Központi	Területi
Célműködés	x							x				x	
Círczett Támogatás	x							x				x	
Területfejlesztési Célelőirányzat (TFC)			x			x*					x		x
Céljellegű Decentralizált Támogatás (CEDE)			x			x*					x		x
Területi Kisgyermelő Támogatás (TEKI)			x			x*					x		x
Phare Tükör program			x			x					x		x
Társág- és Településfejlesztési Célelőirányzat (TTFC)			x			x					x		x
Turisztikai Célelőirányzat (TURC)	x		x			x					x*		x*
Társág- és Településfejlesztési Célelőirányzat (TFC)			x			x					x*		x*
Ágrártámogatások (Agrár)			x			x					x*		x*
Útfenntartási- és Fejlesztési Célelőirányzat (UFCE)			x			x					x*		x*
Munkaerőpiaci Alap (MA)			x			x					x*		x*
Vidékfejlesztési Célelőirányzatok (VFC)			x			x					x		x
Könyveszetvédelem Alap Célelőirányzat (KAC)			x			x					x		x
Vízügyi Célelőirányzat (VICE)			x			x					x		x
SAPARD			x			x					x		x
Vállalkozási Övezetek Célműködés (VOC)	x					x					x		x
Kistérségi Támogatási Alap (KITA)	x					x					x		x
Reménytelen Ösztönzési Célelőirányzat (BOC)	x					x					x		x
KKV Fejlesztési Célelőirányzat (KKV)	x					x					x		x
Műszaki Fejlesztési Célelőirányzat (KMUFÁ)	x					x					x		x
Szociális Kistérségi Felzárkóztató Program (SZKF)	x					x					x		x
Nemzeti Örökség Program (NOP)	x					x					x		x
Széchenyi Terv (SZT)	x					x					x		x
Phare CBC	x					x					x		x

* = részben

Forrás: Saját szerkesztés.

A fejlesztési források következő csoportját azok az ágazati források jelentik, amelyek esetén a pályázati kiírások központilag meghatározott (országos szinten azonos) fejlesztési célokat tartalmaznak, ugyanakkor a pályázatok összegyűjtése és elővéleményezése (Környezetvédelmi Alap Célelőirányzat [KAC], Vízügyi Célelőirányzat [VICE] – Környezetvédelmi Felügyelőségek, cél- és címzett támogatás [CCT] – Megyei Területfejlesztési Tanács [MTT]), illetve elbírálása (Agrártámogatások – Földművelésügyi [FM] Hivatalok, Vidékfejlesztési Célelőirányzat [VFC] – Regionális Vidékfejlesztési Iroda [REVI], Munkaerőpiaci Alap [MA] – Megyei Munkaügyi Központok [MMK]) dekoncentrált szerveken keresztül történik.

Két olyan ágazati fejlesztési forrást találtunk, ahol a pályázatok fejlesztési céljainak kijelölésében is effektíve részt vesznek a pályázatok kezelését végző területi szervek (decentralizált TURC – Regionális Idegenforgalmi Bizottság [RIB], Útfenntartási és Fejlesztési Célelőirányzat [UFCE] – Megyei Közlekedési Felügyelet mint végfelhasználó).

A decentralizált fejlesztési források olyan támogatási keretek, amelyek felhasználásról a kezelésükkel megbízott területi szereplők saját hatáskörben dönthetnek.

Kisebb szabadságfokkal rendelkeznek a Megyei Területfejlesztési Tanácsok, hiszen az általuk kezelt Területi Kiegészítő Támogatás (TEKI) és Területfejlesztési Célelőirányzat (TFC) pályázatokban a jogszabály által előírt célokat kell meghirdetniük, ugyanakkor saját hatáskörben határozhatják meg a döntési kritériumokat. A Céljellelű Decentralizált Támogatás (CÉDE) esetében pedig önállóan határozhatják meg a pályázati célokat is.

A Regionális Fejlesztési Tanács a Phare Tükörprogramokhoz kapcsolódó pályázatok meghirdetése (2001 és 2002) során maga határozhatta meg a pályázati célokat és a kiválasztási szempontokat egyaránt, ugyanakkor a Térség- és Településfejlesztési Célelőirányzat (TTFC) esetében, 2003-ban Kormány-rendelet szabályozta országosan egységesen a pályázati felhívásokban szerepeltetendő kritériumokat. Így tehát a területi szereplőknek a fejlesztési források elosztására vonatkozó szabadságfoka meglehetősen korlátozott volt.

Az ágazati fejlesztési források tekintetében pedig csupán a források dekoncentráálásáról beszélhetünk, hiszen a dekók a központi akarat végrehajtóiként nem csak döntési kompetenciával nem rendelkeznek, de a pályázati célok meghatározásában sincs érdemi szerepük. Márpedig, amíg az ágazati fejlesztési forrásokat kezelő minisztériumok saját dekoncentrált szerveik javára sem hajlandók lemondani döntési kompetenciáikról, addig nehezen elképzelhető, hogy szándékaik komolyak a források összehangolása tekintetében. Tapasztalataink szerint a jelenlegi helyzetet a források összehangolásának hiánya jellemzi. Bár vizsgálataink csak az állami fejlesztési források meghatározott körére, a külön jogszabályban felsorolt területfejlesztési támogatásokra terjednek ki, mégis úgy látjuk, hogy a magyar támogatási

rendszer területfejlesztési szegmensének legnagyobb problémája az átláthatatlanság és a forráskoordináció hiánya.

A sűrűn változó célelőirányzatok között gyakran tapasztalható átfedés (több forrás is támogatja ugyanazt a célt), Az előirányzatokat kezelő minisztériumok sokkal inkább saját belügyükként kezelik a támogatásokat, semmint, hogy a szinergikus hatásokban rejlő előnyöket keresnék, az együttműködési igény csak a szándéknyilatkozatok szintjén érhető tetten. Az ágazati források esetén a pályázati célok összehangolására tárcaközi egyeztetéseken kerül sor, erre a területi szereplőknek nincs ráhatása. Területi szintű összehangolásra az ágazati források tekintetében nem találunk példát. Kivéve nyilván a kedvezményezett státuszú öt megyét, ahol az ágazati források elosztását is az MTT-k koordinálják. A fejlesztési célok azonban ez esetben is központilag meghatározottak, területi szempontok legfeljebb az elosztási prioritásokon keresztül érvényesíthetők, ugyanakkor adott a lehetőség a megyei szintre decentralizált forrásokkal való összehangolásra. Ez a lehetőség azonban a Nyugat-dunántúli régiót nem érinti. Tapasztalataink szerint a fejlesztési célok összehangolása effektíve kizárólag az MTT hatáskörbe utalt TEKI és CÉDE esetében működik, ami a két pályázat között egyfajta komplementer viszonyt eredményezett.

A források összehangolására olyan fejlesztéseknél van példa, amelyek akkora beruházás igényűek, hogy egyetlen támogatási forrásból nem finanszírozhatók. A társfinanszírozási kísérlet azonban ezekben az esetekben is sokkal inkább a kényszerhelyzetben lévő pályázó, semmint a pályázatok kiíróinak érdeme. Ráadásul a projektek társfinanszírozása indokolatlanul megnöveli a pályázókra rótt adminisztratív terheket. Elsősorban a megyei szintre decentralizált források elosztása során érzékelhető, hogy az MTT-k azokat a pályázatokat részesítik előnyben, amelyek a tervezett beruházás megvalósításához más forrásokat is igénybe kívánnak venni.

A decentralizált források csupán töredékét teszik ki a területfejlesztési forrásoknak, felhasználásuk szempontjai pedig döntően központilag meghatározottak, így ezek az előírások inkább a területpolitika általános céljaihoz kapcsolódnak, mint az egyes területi egységek fejlesztési elképzeléseikhez. A differenciálás éppen az eltérő területi sajátosságok miatt nem lehetséges; a területi egységek speciális szükségleteinek figyelembevétele átláthatatlanul bonyolult pályázati célstruktúrákat eredményezne. Jelen helyzetben viszont csak áttételesen, a központi célrendszer mellett alkalmazott prioritásrangsorok révén érvényesülnek az elosztásban területi szempontok.

Probléma továbbá a túlszabályozottság, ráadásul gyakran változó joganyagot kellene az érintetteknek ismerniük, ami a stabilitás hiányához vezet.

A forráskoncentráció alapelve is sérül azáltal, hogy túlzottan szétforgácsolódnak a fejlesztési források.

A rendszer ellenőrzése – a pályázati adatokhoz való korlátozott hozzáférés okán – meglehetősen nehézkes, a hatékonyság mérése pedig – az adatok kompatibilitásának hiánya miatt – szinte lehetetlen.

A magyar területfejlesztési támogatási rendszer értékelésekor, ugyanakkor, nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy ez egy tanuló rendszer, amelynek fő célja a felké-

szülés az EU-s fejlesztési források fogadására, társfinanszírozására, valamint komplementer nemzeti támogatások kidolgozása olyan fejlesztésekre, amelyek a Strukturális Alapokból nem finanszírozhatók. Egy tanuló rendszer pedig, melynek működőképességét egy turbulensen változó politikai, gazdasági, társadalmi, jogi környezetben kell biztosítani, természetesen hordozza magán a folyamatos változás jeleit. Ugyanakkor az együttműködés hiánya nyilván nem írható a környezet rovására, kialakulása határozott politikai akaratot feltételez (Mezei 2003).

Területfejlesztési források a Nyugat-Dunántúlon (2000–2003)

A Nyugat-Dunántúl fenti időszakra vonatkozó forrástérképének összeállítása rengeteg nehézséget okozott, amelyeket csak részben sikerült megoldani. Sajnos, a 2000. évre vonatkozóan az ágazati fejlesztési források többségéről minden igyekezetünk ellenére sem sikerült adatot szereznünk. Ugyanakkor 2001–2003 tekintetében adatbázisunk teljesnek tekinthető², így elemzéseinket erre az időszakra vonatkozóan készítettük el. Ezen időintervallum vizsgálatát indokolja az a körülmény is, hogy a Nyugat-Dunántúli Regionális Területfejlesztési Program csak 2000 szeptemberében került elfogadásra, tehát abban az évben egyetlen területi szereplő sem vehette még érdemben figyelembe ajánlásait a források elosztása során.

Az adatbázis hiányosságai ellenére készítettünk egy kimutatást a 2000–2003-as időszak nyertes pályázatairól. Eszerint a régió szereplői 2000–2003 között 2700 sikeres pályázatot nyújtottak be³. Az egyes pályázatokon elnyerhető összegek rendkívül erőteljesen, 70 ezer Ft és 1,98 milliárd Ft között szóródnak. Az átlagosan elnyert támogatási összeg 24 millió Ft volt. Összesen 313 átlagos érték feletti pályázatot találtunk, összértékük közel 54 milliárd forintot tett ki. Tehát a pályázók 11%-a nyerte el a Nyugat-Dunántúlra érkező támogatások⁴ 75%-át.

A Nyugat-dunántúli régió részesedését a területfejlesztési forrásokból (az adott évi költségvetési törvényben meghatározott célelőirányzati keretösszegeből) a 2. táblázat tartalmazza⁵.

Az adatok tanúsága szerint a Nyugat-dunántúli régió részesedése a területfejlesztési forrásokból (a Phare CBC forrásokkal együtt) a 2001–2003-as évek átlagában 8,4%, ami 2%-kal alacsonyabb a régiót lakosságárányosan megillető részarányánál, ugyanakkor 1%-kal magasabb a törvényhozó által, a régió fejlettségi mutatói alapján meghatározott (hazai forrásokra vonatkozó) méltányossági szintnél⁶. Átlag alatti a régió részesedése az összes forrás kétharmadát kitevő ágazati fejlesztési források tekintetében, ugyanakkor az átlagos érték kétszerese az EU-s források esetén, ami annak köszönhető, hogy a Phare CBC keret negyede a régióban került felhasználásra⁷.

Ha a területfejlesztési források költségvetési kereteit összevetjük a Nyugat-dunántúli tényadatokkal, a településfejlesztési források tekintetében is szignifikáns, 5% fölötti különbséget találunk, ami a régiónak a cél és címzett támogatásokból való átlag feletti, 23%-os részesedésének köszönhető⁸.

2. TÁBLÁZAT
A Nyugat-dunántúli régió részesedése a területfejlesztési forrásokból (2001–2003)
(milliárd Ft)

	2001			2002			2003			2001–2003		
	Mo	NyD	%	Mo	NyD	%	Mo	NyD	%	Mo	NyD	%
<i>Településfejlesztési források</i>	84,2	4,27	5,1	75,2	9,4	12,5	73,4	8,8	12,0	232,8	22,5	9,7
cél-címzett támogatás	67,3	2,97	4,4	58,3	8,19	14,0	56,5	7,65	13,5	182,1	18,8	10,3
<i>Közvetlen területfejlesztési források</i>	34,0	4,51	13,3	37,2	2,8	7,5	39,5	2,2	5,6	110,7	9,5	8,6
TEKI	10,6	0,61	5,7	10,6	0,55	5,2	10,6	0,59	5,5	31,8	1,7	5,5
CÉDE	6,3	0,70	11,0	6,3	0,68	10,8	6,3	0,57	9,1	18,9	1,9	10,3
TTFC	0,0	0,00	0,0	0,0	0,00	0,0	12,0	0,72	6,0	12,0	0,7	6,0
KITA	0,0	0,00	0,0	1,2	0,02	1,3	2,0	0,07	3,5	3,2	0,1	2,7
VÖTC	0,0	0,00	0,0	0,0	0,00	0,0	1,0	0,12	12,4	1,0	0,1	12,4
TFC-TRFC	17,1	3,21	18,8	19,1	1,54	8,1	7,6	0,12	1,5	43,8	4,9	11,1
<i>EU források (hazai társfinanszírozással együtt)*</i>	7,9	2,40	30,4	8,0	3,2	40,2	32,5	2,0	6,1	48,4	7,6	15,7
Phare CBC	7,9	2,40	30,4	8,0	3,22	40,2	7,0	0,37	5,2	22,9	6,0	26,1
Sapard	0,0	0,00	0,0	0,0	0,00	0,0	25,5	1,60	6,3	25,5	1,6	6,3
<i>Ágazati források**</i>	218,9	18,18	8,3	226,6	16,8	7,4	178,3	10,3	5,8	623,8	45,3	7,3
VFC	4,5	0,47	10,4	5,5	0,75	13,6	3,4	0,05	1,4	13,4	1,3	9,4
TURC	29,9	4,36	14,6	28,1	4,40	15,7	19,0	1,71	9,0	77,0	10,5	13,6
KMÜFA***	8,8	0,30	3,4	14,7	1,56	10,6	4,3	0,00	0,1	27,8	1,9	6,7
GFC-RGF-BŐ	34,2	1,02	3,0	26,3	0,31	1,2	15,8	0,37	2,4	76,3	1,7	2,2
KKV	19,4	5,13	26,4	17,5	1,28	7,3	20,0	0,34	1,7	56,9	6,7	11,9
KAC	30,5	0,00	0,0	31,0	0,26	0,9	27,1	0,03	0,1	88,6	0,3	0,3
UFCE	63,2	6,57	10,4	73,4	7,99	10,9	55,7	6,57	11,8	192,3	21,1	11,0
VICE	5,9	0,00	0,0	6,1	0,00	0,0	9,7	0,45	4,7	21,7	0,5	2,1
SZKF	0,6	0,00	0,0	0,7	0,00	0,0	0,2	0,04	18,0	1,5	0,0	2,4
NÖP	1,5	0,03	1,9	1,9	0,03	1,5	0,9	0,04	4,2	4,3	0,1	2,2
MA****	31,9	0,31	1,5	21,4	0,24	1,1	22,2	0,71	3,2	64,0	6,6	2,0
Összes	328,1	28,06	8,6	330,1	31,0	9,4	306,8	22,1	7,2	1006,7	81,2	8,4

* Az ISPA területi elosztásáról nincsenek adataink, ezért nem szerepel az adatbázisban.

** Agrártámogatási adatokkal nem rendelkezünk, ezért nem szerepeltetjük a források között.

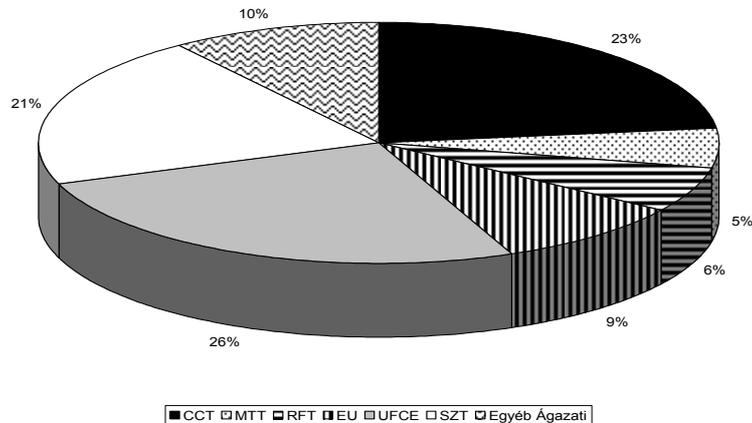
*** Az NKFP és az EU5 költségvetési keretösszeg a viszonyítási alap, mivel csak ezekről sikerült adatot szereznünk.

**** A szakképzési célú támogatások nélküli keret a viszonyítási alap.

Forrás: A 2001–2003 évi költségvetési törvények és NYUTI adatbázis alapján saját szerkesztés.

Az ágazati forrásokon belül is komoly aránytalanságok tapasztalhatók. A Nyugat-dunántúli régió által megszerzett összes ágazati forrás negyedét teszik ki az UFCE források, ami 6%-kal magasabb a költségvetésben előirányzott mértéknél. Ugyancsak meghaladja a költségvetésben előirányzott arányokat a régió TURC-ból való részesedése. Ugyanakkor a felzárkóztató célú ágazati fejlesztési forrásokból (KAC, VICE, MA) való részesedés jóval az országos átlag alatt van. Az adatokból az is kiderül, hogy a vizsgált 2001–2003-as időszakban a Nyugat-dunántúli régióban a területfejlesztési hatású források 11%-a került decentralizáltan elosztásra, ami az EU-s elvárásokhoz képest rendkívül alacsony arány, főleg ha azt is figyelembe vesszük, hogy adatbázisunk korábban jelzett hiányosságai miatt ezek a források valószínűleg túlréprezentáltak a mintánkban. (A fejlesztési források összetételét a 2. ábra szemlélteti.)

2. ÁBRA
A Nyugat-Dunántúl fejlesztési forrásainak összetétele
 (Composition of Development Funds in the West Transdanubian Region)

Forrás: Saját szerkesztés.

A Nyugat-dunántúli régió által 2001–2003 során felhasznált területfejlesztési forrásokat a regionális program struktúrájában a 3. táblázat tartalmazza.

A táblázat adatai alapján a regionális program megvalósításának pénzügyi támogatottságáról a következő megállapításokat tehetjük:

2001–2003 között összesen 81 milliárd forint értékű területfejlesztési forrás érkezett a Nyugat-dunántúli régióba. Ez az összeg nem egyenletesen oszlott el a regionális program prioritásai és intézkedései között. A források 30%-a a közúti közlekedési infrastruktúra fejlesztését (Elérhetőség – Régióépítés), míg további 18% környezetvédelmi fejlesztéseket (Életerünk – Életminőség), többnyire a települések ivó- és szennyvíz hálózatának kialakítását szolgálta, ami összesen 2 intézkedési területet fed le a regionális programból.

Elgondolkodtató, hogy a területfejlesztési források közel fele az alpinfrastruktúra kiépítését szolgálja az ország egyik legfejlettebb régiójában.

A fennmaradó források közel fele (az összes forrás 24%-a) a vállalkozások fejlesztésére fordítódott (Vállalkozásfejlesztés), ezen belül is preferáltak voltak a KKV-k és a turizmus (első sorban a gyógy- és termáلتurizmus) területén tevékenykedők.

Átlagosnak tekinthető a humán infrastruktúra-, a vidék- és egészségügy-fejlesztés területére fordított összegek aránya (bár megjegyezzük, hogy ezen belül is elsősorban alapvető és nem speciális fejlesztésekre került sor).

A többi intézkedés támogatottsága átlag alatti; egy intézkedés megvalósítását semmilyen forrás nem támogatta (Vállalkozási tőke), egy továbbinak pedig a források csökkenése, illetve megszűnése okán komoly veszélybe került a megvalósítása (Intelligens régió).

3. TÁBLÁZAT
 Területfejlesztési források a Nyugat-dunántúli régióban (2001–2003)

REGIONÁLIS TERÜLETFEJLESZTÉSI PROGRAM	cél	címzett	VÖC	KITA	Ágrár	VFC	BÖC	KKV	UFCE	KAC	VICE	KMÜFA	SZKF	NÖP	MA	SZT	TFC	CEDE	TEKI	TTRC	TURC	Phare htkör	Sapard	Phare CBC	Összes	EU nélkül	
1. FRÁNYLÉSZTÉS	0,24	1,65	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	1,86	0,00	0,00	0,00	0,26	0,30	0,31	0,38	0,02	0,03	0,00	0,90	0,00	0,61	7,66	6,96
1.1. „Külföld”	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,24	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,19	0,00	0,52	0,98	0,46	
1.2. „Eszély”	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	1,01	0,00	0,29	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,09	1,43	1,34
1.3. „Szarka”	0,24	1,69	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	1,86	0,00	0,00	0,00	0,20	0,02	0,38	0,00	0,00	0,00	0,71	0,00	0,00	0,00	5,19	5,19
2. Vállalkozásfejlesztés	0,00	0,00	0,12	0,00	0,00	0,00	0,37	0,34	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,87	0,26	0,00	0,00	0,04	1,59	1,25	0,00	0,79	19,62	18,84	
2.1. „Vállalkozási útjelző”	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,34	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	6,51	0,00	0,00	0,00	0,04	0,00	0,19	0,00	0,10	7,18	7,07	
2.2. „Vállalkozási tőke”	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
2.3. „Vállalkozási infrastruktúra”	0,00	0,00	0,12	0,00	0,00	0,00	0,37	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,16	0,26	0,00	0,00	0,00	0,00	0,35	0,00	0,69	1,95	1,26	
2.4. „Kilátó”	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	8,20	0,00	0,00	0,00	0,00	1,59	0,71	0,00	0,00	10,5	10,5	
3. Régióépítés	0,00	1,25	0,00	0,09	0,00	0,66	0,00	0,00	21,13	0,00	0,00	0,00	0,04	0,00	0,00	0,16	0,00	0,50	1,27	0,42	0,22	0,96	1,60	2,43	30,81	26,74	
3.1. „Elérhetőség”	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	21,13	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,29	0,84	0,29	0,00	0,57	0,00	1,19	24,31	23,13	
3.2. Integrált vidékfejlesztés	0,00	1,25	0,00	0,09	0,00	0,66	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,04	0,00	0,00	0,16	0,00	0,21	0,43	0,13	0,22	0,00	1,60	0,73	5,59	3,26	
3.3. „Intelligens régió”	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,39	0,00	0,00	0,39	0,36	
3.4. „Közfoglás”	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,51	0,51	0,00	
4. Életminőség javítása	7,96	7,67	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,30	0,43	0,00	0,00	0,00	0,00	1,40	0,00	0,33	0,32	0,83	0,13	0,94	0,00	2,16	21,94	19,82	
4.1. „Életteremtés”	7,55	1,87	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,30	0,45	0,00	0,00	0,00	0,00	1,23	0,00	0,20	0,32	0,15	0,00	0,36	0,00	2,05	14,48	12,45	
4.2. „Háló”	0,41	4,93	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,13	0,00	0,70	0,00	0,00	0,00	0,00	5,53	5,53	
4.3. „Csofoságunk”	0,00	0,87	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,17	0,00	0,00	0,00	0,00	0,13	0,58	0,00	0,11	1,96	1,85	
Átfogó intézkedés	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,16	0,00	0,12	0,13	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,42	0,42	
Egyéb	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	0,62	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,63	0,63	
Összes	8,20	10,60	0,12	0,09	0,00	0,66	0,37	0,34	21,13	0,30	0,43	1,86	0,04	0,00	1,23	1,67	0,32	1,95	1,73	1,36	1,94	4,04	1,60	5,98	81,06	73,47	

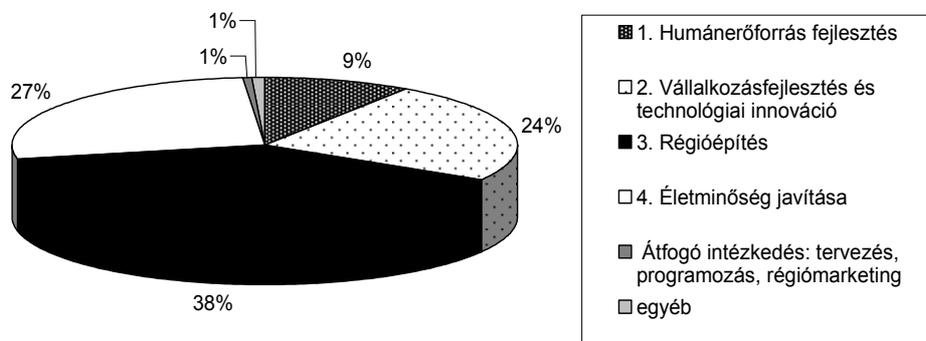
Forrás: NYUTI adatbázis alapján saját szerkesztés.

A forrásfelhasználás szerkezetét a 3. ábra mutatja. E szerint a prioritások közül legkisebb a Humánerőforrás fejlesztés támogatottsága (9%)⁹. Legnagyobb a támogatottsága a Régióépítési prioritásnak (38%), ami elsősorban az UFCE közel 22 milliárdos forrásának köszönhető¹⁰. A másik két prioritás támogatottsága átlagosnak minősíthető (Vállalkozásfejlesztés 24%, Életminőség javítás 27%). Az átfogó intézkedések részesedése 0,6% körüli, s csupán a források 1%-át nem sikerült egyértelműen a program struktúrájába illeszteni.

Összességében megállapíthatjuk, hogy a vizsgált időszakban jelentős mennyiségű területfejlesztési forrás érkezett a Nyugat-dunántúli régióba. A források decentralizáltságának mértéke azonban nem érte el a kívánatos szintet, a megvalósult fejlesztések pedig a források összehangolásának hiányában egymástól elszeparálódva valósultak meg, szinergikus hatást köztük nem tudunk kimutatni.

3. ÁBRA

A forrásfelhasználás szerkezet a Nyugat-Dunántúlon, 2001–2003
(Structure of the Funds Utilization of the the West Transdanubian Region, 2001–2003)

Forrás: Saját szerkesztés.

A támogatási rendszer továbbfejlesztésére irányuló javaslatok

A támogatási rendszer továbbfejlesztésére irányuló javaslataink döntően kormányzati kompetenciákat érintenek, megvalósításuk egységes politikai akaratot és kormányzati fellépést igényel. A területi szereplők feladata ezen a téren, hogy minden lehetséges fórumon egységes fellépéssel képviseljék közös érdekeiket.

Területi szintenként el kell határolni a területfejlesztési feladatokat. Ennek alapja lehet a fejlesztések területi hatása, azok koncentrált jellege, volumene, a kedvezményezettek köre, illetve a szubszidiaritás elve. A feladat megosztásnak együtt kell járnia a fejlesztési források fokozott decentralizációjával a jelenleg alkalmazott dekoncentrációs elv helyett.

Minél előbb meg kell szüntetni a közvetlen területfejlesztési támogatások felhasználásának központi előírásait. Felhasználásukat teljes egészében a területi egységek kompetenciájába kell utalni, csak így biztosítható a területi szintű fejlesztési koncepciók és programok megvalósítása.

Következésképpen érvényesíteni kell a területi elvet az ágazati fejlesztési források felhasználásában is, lehetőség szerint a decentralizált források számának növelésével, ellenkező esetben pedig a dekoncentrált szervek kompetenciáinak növelésével.

A lehető leggyorsabban biztosítandó az alapok, célleírányzatok közötti időbeni és tartalmi koordináció, a pályázati feltételek harmonizációja mellett.

Ellenőrizhetőségi és összehasonlíthatósági szempontból nagyon fontos a pályázatok nyilvántartási rendszerének egységesítése, összekapcsolása, valamint a pályázatokon a területi jelleg és felhasználási mód egyértelmű megjelenítése.

Az integrált regionális fejlesztés-finanszírozási modell működtetésével kapcsolatos javaslatok:

A modell működésének alapfeltétele, hogy a tárcák tegyék lehetővé a területfejlesztési támogatások pályázati adataihoz való hozzáférést, a területi vizsgálatok elvégzése érdekében. Az idősoros elemzésekhez legalább öt év adataira lenne szükség, ami megegyezik a pályázati dokumentumok megőrzésére előírt intervallummal. A pályázati nyilvántartási rendszer egységesítésére és a területi jelleg megjelenítésére vonatkozó fenti javaslatunkat itt fokozottan érvényesnek érezzük.

Célszerű lenne, ha a pályázati adatokat minden tárca azonos struktúrában közölné, hiszen a jelenlegi kimutatások jelentősen eltérnek egymástól információtartalomban. Fontosnak tartjuk, hogy a pályázatkezelők (központi és területi szinten egyaránt) az eredmények közzlése során kitérjenek arra, hogy az adott támogatás, az adott célleírányzaton belül mely fejlesztési cél megvalósítását szolgálja. Az egységes pályázatkezelői besorolás ugyanis nagymértékben csökkentheti a modell szubjektivitását.

A területi vizsgálatok elvégzését nyilván megkönnyítené, ha az adatok területi bontásban állnának rendelkezésre. Ebben nagy segítséget jelentene, ha a tárcák területi dekoncentrált szervei visszajelzést kapnának az általuk kezelt, illetékességi körükbe tartozó pályázatok eredményeiről. Ennek előfeltételeként biztosítani kell, hogy a területfejlesztési intézményrendszer és a tárcák dekói azonos (NUTS alapú) területi besorolás alapján működjenek. Jelenleg ugyanis komoly eltérések tapasztalhatók ezen a téren, így az egyes tárcák területi kimutatásai egymással nyilván nem kompatibilisek.

Fokozott együttműködés kialakítása szükséges területi szinten is, elsősorban az RFT-k és a régiókban működő dekoncentrált szervezetek között: mind a pályázati felhívások előkészítése, a célok összehangolása, a döntéshozatal és az

információáramlás terén. Ez alapvető feltétele egyúttal a régiók megfelelő felkészülésének az önálló operatív programok végrehajtására 2007-től.

A felállított modell tökéletesen alkalmas a területfejlesztési támogatási rendszer működési mechanizmusának elemzésére. A támogatási rendszer évről évre számottevő mértékben változik, amelynek komoly következményei vannak a támogatások területi és ágazati arányaiban egyaránt. Erre az elmúlt három évre vonatkozóan végzett modellszámítások világosan rámutatnak. Mivel az NFT megvalósításának elkövetkezendő időszakában a támogatási rendszer várhatóan jelentős változásokon fog keresztülmenni, ezért elengedhetetlenül fontos e változások hatásának folyamatos nyomon követése. A modell országos szintű kiterjesztése pedig érdemben tudna hozzájárulni az ország területi folyamatainak elemzéséhez, a forrásfelhasználás hatékonyságának növeléséhez.

Jegyzetek

- ¹ Háttér tanulmány: 157. NYUTI Közlemény: Integrált regionális fejlesztés-finanszírozási modell. Téma-vezető: Lados Mihály, Győr, 2004.
- ² Csupán az agrártámogatási adatok hiányoznak az adatbázisból permanensen. A költségvetési keretszámokból kiindulva ez a támogatási forma teszi ki a területfejlesztéssel kapcsolatba hozható források több, mint 17%-át. Ez akkora pénztömeg, ami jelentősen módosíthatná, sőt torzíthatná az arányokat. Ugyanakkor hiányát részben kompenzálja, hogy vannak a mintában egyéb mezőgazdasági és vidékfejlesztési célokat támogató források, mint pl. a VFC vagy a Sapard. Hiányoznak továbbá a 2001-es KAC, valamint a 2001–2002-es VICE adatok vonatkozásában a VICE adatok is, ezek azonban csak nem egész 3%-át teszik ki az összes területfejlesztési forrásnak, tehát minimális hatással lennének a forrásszerkezetre. Sőt velük kapcsolatban még inkább igaz, hogy vannak a mintában más, hasonló célokat támogató források (CCT, TEKI, CÉDE).
- ³ Megjegyezzük, hogy a VFC 2000, 2001, 2003, RIB–TURC 2000–2002, UFCE 2000–2003, KAC 2000–2001, VICE 2000–2002, NKFP 2003, MA központi 2000–2002, MA Vas, Zala 2000–2003. valamint CÉDE, TEKI, TFC 2000–2002 vonatkozásában nem állnak rendelkezésünkre település soros adatok.
- ⁴ UFCE nélküli értéken számolva.
- ⁵ Természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy a költségvetési keretszámokhoz viszonyítani nem a legszerencésebb megoldás, hiszen a tárcák előző évekről áthúzódó kötelezettségvállalásai és adott évi tartalékképzése nyilván csökkenti a célleírányzatok szabadon felhasználható keretösszegeit. Illés Iván (2002) vizsgálatai szerint az 1996–2002 közti időszakban a közvetlen területfejlesztési források keretösszegeinek csak 10–30%-a került valóban az adott költségvetési évben felhasználásra. Ha viszont a következő évekre megítélt támogatásokat is az adott évi felhasználás részének tekintjük (ahogy adattáblánkban mi is tettük) a keretösszeget jól közelítő értékeket kaptuk.
- ⁶ Megjegyezzük, hogy az EU-s források nem módosítják jelentősen az arányokat, nélkülük a 8,4%-os költségvetési részesedés 8%-ra módosul, így megállapításainkat továbbra is helytállóan érezzük.
- ⁷ Megjegyezzük, hogy a Phare CBC keretek felhasználásában (nem a valós utalásokban, hanem már a döntések meghozatalában is) átlagosan két éves csúszások vannak, tehát nem a legszerencésebb az adott évi költségvetési kereteket tekinteni összehasonlítási alapnak. A VÁTI adatai alapján azt mondhatjuk, hogy a megítélés évét tekintve a 2000–2003-as időszakban az 55 millió eurós keretből közel 35 millió eurónak (tehát a támogatási keret 60%-a) a régió volt a kedvezményezettje. A támogatási keretek viszont nyilván nem kerültek teljes egészében elköltésre, de a konkrét felhasználási értékeket sajnos nem ismerjük. Mindenesetre valószínűsíthető, hogy a régió részesedése a CBC keretek valós felhasználásából nagyobb a fent jelzett 26%-nál.
- ⁸ Ennek háttérben valószínűleg nem az eltérő támogatási arányok állnak, hiszen a településfejlesztési források hasonló (30–70%-os) támogatási intenzitásokat írnak elő. Ugyanakkor a tényadatok alapján úgy látjuk, hogy a támogatás mértékére vonatkozó törvényi előírások betartása eléggé esetleges (pl. bár a címzett támogatásoknál a törvény 40–50%-os támogatottságot ír elő, a gyakorlatban nem ritkák a

90%-ban támogatott projektek). Így a CCT-ből való magas támogatottsági arány valószínűleg az e forrásból támogatott projektek magas költségigényének, és ezáltal a pályázó önkormányzatok nagyobb önerő vállalási képességének tudható be.

⁹ Ennek elsődlegesen az adatbázis hiányosságaiból adódó okai vannak, bár megjegyezzük, hogy a hiányzó adatok kevésbé változtatnák a prioritás támogatottságát, sokkal inkább a prioritáson belüli arányokra lennének hatással.

¹⁰ Ez a forrás nagyságrendjénél fogva torzító hatású, akár figyelembe vesszük a számításoknál, akár nem. Jellemző, hogy UFCE nélkül a Régióépítési prioritás támogatottsága 17%-ra esik vissza.

Irodalom

- Beszámoló az Országos Területfejlesztési Tanács részére a TFC, TEKI, CÉDE támogatások 2000. évi döntéseiről. (2001) Kézirat. Budapest.
- Beszámoló az Országos Területfejlesztési Tanács részére a TFC, TEKI, CÉDE támogatások 2001. évi döntéseiről. (2002) Kézirat. Budapest.
- Beszámoló az Országos Területfejlesztési Tanács részére a decentralizált TFC, TEKI, CÉDE támogatások 2002. évi döntéseiről. (2003) Kézirat. Budapest.
- Edelényi B. (2001) Pályázati értékelő rendszerek. – Lados M. (témavezető) *A gazdasági-társadalmi hatásvizsgálatok és értékelések. Zárótanulmány.* MTA RKK NYUTI, Győr. 45–52. o.
- Grosz A. (2001) *A decentralizált területfejlesztési források felhasználása a Nyugat-dunántúli régióban.* Kézirat. MTA RKK NYUTI, Győr.
- Grosz A. (2002) *A területfejlesztés megyei eszközeinek felhasználása Győr-Moson-Sopron megye kistérségeiben.* Kézirat. MTA RKK NYUTI, Győr.
- Illés I. (2002) *A területfejlesztés eszközrendszerének értékelése és továbbfejlesztési javaslatai.* Kutatási zárótanulmány. MTA RKK DTI, Pécs.
- Jelentés a területi folyamatok alakulásáról és a területfejlesztési politika érvényesüléséről és az OTK végrehajtásáról. (2001) A Magyar Köztársaság Kormánya, Budapest.
- Kovács T. (2003) A területfejlesztési támogatási források felhasználásának hazai rendszere. – Süli-Zakar I. (szerk.) *A terület- és településfejlesztés alapjai.* Dialóg Campus, Budapest–Pécs.
- KSH (1997) *Területi statisztikai évkönyv 1996.* KSH, Budapest.
- KSH (2002) *Területi statisztikai évkönyv 2001.* KSH, Budapest.
- KSH (2003) *Területi statisztikai évkönyv 2002.* KSH, Budapest.
- Lados M. (témavezető) (2001) *A Nyugat-dunántúli régió területfejlesztési programja.* Kézirat. MTA RKK NYUTI, Győr.
- Lados M. (témavezető) (2004) *Integrált regionális fejlesztés-finanszírozási modell.* Kézirat. MTA RKK NYUTI, Győr.
- Mezei, C. (2003) The role of the state subsidies in the regional development. – Hajdú, Z. –Pálné Kovács, I. (eds.) *Portrait of South Transdanubia: a Region in Transition.* MTA RKK, Pécs.
- VÁTI (2001) *Pénzügyi eszközök – Háttéranyag a területi folyamatok alakulásáról, a területfejlesztési politika érvényesüléséről és az országos területfejlesztési koncepció végrehajtásáról szóló országgyűlési jelentéshez.* Kézirat. Budapest.
- VÁTI (2002) *A területfejlesztést közvetve és közvetlenül szolgáló támogatási rendszerek és azok segítségével megvalósuló fejlesztésekről készülő területi értékelések módszertana.* Kézirat. Budapest.

A TELEKÁRAK VÁLTOZÁSA A GYŐR KÖRNYÉKI TELEPÜLÉSEKEN 1998 ÉS 2001 KÖZÖTT¹

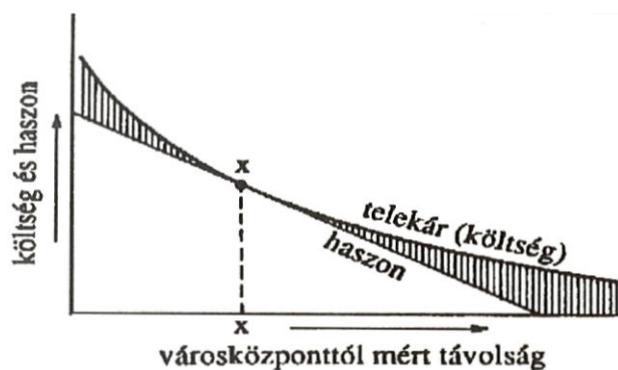
EDELÉNYI BÉLA

Bevezetés

A telekárkutatások klasszikus esetei egy adott város telephely-létesítési és terület-hasznosításával függenek össze. W. Alonso szerint egy telephely kiválasztásnál (1. ábra) az adott tevékenység költségminimalizálása és a bevételek maximalizálása a két fő meghatározó érv (Cséfalvay 1994).

1. ÁBRA

A telephelyek létesítésének szuboptimális helye Alonso szerint

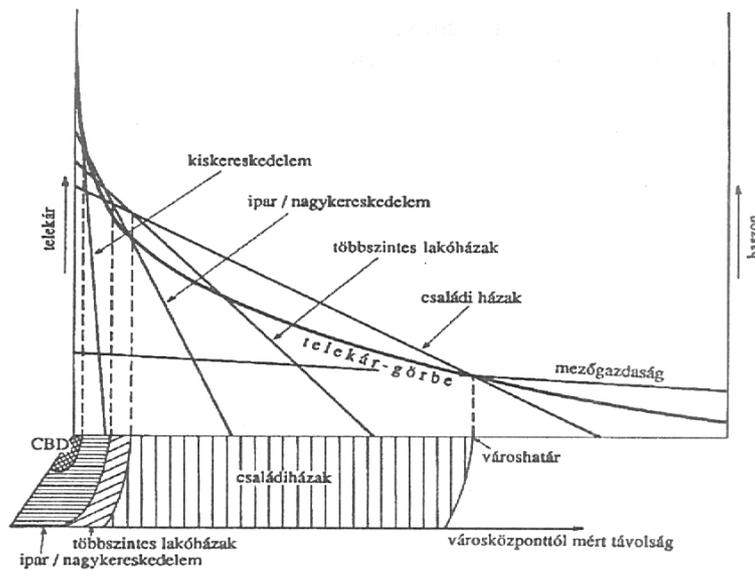
Forrás: Cséfalvay 1994, 228.

A telephelyek kiválasztásánál így a legfontosabb tényező a telekár, amely az elméleti szempontok alapján, homogén térben a városközponttól távolodva folyamatosan csökken. Így kialakul a városban belül a telephelyek által meghatározott tevékenységekhez kötődő területhasznosítási rend (2. ábra) (Berry 1980). A telekár-görbét Hagget három dimenzióban ábrázolta (Cséfalvay 1994). A háromdimenziós ábrázolásnál kirajzolódnak a tér olyan kitüntetett, jobban elérhetőbb pontjai, ahol a telekárak a környezetüktől eltérően magasabb értékekkel jelentkeznek (3. ábra).

¹ Tér és Társadalom 2002/3. 155–168. o.

2. ÁBRA

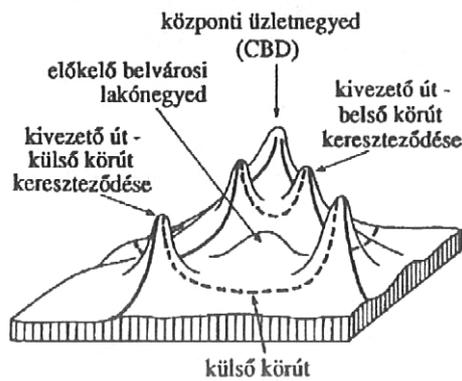
A nagyvárosi területhasznosítás rendszere Berry szerint

Forrás: Cséfalvay 1994, 229.

3. ÁBRA

A fejlett országok nagyvárosainak tipikus telekértéke Haggert nyomán

Forrás: Cséfalvay 1994, 225.

A kutatás hipotézise az volt, hogy a belterületi lakótelkek ára is hasonlóan viselkedik az üzleti célú telephelyek árának kialakításával. Az Alonso szerinti költség-minimalizálási, illetve bevétel-maximalizálási elv ebben az esetben másként jelentkezik. Ugyanis a kiadás nem a telek bérleti, illetve vásárlási értéke, hanem az utazási költségeket (üzemanyagköltség, gépjármű amortizáció, illetve az utazással kiesett

szabadidő). A bevétel szintén haszon, mégpedig a telek értékének növekedése, tehát az ingatlanbefektetés.

A vizsgálat célja – a hipotézis igazolásán túl – annak a folyamatnak a bemutatása, amely a Győrt környező települések belterületi építési telekárjai esetében volt megfigyelhető az elmúlt években.

Az agglomerációs kutatás során egyaránt vizsgáltuk az önkormányzati és a magán belterületi lakótelkek árának kialakítását. Azonban jelen publikáció esetében el kell tekintenünk az önkormányzati lakótelkek vizsgálatától, mert több esetben a telkek árának kialakításában a piaci viszonyokon túl népesedéspolitikai tényezők is közre játszottak.

A vizsgálat több elméleti és gyakorlati problémába ütközött. Az elméleti probléma az, hogy Magyarországon a szuburbanizációs (Timár 2000; 2001; Dövényi–Kovács 1999) és panellakás (Tóth–Keserű 2001) vizsgálatok gyakoriak, de a belterületi lakótelkek árának kialakulásával speciálisan, hazai körülményekre még nem történt kutatás.

A gyakorlati probléma a magyar ingatlan értékesítési szokásokban jelentkezik. A hirdetési árak rendszerint magasabbak, mint a valós vételár¹. A kialakított vételár gyakorlatilag titkos, hiszen a magyar adózási és illetékszabályoknak megfelelően mindkét fél érdekelt a valós vételárnál jóval alacsonyabb árat megjelölni a szerződéseknél. A kutatás során ezért a hirdetési árakat vettük alapul.

A hirdetési árakat a Magyar Bazar hirdetési újság 1998-as és 2001-es teljes évfolyamából –évi 104 szám – válogattuk ki. Az újság regionális hirdetőújságnak tekinthető, hiszen Győr–Moson–Sopron, Vas, Veszprém és Zala megyében vesz fel hirdetéseket.

A kiválasztott 110 település és településrész mindegyike Győr központjától számított 30 kilométeres körön belül található. A vizsgálat során a 110 településből összesen 64 településről származó 765 hasznosítható hirdetést tudtunk figyelembe venni.²

A belterületi építési telkek hirdetésének legfontosabb jellemzői

Az 1998-ban meghirdetett telkek átlagos ára 1 720 338 Ft, az átlagos teleknagyság 1916 m², az egy négyzetméterre eső értéke 1 187 forint volt. 2001-re a telkek és a telkek négyzetméterenkénti ára megközelítőleg kétszeresére emelkedett, ezzel szemben a telekméretük átlagosan 120 m²-el csökkentek. A minimum értékek 2001-re csökkentek. Ennek oka, hogy a hirdetési körbe Győrtől távolabbi, más megyébe tartozó települések is beléptek. A legalacsonyabb árú hirdetést Lovászpatonán adták fel, amely település Győrtől közúton 32 kilométerre fekszik, 42 perc alatt érhető el. A maximális értékek ezzel szemben 2001-re növekedtek, a minimum értékeknél megfigyelhető aránynál nagyobb mértékben. Az 1. táblázatban szereplő 22 milliós telket Győrújbaráton kínálták eladásra, amely a legfrekvenciáltabbnak tartott település Győr környékén.

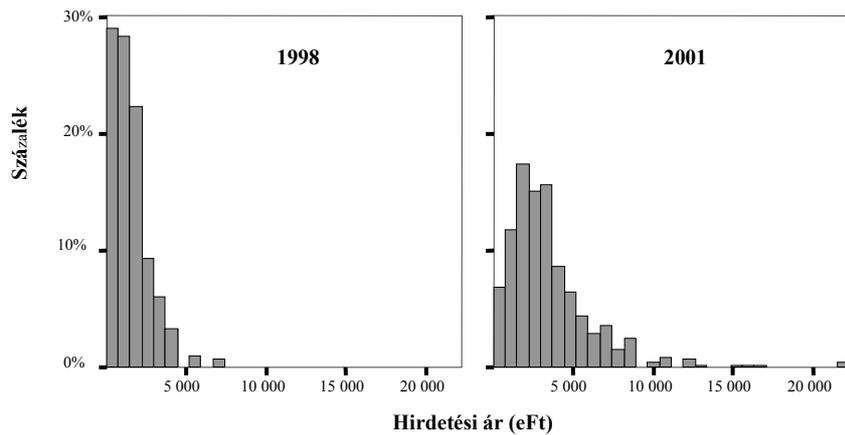
1. TÁBLÁZAT
A Győr környéki településeken feladott telekhirdetések legfontosabb statisztikai jellemzői

	Év	Telekár (Ft)	Teleknagyság (m ²)	Ft/m ²
Átlag	1998	1 720 338,0	1 916,6	1 187,9
	2001	3 503 807,0	1 795,4	2 402,3
Minimum érték	1998	110 440,0	234,0	73,0
	2001	88 880,0	100,0	40,0
Maximum érték	1998	17 395 000,0	11 000,0	9 664,0
	2001	22 272 000,0	14 000,0	17 964,0
Különbség	1998	17 284 560,0	10 766,0	9 591,0
	2001	22 183 120,0	13 900,0	17 924,0

Forrás: Saját számítás.

A hirdetési árak megoszlását a 4. ábra mutatja be. 1998-ban a hirdetési árak döntő tömege 5 millió forintot alig érte el.

4. ÁBRA
A hirdetési árak megoszlása évenként százalékban

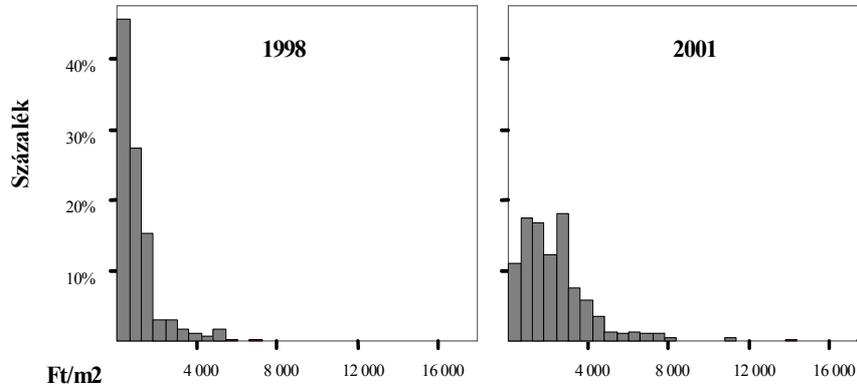
Forrás: Saját számítás alapján.

Látható, hogy többségben voltak az 1 millió forint alatti hirdetések. 2001-re jelentősen megnövekedett az 5 és 10 millió forint közötti kínálati árak aránya. Másik fontos különbség, hogy egyetlen érték kategória aránya sem éri el a 20%-os határt, ami azt mutatja, hogy ár tekintetében differenciálódtak a hirdetések.

A meghirdetett négyzetméterenkénti telekárak vonatkozásában is differenciálódás figyelhető meg. Míg 1998-ban 500–1000 forintért árulták négyzetméterét a legtöbb teleknek, addig 2001-re a négyzetméterenkénti ár a telekárakkal azonos módon differenciálódott (5. ábra).

5. ÁBRA

Az egy négyzetméterre vonatkozó telekárak megoszlása évenként százalékban

Forrás: Saját számítás alapján.

A Győr környéki települések telekárgörbéje

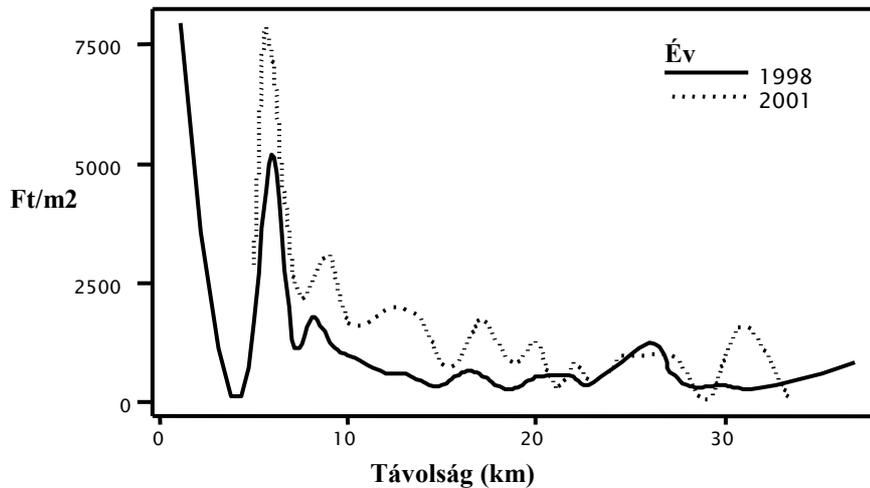
A távolság és az egy négyzetméterre eső telekár viszonyát a telekárgörbe diagramm mutatja meg (6. ábra). A telekárgörbék a két vizsgált év adatait jelenítik meg. Az 1998-as görbe 7500 Ft/m²-es ára a történelmi Győr központi részénél jelentkezik. A kezdeti drasztikus, 1500 Ft/m²-re történő visszaesés Győrújfalú esetében jelentkezik. Ennek, illetve az újbóli magas értékek jelentkezésének az az oka, hogy Győrújfalú, bár közelebb fekszik Győr központjához, nem része közigazgatásilag a városnak. Ezzel szemben a hetvenes években csatolt településrészek építési telkei (Győr-Bácsa, Győr-Gyórszentiván, Győr-Kismegyér, Győr-Ménfőcsanak és Győr-Gyirmót) magasabb (4–5–6000 Ft/m²) árral rendelkeznek.

A kisebb visszaesések 7–8 km-es távolságnál tapasztalhatók, ahol az abdai, vámoszabadi telkek jelennek meg. Az ismételt nagy ugrást a győrújbaráti hirdetések megjelenése eredményezi.

A 17 km-es távolságnál a görbe ismét magasabb értékeket jelez, ezek a pannonhalmi hirdetések értékei, majd a kisebb visszaesés a pázmándfalui, bőnyi és ravazdi hirdetések értékeit jelzi. 20 km-nél ismét enyhe emelkedés tapasztalható. Ezek Ásványráró, Kóny és Tét hirdetései, majd a kimlei árak jelentkeznek 1500 Ft/m² értékkel. 30 km-en túl a bakonyaljai, rábaközi települések alacsonyabb árai mutatkoznak, majd Kisbodak egyetlen, de 800 Ft/m² értékű hirdetése húzza fel a görbét.

6. ÁBRA

A Győr környéki települések telekár görbéje 1998-ban és 2001-ben

Forrás: Saját számítás alapján.

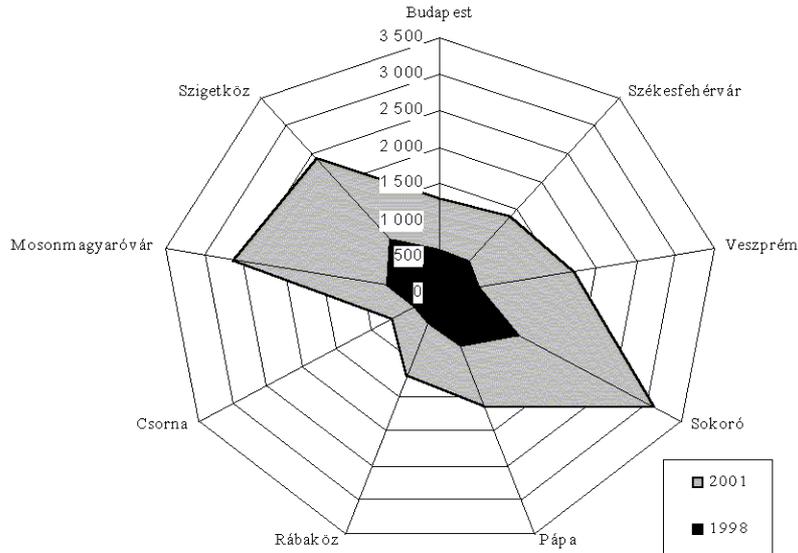
A 2001-es görbére általánosan jellemző, hogy döntő többségében magasabb értékeket mutat, mint az 1998-as görbe. Feltűnő azonban a győri hirdetések hiánya. Az 1998-as görbétől való első jelentős pozitív eltérés 13–15 km-es távolságnál jelentkezik. Ez Öttevény, Koroncó és Dunaszentpál települések telekárainak értékei. Az újabb, feltűnően magas kiugrás Pannonhalma hirdetési árainak nagyobb értékeit jelenti. A 20 kilométeres távolságnál Ásványráró átlagosnál nagyobb árai jelentkeznek. A következő kiugró értéket a téti hirdetések okozzák. A 27 kilométeres távolságnál a Ft/m²-es érték csökkenésének oka az, hogy Kimle nem szerepel az adatbázisban. Szintén az adatbázis hiányosságának oka a 30 km-nél jelentkező nagyobb érték, amely Csorna megjelenése miatt következik be.

A fentiekből látható, hogy az azonos távolságra lévő, de más tájon fekvő települések hirdetési árai között jelentős különbség van. Erre példa a kimlei vagy a csornai eset. Megvizsgáltuk a különböző irányban található települések adatait is. Kilenc fontosabb irányt határoztunk meg. Ezek a Szigetközben, Rábaközben, Sokoróalján, illetve Mosonmagyaróvár (1-es út), Csorna (85-ös út), Pápa (83-as út), Veszprém (82-es út), Székesfehérvár (81-es út) és Budapest (1-es út, M1) irányában található települések.

Mindegyik irányban növekedés tapasztalható. Leginkább frekvenciált irány mindkét évben a sokoróaljai, melynek magas értékét Győrújbarát és az időközben felértékelődött Tényő okozza.

7. ÁBRA

A fontosabb irányokban található települések Ft/m² árai 1998-ban és 2001-ben

Forrás: Saját számítás alapján.

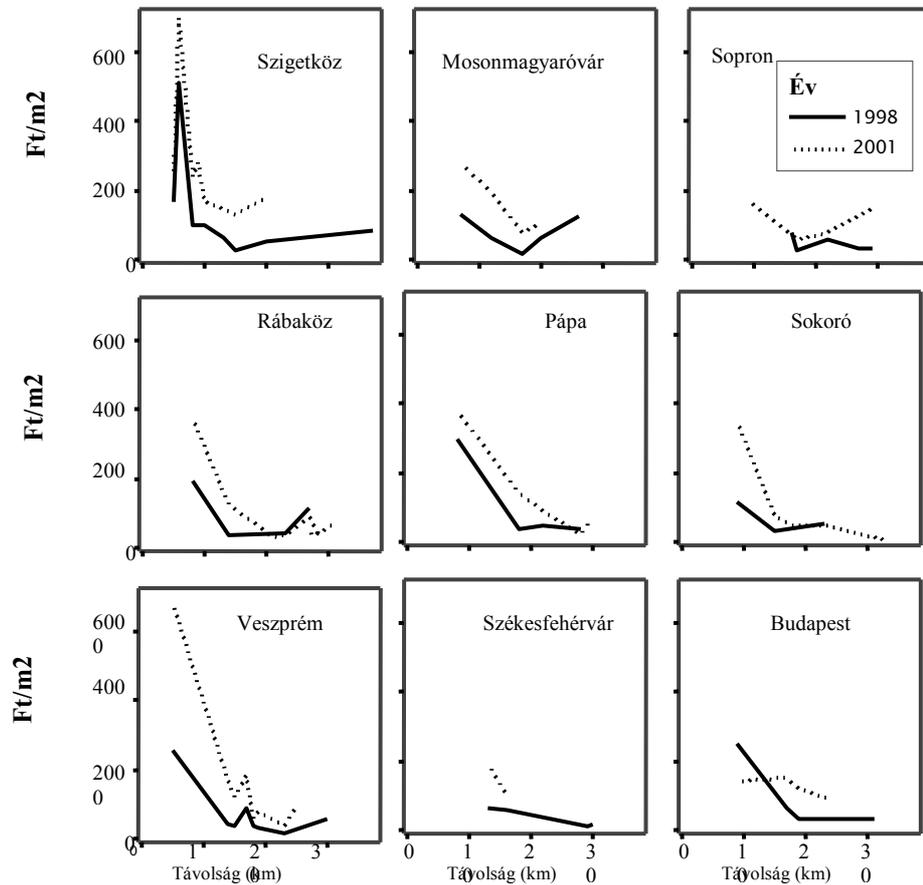
Érdekes helyezésváltás következett be a szigetközi és a mosonmagyaróvári irányban található települések között, 1998-ban még a Szigetköz jelentkezett a második legjobb helyen. Ezt a helyezést átvették a Mosonmagyaróvár irányában található települések. A növekedés tekintetében a mosonmagyaróvári és a sokorólajai irány hasonló, 1500 Ft/m² feletti értékeket mutat. Jelentősen felértékelődtek még a Szigetköz hirdetési árai (Ásványráró, Dunaszentpál) és a Veszprém irányában található települések (Nyúl, Écs, Pannonhalma, Ravazd). Itt az értéknövekedés 1000 és 1500 Ft/m² közötti érték. 500 és 1000 Ft/m² között növekedett a rábaközi, a pápai, a székesfehérvári és a budapesti irány. A legkevésbé tudta értékeit növelni a csornai irány. Itt az értéknövekedés 500 Ft/m² alatt van.

Az irányonkénti telekár görbék is a fenti diagramm (7. ábra) állításait igazolják. Szigetköz esetében a jelentősebb árakat Győr-Bácsa, illetve Vámoszabadi értékei jelentik. A görbe 20 km-es végénél Ásványráró húzza fel a görbét 2001-ben.

A Mosonmagyaróvár irányában Abda és Öttevény emelik az értékeket. A 85-ös út melletti települések esetében Ikrény és Csorna jelentik a nagyobb kiugrásokat. A Rábaköz irányában Koroncó és Győr-Gyirmót emelik az értékeket. A stagnáló értékek a kis rábaközi települések esetében jelentkeznek. A 83-as út viszonylatában Győr-Ménfőcsanak magas értékekkel indít. A jelentős változás Tét esetében jelentkezik, amely értékek a görbét kiegyenlítetté teszik. Sokoróalja esetében Győrújbarát jelentősen emelte hirdetési árait. Tényőnél jelentkeznek nagyobb értékek. Megjelentek a kisebb Sokoróaljai települések is áraikkal, igaz a mértékük alacsony, 500–1000 Ft/m² közöttiek.

A 82-as út melletti települések esetében Győr-Kismegyer rendelkezik a legmagasabb értékkel. A kiugró értéket Pannonhalma jelenti a 17 km-es távolságnál. Kisebb emelkedés tapasztalható még Ravaszd esetében. A 81-es út menti települések esetében 2001-ben kevés hirdetés érkezett be. Érdekes Győr-Györszentiván hirdetési árának a csökkenése. A Ft/m²-es árak nem érik el az 1998-as értékeket. A legmagasabb értékekkel Bőny jelentkezik ebben az irányban.

8. ÁBRA
Telekár görbék irányonként 1998-ban és 2001-ben

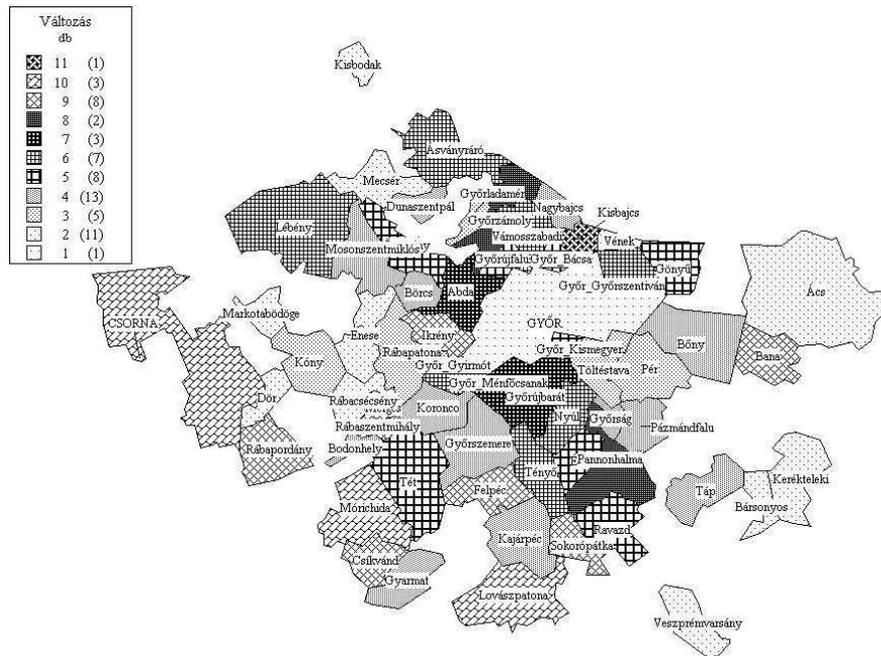

Forrás: Saját számítás alapján.

Megvizsgáltuk a hirdetéseket a megjelent hirdetések alapján is. Az eredményt a 9. ábra mutatja be.

9. ÁBRA

A hirdetések darabszámának változása településenként 1998–2001 között

1. 8 db. hirdetés 1998-ban*; 2. 2 db. hirdetés 1998-ban*; 3. 5–2 db. hirdetés; 4. stagnálás (-1–1 db. hirdetés); 5. +2–5 db. hirdetés; 6. +6–7 db. hirdetés; 7. +10–15 db. hirdetés; 8. +18–22 db. hirdetés; 9. +1–2 db. új hirdetés**; 10. +3–4 db. új hirdetés**; 11. +9 db. új hirdetés**.

*=2001-ben nem volt hirdetés ezeken a településeken

**=1998-ban nem volt hirdetés ezeken a településeken

Forrás: Saját számítás alapján.

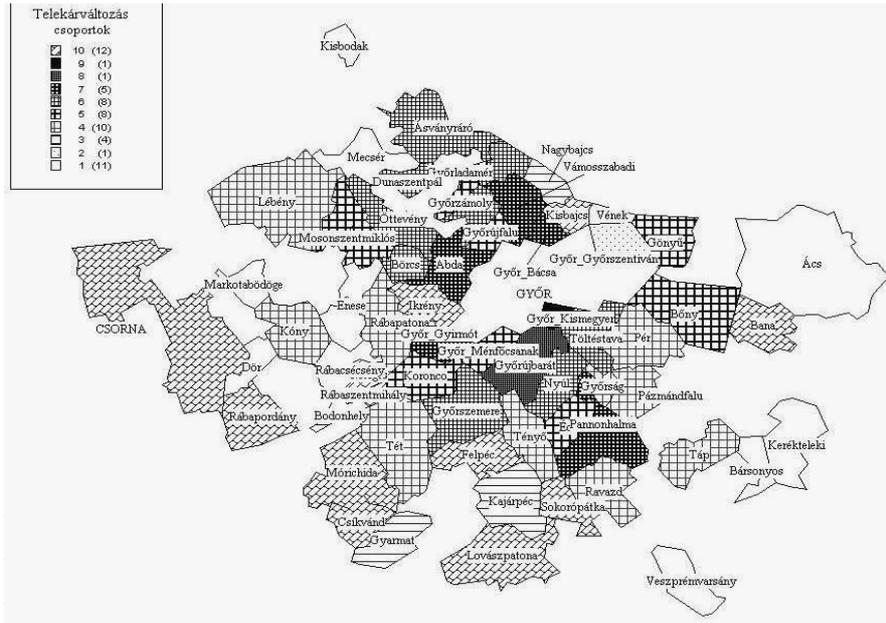
Az egyik feltűnő jelenség Győr eltűnése a hirdetési piacról. Ennek oka az lehet, hogy a telkek már nem a hirdetési piacon kelnek el. A másik feltűnő jelenség az „új belépők”, amelyek déli, illetve délnyugati irányban jelentkeznek.

A legnagyobb telekforgalom változás Pannonhalmán és Győrzámolyon tapasztalható. Győrújbaráton, Abdán és Győr-Ménfőcsanakon volt a második legnagyobb kategóriájú telekforgalom. A harmadik legforgalmasabb kategória Győr-Győrszentiván, Lébény, Tényő, Ásványráró, Nyúl, Győr-Gyirmót és Vámoszabadi településeken jelezhető.

A települések Ft/m² alapján történő telekárváltozásait a 10. ÁBRA mutatja be. A legnagyobb változás Győr-Kisgyőren történt. Itt a hirdetési árak 4300 Ft/m²-rel növekedtek. A következő kategóriában található Győrújbaráton az árak 2000 Ft/m²-rel alacsonyabbak.

A harmadik kategóriában Abda, Pannonhalma, Vámoszabadi, Győr-Bácsa, Győr-Gyirmót, található. Itt 1500 és 2000 Ft/m² között emelkedtek az árak.

10. ÁBRA A telekárak változása 1998–2001 között

Forrás: Saját számítás alapján.

1. nincs hirdetés; 2. $-1000 > \text{Ft/m}^2$; 3. $-500 - 0 \text{ Ft/m}^2$; 4. $0 - 500 \text{ Ft/m}^2$; 5. $500 - 1000 \text{ Ft/m}^2$; 6. $1000 - 1500 \text{ Ft/m}^2$; 7. $1500 - 2000 \text{ Ft/m}^2$; 8. $2000 - 2500 \text{ Ft/m}^2$; 9. $4000 < \text{Ft/m}^2$; 10. új hirdetés*.

*= Csak 2001-ben volt erről a településről hirdetés.

Érdekesként érdemes egy-két frekvencián tartott hely elhelyezését kiemelni. Nyúl csak a negyedik, Győr-Ménfőcsanak, Győrújfalu csak az ötödik kategóriában található. A két új város közül Pannonhalma a harmadik, Tét viszont csak a hatodik kategóriában helyezkedik el. A hirdetési árak alapján csupán egyetlen csökkenés figyelhető meg Győr-Győrszentiván esetében. Végezetül egy táblázatot mutatunk be, amelyben azon települések találhatók, amelyekről mindkét vizsgált évben találtunk elemezhető hirdetést. A 2. táblázatban a telekárak Ft/m²-es árának százalékos változását tüntettük fel. Gyakorlatilag abban az esetben, ha egy telekvásárlást befektetésnek tekintünk, akkor a hozam településenként a 2. táblázatban közöltek szerint változott.

A hirdetési árak alapján a legjobb befektetések nem a klasszikus, frekvencián tartott, Győrben jól elfogadott településrészekben történtek, hanem egy kis szigetközi településen, Dunaszentpálon. A második, harmadik és negyedik kategóriában a Győrt körülvevő települések második gyűrűje található, az első gyűrűs Vámoszabadi kivételével. Itt jelentősen emelkedtek az árak. A további települési kategóriák szétosztóan helyezkednek el, Győr-Győrszentivánon a hirdetések alapján 55%-os csökkenés következett be.

2. TÁBLÁZAT
*A telekárak százalékos változása a magasabb hirdetési forgalmú települések esetén
 1998–2001 között*

<i>Település</i>	<i>Medián 1998 (Ft)</i>	<i>Medián 2001 (Ft)</i>	<i>Változás (%)</i>	<i>Kategória</i>
Dunaszentpál	230	1314	571	1
Győrszemere	353	1395	395	2
Nyúl	431	1700	394	2
Koroncó	334	1252	375	2
Bóny	319	1190	374	2
Écs	384	1222	318	3
Töltéstava	614	1932	315	3
Öttevény	631	1948	309	3
Győrújbarát	1150	3500	304	3
Pannonhalma	887	2416	272	4
Tényő	286	740	259	4
Vámosszabadi	966	2500	259	4
Ravasd	304	775	255	4
Gönyű	623	1514	243	4
Győrság	299	650	218	5
Abda	1304	2832	217	5
Rábapatona	268	579	216	5
Győr-Gyirmót	1917	3781	197	6
Győrladamér	879	1695	193	6
Pér	581	972	167	7
Győrújfalu	1657	2407	145	8
Kóny	555	775	140	8
Győr-Bácsa	5138	6998	136	8
Győr-Ménfőcsanak	2978	3800	128	8
Győr-Győrszentiván	2528	1389	55	9
Összes vizsgált település	828	2222	268	

Forrás: Saját számítás.

Összefoglalásként elmondható, hogy a Győr környéki települések telekár görbéje (4. ábra) alakulása hasonló az Alonso (1. ábra) és Berry) által megállapítottakkal. A görbe futásának trendvonala a központtól a távolság növekedésével folyamatosan csökken. Amennyiben a Hage (3. ábra) által megállapítottakkal vetjük össze a telekárak alakulását, akkor látható, hogy a 8. ábra ábrázolt adatok közül vannak olyan térbeli pontok, amelyek telekárjaikat tekintve kiemelkednek környezetükből. Nem minden esetben az elérhetőség a meghatározó tényező, előfordul, hogy kedvelt pihenőtelepülés, vagy valamilyen okból preferált helyről van szó. A legmagasabb hirdetési árak a Győrhöz csatolt és Győr közvetlen közelében lévő településeken

jelentkeznek, majd fokozatosan csökkenek az árak. Kisebb árnövekedés a nagyobb településeken tapasztalható. Frekvenciált irányként a sokoróaljai, a mosonmagyaróvári, a szigetközi és a veszprémi irány emelhető ki. A telekárváltozás számszerűen a történelmi Győr közvetlen közelében található településrészekben és településeken, valamint Pannónhalmán volt a legmagasabb. Arányaiban azonban a Győrt körülvevő második településgyűrű növelte értékét a legnagyobb mértékben. Az időben lejátszódott folyamatokat tekintve a Győr környéki települések belterületi lakótelek hirdetései alapján jelentős differenciálódás ment végbe.

Összefoglalás

A kutatás alapján elmondható, hogy a telekárak a Győr környéki települések esetében nagy hasonlóságot mutatnak a társadalmi–gazdasági szempontok szerint fejlett országok nagyvárosainak telekárörbájével. Telekárörbe folyamatosan laposodva csökken, azonban pár kivételes tulajdonságú település esetében a környezetétől magasabb értékekkel jelentkezik. Az agglomerációs települések esetében az elmúlt négy évben jelentős változások történtek, ugyanis a telekárak emelkedése elérte a Győrt körülvevő második településgyűrűt. A vizsgálat alapján elmondható, hogy a Győrből kivezető utak mentén egyes irányok szerint eltérőek a telekárak. Kiugróak a szigetközi települések, a mosonmagyaróvári irányban fekvő települések és a sokoróaljai települések adatai. Azonban a kiugró értékeket egy-két Győr közvetlen közelében lévő település adatai eredményezik.

Jegyzetek

- ¹ Ingatlanközvetítők tapasztalatai alapján 10%-kal magasabb a hirdetési ár, mint a remélt maximális eladási ár.
- ² A hirdetések alacsony számának egyik oka, hogy a folyamatosan feladott hirdetések nem kerültek be az adatbázisba. A másik ok az, hogy a telekeladások jelentős rész ki sem kerül a regionális hirdetési piacra, hanem magánúton vagy ingatlanügynökségen keresztül kerül hirdetésre. Harmadrészt a kutatáshoz kizárólag belterületi, építési telkeket vettünk figyelembe.

Irodalom

- Berry J. L. (1980) Inner city futures: an American dilemma revisited. – *Transactions of the Institute of British Geographers, New Series* 5. 1–28. o.
- Cséfalvay Z. (1994) *A modern társadalomföldrajz kézikönyve* – Budapest IKVA Könyvkiadó 226–230. o.
- Dövényi Z.–Kovács Z. (1999) A szuburbanizáció térbeni-társadalmi jellemzői Budapest környékén. – *Földrajzi Értesítő*. 1-2. 33–58. o.
- Tímár J.–Váradi M. (2000.) A szuburbanizáció egyenlőtlen fejlődése az 1990-es évek Magyarországon. (szerk.) Horváth Gy.–Rechnitzer J., *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. – Pécs, MTA RKK 153–175. o.
- Tóth K.–Keserű I. (2001.) A lakótelepi panellakások árainak területi különbségei Szegeden. –Dormány G.–Kovács F.–Péti M.–Rakonczi J. (szerk.) *A földrajz eredményei az új évezred küszöbén*. Magyar Földrajzi Konferencia. Szeged, 2001. október 25–27. Szeged: SZTE TTK Természeti Földrajzi Tanszék, 2001. CD-ROM.

A TERÜLETHASZNÁLAT ÁTALAKULÁSA¹

BAJ GABRIELLA

Bevezetés

Pozsony szuburbanizációjával 2004-től egy újabb szatellit térség kialakulása figyelhető meg, amely átgűrűzött a szlovák államhatáron túl, Magyarország területére. Jelei Magyarországon először Rajkán, Dunakilitin, Feketeerdőn, Dunaszigetén, Bezenyén, majd Levélen és Hegyeshalmon mutatkoztak meg. Az itteni lakosok egyre több ingatlant adtak el szlovák állampolgároknak, akik elsődleges lakóhelyükként választották a magyar befogadó településeket. Jelen tanulmány áttekintést kíván adni azon magyarországi települések területhasználatának változásairól, amelyeket leginkább érintett és megváltoztatott Pozsony szuburbanizációs folyamata. A feladat teljesítését a Győr-Moson-Sopron Megyei Földhivatal által szolgáltatott ügyirati statisztikák, helyi ingatlanügynökségek képviselőivel és az általam vizsgálatba vont települések (Dunakiliti és Rajka) polgármestereivel készített személyes beszélgetések segítették.

Tanulmányomat a vizsgált magyar határtérség terület- és földhasználatának változására ható tényezők bemutatásával kezdem. E szuburbán térség földrajzi területének egzakt behatárolása nem könnyű feladat. Bár a legjelentősebb mértékű szlovák ingatlanszerzések a szigetközi településeken és Rajkán történtek, a pozsonyiak ingatlanvásárlásai szinte egész Győr-Moson-Sopron megyére kiterjednek. Pozsony Magyarország területére áthúzódó szuburbán térségének vizsgálatakor csak az elsődleges lakóhelyként használt ingatlanokat vizsgálom, a szlovák állampolgárok mezőgazdasági célú termőföldszerzése nem jelentős, így kutatásunkban nem vizsgálandó jelenség.

Kitérek a külföldi állampolgárok ingatlanszerzésének jogszabályi hátterére, bemutatom, hogy milyen kötelezettségek terhelik az ingatlanvásárlót, és hogy milyen engedmények születtek hazánkban az európai integrációs folyamatok óta, különösen a termőföldre, illetve a termőföldnek nem minősülő ingatlanokra vonatkozóan.

Vizsgálatomban górcső alá kerülnek a pozsonyiak által legkedveltebb, elsődleges lakóhely funkciót betöltő magyarországi települések: Dunakiliti, Rajka és Feketeerdő. A szlovák fővárosból kiköltözők ingatlanvásárlásai és a növekvő kereslet nagyban megváltoztatták a fogadó települések területrendezési terveit. Mindegyik település a Szigetközi Tájvédelmi Körzet területén található, ami azt jelenti, hogy nemcsak az igényeknek, hanem bizonyos természetvédelmi előírásoknak is meg kell felelniük a fejlesztéseknek. Az újonnan kialakított telkek és felépített házak a települési táj részei lesznek, megjelenésükben a települési környezethez kell alkalmazkodniuk.

¹ Hardi-Lados-Tóth (szerk.): Magyar-szlovák agglomeráció Pozsony környékén MTA RKK NYUTI – Fórum, Győr-Somorja, 2010. 196–209. o.

Győr-Moson-Sopron megye, a vizsgált határ menti térség terület- használatának bemutatása

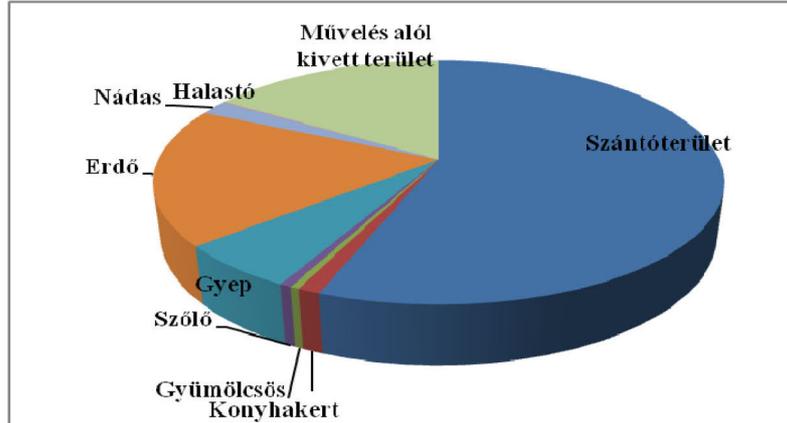
Az 1990-es évek elején végbement, minden szektort átrendező, a megye gazdaságát hátrányosan érintő történések (széthulló nagyipar, felbomló termelészövetkezetek stb.) ellenére a térség helyzete pozitív irányba mozdult el. A megye nyugati határ menti fekvése kiemelkedően fontossá vált, a határokon való átjárhatóság korlátai lassan eltűntek, amely folyamatot hazánk európai uniós csatlakozása még inkább felgyorsította. A térség közlekedési hálózatban elfoglalt helye is erősítette pozícióját. A megyét kivételes földrajzi helyzet jellemzi, három főváros közvetlen közelében, az úgynevezett arany háromszögben fekszik. A tíz helsinki nemzetközi közlekedési folyosóból kettő (a IV. és VII. számú), az M1-es autópálya, közúti főút- és vasútvonal is áthalad rajta, 2003-tól reptér is működik a területén.

Győr-Moson-Sopron megye három tájegység, a Dunántúli-középhegység (Sokorói-dombság), az Alpokalja és a Kisalföld találkozásánál fekszik. Az északi határán folyó Duna egyben a Szlovákiától elválasztó természetes határa is. A megye északi területét leginkább átalakító tényező a *Mosoni-Duna, amely a Duna szigetközi vízrendszerének déli részét lezáró fattyúág*. A Duna és a Mosoni-Duna közti terület a Szigetköz, amely 37 ezer hektáron élő védett flórát és faunát is jelent. A megye gazdasághatáros területe 2009-ben 408 ezer hektár (az ország területének 4,5%-a), melynek 84,1%-a termő-, 15,9%-a pedig művelés alól kivetett terület. A termőterül 63,8%-a (266,5 ezer hektár) mezőgazdasági hasznosítású (szántó, kert, gyümölcsös, szőlő, gyp), a régió értéke ennél jóval alacsonyabb 55,2%. A megye urbanizáltsága miatt a lakosság alig egyötöde folytat különböző gyakorisággal mezőgazdasági tevékenységet. Az erdősített területek mértéke szintén magas (1. táblázat). Míg a régió erdői folyamatosan csökkennek, addig a megye értékei stagnálnak, illetve csekély mértékben növekszenek. A termőföld legnagyobb hányadát a szántóföldek teszik ki. Ennek mértéke ugyan csekély mértékben, de 2005-re és 2009-re nőtt, annak ellenére, hogy a településeken a beépítésre szánt területek összterülete a szántóterületek és a jelenlegi zártkerti területek rovására növekszik. Az általunk vizsgált jelenség céltelepüléseinek többsége az új telekkialakítások során szántóterületeiből kénytelen elcsípni, ugyanis természetes határai nem engedik meg a település terjeszkedését (pl. Dunakiliti). A megye termőterületének művelési ágankénti változása 2000 és 2009 közt a régió tendenciáit követi (2. táblázat). Legnagyobb változás a halastóterület nagyságában következett be, a megye esetében négyszer, a régió esetében kétszer nagyobb lett ez az érték, ami egyrészt a táj- és környezetvédelmi szempontok fokozott érvényesülésének, másrészt a kilencvenes évektől a rekreációs lehetőségek iránt felerősödő igényeknek köszönhető. Természetvédelmi szempontból a halastavak szerepe a vizes élőhelyek fenntartás.

A megyének három meghatározó turisztikai térsége van, ebből kettő – a Pannoni Apátság és a Fertő-táj – a világörökség része. A szelíd turizmusnak hódolók számára vonzó Szigetköz országos jelentőséggel bír.

1. ÁBRA

Győr-Moson-Sopron megye termőterületének megoszlása művelési áganként, 2009

Forrás: A KSH adatai alapján saját szerkesztés.

1. TÁBLÁZAT

Győr-Moson-Sopron megye és a Nyugat-dunántúli régió földhasználatának változása 2000–2009 (%)

	2000/2005		2000/2009	
	megye	régió	megye	régió
Szántóterület	+ 5,8	+ 1,8	+ 6,3	+ 1,8
Konyhakert	- 8,2	- 2,0	- 8,2	- 2,0
Gyümölcsös	- 37,5	- 40,5	- 43,8	- 40,5
Szőlő	- 20,6	- 26,7	- 32,4	- 36,6
Gyep	+ 4,4	+ 5,2	- 16,1	- 26,4
Erdő	+ 0,4	- 14,9	+ 0,7	- 15,7
Nádás	- 2,8	- 2,6	- 25,7	- 22,8
Halastó	+ 100,0	+ 50,0	+ 400,0	+ 200,0
Művelés alól kivett terület	+ 1,7	- 0,3	+ 4,1	+ 16,2
Összesen	+ 3,1	- 3,8	+ 1,7	- 4,7

Forrás: A KSH adatai alapján saját szerkesztés.

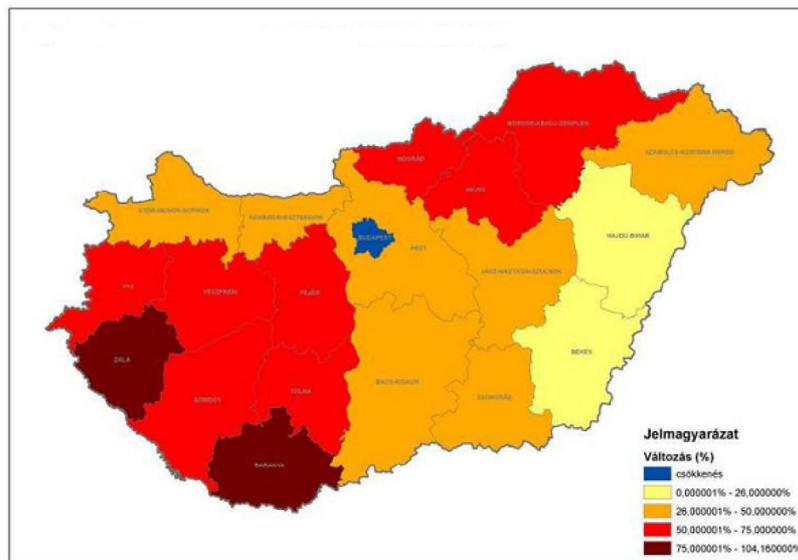
A termőterület alakulásának vizsgálata során megállapíthatjuk, hogy a szőlő, a gyümölcsös és a nádas területek csökkenése volt a legnagyobb mértékű a megyében, amelynek egyik oka a települések belterületének egyre intenzívebb beépülése, majd terjeszkedése, az ipar és az műszaki infrastruktúra (útépítés) terjeszkedése, másik oka az erdőterület növekedése volt. Az utóbbi a hazai és EU-támogatásoknak köszönhető. A Mezőgazdasági Szakigazgatási Hivatal Erdészeti Igazgatóságának

adatszolgáltatása szerint 2004 és 2008 között a megyében mintegy 1100 hektár befejezett (ténylegesen erdőnek nyilvánított) erdőtelepítésre került sor. A megye erdőterületének 71%-a állami tulajdonban van. A megye legnagyobb erdőgazdálkodója a Kisalföldi Erdőgazdaság Zrt.

2010 márciusában a VÁTI Nonprofit Kft. Győr-Moson-Sopron megyében áttekintette az utóbbi tíz évben készített területrendezési terveket, térségi koncepciókat és területfejlesztési programokat. A dokumentációk alapján elkészített vizsgálati anyagból (Győr-Moson-Sopron megye területrendezési tervének módosítása, Egyeztetési anyag) kiderül, hogy a települési területek¹ növekedése a beszámolási időszakban országosan is kiugróan magas volt, a FÖMI digitális adatbázisa alapján 2003 és 2008 között mintegy 200 ezer hektáros növekedés mutatható ki (1. ábra).

2. ÁBRA

Települési területek változása 2003–2009

Forrás: FÖMI, Váti Nonprofit Kft.

A változás Győr-Moson-Sopron megyében közel 44%-os növekedést mutat, miután a települések belterülete 2003-ben összesen 23 418 hektárt, 2008-ban pedig 33 632 hektárt tett ki. Ha ehhez hozzávesszük azokat a területeket (pl. kiterjedt gazdasági területek), amelyeket mint beépítésre szánt részeket nem vonták be a belterületbe, akkor a települési területek növekedése a fenti értéket is meghaladja. A vizsgálati anyagból kiderül, hogy a legnagyobb belterületi növekmények (500 ha felett) Győr, valamint Sopron, illetve az azok közvetlen településgyűrűjébe tartozó községeknél azonosíthatók. Ezt követik (100–500 ha között) a további városi rangú települések (Mosonmagyaróvár, Csorna, Fertőd, Kapuvár, Beled, Pannonhalma), valamint a győri agglomerációhoz tartozó, illetve az azzal határos néhány település.

Fontos azonban megemlíteni, hogy a megye önkormányzatai területrendezési elképzeléseikben a jó minőségű földterületek intenzív beépítésével szemben ezek védelmét, a mezőgazdaság termelőtevékenységet támogatják. Ennek eszköze többek között a kiváló termőhelyi adottságú szántóterület övezetének lehatárolása és a rendezés szabályozása.

A területhasználat átalakulása és az urbanizáció következtében megnövekedett e térségekben az árvízveszély, ami a vizek minőségére és ökológiai állapotára is kedvezőtlen hatással van. A Duna árterében a mellékágrendszerek árvízlevezető sávjait jó néhány helyen felszámolták, ami számos problémát eredményezett: a hordalékok övzátányokat képeztek, a hullámtér feltöltődött, a meder megsüllyedt. A gyepterületek – területileg differenciált – mérséklődése különösen természetvédelmi szempontból kedvezőtlen, mivel az állandó füves területek számos védett, ritka faj számára biztosítanak élőhelyet. A vonalas infrastruktúra bővülése (pl. intenzív autópálya építés) az élőhelyek feldarabolódásával járt.

A megye területhasználatának gazdálkodásáról összességében elmondható, hogy belső struktúrája kedvező: csökkennek a mezőgazdasági hasznosítás nélküli földterületek, az erdőterületek, a halastavak és a szántóterületek nagysága viszont nő. Az egyre növekvő urbanizációs igények és terhek mellett mind nagyobb hangsúlyt kap a környezet védelme, a tájkép megőrzésének fontossága.

A Dunakiliti duzzasztómű

A megye területhasználatában a legjelentősebb változásokat a Dunán épített vízi műtárgyak okozták. A térség legnagyobb és legjelentősebb vízi térformálóját a Dunakiliti duzzasztómű, amelynek építése 1984-ben kezdődött meg a korábbi Bős–Nagymaros Vízlépcső részeként, de szerződészegés miatt nem üzemel eredeti rendeltetése szerint. A Bős–Nagymaros Vízlépcső megépítésére Csehszlovákia és Magyarország 1977-ben államközi szerződést kötött, melyet a határidőket illetően 1984-ben a két fél módosított. A szerződés intézkedik a fő létesítmények 50-50%-os tulajdonjogáról, a költségek és hasznok egyenlő arányú megosztásáról, az üzemeltetés alapelveiről, az országhatárra vonatkozó megállapodásokról, valamint az irányítási és jogi szabályozásról. Az építkezés a terveknek megfelelően 1989-ig folyt, ekkor a magyar kormány először a nagymarosi vízlépcső építését, majd a bősinek magyar kivitelezésben épülő munkáit és az elkészült létesítmény üzembe helyezését felfüggesztette.

A másik fél azonban tovább építkezett, 1992-ben üzembe helyezte a „C” variáns ideiglenesnek mondott létesítményének első részét. Magyarország e méltánytalan és nem jogszerű magatartás kivizsgálását kérte a Hágai Nemzetközi Döntőbírószágtól. Ebben az időszakban a két fél ellentétes módon építkezett: a magyar fél lebontotta a nagymarosi körtöltést, a szlovák fél pedig tovább építette a „C” variánst. Az utóbbi elkészülésének a következménye, hogy a magyar területen megépült létesítmények nem vettek részt a bős-i erőmű üzemeltetésében. A magyar oldalon lévő tározótöltést a Duna bal partján megépült tározótöltés váltotta ki (www.dunakiliti.hu).

A bősi erőmű kétkamrás hajósziliprendszerrel és nyolc turbinával rendelkezik. A tervek szerint a dunakiliti duzzasztóműnek biztosítania kellett volna a bősi erőmű részére a turbinák üzemeltetéséhez szükséges duzzasztási szintet, le kellett volna vezetnie a dunai árvizeket, valamint biztosítania kellett volna az Öreg Duna vízellátását is a tározótóból. Ideiglenes feladata lett volna a hajóforgalom átzsilipelése addig, amíg az üzemvíz csatornában nem alakul ki a hajóforgalom levezetéséhez szükséges duzzasztási szint, illetve amíg a létesítményrendszer üzembe helyezési próbái folynak. A duzzasztómű jelenleg a Duna 1843,0 fkm-ben épült fenékküszöb segítségével a Szigetköz hullámterében a vízpótlás fő műtárgya, emellett árapasztó szerepe is van. A fenékküszöb 1995 júniusában készült el, és hatására az 1843,0 és az 1852,0 fkm közötti Duna-szakaszon a vízszint megemelkedett és a dunakiliti duzzasztóművel részlegesen szabályozhatóvá vált. A vízszint megemelésével a duzzasztott térből kiágazó két mellékágon keresztül az 1845,4 és az 1845,9 fkm-ben lehetővé válik a hullámtéri mellékágrendszer gravitációs vízpótlása, amely elegendő vízhozamot biztosít a rendszernek.

A vízmű eredeti szerepét ma nem tölti be, de a szigetközi vízpótlás kulcsműtárgyává vált.

Külföldi állampolgárok ingatlanszerzése Magyarországon

Törvényi szabályozás

Mivel a tanulmányban kizárólag szlovák, vagyis tagállami állampolgárok tulajdonszerzését vizsgálom, a továbbiakban könnyítés céljából a külföldi állampolgár megnevezés alatt tagállami jogállást értek. Nem térek ki a nem tagállami állampolgárokra vonatkozó szabályok ismertetésére. A legfontosabb jogforrás a termőföldről szóló 1994. évi LV. törvény (Tft.), amely az alapvető fogalmakat, szabályokat határozza meg a külföldiek ingatlanszerzésére vonatkozóan.

Az ingatlanok alapvetően két nagy csoportra oszthatók: termőföldekre, illetve termőföldnek nem minősülő ingatlanokra. A 7/1996. (I. 18.) Korm. rendelet 1. § (1) bekezdése szabályozza a termőföldnek nem minősülő ingatlan tulajdonjogának külföldi jogi vagy magánszemély általi ingatlanszerzését. Az Európai Unió alapját képező szerződésekben foglalt kötelezettségek ellenére, eltérve az EK-Szerződés 56. cikkében rögzített tőke mozgás szabadságától, Magyarország a 2003. évi csatlakozási okmány alapján, a csatlakozás időpontjától számított öt éven keresztül, az átmeneti mentesség (moratórium) ideje alatt (a továbbiakban: az átmeneti időszak) fenntarthatta a termőföldnek nem minősülő ingatlanok megszerzésére vonatkozó, ezen okmány aláírásának időpontjában hatályos szabályaiban foglalt korlátozásokat. Ezen időszak a 2004. május 1-től 2009. május 1-ig terjedő időszak volt. A jogalkotók ezzel további öt évvel hosszabbították meg a külföldiek ingatlanvásárlásának engedélykötelességét. Tehát a csatlakozás előtti szabályok további öt évig még hatályosak maradtak (a moratórium átmeneti szakasza): Ha a külföldi állampolgár

másodlagos lakóhelyként vásárolja meg az ingatlant, akkor az ingatlanszerzőt engedélyeztetési kötelezettség illeti meg. Amennyiben életvitelszerűen egy magyarországi településen kíván letelepedni, akkor csak nyilatkoznia kell az illetékes földhivatal felé a tulajdonszerzésről. Az EU-csatlakozás után ingatlanvásárláshoz már semmilyen esetben sem kell engedélyt kérniük az EU állampolgárainak, csak bejelentési kötelezettség terheli őket.

A Tft. 3. § a) pontja szerint termőföldnek minősül az a földrészlet, amelyet a település külterületén az ingatlannyilvántartásban szántó, szőlő, gyümölcsös, kert, gyeper, rét, legelő, nádas, erdő, fásított terület művelési ágban vagy halastóként tartanak nyilván. A jelenlegi szabályozások lehetővé teszik, hogy ha egy tagállami állampolgár három éven keresztül életvitelszerűen mezőgazdasági tevékenységet folytat termőterületén, akkor tulajdonjogot szerezhethet ingatlana felett. A csatlakozást követő átmeneti időszakra, a külföldiekre vonatkozó egységes szabályok helyett, a termőföldről szóló 1994. évi LV. törvény (Tft.) 2004. évi XXXVI. törvénnyel végrehajtott módosításának eredményeként, speciális rendelkezések kerültek megállapításra az Európai Unió 27 tagállamának (természetes és jogi személy) állampolgárára, az Európai Gazdasági Térségről szóló megállapodásban részes államok (Izland, Liechtenstein, Norvégia) állampolgárait és a nemzetközi szerződés alapján velük egy tekintet alá eső Svájc állampolgárait (a továbbiakban: tagállami állampolgár) nézve a termőföldnek nem minősülő ingatlanok megszerzésére vonatkozóan. A magyar állam a termőföld esetében hosszabb moratóriumi időszakot szabott meg, ami 2011. május 1-jén jár le. A türelmi idő lejártá után a tagállami állampolgárok termőföld vásárlása elől minden akadály elhárul, csak bejelentési kötelezettség terheli a vásárlót. A magyar kormány azonban kérelmet nyújtott be az Európai Bizottsághoz a külföldiek termőföldszerzésére vonatkozó moratórium időszakának plusz három éves meghosszabbítására. A három éves haladék lejáratá után viszont már nincs lehetőség újabb hosszabbításra.

Mind a termőföld és a nem termőföldnek minősülő ingatlan vásárlásakor azonban bizonyos engedélyek kikéréséhez fel kell keresni a helyi polgármesteri hivatalt (a különböző rákötési kérelmekhez például a polgármester engedélye szükséges).

Szlovák állampolgárok ingatlanszerzése Győr-Moson-Sopron megyében

A megyei közigazgatási hivatalokban nem az ingatlanvásárlások számát tartják nyilván, hanem az engedélyező határozatok számát felosztják elutasításra kerülő és engedélyezett ügyekre. Ezek az engedélyező határozatok sem mindig egy-egy önálló ingatlanra vonatkoznak, hanem magukban foglalják az esetleges ingatlanrészeket is. Ebből következően csak egy hozzávetőleges képet mutatnak, és csak becsülni lehet általuk az ingatlan ügyletek számát. A Győr-Moson-Sopron Megyei Földhivatal 2010. márciusi adatai szerint összesen 1269 főt tartanak nyilván szlovák laccímmel, ebből 2004. május 1-je óta 1256 fő vásárolt ingatlant. A vásárlások zömében 2008-ban és 2009-ben történtek, de az ingatlanvásárlási hullám egyértelműen 2004-ben, vagyis a határnyitás után indult meg (2. táblázat). A megyei földhivatal állásfoglalása is megerősíti, hogy a szlovák

határ közelsége és Pozsony kiterjedő szuburbanizációja miatt a tulajdonszerzések a megyében a Mosonmagyaróvári Körzeti Földhivatal illetékességébe tartozó településeken (Rajka, Dunakiliti, Dunasziget, Feketeerdő) a legjellemzőbbek.

2. TÁBLÁZAT
Szlovák állampolgárok nem termőföldnek minősülő tulajdonszerzése Győr-Moson-Sopron megyében, 1999–2009

	1999	2001	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2009-ben összes szlovák tulaj- donú ingatlan (db)	1000 lakásra jutó, szlovák állampolgár tulajdonában lévő ingatlanok száma 2009-ben (db)
Ásványráró							1	3		4	4,9
Bezenye				1		1	1	2		5	9,1
Dunakiliti			1		2		5	2		13	19,3
Dunasziget	1		1			1		9	1	13	22,2
Feketeerdő								3		3	19,4
Győr	4	1	5	3				3		17	0,3
Győrújfalu										1	1,9
Halászi									2	2	1,9
Hegyeshalom								3	2	5	3,6
Kimle	1							3		4	4,7
Kisbodak								1		1	6,1
Kunsziget							1			1	2,3
Máriakálnok			2					1		3	5,4
Mihályi								1		1	2,1
Moson-magyaróvár							2	53	8	63	5,0
Pannonhalma										1	0,8
Rajka	1			3	3	5	9	7		28	29,2
Répczevis	2									1	6,2
Sopron		2								2	0,1
Tényő				6						6	8,7
Töltéstava		1								1	1,7
Újrónafő								2		2	6,5
Vámosszabadi		1								1	1,9

Forrás: A Győr-Moson-Sopron Megyei Földhivatal ingatlan nyilvántartási adatai alapján saját szerkesztés.

A szlovákiaiak ingatlanvásárlási kedve nemcsak Rajkára, hanem a szomszédos Bezenyére is átgyűrűzött. A pozsonyiak által megvásárolt ingatlanok száma itt is egyre nő, annak ellenére, hogy a helyi polgármester inkább akadályozza, mint segíti az újabb házvásárlásokat a termőföldtörvény megengedő paragrafusai ellenére. Bezenye esetében azonban nemcsak a polgármester fogja vissza a folyamatot, hanem a magas árak mellett a szűk családiház-kínálat is.

A helyben működő ingatlanügynökségek szerint az árakat két tényező határozza meg: a Pozsonytól való távolság és az adott település ingatlankínálata. Csak azok a települések tudnak versenybe szállni a házat vagy telket vásárolni szándékozó pozsonyiakért, amelyek bővíteni tudják választékukat. Az önkormányzatoknak területhasznosítási politikájukat, rendezési terveiket úgy kell alakítaniuk, hogy kiszolgálják az ott lakók és az érkezők igényeit. Ez a tervezési és megvalósítási folyamat pedig hosszadalmas. A rendezési terv elfogadásától a telkek kialakításáig több év is eltelhet.

Rajkán a lakások, lakóházak értéke magas, a kínálat most ismét növekszik. Mosonmagyaróváron változatosan alakulnak az eladási árak, miközben a kínálat igen széles. Hegyeshalmon sok családi házat kínálnak eladásra mérsékelt árak mellett, ahogy Levélen is. Dunakilitin már magasabb árakkal és közepes kínálattal lehet találkozni, míg Dunaszigeten olcsóbb és drágább ingatlanok is előfordulnak. Mosonszolnok, Újrónafő, Máriakálnok, Halászi és Kimle esetében ma lényegesen alacsonyabb árakat találunk a lakóházak piacán, de előrejelzések szerint ezeken a településeken is várható a mintegy 20%-os drágulás.

Pozsony magyarországi szuburbán térségének legkedveltebb települései

Slavík és Kurta Pozsony szuburbanizációjáról szóló tanulmányában 2007-ben a főváros szatellit városaként hat települést nevez meg, ezek Malacka, Bazin, Modor, Szentgyörgy, Szenc és Somorja. E szatellit városokban egyszerre lakossági és üzleti szuburbanizáció is folyik, nemcsak családi házak épülnek, hanem lakónegyedek is. A koncepció előrejelzései szerint Pozsony egyre terjeszkedő szuburbán területének hatására drasztikus, akár 60%-os népességnövekedés is lehet az érintett településeken. A szlovák főváros agglomerációját vizsgáló korábbi kutatások és a 2007-ig tapasztalt jelenségek alapján az alábbi szuburbanizációs trendeket jelezték előre:

- a lakossági szuburbanizációs folyamatok nemcsak egy-két területen (mozaik-szerűen), hanem egy földrajzilag egybefüggő területen mennek végbe
- az attraktív szuburbanizációs területeken jelentősen megnövekedik a népesség
- etnikai népességváltozás megy végbe a szlovákok javára
- folytatódnak a szuburbanizációs folyamatok, amelyek átgyűrűznek a határ túloldalára.

2007 és 2008 között már tisztán látszódtak a Pozsony szuburbán térség határainak szélei Magyarország területén. A következőkben azt a két települést mutatjuk be, ahol a legmagasabb a szlovák állampolgárok általi ingatlanszerzés a megyében. A fejezet célja, hogy megvizsgálja, a pozsonyiak beköltözése, a pozsonyi szuburbanizáció milyen változásokat eredményezett a területfelhasználásban Rajkán és Dunakilitin.

Mindkét település esetében egyaránt kimutatható, sőt szemmel látható, hogy a beköltözések új telekkialakításokra, építkezésekre és közművek kiépítésére sarkallták a helyi önkormányzatokat. A lakásállomány és az újonnan épített lakások számának változását (1. melléklet) és a megyében történt szlovák tulajdonszerzések táblázatát

(3. táblázat) összevetve, jól kirajzolódik, hogy a szlovákok ingatlanvásárlásai nyomán az érintett településeken új lakások tömeges építése kezdődött meg.

Rajka

A Felső-Dunatáj kistérség viszonylatában a legkedvezőbb adottságú talajokat találjuk Rajkán. Tajszerkezetében a mezőgazdasági területek, szántók dominálnak, de jelentős az erdővel fedett területek aránya is. A 2495 lelket számláló Rajkát azonban nem kiváló aranykoronás földjei tették Pozsony magyarországi szuburbán térségének egyik legjelentősebb településévé, hanem az, hogy a három kilométerre fekvő, Pozsony agglomerációjának legdélebbi szatellit településén, Rusovcén (Oroszváron) az építési telkek hétszer annyiba kerülnek, mint itt. A 2004-ben kezdődött ingatlanvásárlási láz nyomán társasházak épülnek, régóta nem gondozott családi házakat újítanak fel és újabb telkeket közművesítenek. Rossz nyelvek szerint Rajka Pozsony kertvárosa lett, amely kijelentést alátámasztja az a tény, hogy a lakosok egyötöde szlovák állampolgár.

Az új lakók Pozsony közelsége miatt telepedtek meg a községben, nem második otthonként hasznosítják az ingatlant. Több szempontból is vonzó település Rajka a pozsonyiak szemében: az E75-ös nemzetközi főútvonalon 20 perc alatt el lehet érni Pozsony belvárosát, valamint 2004-ben – a beköltözési folyamat kezdetekor – az ingatlanárak átlagosan 35%-kal alacsonyabbak voltak; jelenleg 25-30%-os az árkülönbség a magyar ingatlanok javára. A szemléltetés kedvéért érdemes egy ingatlaniroda (Rajka Real) példáját bemutatni: 2005-ben Rajkán egy tízéves 120 m² családi ház 1500 m² telekkel közel 30%-kal olcsóbb volt, mint egy 15 éves 55 m² panellakás (távfütéssel) Pozsonyban. Mára az árak közel 15%-kal emelkedtek meg Rajkán, a kereslet azonban továbbra is nő a nyugodt lakókörülmények (csak a 15 számú országos főút mentén van határértéket meghaladó közlekedési zajterhelés), a közbiztonság és a települést körülvevő természeti környezet miatt. Az új szlovák lakók nyelvtanfolyamon tanulják a magyar nyelvet, az önkormányzat 2-3 nyelven fogalmazza meg a lakossági információkat.

Nagy hangsúlyt fektet az önkormányzat arra, hogy a telekkialakításkor mezőgazdasági területet igénybe vevő területfelhasználás ne történjen. Bazsó Lajos, rajkai polgármester azonban elmondta, hogy 2008-tól kezdődően kénytelenek voltak szántóföldeket átminősíteni belterületté és közművesíteni, hogy újabb építkezések indulhassanak meg. Az eredeti lakásállomány-kínálat ugyanis már nem tudta kielégíteni az újabb igényeket. A polgármester szavait idézve: „2008-ban az ötven újonnan kialakított telekre 4 rajkai és 304 szlovák család jelentkezett.” Ez az ötven újonnan kialakított ingatlan sem elegendő azonban a kereslet kielégítésére. Ezért úgy döntött az önkormányzat, hogy 2010 elején megvásárolja és lebontatja a több éve üresen álló határórlaktanyát, majd a terület hasznosítására szerződést kötött egy mosonmagyaróvári ingatlanfejlesztő céggel. Így a község több hasznot is remél a befektetéséből:

- 1) nem mezőgazdasági területhez kellett hozzányúlnia újabb telkek kialakításáért

- 2) nem kell tartania egy esetleges befektető telekspekulációjától, aki a laktanya földterületének megszerzése után jóval magasabb áron adja tovább a telkeket
- 3) az ingatlanok eladása után befolyó bevétel várhatóan jóval magasabb lesz, mint a laktanya egyszeri eladásából származó haszon lett volna.

A lebontott laktanya helyén kb. 80 családnak otthont adó társasházak építését tervezik. A terület rehabilitációja folyamatban van, az első lakásokat várhatóan 2012 őszén adják át.

A településszerkezeti és szabályozási tervmódosításból kiderül, hogy a 2010-es évtől tervezett fejlesztési elképzelések szerint a község özszerületéből csupán 6,36 hektáryi terület felhasználása változik meg. Ezen a 6,3 hektáron kisvárosias-, kertvárosias és falusias lakóterületet kívánnak létrehozni (3. táblázat).

3. TÁBLÁZAT
Területhasználat Rajkán, 2009*

Területfelhasználás/művelési ág	Terület	%-os arány
Szántó	3 604,1 ha	71
Erdő	828,8 ha	16,3
Rét, legelő, gyepl	138,5 ha	2,7
Vízterület (folyóvíz, tó)	234,2 ha	4,6
Közparkok, zöldterületek	16 ha	0,3
Lakóterület (falusias) meglévő + tervezett	93,64 ha (93,7 – 0,06 ha)	1,8
Lakóterület (kisvárosias) meglévő + tervezett	14,92 ha (10,4 + 4,52 ha)	0,2
Vegyes (településközponti)	10,5 ha	0,2
Kereskedelmi gazdasági terület (meglévő + tervezett)	10,16 ha (15,58 – 5,42 ha)	0,3
Ipari gazdasági terület (meglévő + tervezett)	31,7 ha	0,6
Üdülőterület	4,4 ha	-
Különleges területek együttesen	14,4	0,2
Közlekedési terület (vasút)	25 ha	0,4
Közlekedési terület (autópálya)	41,5	0,8
	5 027,3 ha	

(*a táblázat az egyéb utak területét nem tartalmazza)

Forrás: Rajka településszerkezeti és szabályozási tervmódosítás.

Az önkormányzat számára azonban nemcsak az új lakók megtelepítése a cél, hanem a helyiek, főleg a fiatalok helyben tartása és jobb lakókörülmények biztosítása. Ezért a helyi lakosok támogatására kedvezményrendszert alakítottak ki: a rajkai önkormányzat 25 ezer forintos négyzetméterenkénti áron hirdeti telkeit azoknak, akik helyben szeretnének új otthont alapítani. A helyiek így kedvezményes áron kapják az önkormányzati telkeket. A helyi fiatalok azonban arra panaszkodnak, hogy még így sem képesek Rajkán ingatlant venni a magas árak miatt.

Mivel Rajka teljes közigazgatási területe a Szigetköz Tájvédelmi Övezet és a Fertő-Hanság Nemzeti Park Igazgatóságának természet- és tájvédelmi fennhatósága alá tartozik, az önkormányzatnak különös figyelmet kell fordítania arra, hogy a tervezési területeken, például a zöldfelületek kialakításánál (közösségi terek, parkok, utcai sétányok) a tájra jellemző növénytakarások jellegzetes fajait telepítsék meg, illetve hogy előtérbe helyezték a lombhullató fajtákat és kerüljék „a tájidegen, rabszolganövények alkalmazását” (Rajka településszerkezeti és szabályozási tervmódosítás 2010). A növekvő keresletre való gyors reakciót lassíthatják a fejlesztések esetleges tájrömbölő hatásainak vizsgálata és kiszűrése. A területrendezési dokumentációból kiderül, hogy a tervezési területek táji környezetében esztétikai, tájhasználati és ökológiai konfliktusok lépnek fel, mivel a fejlesztések több helyen védett természeti, táji értékek mentén valósulnak meg. Például (Rajka településszerkezeti és szabályozási tervmódosítás 2010):

Esztétikai konfliktus:

- kialakuló csupasz, steril lakókörnyezet ↔ igényes lakóterület
- lakóterület ↔ védett természeti környezet, gazdag növényvilág
- a településre bevezető utak mentén feltáruló látvány, a szigetközi táj ↔ újonnan beépítésre kerülő művi környezet

Megoldás: a környezet rendezése, a közterületek igényes kialakítása.

Tájhasználati konfliktusok:

- mezőgazdasági terület ↔ lakóterület
- mezőgazdasági terület ↔ gazdasági (ipari és kereskedelmi szolgáltató) terület

Megoldás: növénytelepítés, védőfásítás.

- a fejlesztés miatt megnövekedett forgalom ↔ a lakóterület nyugalma ↔ a védett természeti területek

Megoldás: a terület lehatárolása többszintű növényzettel, közpark létesítése.

Ökológiai konfliktusok:

- talajvíz, talaj szennyezése ↔ lakóterületek, természeti területek

Megoldás: a lakosság és a gazdasági szereplők környezettudatos viselkedése, csatornázás, hulladékkezelés.

Rajka igyekszik turisztikai célokra kihasználni, hogy területének majdnem 20%-a erdővel borított. Bekapcsolódott a Vasfüggöny turistaútvonal² Fertőrákos–Rajka közti szakaszának a kiépítésébe. Ez a mintegy 6800 kilométer hosszú bakancsos turistaút Finnországtól indul és egészen Bulgáriáig tart, hazánkban mintegy 600 kilométeren át vezet. Egy határ menti projekt keretében a község pályázni szeretne egy vízibuszjárat létesítése érdekében, amelyet elsősorban a napi bejárást segítő tömegközlekedési eszközként szeretnének üzemeltetni Rajka és Pozsony között, egészen a Dévényi kapuig.

Dunakiliti

A Szigetköz legészakibb részén található település 30 percnyi autózásra található Pozsonytól. Rajka után a második legkedveltebb települése a pozsonyi beköltözőknek, 2009 óta divatos lakóhellyé nőtte ki magát. A faluban rendezetten beépített, áttekinthető, tiszta falukép tárul az utas elé. A Pozsonyhoz való közelség és az alacsony ingatlanárak mellett Dunakiliti vonzereje a Szigetköz adta természeti környezetben rejlik.

A településen 2004 óta vannak szlovák beköltözők, akik eleinte kész lakásokat és régi, elhagyott családi házakat vásároltak meg, hogy aztán kényelmüknek megfelelően felújítsák őket. A későbbi beköltözők már újonnan kialakított telkekre építkeznek, ugyanis 2009-ben elfogytak az értékesíthető beépíthető lakótelkek, így a községnek folyamatosan újabb területekre kell településrendezési és szabályozási tervet készíteni. A belterületi telkek mezőgazdasági művelése fokozatosan háttérbe szorul, a lakóházak mögötti nagy zártkerti ingatlanokat kivonják a művelés alól és eladásra kínálják őket építési területnek. Az önkormányzat tartalék lakóterületeket (16,5 ha) is fenntart, amelyek a település nyugati részén találhatók. A területfejlesztési tervek alapján itt további 35 új lakóépület alakítható ki. Tehát a község folyamatosan tud válaszolni a beköltözni szándékozók ingatlankeresletére.

Jelenleg 635 lakást tartanak nyilván, amelyből 58 (mintegy 10%) van szlovák állampolgár tulajdonában. 2010 májusában új utcát is kialakítottak 33 darab telekkel. Az ingatlanokat egy mosonmagyaróvári ingatlanügynökség értékesíti. Négy hónap alatt 5 telket adtak el, főleg helyi fiatal pároknak. Dunakiliti is támogatja a helyben maradást. 2010. október végéig előértékesítés keretében szinte az önköltségi ár alatt, bruttó 4 ezer forint négyzetméterenkénti áron vásárolhatnak telket azok a helyiek, akik megfelelnek a követelményeknek. Hogy a telekspekulációt kiküszöböljék, a vevőnek nem lehet a nevében lakóingatlan, valamint legalább öt éve lakóhellyel kell rendelkeznie Dunakilitin. Mindemellert beépítési kötelezettséget is előír az önkormányzat a kedvezmény igénybevételéhez. A kezdeményezés sikeresnek mondható, ugyanis a beköltöző szlovák állampolgárok mellett a helyi fiatalok helyben maradása is hozzájárul a település egészséges korszerkezetének a fenntartásához.

A Dunakiliti szomszédságában található Feketeerdő 2004 előtt a falu határát övező, a honfoglaló hét vezér tiszteletére 1896-ban ültetett tölgyfákról volt ismert, 2004 óta azonban az úgynevezett Almáskert lakóparkról vált nevezetessé a környéken. Az itt kialakított ingatlancsoportok a falu északi (Almáskert) és déli részén (Almáskert II.) helyezkednek el, Feketeerdő mezőgazdasági területeit (egykori almáskert) minősítették át lakóterületté. A lakópark északi részén mára az összes ingatlan gazdára talált, az Almáskert II. területeinek még fele gazdátlan. Az építési projekt következtében jelentősen megnőtt a település lakossága: míg 2000-ben állandó lakosainak a száma 391 fő volt, addig 2009-ben ez a szám 534-re ugrott.

Összefoglalás

2007 óta Pozsony hat szatellittelepülése mellett a szlovák országhatárt elhagyva újabbak születtek. A szlovák állampolgárok ingatlanszerzései olyan területrendezési terheket rónak a falvak képviselőtestületeire, amelyek komoly kihívás elé állítják a települések vezetőit. Korábban mezőgazdasági célra használt területeket vonnak ki a művelés alól, közművesítik őket, hogy helyükön újabb lakóingatlanokat alakítsanak ki. Az egyedülálló természetföldrajzi adottságok azonban megnehezítik a fejlesztéseket, hiszen a természetvédelmi övezetbe tartozó területeket csak indokolt esetben és az esetleges konfliktusok kiszűrése után mehet végbe fejlesztés.

A szlovák állampolgárok beköltözése olyan fejlesztéseket katalizált, amelyek megvalósítását források hiányában régóta halogatott az önkormányzat. A zajszennyezés és közlekedési forgalom mértéke ugyan megnőtt, Rajkán és Dunakilitin azonban több pozitív hatása is van a pozsonyiak beköltözésének, úgymint infrastruktúrális beruházások, élhetőbb falu, virágzó falukép. A folyamatot két oldalról kell értékelnünk: a beköltözések pozitívan hatnak az önkormányzat településszabályozási terveire, a falvak népességvonzó képessége erősödik. A magas ingatlanárak azonban csábítást jelentenek a házzal rendelkező helyi lakosok számára, akik (akár) dupla áron eladják házaikat és a busás haszonért inkább Mosonmagyaróvárra költöznek. Veszélyként érzékelhetjük a lakosság kicserélődésének folyamatát: nő a szlovák állampolgárok száma a magyar településeken, a helyi lakosság pedig az anyagi haszon reményében elhagyja a falut. A polgármesterek számára jelenleg nagy fejtörést okoz, hogy az eddig adott kedvezmények mellett még mivel lehetne nagyobb számban maradásra bírni a helyi lakosokat. Megoldást jelenthetne, ha a lakossági szuburbanizációt ipari szuburbanizáció, vagyis újabb munkahelyek kitelepülése is követné, munkalehetőséget biztosítva a helyieknek.

Jegyzetek

- ¹ Az OTTrT fogalom meghatározása szerint a település belterületét és az ahhoz csatlakozó beépítésre szánt területeket foglalja magában, nem teljesen azonos a beépített terület fogalmával.
- ² A turistaútvonal nem a vasfüggönnyel jellemzett történelmi időszaknak kíván emléket állítani, hanem a természet szépségeinek csodálatát szolgálja.

Irodalom

1994. évi LV. törvény a termőföldről
- Regioplan (2009) Dunakiliti község településrendezési terve.
http://www.dunakiliti.hu/index.php?option=com_remository&Itemid=53&func=startdown&id=76 Letöltés dátuma: 2010. augusztus 1.
- Slavík, V.–Kurta, T. (2007) Rezidenčná suburbanizácia v zázemí Bratislavy – nový trend v migrácii obyvateľstva. – *Forum Statisticum Slovacum*. 3 (3) 201–207. o.
- TÉR-HÁLÓ UDS Kft. (2010) Rajka településszerkezeti és szabályozási tervmódosítása.
http://x109.dataglobe.eu/tesztelek_hu/rajka/wp-content/uploads/2010/06/Muszakileiras.pdf Letöltés dátuma: 2010. július 28.
- www.dunakiliti.hu; www.rajka.hu

CIVIL SZERVEZETEK ÉS A CIVIL ELIT SZEREPE A TÁRSADALMI FOLYAMATOKBAN¹

REISINGER ADRIENN

Bevezető

A civil/nonprofit szervezetek gazdaságban, társadalomban betöltött szerepéről könyvtárnyi szakirodalom áll rendelkezésre, azonban az, hogy a szervezeteknek milyen szerepe van a részvételi (aktív) demokrácia kibontakozásában, csak az utóbbi években kerül egyre gyakrabban a szektort érintő tanulmányok középpontjába. A szektor ezen funkciója egyre meghatározóbbá vált/válik az elmúlt években a demokrácia építésében, így mára kijelenthető, hogy egy demokratikus berendezkedésű országban a társadalmi szereplők hatékony együttműködésének alapját a civil/nonprofit szervezetek képezik.

A tanulmány elsődleges célja, hogy – a szektor egy meghatározó társadalmi funkciójaként – bemutassa a civil/nonprofit szervezetek részvételi (aktív) demokráciában betöltött szerepét, ennek feltételeit. Kitérünk arra is, hogy mely szervezetek lehetnek azok, amelyek tevékenységük és szektorban betöltött szerepük által képesek lehetnek arra, hogy más szerveződések számára utat mutassanak a részvételi (aktív) demokrácia kibontakozásának folyamatában. A civil/nonprofit szervezetek szerepének bemutatása előtt röviden ismertetjük, hogy mit értünk civil/nonprofit szervezetnek, részvételi (aktív) demokrácián és társadalmi részvételen.

Fogalmi meghatározások

Civil/nonprofit szervezetek

A civil társadalom meghatározására többféle megközelítés született az elmúlt évszázadokban, évtizedekben, alapvetően minden fogalmi meghatározásban közös, hogy olyan társadalmi szerveződésekről van szó, amelyeket az állampolgárok önként, az államtól függetlenül hoznak létre érdekeik érvényesítése érdekében (Bartal 1999; Böhm 2002; Anheier 2005). A civil társadalom fenti fogalmi megközelítésével még ma is sokan azonosítják a nonprofit szektort, ami azonban ebben a formában nem állja meg a helyét, ugyanis a civil társadalmon belül a nonprofit szektor csak azokat a formalizált, intézményesült szervezeteket foglalja magában, amelyeknek hivatalos, jogilag definiált státusza van (Kuti 1998; Bartal 2005). Ebből következik, hogy a nonprofit szektor bizonyos értelemben szűkebb kategória, mert nem foglalja magában a civil társadalom egészét, de egyben tágabb kategória is, mert a nonprofit

¹ Tér és Társadalom 2010/2. 107–119. o.

szervezetek között találhatóak olyan szervezetek is, amelyeket nem egyéni kezdeményezés, hanem állami vagy önkormányzati akarat hoz létre. Ilyen szervezetek ma Magyarországon a közalapítványok, köztisztviselők és közhasznú társaságok, mely utóbbiak 2007. július 1-eje óta nem alapíthatóak, illetve 2009. június 30-áig át kellett alakulniuk nonprofit gazdasági társasággá, vagy meg kellett szünniük. Ezen szervezetek elsősorban alapítói miatt nem tartoznak sem a civil társadalom, sem – ahogy a későbbiekben látni fogjuk – a nonprofit szektor fogalmi kategóriájába. Ennek ellenére a magyar jog a nonprofit szervezetek közé sorolja ezeket a szervezeteket. Több szakirodalom a fentiek miatt kvázi nonprofit szervezetekként említi őket és a magyar nonprofit szektor dualitásáról beszél (Bartal 1999; Harsányi 1999; Nárai 2008).

Hazánkban az 1990-es évek első felétől vált általánossá a civil szektor elnevezésére a nonprofit kifejezés. A nonprofit elnevezés a szektor legfőbb jellegzetességét ragadja meg: az ide tartozó szervezetek nem profitorientáltak, ezért nem tartoznak a piaci szektorhoz. Ez nem jelenti azt, hogy ezen szervezetek nem végezhetnek olyan vállalkozási és egyéb tevékenységet, amelyből nyereségük származna, azonban ezt a nyereséget nem oszthatják fel, csak céljaik megvalósítása érdekében használhatják fel (Kuti 1998).

Ezen a kritériumon kívül további öt olyan megkülönböztető eleme van a nonprofit szervezeteknek, amely elválasztja a piaci, az állami, illetve az informális szférától őket. Ez a felosztás tulajdonképpen Anheier és Salamon (1995) operacionális-strukturális definíciójának felel meg. Ez a meghatározás az 1990-es években a John Hopkins University által folytatott nemzetközi összehasonlító kutatások eredményeként jött létre. A definíció egy fogalmi készlet, amely a szektor főbb jellemzőit tartalmazza, melyek a következők:

- *Működési autonómia és szervezeti elkülönülés a kormányzati szektortól*, azaz a nonprofit szervezetek magán és nem állami kezdeményezésre jönnek létre. Mindez nem zárja ki, hogy a szektort az állam pénzügyileg vagy egyéb más módon támogassa.
- *Intézményesültség, önálló jogi személy*: ez azt jelenti, hogy a szervezeteket hivatalos nyilvántartásba kell venni, a szervezeteknek vezetésük, működési szabályzatuk van, illetve a folyamatos működés jellemző rájuk.
- Minden nonprofit szervezetnek rendelkeznie kell az *önkéntesség minimális szintjével*, ami vonatkozik a tevékenységre és az adományokra is.
- *Közhasznúság*: a szervezetek tevékenysége a társadalmi közösség érdekeit szolgálja.
- *Nem végezhetnek pártpolitikai tevékenységet*, nem vehetnek részt kampányokban, illetve ideológiai meghatározottságuk miatt *nem tartoznak* a nonprofit szektorba az *egyházak* sem (de az azokhoz kapcsolódó vallásilag elkötelezett szervezetek igen).

Mivel a civil és a nonprofit szektor elhatárolása nem egyszerű, így tanulmányunkban a civil/nonprofit kifejezést használjuk. Civil/nonprofit szervezetek alatt értünk minden olyan szerveződési formát, amelyet részben vagy egészben állampolgári akarat hozott létre önkéntesen egyéni-, közösségi- vagy közcélok megvalósítása érdekében.

A részvételi (aktív) demokrácia és a társadalmi részvétel

A világ demokratikus berendezkedésű államainak működési alapja a képviseleti demokrácia rendszere, melynek értelmében az állampolgárok adott időszakonként választások formájában képviselőt választanak maguknak, rájuk bízva, hogy felelősen döntsenek az országot, adott területi egységet érintő kérdésekben (Sartori 1999). A képviseleti demokrácia egyik fontos jellemzője, hogy az állampolgárok számára csak behatárolt és korlátozott mértékű politikai beleszólásnak enged teret (Kulcsár 1997), ezért is illetik a közvetett jelzővel. A képviseleti demokrácia rendszere a 20. század második felében került abba a helyzetbe, hogy nem minden esetben volt képes az érdekeket, különösen a helyieket megfelelően érvényesíteni (Nizák–Péterfi 2005; Ugrin–Varga 2007). Megjelent az állampolgárok részéről az az igény, hogy ők is szeretnék közvetlenül beleszólni saját környezetük fejlődésébe, nem csak a választások és egyéb népszavazások alkalmával, hanem a köztes időszakokban is.

A részvételi demokrácia működése azon az elven alapul, hogy az állami szereplők mellett a társadalom és a gazdaság szereplői is részt vesznek a környezetüket alakító folyamatokban, teszik ezt önként és teljes jogú félként (Sartori 1999). Danesh Chekki (1979) a részvételi demokráciát az emberek uralmaként értelmezi, olyan értelemben, hogy az állampolgárok olyan tetteket hajtanak végre, melyekkel szándékosan képesek befolyásolni a hatalmon lévők döntéseit, vagyis a közösség hatalommal való felruházásáról beszélhetünk.

Egyetértve több szerzővel (Kulcsár 1997; Sartori 1999; Nizák–Péterfi 2005; Ugrin–Varga 2007) a jövő demokrácia formája a képviseleti és a részvételi demokrácia között található. Ezalatt azt értve, hogy a képviseleti rendszer megtartása elengedhetetlen, viszont szükség van ennek kiterjesztésére, illetve szélesebb körben történő alkalmazására a részvételi elv alapján úgy, hogy teret kapnak az állampolgárok (közvetlenül és civil/nonprofit szervezeteken keresztül is) a döntések előkészítésében és a megvalósításban is, de a döntés joga továbbra is a képviselők kizárólagos joga marad. Nizák Péter és Péterfi Ferenc (2005) megfogalmazásában ez a képviseleti demokrácia kibővítését jelenti részvételi elemekkel. A cél az, hogy minél több szereplő, minél több kérdésben fejtse ki a véleményét, járuljon hozzá a döntések meghozatalához és vegyen részt a megvalósításban.

Továbbá, a fentiek értelmében a gyakorlatban a képviseleti demokrácia részvételi elemekkel történő megvalósítására használható lenne az *aktív demokrácia* kifejezés, amely olyan demokráciaformát jelöl, amelyben az állampolgárok aktívan részt vesznek az őket érintő folyamatokban együttműködve az általuk választott képviselőkkel és egyéb helyi szereplőkkel.

Mind a magyar, mind a külföldi szakirodalmakban találkozhatunk az állampolgári részvétel kifejezéssel, melynek tartalmi háttere sok esetben nem egyértelmű, hiszen sokszor használják ezt a fogalmat a civil/nonprofit szervezetek részvételére is. Az állampolgári részvétel helyett célszerűnek tartjuk a *társadalmi részvétel* kifeje-

zést használni. Véleményünk szerint ez a kifejezés jobban érzékelteti, hogy nem csak az állampolgárok, hanem a civil/nonprofit szervezetek részvételéről is szó van.

A civil/nonprofit szervezetek társadalmi részvétele

A részvétel formái

Arnstein 1969-ben alkotta meg a közösségi részvétel létráját, melyben 8 fázisban különíti el a részvétel mélységét a teljes passzivitástól az aktív jelenlétig. A létra alsó két szintje fejezi ki a helyi szereplők teljes passzivitását, majd a következő három szint jelenti a részleges részvételt. Ennek tartalmi elemei között az informálás és a felmerült problémák kooperatív megoldása található. Arnstein a társadalmi részvétel legitimitációjaként értelmezi az informálás szerepét, hiszen információk biztosítása nélkül nem lehet részt venni semmiben, így a helyi és központi állam egyik nagyon fontos szerepe, hogy információkhoz jutassa a lakosságot és a többi helyi szereplőt. A közeledés szerepét úgy értelmezte Arnstein, hogy bár a szereplőknek nincsen döntési joguk, de véleményezhetik a döntések előkészítése során az előzetes információkat. A partnerség már ennél magasabb fokú együttműködést jelent, azonban igazán a 8. létrafok fejezi ki az állampolgárok „uralmát”, ahol egyik szereplőnek sincs abszolút kontrollja, minden helyi szereplő ugyanolyan jogokkal és kötelezettségekkel rendelkezik. A szerző elgondolásában egy társadalomban mindhárom szint megvalósulhat, azonban több szerzővel egyetértve (*Kulcsár 1997; Sartori 1999; Nizák–Péterfi 2005; Ugrin–Varga 2007*) az állampolgárok és civil/nonprofit szervezetek döntésekben való részvétele gyakorlati megvalósításának nincsenek meg a feltételei.

Chanan (1997) a részvétel két formáját részben más megközelítésből mutatja be. Az egyik forma szerint a társadalom szereplői aktív résztvevői a közügyeket meghatározó folyamatoknak, ebben az esetben a részvétel teljes körűként értelmezhető. A másik forma Chanan szerint a partnerség, mely intenzív együttműködést jelent a közösségi szektor és a többi helyi szereplő között. Chananhoz hasonlóan több szerző (*Burns–Hambleton–Hogget 1994; Gramberger 2001; Kweit M.–Kweit R. 2007*) is azon a véleményen van, hogy a partnerség a társadalmi részvétel egyik még megvalósítható és magas hatékonyságot biztosító formája. A partnerségi kapcsolatok jelentőségét az adja (*Gerston 2002*), hogy gyakorlatilag minden társadalmi és gazdasági szereplő kapcsolatban van egymással a világban közvetlenül vagy közvetve, minden szereplő az általa képviselt kapcsolatok révén egy-egy rendszer részét jelenti. A rendszerek jövője attól függ, hogy egymással a szereplők milyen formában és milyen mélységben képesek közös ügyek érdekében együttműködni.

Egy másik részvételi megközelítés ötszintű modellben vázolja fel a részvételi lehetőségeket (*Building new... 2006*). Az *1. táblázat* az öt szintet mutatja be az adott részvételi forma célja és a résztvevőknek tett ígéretek alapján.

1. TÁBLÁZAT
A társadalmi részvétel módjai

	<i>Cél</i>	<i>Ígéret</i>
1. <i>Informálás</i>	Állampolgárok, szereplők információval történő ellátása.	Információk biztosítása.
2. <i>Konzultáció</i>	Elérni, hogy a kiadott információkkal kapcsolatosan visszajelzések is történjenek.	A visszajelzések döntésre gyakorolt hatásáról informálják a szereplőket.
3. <i>Bevonás</i>	A fejlesztések során közvetlenül az érintett szereplőkkel dolgozni.	A vélemények megjelennek az alternatívában, és történik visszajelzés róluk.
4. <i>Együttműködés</i>	A teljes fejlesztési folyamatban partneri együttműködés (alternatívák kidolgozása, alternatívák közül megvalósítható kiválasztása).	A vélemények lehetőleg magasabb szintű figyelembe vétele.
5. <i>Felhatalmazás</i>	A végső döntés is az érintett szereplők kezében van.	Teljes mértékben a szereplők véleménye, döntése a mérvadó.

Megjegyzés: A modell kidolgozása az IAP 2 (International Association for Public Participation) szervezet nevéhez fűződik.

Forrás: Building new... (2006).

A 2. táblázat a fentiekben tárgyalt részvételi formák alapján mutatja be a civil/nonprofit szervezetek lehetséges szerepeit az egyes területi szinteken. A szerepek felsorolása részben szakirodalmi, részben saját gondolatokon alapul, a területi szintek megjelölése szintén saját véleményt tükröz.

2. TÁBLÁZAT

Civil/nonprofit szervezetek szerepe az aktív demokráciában helyi, területi és nemzeti szinten

<i>Szerepek</i>	<i>Helyi</i>	<i>Területi</i>	<i>Nemzeti</i>
A döntések minőségének javítása	x	x	x
Legitimáció megteremtése	x	x	x
Átláthatóság megteremtése	x	x	x
A helyi szereplők közötti kapcsolatépítés	x	x	
A helyi szereplők közötti kapcsolattartás	x	x	
Jövőképemekkel stratégiák kidolgozásához való hozzájárulás	x	x	x
A stratégiai tervezés biztonságának növelése	x	x	x
Helyi lakosok közösségbe szervezése	x		
Lehetőséget teremtenek emberek számára, hogy fontosnak érezzék magukat	x		
Érdekérvényesítés eszközeinek megtanítása szervezeti keretek között állampolgároknak	x	x	
Bizalom építése	x	x	x

<i>Szerepek</i>	<i>Helyi</i>	<i>Területi</i>	<i>Nemzeti</i>
Megtanítani az embereknek, hogyan kell közösségi szinten gondolkodni	x	x	
Fejlesztési alternatívák közös kidolgozása	x	x	
Fejlesztési dokumentumokhoz helyi elképzelések, vélemények összegyűjtése	x	x	
Fejlesztési dokumentumok kidolgozásában való részvétel aktív szereplőként	x	x	
Felmérni, hogy a tervezett változtatások milyen hatással lehetnek az érintettekre	x	x	
A fejlesztési célok megvalósításában való részvétel	x		
A fejlesztési folyamatok értékelése	x		
Állampolgárok és állami, önkormányzati szereplők közötti kommunikációs csatorna	x	x	x

Forrás: Részben Fennell et al. (2008) (első öt szerep), illetve Rechnitzer (1998) (6.–7. szerep) alapján saját szerkesztés.

Az egyes részvételi formák megismerése után elmondható, hogy a társadalmi részvétel gyakorlati megjelenésében nem az a lényeg, hogy minden állampolgárt és minden szervezetet mindenbe be kell vonni, hanem az, hogy a meghatározó ügyekben és a fejlesztési kérdésekben legyen kommunikáció, hallgassák meg a szereplőket, és legyenek egyértelmű kapcsolatok, együttműködési formák.

Részvételi módszerek

A társadalmi részvétel eszközeit és technikáit a szakirodalom két nagy csoportba sorolja (*Ploštajner–Mendeš 2005*):

- Tradicionális/hagyományos technikák,
- Új/modern technikák.

A hagyományos technikák csoportjába alapvetően az eddigiekben is viszonylag széles körben alkalmazott eszközök tartoznak, melyek elsősorban az önkormányzati működéshez kötődnek, illetve ide sorolják a hagyományos politikai részvételi módokat is, mint pl. a helyhatósági választásokat, a népszavazásokat. A hagyományos technikák legismertebb formái a következők:

- Közmeghallgatás,
- Lakossági fórum,
- Közgyűlésen való részvétel,
- Önkormányzati bizottságban való részvétel,
- Önkormányzat munkájában szakértőként való részvétel,
- Tiltakozások szervezése, azokon való részvétel.

A modern technikák alkalmazásának háttérében az áll, hogy a mai társadalmi, gazdasági komplexitás megkívánja, hogy az állampolgárok, civil/nonprofit szervezetek a fentieknél több lehetőséget kapjanak a részvétel során. Legyenek olyan közös-

ségi terek, amelyek alkalmasak arra, hogy a helyi szereplők egymással szoros együttműködésben valósítsanak meg fejlesztési célokat. Az ebbe a csoportba sorolható technikák az aktív demokrácia eszközeiként alkalmazhatók. Módszerei a következők:

- Fórumok,
- Konferenciák,
- Workshopok,
- Kerekasztal-beszélgetés,
- Kérdőívek, interjúk,
- Képzések,
- Kutatások,
- Véleményezés,
- Fejlesztési dokumentumok elkészítésében való részvétel,
- Civil Fórumok,
- Állampolgári Tanács,
- Jövőműhely.

A civil/nonprofit szervezetek társadalmi részvételének feltételei

A helyi szereplők pozitív attitűdje

Kiemelten fontos szempont, hogy a társadalmi szereplők részvétele csak akkor lehet sikeres, ha két oldalról, vagyis fentről és lentől egyszerre indul meg az ez irányú akarat. Ez azt jelenti, hogy a központi állami szereplők felismerik, hogy fejleszteni az érintett szintű szereplők bevonása nélkül nem lehet, másrészt felismerik, hogy az állampolgárok és civil/nonprofit szervezetek bevonása nem arról szól, hogy kész koncepciókkal állnak a döntéshozók az érintettek elé, hanem arról, hogy a közügyekben és a fejlesztésben már az elképzelések kidolgozása előtt aktívan számolnak a helyi szereplők jelenlétével. Másrészt az állampolgároknak is fel kell ismerni, hogy életük és környezetük hatékonyabb alakulásához nem csak egyéni szinten kell gondolkodni, hanem közösségi szinten is, és ki kell használniuk minden lehetőséget, hogy az őket érintő közügyekben, fejlesztési feladatokban véleménynyilvánítóként és megvalósítóként is részt vegyenek. E kétirányú felismerés nem történhet külön, hiszen, ha nincs állami akarat, akkor hiába vannak alulról jövő kezdeményezések, azok vagy egyáltalán nem, vagy csak nagy nehézségek árán jutnak célba, illetve, ha van állami akarat, de helyi szintű nincs, akkor nehéz motiválttá tenni az embereket. Így az egymás felé közeledő feleknek közel egy időben kell elindulniuk egymás felé és az egymás felé tartó úton találkozni, majd egymást erősítve haladni tovább.

Alapvetően az államnak nagy szerepe van abban, hogy ezek a folyamatok elinduljanak, hiszen a hatékony megvalósuláshoz szükség van a részvétel jogi kereteinek megalkotására és annak betartatására is. Szükség van olyan intézmények felállítására vagy meglévők átstrukturálására, amelyek az elejétől kezdve képesek a társadalmi részvételi technikák alkalmazását koordinálni. Az állampolgárok és civil/nonprofit szervezetek véleményének összegyűjtése megfelelő intézményi háttérrel és megfelelő szaktudással rendelkező szakembereket kíván.

Erős civil/nonprofit szektor, civil barát önkormányzatok

A részvétel jelentőségének civil és állami/önkormányzati oldali felismerése mellett egy erős és működőképes civil/nonprofit szektor jelenlétére is szükség van. A következő belső (szervezetben belüli) és külső (szervezetben kívüli) tényezőkkel jellemezhető az erős civil/nonprofit szektor:

- Belső tényezők: megfelelő bevételi szerkezet, hatékony irányítási, menedzser funkciók, megfelelő érdekérvényesítő-képesség, megfelelő foglalkoztatási (foglalkoztatottak, önkéntesek) szerkezet, széles körű kapcsolatrendszer, együttműködési-hálózatok, világos jövőkép, rugalmasság (belső, külső környezetre történő reagálás), hatékony programok.
- Külső tényezők: megfelelő jogszabályi háttér, megfelelő politikai környezet, civil barát önkormányzatok, társadalmi elfogadottság, gazdasági elfogadottság, társadalmi tőke magas szintje.

Egy országban minél több szervezet jellemezhető a fenti tényezőkkel, annál sikerebb lehet a civil/nonprofit szektor működése. Fontos kiemelni, hogy a szervezetek elsődlegesen saját működésükért felelősek, míg a külső tényezők alapvetően a többi társadalmi, gazdasági és állami, önkormányzati szereplő döntéseitől függ. Így a sikeres civil/nonprofit szektor nemcsak a szervezetek tevékenységétől, hozzáállásától függ, hanem a többi szereplő által a szervezetek sikeressége irányába tett lépésektől is.

Böhm Antal (1999) alapvetően az állampolgárok aktivitásának szerepére hívja fel a figyelmet a szektor működésével kapcsolatban. Azokban az országokban alakulhat ki erős civil/nonprofit szektor, ahol az állampolgárok képesek az államtól független szervezeteiket létrehozni, és nagy arányban tagként vagy egyéb formában tevékenykedni bennük. Ahol az állampolgárok életére az egyéni stratégiák kialakítása és a privát szférába való visszavonulás a jellemző, ott kevésbé lehet hatékony a szektor működése. A szerző szerint ez utóbbi jellemzi főként a volt szocialista országokat, ahol jelenleg is a szektor formálódásának lehetünk tanúi.

Az erős civil/nonprofit szektor egyik meghatározó külső tényezője a civil barát önkormányzatok működése. Megállapítható, hogy a szervezetek működésének egyik fontos eleme, hogy olyan helyi társadalmi, gazdasági környezet vegye őket körül, melyben működésük biztosítása megoldott, és a szervezetek valóban céljaik elérése és nem a mindennapi megélhetés érdekében tevékenykedhetnek.

Bizalom

Az aktív demokrácia működésének alapját képezi az állami, piaci és társadalmi szereplők bizalma egymás és az országban zajló folyamatok irányába. A bizalom annyit jelent, ha bízunk valakiben vagy valamiben, akkor cselekedeteink során nem kell állandóan azzal foglalkozni, hogy mi történik, ha a másik fél nem úgy cselekszik, ahogy azt megígérte. Így lehetővé válik, hogy a bizalommal teli gazdasági és

társadalmi folyamatok során teljes mértékben az adott folyamatokra koncentráljunk, így hatékonyabb lesz a megvalósítás folyamata és a végeredmény is.

Fontos kérdésnek tartjuk annak vizsgálatát, hogy milyen szerepe lehet a civil/nonprofit szervezeteknek a bizalom építésében? A civil szektor egy neves kutatója, Henry Hansmann (1991) 1980-ban alkotta meg Bizalomelméletét a szervezetek létjogosultságára vonatkozóan. A piacok normális működéséhez korrekt szerződéses kapcsolatok kellene, ebben az esetben mindkét fél, eladó és vevő is pontos információkkal rendelkezik. Az elmélet szerint a legtöbb jószág esetében ez teljesül is. Viszont egészen más a helyzet a közjavak esetében, ahol gyakran megjelenik a potyautas probléma, vagyis azok is igénybe vehetnek bizonyos szolgáltatásokat, akik nem is fizettek érte, illetve a közjavaknál sok esetben nehéz eldöntetni, hogy tényleg azt kapja-e az ember a pénzéért, amit elvárhatna. Itt sokkal erőteljesebben jelentkezik az információhiány, ami a profitorientált szereplőket arra csábíthatja, hogy becsapják a vevőket. Ez a csábítás kisebb lehet azoknál a szervezeteknél, amelyek működésük során nem a profitot, hanem a köz javának szolgálatát helyezik középpontba, vagyis a civil/nonprofit szervezeteknél. Sok esetben a bizalom építését is éppen az segíti elő, ha az emberek látják és tudják, hogy bizonyos szolgáltatások igénybevétele során nem a becsapás ténye érvényesül, hanem a korrekt tranzakciós folyamat. Természetesen a civil/nonprofit szervezetek önmagukban nem elegendőek ahhoz, hogy a bizalmat magas szintre lehessen visszaállítani, de példát mutathatnak, illetve ezáltal is erősíthetik a társadalmi összetartozás érzését, a társas kapcsolatok hatékonyságát.

A civil elit szerepe a részvételi (aktív) demokráciában

Mielőtt rátérnénk arra, hogy miért tartjuk fontosnak a civil elit szerepét az aktív demokráciában, röviden ismertetjük, hogy mit értünk civil elit alatt a tanulmányban.

Az elit fogalmát már számos szerző meghatározta, jelen tanulmány szempontjából Mills (1972) és Bourdieu (1986) megközelítését emelnénk ki. Mills azt hangsúlyozza, hogy az elit mindig döntéshozatali pozícióban van, míg Bourdieu-nél az elit csoportjába (a társadalom domináns csoportjai) azok tartoznak, akik a legtöbb tőkefajta birtokában vannak társadalmi, gazdasági, kulturális és szociológiai értelemben is. Ezek alapján a civil elit értelmezésünkben a civil/nonprofit szektornak egy olyan részét képezi, amely a szektorban betöltött szerepéből adódóan képes vezető, irányt mutató, segítő és támogató szerepet betölteni elősegítve a többi szervezet hatékonyabb működését. Cziboly Ádám (2008) a civil szféra elitjeként kétfajta szervezet-típust említ meg: az ernyőszervezeteket, illetve azokat a szervezeteket, amelyek külföldi tőkéből jöttek létre és/vagy amelyek külföldi támogatásban részesülnek. Véleményünk szerint a civil/nonprofit szféra elitje ennél tágabb kört magában foglalhat, ennek feltétele, hogy a szervezetek maguk is képesek legyenek felismerni, hogy melyek azok a szervezetek a környezetükben, amelyek a fentiekben bemutatott szerepkörrel rendelkeznek.

Ezen szervezetek éppen a helyi folyamatok nagyobb mértékű ismeretének birtokában játszhatnak jelentős szerepet a társadalmi részvétel folyamatában. Az előző fejezetben kiemelésre kerültek, hogy melyek azok a feltételek, amelyek szükségessé ahhoz, hogy az aktív demokrácia minél szélesebb körű eszközzrendszere megvalósulhasson a gyakorlatban. Meglátásunk szerint éppen a szektor elitjének számító szervezetek lehetnek azok, amelyek képesek lehetnek utat mutatni a többi szervezetnek, alapozva tevékenységüket arra a tudástöbbletre, amellyel azáltal rendelkeznek, hogy pl. vezetőik olyan tulajdonságokat birtokolnak, amelyek képesek a szervezeteket elindítani az érdekérvényesítés útján. Úgy gondoljuk, hogy ezen szervezetek vezető szerepe gyakorlati megvalósulásának egyik sarokköve, hogy a szektor szervezetei hajlandóak legyenek elismerni létjogosultságukat és azt, hogy ezek a szervezetek lehetnek azok, amelyek segítségével hatékonyabbá tehetik kapcsolataikat, több információhoz juthatnak és biztosabbá tehetik gazdálkodásukat.

A társadalmi részvétel minél magasabb szintű megvalósításában így véleményünk szerint meghatározó szerep jut a civil elitnek. Ezen szervezetek pozíciójukból adódóan magasabb színvonalon tudják a saját és a szektor érdekeit képviselni. Ha ők birtokában vannak a részvétel alapvető ismereteinek, átadhatják ezt a tudást mind a helyi döntéshozók, mind az állampolgárok és a civil/nonprofit szektor felé.

Összegzés

Ahhoz, hogy a fenti folyamatok működőképesek legyenek, a tanulmányban bemutatott feltételeknek teljesülniük kell, vagy legalábbis előremozdulás szükséges annak érdekében, hogy a változások elindulhassanak. Böhm (1987), Boda (2008) és Battistoni (2000) véleményét támasztjuk alá, mely szerint a helyi szereplőket – mind a társadalmi, gazdasági, mind az önkormányzati oldalt – képessé kell tenni arra, hogy felismerjék, együtt van szükség rájuk a hatékony részvételi folyamatok érdekében. Az aktív demokrácia egyik alapja, hogy a helyi és területi szereplők egymással intenzív kommunikációt tartsanak fenn, képesek legyenek egymással partnerségben együttműködni. A képessé tevés azon szakemberek feladata lehet többek között, akik megfelelő eleméleti és gyakorlati tudás birtokában rendezvények, fórumok, oktatás keretei között át tudják adni az érintett szereplőknek az aktív részvételt megalapozó ismereteket. Ehhez természetesen az szükséges, hogy az emberek, szervezetek képviselői el is menjenek ezekre a találkozókra. A motiváció alapja lehet olyan kiadványok széles körű elterjesztése, amelyek a helyi fejlesztés gyakorlatának sikeres példáit mutatják be közérthető módon.

Úgy gondoljuk, hogy az emberek közötti bizalom visszaállítása jelentheti a részvételi aktivitás növekedésének bázisát. Ennek véleményünk szerint két útja van: egyrészt a történelmi sajátosságok miatt szükség van arra, hogy az emberek a demokrácia tanulása során saját maguk által megtapasztalva jöjjenek rá arra idővel, hogy mit jelent megbízni a társadalmi, gazdasági szereplőkben. Másrészt szükséges

lehet például civil/nonprofit szervezetek kezdeményezésével olyan találkozók szervezése, ahol a felek kötetlen beszélgetések során megismerhetik egymás gondolatait, továbbá tanulhatják saját tapasztalatok alapján az egymás közötti kommunikációt. Ennek egyik feltétele, hogy az emberek a mindennapi problémájukat háttérbe szorítva, vagy éppen ezen beszélgetések keretében előtérbe helyezve szükségét érezzék az egymással folytatott érdemi közösségi kommunikációnak.

Összességében úgy gondoljuk, hogy egy ország demokratikus működéséhez mind társadalmi, mind gazdasági értelemben szükség van arra, hogy a részvételi demokrácia megvalósításában minden érintett szereplő részt vegyen az állami, önkormányzati szereplők mellett. Így egyrészt hatékonyabb döntések szülehetnek, másrészt az emberek közösségi integrációja is elősegíthető.

Irodalom

- Anheier, H.K.–Salamon, L.M. (1995) *Szektor születik*. Nonprofit Kutatócsoport, Budapest.
- Anheier, H.K. (2005) *Nonprofit Organizations*. Routledge, London and New York.
- Arnstein, Sh.R. (1969) A Ladder of Public Participation. – *Journal of the American Institute of Planners*. 4. 216–224. o.
- Bartal A.M. (1999) *Nonprofit alapismeretek kézikönyve*. Ligatúra Kiadó, Budapest.
- Bartal A.M. (2005) *Nonprofit elméletek, modellek, trendek*. Századvég Kiadó, Budapest.
- Battistoni, R.M. (2000) Service Learning and Civic Education. – Mann, Sh.–Patrick, J.J. (eds.) *Education for Civic Engagement in Democracy: Service Learning and Other Promising Practices*. Educational Resources Information Center, Bloomington, USA. 29–44. o. www.eric.ed.gov Letöltve: 2009. március 6.
- Boda Zs. (2008) A civil szervezetek a közösségi döntéshozatalban: participáció és kormányzás. – Bódi F. (szerk.) *A területfejlesztés útjai az Európai Unióban*. MTA Politikatudományi Intézet, Budapest. 159–168. o.
- Bourdieu, P. (1986) The forms of capital. – Richardson, J. (ed.) *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. Greenwood, New York. 241–258. o.
- Böhm A. (1987) Helyi hatalom – lakossági részvétel. – Böhm A.–Pál L. (szerk.) *A helyi hatalom működése*. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, Budapest. 11–35. o.
- Böhm A. (1999) Civil szervezetek a helyi társadalomban. – *Comitatus*. 3. 19–26. o.
- Böhm A. (2002) *Helyi társadalom, önkormányzatok, településfejlesztés*. Agroinform Kiadóház, Budapest.
- Building new communities*. (2006) Outer Suburban/Interface Services and Development Committee, Melbourne. www.parliament.vic.gov/osisdc.au Letöltve: 2009. január 10.
- Burns, D.–Hambleton, R.–Hogget, P. (1994) *The Politics of Decentralisation: Revitalising Local Democracy*. Macmillan, London.
- Chanan, G. (1997) *Active Citizenship and Community Involvement: Getting to the Roots*. Discussion Paper. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, Dublin.
- Chekkí, D.A. (1979) *Participatory Democracy in Action: International Profiles of Community Development*. Vikas Publishing, Bombay.
- Cziboly Á. (2008) Szubkultúrák – A civil szektor kulturális szegmensének értékelése a Civil Éves Jelentésben. – *Civil Szemle*. 1–2. 105–118. o.
- Fennell, E.–Gavelin, K.–Wilson, R. (2008) *Better together: improving consultation with the third sector*. Involve, Office of the Third Sector. www.involve.org.uk Letöltve: 2009. január 20.
- Gerston, L.N. (2002) *Public Policymaking in a Democratic Society*. M. E. Sharpe, New York, London.
- Gramberger, M. (ed.) (2001) *Citizens as Partners*. OECD, France.
- Harsányi L. (1999) A harmadik szektor. – Tóbiás P. (szerk.) *Együttműködési lehetőségek civil szervezetek és a helyi önkormányzatok között*. Demokratikus Jogokért Fejlesztési Alapítvány, Budapest. 9–23. o.
- Hansmann, H. (1991) A nonprofit szervezetek közgazdasági elméletei. – Kuti É.–Marschall M. (szerk.) *A harmadik szektor – Tanulmányok*. Nonprofit Kutatócsoport, Budapest. 29–44. o.
- Kulcsár K. (1997) Politikai rendszer és politikai kultúra. – Glatz F. (szerk.) *A demokrácia intézményrendszere Magyarországon*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. 11–31. o.

- Kuti É. (1998) *Hívjuk talán nonprofitnak...* Nonprofit Kutatócsoport, Budapest.
- Kweit, M.G.–Kweit, R.W. (2007) Participation, Perception of Participation, and Citizen Support. – *American Politics Research*. 3. 407–425. o.
- Mills, C.W. (1972) *Az uralkodói elit*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- Nárai M. (2008) *A nonprofit szervezetek helye és szerepe a helyi társadalmak életében – A nyugat-dunántúli nonprofit szektor helyzetfeltárása*. Doktori disszertáció, ELTE Társadalomtudományi Kar, Szociológiai Doktori Iskola, Győr–Budapest.
- Nizák P.–Péterfi F. (2005) A közösségi részvétel – társadalmi és hatalmi beágyazottság. – Márkus E. (szerk.) *Ismerd, értsd, hogy cselekedhess*. EMLA, Budapest.
- Ploštajner, Z.–Mendeš, I. (2005) Citizens Participation. – *How to Improve Development on Local Level?* Fridrich Ebert Stiftung, Zagreb Office, Zagreb. 97–113. o.
- Rechnitzer J. (1998) *Területi stratégiák*. Dialóg Campus, Budapest–Pécs.
- Sartori, G. (1999) *Demokrácia*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Ugrin E.–Varga Cs. (2007) *Új állam- és demokráciaelmélet*. Századvég Kiadó, Budapest.

**KUTATÓK ÉS KUTATÁST SEGÍTŐ
MUNKATÁRSAK**

Baj Gabriella (1983) közgazdász, tudományos segédmunkatárs. 2006 szeptemberétől dolgozik az MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézetnél. Kutatási területei: vidékfejlesztés, szociális gazdaság. Jelenleg disszertációján dolgozik.

Baranyai Nóra (1980) szociológus, politológus, tudományos segédmunkatárs. 2008-tól dolgozik az MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet Közép-dunántúli Kutatócsoportjában (Székesfehérvár). Kutatási területei: területi decentralizáció, regionális intézményrendszer és területfejlesztési politika

Baráth Gabriella (1975) geográfus, tudományos munkatárs. 2000-tól 2011 februárig dolgozott az MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet Közép-dunántúli Kutatócsoportjában (Székesfehérvár). Jelenleg a Kodolányi János Főiskola tudományos munkatársa. PhD fokozatot 2008-ban a Pécsi Tudományegyetem KTK Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskolában szerzett. Kutatási területei: városfejlődés, társadalmi folyamatok, civil társadalmi szervezetek.

Beró Emőke (1977) 2000 szeptemberétől 2000 decemberig tudományos segédmunkatársként dolgozott az MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézetnél.

Csapó Tamás (1958) földrajz szakos középiskolai tanár, a földrajztudományok kandidátusa habilitált egyetemi magántanár, tanszékvezető főiskolai tanár. 1993-tól dolgozott az Intézetnél, 1995 és 2000 között másodállásban a NYUTI Vas megyei Kutatócsoportját (Szombathely) vezette. 1985-től a Berzsenyi Dániel Főiskola/Nyugat-magyarországi Egyetem főállású oktatója. Kutatási területe elsősorban a településföldrajz, konkrétan városföldrajz, a városok morfológiájának, szerkezetének a kutatása.

Császár Sándor (1975) 1998 szeptembere és 1998 decembere között volt az MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet munkatársa kutatásszervezőként.

Csizmadia Zoltán (1976), szociológus, tudományos munkatárs, egyetemi docens. 2000 szeptemberétől dolgozik a NYUTI-ban. 2008-ban szerzett PhD fokozatot az ELTE TáTK Szociológia Doktori Iskolában. 2011-től a Széchenyi István Egyetem Szociális Munka Tanszékének tanszékvezetője. Kutatási területei: társadalmi kapcsolathálózatok, társadalmi tőke, település szociológia.

Dóry Tibor (1969) okleveles gépészmérnök, egyetemi docens. 1994 márciusától 2002-ig dolgozott az MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézetében, ahol a regionális innováció és az innovatív KKV-k vizsgálatával foglalkozott. 2001-ben a Pécsi Tudományegyetem „regionális gazdaságtan és politika” PhD programjában szerzett fokozatot. 2009. januártól a Széchenyi István Egyetem Tudásmentésment Központjának igazgatója.

Dusek Tamás (1971) közgazdász, egyetemi docens. 1997 júliusa és 2000 decembere között volt az MTA RKK NYUTI munkatársa kutatásszervezőként. PhD fokozatot 2003-ban az ELTE TTK Földtudományi Doktori Iskolában szerzett. Jelenleg a Széchenyi István Egyetem főállású oktatója.

Edelényi Béla (1974) geográfus. 2001 szeptembere és 2005 augusztusa között tudományos segédmunkatársként dolgozott Az MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézetnél.

Grosz András (1975) közgazdász, 1998 szeptembere és 2011 augusztusa között volt az MTA RKK NYUTI munkatársa, kutatója. 2006-ban a Pécsi Tudományegyetem Regionális gazdaságtan és politika PhD programjában szerzett fokozatot. Fő kutatási területe a gazdasági tevékenységek területi koncentrációja, klaszteresedése és a regionális innovációs rendszerek működése, valamint az ezekre irányuló gazdaságfejlesztési politika volt.

Grúber Károly (1967) szociológus, egyetemi docens. PhD fokozatot szerzett University of Sussex, Brightonban 1999-ben. 1998 szeptembere és 1998 decembere között másodállásban tudományos segédmunkatársként dolgozott az MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézetnél. Főállásban 1998-tól dolgozik a Külügyminisztérium állományában különböző beosztásokban. 2010 októbere óta nagykövetségként az Európai Unió melletti brüsszeli magyar Állandó Képviselőlet kül- és biztonságpolitikai hivatalát irányítja.

Gyöngyösiné Sipák Tünde (1966) 1993 novembere és 1995 októbere között kutatásszervezőként dolgozott az MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézetnél.

György Katalin (1966) 1992 októbere és 1993 szeptembere között kutatásszervezőként dolgozott az MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézetnél.

Hardi Tamás (1968) geográfus, tudományos főmunkatárs, egyetemi docens. 1998-tól munkatársa az NYUTI-nak, 1998–2010 között a Tér és Társadalom folyóirat egyik szerkesztője. PhD fokozatot a PTE Közgazdaságtudományi Kar Regionális Doktori Iskolában szerzett 2002-ben. Kutatási területei: regionális integrációk, határon átnyúló együttműködések.

Havas Ágnes (1950) 1986 szeptemberétől 2007 decemberéig volt az MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet munkatársa titkárnőként, majd titkárságvezetőként.

Horváthné Barsi Boglárka (1977) közgazdász, tudományos munkatárs. 2000 szeptemberétől dolgozik a NYUTI-ban. PhD fokozatot a Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Kapcsolatok Doktori Iskolában szerzett 2008-ban. Kutatási területei: információs társadalom, nemzetközi hálózatok, Európai Unió.

Izsák Éva (1969) geográfus, szociológus. 1998 májusa és 1999 áprilisa között főlállású tudományos segédmunkatársként dolgozott az MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézetnél. 1993-tól az ELTE TTK Földrajz-, és Földtudományi Intézet főállású oktatója.

Jakab Andrea (1975) 1999 februárja és 2000 januárja között tudományos segédmunkatársként dolgozott az MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézetnél.

Jóna László (1982) okleveles településmérnök, ügyvivő-szakértő. 2010-ben került az MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézethez. A Széchenyi István Egyetem Multidiszciplináris Műszaki Tudományi Doktori Iskolájának doktorandusz hallgatója.

Kasztnerné Kőműves Mária (1973) közgazdász, ügyvivő-szakértő, pénzügyi munkatárs. 1994 szeptembere óta dolgozik az MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézetnél.

Kocsis Zsolt (1965) geográfus, a földrajztudomány kandidátusa, egyetemi docens. 1992 júliusa és 1995 júniusa között tudományos segédmunkatársként dolgozott az MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet Vas megyei Kutatócsoportjánál (Szombathely). 1997-től a Berzsényi Dániel Főiskola/Nyugat-magyarországi Egyetem főállású oktatója.

Kováts Gyuláné Németh Mária 1990 áprilisa és 1991 júniusa között tudományos munkatársként dolgozott az MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézetnél.

Kranter Edit (1963) közgazdász, PhD fokozatot szerzett a West V Egyetemen. 1988 májusától 1996 márciusáig volt az MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet tudományos segédmunkatársa. Jelenleg az USA-ban él.

Lados Mihály (1961) közgazdász, a közgazdaságtudomány kandidátusa, intézetvezető, egyetemi docens. 1986 szeptemberétől, az Intézet indulásától annak munkatársa, 1996-tól igazgató-helyettes, majd 2008-tól igazgató. Kutatási területei: regionális stratégiák és programok, határ menti együttműködések, önkormányzati gazdálkodás, helyi gazdaságfejlesztés.

Magyar Márta (1968) 1994 januárja és 2000 decembere között kutatásszervezőként dolgozott az MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet Vas megyei Kutatócsoportjánál (Szombathely).

Máthé Mária (1959) közgazdász. Az MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézetében 1993 augusztusa és 1997 decembere között tudományos segédmunkatársként dolgozott.

Mezei Katalin (1974) közgazdász. Az MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézetében 2003. szeptember és 2010. január között tudományos segédmunkatársként dolgozott. PhD fokozatot 2009-ben a Pécsi Tudományegyetem KTK Regionális gazdaságtan és politika Doktori Iskolában szerzett. Jelenlegi munkahelye: Nyugat-magyarországi Egyetem Mezőgazdasági- Élelmiszertudományi Kar, Mosonmagyaróvár, egyetemi adjunktus.

Molnár Balázs (1977) geográfus. 2000 szeptembere és 2008. decembere között tudományos segédmunkatársként dolgozott MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet Közép-dunántúli Kutatócsoportjában (Székesfehérvár).

Nagy Erika (1968) geográfus, a földrajztudomány kandidátusa, tudományos főmunkatárs. 1994 januárja és 1998 júniusa között tudományos segédmunkatársként dolgozott az MTA RKK NYUTI-ban. Jelenleg az MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet Békéscsabai Osztályának kutatója. Kutatási területei: a kereskedelem és a fogyasztás földrajza; az üzleti szolgáltatások és a tudásalapú gazdaság térfolyamatai; városföldrajz.

Nagy Gábor (1967) geográfus, a földrajztudomány kandidátusa, tudományos főmunkatárs. 1994 szeptembere és 1998 júniusa között dolgozott a NYUTI-ban, tudományos segédmunkatársként. Jelenleg az MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet Békéscsabai Osztályának kutatója.

Nárai Márta (1970) szociológus, tudományos munkatárs, egyetemi docens. 1998 februárja óta dolgozik az MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézetnél. 1998 és 2010 között a Tér és Társadalom tudományos folyóirat egyik szerkesztője. 2009-ben szerzett PhD fokozatot az ELTE TáTK Szociológia Doktori Iskolában. 2008 szeptemberétől a Széchenyi István Egyetem főállású oktatója. Kutatási területei: civil társadalom, nonprofit szervezetek, területi identitás, ifjúság- és családszociológia kérdéskörei

Németh Krisztina (1976) közgazdász, ügyvivő-szakértő. 2003 februárja óta dolgozik az MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézetnél.

Palkovits István (1966) közgazdász, főiskolai docens. 1997-ben szerzett PhD fokozatot a PTE, KTK, Gazdálkodástani Doktori Iskolában. 1993 januárja és 2000 decembere között tudományos segédmunkatársként dolgozott az MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet Vas megyei Kutatócsoportjánál (Szombathely). 2001 óta a Berzsényi Dániel Főiskola/Nyugat-magyarországi Egyetem főállású oktatója.

Patakyné Bathányi Piroska (1953) ügyviteli alkalmazott. 1988 májusától dolgozik a MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézetnél.

Páthy Ádám (1977) szociológus, egyetemi tanársegéd. Tudományos segédmunkatársként dolgozott az MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézetnél 2005 júniusától 2007 áprilisáig. 2007. februártól a Széchenyi István Egyetem főállású oktatója.

Rechnitzer János (1952) közgazdász, tudományos tanácsadó, egyetemi tanár, a földrajztudomány doktora. Az Intézet alapítója, 1986–1992 között tudományos osztályvezető, 1993 és 2008 között intézetigazgató. Jelenleg az Intézet tudományos tanácsadója és a Széchenyi István Egyetem általános és tudományos rektor helyettese. Kutatási területei: regionális tudomány, regionális politika és gazdaságtan, területfejlesztés eszköz és intézményrendszere, innovációk térbeli terjedése, határ menti gazdasági kapcsolatok, városfejlődés.

Reisinger Adrienn (1981) közgazdász, egyetemi adjunktus. Az MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézeténél 2006 márciusa és 2007 májusa között tudományos segédmunkatársként dolgozott. PhD fokozatot a Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskolájában szerzett 2010-ben. Jelenleg a Széchenyi István Egyetem főállású oktatója. Kutatási területei: a civil/nonprofit szervezetek helyi fejlesztésben betöltött szerepének vizsgálata, a társadalmi részvétel elméleti és gyakorlati vonatkozásainak elemzése, továbbá a civil/nonprofit szervezetek európai uniós döntéshozatalban való részvétele.

Sas Béla (†) közgazdász. Az intézet Alapító tagja. 1987 januárja és 1990 márciusa között dolgozott a MTA Regionális Kutatások Központja Nyugat-magyarországi Tudományos Intézetben tudományos munkatársként.

Smahó Melinda (1978) okleveles közgazdász, egyetemi adjunktus. 2002–2010 között volt az MTA Regionális Kutatások Központja Nyugat-magyarországi Tudományos Intézetének munkatársa. Kutatásainak súlypontja a tudás és a regionális fejlődés összefüggéseinek vizsgálata. 2009-ben szerzett PhD fokozatot a Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskolájában. 2010 szeptemberétől a Széchenyi István Egyetem főállású oktatója.

Szabó Imréné (1944) könyvtáros. 2006. június óta dolgozik az MTA Regionális Kutatások Központja Nyugat-magyarországi Tudományos Intézetnél.

Szedlák Viktória (1974) 1995 szeptembere és 1997 márciusa között kutatásszervezőként dolgozott az MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézetnél.

Szépölggyi Ákos (1975) geográfus, Az MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet Közép-dunántúli Kutatócsoportjában 2000. szeptember és 2008. január között tudományos segédmunkatársként dolgozott. Jelenleg a Közép-dunántúli Regionális Innovációs Ügynökség, Székesfehérvár, ügyvezető igazgatója és a Magyar Innovációs Szövetség, regionális igazgatója.

Szirmai Viktória (1944) szociológus, tudományos tanácsadó, egyetemi tanár, a szociológiai tudományok doktora. Az MTA Szociológiai Kutatóintézet műhelyvezetője, 2000-től dolgozik az MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézetnél, a Közép-dunántúli Kutatócsoport csoportvezetője. Kutatási területei: regionális település- és városszociológia, környezetszociológia, társadalmi konfliktuskutatás

Szörényiné Kukorelli Irén (1950) geográfus, a NYUTI alapító tagja, az MTA doktora, tudományos tanácsadó, egyetemi tanár. 1986-tól, az Intézet alakulásától annak munkatársa. Kutatási területei: gazdaságföldrajz, vidékfejlesztés, kistérségi szerveződések, fejlesztési politikák.

Telekes Annamária 1989 februárja és 1990 júniusa között kutatásszervezőként dolgozott az MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézetnél.

Tóth Henrietta (1980) könyvtáros, könyvtárvezető. 2003-tól az MTA RKK NYUTI munkatársa.

Tóthné Hermann Judit (1974) 1997 februárja és 2001 márciusa között kutatásszervezőként dolgozott az MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézetnél.

Tóth Péter (1977) szociológus, történész, civil közösség-szervező, egyetemi tanársegéd. 2005 szeptemberétől 2008 augusztusáig volt az MTA RKK NYUTI munkatársa kezdetben gyakornokként, majd tudományos segédmunkatársként. 2008 szeptemberétől a Széchenyi István Egyetem főállású oktatója.

Vasvári Bálint (1979) műszaki menedzser, közgazdász. 2001 februárja és 2006 áprilisa között volt az MTA RKK NYUTI munkatársa kutatásszervezőként. 2006 májusától projektmenedzser az INNONET Nonprofit Kft.-nél.

Winkler Anett (1978) 2001 szeptembere és 2002 júniusa között tudományos segédmunkatársként dolgozott az MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézetnél.

NYUTI DÍJAZOTTAK

MAGYAR KÖZTÁRSASÁGI ÉRDEMREND LOVAGKERESZTJE

Rechnitzer János (2009)

PRO RÉGIÓ DÍJ

Lados Mihály (2011)

Rechnitzer János (2004)

AKADÉMIAI IFJÚSÁGI DÍJ

Csizmadia Zoltán (2009)

Grosz András (2007)

Rechnitzer János (1979)

PRO RENOVANDA CULTURA DEÁK FERENC KUTATÓI DÍJ

Rechnitzer János (2009)

ERDEI FERENC DÍJ

Csizmadia Zoltán (2008)

VESZPRÉMI AKADÉMIAI BIZOTTSÁG FIATAL KUTATÓI DÍJA

Grosz András (2002)

Lados Mihály (1987)

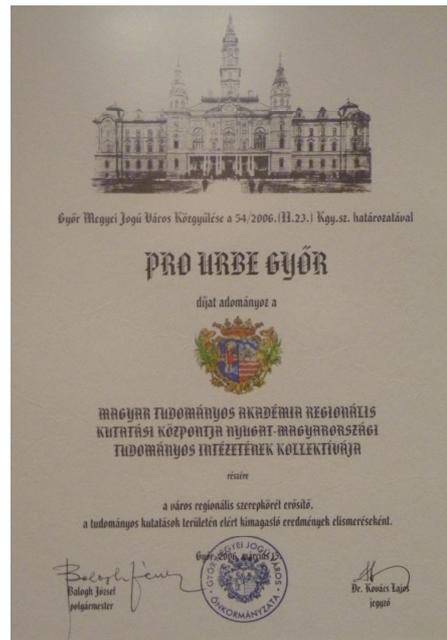
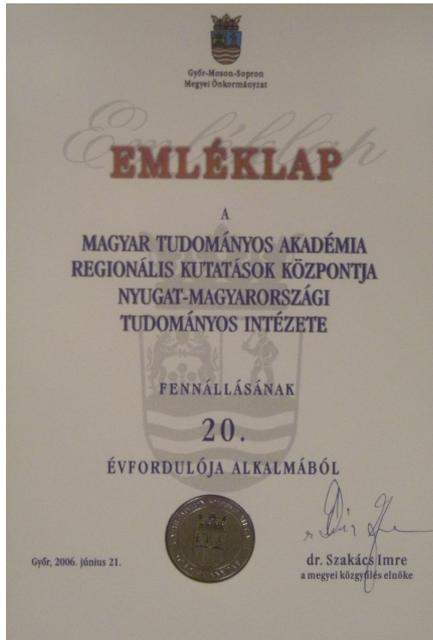
BOLYAI JÁNOS KUTATÁSI ÖSZTÖNDÍJ

Csizmadia Zoltán (2010–2012)

Lados Mihály (2002–2004)

Hardi Tamás (2005–2007)

NYUTI DÍJAK

MTA Regionális Kutatások Központja • 7621 Pécs, Papnövelde u. 22.; 7601 Pécs,
Pf.: 199.; Tel.: (72) 523 800; <http://www.rkk.hu> • A kiadásért felel: Dr. Horváth
Gyula igazgató • Műszaki szerkesztő: Kasztnerné Kőműves Mária • Nyomdai
kivitelezés: Palatia Nyomda és Kiadó Kft. Győr, Felelős vezető: Radek József •
Borító: NYUTI épülete Győr, Liszt F. u. 10. (Fotó: Jóna László).

ISBN 978-963-9899-47-6